

**НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ
за редакцією Івана Русьника**

**ANNALES
MUSEI CULTURAE UKRAINIENSIS SVIDNIK
Redigit Ivan Rusynko**

1976

**VEDECKÝ ZBORNÍK
MÚZEA UKRAJINSKEJ KULTÚRY
VO SVIDNÍKU**

Pod redakciou Ivana Rusinka

1976

**VYDALO MÚZEUM UKRAJINSKEJ KULTÚRY VO SVIDNÍKU
V SLOVENSKOM PEDAGOGICKOM NAKLADATELSTVE V BRATISLAVE,
ODBORE UKRAJINSKEJ LITERATÚRY V PREŠOVE**

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ
У СВИДНИКУ

за редакцією Івана Русинка

1976

**ВИДАВ МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ
В БРАТИСЛАВСЬКОМУ СЛОВАЦЬКОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ
ВИДАВНИЦТВІ, ВІДДІЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ПРЯШЕВІ**

Редакційна колегія: Андрій Ковач, Олена Рудловчак, Іван Русинко, директор
МУК, Василь Скрип, Мирослав Сополіга.

Відповідальний і головний редактор збірника Іван Русинко.

© Музей української культури у Свиднику, 1976.

30 років від кінця другої світової війни є подією неабиякого історичного значення. Перш за все, 30 років тому було розгромлено фашизм у страхітливій війні, яку він сам розв'язав з метою повернення людства у темне рабство. І було це розгромлення фашизму радянськими людьми — силами Союзу Радянських Соціалістичних Республік, силами першої соціалістичної країни світу, якій капіталістичний світ все загрожував знищенням і яку пошкоджував, де тільки міг, від самої Великої Жовтневої соціалістичної революції в 1917 році. Це він, міжнародний імперіалізм, дозволив вийти на арену світової історії гітлерівському фашизмові; це він, міжнародний імперіалізм, виводив цю людиноненависницьку почвару на арену світової історії саме з цією антирадянською, антисоціалістичною метою. Тому, в світлі цієї дійсності, успішне і блискуче завершення Перемоги молодого Радянського Союзу над гітлерівською Німеччиною в самому лігві фашистського звіра й постає перед людством як подія, якій немає рівних. Соціалізм у другій світовій війні довів, що рушієм майбутнього усього людства є саме він з Радянським Союзом на чолі.

Наслідком цієї історичної Перемоги Радянського Союзу над жахливою спробою міжнародної реакції припинити прогресивний розвиток світу, поряд з самим фактом поразки реакції, було й виникнення дальших соціалістичних держав у Центральній Європі та на Балканах — держав, які нині входять у соціалістичний табір народів на чолі з Радянським Союзом, своїм визволителем. 30 років від кінця другої світової війни — це 30 років соціалістичного розвитку цих країн, до яких належить також наша Чехословацька Соціалістична Республіка.

Цей факт далі підносить міжнародне значення 30-річчя визволення Європи та цілого ряду країн решти континентів з лабет фашизму.

Нарешті є ще один факт в гордому букеті тридцятиріччя визволення, який не маємо право забути: це та дійсність, що у ці 30 років в Європі не дійшло до жодної нової війни. Це вперше в бурхливій історії цього материка, який ніс у світ велику культуру, але, разом з тим, і понево-

лення іншим континентам, довго виступаючи перед ними в ролі колонізатора. Додамо ще, що за цей тридцятирічний період миру в Європі розвалилася й колись пишна система європейського колоніалізму.

Всі ці історичні і, за своїм значенням, далекосяглі історичні зміни відбулися на наших очах. Наше покоління було не тільки свідком цих змін, але й, у тій або іншій мірі, також їх учасником. І хто з нас не усвідомлює собі, де є першопочаток цього історичного процесу революційних змін у сучасному світі? Велика Жовтнева соціалістична революція — виникнення могутнього соціалістичного союзу народів, якому ім'я Саюз Радянських Соціалістичних Республік, — Перемога Радянського Союзу над гітлерівським фашизмом у другій світовій війні — от найважливіші етапи траси соціалістичного перетворювання світу, свідками і учасниками якого випало на долю бути саме нашому поколінню.

Непереможна Радянська Армія гнала фашистського звіра від Сталінграда і з-під Москви до його лігва — до Берліна. В боях визволяла міста, сплюндровані, але не скорені фашистами території, цілу низку окупованих країн, в тому числі й територію домюнхенської Чехословаччини.

На цьому славному визвольному шляху Радянської Армії, у складі якої воював також Перший Чехословацький армійський корпус бувшого Президента ЧССР ген. армії Людвіка Свободи, українському населенню Карпатських гір випало на долю першим з-поміж чехословацьких народів бути визволеним, стрічати своїх визволителів, як і власних братів та батьків, які, поруч з радянськими воїнами, зі зброєю в руках добували гірські Карпатські хребти. Першим їм випало на долю також вливатися на визволеній території у взводи і роти Першого Чехословацького армійського корпусу і з ним сунути далі на захід поруч з Радянською Армією та визволяти дальші словацькі і чеські міста і села, йти переможно аж до столиці Республіки — Стобаштової Золотої Праги.

Дуклянський перевал — Брама Нашого Визволення.

Тут в основному має початок безпосереднє визволення земель Чехословацької Соціалістичної Республіки. (Нічого на цьому не міняє ані той факт, що перше чехословацьке визволене село — Калинів, який знаходиться в іншому районі західного крила Полонинських Карпат — під Лупківським перевалом).

Оволодіння частини Карпат, від Дуклянського перевалу по Ондаву, відкрило визвольним військам Радянської Армії та чехословацьким воїнам Першого Армійського корпусу дорогу вглибину Республіки, кращі сини якої воювали з фашизмом у підпіллі та у партизанських загонах.

Свидник, де знаходиться Музей української культури, є в центрі цього історичного гірського району, де кожне місце нагадує ті історичні дні, коли п'ядь за п'яддю визволялася територія Республіки.

Музей української культури у Свиднику цим номером свого «Наукового збірника», матеріали якого в переважній більшості присвячені 30-річчю визволення, вносить свою посильну частку в скарбницю святкування 30-річчя визволення Країни, яке, разом з тим, є й святкуванням

30-річчя будування соціалістичного майбуття народами і національностями Чехословаччини, як органічної частини могутнього табору країн соціалістичної співдружності на чолі з непереможним захисником миру в усьому світі — братнім Радянським Союзом.

Свидник, 26 березня 1975 р.

Іван Русинко,
директор Музею української культури
у Свиднику

30 РОКІВ ВИЗВОЛЕННЯ

---

30 ROKOV SLOBODNÉHO ŽIVOTA NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

RUDOLF BLAHO, TAJOMNÍK VSL. KV KSS

I.

V roku 1975 krajiny socialistického spoločenstva a celý pokrokový svet oslávili 30. výročie porážky fašizmu a skončenie II. svetovej vojny.

Pre Československo i pre náš Východoslovenský kraj je tento rok súčasne významný ako výročie oslobodenia nášho štátu slávnou Sovietskou armádou, ale tiež ako výročie 30-ročného úspešného socialistického rozvoja celej našej spoločnosti. Keď s hrdosťou bilancujeme výsledky tohoto obdobia, nezabúdame, že cesta slobody idúca od Dukly cez Humenné, Michalovce, Dargov, Košice, Prešov, Poprad aj na území nášho kraja bola cestou hrdinských a ťažkých bojov. Nesmieme nikdy zabudnúť, že každá piad zeme v našom kraji a v celej našej vlasti je skropená krvou sovietskych a našich hrdinov, že naša sloboda bola vykúpená životmi miliónov najlepších synov a dcér národov Sovietskeho zväzu. Je veľkým šťastím pre ľudskú civilizáciu, že Komunistická strana Sovietskeho zväzu dokázala vychovať sovietskych ľudí, schopných v záujme obrany ľudskej civilizácie priniesť i tie najväčšie obete. Bez neuveriteľného hrdinstva sovietskych ľudí v rozhodujúcich bitkách pod Moskvou, pri Leningrade, Stalingrade, Kursku, Sevastopole, Odese, v partizánskych oddieloch i nesmierne obetavej práci ľudí v zázemí, bol by hnedý mor fašizmu nadlho ovládol Európu. V plánovanej tisícročnej tretej ríši našim národom bezprostredne hrozila fyzická i národná likvidácia.

Pri 30. výročí porážky nemeckého fašizmu nás naplnia hrdosťou skutočnosť, že naše národy nečakali pasívne na koniec rozhodujúceho stretnutia. Na čele hnutia proti buržoázii, na obranu republiky proti fašizmu stáli predovšetkým komunisti. Boli jedinou politickou silou, stojacou na čele robotníckej triedy, ktorá nekompromisne bránila tridsať a národné záujmy českého i slovenského národa. Hrdinské boje ruského, ukrajinského, bieloruského aj ostatných národov Sovietskeho zväzu proti hitlerovským okupantom boli nielen vzorom, ale aj nesmiernou pomocou a povzbudením pri organizovaní ilegálnej práce, pri vytváraní partizánskych skupín na našom území. Východné Slovensko sa do antifašistického zápasu zapojilo veľmi presvedčivo. Prakticky sústavne pracovala ilegálna sieť Komunistickej strany, jej oblastné vedenie, vedenie okresov i buňky na závodoch. Byť komunistom v tie časy znamenalo byť kandidátom na smrť. Po odhalení a zatknutí stovky súdruhov prešlo koncentračnými tábormi a skončilo na fašistických popraviskách. Strana na východnom Slovensku stratila takých vynikajúcich revolucionárov,

akými boli súdruh Schönherz, Košík, Polák, Maár, Méneši, Kótay a desiatky ďalších. V rokoch fašistickej okupácie podarilo sa na východnom Slovensku zmobilizovať komunistom do protifašistického boja, či už v ilegálnej práci, alebo neskôr v partizánskych oddieloch počas Slovenského národného povstania, takmer desať tisíc odhodlaných bojovníkov. Je veľmi názorným vyjadrením proletárskeho internacionalizmu tá skutočnosť, že po boku skúsených sovietskych partizánskych veliteľov bojovali Slováci, Česi, Ukrajinci, ale tiež Maďari v oddieli Petöfi Sándor a nemeckí súdruhovia, hlavne z okolia Gelnice a Medzeva v oddieli Ernest Thälmann. Stovky vojakov z východného Slovenska bojovalo v armádnom zbrogen. Ludvíka Svobodu i v partizánskych oddieloch na okupovanom území Sovietskeho zväzu. Do slávnej histórie boja proti fašizmu vošiel svojou legendárnou odvahou náš východoslovenský rodák zo Smizian, hrdina Sovietskeho zväzu kpt. Ján Nálepka, zakladateľ prvej partizánskej skupiny na východnom Slovensku a v Československu vôbec, komunista Pavel Boroš, mjr. in memoriam Ludovít Kukoreli, náčelník štábu najväčšieho partizánskeho zoskupenia »Čapajev« na území kraja a mnoho ďalších známych i neznámych hrdinov.

Etapa boja proti fašizmu patrí k najsvetlejším stránkam histórie našej strany. Komunisti stáli v prvých radoch neohrozených bojovníkov, získali si úctu i dôveru širokých mas. Boli rozhodujúcou politickou silou národnej a demokratickej revolúcie.

Hrdinovia, padli v Slovenskom národnom povstaní, v partizánskej vojne i v boji o Dukelský priesmyk, Ruský priesmyk, o Dargov, Branisko, Humenné, Košice, Prešov, Bardejov, Poprad sa svojim odkazom veľmi nástojčivo prihovárajú i k dnešnej našej súčasnosti. Sú symbolom nášho krvou spečateného, verného, nerozborného priateľstva a bratstva s národmi Sovietskeho zväzu na večné časy. Pamätníky nad hrobami, vyše 33 000 sovietskych a našich padlých hrdinov na Dukle, vo Švidníku a v mnohých mestách a mestečkách celého nášho kraja sú trvalým symbolom nesmiernych obetí, za cenu ktorých sa rodila naša sloboda.

II.

V krízových rokoch 1968—69 boli sme svedkami otvorených vystúpení pravoopportunistických a protisocialistických síl, ktoré spochybňovali výsledky socialistického vývoja v našej vlasti. Tieto sily vykreslovali Február 1948 ako »Bielu horu« v histórii našich národov, ako »pretrhanie kontinuity« demokratického vývoja nášho štátu. Znevažovanie výsledkov nášho socialistického budovania bolo sprevádzané glorifikáciou kapitalistickej republiky i glorifikáciou tzv. Slovenského fašistického štátu. Fakty sú však neúprosné. Zvlášť u nás na východnom Slovensku zreteľnejšie ako kdekoľvek inde vidno priam priepastné rozdiely v živote nášho ľudu. Za 20 rokov kapitalistického Československa nielenže nevyrástla priemyslová výroba na východnom Slovensku, ale naopak došlo k jej zníženiu asi o 20 %. Došlo k zatvorení celého radu bankových a hutných závodov na Spiši a Gemeri. Ročne sa z kraja natrvalo vystahovávalo do zahraničia 5000 až 6000 osôb, prevažne v produktívnom veku. Pre dedinu na východnom Slovensku bola charakteristická veľká bieda, zadlženosť a skrytá chronická nezamestnanosť, pretože 171 000 vlastníkov pôdy na východnom Slovensku malo výmeru pôdy menšiu ako 2 ha. Naopak kulacké kapitalistické závody nad 20 ha, tvoriace necelé 4 % poľnohospodárskych závodov, vlastnili 60 % pôdy. Ostane neodškriepiteľnou skutočnosťou, že za tzv. humanitnej masarykovskej demokracie

došlo k strelbe do bezbranných robotníkov v Krompachoch, na trati Červená Skala — Margecany, došlo k surovému potlačeniu roľníckej vzbury v Čertižnom a Habure, že vojsko a polícia rozháňali pažbami pušiek a pendrekmi hladové pochody dedinskej chudoby. Pre všetkých, ktorí by chceli idealizovať pod heslami nacionalizmu pomery tzv. Slovenského štátu, či v hortyovskom Maďarsku, zostane navždy zapísané v histórii našich národov, že to boli roky najtemnejšej fašistickej reakcie. Za 6 rokov tzv. Slovenského štátu na východnom Slovensku sa postavila jedine nová väznica v Prešove. Na vrub slovenských ľudákov navždy zostane zapísaná skutočnosť servilnej kolaborácie s hitlerovským fašizmom, vrátane masového bezohľadného vyvražďovania slovenských vlastencov, rasove prenasledovaných a všetkých, ktorí sa nechceli zmieriť s fašistickou porobou v tisícročnej hitlerovskej ríši.

Nie menej čiernou je aj bilancia maďarskej fašistickej okupácie u nás na východnom Slovensku. Sú ľudia, ktorí sa pokúšajú ukazovať Horthyho režim ako režim demokratický v porovnaní s neskoršou fašistickou vládou Szálasiho. Bol to však Horthy, ktorý dal pokyn, aby maďarské letectvo bombardovalo Košice len preto, aby mal dôvod vypovedať vojnu Sovietskemu zväzu a spolu s hitlerovskými hordami podieľať sa na boji proti Sovietskemu zväzu. Bola to horthyovská fašistická polícia, ktorá bezohľadne v krvi potlačovala akýkoľvek pokus o skrytý či otvorený prejav nesúhlasu s režimom. Teror, rozpútaný Szálasiho stranou »Šípových krížov«, bol len krvavým vyvrcholením fašistického temna. Nikdy v štiróčnej histórii Košíc nebolo toľko ľudí v krátkom čase perzekuovaných, popravených bez súdu a rozsudku. Preto pre pracujúci ľud východného Slovenska tak ako aj celého štátu oslobodenie slávnou Sovietskou armádou bolo súčasne i vyslobodením z pod surovej fašistickej tyranie.

Oslobodenie a nastolenie nových spoločenských pomerov a najmä potom víťazstvo pracujúceho ľudu nad domácou reakciou v 1948 roku, uvoľnilo nesmierne tvorivé sily, elán a nadšenie ľudu. Pod vedením Komunistickej strany Československa boli za uplynulé tri desaťročia dosiahnuté také výsledky vo všetkých oblastiach nášho spoločenského života, o akých predchádzajúce generácie mohli len snívať. Východziu základňu na východnom Slovensku ešte zhoršovali dôsledky vojnových udalostí a napáchané škody ustupujúcimi fašistickými vojskami. Bolo zničených tisíce obytných domov, prakticky celá železničná sieť, takmer všetky mosty, väčšina škôl a mnoho verejných budov. Hoci v roku 1945 východné Slovensko tvorilo 7,6 % obyvateľstva republiky, podieľalo sa na priemyselnej produkcii necelým percentom priemyselnej výroby. V priemysle koncom roku 1945 pracovalo len 17 500 osôb a celková hodnota výroby, prepočítaná na bežné ceny súčasného obdobia, tvorila zhruba 500 mil. korún. Situáciu, aká na začiatku našej cesty na východnom Slovensku bola, veľmi výstižne charakterizuje článok s. Gustáva Husáka v Pravde z 20. okt. 1946, kde píše: »Ak bolo celé Slovensko vojnou ťažko postihnuté, východné Slovensko bolo dvojnásobne. Celé Slovensko malo a má ešte dosť biedy, no na východe je jej priveľa. Na strednom a západnom Slovensku niet okresov, kde by nebolo ani jednej obce s elektrickým prúdom, kde by telefón malo iba okresné centrum, kde by 20 až 40 km bolo treba chodiť na poštu, do školy, kde by celý okres mal iba jednu núdzovú meštianku, kde by bolo tak málo nemocníc, lekárov, kde by boli okresy s nadpolovičnou väčšinou zničených domov. Iba na východe sú okresy, ktoré boli Nemcami celé evakuované. Iba tu je možné, aby školský inšpektor býval s osemčlennou rodinou v malej izbe u roľníka a dochádzal bez vlaku a autobusu

denne 14 km do práce. Iba tu sa desaťtisíce ľudí chystá tretiu zimu prečkať v biednych núdzových ubikáciách a všetky tieto vojnové, ale i stáročné chyby a rany sa liečia pomaly, oveľa pomalšie ako v ostatných častiach Slovenska . . . Každý okres má svoju bolesť. Okresy Snina, Medzilaborce, Svidník, Stropkov ležia zväčša v troskách a to ešte aj dnes . . . A tento slovenský a ukrajinský ľud verí, že náš štát teraz doženie, čo mu nezičlivosť minulosti vzala. Verí v blahodárny účinok dvojročného plánu, verí v správnosť nami nastúpenej cesty. Túto dôveru a vieru nesmie náš progresívny režim nijak sklamať. A celý doterajší vývoj ukázal, že nesklamal.

III.

Vďaka Komunistickej strane Československa, jej správnej národnostnej politike, vďaka bratskej pomoci českej robotníckej triedy, vďaka nezištnej internacionálnej pomoci Sovietskeho zväzu i druhých bratských socialistických krajín, východné Slovensko sa dnes zmenilo na nepoznanie. Podiel kraja na celoštátnom objeme priemyselnej výroby pritom, že v celoštátnom merítku táto výroba vzrástla 9-krát, sa z necelého jedného percenta v súčasnom období zvýšil na 5,5 percent. Predstavuje dnes čiastku 32 miliárd korún. Je to viac ako 30-násobné zvýšenie priemyselnej výroby v porovnaní s najvyššou úrovňou priemyselnej výroby, dosiahnutou na území nášho kraja do roku 1945. Keď berieme do úvahy rok 1945, kedy v dôsledku vojny došlo k jej veľkému poklesu, tak sa priemyslová výroba na území kraja zvýšila viacej ako 60-krát.

Ukutočňovaním päťročných plánov dochádza k búrlivému rozvoju priemyslu. Už v prvej päťročnici začali pracovať také závody, ako Východoslovenské strojárne v Košiciach, Vihorlat Snina, SEZ v Krompachoch, Vagónka Tatra v Poprade. Nový Domov v Spišskej Novej Vsi a celý rad ďalších, spolu 43 nových závodov. V druhej päťročnici dochádza na východnom Slovensku k rozvoju chémie a k vybudovaniu ďalších 36 priemyselných závodov. Pre rozvoj priemyslu na východnom Slovensku, ale i pre búrlivý rast mesta Košíc má mimoriadne veľký význam uznesenie XI. zjazdu strany z roku 1958 o výstavbe Východoslovenských železiarní. Východoslovenské železiarne sa stali za veľmi krátky čas najväčším podnikom na Slovensku tak do počtu zamestnancov, ako i objemu výroby. Bezprostredne ovplyvnili rozvoj nielen mesta Košíc, ale aj celého kraja. Sú symbolom bratskej spolupráce Čechov a Slovákov, pretože ich výstavba bola umožnená jedine prerozdelením vytvoreného národného dôchodku i bezprostrednou konkrétnou pomocou pri ich výstavbe a organizácii výroby zo strany českých robotníkov a technikov. Sú symbolom internacionalizmu i tým, že ich výstavba sa uskutočňovala za bezprostrednej pomoci Sovietskeho zväzu a ďalších socialistických krajín. Len vďaka hospodárskej spolupráci so Sovietskym zväzom, vďaka dovozu železnej rudy zo Sovietskeho zväzu mohli byť vôbec Východoslovenské železiarne postavené a už v tomto roku budú vyrábať vyše 3,5 milióna ton ocele. Je to takmer 2-krát viac, ako vyrábala celá Československá republika do roku 1937.

Spolupráca so Sovietskym zväzom umožnila riešiť energetický problém východného Slovenska a tým aj ďalší ekonomický rozvoj. Na báze sovietskeho čierneho uhlia a topných olejov pracuje najväčšia elektrárň nielen východného Slovenska, ale celej Československej socialistickej republiky vo Vojanoch s kapacitou 1320 megawatt. Na báze sovietskeho zemného plynu pracuje chemický

kombinát v Strážskom a použitie zemného plynu umožnilo i zvýšenie efektívnosti nášho magnezitového priemyslu i ďalších priemyselných odvetví. Naším územím prechádzajú také energetické magistrály, ako je elektro-energetická Magistrála Mier, akými sú ropovod Družba a plynovod Bratstvo, ktoré bezprostredne podmieňujú úspešný ekonomický rozvoj v celom štáte. V čase, keď západný svet sa zmieta v hlbokoj energetickej kríze, je táto nezištná internacionálna spolupráca pre nás nesmierne cennou.

Československo dnes vyrába asi 1,5 % svetovej priemyselnej produkcie, zatiaľ čo počtom obyvateľstva sa podieľa len 0,4 %. To znamená, že výroba na jedného obyvateľa je 4-krát väčšia ako svetový priemer. Vo výrobe mnohých základných výrobkov na jedného obyvateľa patríme medzi prvých 10 priemyselne najrozvinutejších štátov sveta. S istotou pozeráme do budúcnosti, pretože dynamika rozvoja priemyselnej výroby tak v Československu, ako aj v ostatných štátoch socialistického spoločenstva je až 3-krát rýchlejšia ako vo vyspelých kapitalistických štátoch. Od roku 1950 vyspelé kapitalistické štáty zvýšili priemyselnú výrobu len 3,3-krát, zatiaľ čo krajiny združené v RVHP 8,4-krát.

Od úspešného celoštátneho ekonomického rozvoja sa odvíja aj úspešný, rýchly, vysokou dynamikou sa vyznačujúci rozvoj nášho Východoslovenského kraja. Za obdobie rokov 1947–1974 investovala naša spoločnosť do rozvoja Východoslovenského kraja 138,5 miliárd korún. Za toto obdobie bolo postavených 157 priemyselných závodov. Významnou je tá skutočnosť, že rozsah investícií má stále vzostupný trend. Kým v prvej päťročnici bolo preinvestovaných zhruba 10 miliárd korún, v rokoch druhej päťročnice to bolo už 15,5 miliárd korún, v tretej päťročnici 30,4 miliárd korún, v štvrtej päťročnici 35,3 miliárd korún. Len za rok 1975 sa počítá preinvestovať v našom kraji do najrozličnejších sfér čiastka presahujúca 2 miliardy korún, keď objem investícií v 5. 5RP predstavuje čiastku zhruba 48 miliárd Kčs. Kým základné prostriedky vzrástli od roku 1945 do roku 1974 v celoštátnom merítku asi 2,5-krát, vo Východoslovenskom kraji sa tieto zvýšili viacej ako 10-krát a presahujú čiastku 100 miliárd korún. Významnou je tá skutočnosť, že na východnom Slovensku máme takmer úplne nové základné prostriedky. V roku 1968 z celkového stavu základných fondov v priemysle bolo pred rokom 1948 vybudovaných len 6,6 %. V niektorých rozhodujúcich odvetviach bol tento podiel základných fondov, nadobudnutých pred rokom 1948 ešte nižší. Napr. v stavebníctve len 2,3 %, v poľnohospodárstve 3,1 % a pod.

Veľmi pozitívnym výsledkom socialistickej industrializácie je tá skutočnosť, že došlo k zásadnej štrukturalnej prestavbe priemyslu východného Slovenska. Kým v roku 1949 rozhodujúcim odvetvím bol u nás priemysel potravín a pochutín predstavoval vyše 42 %-ný podiel, hutníctvo železa predstavovalo 13,7 %-ný podiel a strojársky a kovorobný priemysel len 7 %-ný podiel. V roku 1974 rozhodujúcim odvetvím stalo sa hutníctvo železa s 32,5 %-ným podielom. U priemyslu potravín a pochutín, napriek jeho absolútnemu rozvoju a rastu došlo k poklesu jeho podielu na 13,5 %. Priemysel strojársky a kovospracujúci predstavuje v kraji 15,4 %-ný podiel a chemický priemysel 11 %-ný podiel. Na základné fondy v priemyselnej výrobe nášho kraja i moderná štruktúra jeho odvetví vytvárajú predpoklady pre ďalší úspešný ekonomický rozvoj celého kraja i v budúcich rokoch.

Rozvoj priemyselnej výroby bol podmienený aj rastom zamestnanosti a v poslednom rade aj zvyšovaním produktivity práce. Kým koncom roku 1945 pracovalo v priemysle kraja zhruba 17,5 tisíc osôb, v roku 1975 pracuje v prie-

mysle kraja takmer 150 tisíc osôb. Len za posledných 13 rokov počet pracujúcich priemyslu sa zdvojnásobil a priemerný ročný prírastok pracovníkov do priemyslu činí asi 5000 pracujúcich. Na druhej strane proces prestavby poľnohospodárskej výroby, jej mechanizácia mala za následok znížovanie počtu pracovných síl v tomto predtým rozhodujúcom odvetví kraja. Ešte v roku 1953 pracovalo v poľnohospodárstve vo Východoslovenskom kraji 310 tisíc osôb. V roku 1974 počet pracujúcich v poľnohospodárstve poklesol na 98 tisíc pracovníkov. Kraj, z ktorého ešte prednedávnom museli tisíce ľudí odchádzať za chlebom do ďalekej cudziny, dnes pociťuje nedostatok pracovných síl vo väčšine odvetví národného hospodárstva.

Súčasnou boja strany za výstavbu socializmu bolo uskutočnenie leninského plánu kolektivizácie poľnohospodárstva. Združstevňovanie dediny si vyžadovalo obzvlášť premyslený postup, veľkú obetavosť a pevné presvedčenie o správnosti a nevyhnutnosti tejto historickej premeny. Strana uskutočnila proces združstevňovania, riadiac sa gottwaldovským heslom, že »Nebude u nás socializmu bez prechodu dediny k socializmu a nebude u nás prechodu dediny k socializmu bez zväzku robotníckej triedy so základnou masou malých a stredných roľníkov«. Skončilo sa odveké panstvo veľkostatkárov a kulakov nad chudobným dedinským ľudom. Skončila bieda, zaostalosť a živorenie dedinského človeka. Získanie malého a stredného roľníka za svojho spojenca uskutočňovaním agrárneho programu strany umožňovalo robotníckej triede a jej avantgarde Komunistickej strane Československa presvedčiť malých a stredných roľníkov o nevyhnutnosti združstevňovania. Hneď po IX. zjazde strany vznikajú aj v našom kraji roľnícke družstvá v Mlynici, Hajtovke, Údolí, Lelese, Čečejevciach, vo Veľkom Šariši, Bijacovciach, Mestisku, Lubovej a v desiatkach ďalších obcí. Roľníci uverili straníckemu agitátorom, že život pri spoločnom hospodárení bude lepší, odbremení roľníka i celú jeho rodinu od ťažkej a namáhavej driny. Cesta kolektivizácie nebola však ľahká, ani priamočiara. Vyžadovala si obrovské úsilie straníckych funkcionárov, funkcionárov JRD, národných výborov na dedinách. Prechod dediny na socialistický spôsob hospodárenia patril k najväčším a najzložitejším revolučným premenám v našom vývoji. Do histórie tejto veľkej revolučnej premeny poľnohospodárstva vojdú mená takých súdruhov ako súdruha Jakubčáka z Mlynice, Bučáka z Biacoviec, súdruha Capa z Lelesu, Pelengrína z Čečejevic, Boroša z Vinného a desiatky i stovky známych i neznámych statočných komunistov i nestranníkov, ktorí prijali leninský plán premeny rozdrobenej maloburžoáznej výroby v socialistickú poľnohospodársku veľkovýrobu za svoj životný cieľ. Predovšetkým im patrí vďaka za to, že sa sformovala i u nás na východnom Slovensku socialistická trieda, ktorá sa postavila za politiku strany a spojila svoj osud a budúcnosť s budúcnosťou socializmu. Vďaka socialistickým premenám v poľnohospodárstve došlo k takému rastu výroby, aký nepredpokladal ani ten najväčší optimista. Prakticky došlo u nás na východnom Slovensku k 3-násobnému zvýšeniu hektárových výnosov obilovín i kukurice. V porovnaní so začiatkom 50-tich rokov sa nákup živočišných produktov zdvojnásobil a vo výrobe a nákupe mlieka zaznamenávame dokonca 6-násobné zvýšenie. Takýto rast poľnohospodárskej výroby pri súčasnom viac ako 3-násobnom poklese počtu pracovníkov v oblasti poľnohospodárstva je možný jedine vďaka správnej a prezieravej politike strany a štátu.

Významné miesto v rozvoji kraja má stavebníctvo. Objem stavebných prác vykonávaných vlastnými pracovníkmi sa zvýšil za roky 1948—1974 takmer 10-násobne a dosiahol objem presahujúci 6 miliárd korún. Stavebné kapacity vo

Východoslovenskom kraji sú schopné vykryť investičný program kraja a prebytok vyvážať do iných oblastí štátu. V rokoch 5. päťročnice stavajú naše stavebné organizácie byty i priemyselné objekty v hlavnom meste Prahe, v Bratislave a tiež v Severočeskej aglomerácii. Vyše 63 tisíc pracovníkov tohoto odvetvia významnou mierou sa podieľa na tom, že východné Slovensko i celá naša vlasť je každým dňom krásnejšia.

Vojna zanechala veľké škody aj v dopravnej sieti. Rekonštrukcia zničenej dopravnej siete bola prvoradá úloha v povojnových rokoch. Do histórie našich ekonomických vzťahov k Sovietskemu zväzu patrí vybudovanie a elektrifikovanie trate spájajúcej našu železničnú sieť so železničnou sieťou Sovietskeho zväzu, ktorá nesie symbolický názov Trať družby. Čierna nad Tisou stala sa našim najväčším suchozemským prekladiskom a svojou kapacitou sa vyrovná mnohým veľkým oceánskym prístavom. Pre zvládnutie úloh železničnej dopravy veľmi významné bolo i vybudovanie úseku, ktorý spojil Turňu nad Bodvou s Rožňavou a umožnil smerovať mnohé vlaky južným Slovenskom. Bola ukončená výstavba trate Orlov — Plaveč — Podolinec, ktorá napojila túto ekonomicky zaostávajúcu časť východného Slovenska na železničnú sieť štátu. Pre zvládnutie prepravy železnej rudy zo Sovietskeho zväzu má veľký význam vybudovanie trate širokého rozchodu a Košice sú jediné mesto ČSSR, ktoré je bezprostredne napojené na železničnú sieť bratského Sovietskeho zväzu. Obrovský rozmach zaznamenala autobusová doprava a nákladná automobilová doprava. Prakticky v celom kraji niet ani jedinej obce, ktorá by autobusovou sieťou nebola spojená s ostatnými priemyselnými a kultúrnymi strediskami. Celková dĺžka tratí autobusovej siete predstavuje 25 tisíc kilometrov. Košice a Vysoké Tatry sú zapojené do celoštátnej i medzinárodnej leteckej dopravy.

IV.

Obdobne by sa dali vymenúvať zmeny, ku ktorým došlo vo všetkých ostatných odvetviach národného hospodárstva i spoločenského života. Všetky majú spoločného menovateľa. Je ním socialistický spoločenský poriadok. Pracujúci človek je pánom svojej vlasti, je tvorcom svojho osudu a šťastia. Má zabezpečené právo na prácu, na vzdelanie, bezplatnú lekársku starostlivosť i sociálne zabezpečenie prakticky od narodenia až po starobu. Za socializmu sa u nás vyriešili také sociálne problémy, ktoré nie je v stave riešiť žiadna kapitalistická krajina. Základným cieľom politiky našej strany vždy bola starostlivosť o pracujúceho človeka, uspokojovanie jeho hmotných a kultúrnych potrieb. Na základe socialistických výrobných vzťahov, mohutného rozvoja výrobného potencionálu a veľkého budovateľského úsilia pracujúcich sme za uplynulých 30 rokov vytvorili potrebné zdroje pre sústavný rast životnej úrovne. Dosiadnutý vysoký životný štandard zaradil Československo medzi popredné štáty sveta. Došlo k odstráneniu triednej diferenciacie životnej úrovne a základným princípom odmeňovania sa stalo odmeňovanie podľa práce. Výrazne vzrástli peňažné príjmy obyvateľstva, ktoré sa zvýšili v porovnaní s rokom 1953 (od tzv. menovej reformy) takmer 3,3-krát. Dôležité je, na rozdiel od inflačných procesov, ktoré prebiehajú v kapitalistických krajinách, že reálna mzda pracovníka v Československu rastie rovnakým tempom ako mzdy nominálne. Priemerný peňažný príjem na jedného obyvateľa vo Východoslovenskom kraji v roku 1974 predstavoval čiastku 16 061,— Kčs. V príjmoch na jedného obyvateľa Východoslovenský kraj postupne preko-

náva veľké rozdiely, ktoré boli oproti iným častiam nášho štátu, aj keď v súčasnom období ešte celoštátny priemer je 18 430,— Kčs. Je to dané nižšou pracovnou aktivitou obyvateľstva v našom kraji, nižšou kvalifikačnou úrovňou, ale tiež tým, že oproti celoštátnemu priemeru vo Východoslovenskom kraji je pomerne väčší počet závislých osôb, predovšetkým detí, čo má prirodzene i svoje pozitívne stránky z hľadiska zabezpečovania ďalšieho rozvoja ekonomiky kraja.

Budovanie vyspelej socialistickej spoločnosti a všestranný rozvoj spoločnosti si vyžaduje rast vzdelanostnej a odbornej úrovne pracovníkov. Prevažnú časť mladej robotníckej triedy Východoslovenského kraja predstavujú dnes, na rozdiel od minulosti, kvalifikovaní robotníci v našich hutníckych, strojárskych, chemických a iných závodoch, robotníci v stavebníctve, doprave, službách i v ostatných odvetviach národného hospodárstva. Napr. vo Východoslovenských železniarňach 90 % robotníkov spĺňa príslušnú kvalifikáciu pre výkon tej práce, ktorú vykonáva. Celkový počet odborníkov s vysokoškolským a stredoškolským vzdelaním dosiahol v roku 1973 počet vyše 101 000, čo čini viac ako 20 % všetkých pracovníkov v socialistickej sektore. V našom kraji pracuje už 22 000 rôznych odborníkov, ktorí majú vysokoškolské vzdelanie. Celá školská sústava prešla obrovskými demokratickými premenami. Právo na vzdelanie sa stalo prirodzeným a samozrejším právom každého občana. Keď predtým na východnom Slovensku neexistovala nijaká vysoká škola, dnes na vysokých školách študuje takmer 11 000 poslucháčov denného i diaľkového štúdia. Je to dvakrát viac ako študovalo na všetkých stredných školách v čase prvej buržoáznej republiky i za tzv. Slovenského štátu a horthyovskej okupácie. Na vysokých školách dnes pôsobia desiatky vysokoškolských profesorov, stovky docentov a kandidátov vied.

Po skončení základnej deväťročnej školy približne polovica absolventov začína študovať na gymnáziách alebo stredných odborných školách a polovica postupuje do učebného pomeru. Rozširovaním siete 4 a 5-ročných učilísk prakticky každý mladý človek má možnosť nadobudnúť si stredoškolské vzdelanie, alebo získať kvalifikáciu pre životné uplatnenie. Ročne naša spoločnosť len na vzdelanie v rezorte školstva v našom kraji vynaloží približne 1 mld. 740 mil. Kčs.

Zdravotná starostlivosť sa v ČSSR dostala v období budovania socializmu na popredné miesto vo svete. Hlboká demokratickosť a ľudskosť nášho zriadenia sa prejavuje v tom, že otázka ochrany zdravia prestala byť otázkou kupčenia a peňazí. Stala sa samozrejmom realizácia zásady bezplatného poskytovania lekárskej starostlivosti, liekov a zdravotníckych potrieb. Podstatne sa rozšírila sieť nemocníc a odborných liečebných ústavov, ambulantných zariadení, hygienických a transfúzných staníc. Vo Východoslovenskom kraji počet lôžok len za posledných 20 rokov sa zdvojnásobil a vo výstavbe sú ďalšie veľké zdravotnícke objekty, predovšetkým v Košiciach, ale tiež v Trebišove, Rožňave, Svidníku a v ďalších okresoch. V počte lekárov a lôžok na 1000 obyvateľov patrí ČSSR k najlepšie vybaveným štátom na svete. V roku 1971 v Československu na jedného lekára pripadalo 418 obyvateľov. V súčasnom období vo Východoslovenskom kraji na jedného lekára pripadá 425 obyvateľov, čo je menej ako v Nemeckej spolkovej republike, kde na jedného lekára pripadá 561 obyvateľov, vo Švédsku 734, vo Švajčiarsku 704, v Anglicku 787, v USA 645 atď., nehovoriac o tom, že za každú návštevu lekára, za každý liek, v týchto vyspelých kapitalistických štátoch je potrebné platiť a často človek len z nedostatku finančných prostriedkov musí zomrieť. Vysoká úroveň zdravotníckych služieb prejavila sa aj v zdravotnom stave obyvateľstva. Podstatne sa predĺžila stredná dĺžka života, a to z 57 rokov v roku

1937 na 70,2 roka v roku 1974. V rámci sociálnej starostlivosti a dôchodkového zabezpečenia vytvorila naša spoločnosť podmienky pre dôstojný život u každého občana v produktívnom veku a prevzala na seba starostlivosť a opateru občanov v detstve, ale tiež tých, ktorí stratili zdravie, alebo sú na zaslúženom odpočinku. Z našich ulíc zmizli žobráci, prosiaci o almužnu a každý, kto riadne pracuje alebo rozumne hospodári s prostriedkami, ktoré dostáva na svoju výživu, môže žiť životom dôstojným občana socialistického štátu.

Zásadne sa zmenila tvárnosť našich miest a obcí. Od oslobodenia v našom kraji v rôznych formách bytovej výstavby bolo postavené vyše 200 000 bytov, čo predstavuje viac ako $\frac{2}{3}$ súčasného bytového fondu a teda dve rodiny z troch v kraji bývajú v novom byte, ktorý bol postavený po oslobodení. Podstatne sa zlepšila štruktúra bytového fondu aj z hľadiska počtu obytných miestností v byte. Kým v roku 1961 priemerný počet obytných miestností na jeden byt činil 1,7, v roku 1970 to už bolo 2,2 miestnosti, pričom v súčasnom bytovom fonde jednu tretinu tvoria byty 3 a viac izbové. Nový bytový fond je budovaný na vyššom technickom štandarde, na vyššej kvalitatívnej úrovni, ako bytový fond budovaný za kapitalizmu. Odveká túžba občanov mať prácu a chlieb i strechu nad hlavou sa v podmienkach socialistického Československa mení na skutočnosť. V našom kraji na 100 domácností máme 88 bytov, pričom napr. v meste Košice je to takmer 94 bytov, to znamená, že každá samostatná domácnosť má svoj vlastný byt.

Proces koncentrácie obyvateľstva do vybraných sídiel vyžadoval zlepšiť zásobovanie vodou z kontrolovaných zdrojov. V roku 1974 vyše 45 % obyvateľstva bývalo v bytoch napojených na vodovod, na kanalizačnú sieť bolo v roku 1974 napojených vyše 35 % bytov.

Vysokú životnú úroveň obyvateľstva nášho štátu i kraja možno dokumentovať spotrebou priemyselného tovaru na jedného obyvateľa, v čom sa vyrovnáme i hospodársky najvyspelejším štátom. Len za roky 1955 až 1973 sa vo Východoslovenskom kraji predalo 227 000 chladničiek, 311 000 pračiek, 288 000 televízorov, 376 000 rozhlasových prijímačov, 54 000 osobných automobilov, čím sa vybavenosť domácností týmito predmetmi nielen priblížila, ale u niektorých aj predstihla celoštátnu úroveň. Vybavenosť domácností chladničkami je u nás lepšia ako v Rakúsku a v Taliansku, vybavenosť televízormi vyššia ako vo Francúzsku, Belgicku a vo Švajčiarsku. Najvýraznejšie vzrástla spotreba elektriny a plynu. V porovnaní s predvojnovou úrovňou stúpla spotreba elektriny a plynu temer 20-krát. Už v roku 1960 len vo Východoslovenskom kraji ukončili elektrifikáciu všetkých obcí. Uvedené údaje a ich medzinárodné porovnanie ukazuje, že Československo po 30. rokoch svojho úspešného rozvoja patrí ku krajinám s vysokou úrovňou osobnej dopravy. V uspokojovaní materiálnych potrieb ľudí, v hromadení hmotných statkov nevidíme však zmysel ľudského života. Tie slúžia len na to, aby ľuďom uľahčovali život. Sú nevyhnutným predpokladom socialistického spôsobu života, ktorého obsah je však ďaleko širší a bohatší. Patrí k nemu obetavá, tvorivá a uvedomelá práca pre spoločnosť, súdružské vzťahy, zodpovednosť voči kolektívu, vzdelanosť i kultúrny rozhľad, rozvinutý svet socialistických ideových a mravných hodnôt. Za 30 slobodných rokov sa podstatne zintenzívil kultúrny život našich pracujúcich. Kultúra sa stala dostupnou najširším vrstvám pracujúcich. V súčasnosti vo Východoslovenskom kraji pracuje 5 profesionálnych divadiel: Štátne divadlo v Košiciach, Divadlo Jonáša Záborského v Prešove, Ukrajinské národné divadlo v Prešove, Bábkové divadlo v Ko-

šiciach a Oblasné divadlo maďarských pracujúcich Thália v Košiciach. Už 5 rokov v Košiciach pôsobí významné kultúrne hudobné teleso Štátna filharmónia. Len divadelné predstavenia v roku 1974 navštívilo vyše pol milióna divákov. V celom kraji pôsobí široká sieť knižníc a kultúrno-osvetových zariadení.

Pracujúci nášho kraja sú nielen konzumentami, ale aj tvorcami hodnôt. V 3250 súboroch a krúžkoch pracuje vyše 65 000 členov. Veľkú starostlivosť vynakladá naše socialistické zriadenie na zachovanie kultúrnych hodnôt a revolučných tradícií našej minulosti. V kraji pracuje 18 profesionálnych múzeí vlastivedného i prírodovedného charakteru. V roku 30. výročia oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou bolo do užívania širokej verejnosti odovzdané Múzeum revolučného robotníckeho hnutia na východnom Slovensku v historickej budove Košického vládného programu.

V.

Dosiahnuté výsledky a úspechy svedčia o tom, že v popredí záujmu vytyčovaní politických a ekonomických cieľov Komunistickej strany Československa stojí náš pracujúci človek a jeho dobro. Pozitívny program, vysoká aktivita strany, pravdivosť a čestnosť jej politiky a aktivita jej funkcionárov a členov, jej každodenné spojenie s ľudom, dôsledná snaha neobchádzať problémy, ale ich riešiť v záujme pracujúcich, to získava široké masy za realizáciu veľkolepých cieľov socialistickej výstavby. Pracujúci ľud pod vedením Komunistickej strany Československa uskutočnil v ČSSR i u nás v kraji skutočne grandióznu prestavbu spoločnosti a vytvoril podmienky svojho života, o ktorých predchádzajúce generácie snivali len ako o vytúžených ideáloch. Za krátku dobu sme uskutočnili dávnu túžbu proletárskych generácií o vytvorenie spoločnosti, v ktorej by nebolo vykorisťovania človeka človekom ani protikladov biedy a bohatstva, ale kde by zdroje naopak slúžili tým, ktorí ich svojou prácou vytvárajú. Rozdeľovanie vytvorených hodnôt stratilo triedny charakter, kedy chudobní žili v biede a bohatí sa stávali ešte bohatšími. Nadobudlo podoby odmeny podľa vykonanej práce, pričom sa neustále rozširuje rozsah potrieb uspokojovaných zo spoločenských fondov.

Celkom sa zmenila štruktúra spoločenských vzťahov medzi ľuďmi v sústavnom vytváraní podmienok pre socialistický rozvoj tried, skupín i jednotlivcov našej spoločnosti. K najhodnotnejším výsledkom revolučných socialistických premien patrí predovšetkým vysoký stupeň dosiahnutej sociálnej rovnorodosti v našej spoločnosti, vysoká miera skutočnej sociálnej rovnosti pracujúcich, ktorá sa prejavuje vo všetkých sférach nášho života. Robotnícka trieda sa stala vedúcou triedou nie preto, aby získala triedne výsady, ale aby odstránila vykorisťovanie človeka človekom a pretvorila život všetkých pracujúcich v lepší a spravodlivejší. Je obrovským úspechom v budovaní socializmu na východnom Slovensku skutočnosť, že tu vyrástla početná vyše 250 tisícová mladá robotnícka trieda, ktorá pod vedením strany si formuje svoje triedne uvedomenie, rozvíja také vlastnosti ako je obetavosť v práci, kolektívnosť, pokrokovosť, socialistické vlastenectvo a proletársky internacionalizmus. V socialistickom súťažení, v hnutí brigád socialistickej práce, svojou politickou angažovanosťou dokazuje, že je schopná plniť svoju historickú úlohu a viesť spoločnosť cestou socialistického rozvoja. Výrazom dosiahnutého stupňa, vnútorného zjednotenia spoločnosti je vysoký stupeň demokratizácie všetkých oblastí nášho života, rastúca účasť pracujúcich na riadení štátu a výroby, rozvoj nových vzťahov medzi ľuďmi. K najvýznamnejším výsledkom socialistickej výstavby v našom štáte patrí aj vyriešenie národnostnej

otázky, predovšetkým vo vzťahoch medzi Čechmi a Slovákmi. Na princípoch socialistického internacionalizmu vznikla československá federácia a na princípoch úplnej rovnosti a rovnoprávnosti sa formovali aj vzťahy k národnostným menšinám. Je celkom nesporné, že tak ako sa zmenilo celé východné Slovensko ako celok, predovšetkým vďaka bratskej pomoci českého národa i vďaka úzkej spolupráci so Sovietskym zväzom, dosiahli sa aj prenikavé zmeny v podmienkach života národností v našom kraji. Napr. stačí uviesť, že v okrese Humenné, kde žije 22 % ukrajinského obyvateľstva z počtu obyvateľov okresu, kde je teda najväčšia koncentrácia ukrajinského obyvateľstva v kraji, priemyslová výroba vzrástla za posledných 10 rokov štyrikrát. Len v chemickom priemysle dnes pracuje v okrese Humenné 5,5 tisíc pracovníkov. V strojárskom priemysle v Snine a Medzilaborciach pracuje vyše 5000 pracovníkov. Na tisíc obyvateľov v priemysle pracuje 130 pracovníkov, keď priemer kraja činí 111,75. A podobná situácia je napr. i v okrese Trebišov, pre ktorý je charakteristická koncentrácia maďarského obyvateľstva. 40 % tohoto okresu tvoria obyvatelia maďarskej národnosti. Tu priemyselná výroba za posledných 10 rokov vzrástla 3,7-krát. Na základe takýchto prenikavých výsledkov v premene životných podmienok, v premene vzťahov, ktoré existujú medzi ľuďmi v procese spoločného úsilia o socialistické premeny dosiahli sa teda nemalé úspechy vo všetkých oblastiach, ale najmä v raste životnej úrovne i v rozvoji kultúry národností.

Positívne výsledky, ale tiež často zaplatené poučenia, ktoré nám prišlo uplynulých 30 rokov svedčí o tom, že celý proces socialistickej výstavby má svoje obecné zákonitosti a môže sa úspešne rozvíjať len pri ich rešpektovaní a uplatňovaní. Ako ukázalo »Poučenie z krízového vývoja v strane a v spoločnosti po XIV. zjazde«, patrí k trvalým princípom na našej socialistickej ceste predovšetkým:

- » — vedúce postavenie robotníckej triedy a jej avantgardy Komunistickej strany;
- úloha socialistickeho štátu ako nástroja diktatúry proletariátu;
- marxisticko-leninská ideológia a jej uplatňovanie prostredníctvom všetkých nástrojov masového pôsobenia;
- socialisticke vlastníctvo výrobných prostriedkov a zásady plánovitého riadenia národného hospodárstva.
- princípy proletárskeho internacionalizmu a ich dôsledné uskutočňovanie v zahraničnej politike, hlavne pomer k Sovietskemu zväzu.

Skúsenosti nám ukázali, že všetky tieto princípy majú životne dôležitý význam pre ďalší osud socializmu. V súčasnom období smerujú práve proti »Poučeniu« všetky útoky domácich a zahraničných renegátov a zradcov našich ideálov socializmu a komunizmu. Princípy z »Poučenia« musíme preto hájiť ako celok a každý z nich zvlášť, pretože aj nameranšie upustenie od zásad či oslabenie nášho úsilia pokračovať v nastúpenej ceste socialistickej výstavby škodí nášmu ľudu, škodí medzinárodnému komunistickeému a revolučnému hnutiu.

Skúsenosti nám tiež ukázali, že nesmieme preceňovať dosiahnutý stupeň výstavby, že sa nesmieme uspokojiť s tým, čo sme dosiahli, a musíme svoju cestu podrobovať stále marxisticko-leninskej analýze. Prítom základňa, ktorú sme vytvorili nám dáva silu i nádeje pre budúcnosť. Úlohou súčasnej etapy socialistickej výstavby v našom štáte i vo Východoslovenskom kraji je do dôsledkov realizovať na všetkých úsekoch závery XIV. zjazdu našej strany. V tomto vidí svoje hlavné poslanie celá vyše 80 000 krajská organizácia komunistov. Ide o to, využiť všetky prednosti socialistických výrobných pomerov, maximum celospo-

čenskej organizácie vedy, techniky, rozvoja ľudských síl, aby sme vybudovali vyspelú socialistickú spoločnosť v našej krajine, ako pevnú súčasť svetovej socialistickej sústavy. Je našim veľkým šťastím, že pri prebojovávaní ideálov socializmu a komunizmu nie sme sami. Môžeme sa opierať o mohutný tábor krajín socialistického spoločenstva, ktorý uskutočňovaním reálneho socializmu ukazuje ľudstvu predobraz budúcej socialistickej a komunistickej spoločnosti. Čistý a vrelý vzťah každého nášho obyvateľa k prvej krajine socializmu k Sovietskemu zväzu je diktovaný nielen vďakou za naše oslobodenie, za náš nový život v mieri, ale tiež tým, že takýmto spôsobom všetci a každý z nás prispieva k udržaniu svetového mieru a víťazstvu myšlienok socializmu a komunizmu.

RESUMÉ

RUDOLF BLAHO, 30 ROKOV SLOBODNÉHO ŽIVOTA NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

30. výročie porážky nemeckého fašizmu pre pracujúci ľud východného Slovenska prebiehlo v znamení hrdej bilancie prevratných úspechov, dosiahnutých pri socialistickej výstavbe. Tieto vyrástli a nadviazali na aktívnu účasť ľudu východného Slovenska v protifašistickom odboji. Vedúca úloha KSČ ako v protifašistickom odboji, tak aj pri výstavbe socializmu je strojom všetkých úspechov nášho ľudu.

V krízových rokoch 1968—69 pravicovo-oportunistické a protisocialistické sily spochybňovali výsledky socialistickeho vývoja v našej vlasti. Avšak faktá hovoria jasnou rečou.

Vojna zničila v tomto kraji republiky tisíce obytných domov, celú železničnú sieť, mosty a komunikácie, väčšinu škôl ba celé dediny a mnoho verejných budov. Pritom bolo to zaostalé východné Slovensko, kde bieda bola po celé stáročia každodenným hosťom, čoho dôkazom je aj tá skutočnosť, že aj keď tento kút republiky v r. 1945 predstavoval 7,6 % obyvateľstva, na priemyselnej výrobe sa podieľal len necelým 1 %.

Dnes za 30 slobodných rokov socialistickeho vývoja priemyselná výroba v kraji sa podieľa na celoštátnom objeme 5,5 % a predstavuje 32 miliárd korún, čo je viac ako 30-násobné zvýšenie. Východoslovenský kraj po oslobodení sa rozvíjal rýchlejšie, ako iné kraje, lebo išlo o jeho hospodárske vyrovnanie s inými, hospodársky vyvinutými kraji. Po odstránení hrôzostrašných stôp vojny, v rokoch 1947—74 sa investovalo do rozvoja Východoslovenského kraja 138,5 miliárd korún. Za toto obdobie bolo postavených 157 priemyselných závodov. Agrárny kraj so zaostalým poľnohospodárstvom sa zmenil na vyspelý priemyselnopoľnohospodársky kraj s 32,5 % podielom hutníctva železa, 15,4 % podielom strojárstva a 11 % podielom chemického priemyslu na celkovej štruktúre priemyselnej výroby.

Vzrástla zamestnanosť a produktivita práce. Zmeny nastali vo všetkých odvetviach národného hospodárstva a spoločenského života. Dosiahnutý životný štandard zaradil Československo medzi popredné štáty sveta. Je to aj štandard východoslovenského ľudu — Slovákov, Maďarov a Ukrajincov, ktorí v tomto kraji žijú. Je to výraz praktického uplatňovania proletárskeho internacionalizmu. Riešenie národnostnej otázky, predovšetkým vo vzťahoch medzi Čechmi a Slovákami je ďalším výrazom sily a životnosti ideí proletárskeho internacionalizmu v ČSSR. Na princípoch socialistickeho internacionalizmu vznikla československá federácia a na princípoch úplnej rovnosti a rovnoprávnosti sa sformovali aj vzťahy k národnostným menšinám.

Je obrovským úspechom v budovaní socializmu na východnom Slovensku tá skutočnosť, že tu vyrástla početná vyše 250 tisícová mladá robotnícka trieda, so socializmom životne späté družstevné roľníctvo a nová, svojmu ľudu a myšlienkam socializmu oddaná inteligencia

Všetky tieto úspechy bolo možné dosiahnuť len vďaka spojenectvu so Sovietskym zväzom a ostatnými krajinami socialistickeho spoločenstva.

Úlohou súčasnej etapy socialistickej výstavby v našom štáte i vo Východoslovenskom kraji je do dôsledkov realizovať na všetkých úsekoch závery XIV. zjazdu KSČ v záujme upevnenia rozvinutej socialistickej spoločnosti.

RESÜMEE

RUDOLF BLAHO, DREIßIG JAHRE FREIES LEBEN IN DER OSTSLOWAKEI.

Der 30-ste Jahrestag der Niederlage des deutschen Faschismus verläuft für das werktätige Volk in der Ostslowakei im Zeichen einer stolzen Bilanz der großartigen Erfolge, die bei dem sozialistischen Aufbau erreicht wurden. Diese erwachsen und knüpften sich an die aktive Teilnahme des Volkes der Ostslowakei im antifaschistischen Widerstandskampf an. Die führende Rolle der KP wie im antifaschistischen Widerstandskampf, so auch beim Aufbau des Sozialismus ist Urheber aller Erfolge unseres Volkes.

In den Krisenjahren 1968—69 stellten die rechts-opportunistischen und antisozialistischen Kräfte in Frage die Ergebnisse der sozialistischen Entwicklung unserer Heimat. Jedoch die Tatsachen sprechen deutlich! Der Krieg vernichtete in diesem Teil der Republik Tausende von Wohnhäusern, das ganze Eisenbahnnetz, Brücken und die Kommunikation, zum Großteil die Schulen, sogar ganze Dörfer und viele öffentliche Gebäude. Dabei war die Ostslowakei ein rückständiges Gebiet, wo die Not jahrhundertlang alltäglicher Gast war. Ein Beweis dessen ist die Tatsache, daß dieses Gebiet der Republik im J. 1945 7,6 % der Bevölkerung bewohnte, jedoch der Anteil an der Industrierzeugung betrug nicht ganz 1%.

Während der 30 freien Jahren der sozialistischen Entwicklung stieg die Industrieproduktion im Ostslowakischen Bezirk und gegenwärtig beteiligt sie sich am ganzstaatlichen Umfang mit 5,5% und beträgt 32 Milliarden, es ist eine 30-fache Erhöhung. Im Ostslowakischen Bezirk stieg nach der Befreiung die Entwicklung verhältnismäßig schneller als in anderen Bezirken, denn hier handelte es sich um den wirtschaftlichen Ausgleich mit den anderen, wirtschaftlich entwickelteren Bezirken. Nach der Beseitigung der entsetzlichen Spuren des Krieges wurde in den Jahren 1947—74 in die Entwicklung des Ostslowakischen Bezirkes 138,5 Milliarden investiert. In dieser Zeit wurden 157 Industriebetriebe errichtet. Das Agrargebiet mit ruckständiger Landwirtschaft wurde in ein hochentwickeltes Industrien und Agrargebiet verwandelt, mit dem Anteil von 32,5% an der Eisenhüttenproduktion, 15,4% Maschinenbau und 11% der chemischen Industrie an der gesamten Struktur der Industrieproduktion.

Es stieg die Beschäftigung und die Produktivität. Es kam zu Veränderungen in allen Zweigen der Volkswirtschaft und des gesellschaftlichen Lebens. Der errichtete Lebensstandard reiht die Tschechoslowakei zu den vordersten Staaten der Welt. Dies ist auch der Standard des ostslowakischen Volkes — der Slowaken, Madjaren und Ukrainer, die in diesem Bezirk leben. Es ist der Ausdruck der praktischen Geltendmachung des proletarischen Internationalismus. Die Lösung der Nationalfrage, vor allem der Beziehung zwischen Tschechen und Slowaken ist ein weiterer Ausdruck der Kraft und Lebensstärke der Idee des proletarischen Internationalismus in der ČSSR. Auf dem Prinzip des sozialistischen Internationalismus entstand die tschechoslowakische Föderation und auf den Prinzipien der völligen Gleichheit und Gleichberechtigung formierten sich die Beziehungen zu den nationalen Minderheiten.

Einen riesigen Erfolg im Aufbau des Sozialismus in der Ostslowakei bezeugt die Tatsache, daß hier eine zahlreiche über 250.000 zählende junge Arbeiterklasse, eine mit dem Sozialismus verbundene genossenschaftliche Bauernschaft und dem Sozialismus ergebene Intelligenz aufwuchs.

Alle diese Erfolge sind dem Bündnis mit der UdSSR und den Ländern der sozialistischen Gesellschaft zu verdanken.

Die Hauptaufgabe der gegenwärtigen Etappe des sozialistischen Aufbanes in unserem Staat wie auch im Ostslowakischen Bezirk ist, konsequent auf allen Gebieten die Beschlüsse des XIV. Parteitages der KP (KSČ) im Interesse der Stärkung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft zu realisieren.

Переклав д-р Ервін Лазар

30 РОКІВ ВИЗВОЛЕННЯ

ДО ВИЗВОЛЕННЯ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

АНДРІЙ КОВАЧ, ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ УНІВЕРСИТЕТУ П. Й. ШАФАРИКА
В ПРЯШЕВІ

Три десятиріччя відокремлюють нас від тих пам'ятних днів, коли Радянські Збройні Сили, провівши ряд блискучих за задумом і виконанням операцій, повністю вигнали німецько-фашистських загарбників з рідної землі й перенесли бойові дії за межі Радянського Союзу.

Основні події Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу влітку і восени 1943 і в першій половині 1944 років розгорнулися в південно-західному напрямі радянсько-німецького фронту. Найбільш яскраво риси нового, передового виявились при розгромі ворога в Донбасі, в битві за Дніпро, під час Київської, Корсунь-Шевченківської та Львівсько-Сандомирської наступальних операцій.

Багато нового в розвиток радянського воєнного мистецтва внесла Львівсько-Сандомирська операція (13 липня — 30 серпня 1944 р.).¹ На відміну від інших, вона є прикладом організації і ведення стратегічної операції силами лише 1-го Українського фронту (командуючий Маршал Радянського Союзу І. С. Конєв), який за своїм складом був найсильнішим об'єднанням у кампанії другої половини 1944 року. Це визначило великий розмах операції. Ширина смуги наступу становила 440 кілометрів, а на завершальному етапі збільшилась до 700 кілометрів; глибина операції досягла 350 кілометрів, тривалість — понад півтора місяця; темп наступу досягав 25—30 кілометрів на добу.

Цей успіх Червоної (від 1946 року Радянської) Армії наблизив момент прямого визволення Східної Словаччини, а поступово і всієї Чехословаччини. Правда, для визволення нашої Батьківщини Радянське головнокомандування відвело далеко більші сили. Вже у місяці вересні 1944 р. карпатські перевали атакували чотири загальновійськові і дві повітряні армії, які належали до 1-ого та 4-ого Українського фронту. У січні-березні 1945 року, коли вже була повністю визволена територія Східної Словаччини, число радянських військ на території Чехословаччини збільшилось на вісім загальновійськових, дві повітряні та одну танкову армії, як і одну кінно-механізовану групу в силі армії. В заключному етапі визволення Чехословаччини брали участь основні сили 1-го, 4-го та 2-го Українських фронтів і частини повітряних сил 3-го Українського фронту. У Празькій

операції брали активну участь двадцять загальновійськових армій, три танкові армії та три корпуси кінноти. Переважна частина цих військ, зрозуміло, була радянська. Пліч-о-пліч з Радянською Армією боролися в Чехословаччині також бійці 1-го Чехословацького армійського корпусу в СРСР, 1-а та 4-а румунські армії та 2-а польська армія. Разом 180 дивізій і бригад із загальною кількістю 24 500 гармат та мінометів. Понад 2100 танків та моторизованих гармат за підтримки 4000 бойових літаків лобувало остатки вермахту в Чехословаччині протягом квітня — травня 1945 року. Значить, за наше визволення воювало майже 1 065 300 радянських солдатів та офіцерів. Це переконливе свідчення про вирішальну роль Радянської Армії при визволенні Чехословаччини восени, взимку 1944 та навесні 1945 років.²

Передумови успішного розвитку нашого визволення і тісної співпраці нашого національно-визвольного руху зі своїми визволителями слід бачити не в 30-х роках. Стисла реконструкція згаданого періоду, визвольного руху, боротьби і остаточного визволення Східнословачького регіону є змістом цієї статті.

* * *

Коли в 30-ті роки нашого сторіччя над світом з'явилась зловісна тінь фашизму і загроза війни, комуністичні партії, в тому числі теж Комуністична партія Чехословаччини, розробляли нову тактику дії, основні положення якої ухвалив історичний VII-ий конгрес Комуністичного Інтернаціоналу, що відбувся в Москві в липні — серпні 1935 року.

VII-ий з'їзд Комуністичної партії Чехословаччини, який відбувся у квітні 1936 року, розглянув питання про роботу партії в новій історичній обстановці, яка склалася у зв'язку з загрозою з боку фашистської Німеччини і активізації внутрішніх реакційних сил у Чехословаччині. З'їзд чехословацьких комуністів вказав, що головним знаряддям захисту Республіки і народу від фашистського агресора може бути лише Єдиний народний фронт — об'єднання всіх трудящих країни на чолі з робітничим класом, без огляду на партійну та національну належність. Створити широкий народний фронт, вказувалось в рішеннях з'їзду, «можна лише подолавши саботаж правосоціалістичного керівництва реформістських партій і ліквідувавши розкол пролетаріату, забезпечивши єдність профспілок і союз робітничого класу з селянством та іншими шарами населення.»³

Керівництво КПЧ на з'їзді з особливою силою підкреслювало важливість для долі Чехословаччини тісного співробітництва з Радянським Союзом. «Як може Чехословаччина, невелика держава, — говорив Клемент Готвальд, — встояти проти Гітлера? Тільки разом з Країною Рад. Що робить реакція у нас і взагалі всюди? Зводить наклепи на СРСР, вимагає розірвання договору з Радянським Союзом».⁴

Історія повністю дала за правду К. Готвальду і комуністам. У вересні 1938 року світова прогресивна громадськість стала свідком одного з найпідліших злочинів у практиці міжнародних відносин: уряди Англії, Франції, а за їх спиною й Сполучені Штати Америки, віддали Чехословаччину на розтерзання фашистським агресорам. Внаслідок злочинної мюнхенської змови, а невдовзі і віденського арбітражу як її складової частини, прикордонні райони Чехословаччини були окуповані гітлерівською Німеччиною, хортист-

ською Угорщиною та беківською Польщею. Зі Східної Словаччини до Угорщини було приєднано 26,4 % жителів, 18,02 % території. До Польщі — 4 села, що представляло 11 176 га землі та 1544 чоловік жителів.⁵

Не минуло й півроку після мюнхенського диктату, а послаблена з усіх боків Чехословаччина перестала існувати як незалежна, суверенна держава. 14 березня 1939 р. більшу частину Словаччини, (що не була окупована) було проголошено самостійною державою з клерикальним фашистським режимом. 15 березня гітлерівські війська окупували Чехію та Моравію, створивши тут протекторат «Третього рейху». Закарпатська Україна (за чехословацькою конституцією — Підкарпатська Русь) була загарбана фашистською Угорщиною. В основному, такий був фінал антирадянської політики, що її протягом майже двадцяти років провадила чехословацька імперіалістична буржуазія на чолі з Т. Г. Масариком та Е. Бенешем.

Тим часом у нашій країні наростали революційні настрої широких мас. Панівні кола буржуазно-демократичної Чехословаччини, налякани наростанням революційних настроїв трудящих на чолі з Комуністичною партією Чехословаччини та зростанням її авторитету, як єдиної сили, що закликала до рішучих дій проти загрози фашистської агресії, радніше зрадили люд Республіки, але не поступилися своїми класовими егоїстичними інтересами. З цієї причини вони не захотіли скористатись готовністю Радянського Союзу виконати свій союзницький обов'язок, який впливав з Договору про взаємодопомогу від травня 1935 року і вимагав прийти на допомогу братнім народам Чехословаччини. Найбільше, керівники Першої Республіки знали про воєнні заходи СРСР — про приведення Радянських Збройних Сил у бойову готовність. 29 вересня 1938 р. Фірлінгер писав Крофті: «Як учора повідомив мене з радістю Кулондр (уповноважений Франції в СРСР — А. К.), радянський військовий аташе в Парижі заявив, що Радянський Союз на західних кордонах має 30 повних дивізій, які є в бойовій готовності, крім технічних частин, які готові негайно розпочати операції».⁶ На жаль, ні президент, ні уряд Чехословаччини не збиралися використати радянську поміч.

Крім всебічної допомоги Радянського Союзу, Чехословацька Республіка могла рахувати з підтримкою збоку всіх миролюбних сил, спертися на рух солідарності, що почав розгортатися в багатьох країнах. Хвиля протесту проти агресивних дій Гітлера і поступливості західних країн прокотилась по усіх континентах, як про це переконливо пише український радянський історик А. Кізченко.⁷

Чехословацька державність тимчасово перестала існувати. Але відкинутій чехословацькою буржуазією прапор боротьби за національну свободу взяла у свої руки Комуністична партія Чехословаччини. Незадовго після розбиття Чехословаччини КПЧ (КПС на Словаччині, КПЗ на Закарпатській Україні — від лютого 1939 р.) виступила як організатор боротьби народних мас проти німецьких і угорських окупантів та словацьких клерофашистів. Рівночасно комуністи доводили неминучість поразки фашизму і нацистської Німеччини. «Чеський і словацький народи, — писав у той важливий час К. Готвальд, — поведуть свою нелегальну боротьбу проти режиму окупантів і колонізаторів, проти чужоземного панування фашистської Німеччини. Боротьба буде надзвичайно важкою. Але, можна впевнено сказати, окупована Чехословаччина, і особливо чеські землі, ніколи не будуть для Гітлера спокійним тилом.»⁸

Розробляючи тактику національно-визвольного руху і боротьби, КПЧ вважала, що першочергове завдання цієї «надзвичайно важкої» боротьби полягає у відродженні національної незалежності і державної самостійності країни. Разом з тим, КПЧ виходила з того, що визволення Батьківщини повинно супроводжуватись глибокими демократичними змінами, які б виключили можливість повторення Мюнхена і, що найголовніше, створили б передумови для успішної боротьби трудящих за соціалізм. Без реалізації національних і демократичних завдань, вказувала КПЧ, неможливо розв'язати завдання соціалістичної перебудови країни. «Наша лінія в боротьбі за визволення нашого народу, — підкреслював Клемент Готвальд у січні 1941 року, — залишається такою ж, як і раніш. При цьому все яскравіше виступає взаємозв'язок національного і соціального визволення, національного визволення і соціалізму.»⁹

Виходячи з вчення Леніна, КПЧ вказувала, що успіхів у боротьбі можна досягти лише тоді, «коли її очолить робітничий клас, який зуміє об'єднати під своїм керівництвом у Єдиному Народному Фронті інтелігенцію, ремісників, патріотично настроєних представників дрібної і середньої буржуазії і, головне, — селянство. Цей блок необхідно здійснювати негайно, низу і доверху, на найширшому ґрунті, враховуючи те, що основу національної єдності повинен становити союз робітничого класу і селянства.»¹⁰

Внаслідок зради чехословацької і західноєвропейської буржуазії весь антифашистський рух з його соціално-революційним (до 1943 р.) та національно-визвольним етапами в умовах Східної Словаччини, а зокрема на Пряшівщині, крім загальнодержавного та загальнословацького аспектів, мав також деякі свої власні особливості. Географічні умови, відстала і досить комплікована національна структура, малопридатні комунікації та сітка зв'язку, низький рівень технічного устаткування, досить слабкі політичні, а з другого боку значно закорінені конфесійні традиції, а передусім низький і надто слабкий рівень індустріалізації цього краю, — все це не могло не позначитися якимось чином на подіях.

Крім того, Східна Словаччина, як одна з найвідсталіших областей республіки, в цих бурхливих подіях 1938—39 років і територіально була ушерблена. Що до Пряшівщини, то й вона територіально була зменшена внаслідок Мадярьсько-словацької війни (23 березня 1939 року до окупованого хортистською Угорщиною Закарпаття було приєднано 36 сіл з понад 20 000 чоловік населення).¹¹ Ця зменшена територія Пряшівщини далі входила до складу географічно-етнографічного поняття Східної Словаччини, якій бракувало національно-культурної єдності. Тому боротьба за політичні, економічні і культурно-національні права цього населення в новій державі — клерофашистському словацькому штатові (за конституцією з липня 1939 р. — Словацькій республіці) ще далі загострювалась, а класові суперечності досягали рівня необхідності революційної розв'язки.

Наперекір антигуманній політиці людаків*, народні маси українського населення Словаччини не виявляли ненависті до словацького народу. Вони були переконані, парафразуючи слова Й. М. Гурбана з 1851 року, що словацькі трудящі мають з ними однакову долю і тому вони повинні разом

* Людаки — прибічники панівної клерофашистської Глінкової Словацької народної партії.

крокувати до кращого майбутнього. І маси українського населення, разом з прогресивними силами словацького народу, боролись проти клерофашизму. Вони включались у спільний антифашистський рух, керований Комуністичною партією Словаччини. Східній Словаччині людаки надавали у своїй політиці неабиякого значення. Це не було випадковим явищем, але необхідність, яка для режимістів впливала зі складної структури населення і ситуації в цьому регіоні.

Відомо, що словацький штат від самого свого досить несподіваного «народження» був у повній залежності від гітлерівської Німеччини. «Самостійність» нової держави була тільки маскуванням фашистської окупації Словаччини Німеччиною. Власне, це явище було головним протиріччям на протязі 73-місячного існування словацького штату, і воно по-різному проявлялось в той або інший час і по відношенню до русинів-українців.

Законом № 190/1939 від 1 січня 1940 р. виникла Шарисько-Земплінська жупа, яка спочатку мала 10, а 1942 року — 11 округів. Виник також Великосвидницький округ. Українське населення жило у 8 округах жупи. Крім двох депутатів Словацького сейму (Антін Симко, Гейза Горняк, потім — Михайло Бонько) українці майже не мали свого представника в державних та вищих чи середніх громадських органах. Доля селян майже не змінилася, коли не рахувати кілька аризацій єврейської землі чи короткотривалої воєнної кон'юнктури. Навпаки, багато селян у 1940 та в 1942 роках голодувало. Жупан Ш. Гашик у 1940 році, наприклад, признавав, що „Je pravdou, že bieda v hornatých krajoch rusínskych — je dosť veľká...“. А межлабірецький окружний начальник д-р П. Старинський у 1942 році писав: «Я виявив, що в селах Грубів, Вишня та Нижня Радвань, як і в інших селах мого району, продовольчих товарів так мало, що люди просто голодують».¹² Про подібну ситуацію повідомляють і окружні управління в Стропкові, Гуменному, Воронові, Старій Любовні та Сабинові. Слід ще додати, що ситуація не була кращою і в інших округах Словаччини.

На підставі існуючих фактів, не підлягає сумніву, що клерофашистська Словацька республіка нічого не зробила і за своєю природою не могла зробити в такому питанні, як соціально-політична та культурно-національна проблематика українців Східної Словаччини. Людаки, будуючи власний політичний та державний апарат, поступово ліквідували буржуазні партії, спілки та установи чехословацької орієнтації. Правда, найпоследовніше і найбрутальніше поставились до КПЧ та її молодіжних і фізкультурних організацій.

Вже 9 жовтня 1938 р. президія Міністерства внутрішніх справ Словаччини своїм рішенням № 1 від 1938 р., заборонила діяльність Комуністичної партії на Словаччині. А в лютому 1939 р. Країнський уряд у Братиславі наказав завести евіденцію комуністичної діяльності і побудував з цієї метою сітку довірених, посилив цензуру, завів спеціальне звітування про комуністичний рух.

Наперекір тому, що комуністи Словаччини на нараді в Жіліні 6. X 1938 р. рахували з потребою переходу партії в підпілля, однаке, тоді ще не гадали, що легальна діяльність КПЧ на Словаччині буде раптово припинена.

Терор людаків, спрямований до комуністів, на початковому етапі мав за наслідок певну дезорієнтацію в рядах членів КПЧ. Тимчасово порвав існуючі зв'язки та співпрацю між організаціями і органами. Ситуація вимагала

перевести партію в глибоке підпілля, щоб можна було в нових обставинах вести цілеспрямовану антифашистську діяльність. Необхідно було здійснити певну реорганізацію. Замість колишніх 10 партійних областей на Словаччині було створено тільки чотири, а саме праяшівську, бансько-бистрицьку, жілінську та братиславську (з початку 1940 р. також п'яту — тренчанську).¹³

На Східній Словаччині перехід партії в підпілля тривав, порівняно з іншими областями Словаччини, трохи довше. Це було зумовлене вже згадуваними соціальними, національними та релігійними особливостями цього краю.

Праяшівська ілегална область, керування якою було довірене Павлу Тонгаузеру, знаходилась почасти під впливом вказівок і інших товаришів, які рівночасно утримували зв'язки з дальшими округами Східної Словаччини. Маємо на думці товаришів Й. Главача, Я. Осогу, Ш. Фідліка тощо. Обов'язки інструктора 1-го ілегалного ЦК КПС для Східної Словаччини виконував товариш Людовіт Бенада.

Завдяки діяльності згадуваних товаришів та багатьох місцевих підпільних працівників, на Східній Словаччині поступово було відновлено ілегалну партійну сітку — партійні трійки та п'ятірки, передусім у селах, та місцеві й окружні комуністичні керівництва.

Товариш Петро Бабей згадує,¹⁴ що українське населення Праяшівщини постійно втягувалось до соціально-революційної діяльності та активної антифашистської боротьби. Ця діяльність набувала різних форм — тут і індивідуальні протести та втечі за кордон, передусім у СРСР, і масовий протест — вивішування червоних прапорів, розповсюдження антифашистських гасел, спорадичні письмові протестні матеріали тощо, з якими зустрічаємось вже від 1 травня 1939 року; сюди належать також протестні виступи частини української молоді, а після віроломного нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз та оголошення війни Радянському Союзові словацькою державою — протести з боку мобілізованих українців, як і тих, які виконували активну військову службу.

Праяшівською партійною ілегалною областю керували товариші П. Тонгаузер (до кінця 1939 року), П. Борош (січень — березень 1940 р.), М. Крайняк (квітень 1940 р. — жовтень 1943 р.) та В. Боровський — командир жандармської станції в Ганушівцях-на-Топлі (до квітня 1944 р., а потім знову — після виникнення СНП).

На початку комуністи зосереджували свою увагу і терпеливо пояснювали громадянам основні питання тодішньої роботи, як, наприклад, німецько-польську та словацько-польську війну, суть людацької земельної реформи, господарські проблеми і т. п. З цієї метою було видано ряд листівок, як «Смерть гардістам!», «Хлібороби, саботуйте, не слухайте і не виконуйте наказів фашистів!», «Слава Сталіну!» і т. п.

Рівночасно з організуванням господарської боротьби та демократичної і антифашистської опозиції, комуністи Східної Словаччини, по мірі своїх сил і можливостей, вели маси на боротьбу проти війни та фашизму. Вони послабляли слухняність солдатів. Агітували їх за саботування виступу проти поляків, щоб переходити на бік польських антифашистів тощо.

Антифашистська опозиція та опір українців Сх. Словаччини міцно стихли ззовні: неспокій набирав вищих форм опозиції, переходив у від-

ґриту боротьбу також під впливом боротьби польських, закарпатоукраїнських і угорських патріотів та антифашистів.

На Східній Словаччині не зівстав без відозви, зрозуміло, такий важливий факт, як наближення радянських кордонів у 1939 р., а тим і прикладу рішення аграрного питання радянськими органами. Стали працювати ілегалні молодіжні організації в 1939—1940 роках. Про це свідчить, між іншим, також ілегалний номер «Гласу люду» від квітня 1940 року. У директиві жупана Шарисько-Земплинської жупи від 6 грудня 1940 р., адресованої поліційному управлінню в Пряшеві, окружним начальникам та всім окружним жандармським командирам, читаємо: «На підставі різних явищ ми можемо твердити, що на Східній Словаччині широкою сіткою діє сильна комуністична пропаганда. Маю інформації, що на території жупи діють чотири комуністичні секретаріати — у Пряшеві, Сабинові, Гуменному, а четвертий знаходиться десь на лінії Бардіїв — Вишній Свидник — Мержилабірці. Існують дані, що населення декотрих сіл, особливо греко-католицьке, здоровкається по-комуністичному — зведенням стиснутого кулака. В деяких селах спостерігаємо, що люди залобки носять шапки російського фасону. Особливо це характерне для молоді і молодих чоловіків. Це викликає враження, що в цих селах існують нелегально організовані групи з антидержавною тенденцією. Особливо в північній половині жупи є дуже поширена тенденція русифікації всього населення, причому тут можна спостерігати, що русинська інтелігенція (передусім учителі) має комуністичну орієнтацію і що в своїй діяльності вона спирається на єврейство, яке є основними дріжджами комуністичної пропаганди . . .»¹⁵

22 червня 1941 р. гітлерівська Німеччина підступно напала на Радянський Союз. Керівництво КПЧ з цієї нагоди видало кілька проголошень та закликів, що були друковані в нелегальній пресі. Після вступу словацької держави у війну проти СРСР прогресивні сили країни значно активізувалися, страйкова боротьба не припинилась, зі своерідним опором виступили селяни. Вони ухилялись від сплати податків, без дозволу рубали ліс, не виконували контингенти і т. п. В карпатських дебрях, мов відлуння Великої Землі,* демонстративно лунала українська і російська радянська пісня та прояви великої віри в перемогу руських братів і визволення зі Сходу. Тому, цілком зрозуміло, що свидницький окружний начальник у своїх звітах доповідав жупанові про «повну політичну ненадійність русинів». В одному зі ситуаційних звітів писав: »I keď vo všeobecnosti politická situácia sa nezhoršila, je predsa badať tu i tam, najmä medzi rusínskym obyvateľstvom, silnejší a smelší prejav sympatie so ZSSR. Nápravu v tomto smere v značnej miere mohla by urobiť inteligencia, ale u tejto vôbec nebadateľ prejav slovenského nacionalizmu . . . úspechy Červenej armády sú prijímané v mnohých prípadoch s uspokojením ako víťazstvá »bratskej« armády ruskej. Rušivo pôsobia vracajúci sa Rusíni z frontu . . .»¹⁶

Зміни на німецько-радянському фронті, особливо від історичної перемоги Червоної Армії під Сталінградом початком 1943 р. (битва на Волзі; Сталінград 1956 р. був перейменований на Волгоград), сприяють поживленню руху опору. Характеризуючи міжнародне значення перемоги Радянських

* Велика Земля — СРСР.

військ під Сталінградом, Л. І. Брежнев говорив: «В этой битве не только были перемолоты отборные гитлеровские войска. Здесь выдохся наступательный порыв, был сломлен моральный дух фашизма. Начался распад фашистского блока. Даже для людей, одурманеных нацистской пропагандой, колокольный звон общегосударственного траура, официально объявленного Гитлером в феврале 1943 года, прозвучал предвестником поражения. День траура фашистской Германии стал днем надежды для всех антифашистов мира, в том числе и для немецких антифашистов. Удвоились силы тех, кто не склонил голову перед гитлеровскими захватчиками. Слово «Сталинград» передавалось из уст в уста как пароль сопротивления, пароль победы».¹⁷

Значення відгомону цих великих подій давало таку титанічну потенціальну силу, що для всього чехословацького люду вони стали вирішальним зовнішнім фактором у його антифашистській опозиції, в русі опору, в національно-визвольній боротьбі взагалі. Робота КПС та демократично мислячих антифашистів активізує значну масу нашого населення: наростає підйом настрою з наближенням фронту, часто набувають переваги уяви про швидке закінчення війни.

Комуністична партія Словаччини, поборюючи численні перешкоди та труднощі, працює в підпіллі як організована сила, цілеспрямовано. В нових умовах уже весною 1942 р. вона видає інструкції для організування озброєних груп, називаючи їх «бойовими яношіківськими дружинами (БЯД), які мали також свій статут. У березні 1942 р. на нараді обласного керівництва КПС у Кежмарку було висунуто завдання комуністів Східної Словаччини гри заснуванні цих дружин.

Перша бойова яношіківська дружина на Словаччині була створена 1942 року Павлом Боршем з Винного в області Вигорлату. В цій дружині боролося також кілька русинів. Дальші бойові дружини виникли в округах Гельниця, Попрад, Кежмарок, Левоча, Гіральтівці та Пряшів.

У 1942—43 роках на Східній Словаччині формуються також громадянські групи опору, а саме в Пряшеві, Сабінові, Гуменному, Межилабірцях, Воронові та інде. У нелегких умовах підпілля 1943—44 р. виникає також Українська Народна Рада Пряшівщини (УНРП), що була легалізована на загальнонародному з'їзді в Пряшеві 1 березня 1945 р. На одній з нарад, яка відбулася 19 березня 1944 р., було прийнято рішення про створення керівного органу підпільних працівників Пряшівщини під назвою КРАСНО — Карпаторусский Совет Народного Освобождения.

Д-р Іван П'ещак (1904—1972) з приводу цього пише: »Na schôdzke bol objasnený účel orgánu. Bolo konštatované, že mnoho našich ľudí už sa zapojilo do hnutia odporu na strane komunistov. Na schôdzke sa mnoho debatovalo. Po vyčerpávajúcich diskusiách bolo dohodnuto, že naše združenie — organizácia bude sa volať Karpatorusskij Sovet Narodnogo Osvoboždenija; skrátené KRAŠNO. Úlohou tejto organizácie bolo organicky podchycovať občanov k aktívnej účasti v boji proti klérofašistickej vláde, viesť propagandu proti nasadzovaní slovenských vojakov proti svojim slovanským bratom na východnom fronte a všestranne podporovať sovietskych občanov, príslušníkov Červenej armády, ktorí utiekli z nemeckých koncentračných táborov. Záznamy z jednotlivých zasadnutí sa nepísali, snáď preto doterajšie publikácie skrátku KRAŠNO nesprávne rozpisovali»;¹⁸ 7 серпня 1944 р. в ординації д-ра Д. Ройковича (1910—1974) в Пряшеві відбулась чергова нарада КРАСНО. Кожен її учасник зобов'язу-

вався залучити до антифашистської боротьби чимбільшу кількість місцевих українців. На згадуваній параді брали участь: Петро Бабей, Павло Капішовський, Михайло Лихвар та д-р Діонізій Ройкович (всі — за КПС); Андрій Няхай (безпартійний), Василь Караман, Петро Жидовський (обидва за аграрну партію), д-р Іван П'ещак (за Автономний земледельческий союз), д-р Іван Жидовський (за Русскую Народную Партию).

Бойові яношківські дружини, завдяки великої організаційної цілеспрямованій праці комуністів, стають основою більш численних партизанських груп. На Східній Словаччині БЯД вже наприкінці 1942 та на початку 1943 років свою організаційну структуру пристосовують до партизанського способу боротьби. Правда, вони ще тільки наближувались до вимог партизанської боротьби. Від половини 1943 р. партизанські угруповання на Східній Словаччині починають вже виникати організовано.

Про те, як Комуністична партія справлялась з організуванням і завданнями партизанського руху, влучно пише Г. Гусак у своїй книжці «Свідчення про Словачське національне повстання»:¹⁹

Komunistická strana Slovenska pripravovala povstanie ako ľudovú revolučnú vojnu proti fašizmu, ako revolúciu, v ktorej vystúpil ozbrojený ľud i armáda. Pripravil ľud na toto vystúpenie i vojensky, ozbrojit ho, viesť ho — to bolo úlohou partizánskych oddielov, ktoré budovala strana po svojej línii prostredníctvom svojich organizácií a okolo nich v každej organizácii bol jeden súdruh poverený touto úlohou: počítalo sa s tým, že v prípade potreby všetci členovia strany prejdú do pripravovaného partizánskeho oddielu, aktívne sa budú podieľať na jeho činnosti. Pripravovali sa ľudia, velitelia, politickí pracovníci, výzbroj, výstroj, terén, robilo sa cvičenie a vojenská príprava oddielov, nadvázovala sa spolupráca s armádou, žandármi atď. Samozrejme, hoci bola strana hlavnou organizátorkou týchto oddielov, neobmedzovala ich členstvo iba na komunistov. Volala a vítala všetkých poctivých antifášistov v týchto oddieloch. V rámci spoločného NV uplatňovala svoj vplyv na podporu základných, pripravovaných a organizujúcich sa oddielov. Hoci aj tu išlo o široký národný front, KSS si v týchto oddieloch udržiavala vedúci politický vplyv, a ak to možno tak zjednodušene povedať, budovala partizánske oddiely ako svoju armádu, ako protiváhu buržoázne orientovaných dôstojníkov v slovenskej armáde . . .

Práve preto, že KSS budovala masové partizánske hnutie, že počítala z ozbrojeným vystúpením ľudu, mohla sa v SNR dohodnúť s antifášistickými dôstojníkmi (Golian a spol.), i keď vedela o ich buržoáznej orientácii. Z takejto významnej politickej i vojenskej úlohy vychádzalo vedenie KSS, keď pristúpilo k masovej prípravě partizánskeho hnutia na Slovensku.«

Східна Словаччина, завдяки своєму національному складові, релятивній віддаленості від центральних органів влади, але й тим, що в своїй боротьбі з фашизмом успішно виходила з деяких форм та досвіду класової боротьби в минулому, з самого початку мала сприятливі умови для ширшого розвитку не тільки демократичної та антифашистської опозиції, але й безпосереднього приступу до організації партизанського руху як найвищої форми антифашистської боротьби. В 1943 р., а зокрема від половини року, центр словацького організованого партизанського руху пересувається на Східну Словаччину. Тут відіграв роль також той факт, що ця частина Словаччини була розташована найближче до СРСР і її першій випадало на долю зустріти війська Червоної Армії.

Різними шляхами прибуває на Східну Словаччину кілька ілегалних працівників. Складними нелегальними шляхами з'являються також радянські біженці з німецьких таборів для військовополонених, як і ті, яких насильно було відвезено в Німеччину на роботу. На Східній Словаччині вони знаходять притулок та підтримку з боку антифашистського населення. За допомоги краснобрідчан, сім'ї Ілька Кудзея у Нягові, лабірських комуністів та вирав'ян, у серпні 1943 р. зорганізувалась у виравських лісах (де вже більше року антифашисти переховували євреїв) перша шестичленна партизанська група з радянських військовополонених. До групи входили: О. Ємелян, М. Вишньовський, Д. Миронов, О. Серебряков, В. Соседка та Б. Татарников. До кінця жовтня група збільшилась на 18 чоловік, а в грудні об'єдналась з партизанами гуменської околиці і прийняла найменування «Пугачов» (з того моменту її говоримо про другий центр партизанського руху на Східній Словаччині). Командиром партизанської групи «Пугачов» був лейтенант Червоної Армії О. Г. Ємелян, начальником штабу — Й. Т. Ілікчан, а політичним комісаром — Дмитрій Чавров. Значить, завдяки комуністам Лабірщини і Гуменного, особливо Ладіслава Сабо та В. Цупера, не тільки було врятовано від голодної смерті радянських людей, але й озброєно їх і, разом з місцевими патріотами, організовано в загони антифашистської боротьби.

У березні 1943 р. приходять на Східну Словаччину старший лейтенант словацької армії Людовіт Кукореллі (відомий під псевдонимом Мартін Мінарлович). Четвертий центральний комітет КПС, з яким його зв'язала комуністка Гелена Грубоньова, призначив Кукореллі на роботу в Ганушівці. Він спочатку зупинився в Сабинові, звідки (за пропозицією голови Револуційного національного комітету) переїхав у Бардіїв до А. Свянтека, з недовзі — до Петра Бабея, що жив тоді у Штефурові. В момент приїзду Мартіна Мінарловича комуніст Б. Фрідман (Кубик), якого певний час переховував Михайло Бабей, жив уже в селі Матяшці на підніжжі Низьких Бескидів. Фрідман за короткий час зорганізував з переслідуваних органами державної безпеки (УШБ) групу і встановив зв'язок з В. Боровським, начальником жандармського участку в Ганушівцях.

Матяшка належала до Ганушівського участку словацької жандармерії. Розшуки та переслідування підозрілих осіб проходили через Боровського. Цим створились сприятливі умови до того, аби саме тут приступити до організування партизанського загону — 1-ої автоматної партизанської групи ім. Чапаєва на Словаччині. Її командиром став Іван Кононович Балюта (Ягулов), потім короткий час — В. Кокін. Начальником штабу став старший лейтенант Людовіт Кукореллі. Партизанська група побудувала під горою Облик (419 м) табір, що складався з міцних землянок.

Про поповнення та озброєння партизанських груп вважаємо доцільним цитувати з книжки Йосифа Мосоряка «Партизанські ватри».²⁰ «На сході вже була значна партизанська група, — пише Мосоряк, — а в нас із С. Зуберцем назбиралося чимало зброї, поки ми, всередині січня 1944 року, знову зібралися в Селніці на пошті, у Володимира Волка. Там відбулася важлива нарада, в якій узяли участь Іван (Балюта) та Мартін Мінарлович. На нараді було ухвалено програму нашої дальшої діяльності. Програма мала такі пункти:

1. Поповнювати партизанський загін у районі Матяшки радянськими військовополоненими з Устя-на-Ораві.

2. Пересування їх та відповідальність за це покласти на Гелсню Гробоньову й Володимира Волка.

3. Групування полонених для переправки проводити в селі Глиник. Відповідальний Бобровницький.

4. Зброю і амуніцію зосереджувати у Волка в Селніці, у Данчика в Ружомберку, а в разі великої кількості — у Павла Ткача в Ружомберку. Відповідальний Зуберець.

5. Полонених на вокзал у Парижовцях пересуне Волко, а з Парижовець до Ганушовець — Мосоряк.

6. Для зв'язку з Мартіном Мінарвичем звертатися до Боровського в Ганушовцях, номер телефону чотири.

7. У новоорганізованій партизанській загін, крім радянських військовополонених, приймати і перевірених місцевих жителів. Відповідальні Зуберець і Мосоряк.

8. Мосоряка і Зуберця залишити на цій самій роботі, щоб вони мали можливість слідкувати за діями безпеки і особливо підполковника Дресслера».

Зразу весною 1944 року на Східній Словаччині виникають далші партизанські групи. На Ленартівському вершку в Черговських горах організує партизанську групу майор Червоної Армії Іван Рокоссовський (Літвінов). Основні її кадри були набрані з поміж радянських військовополонених та втікачів, які працювали на побудові залізничного полотна Пряшів — Орлів — Плавеч. Матеріально підтримували групу підпільні працівники Бардієва та Сабинова. В половині травня, після смерті І. Рокоссовського (Літвінова), група об'єдналась з чапаєвцями, які певний час мали базу в лісах Чергова.

Четвертий центр партизанського руху на Східній Словаччині виникає в лютому 1944 р. біля Замутова — у Сланських горах. Була це партизанська група Пучкова, яка виникла з допомогою ілегалівних працівників Воронова. Командував нею старший лейтенант Червоної Армії Віктор Ощепков, а політичним комісаром став Дмитро Основін. У квітні їх партизанська група нараховувала 22 чоловіки, включно добровольців зі Східної Словаччини. Між ними треба згадати бувших солдатів Требішівського гарнізону — товаришів Яна Шпака, Пончака, Михайла Кудзея та Ушалу, що допомагали партизанам добувати зброю і після не зовсім вдалої спроби випорожнити склад своєї роти перейшли до партизанів.

Крім наведених більших партизанських груп, на Східній Словаччині розгортали діяльність і такі, як, наприклад, група Е. Тельмана в районі Гельниці-Медзева (виникла в кінці 1943 р.), бригада підполковника І. Золотаря та Й. П. Пермінова на Старолюбівнянщині (виникла влітку 1943 р.), група «Магура» — в районі сіл Якуб'яни — Литманова — Орябина (осінь 1943 р.), партизанська група «Липа» в Черговських горах (виникла у вересні 1944 р.), група підполковника Богуня в просторі Гуменне — Снина, група «Вежа» в Сланських горах — Вигорлаті, що виникли у вересні 1944 р., тощо.

На Східній Словаччині виникали й інші партизанські групи, які називають і місцевими чи патріотичними. В районі Требішова та Сечовець,

наприклад, було 7 таких груп; дальші були в околицях Гельниці, Попраду, Левочі та Бардієва — в селах Якуб'яни, Орябина, Літманова і т. п. Партизанські групи патріотів трохи пізніше виникають також на півдні Словаччини, яка тимчасово була окупована мадярськими фашистами.

На підготовку збройного повстання на Словаччині спрямував всю свою діяльність Центральний Комітет КПЧ, політбюро якого 17 червня 1944 р. прийняло важливий документ № 4 про допомогу КПЧ при організації партизанського руху в Чехословаччині.²¹ На підставі цього документу на Східну Словаччину було десантовано 10 організаторських груп. Вони мали потрібну техніку, що було дуже важливе при нав'язуванні зв'язку з фронтом, який швидко наближувався. Одним із завдань цих груп було організувати партизанські групи з місцевих патріотів. Нагадаємо деякі з цих груп: Маргитова — в числі 18 чоловік, які були десантовані 15 серпня 1944 р. на базу Чапаєвців; група Снежінського в числі 16 чоловік — десантовані на базу Чапаєвців від 20/VIII до 3/IX 1944 р.; сюди належать також — трьохчленна група Кокіна, 15-членна група Іванова, 39-членна група Садиленка, 26-членна група Могорити тощо.

В історико-документальнім творі Г. Алексеєнка та М. Баби́дорича «Вогні у міжгір'ях»,²² крім іншого, написано: «Саме в той час, 28 вересня, поблизу міста Гуменне, на хребті Чорна гора, в лісних масивах Вигорлату приземлилися парашутисти загону «За свободу Чехословаччини» під командуванням надпоручика чехословацької армії закарпатця Михайла Перечинського. З ним були начальник штабу старший лейтенант Червоної Армії Іван Дребущак, радянські воїни — радистка Тетяна Коломієць, Микола Семенов і підричник Іван Череменко. Решта загону — солдати і командири чехословацького корпусу в СРСР... Загін Перечинського був висунутий в районі дії партизанської бригади імені Чапаєва. Усі навколишні села кишіли гітлерівцями і глінковськими гардистами, які ганялися за Чапаєвцями. Тому десантники відразу ж потрапили в оточення. Раз у раз відбиваючись від карателів, партизани відходили на схід... Зустрічаючи на дорогах пошарпані фашистські війська, що відступали зі східного фронту, партизани завдали їм чималої шкоди. Знищили кілька сотень гітлерівських і угорських солдатів та офіцерів, близько 300 з них взяли в полон і передали Червоній Армії, з якою з'єдналися 11 листопада в районі Руська Бистра — Руський Грабовець у складі 114 чоловік».

Від половини липня 1944 р. на територію Східної Словаччини почали приходити радянські партизанські групи через тодішній польсько-словацький кордон. Першою прийшла партизанська бригада Героя СРСР підполковника В. А. Карасьова-Степанова, яка 10 липня 1944 р. вступила на територію Свидницького району.²³ В ніч на 9 серпня 1944 року кордон перейшов загін В. А. Квітіяського, який діяв спочатку в районі гірського масиву М'нчол, а пізніше реорганізувався в партизанську бригаду «Готвальд».²⁴ 16 серпня на Словаччину вийшов партизанський загін ім. Пожарського, який почав діяти на сході нашої країни. 26 серпня біля Межилаборець перейшло кордон велике партизанське з'єднання, яким командував М. І. Шукаєв. У районі Лупківського перевалу вийшла на територію Східної Словаччини бригада, на чолі якої стояв досвідчений командир підполковник М. А. Прокоп'юк. Радянські партизани, разом з Чапаєвцями, створили на території Шариша та Земпліна суцільну партизанську область.

Партизани, крім бойових і диверсійних акцій, виконували також між населенням масовополітичну працю, про що свідчать їх заклик до з'їзду комуністів Східної Словаччини від 5 серпня 1944 р., закладання установ для перебирання в руки політичного управління і виконання влади відоміями політичними діячами, як і випуск різних листівок і т. п.²⁵

На Східній, зокрема на Середній Словаччині швидко піднімалась революційна хвиля. Від 20 серпня 1944 р. частішали бойові акції партизанів. Німецькі фашисти вимагали від уряду Тісо, щоб подавив партизанську діяльність. Той, відчуваючи всю свою неспроможність задовольнити такі вимоги, звертається до Гітлера, який посилає на Словаччину свої війська — на «допомогу» боротьби проти партизанів на Словаччині.

Вступ німецьких військ на Середню Словаччину був сигналом до розпочаття збройного повстання, правда, за другим варіантом, тобто при умові, коли не були ще скоординовані дії з Червоною Армією. Невдячачись на це, 29 серпня 1944 р. вибухло СНП, озброєний виступ трудящих — народна революційна війна.²⁶

Територію Східної Словаччини вже було виголошено воєнно-військовою зоною вермахту, і вона була підпорядкована німецькому командуванню в польському Кракові. Насторожені фашисти після варшавського, паризького, а особливо після антифашистського повстання в Румунії, пустили в хід вже раніше підготовану акцію »Kartoffelernte mit Prämie« (Збір картоплі з премією) і порівняно швидко ізолювали Східну Словаччину від Середньої. 31 серпня і протягом перших вересневих днів Шарисько-Земплінську жупу було окуповано німецькою армією. Набільше було роззброєно дві польові дивізії словацької армії, які від початку травня 1944 року будували оборонну лінію в Карпатах, продовжуючи в західному напрямі «Лінію Арпада», яку на Закарпатській Україні будували хортиівці.

Партизанські з'єднання, які в часі вибуху СНП діяли на Східній Словаччині, були (крім чапаєвців) розташовані в підбескидських лісових масивах. Чапаївці 29 серпня 1944 р. зайняли Злату Баню, Петровце та Германовце; а партизани бригади Карасьова зайняли кілька сіл у Черговських горах. Наведені і дальші акції свідчать про те, що чапаєвці і партизани з інших загонів не тільки знали про підготовку повстання, але й робили організаційні заходи на його підтримку. 29 серпня 1944 р. в штабі чапаєвців відбулася нарада, на якій було рішено: 1. зайняти Ганушівці, зліквідувати фашистський гарнізон і знищити залізнодорожний віадукт; 2. здійснити атаку на німецький гарнізон у Обішовцях, який охороняв залізнодорожний вузол Кісак—Обішовце, знищити міст біля Кісаку; 3. після виповнення перших двох завдань (з яких було виповнено тільки перше) чапаєвці мали атакувати Пряшів і зайняти його.²⁷

По роззброєнні двох східнославацьких дивізій партизани, які діяли в цій області, не мали сил заборонити пересуванню сюди німецьких частин у той час, коли Червона Армія розпочала Східно-Карпатську операцію на допомогу СНП. Навпаки, ще до розпочаття Карпато-Дуклянської операції німецькі війська здійснили перший зосереджений натиск на східнославацьких партизанів. Боротьба була нерівною, але партизани витримали. Особливо чапаєвці і дальші партизанські групи перемістились у трикутник Гуменне — Межилабірці — Строків, де заснували відому «Партизанську республіку», у яку входило 26 сіл з центром у Кошарівцях — Заваді.

З цього простору вони виходили на бойові акції, послаблювали тил фашистських військ, подавали інформації командуванню радянських фронтів про ситуацію на Східній Словаччині. Другий зосереджений наступ на партизанів фашисти здійснили 18 листопада і в наступні дні. Керівництво партизанів вирішило пересунути основні свої сили на схід, ближче до фронту. Тим фронт між селами Габура та Борів 24 листопада 1944 р. і в районі Калинова з'єдналися з червоноармійцями.

Важливою проблемою є місце Пряшівщини в планах Червоної Армії. Наступ за оволодіння Лупківським перевалом мав розпочатися вже 26 серпня 1944 р., коли, внаслідок успішного антифашистського повстання в Русунії, докорінно змінилася ситуація Червоної Армії на південному стратегічному напрямі. Лінія фронту стала вирівнюватись, і первісний план 4-го Українського фронту за оволодіння Карпатами втратив своє значення.

На підставі рішення Державного комітету оборони СРСР та Ставки ВГК від 12/IV-1944 р. Східна Словаччина стояла об'єктом головних стратегічних напрямів наступаючої Червоної Армії.²⁸ Так виглядав стратегічний план Червоної Армії: Він рахував з визволенням Чехословаччини внаслідок успішних операцій Радянської армії на північ та на південь від нашої Республіки. Цей намір мав елімінувати складний «карпатський компонент» і зберегти ішшу Батьківщину від наслідків прямих військових дій.

Ситуація докорінно змінилась протягом кількох вересневих днів початку СНП 1944 р., коли в рішеннях Верховного командування Радянської армії взяв верх політичний, інтернаціональний аспект. На просьбу повсталого народу та чехословацького уряду, як і виходячи з обставин, у які потрапили маси населення повсталого Словаччини під час СНП, Ставка ВГК 2 вересня 1944 р. дала інструкцію командуючому військами 1-го Українського фронту Маршалу Радянського Союзу І. С. Конєву терміново підготувати і провести наступальну операцію на лівому крилі фронту. Пропонувалось «підготувати и провести операцию на стыке 1-го и 4-го Украинских фронтов с тем, чтобы ударом из района Кросно, Санок в общем направлении на Прешов выйти на словацкую границу и соединиться со словацкими войсками.»²⁹ Бойове завдання у зв'язку з цим наступом дістав також командуючій 4-м Українським фронтом генерал армії І. Е. Петров. До підготованої операції було залучено 38-у армію генерал-полковника К. С. Москаленка і 1-й Чехословацький армійський корпус Л. Свободи. З повітря їх підтримували 2-га повітряна і частина сил 8-ої повітряної армії. В частинях, які тільки-що закінчили довгі і виснажливі наступальні операції, був некомплектний особовий склад, бази постачання значно відстали. Люди відчували потребу відпочинку. Невзираючи на це, радянські війська вже через шість діб виступили на допомогу братам словакам.

Наступ почався 8—9 вересня 1944 р. Розгорнулись важкі кровопролитні бої. Цей виступ прикував до себе аж 18 дивізій противника і лишив його можливості кинути частину військ проти повсталого народу Середньої і Східної Словаччини. Навпаки, аби витримати та відбити удар радянських військ, гітлерівці були змушені частину своїх сил зняти з району повстання. Це дозволило повстанцям не лише втримати у своїх руках вільну повстанську територію протягом 60 днів, але згодом і успішно відійти в гори і перейти на партизанську війну, яка до тоді мала місце вже на Східній Словаччині.

Радянська воєнна поміч СНП, за оцінкою Густава Гусака, була дана своєчасно і вона уможливила повстанню протягом двох місяців відкрито вести збройну боротьбу з нацистськими дивізіями.»³⁰

В ході виснажливого наступу радянські і чехословацькі бійці 6 жовтня 1944 р. оволоділи Дуклянським перевалом і вступили на територію Республіки. В цих боях виникло відоме гасло «З Радянським Союзом на вічні часи!», яке, будучи бойовим закликком, міцно увійшло в почуття і свідомість народів і національностей нашої Батьківщини. З Радянським Союзом, і вже ніколи інакше!

Дальше визволення Чехословаччини здійснювали війська правого крила 2-го і війська 4-го Українських фронтів, котрими командували Маршал Радянського Союзу Р. Я. Малиновський і генерал армії А. І. Єременко. Наступаючи на ворога і обходячи міцні гірські масиви, проникаючи в тили гітлерівських військ, Радянська Армія шляхом кривавих боїв відвоювала у людоненависного ворога нашу священну землю.

Хоч перше село в Чехословаччині, яким є українське село Калинів, було визволене бійцями героїчної Червоної Армії вже 21 вересня 1944 р., вся територія нинішнього Східнословачького краю діждалась остаточного визволення тільки в кінці січня 1945 р. Таким чином, з п'яти етапів, протягом яких було визволено всю територію Чехословаччини, на Східну Словаччину припадають перші три:

перший етап: вересень — жовтень 1944 р.;

другий етап: листопад — грудень 1944 р.;

третій етап: січень — половина березня 1945 р.³¹

Перший етап безпосереднього визволення Східної Словаччини — це наступ Червоної Армії через Полонинські Карпати з метою прямої допомоги СНП. Протягом майже одного з половиною місяців війська радянської 38-ої армії на лівому фланзі 1-го Українського фронту Карпато-Дуклянської операції боролися за прорив на територію Словаччини.

Карпато-Дуклянська операція в стратегічному плані Радянського Головного командування первісно не мала місця. Її було викликано потребами допомоги СНП. Головне командування цим завданням зобов'язало 38 армію генерала Москаленка, яка була розташована на лівому фланзі 1-го Українського фронту. Операція рахувала з тим, що 38 армія прорветься через карпатські Дуклянський та Лупківський перевали за допомоги обох польових словацьких дивізій, розташованих у цих місцях. Вона за словами плк. Гальського (відлетів до штабу маршала СРСР І. С. Конєва), мали виконати це завдання. Між тим, німцям вдалося обидві дивізії швидко роззброїти і, повірена важливим новим стратегічним завданням, 38 Радянська Армія повинна була реалізувати його власними силами. Її у цім непрямому допомагали сусідні 4-ий і 2-ий Українські фронти, розташовані на лівому фланзі. В своїй розвідці підкреслюємо цей факт, оскільки дотепер на цю обставину не зверталось достатньої уваги. В основному, залишається правдою, що головна вага цього прориву лежала на 38 армії, яка й понесла протягом важкого прориву через Карпати найбільші втрати.

Обидві операції, в ходу яких дійшло до прямого визволення Чехословаччини, проходили в жовтні місяці і в тісній співпраці з наступом 2-го Українського Фронту, війська якого визволили Румунію і розпочали визволяти Угорщину. Лінія фронту цілих три тижні проходила на схід від

польського м. Ясло, на захід і південний схід від Дуклянського перевалу, на північний схід від Межилабірців, на схід від Снина та Собранців. Радянські і чехословацькі бійці протягом вересня-жовтня 1944 р. (перший етап) визволили 54 українських сіл Східної Словаччини — передусім в округах Снина, Межилабірці та Свидник.

Найважливішим воєнним і політичним наслідком наступу Червоної Армії на допомогу СНП протягом вересня і жовтня був вступ визвольних військ на територію Східної Словаччини. Це й був початок визволення Чехословаччини від фашистської окупації. Ця дійсність дала чехословацькому люду ясну перспективу близького визволення цілої Республіки, вплила в народ нові сили для нового підйому антифашистської боротьби, наблизила остаточно перемогу народної та демократичної революції.

Протягом вересня та жовтня 1944 р. 1-ий Чехословацький армійський корпус у СРСР закінчив один етап свого бойового шляху і переніс свої бойові дії на територію Вітчизни. Тим настав процес об'єднання об'єднаних фронтів в нашої антифашистської боротьби в ході другої світової війни — домашнього і закордонного. Бійці Корпусу, крім бойових завдань, приступили також до виконання нової політичної ролі: вони допомагали при побудові народно-демократичного ладу на визволеній території Республіки.

Другий етап нашого визволення вимежується листопадом та груднем 1944 року. Він прийшов як наслідок великого наступу Червоної Армії в південному стратегічному напрямі, передусім в рамках тзв. Ужгородсько-Ондавської операції (20/XI — кінець грудня 1944 р.), а частково т. зв. Будапештської операції.

Від 20—23 листопада 1944 р. війська 18-ої армії генерал-майора А. І. Гастиловича та 1-ої гвардійської армії генерал-полковника А. А. Гречка в проломі фашистського фронту на ділянці Ужгороду та Собранців поступили в загальному напрямі на Михалівці, а в кінці листопада обидві армії в районі 4-го Українського фронту досягли ріки Ондави. Війська 38-ої армії та 1-го Чехословацького армійського корпусу досягли течію Ондави, але через значне виснаження початком грудня 1944 р. зайняли оборонні позиції.

Наступ за взяття Дарговського перевалу було розпочато 9 грудня, і після тижня важких боїв оволоділи ним солдати 1-ої гвардійської армії. Після досягнення лінії на південь від Кошиць радянські війська зайняли оборону.

Внаслідок Ужгородсько-Ондавської операції 4-го Українського фронту було визволено майже 5000 км² східнославацької території. Визволено Межилабірці, Гуменне (26/XI), Михалівці, Требішів (1/XII) і т. д.: фронтова лінія проходила від верхньої течії Ондави до хребтів Сланських гір.

Велике значення набула підтримка місцевим населенням всіх дій визвольних військ. Чапаєвці, разом з іншими партизанськими групами, міцно допомогли успіхові другого етапу визволення. Партизани за лінією фронту створювали «другий фронт» боротьби у співпраці з населенням.

Протягом листопада — грудня 1944 р. було визволено 34 сіл і містечок у нашій області.

Таким чином було створено умови для розгортання народної і демократичної революції, яка в наведеному часі теж вступила в новий етап.

Розпочинають діяльність Національні Комітети — один з найбільших революційних здобутків нашого визволення. 10 грудня 1944 р. у Межила-

бірцях відбувається Перша конференція Національних Комітетів. Її делегати обрали перший тимчасовий Окружний Національний Комітет на території Республіки. Його головою було обрано Івана Піся, секретарем — Івана Вагнера.

Національні Комітети Пряшівщини розпочали виконувати три основні революційні завдання: допомагати фронтові; громадянам, що постраждали від війни; а також допомагати при виниканні дальших Національних Комітетів як революційних органів влади.

Дальше безпосереднє визволення Чехословаччини у своєму третьому етапі (січень — половина березня 1945 р.) було поєднане з величезним наступом Радянської Армії в січні та лютому 1945 р. на північному стратегічному напрямі.

Його складовою частиною була також Західно-Карпатська операція, яку здійснили війська 4-го Українського фронту генерал-полковника І. Е. Петрова в часі від 12/І до 18/ІІ — 1945 р. У ній брали участь також наші свободівці.

У наведеному часі окупанти були вигнані з цілої території Східнословачького краю і було очищено від гітлерівців біля 10 000 км². Крім сіл (в тому числі й 178 українських), було визволено ряд важливих міст, як, наприклад, Пряшева й Кошиць (19/І), Бардієва (20/І визволено чехословацькими частинами), Спишської Нової Весі (27/І), Попрада (28/І) тощо.

Визволення проходило у важких умовах. Східна Словаччина натхненно брала участь у цій запеклій боротьбі. В цьому смислі величезне значення мала 1-а загальнословачька конференція КПС у Кошицях, яка відбулася 28/ІІ — 1/ІІІ — 1945 р.³² Вона обговорювала реалізацію завдань народної та демократичної революції на визволеній Радянською Армією і контрольною силами СНП території Республіки. Конференція підбила підсумки попередніх досягнень народної та демократичної революції і висунула завдання на її дальше поглиблення.

1 березня 1945 р. революційним шляхом було легалізовано Українську Народну Раду Пряшівщини. Словацькі українці на з'їзді делегатів з українськими сіл і округів Східної Словаччини створили свою національну раду — УНРП, яка у своїй діяльності виходила з антифашистської програми КРАСНО у 1943—1944 рр. Виникнення УНРП однозначно підтримала КПС.

З прийняттям Кошицької Урядової програми стає ясным, що УНРП не має державно-правової компетенції парламенту. Таким чином, УНРП до початку п'ятдесятих років є політично-дорадчим та культурно-освітнім органом українців Чехословаччини. Діяльність Ради в 1945—1948 рр. та під час Лютневої революції є в основному позитивною: УНРП спрямувала свою діяльність на швидке усунення великих шкод, як наслідку фашистської окупації та війни з фашистами на Східній Словаччині, зокрема в гірських районах безпосередніх боїв, населених українцями.

Разом з тим в діяльності УНРП були також суперечності. Це, зокрема, має відношення до виборів 1946 р., як і до дальшого періоду. Ці збочення були зумовлені і різними чинниками, як, наприклад, діапазоном компромісів з буржуазією в 1945 р., і наступним загостренням і поглибленням класової боротьби. Сюди, в першу чергу, належить ретроградна діяльність Русько-української секції Демократичної партії, а також неясність і довго-

тривалій процес рішення українського національного питання, тощо. Говорячи про широку дорогу нашого розвитку, передусім завдяки визволенню Радянською Армією, було б неправильно не бачити існуючу в ту добу складну проблематику, проте в однаковій мірі було б неправильно перебільшувати її і цим виправдовувати помилки в діяльності УНРП.

* * *

«Раз усі окопи заростуть травою!» — говориться в Карпатах, які ніколи не обминали війни. Заростають і ті, в яких боролися і гинули наші визволителі тридцять років тому. Проте ця остання війна має особливе місце в нашій пам'яті тому, що з нею на своїх прапорах радянські воїни принесли також соціалізм, і ще тому, що соціалізм на чолі з СРСР робить все, аби друга світова війна була останньою війною.

Воєнні шкоди в Східнославацькому краї являють собою 80 % загальнославацьких шкод. У Свидницькому окрузі були шкоди на 422.562.320 крон, Межилабірцькому з усіх 4 442 будинків залишилось тільки 2 077, а з 6 795 голів рогатої худоби — тільки 1 119, а 3 542 коней вціліло лише 612.

Цього не можна забути. Не можна забути також ті величезні жертви, які понесли за наше визволення радянські матері та дружини: 144 тисяч погіблх, 364 тисяч поранених — такі втрати визвольної Радянської Армії на цій території. Чехословацьке військо втратило тут 1 947 чоловік мертвими, 9 057 чоловік пораненими; Румунія — 55 тисяч вбитими, 15 тисяч пораненими; Польща — 300 вбитими, 902 пораненими.³³

Нашу радість і подяку за визволення нехай документує запис з хроніки села Орябини. В цій хроніці народний поет Іван Киндя написав: «24 січня (1945) німці назавжди відійшли з нашого краю. Зникли, як злий сон, про який одпорно що і лем подумати. Цей день стався для нас великим святом».

Найкращим втіленням нашої подяки і священним пам'ятником полеглим за наше визволення нехай буде соціалістичний розквіт Пряшівщини у складі Східнославацького краю та ті великі перспективи, які чекають трудящих Словащини у складі ЧССР під керівництвом КПЧ і у тісній співпраці з Радянським Союзом та країнами соціалістичної співдружності в найближчому майбутньому. Шлях пролетарського інтернаціоналізму було міцно прокладено в спільній боротьбі з фашизмом, і він далі зміцнюється з генерації в генерацію під проводом країн соціалістичної співдружності на чолі з непереможним Радянським Союзом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наука і суспільство, 1974, № 10, стор. 14 і д.
2. Podíl Sovětského svazu a jeho Rudé armády při osvobození Československa z okupace fašistickým Německem za druhé světové války. Praha 1970, str. 36.
3. Prehľad dejín KSČ na Slovensku. Bratislava 1971, str. 227.
4. Klement Gottwald, Spisy VII. Bratislava 1950, str. 119—120.
5. Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky. Prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku. Státny štatistický úrad v Bratislave 1939.
6. Новые документы из истории Мюнхена, Москва 1958, док. 55, стор. 145.
7. Historica SPN Bratislava 1974, str. 89 і д.
8. Klement Gottwald, Spisy IX. Bratislava 1954, str. 41.
9. Там же, стор. 46.
10. Klement Gottwald, Spisy VII., Bratislava 1953, str. 142.
11. З минулого і сучасного українців Чехословаччини. Братислава 1973, стор. 200.
12. Шлях до волі. Пряшів 1966 р., стор. 13.
13. Prehľad dejín KSČ... c. d., str. 243.
14. Шлях до волі, цит. зб., стор. 39 і д.
15. Státní archiv v Prešově (ŠA Prešov), fond ŠZŽ, 1459/ŠB 1940.
16. ŠA Prešov, fond ŠZŽ, č. 48/5-II-a-1943.
17. Новая и новейшая история, 1973, № 1, стор. 4.
18. Свидницький музей української культури, 342/72.
19. Gustáv Husák: Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní. Bratislava 1964, str. 91—92.
- 19а. Л. Е. Беренштейн: Зона бурі, Київ — 1976, стор. 65 і далі.
20. Йосиф Мосоряк: Партизанські втрати. Пряшів 1963 р., стор. 69.
21. Juraj Briškár — Andrej Kovač: SNP a východné Slovensko. Košice 1974, str. 20—21.
22. Г. Алексєнко, М. Бабидорич: Вогні у міжгір'ях. Київ — 1973, стор. 175—177.
23. М. Касаткін: Імені Олександра Невського, Київ -- 1974, 160 сторінок.
24. Вячеслав Квітницький: Фронт без тилу. Київ 1971, 196 сторінок.
25. Štefan Pažur: Protifašistický odboj na východnom Slovensku. Košice 1974, stor. 135—139.
26. Gustáv Husák: Svedectvo... , str. 94.
27. Partyzánské hnutí v Československu. Praha 1961, str. 225 a d.
28. Дип. За освобождение Чехословакии. Москва 1965.
29. История Великой Отечественной войны, Советского Союза. 1941—1945., т. 4. Москва 1968, стор. 320.
30. Gustáv Husák: Svedectvo... c. d., str. 390.
31. Dvadsiatá jar. Košice 1965, str. 148 a d.
32. Pravda, 13. decembra 1974.
33. Podíl Sovětského svazu a jeho Rudé armády při osvobození Československa... I. sv., str. 44—45.

RESUMÉ

ANDREJ KOVÁČ, K OSLOBODENIU VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

Príspevok autora je pokusom stručne zrekonštruovať hospodársko-sociálne a politické podmienky východného Slovenska, včítane niektorých jeho zvláštností pred oslobodením ako aj priebeh oslobodzovania tohto regiónu Sovietskou armádou, československými a rumunskými vojskami v rokoch 1944—1945.

Obmedzený rozsah príspevku neumožnil ukázať všetky zvláštnosti východného Slovenska. Ale aj tie, ktoré autor uvádza, pomáhajú pochopiť niektoré aspekty záujmu vládnucej vrstvy slovenského štátu a predovšetkým Wehrmachtu vybudovať pevné opevnenie na brebeňoch Východných Karpát a čím dlhšie zdržať na ňom postup oslobodzujúcich vojsk.

Autor ďalej vysvetľuje, prečo po vypuknutí SNP sa čiastočne mení strategický cieľ Sovietskej armády vo vzťahu k priamemu oslobodzovaniu československého územia. Na základe prosby slovenských komunistov a vlastencov velenie Sovietskej armády mení svoj pôvodný zámer, strategicko-taktické aspekty ustupujú do úzadia a rozhodujúcou sa stáva internacionálna pomoc povstalcov. V dôsledku realizácie Karpatsko-dukelskej operácie je oslobodené celé územie Zakarpatskej oblasti USSR a časť severovýchodného Slovenska; na východnom Slovensku vzniká ďalší dôležitý strategický smer Sovietskej armády — karpatsko-pražský.

Dôležitosť zvláštnosti oslobodenia východného Slovenska má čitateľovi pomôcť pochopiť aj periodizácia priameho oslobodzovania tohto územia a síce: I. etapa — september—október 1944; II. etapa — november—december 1944 a III. etapa — január—polovica marca 1945.

RESÜMEE

ANDREJ KOVÁČ, ZUR BEFREIUNG DER OSTSLOWAKEI.

Der Beitrag des Verfassers ist ein Versuch, kurz die wirtschaftlich sozialen und politischen Bedingungen der Ostslowakei, inklusive einiger Besonderheiten vor der Befreiung wie auch den Verlauf der Befreiung dieser Region durch die Sowjetarmee und durch die tschechoslowakischen und rumänischen Streitkräfte in den Jahren 1944—45, zu rekonstruieren.

Der beschränkte Umfang des Beitrags ließ nicht zu, alle Besonderheiten der Ostslowakei zu zeigen. Jedoch auch diese, die der Verfasser anführt, helfen einige Aspekte der herrschenden Schichte des Slowakischen States und vor allem der Wehrmacht zu begreifen. ihr Ziel war starke Befestigungen auf dem Ostkarpaten aufzubauen und so je länger den Vormarsch der Befreiungsarmee aufzuhalten.

Der Verfasser erklärt ferner, warum sich das strategische Ziel der Sowjetarmee nach dem Ausbruch des Slowakischen nationalen Aufstandes in bezug auf die direkte Befreiung des tschechoslowakischen Gebietes änderte. Auf die Bitte der slowakischen Kommunisten und Patrioten änderte das Kommando der Sowjetarmee den ursprünglichen Plan, es ließ die strategisch-taktischen Aspekte in den Hintergrund treten und zum entscheidenden Beschluß kam die internationale Hilfe den Aufständischen. Die Realisation der Karpato-Dukla Operation hatte zur Folge, daß das ganze Gebiet der Karpatoukraine und ein Teil der nordöstlichen Slowakei befreit wurde. In der Ostslowakei entsteht eine weitere wichtige strategische Richtung der Sowjetarmee — die Karpato-Prager Richtung.

Die Wichtigkeit der Besonderheit der Befreiung der Ostslowakei soll dem Leser helfen, auch die Periodisation der direkten Befreiung dieses Gebiets zu verstehen, und zwar: die I. Etappe, September—Oktober 1944; die II. Etappe, November—Dezember 1944; die III. Etappe, Januar—bis März 1945.

Переклад д-р Ервін Лазар

30 РОКІВ ВИЗВОЛЕННЯ

НА ПОМОЩЬ ВОССТАВШЕЙ СЛОВАКИИ

О действиях 38-й армии и 1-го Чехословацкого армейского корпуса в СССР в рамках Восточно-Карпатской операции

И. А. СЛЕПЦОВ, ДУКЛИНСКИЙ МУЗЕЙ В СВИДНИКЕ

29 августа 1944 года в Словакии волна народных выступлений против ненавистных гитлеровских оккупантов и их пособников — местных фашистов переросла в открытое вооруженное восстание. Словацкий народ, ведомый коммунистической партией, с оружием в руках начал героическую борьбу за свою свободу, за новый справедливый порядок в стране.

Советский Союз, верный своему интернациональному долгу, полностью поддержал национально-освободительную борьбу словацкого народа и принимал все возможные меры для ее успешного развития. Еще до начала восстания и в ходе его в Словакию Украинским штабом партизанского движения (УШПД) в Киеве направлялись организационные группы партизанских командиров. Вокруг них образовывались и росли партизанские отряды — армия Коммунистической партии Словакии. С началом восстания Советское правительство немедленно отреагировало на просьбы ведущих деятелей Московского бюро КПЧ, военной миссии ЧССР в СССР о доставке в Словакию оружия, боеприпасов, взрывчатки. Десятки самолетов 4-го и 5-го авиационных корпусов дальнего действия 8-й воздушной армии в тяжелейших летных условиях через линию фронта доставляли ценнейший груз — оружие, с которым повстанцы шли бить фашистов. Всего только с центральной базы Народного Комиссариата Оборона во время Словацкого национального восстания в Чехословакию было отправлено свыше 2000 винтовок, 1700 автоматов, 460 пулеметов, противотанковые ружья, зенитные пулеметы, ручные гранаты, 3,700 млн патронов.¹ Кроме этого, наряду с советским вооружением, в Словакию направлялось и трофейное оружие. Всего было отправлено 2170 винтовок «Маузер», 360 автоматов «Шмайсер», 484 пулемета и свыше 2 млн патронов.² Вооружение для переброски восставшей Словакии отпущалось не только с центральной базы НКО, но и со складов фронтов, действовавших на чехословацком направлении. Так, из резерва Главного артиллерийского управления при 1-м УФ было отпущено автоматов ППШ — 1500, ружей ПТР — 50, 82-мм минометов — 50; из резерва фронта — карабинов образца 1944 — 1500.³ Словацким патриотам доставлялось также продовольствие, медикаменты, вещевое имущество и т. д.

Несмотря на большие усилия, предпринимаемые Советским Союзом по

обеспечению восстания оружием и организации партизанского движения, это не могло решить исход борьбы в Словакии. Поэтому основной формой помощи Словацкому национальному восстанию должен был быть и явился удар Советской Армии на Карпаты. Удар, первоначально задуманный как операция одной армии, вылился в операцию двух фронтов с привлечением больших сил и средств. Поэтому, вне всякого сомнения, при оценке наступления Советской Армии на Карпаты следует исходить именно из этой действительности. В новейшей военно-исторической литературе это наступление названо Восточно-Карпатской операцией, которая явилась первой из шести операций, предпринятых Советской Армией в ходе освобождения Чехословакии. За ней последовавшие Восточно-Словацкая, Западно-Карпатская, Оставская, Братиславско-Брненская и Пражская операции способствовали полному разгрому немецко-фашистских войск на территории этой страны и конечному поражению фашизма в Европе.

Предистория наступления советских войск на помощь Словацкому национальному восстанию широко известна, поэтому мы считаем достаточным остановиться лишь на некоторых наиболее важных ее моментах.

1 сентября 1944 года полковник А. Тальский, прилетевший днем ранее из Словакии, информировал советское командование в лице Маршала Советского Союза И. С. Конева о начале восстания. Кроме того он высказал соображения, что в случае наступления советских войск в западном направлении, словацкие 1-я и 2-я дивизии Восточнословацкой армии могли бы наступать в восточном направлении и, заняв Дуклинский и Лупковский перевалы, соединиться с Советской Армией. В противном случае он предполагал переход дивизий к партизанской деятельности.⁴

И. С. Конев, не зная о том, что Тальский действует самостоятельно, на собственный страх и риск,⁵ в ночь на 2 сентября в своем донесении И. В. Сталину предложил провести совместную операцию левым флангом 1-го УФ и правым флангом 4-го УФ с целью выхода на словацкую территорию, в район Стропков — Межилаборцы. На направлении Кросно — Дукля — Тылява, вместе с частями 38-й армии 1-го УФ, И. С. Конев считал нужным привлечь и 1-й чехословацкий армейский корпус в СССР (1-ый ЧАК). Операцию намечалось закончить на пятые сутки. Этот план Ставкой Верховного Главнокомандования был одобрен. Для подготовки к операции был уставлен минимальный срок подготовки — 5 дней. Вместе с тем 1-й гвардейской армии под командованием генерал-полковника А. А. Гречко (4-й УФ) ставилась задача (первоначально одним усиленным 107-м стрелковым корпусом) прорвать оборону немцев в районе Санока и выйти на рубеж Вислок-Вельки — Команча. Выполнению операции должен был содействовать 2-й Украинский фронт под командованием Р. Я. Малиновского в общем направлении на Клуж, Сату Маре, Ньередьхаза.

Подготовка сложной операции, какой явилась Восточно-Карпатская операция, в столь короткий срок, требовала исключительного напряжения сил от советских войск, которые от середины июля находились в непрерывных боях.* Эта операция явилась следствием вспыхнувшего Слов. нац. восста-

---

* Например, войска 38-й армии только 1 сентября 1944 года перешли к обороне после завершения Львовско-Сандомирской операции. После полуторамесячных боев армия нуждалась в отдыхе и пополнении.

ния и обуславливалась интернациональным долгом Советского Союза перед словацкими патриотами. В Словакии начал осуществляться тот вариант восстания, который был предусмотрен планом в случае оккупации страны Германией. Однако он не был самым удачным, потому что подготовка к восстанию еще не была завершена, инициатива находилась в руках гитлеровцев, и развитие событий опередило реализацию итогов переговоров К. Шмидке в Москве. В результате всего этого Советской Армии пришлось свои действия приспособлять к восстанию, а не наоборот.

Советским войскам предстояло действовать в сложных горных условиях против неприятеля, который имел линию долговременных укреплений глубиной до 50 км. На них оборонялась группа Хайнрици (1-я танковая и 1-я венгерская армии), имевшая в своем составе 10 немецких, 8 венгерских дивизий и 2 венгерских гонострелковых бригады. Общая численность этих войск составила 300 тысяч человек. Группа Хайнрици имела на вооружении 3250 орудий и минометов, до 100 танков и штурмовых орудий.⁶ Советские войска (38-я армия и войска 4-го УФ) насчитывали 240 тысяч человек, 5140 орудий и минометов, 320 танков и САУ, 1165 самолетов.⁷

4 сентября 1944 года штаб 38-й армии (командующий генерал-полковник К. С. Москаленко, члены Военного Совета генерал-майор А. А. Епишев и генерал-майор Ф. И. Олейник, начальник штаба генерал-майор В. Ф. Воробьев) получил директиву И. С. Конева с планом Карпатско-Дуклинской операции.* Директивой предписывалось группировкой в составе шести стрелковых дивизий с армейской артиллерией, 17-й артдивизией прорыва, двух бригад РС М-31, двух бригад РС М-13, 1-го ЧАК, 1-го гвардейского кавалерийского корпуса** прорвать оборону противника на участке Непля, Одзикошь и развить наступление на Поток, городок Дукля, Тылява, Прешов. Учитывая особенность, политическую важность и большой масштаб армейской операции, Ставка Верховного Главнокомандующего нашла необходимым поручить ее проведение лично командующему фронтом Маршалу Советского Союза И. С. Коневу.

К началу сентября на дуклинском направлении перед 38-й армией и 1-м ЧАК оборонялись 545, 208, 68 пехотные дивизии противника, входившие

---

* В документах 38-й армии употреблялось название «Карпатская наступательная операция 38-й армии». В литературе ее называли «Прешовской», «Дукельско-Прешовской». В 1956 году советский историк Д. М. Проэктор впервые употребил название «Карпатско-Дуклинская» («Военная мысль» 1956 г., № 6). Эту операцию следует рассматривать как часть Восточно-Карпатской операции.

** Накануне операции в состав 38-й армии входили три стрелковых корпуса: 52-й генерал-майора С. М. Бушева (304, 305, 340 стрелковые дивизии), 101-й генерал-лейтенанта А. Л. Бондарева (70 гвардейская, 183, 211 стрелковые дивизии), 67-й генерал-майора П. С. Шмыго (121, 140, 241 стрелковые дивизии). Кроме того армии были приданы 25-й танковый корпус генерал-майора Ф. Г. Аникушина (с 18 сентября командир корпуса полковник В. Г. Петровский), 1-й гв. кавкорпус генерал-лейтенанта В. К. Баранова и 17-я артдивизия прорыва генерал-майора С. С. Волкенштейна (лучшая артдивизия 1-го УФ). Во втором эшелоне находился 1-й ЧАК.

в состав 11-го армейского корпуса СС 17-й армии и 24-танкового корпуса 1-й танковой армии.

Кроме того в этом районе находился учебный батальон резерва главнокомандования, 1004 охранный батальон, рота 611 охранный полка и батальон 96 пехотной дивизии.⁸ Эти войска занимали главную полосу обороны. Наличие столь небольших сил противника давало основание предполагать успешное наступление советских войск вглубь Словакии. Проведенная 7 сентября разведка боем подтвердила это предположение.

38-я армия, 1-я гвардейская армия и 1-й чехословацкий армейский корпус в СССР были полны решимости помочь словацким братьям в их борьбе против ненавистного фашизма. В те дни Илья Эренбург писал: «... Словакия восстала... Немцы имеют танки, артиллерию, автомашины и самолеты, но словаки держатся. Что же помогает словацкому крестьянину, учителю, шахтеру и пастуху отражать атаки моторизованных дивизий? Отвага, упорство и вера в свет с Востока!.. Дорога к победе нелегка, но Словакия знает, что Россия идет к ней на помощь — да, Россия придет».⁹

8 сентября 1944 года в 8 часов 45 минут после 125 минутной артподготовки из 1517 орудий и минометов главные силы 38-й армии перешли в наступление, которое так ждали в Словакии.

9 сентября на левом фланге к удару на Карпаты присоединилась 1-я гвардейская армия. Операция началась успешно. В первый день войска 38-й армии продвинулись к югу на 2—6 км (1-й гвардейской армии 9 сентября — на 4—5 км), однако немецкое командование, давая себе отчет о возможных последствиях успешного продвижения советских войск, предприняло экстренные меры по усилению обороны в районе прорыва. В ночь на 9 сентября и в последующие дни гитлеровцы увеличили количество своих войск, действовавших только против 38-й армии до 8,5 дивизий, т. е. в 2—3 раза.¹⁰ Это изменение в соотношении сил с одной стороны значительно усложнило действие советских войск, с другой стороны ослабило давление оккупантов на повстанческую территорию Так, от Попрада, Прешова, Гиралтовец были сняты части общей численностью около 12,5 тысяч человек,¹¹ которые предназначались для подавления восстания. Восставшие доносили: «Неприятель... отводит свои войска из Попрада, Левочи, Кежмарока, Спишской Новой Веси и уходит в направлении Прешова. В перечисленных гарнизонах неприятель оставляет только охрану».¹²

Значительным усилением своей группировки в Карпатах, а также своим фанатическим сопротивлением гитлеровцам удалось задержать наступление Советской Армии в этом районе. Однако советское командование продолжало искать средства для выполнения поставленной задачи. Так, используя образованный в обороне противника в районе Лыса Гора, Глойсце проход, был брошен в прорыв 1-й гвардейский кавалерийский корпус. Это произошло в ночь на 12 сентября. Прорыв придавалось очень большое значение, хотя командование давало себе отчет и о возможных трудностях, с которыми придется столкнуться кавкорпусу. Перед вводом корпуса в действие И. С. Конев выехал в расположение кавалеристов и лично поставил задачу командиру. Он говорил тогда: «... Так покажите же, что советские воины преисполнены глубокою чувства дружбы к словацкому народу и его героические действия поддерживают всеми силами, имеющимися в распоряжении командования на этом карпатско-дуклинско-брашовском направлении. При

встрече с повстанцами и партизанами объявите себя смело красным атаманом — командующим советскими войсками, действующими на территории Словакии».¹³

13 сентября в 10 часов утра части 1-й гвардейской кавалерийской дивизии полковника П. С. Вашурина пересекли польско-чехословацкую границу в районе Нижней Полянки, а части 7-й кавдивизии полковника Борщева в районе Баране. Однако действия корпуса проходили в сложной обстановке, противнику удалось отрезать корпус от 38-й армии. Он попал в окружение, из которого сумел вырваться лишь 24 сентября.

Командующий 1-м УФ продолжал наращивать силы. Было принято решение сосредоточить в полосе наступления 4-й гвардейский кантемировский танковый корпус (59 танков Т-34 и 9 САУ) под командованием генерал-лейтенанта танковых войск П. П. Полубоярова, ныне маршала бронетанковых войск, позднее 17 сентября и 31-й танковый корпус (72 танка и 18 САУ) под командованием генерала В. Е. Григорьева. Таким образом, 38-я армия располагала такими танковыми силами, которых не имели даже некоторые фронты (3 танковых корпуса и 2 танковых бригады).

К середине сентября все силы 38-й армии втянулись в чрезвычайно упорные, напряженные бои с многочисленным, хорошо оснащенным неприятелем.

1-й чехословацкий армейский корпус в СССР, участвовавший в боях с первого дня операции, показал себя как воинское формирование, которому по плечу выполнение самой сложной боевой задачи. Корпус, отлично вооруженный советским оружием и боевой техникой* насчитывал более 16 тысяч человек. Чехословацкие воины плечом к плечу с советскими солдатами доблестно сражались с врагом. Они чувствовали близость родной земли и это придавало им новые и новые силы. Корпус с честью вышел из тяжелых испытаний, которые выпали на его долю на высоте 534. О боях на этой высоте бывший командир корпуса Л. Свобода вспоминает: «Здесь нам пришлось испытать и пережить столько, что, пожалуй, никто из оставшихся в живых участников упомянутых боев никогда не забудет этого».¹⁵ В героических боях за высоту 534 1-му ЧАК активно содействовала 183-я стрелковая дивизия генерал-майора Л. Д. Василевского, один из батальонов которой сражался непосредственно на высоте. В этом же районе действовали 111-я танковая и 20-я мотострелковая бригада 25-го танкового корпуса и полк 11-й гв. истребительно-противотанковой артбригады.¹⁶

В середине сентября советским командованием было решено изменить направление главного удара. Оно переносилось на левый фланг, куда направлялись 4-й гвардейский кантемировский и 31-й танковые корпуса. 18 сентября сложилась необычная и сложная ситуация. На правом фланге 38-й армии началось наступление группировки противника в составе 1,8 и 2,4 танковых, 208, 78 пехотных дивизий (150 танков и штурмовых орудий).¹⁷ На левом фланге перешла в наступление танковая группировка 38-й армии. Атаки немецких танков были отбиты частями 101-го стрелкового корпуса, а наступление советских танкистов увенчалось успехом. 31-й и 4-й

---

* Перед наступлением 1-й ЧАК имел на вооружении 8050 винтовок и карабинов, 4897 автоматов, 283 орудия и миномета, 31 танк, 760 автомобилей.

танковые корпуса, преодолев горный хребет, вышли в район Тарнавки. Этим были созданы благоприятные условия для развития наступления во фланг и тыл вражеской группировки в районе г. Дукля, Рыманув. За беспримерный героизм, проявленный при прорыве неприятельской обороны танкистам 4-го гв. кантемировского танкового корпуса ст. лейтенанту Ф. Я. Спахову, лейтенантам А. М. Пикалову и А. И. Семенову было присвоено звание Героя Советского Союза.¹⁸

Решению задачи, поставленной 4-му гвардейскому и 31-му танковым корпусам, вплоть до 19 сентября активно содействовала 2-я чехословацкая воздушнодесантная бригада. Эти бои принесли войнам необходимый боевой опыт, который вскоре сослужил им добрую службу.

По просьбе чехословацкой военной миссии в Москве и распоряжением Ставки от 13 сентября 1944 года силами 5-го авиационного корпуса дальнего действия во второй половине сентября началась переброска 2-й воздушнодесантной бригады на повстанческую территорию. 17 сентября была выброшена оперативная группа бригады в составе 12 человек. Затем, как только позволила погода на аэродром «Три дуба» стали прибывать транспортные самолеты с личным составом и грузами. В ночь на 27 сентября было переброшено несколько рот с орудиями, минометами, ПТР. Прибывшие десантники сразу вступили в бой с неприятелем. Дальнейшая переброска чехословацких воинов замедлилась из-за неблагоприятной погоды. Тем не менее 7 и 8 октября в Словакию прибыло около 700 человек и 104 т грузов, 9 октября — 450 человек и 62 т грузов, 14 октября около 500 человек и 55 т грузов, 17 октября — 156 человек и 45 т грузов. Переброска продолжалась до 25 октября. Всего за этот период было переброшено 1855 чехословацких воинов и более 360 т грузов для 2-й воздушнодесантной бригады.¹⁹ Обратными рейсами были эвакуированы тяжело раненные словацкие солдаты и партизаны (784 раненых и 12 т грузов).²⁰

Во второй половине сентября левый сосед 38-й армии 1-я гвардейская армия также продолжала свое наступление на Карпаты.* 18 сентября к Восточно-Карпатской операции наступлением в направлении Лютовиска, Смольник, Ступосяны, Устшики — Гурне присоединилась 18-я армия 4-го УФ под командованием генерал-лейтенанта Е. П. Журавлева, а также 17-й стрелковый корпус генерал-майора А. И. Гаспиловича. Таким образом, весь 4-й УФ полностью включился в сражение за Карпаты.

20 сентября 1944 года части 3-го горнострелкового корпуса генерал-майора А. Я. Веденина** и 107-го стрелкового корпуса генерал-лейтенанта Д. В. Гордеева вышли на чехословацко-польскую границу. А 21 сентября подразделения 128-й горнострелковой дивизии 3-го гв. горнострелкового корпуса освободили первую деревню на территории Чехословакии — Калинов.

В то время войска 38-й армии и 1-го ЧАК добились большого успеха в боях за польский городок Дукля, который являлся крупным опорным

* Необходимо отметить, что действия 38-й армии и 4-го УФ постоянно координировались командующими фронтами И. С. Коневым и И. Е. Петровым по телефонной линии ВЧ.²¹ Действия 4-го УФ и 2-го УФ координировал Маршал Советского Союза С. К. Тимошенко.²²

** Этот корпус был включен в состав 1-й гв. армии 19 сентября.

пунктом вражеской обороны. В этом районе была сосредоточена основная группировка противника — две пехотные (101 горнострелковая, 208), три танковые (1, 8, 24) дивизии и средства усиления. Однако танкисты 4-го гвардейского кантемировского корпуса сломали сопротивление гитлеровцев. 20 сентября около 15 часов 30 минут славные танкисты — кантемировцы ворвались в городок Чехословацкие танкисты под командованием надпоручика Героя Советского Союза Р. Тесаржика, совершив бросок по шоссе, во взаимодействии с батальоном пехоты, также вступили в г. Дукля с севера. Встреча боевых друзей была восторженной. Командир танкового взвода гв. лейтенант С. Г. Борисов, участник и очевидец, рассказывает: «Как только к центру начали подходить с двух сторон воины братских армий — разнеслось ликующее «ура». Каски автоматчиков и шлемы танкистов, выскочивших из боевых машин, подбрасывались вверх. Воины дружески обнимались. Вдруг раздалась команда: «Смирно!» и командир 2-го танкового батальона капитан В. Г. Кравченко вместе со своим заместителем по политической части капитаном Н. М. Беликовым строевым шагом направились к идущему навстречу надпоручику Р. Тесаржику. Офицеры представились, по-братски обнялись и горячо поздравили друг друга с боевыми успехами.»^{22а}

Велика была радость побед, но впереди ожидали новые бои, бои упорные и беспощадные. Наступление представляло собой непрерывную цепь сражений, схваток, буквально прогрызание вражеской обороны. Это требовало от воинов огромной физической и моральной выносливости, выдержки. Командир 3-го батальона 1-й чехословацкой бригады доносил: «Батальон уже шестой или седьмой день постоянно в действии, дважды, трижды в день атакует, находится под постоянным тяжелым минометным и автоматным обстрелом и людям на позициях не хватает сна . . . их силы подходят к концу.»²³

Бывший командующий 38-й армией, ныне Маршал Советского Союза К. С. Москаленко также отмечает, что «такой высокой физической нагрузкой на личный состав и интенсивности использования технических средств и транспорта, какими отличалась Карпатско-Дуклянская операция, мы не знали в прошедшие годы войны. Даже форсирование Днепра и операции в период весенней распутицы, пожалуй, потребовали меньшей затраты энергии воинов.»²⁴

Ророгой ценой доставалось продвижение советских и чехословацких войск, их потери были очень велики. Это хорошо видно на примере 2-го батальона 1-й чехословацкой бригады. 8 сентября этот батальон имел 841 человека, в том числе 26 офицеров и 15 унтер-офицеров. Вечером 23 сентября батальон насчитывал уже только 337 человек в том числе 17 офицеров (трое получили офицерское звание в этот день) и 6 унтер-офицеров. В это число входят 78 человек, которых батальон получил в качестве подкрепления, а также возвращающиеся в строй раненые (в среднем 10 человек в день). Исходя из приведенных данных, батальон за 15 дней боев потерял 65 % личного состава, в среднем 42 человека в день.²⁵

И это только один батальон. Однако не следует забывать, что основную тяжесть боев в Карпатах несли на себе советские воины . . .

В ходе операции в подразделениях 38-й армии, огромную работу по политическому воспитанию личного состава вели коммунисты. Они разъясняли

взнам значение той большой интернациональной задачи, которая стоит перед ними, вдохновляли их на новые подвиги. Руководил этой работой член Военного Совета 38-й армии генерал-майор А. А. Епишев, ныне начальник Главного политуправления Советской армии и ВМФ.

Как в советских, так и в чехословацких частях, коммунисты были впереди, личным примером увлекая остальных воинов. Коммунисты 1-го ЧАК, руководимые штабным капитаном Я. Прохазкой, не щадя своей жизни, принимали самое активное участие во всех боевых операциях корпуса. Часто брали на себя командование при ранении или гибели командира. При этом образцом для них был советский воин-герой. «Не знал я Героя Советского Союза Матросова, — писал в это время в корпусной газете «За свободные Чехословенско» один подпоручик, — но, начиная от Соколова и по сегодняшний день, узнал я сотни ему подобных. Советский воин научил нас воевать, влил в наши сердца новую веру, укрепил нас в любви к своему народу, наполнил наши души всепоглащающей ненавистью к фашизму, к врагам нашего народа.»²⁶

В конце сентября 1944 года действиями непосредственно у государственной границы Чехословакии начался заключительный этап наступления 38-й армии и 1-го ЧАК. В это время значение этого наступления состояло уже не только в поддержке восстания, но и в содействии успеху советских войск в других районах. В конце сентября перед 1-м Украинским фронтом располагалось 20 дивизий противника. 11 дивизий из этого числа, т. е. 55 % всех своих сил немецкое командование было вынуждено отвлечь для действий против 38-й армии и 1-го ЧАК.²⁷ С целью не допустить прорыва 38-й армии и 1-й гвардейской армии через Карпаты немецкое командование разрядило также свою оборону перед 18-й армией, что способствовало ее успешному продвижению вперед.

Партизаны, которые действовали в Восточной Словакии в тылу у немцев, своими операциями пытались помочь советским и чехословацким войскам, пробивавшимся к ним. Еще 7 сентября перед началом наступления И. С. Конев телеграфировал руководителям партизанского движения в Словакии В. Н. Кокину, М. И. Шукаеву, В. И. Ягулову* приказ о наступлении главными силами на север с целью выхода 10 сентября на словацкую границу в районе Черемха, Нижня Полянка, Вышний Комарник, Дуклинский перевал. Кроме того, в приказе было сказано о необходимости удержания шоссейных дорог, идущих от Санока, Кросно и Ясло.²⁸ Тем самым на партизан возлагалась задача, которую не смогли выполнить две восточнословацкие дивизии, разоруженные немцами. Однако из-за сильного противодействия противника партизанам выполнить приказ не удалось. Только 30 сентября после 4 дневных боев, удерживая трехкилометровый участок партизанская бригада Н. А. Прокопока соединилась все же с войсками 38-й армии и 1-го ЧАК. Активные действия партизан соединения

---

* 29 августа 1944 года командир партизанской бригады им. Чапаева Иван Кононович Балута вылетел в штаб 1-го УФ с докладом об обстановке. Возвратился обратно под именем Валерия Ивановича Ягулова.

им. Чапаева, отрядов им. Шорса, им. Пугачева, им. Богуна в известной мере сковывали противника.*

Некоторые партизанские отряды имели радиосвязь с 38-й армией и 1-м ЧАК, что позволяло координировать отдельные акции. Так, отряд Билея имел радиосвязь с 1-им ЧАК, которая была установлена после прихода в отряд шестичленной разведгруппы корпуса.³⁰

Командование соединения им. Чапаева регулярно особенно во второй половине сентября 1944 года первые пятнадцать минут каждого часа круглые сутки передавало в штаб 1-го УФ ценные сведения.** Например, 26 сентября было передано о 20 объектах противника, которые подлежали бомбардировке, 28- о 7, 29- о 12 объектах и т. д.³¹

30 сентября началось решающее наступление 38-й армии и 1-го ЧАК на Дуклинский перевал. В тяжелейших погодных условиях (беспреданно лил дождь и дул пронизывающий до костей ветер) советские и чехословацкие войска шаг за шагом приближались к границе. Наступавшие несли тяжелые потери. В этих боях пал командир чхсл. танковой роты поручик Ясинок, на следующий день, 1 октября, погиб и, сменивший его, капитан Врана. 1-й ЧАК лишился своих последних семи танков, однако чехословацкие танкисты продолжали сражаться в пешем строю. В эти дни особенно ярко проявилась братская дружба советских и чехословацких солдат и офицеров. Часто случалось, что чехословацкую пехоту своим огнем, атакой поддерживали советские бойцы, а чехословацкие воины приходили на выручку советским солдатам.

Огромные потери немецких войск и угроза обхода с фланга 242-й танковой бригадой 31-го танкового корпуса, вынудили гитлеровцев отвести свои части с Дуклинского перевала. Они отошли на рубеж в 2—4 км южнее вдоль северных склонов гор Соварна и Явира. 1-й ЧАК был вновь переброшен на дуклинское направление. 6 октября в 8 часов утра разведка 2-го батальона 1-й чехословацкой бригады под командованием чатара Небиляка первая из чехословацкого корпуса достигла государственной границы Чехословакии на Дуклинском перевале, где водрузила импровизированный флаг ЧСР. Один из участников разведки В. Тирек вспоминает об этих первых минутах на родной земле: «Было тихо. Некоторые из нас легли лицом к земле, гладили ее, целовали... Однако что с поврежденным флагом? (флаг, который взяла с собой группа, разбила вражеская пулеметная очередь — И. С.). Взяли мы старую, десять раз прочитанную газету, скорее всего это была «За свободне Чехословенско»... Я достал из кармана карандаш, с одной стороны синий, с другой — красный. Залегли мы в окоп у дороги и я из газеты сделал чехословацкий флаг с синим клином и красным полем».³²

Чувства, овладевшие чехословацкими воинами в этот памятный день 6

---

* Так, например, чапаевцы — наиболее крупное партизанское формирование в Восточной Словакии — в период своей боевой деятельности провели 94 боя, уничтожили 8800 фашистов, 13 танков, 6 ж/д мостов и 22 шоссевых. Пустили под откос 22 эшелона и 1 бронепоезд.²⁹

** Исключительные заслуги в сборе сведений о противнике принадлежали начальнику разведки соединения М. И. Цепкову.

октября выразил Л. Свобода в известных телеграммах И. В. Сталину и И. С. Коневу.³³ Газета 1-го ЧАК «За свободне Чехословенско» писала тогда: «Мы это доказали! Мы дома! Спасибо Вам, Маршал Сталин, спасибо Тебе, дорогой советский народ, спасибо Вам, братья-красноармейцы. Без Вас мы бы здесь никогда не были... Приложим все усилия к тому, чтобы братство народов СССР и Чехословакии жило вечно».³⁴

К исходу 6 октября советские и чехословацкие войска продвинулись к югу от Дуклинского перевала на 3—5 км. 1-й ЧАК освободил первую деревню на чехословацкой территории Вышни Комарник.

В октябре бои 38-й армии и 1-го ЧАК продолжались на чехословацкой земле. Советское командование постоянным изменением направления главного удара пыталось нащупать наиболее уязвимые места в обороне гитлеровцев. Эти изменения требовали большого напряжения войск, т. к. в условиях горной местности и распутицы любые перегруппировки связаны с большими трудностями. И на этот раз погодные условия и недостаток времени на подготовку отрицательно сказывались на действиях советских войск и 1-го ЧАК. Сложные условия передвижения, затруднения в обеспечении боеприпасами, которые зачастую приходилось доставлять на руках, существенно влияли на ход наступления, но оно продолжалось. Отдельные выходы по несколько раз переходили из рук в руки, а бои за них доходили до рукопашных схваток. Советские и чехословацкие воины в боях показывали примеры мужества и отваги. Советские танкисты 12-й гв. танковой бригады в долине вблизи д. Капишова проявили чудеса героизма, сражаясь с танками противника. Под стать танкистам дралась и пехота. У д. Нижна Писана гв. сержант Павел Кондыра, дважды раненый, продолжал поражать врага. Около сотни фашистов уничтожил отважный воин, потом его самого без сознания подобрали, подоспевшие вовремя товарищи. За этот подвиг П. А. Кондыра был удостоен звания Героя Советского Союза.

Мужественно сражались и чехословацкие воины. Во время непрерывных боев врач предписал участнику гражданской войны в Испании, боев у Соколово, Киева, Белой Церкви поручику В. Опатрны отдых в тылу, ввиду полной физической истощенности организма. Невзирая на предписание врача, В. Опатрны остался на передовой. Он не использовал своего права на отдых ни в этот день, ни позднее. Он остался на своем посту до конца.³⁵ В последних числах октября командир пулеметной роты 2-го батальона 1-й бригады поручик В. Опатрны погиб смертью героя.

19 октября И. С. Конев дал директивы командующему 38-й армией. Эти директивы обобщали опыт боевых действий в горах и имели большое значение для дальнейшей разработки методов ведения операции и организации боя в подобных условиях. В этом документе, в частности, говорилось о более широком применении обхвата, о децентрализации артиллерии и отказе от управления боем с командных пунктов на вершинах высот, переноса их непосредственно за боевые порядки, о личном присутствии командира в районе действия и т. д.³⁶

Во второй половине октября гитлеровцы, воспользовавшись замедлением темпов наступления в Карпатах, начали сжимать кольцо вокруг территории, занятой повстанцами. 27 октября И. С. Конев в своем донесении Верховному Главнокомандующему объяснил причины затяжного характера операции и просил принять решение о продолжении операции или ее пре-

кращении.³⁷ И. В. Сталин принял решение о передаче 38-й армии в состав 4-го УФ. Правда, приказ о передаче 38-й армии в состав 4-го УФ последовал только 29 ноября. Это практически означало конец Карпатско-Дуклинской, а вместе с тем и Восточно-Карпатской операции 1-го и 4-го Украинских фронтов.

В результате Восточно-Карпатской операции советские войска почти полностью разгромили 1-ю венгерскую армию и нанесли поражение 1-й танковой армии вермахта. За период операции (8 сентября — 28 октября) противник потерял 66240 человек убитыми и ранеными, 28 000 пленными и множество боевой техники.³⁸ Главный успех был достигнут на центральных направлениях — ужгородском и мукачевском (Карпатско-Ужгородская операция, проведенная также в рамках Восточно-Карпатской). Это определило успех целой операции.

Восточно-Карпатская операция значительно помогла Словацкому национальному восстанию и положила начало освобождению Чехословакии от гитлеровских оккупантов. Вплоть до половины октября фашисты не смогли добиться решающего успеха в борьбе со словацкими патриотами, используя против повстанцев резервные, второразрядные части. Особая заслуга в этом принадлежит героическим действиям 38-й армии и 1-го ЧАК, вынудившими германское командование все свои лучшие силы бросить в район Дуклинского перевала.

В кровопролитных боях в Карпатах еще более окрепла и закалилась советско-чехословацкая дружба, скрепленная кровью тысяч и тысяч воинов. Дорогой ценой достался переход через Карпаты. В ходе боев войска 1-го и 4-го Украинских фронтов потеряли убитыми, ранеными и пропавшими без вести свыше 90 000 человек.³⁹ Потери 38-й армии составили около 60 000 человек из них 11 550 человек убитыми.⁴⁰ 1-й ЧАК потерял свыше 6500 человек (сентябрь-ноябрь) из них около 1600 убитыми.⁴¹

Огромные трудности, с которыми столкнулись советские войска в ходе Восточно-Карпатской операции, еще раз показали всему миру готовность Советского Союза до конца исполнить свой интернациональный долг, помочь братскому народу в его борьбе за свободу. «Я пришел к твердому убеждению, — говорил Маршал Советского Союза И. С. Конев о дуклинских боях, — что борьба в горах может быть вызвана только самой жестокой, железной необходимостью, когда иного пути — обхода ими маневра — нет.»⁴² Вспыхнувшее Словацкое национальное восстание и явилось этой жестокой необходимостью.

В боях за Дуклинский перевал значительную роль сыграл 1-й чехословацкий армейский корпус в СССР. Почти все время он действовал на основных направлениях. Бои в районе Теодоровки, высоты 534, горы Гирова и других местах вошли в историю славных подвигов чехословацкой армии. Верховное Главнокомандование Советской Армии проявляло большую заботу о чехословацких воинах. Еще в 1943 году И. В. Сталин предупреждал Н. В. Ватутина и К. С. Москаленко о том, чтобы «была обеспечена такая помощь, которая исключила бы возможность больших потерь личного состава бригады». Об этом же напомнил И. В. Сталин и перед наступлением на Карпаты,⁴³ видя в чехословацких частях, сформированных в Советском Союзе, зародыш будущей чехословацкой народной армии. Однако трудно было выполнить указания Верховного Главнокомандующего по той причине,

что чехословацкие воины бесстрашно дрались во всех боях, в которых участвовали, тем самым завоевав величайшее уважение к себе. В этих боях был заложен фундамент будущих вооруженных сил свободной Чехословакии, фундамент армии, опирающейся на лучшие традиции чешского и словацкого оружия, прежде всего на традиции революционной борьбы этих народов. 6 октября, день взятия Дуклинского перевала стал Днем Чехословацкой Народной армии, национальным праздником ЧССР.

Закончилась Восточно-Карпатская операция, но не окончились бои советских и чехословацких войск, которые в едином боевом строю продолжали громить врага, пядь за пядью освобождая землю Чехословакии от гитлеровских оккупантов.

ПРИМЕЧАНИЯ

- ¹ А. Грылев, И. Выродов. «Верность интернациональному долгу» Военно-исторический журнал, 1968 г., стр. 53.
- ² Там же.
- ³ Там же.
- ^{3а} См. V. P. Morozov. »Strategický útok ozbrojených síl SSSR na karpatsko-pražském směru«. Historie a vojenství, č. 1, roč. 1973 str. 113.
- ⁴ Архив МО СССР, фонд 236, 1944, оп. 17062, л. 16.
- ⁵ И. С. Конев. «Записки командующего фронтам 1943—1944», «Наука», Москва, 1972, стр. 299.
- ⁶ А. Грылев, И. Выродов. Указ. статья, стр. 51.
- ⁷ Там же.
- ⁸ И. С. Конев. Указ. соч., стр. 306.
- ⁹ «Красная звезда». 6. октября 1944 г.
- ¹⁰ См. А. А. Гречко. «Через Карпаты», Воениздат, Москва, 1972 г., стр. 178.
- ¹¹ См. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. т. 4, Воениздат., Москва, 1963 г., стр. 323. М. Broft »Úder Sovětské armády přes Karpaty na rožnos SNP«. Historie a vojenství, č. 3, roč. 1974, str. 63.
- ¹² Za svobodu Československa, sv. II, Praha, 1961, str. 411.
- ¹³ И. С. Конев. Указ. соч., стр. 320.
- ¹⁴ И. Шинкаренко. «Чехословацкая армия в СССР во время Великой Отечественной войны». Вопросы истории. 1969 г., № 12 стр. 52.
- ¹⁵ Л. Свобода. «От Бузулука до Праги». Воениздат, Москва, 1969 г., стр. 296.
- ¹⁶ Д. М. Проэктор. «Через Дуклинский перевал» Воениздат, Москва, 1960 г., стр. 105.
- ¹⁷ И. С. Конев. Указ. соч., стр. 325.
- ¹⁸ Подробнее см. Г. Кузьмин, И. Краснов «В боях за Дуклинский перевал», Военно-исторический журнал. 1969 г., № 9, стр. 55.
- ¹⁹ А. Грылев, И. Выродов. Указ. статья, стр. 54.
- ²⁰ Там же.
- ²¹ И. С. Конев. Указ. соч., стр. 309.
- ²² А. Желтов. «Освобождение Венгрии», Военно-исторический журнал, 1974 г., № 10, стр. 44.
- ^{22а} Г. Кузьмин, И. Краснов. Указ. статья, стр. 54.
- ²³ VHA — SSSR — IV — 16/1,5.
- ²⁴ К. С. Москаленко. «В боях за освобождение Польши и Чехословакии» Новая и новейшая история, 1972 г., № 1, стр. 57.
- ²⁵ О. Kvapil. »Z víťaznej cesty«. Svidník, 1971, str. 60.
- ²⁶ Za svobodné Československo, 1944, 25. zát.
- ²⁷ См. Д. М. Проэктор. Указ. соч., стр. 162.

- ²⁸ «За освобождение Чехословакии» под ред. И. С. Конева. Воеиздат, Москва, 1965 г., стр. 71.
- ²⁹ М. И. Семиряга. «Советские люди в европейском сопротивлении», «Наука», Москва, 1970 г., стр. 99.
- ³⁰ Dukla brana slobody. Bratislava. 1960, str. 164.
- ³¹ М. И. Семиряга. Указ. соч., стр. 99.
- ³² Obrana lidu. 1972, 7. října.
- ³³ См. «Советско-чехословацкие отношения во время Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.», Документы и материалы. Москва, 1960 г., стр. 202.
- ³⁴ Za svobodné Československo, 1944. 6. října.
- ³⁵ Za svobodné Československo, 1944, 26. listopada.
- ³⁶ См. И. С. Конев. Указ. соч., стр. 339—340.
- ³⁷ Там же, стр. 341.
- ³⁸ А. А. Гречко. Указ. соч., стр. 267
- ³⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. Москва, 1964 г. стр. 325.
- ⁴⁰ За освобождение Чехословакии, стр. 108.
- ⁴¹ Согласно списков Дуклинского музея. Archiv DM, ev. č. 195/74.
- ⁴² «9 мая 1945» Сб. статей и воспоминаний под ред. А. М. Самсонова. «Наука». Москва, 1969 г., стр. 125.
- ⁴³ К. С. Москаленко. Указ. статья, стр. 51.

RESUMÉ

I. A. SLEPCOV, O ČINNOSTI 32. ARMÁDY A 1. ČESKOSLOVENSKÉHO ARMÁDNEHO ZBORU V ZSSR V MEDZIACH VÝCHODOKARPATSKEJ OPERÁCIE

V príspevku je ukázaná bojová činnosť 38. armády 1. Ukrajinského frontu v priebehu východokarpatskej operácie, ktorá sa stala hlavnou formou pomoci Slovenskému národnému povstaniu a výrazným príkladom splnenia svojej internacionálnej povinnosti Sovietskym zväzom. Východokarpatská operácia bola taktiež prvou operáciou Sovietskej armády pri oslobodzovaní Československa. Kládne sa hlavný dôraz na výnimočnú úlohu, ktorú zohrala 38. armáda a spolu s ňou 1. československý armádny zbor v ZSSR (bojoval v jej zostave) v prelomení silnej nemeckej obrany v Karpatoch.

Útok tejto armády viazal značné sily protivníka, čím bol oslabený nátlak hitlerovských vojsk na povstalecké územie.

V príspevku je ukázané bezpríkladné hrdinstvo sovietskych a československých vojakov, bratská bojová družba, ktorá pomáhala úspešne porážať nepriateľa. Obrovské ťažkosti, s ktorými sa stretli sovietske a československé vojská v Karpatoch, ešte viac upevnili túto družbu, ktorá sa zrodila v spoločných bojoch pri Sokolove, Kyjeve a Bielej Cerkvi. Zdôrazňuje sa pozornosť, ktorú venovalo sovietske velenie československej vojenskej jednotke, vidiac v nej základ budúcej československej ľudovej armády.

Boje 38. armády a 1. č. armádneho zboru v ZSSR o Dukelský priesmyk navždy zostanú školou internacionalizmu a symbolom československo-sovietskej bojovej družby.

Táto myšlienka sa prelína ako červená niť cez celý príspevok.

RESÜMEE

I. A. SLEPCOV: ÜBER DIE TÄTIGKEIT DER 32. ARMEE UND DES I. TSCHECHOSLOWAKISCHEN ARMEEKORPS IN DER UdSSR IM BEREICH DER OSTKARPATISCHEN OPERATION.

Im Beitrag zeigt der Verfasser die Kampfhandlungen der 38. Armee der I. Ukrainischen Front im Verlauf der ostkarpatischen Operation, die zur Hauptform der Hilfe dem Slowakischen nationalen Aufstand und zum eklatanten Beispiel der internationalen Pflichterfüllung der Sowjetarmee wurde. Ferner legt der Beitrag das Hauptgewicht auf die besonderen Aufgaben, die die 38. Armee und mit ihr der I. tschechoslowakische Armeekorps in der UdSSR (er kämpfte in ihrer Gliederung) beim Durchbruch der starken deutschen Befestigungen in den Karpaten gespielt hat.

Der Angriff dieser Armee band erhebliche Kräfte des Gegners, wodurch der Druck der Hitlerarmee auf das aufständische Gebiet geschwächt wurde.

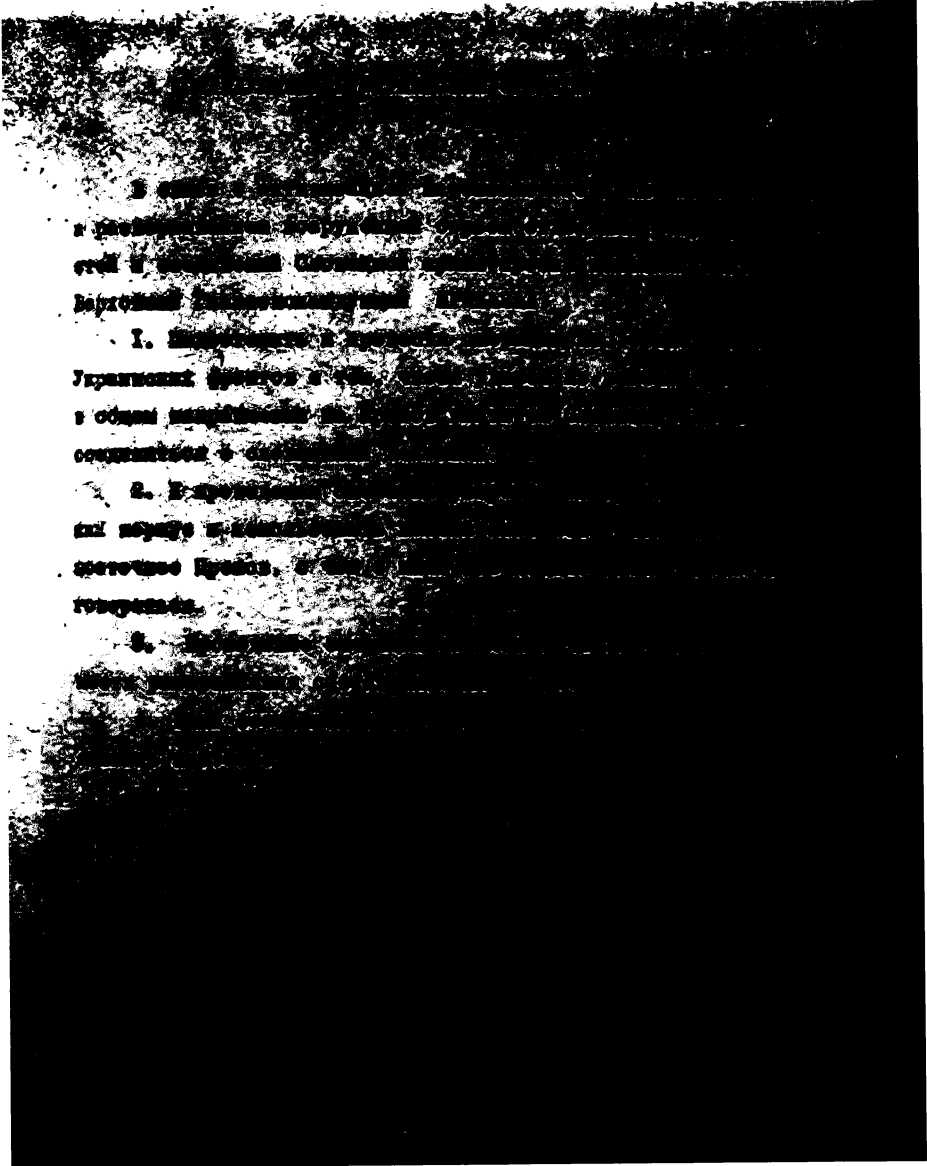
Im Beitrag zeigt der Verfasser das beispielhafte Heldentum der sowjetischen und tschechoslowakischen Soldaten, die brüderliche Kampfgemeinschaft, die den Feind mit vollem Erfolg zu schlagen half. Die unermeßlichen Schwierigkeiten, mit denen sich die Sowjet- und tschechoslowakischen Streitkräfte in den Karpaten begegneten, stärkten noch mehr die Gemeinschaft, die in den gemeinsamen Kämpfen bei Sokolov, Kyjev und Biela Cerkev ihre Geburt hatte. Der Verfasser betont die Aufmerksamkeit, die das Sowjetkommando der tschechoslowakischen Einheit widmete, das in ihr die zukünftige tschechoslowakische Volksarmee sah.

Die Kämpfe der 38. Armee und des I. tschechoslowakischen Armeekorps in der UdSSR um den Duklapaß bleiben für immer das Vorbild des Internationalismus und das Symbol der tschechoslowakisch-sowjetischen Kampfgemeinschaft.

Dieser Gedanke zieht sich wie ein roter Faden durch den ganzen Beitrag

Переклав д-р Ервін Лазар

Приказ о подготовке и проведении операции по преодолению Карпат — на помощь восставшей Словакии.

Командующий 1-им УФ И. С. Конев и командующий 38-й армией К. С. Москаленко на наблюдательном пункте.

Советские танки и пехота в наступлении.

Воины 2-й воздушнодесантной бригады 1 ЧАК перед отправкой на повстанческую территорию.

На наблюдательном пункте. Чехословацкие воины следуют развитию боевой ситуации.

6 октября 1944. Установление пограничного столба на польско-чехословацкой границе.

30 РОКІВ ВИЗВОЛЕННЯ

ĎALŠÍ PRIEBEH BOJOV 38. ARMÁDY V KARPATSKO-DUKELSKÉJ OPERÁCII PO DOBYTÍ DUKELSKÉHO PRIESMYKU

JOZEF RODÁK, DUKELSKÉ MÚZEUM VO SVIDNÍKU

Vojská 38. armády postúpili po dobytí Dukelského priesmyku 3—5 kilometrov, a potom ich nepriateľ zastavil. 7. októbra veliteľ armády prikázal, aby sa v útoku pokračovalo.

Prípravu vojsk na ďalší útok ovplyvňovali dve okolnosti: nedostatok času a zložité poveternostné podmienky, ktoré sťažovali vizuálny prieskum, takže nepriateľský palebný systém nebol odhalený. Pritom prieskum nedostatočne využil možnosti preniknúť do nepriateľského týla a zistiť palebné prostriedky. Preto keď vojská 38. armády prešli 7. októbra o 9. hodine 40. minúte po štyridsaťminútovej delostreleckej príprave do útoku, narazili na všetkých smeroch na silnú palbu nepriateľa. Iba niektorým útvarom 67. streleckého a 1. československého zboru sa podvečer podarilo zložiť veľmi tvrdý nepriateľský odpor, postúpiť o 1—2 kilometre a dobyť horu Savárnu.

V ten deň i ďalšie dni, až do 10. októbra odrážali vojská armády na dosiahnutých čiarach početné nepriateľské protiútoky pechoty a tankov.

Medzi tým sa počasie stále zhoršovalo, veľa pršalo a hustá hmla obmedzovala vizuálne pozorovanie.

Dňa 10. októbra 1944 posilnil veliteľ frontu 38. armádu 81. streleckou divíziou plukovníka J. J. Matuseviča, ktorá bola predtým súčasťou 3. gardovej armády.

V ten deň sa veliteľ 38. armády rozhodol, že zmení smer hlavného úderu, aby nemusel útočiť na silne opevnené úseky nepriateľskej obrany čelne a pokúsil sa úderom na jej slabšom úseku preniknúť k dôležitej komunikačii nepriateľa.

Tento zámer bol v podstate výhodný, ale skúsenosti z vojny v horách hovorili, že zmena smeru hlavného úderu v horách si spravidla vyžaduje preskupenie síl, a to je v horskom lesnatom teréne s rozbahnenými cestami spojené s veľkými ťažkosťami a nesmiernym vypätím síl.

Za nový smer zvolil juhozápadný smer Vápeník — Nižný Mirošov. Na prielome nepriateľskej obrany na čiare Havranec — Medvedzie sa sústreďovali tri strelecké divízie, posilnené tankami priamej podpory pechoty zo 14. gardovej tankovej brigády. Zväzky dostali za úlohu prefať do večera prvého dňa útoku veľmi dôležitú nepriateľskú komunikáciu — hradskú Nižná Polianka — Stropkov, a to na úseku Nižný Mirošov — Svidník. Útok sa mal začať 12. októbra.

Ale aj tentoraz sa poveternostné podmienky a časová tieseň prejavili na činnosti vojsk negatívne. Iba časť organického a podporného delostrelectva stačila do začiatku útoku zaujať palebné postavenie. Tanky 14. gardovej tankovej brigády sa pre nedostatok ciest dostali na čiaru útoku oneskorene. Nemenšie ťažkosti pri presune do východiskových priestorov mali aj strelecké divízie. 81. strelecká divízia sa v podmienkach zložitých pre presun nedostala na východiskovú čiaru včas a jej delostrelecký pluk sa nemohol zúčastniť na delostreleckej príprave útoku.

Veľmi sťažené bolo aj zásobovanie strelivom. Dopravovalo sa do osobitne vybudovaných prekladísk a odtiaľ sa prenášalo v jednoduchých nosidlách alebo v rukách. Takto sa muselo prenášať strelivo zo vzdialenosti 3—4 kilometrov.

Dňa 12. októbra napoludnie zaútočili útvary 101. a 67. streleckého zboru po 45 minútovej delostreleckej príprave na nepriateľa, ale neúspešne. Iba útvarami 70. gardovej a 81. streleckej divízie sa podarilo za cenu značných strát vraziť klín do nepriateľskej obrany 2 kilometre hlboko a dobyť kľúčovú kótu 511 a severnú časť Vapeníka. Viac nedokázali.

Na druhý deň ráno zaútočili vojská hlavného zoskupenia armády na nepriateľskú obranu znova. Lenže organizácia palby a prieskumu cieľov nebola dostatočná, takže delostrelecká príprava nenarušila nepriateľský palebný systém.

Hoci v ten deň bola v pásme 81. streleckej divízie nasadená do boja 14. gardová tanková brigáda, nedosiahli útočiaci vojská úspech, lebo ani pred útokom, ani v priebehu boja sa nepodarilo nadviazať súčinnosť tankov s pechotou. Tanková brigáda, ktorá mala len 17 tankov, začala útočiť samostatne, utrpela veľké straty a nedosiahla nijaký úspech.

Ďalšie dva dni boli boje mimoriadne úporné a intenzívne. Útvarami 67. streleckého zboru sa za cenu ťažkých strát podarilo v tom čase nepatrne sa vklíniť do obrany protivníka a vyčistiť od neho Dolhoňu.

Ani na iných úsekoch sa útok sovietskych jednotiek nezastavil. Jednotlivé výšiny prechádzali niekoľko ráz z rúk do rúk, pričom sa bojovalo v tvrdých súbojoch muža proti mužovi.

Mimoriadne zložitá situácia nedovolila dosiahnuť úspech.

Vojská frontu poslala 19. októbra veliteľovi 38. armády osobitnú smernicu, v ktorej ho upozornila na nedostatky v činnosti vojsk a štábov v predchádzajúcich bojoch a zároveň mu dala podrobné pokyny, aké metódy útoku používať v horskom lesnatom teréne.

Veliteľ armády sa začal podľa smernice pripravovať na ďalší útok. Rozhodol sa zmeniť smer hlavného úderu a presunúť úsilie smerom na juh.

67. strelecký zbor mal teraz zasadiť hlavný úder v smere Kapišova — Svidník a prelomiť nepriateľskú obranu na čiare Svidnička (mimo) — hora Javira (mimo). Spolu so 67. streleckým zborom mal útočiť aj 1. československý armádny zbor.

12. gardová tanková brigáda s dvadsiatimi ôsmimi bojaschopnými tankami mala bezprostredne podporovať pechotu 67. streleckého zboru. Proti 67. streleckému zboru stáli útvary 68. a 357. nemeckej pešej divízie, ktoré boli v predvečer útoku doplnené. Nepriateľ neustále upevňoval svoje postavenia na výšinách v priestore Svidničky a Nižnej Písanej. Bojový stav 67. streleckého zboru sa po preskupení v dňoch 23. a 24. októbra zvýšil na päť streleckých divízií; štyri (211, 241, 305 a 359) boli v prvom a jedna 70. gardová v druhom slede.

Na delostrelecké zaistenie mal zbor vyše 700 diel a mínometov. Dôkladnejšie bola zorganizovaná súčinnosť a bojové zaistenie útočiacich vojsk.

Dňa 25. októbra o 10. hodine prešiel 67. strelecký zbor po osemdesiatminútovej delostreleckej príprave a leteckých úderoch do útoku.

Z rozhodnutia veliteľa zboru zasadila 305. strelecká divízia za podpory 17. delostreleckej divízie úder nepriateľskej posádke pozdĺž horskej tiesňavy od severovýchodu a 3. motostrelecká a 12. tanková brigáda, podporované paľbou zborového delostrelectva, od severozápadu. Na poludnie 23. októbra motostrelecký prapor 12. gardovej tankovej brigády pod velením majora Z. G. Dobrunova ako jeden z prvých prenikol cez bojové nepriateľské zostavy a obsadil dominujúcu výšinu, ktorá bola kľúčom obrany celého uzla odporu.

12. a spomínaná 14. tanková gardová brigáda patrili do 4. gardového tankového kontemirovského zboru, ktorému velil generálporučik tankových vojsk P. P. Polubojarov.

Tento zbor sa zvlášť vyznamenal v týchto ťažkých bojoch v smere na Kapišovu — Svidník. V týchto bojoch sa urputne bojovalo o každý meter pôdy s maximálnym vypätím fyzických síl. Tu príslušníci 4. gardového kontemirovského zboru preukázali bohaté skúsenosti v organizácii a spôsoboch riešenia zložitých bojových úloh v horských terénoch. Niekedy zbor bol nútený súčasne viesť útok v dvoch, dokonca v troch smeroch, rozdelených medzi sebou horskými masívami. Svoje bojové majstrovstvo vždy preukázal.

Opakované nepriateľské útoky, ktorých cieľom bolo dobyť späť stratené pozície, boli odrazené.

V týchto bojoch veľké vojenské majstrovstvo a hrdinstvo preukázala obsluha ťažkého guľometu pod velením seržanta P. A. Kondyru. Keď sa hitlerovci celkom priblížili k sovietskym bojovým zostavám, odvážny vojak rýchlo zaujal výhodné palebné postavenie a presnou strelbou zasiahol prvé útočiace rojnice — 25 nepriateľských vojakov a dôstojníkov zostalo ležať na bojisku. V tej chvíli spustili paľbu aj ďalšie obsluhy guľometnej čaty. Aj mínometry zasadili úder nepriateľovi. Protivník musel ustúpiť. Samopalníci využili tento úspech a vrhli sa do útoku. Narazili však na nepriateľskú zálohu a zahli. Guľomet seržanta Kondyru bol vyradený z boja. No odvážny vojak zneškodnil obsluhu nepriateľského guľometu, zmocnil sa ho, zmenil palebné postavenie a opäť spustil paľbu. Nepriateľskú zálohu zlikvidoval. Týmto hrdinským činom Kondyru zabezpečil postup svojej roty na Nižnú Píсанu. Seržant Kondyru bol dva razy ranený, no neodišiel z bojiska a ničil nepriateľa, kým si nesplnil bojovú úlohu. Za hrdinstvo v boji dostal seržant P. A. Kondyru titul Hrdina Sovietskeho zväzu.

Útok motostreleckého práporu hneď podporili tankisti 12. tankovej brigády. Medzitým útvary 305. streleckej divízie a jednotky 3. motostreleckej brigády vtrhli do Nižnej písanej od severovýchodu a severozápadu. Spoločným úsilím zlomili odpor nepriateľa a oslobodili Nižnú Píсанu. Vďaka úspešnej činnosti týchto jednotiek v priestore Nižnej písanej mali úspech aj ďalšie звázky zboru. Do večera 25. októbra postúpili asi o 4 kilometre a prenikli na čiaru Kružľova — južne od Nižnej písanej — hora Javira — hora Hrabov.

Od rána 26. októbra poskytovala 2. letecká armáda útočiacim vojskám značnú pomoc, lebo za zlepšeného počasia zasadzovala nepriateľským vojskám a ich delostreleckým a mínometným batériám v priestoroch Vyšnej a Nižnej Jadľovej, Kapišovej, Ladomírovej, Hunkoviec a Dobroslavy silné údery. Tanky a strelecké útvary pokračovali za podpory letectva a delostrelectva v útok. Lenže nepriateľ

i napriek citeľným stratám robil všetko, aby zabránil útočiacim jednotkám preniknúť k hradskej v priestore Ladamírovej. Stačí pripomenúť, že v priestore Kružlovej, Kapišovej a Dobroslavy mal 17 delostreleckých a 20 mínometných batérií, ktoré len za 1 deň vypálili na útočiace jednotky vyše 7000 nábojov.

Dňa 26. októbra popoludní zasadil veliteľ 67. streleckého zboru do boja svoj druhý sled -- 70 gardovú streleckú divíziu, ktorá za podpory tankov a letectva zlomila rozhorčený nepriateľský odpor a dobyla Kapišovu. V ten istý deň dobyla 305. strelecká divízia plukovníka A. F. Vasilieva po tvrdom boji Dobroslavu. Po boku hrdinských sovietskych vojakov v tomto čase bojovali aj jednotky 1. československého armádneho zboru. Východne od Dobroslavy na pomedzí s chotárom Hunkoviec sa nachádza kóta 481 Kobyljakiv verch. V tomto priestore bojovali jednotky 3. práporu 1. čs. brigády. Tu sa nepriateľ zúrivo bránil a znemožňoval ďalší postup útočiacim jednotkám. Nepriateľ mal na tejto zalesnenej výšine dobre vybudovanú obranu s guľometným hniezdom. Každý útok bol odrazený paľbou z ťažkých guľometov. Najväčší odpor však kladol jeden nepriateľský guľomet, ktorý bol dobre maskovaný a mal najvýhodnejšie postavenie prístupu k výšine.

Veliteľ práporu štábny kapitán Sedláček vyzval vojakov: »Kto zničí guľomet dostane na mieste Válečný kríž!«

Prihlásil sa desiatnik Žiroš. Pred útokom povedal: »Abo hrudy u chrestach, abo podiravleny kulamy! Raz maty rodyla!.« Zobral si od kamarátov niekoľko ručných granátov. Svoje už predtým použil. So samopalom v rukách sa plazil od stromu k stromu. Dokonale sa kryl a ostatní ho zaistovali paľbou.

Vybuchli dva ručné granáty za sebou a guľomet stichol. Takto sa podarilo dobyť dôležitú výšinu. V zápale boja však guľka snajpera smrteľne zasiahla chrabrého bojovníka. Výšina bola pomenovaná Žirošovou.

Ďalší priebeh bojov sovietskych jednotiek pokračoval. V noci na 27. októbra dostal veliteľ 67. streleckého zboru rozkaz, aby jeho hlavné sily prenikli k hradskej v priestore Svidníka a Ladamírovej. Hitlerovské velenie vedelo, že zdecimované jednotky na tomto smere nedokážu zadržať sovietske vojská a zabrániť im, aby prenikli do priestoru Svidníka a Ladamírovej. Prisunulo sem 168. pešiu divíziu a okrem toho doplnilo brániace sa útvary pešími práporami, aby posilnilo tento smer.

Dňa 27. októbra na svítaní zachytili spojari rádiogram nepriateľského velenia, ktoré prikazovalo svojim vojskám stoj čo stoj zlikvidovať sovietske zoskupenie, ktoré preniklo do Kapišovej. Nepriateľ nasadil v tomto priestore do boja všetko, čo tu mal, aj s narýchlo sformovanými kombinovanými rotami z týlových jednotiek 357. pešej divízie.

Dňa 27. októbra na svítaní sa boje rozpútali s novou silou a už predpoludním dosiahli mimoriadnu intenzitu. Protivník ustavične podnikal protiútoky v sile pešieho práporu až pluku za podpory šiestich až dvanástich tankov na útvary 211., 241., 70. gardovej streleckej divízie a na 12. gardovú tankovú brigádu.

Protiútoky podporoval prudkou delostreleckou paľbou. Nepodarilo sa mu však vytlačiť útvary 67. streleckého zboru z dosiahnutej čiary.

V dňoch 25.—27. októbra postúpili teda útvary 67. streleckého zboru, prekonávajúc mimoriadne húževnatý nepriateľský odpor o 6 kilometrov a úzkym klínom prenikli do priestoru Kapišovej. Ďalšie pokusy o útok sa nevydarili. V posledných októbrových dňoch, keď sa počasie prudko zhoršilo, prešla armáda do

obrany. Tým sa tiež skončila karpatsko-dukelská operácia 38. armády, ktorá sa začala 8. septembra.

V záverečnej etape tejto operácie pomaly útočili vojská 38. armády za mimoriadne úporných bojov juhozápadným a južným smerom a postupili o 18—21 kilometrov. Za bojovej činnosti utrpel nepriateľ veľké straty. Citelné straty utrpela aj 38. armáda.

Pri príležitosti 20. výročia víťazstva nad fašistickým Nemeckom terajší maršál tankových vojsk P. P. Polubojarov na stretnutí s veteránmi vojny povedal: »Je možné bez zveličovania povedať, že boje v Karpatoch patrili medzi najťažšie čo do počtu za celú bojovú históriu zboru. Takto sme spolu s inými druhmi vojsk splnili veľkú osloboditeľskú misiu — preukázanú pomoc bojujúcemu bratskému národu Československa«.

POUZITÁ LITERATÚRA

1. A. A. Grečko. Cez Karpaty, Pravda, 1973.
2. A. Kuzmin a I. Krasnov: V bojach za Duklinskij pereval, Vojenno-istoričeskij žurnal,
3. B. Jamnický a Z. Anders: Dukelsko-prešovská operácia, Praha, 1957.
Moskva, 1969.
4. Dukla večne živá, Dukelské múzeum, Svidník, 1969.
5. Dukla brána slobody, Bratislava, 1960.

RESUMÉ

JOZEF RODÁK, ĎALŠÍ PŘÍBEH BOJŮV 38. ARMÁDY V KARPATSKO-DUKELSKÉJ OPERAČII PO DOBYTÍ DUKELSKÉHO PŘESMYKU

Po dobytí Dukelského priesmyku vojskami 38. armády boje ešte neskončili. Útočiace vojská boli nepriateľom zastavené a začala sa príprava na ďalší útok. Hlavným cieľom príspevku je poukázať na ďalší priebeh bojov 38. armády vo smere na Vapník — Nižný Mirošov, na prielom nepriateľskej obrany na čiare Havranec—Medvedzie a na obsadenie veľmi dôležitej komunikácie Nižná Polianka — Stropkov, úsek Nižný Mirošov—Svidník. Zvlášť bola zmienka o bojoch 67. streleckého zboru a 12. tankovej brigády vo smere Kapišova—Svidník, kde sa v ťažkých bojoch s nepriateľskou obranou vyznamenala spomínaná tanková brigáda.

Po boku sovietskych jednotiek bojoval v jednotlivých smeroch aj 1. čsl. armádny zbor. Hovorí sa o hrdinskom boji desiatnika Žiroša, ktorý sa vyznamenal pri dobytí výšiny Kobyljak: verch. V bojoch o dedinu Nižná Písaná sa mimoriadne vyznamenal sovietsky seržant P. A. Kondyra. Za jeho hrdinský čin bolo mu udelené vyznamenanie titul Hrdina Sovietskeho zväzu.

Ďalej sa hovorí o mimoriadnej intenzite bojov, ktoré každým dňom narástali a len za cenu obetí boli dosiahnuté úspechy.

V závere sú spomienky Polubojarova, ktorý sa týchto bojov zúčastnil.

RESÜMEE

JOZEF RODÁK, DER WEITERE VERLAUF DER KÄMPFE DER 38. ARMEE IN DER KARPATO- DUKLAOPERATION NACH DER EROBERUNG DES DUKLAPASSES.

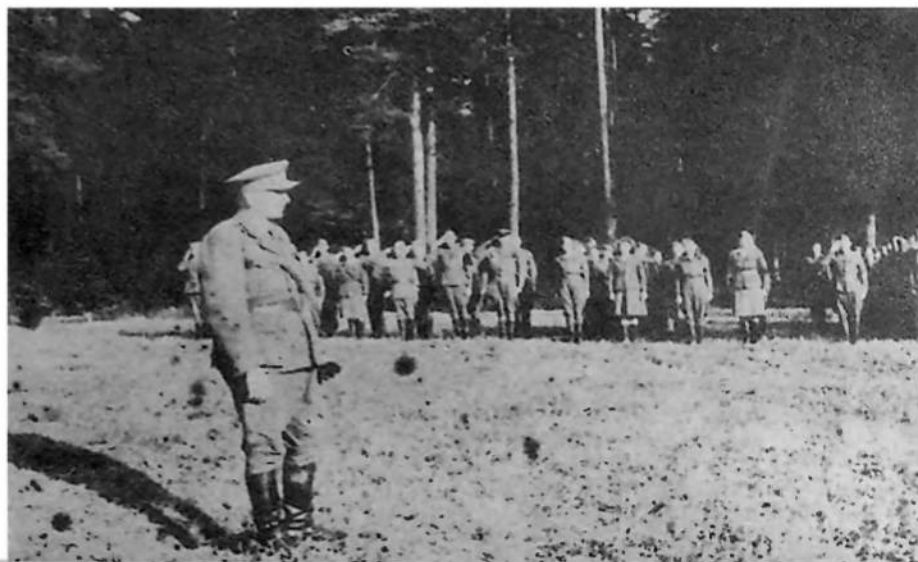
Nach der Eroberung des Duklapasses durch die 38. Armee endeten nicht die Kämpfe. Die Einheiten wurden im Angriff von dem Feind aufgehalten und es war notwendig, weitere Vorbereitungen zum Angriff zu machen. Das Hauptziel des Beitrags ist, den weiteren Verlauf der Kämpfe der 38. Armee in Richtung Vápeník — Nižný Mirošov zu zeigen, den Durchbruch der feindlichen Befestigungslinie Havranec — Medvedzie und die Besetzung der sehr wichtigen Kommunikation Nižná Polianka — Stropkov, des Abschnitts Nižný Mirošov — Svidník. Besondere Erwähnung verdienen die Kämpfe des 67. Schützenkorps und der 12. Tankbrigade in Richtung Kapšová — Svidník, wo sich in schweren Kämpfen mit der feindlichen Verteidigung die erwähnte Tankbrigade ausgezeichnet hatte.

An Seite der Sowjetheiten kämpfte in den einzelnen Richtungen auch der I. tschechoslowakische Armeekorps. Man erzählt von der Heldentat des Gefreiten Žiroš, der sich um die Eroberung der Höhe Kobyljakiv verheer ausgezeichnet hat. In den Kämpfen um das Dorf Nižná Písaná hat sich außergewöhnlich der sowjetische Sergeant P. A. Kondyra ausgezeichnet. Für seine Heldentat erhielt er die Auszeichnung »Held der Sowjetunion«.

Ferner spricht der Verfasser von den Kämpfen, die an Intensität täglich zunahm und die Erfolge wurden nur durch Opfer erreicht.

Abschließend bringt der Verfasser die Erinnerungen Polubojarovs, der an diesen Kämpfen teilgenommen hatte.

Переклад д-р Ервін Лазар

Генерал Людвік Свобода напередодні Карпато-Дуклянської визвольної операції

Чехословацькі та радянські бійці на Дуклі в перерві між боями.

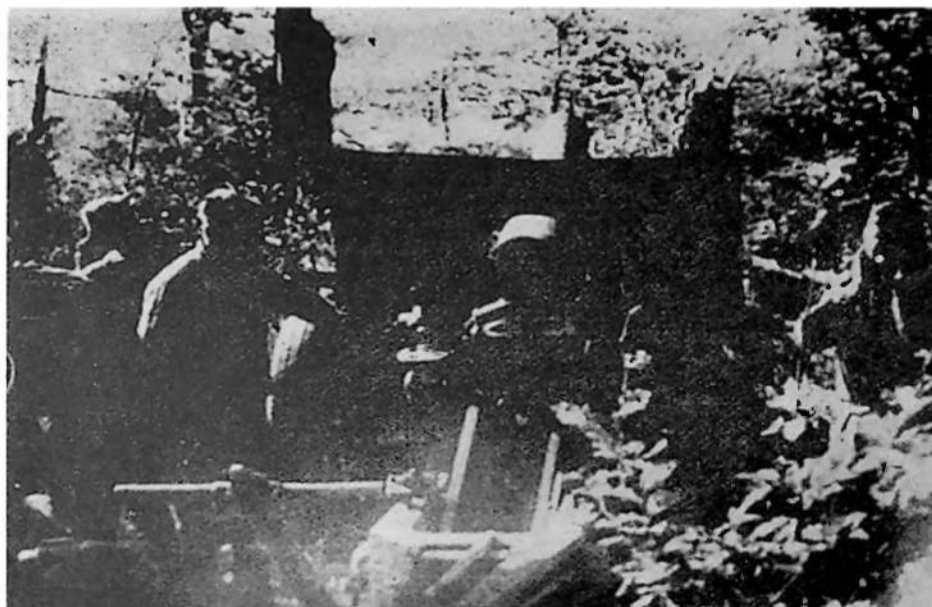
П. П. Полубояров — командир 4 Гвардійського Кантемирівського танкового корпусу. Нині
Маршал танкових військ СРСР.

Чехословацька частина пересувається ближче до фронтової лінії в Карпатських горах.

Терен на Дуклянському перевалі після проливних осінніх дощів.

Чехословацька артилерія в дії.

Вершина 534 після кровопролитного бою.

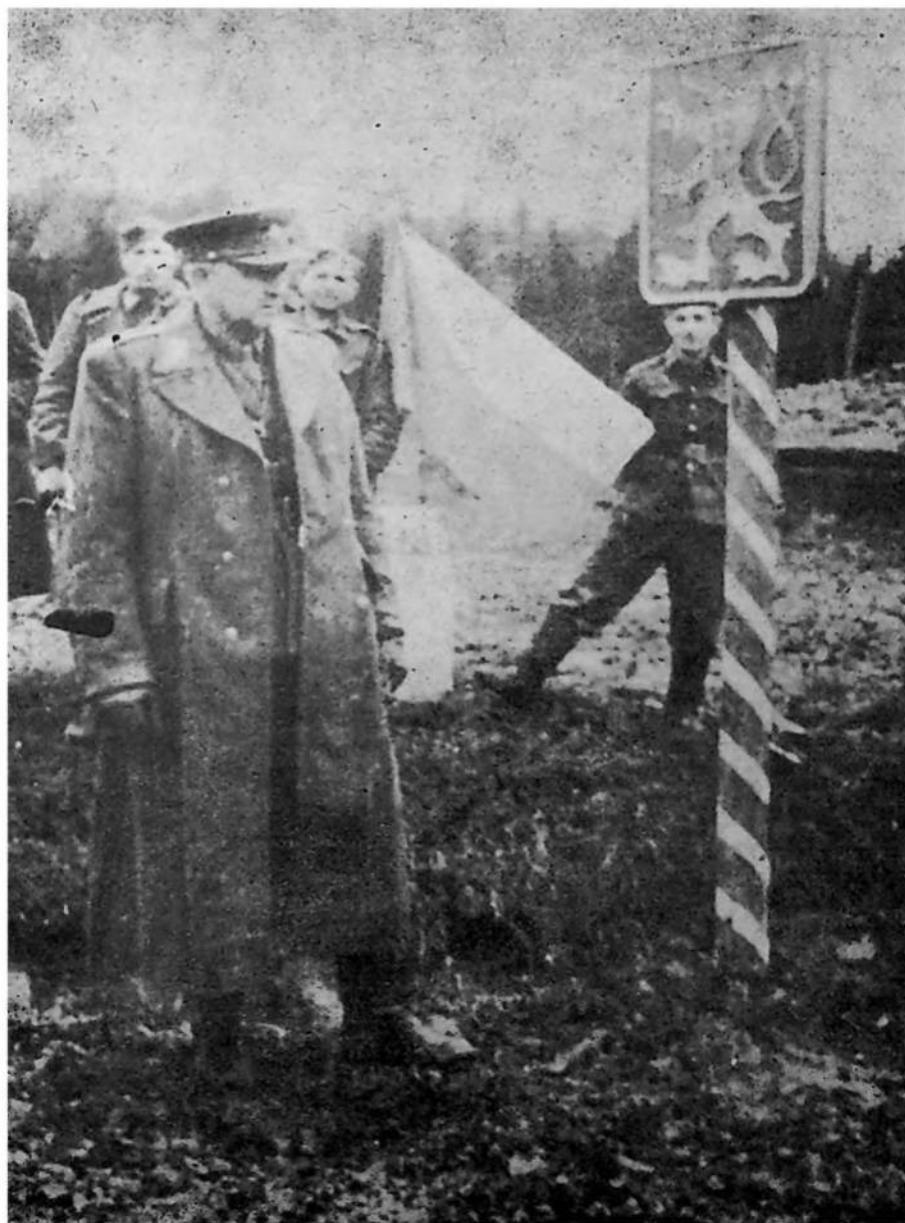

Нагородження сержанта Кондрю.

Долина смерті після танкових боїв.

6. 10 1944 р Генерал Людвік Свобода на відновленому чехословацько-польському кордоні

Бійці чехословацької частини у визволеному Вишньому Комарнику.

Чехословацькі бійці допомагають харчами визволеним громадянам.

Населення під Дуклянським перевалом сердечно стрічає своїх визволителів.

Чехословацький військовий оркестр пересувається першими визволеними селами Піддуклящини.

30 РОКІВ ВИЗВОЛЕННЯ

---

30 РОКІВ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РІДНОГО КРАЮ

ВАСИЛЬ КАПШОВСЬКИЙ, УНІВЕРСИТЕТ П. Й. ШАФАРИКА В КОШИЦЯХ

Економічна політика Комуністичної партії Чехословаччини на протязі тридцяти років вільного життя характерна цілеспрямованою боротьбою за соціалістичний шлях розвитку нашого суспільства. Перший етап цієї боротьби пов'язано з ліквідацією капіталістичної власності на засоби виробництва та з поступовою ліквідацією економічної і політичної сили чехословацької буржуазії. Другий, не менш історичний етап пов'язано з боротьбою за побудову, розвиток і зміцнювання соціалістичних виробничих відносин в нашому народному господарстві.

Комуністична партія Чехословаччини від початку свого існування звертала велику увагу на економічні проблеми. Партія, виходячи з марксистсько-ленінського вчення та на підставі пізнання законів суспільного розвитку і конкретної економічної ситуації, формулювала на кожному етапі історичного розвитку не тільки свою політичну, але рівночасно й економічну програму. Зрозуміло, що форми боротьби за її здійснення були інші до 1945 р. і після визволення Чехословаччини Радянською Армією.

Важкі умови трудящих під час буржуазної Чехословаччини¹ вели до гострих класових сутичок. В них трудящі під керівництвом КПЧ могли переконатись, що буржуазна Чехословаччина не була ані «золотою» республікою, ані «золотим» віком для трудящих, як намагались представити першу ЧСР опортуністи в 1968—69 роках.

Буржуазна Чехословаччина була типовою капіталістичною країною з імперіалістичними рисами. Про це свідчить і така дійсність, як, наприклад, вивіз капіталу з Чехословаччини в менш розвинені країни — Югославію, Болгарію тощо. З другого боку, чехословацька буржуазія, наприклад, не побудувала ані одного кілометра залізниці на Словаччині. Економічна політика чехословацької буржуазії була підпорядкована ідеї збереження і зміцнення капіталістичного ладу в ЧСР та забезпечення для себе високих прибутків. Це було можливе тільки за рахунок експлуатації і пограбування трудящих мас дома та шляхом вивозу капіталу в інші країни.

Комуністична партія Чехословаччини, борючись за покращення умов трудящих, висувала мінімальні економічні вимоги, здійснення яких було можливе в рамках буржуазної Чехословаччини. З цієї точки зору для тру-

дящих Словаччини, а, особливо для населення Східної Словаччини, найвизначнішим документом є «План економічного, соціального та культурного піднесення Словаччини», який було ухвалено в Банський Бистриці на загальнословачкій конференції КПЧ 16—17 травня 1937 р. Основна думка цього плану — необхідність індустріалізувати Словаччину.

Метою цього плану було:

а) Оздоровити і поліпшити економіку Словаччини шляхом індустріалізації і на її основі рівночасно підносити сільське господарство. Для розвитку промисловості необхідно було негайно приступити до побудови недостатньо розвинутого транспорту та гідроелектростанцій. Індустріалізація та широке впровадження електричної енергії в народне господарство (і в побут) повинно було стимулювати розвиток сільського господарства.

б) Піднести життєвий і культурний рівень населення. В першу чергу, необхідно було ліквідувати безробіття, що вимагало поступового зростання капітальних вкладень та зростання заробітної плати до рівня, якого було досягнуто робітниками в чеських краях.

Пропозиції КПЧ відносно економічного та культурного піднесення Словаччини пануюча чехословацька буржуазія не взяла до уваги. Це доказ того, що чеському фінансовому капіталу, який підпорядкував собі економіку Словаччини, не йшлося про справедливе рішення словацького питання, але про забезпечення високих монопольних прибутків, а ці можна було одержати й без економічного та культурного піднесення Словаччини.

Кількість людей, зайнятих у промисловості, на Словаччині під час буржуазної Чехословаччини поступово знижувалась. Якщо в 1930 році на 1000 душ населення працювало в промисловості ще 31,1, то у 1937 році — тільки 30,6 чоловік.² Ще гірша ситуація була на Східній Словаччині, де існуючі до того часу деякі промислові підприємства було скасовано (в Кромпахах, Лубеніку тощо).

Хоч буржуазна статистика не дає нам точних даних, бо часто применшує, наприклад, дійсні розміри безробіття і зубожіння трудящих, аналіз показників свідчить про те, що під час буржуазної ЧСР не настали такі економічні та соціальні чи культурні зміни, які б вели до зростання зайнятості в промисловості на Словаччині, а тим і підвищення життєвого рівня трудящих.

Ще гірші умови для трудящих, зокрема Східної Словаччини, настали під час тзв. Словацького штату. Словацька буржуазія економіку Словаччини віддала в руки гітлерівських мілітаристів. Економіка також, як і політика Словацького штату, була повністю підпорядкована німецькому фінансовому капіталу, внаслідок чого структура промисловості і загальний економічний рівень Словаччини далі псувались.

Економічні проблеми Словаччини, проблеми трудящих, пов'язані із зростанням життєвого та культурного рівня, не були розв'язані ані під час буржуазної Чехословаччини, ані в роки існування тзв. Словацького штату. Чеський фінансовий капітал ці питання не бачив у взаємозв'язку з індустріалізацією Словаччини, а словацька буржуазія була надто слабка, щоб розв'язувати складні економічні проблеми. Отже, економічно нерозвинена Словаччина і її населення терпіло як тому, що економіка в чеських краях була більш розвинена, так і тому, що капіталістична промисловість на Словаччині не була розвинена. Тому економіка Словаччини стала іграш-

кою в руках міцних монополій. Монополії не могли дозволити здійснення «Плану економічного, соціального та культурного піднесення Словаччини», бо цим на Словаччині виникав би для них тільки небажаний конкурент в особі нових промислових об'єктів.

Рішення словацького питання, в основі якого були економічні проблеми, можна було реалізувати тільки соціалістичною індустріалізацією. Для того треба було насамперед ліквідувати окупацію Чехословаччини гітлерівськими військами, а теж існуючий капіталістичний лад. Тридцять років тому назад, завдяки визволенню Чехословаччини Радянською Армією, було створено основні умови поступової ліквідації капіталістичної спадщини і забезпечення неухильного зростання добробуту всього населення.

* * *

Ліквідація капіталістичної спадщини в галузі економіки, культури, в галузі соціального життя та на ділянці охорони здоров'я вимагала повну ліквідацію капіталістичного ладу, капіталістичних виробничих відносин. Тому Комуністична партія Чехословаччини від перших днів виникнення народно-демократичного ладу в Чехословаччині вела трудящих до боротьби за побудову нового суспільства. Уяви та пропозиції КПЧ відносно розв'язання основних економічних проблем (реконструкція народного господарства, земельна реформа, націоналізація тощо), які треба було реалізувати негайно після визволення, стали основою Кошицької Урядової програми, ухваленої на першому засіданні нового Уряду Чехословаччини в Кошицях 5-го квітня 1945 року, увійшли до складу дворічного плану (1947—48).

Основним показником економічного розвитку країни та джерелом добробуту населення є неухильне зростання національного доходу і його розподіл в інтересах трудящих. Тому було потрібно скласти такий дворічний план (на 1947—1948 рр.), щоб його реалізацією було можливе також «... закласти фундамент індустріалізації Словаччини, піднести її економічний рівень до рівня чеських країн, аби Республіка була об'єднана в єдине економічне ціле».³

Протягом дворічного плану — плану відбудови — було побудовано на Словаччині 17 нових підприємств. Це були перші ластівки економічного перетворення Словаччини, перші реальні кроки до здійснення колишнього «Плану економічного, соціального та культурного піднесення Словаччини», до реалізації якого панівна чехословацька буржуазія не виявила жодного інтересу.

Програма відбудови народного господарства рівночасно проливалася світлом на шлях до побудови соціалістичного суспільства. КПЧ в боротьбі за нове суспільство користалась передусім досвідом Комуністичної партії Радянського Союзу. Тому економічна політика в Чехословаччині була спрямована в першу чергу теж до модерного соціалістичного господарства, а саме шляхом зміцнювання соціалістичних виробничих відносин, які були покликані служити інтересам трудящих краще і більш ефективно.

Так, на підставі проведення загальноекономічного аналізу, на окремих з'їздах та конференціях КПЧ було ухвалено основні напрями та темпи розвитку всіх галузей народного господарства на найближчі роки. З того погляду, кожний з'їзд та конференція КПЧ має своє місце та значення

в історії побудови соціалістичного суспільства в Чехословаччині, а теж в історії економічного розвитку Східної Словаччини.

* * *

Основною умовою існування людини є праця, зайнятість та достаток основних життєвих потреб. Наслідки капіталістичного способу виробництва та капіталістичного панування на Східній Словаччині — жахливо низький рівень продуктивних сил — були, в порівнянні з іншими краями Республіки, просто крайнє тривожними. Тут була й найнижча зайнятість людей у промисловості, а тим і велике безробіття. Майже 94 % сільських господарств за площею в гектарах належало до категорії від 0,1 до 10 га.⁴ Внаслідок цього землеробство при низькій інтенсивності сільського господарства не забезпечувало ані основних життєвих потреб великої частини хліборобів та їх сімей. А внаслідок слабого піклування про здоров'я людини та недостачі лікарів була на Східній Словаччині найбільша смертність дітей до одного року.

З економічної відсталості випливає й відсталість культурна. Будинки культури, із загальної кількості 1229 сіл після визволення були лише в 70 селах, в 51 селах — кіно.⁵ В північно-східних районах Східної Словаччини проживало українське населення, і певна його частина була неграмотною. Безробіття та голод примушував частину населення Східної Словаччини емігрувати за кордон.

З поступовою ліквідацією капіталістичного сектору та соціалістичними перетвореннями в Республіці Східна Словаччина, в дусі економічної політики КПЧ, теж позбувалася жахливої спадщини капіталізму.

Процес соціалістичної індустріалізації та побудова соціалістичного сільського господарства на базі єдиних сільськогосподарських артілей створив нові можливості зайнятості для великої кількості людей. В новопобудованих заводах і фабриках та в різних перспективних галузях народного господарства багато людей знайшло нові можливості заробітку. Якщо в 1946 році всіх зайнятих у окремих галузях економіки було 265 тисяч осіб, то в 1973 р. ця кількість зросла на 558 тисяч людей.⁶

Протягом тридцяти вільних соціалістичних років значно змінилась економічна структура Східнославацького краю, внаслідок чого змінилась і структура зайнятості. Ще 1955 р. на підставі кількості зайнятих у окремих галузях, співвідношення зайнятості в промисловості і сільському господарстві було 1 : 4 на користь сільського господарства. Доля промислової продукції дорівнювала лише 13,6 %, а доля сільськогосподарської продукції — 57,3 %. Така структура господарства Східнославацького краю не відповідала інтересам побудови соціалістичного суспільства. Це було ще наслідком стихійного розвитку продуктивних сил. Потрібно було повністю підпорядкувати розміщення продуктивних сил (як і територіальне розміщення галузей матеріального виробництва) економічним законом соціалізму, значить, все будувати на базі наукового дослідження і відповідно до потреб соціалістичного перетворення, що, в свою чергу, вимагало також індустріалізації Східної Словаччини. В цьому огляді треба підкреслити значення XI з'їзду КПЧ в 1958 р., на якому було звернено увагу до питань використання природних та економічних ресурсів окремих областей, а теж на проблемати-

ку загального вирівнювання рівня їхнього економічного розвитку. На XI-ому з'їзді КПЧ було ухвалено — «підняти економічно-культурний рівень Східно-словацького краю до рівня інших країв Республіки».

Ефективний розвиток економіки Східної Словаччини, піднесення життєвого та культурного рівня населення, раціональне використання природних і трудових ресурсів — все це вимагало в дусі постанов XI-го з'їзду КПЧ, швидших темпів побудови нових промислових підприємств, а тим і зростання промислової продукції. На протязі тридцятих років співвідношення промисловості до сільського господарства змінилося тут на 6:4 (доля промислової продукції дорівнює 30,6 %, а сільськогосподарської продукції — 19,2 %). Найбільше зростала зайнятість в галузі машинобудівництва та обробки металів. Участь цих галузей на промисловості досягає в Східно-словацькому краї вже 44 %. Кількість зайнятих в промисловості зросла в 1973 р. з 30 тисяч душ до визволення на 161 130 душ (наприкінці 1945 року в промисловості тут було зайнято лише 17,500 чоловік). Таких швидких темпів зростання зайнятості в галузі промисловості не було досягнуто в жодному краї Чехословаччини. Бурхливо розвивались не тільки галузі матеріального виробництва, але й невиробнича сфера. Наприклад, в галузі охорони здоров'я та соціального забезпечення працює вже 25177 осіб, а в галузі шкільництва, культури та освіти — 40 333 осіб.

Економічна сила кожної країни та темпи економічного розвитку окремих областей залежать від кількості капітальних вкладень — від коштів, які спрямовані на відтворення основних фондів — на будівництво, побудову нових і реконструкцію старших підприємств та споруд тощо. Капітальні вкладення (інвестиції) повинні спрямовуватись в першу чергу на розвиток провідних і найпрогресивніших галузей господарства, а саме з метою піднесення економіки в цілому та підвищення рівня економічної перспективності виробництва країни і окремих областей. З того погляду економіка Східно-словацького краю досягла нині значних успіхів. Про це свідчить та дійсність, що виробничі основні фонди зросли з 9,8 млрд. Кчс в 1948 р. на 15 млрд. Кчс в 1953 р.; з 72,6 млрд. Кчс в 1970 р. на 94,7 млрд. Кчс в 1973 р.

У 1948 році кошти, спрямовані на розвиток народного господарства Східної Словаччини, дорівнювали тільки одному мільярду крон; на протязі трьох років п'ятої п'ятирічки капітальні вкладення до розвитку господарства Східно-словацького краю дорівнювали сумі 27 458,3 мільйонів Кчс (без тзв. акції ЗЕТ). Ці величезні суми грошей були використані особливо на побудову дальшого етапу електростанції у Воянах, залізничних шахт у Руднянах та Нижній Сланій, побудову магnezитних підприємств у Міконій, Лубеніку та Кошицях, як і на поширення Східно-словацького металургійного заводу, побудову нового машинобудівного заводу, на докінчення цементного заводу в Турні, «Вапнярки» в Гомбасеку, «Панелярні» в Пряшеві та Михалівцях, а теж на побудову інших заводів харчової та споживчої промисловості.

Валова продукція промисловості внаслідок побудови десятків нових заводів і фабрик зросла в порівнянні з 1949 роком майже в 22 з половиною раз у 1973 р. Такий бурхливий розвиток промисловості в Східно-словацькому краї був можливий передусім завдяки тісному співробітництву Чехословаччини з нашим визволителем — Радянським Союзом. Без довозу сировини, особливо залізної руди, газу та ропи з СРСР, подібні темпи розвитку

промислової продукції були б неможливі. Ці темпи, в порівнянні з темпами загальнодержавними та загальнословацькими, в Східнославацькому краї набагато швидші. Тим самим утворюються сприятливі умови для поступового вирівнювання економіки Східнославацького краю з загальнодержавним рівнем. Як приклад можна навести факт, що доля Східнославацького краю в промисловому виробництві Чехословащини зростає з неповних 2 % в 1949 році на 5,5 % у 1973 році.⁷

Процес соціалістичної індустріалізації став матеріальною основою структурного перетворення сільського господарства. В. І. Ленін, розроблюючи програму соціалістичних перетворень у сільському господарстві, показав, що єдиний шлях для дрібних та середніх селян до соціалізму веде через кооперацію та організацію колективних господарств. Досвід побудови соціалістичного сільського господарства в СРСР Комуністична партія Чехословащини успішно використала і застосувала. В процесі колективізації сільського господарства виникла вже нова соціалістична форма артілей і новий свідомий клас артільників, який устояв навіть під час політичної кризи в 1968—1969 рр. і в міцному союзі з робітничим класом міцно стояв на позиціях здобутків соціалізму в сільському господарстві.

На підставі показників, які є в нашому розпорядженні, можна цифрами довести величезний розвиток соціалістичного сільського господарства в краї і високі темпи розвитку окремих видів сільськогосподарської продукції.

Нові соціалістичні відносини на селі, які почали поступово виникати після IX-го з'їзду КПЧ, створили передумови для швидкого зростання сільськогосподарського виробництва, про що свідчить і ця таблиця:

**Врожайність найважливіших видів
сільськогосподарської продукції в Східнославацькому краї
(в центнерах).**

Вид продукції	1956 р.	1973 р.	Індекс 1973/1956
Пшениця	12,1	34,2	282,6
жито	15,5	23,6	152,2
ячмінь	17,2	26,0	151,2
кукурудза	18,1	39,6	218,8
цукрові буряки	205,5	375,9	182,0
картопля	144,4	122,1	84,6

Ще більш виразно постають результати розвитку сільськогосподарської продукції, коли їх порівняти з темпами розвитку валової продукції сільського господарства зокрема після 1960 р.

Валова сільськогосподарська продукція в Східнославацькому краї.

В буржуазній Чехословащині переважна більшість сільського населення, зокрема на Словаччині, була змушена працювати на невеликих клаптиках землі без найпотрібніших технічних засобів. За останні роки, внаслідок застосування модерної техніки і нової технології та безперервного росту

Рік	Кчс в тисячах	на 1 гектар сільськогосп. землі в Кчс	На одного працівника в Кчс
1960	4 062 922	4 716	22 762
1973	6 045 511	7 481	57 422

кваліфікації працівників сільського господарства, зростає далі й валова продукція сільського господарства, причому кількість зайнятих в сільському господарстві щорічно знижується. Число зайнятих в сільському господарстві в 1948 році становило ще 265 750 чоловік населення, але 1973 р. знижилось на 105 283 душ.

Швидкими темпами розвивались і інші галузі народного господарства, як, наприклад, будівництво, транспорт, торгівля і громадське харчування, але також житлово-комунальне господарство, якого до визволення майже не було.

Завдяки швидким темпам розвитку економіки Східнословачького краю, особливо високим середньорічним темпам приросту промислової продукції, могли успішно розвиватись і галузі невиробничої сфери: шкільництво, культура, охорона здоров'я тощо.

Метою економічної політики Комуністичної партії Чехословаччини було створити матеріально-технічну базу соціалізму, щоб на підставі зростання продуктивності праці забезпечити безперервне зростання матеріального і культурного рівня життя народу. Про досягнення мети свідчить ріст грошових доходів на душу населення.

**Валовий грошовий дохід на душу населення в Східнословачькому краю
(в кронах).**

В сім'ї	1961 р.	1973 р.	Зріст у %
робітників	7 261	15 224	109,7
службовців	9 232	18 701	102,6
артільників	5 256	14 442	174,8

Східна Словаччина наглядно доводить, чого може досягти визволений робітничий клас у союзі з артільниками та трудовою інтелігенцією під керівництвом комуністичної партії. З колишнього аграрного придатку, за допомоги чеського робітничого класу, Східна Словаччина протягом 30 вільних років стала високорозвиненою промислово-аграрною областю.

Східнословачький край, у якому, крім словаків, живуть і угорці та українці, є доказом того, що соціалізм успішно рішає всі проблеми відсталих країн і областей.

ПРИМІТКИ

¹ Див. студію автора, надруковану в «Педагогічному збірнику № 3».

² Slovensko 1945—1957, SVPL, Bratislava 1958, стор. 20.

³ Див: Програма уряду Кл. Готвальда з р. 1946.

⁴ Štatistická příručka Slovenska 1947. Štátny plánovací úrad v Bratislave, Bratislava 1947, str. 136—137.

⁵ Там же. стор. 349—350.

⁶ Всі статистичні цифри далі друкуються на підставі публікації «30. výročie SNP», Krajská správa Slovenského štatistického úradu v Košiciach, 1974.

⁷ Štatistická ročenka ČSSR 1974, Praha 1974, SNTL, str.

RESUMÉ

VASYL KAPIŠOVSKYJ, 30 ROKOV HOSPODÁRSKEHO VÝVOJA RODNÉHO KRAJA

Autor vychádza z konštatovania, že Komunistická strana Československa aj v podmienkach buržoáznej republiky formulovala nielen program politický, ale aj hospodársky. O tom svedčí »Plán hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho povznesenia Slovenska« z roku 1937.

K cieľavedomej hospodárskej politike, k industrializácii Slovenska a k likvidácii kapitalistického dedičstva sa mohlo pristúpiť až po porážke fašizmu a po oslobodení Československa Sovietskou armádou. Zásady postupného hospodárskeho rozvoja Slovenska boli rozpracované na IX. zjazde KSČ v roku 1949. Likvidácia kapitalistického sektoru v Československu a postupné socialistické premeny východného Slovenska a hlavne proces socialistickej industrializácie vytvorili množstvo nových pracovných príležitostí. Autor na štatistických údajoch ilustruje rozvoj východného Slovenska v priebehu 30 slobodných rokov. Z agrárneho príviesku sa stal kraj priemyselno-poľnohospodársky, vysoko rozvinutý. Výsledkom hospodárskeho rozvoja bol celkový vzrast životnej úrovne obyvateľstva. Východné Slovensko je najpresvedčivejším príkladom toho, že jedine v podmienkach socializmu môžu byť vyriešené problémy ekonomicky zaostávajúcich oblastí.

RESUMEE

VASYL KAPIŠOVSKYJ, 30 JAHRE DER WIRTSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG DES HEIMATKREISES

Der Verfasser nimmt die Feststellung zur Grundlage, daß die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei auch unter den Bedingungen der bürgerlichen Republik nicht nur das politische, sondern auch das wirtschaftliche Programm formulierte. Das zeigt der »Plan der wirtschaftlichen, sozialen und kulturellen Emporhebung der Slowakei« aus dem Jahre 1937.

Zur zielbewußten wirtschaftlichen Politik, zur Industrialisierung der Slowakei und zur Liquidierung des kapitalistischen Erbes konnte man hinzutreten erst nach der Niederlage des Faschismus und nach der Befreiung der Tschechoslowakei durch die Sowjetarmee. Die Prinzipien der allmählichen Entwicklung der Slowakei wurde am IX. Parteitag der KP (KSC) im Jahre 1949 beschlossen. Die Liquidation des kapitalistischen Sektors in der Tschechoslowakei und die allmähliche sozialistische Umwandlung der Ostslowakei und besonders der Prozeß der sozialistischen Industrialisierung schufen eine Menge von neuen Arbeitsplätzen. Der Verfasser illustriert auf Grund statistischer Daten den Aufschwung der Ostslowakei im Laufe der 30 freien Jahren. Aus einem Agrar-Anhängsel entstand ein hochentwickeltes industrielles und landwirtschaftliches Gebiet. Das Ergebnis der wirtschaftlichen Entwicklung war ein allgemeiner Aufstieg des Lebensniveaus der Bevölkerung. Die Ostslowakei ist das überzeugendste Beispiel, daß allein in den Bedingungen des Sozialismus die Probleme der ökonomisch rückständigen Gebiete gelöst werden können.

Переклав д-р Ервін Лазар

30 РОКІВ ВИЗВОЛЕННЯ

УКРАЇНСЬКА МОЛОДІЖНА ПРЕСА В ЧССР У ПЕРШІ РОКИ ПІСЛЯ ВИЗВОЛЕННЯ

МІЛАН БОБАК, ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ПІОНЕРСЬКОЇ ГАЗЕТИ «ВЕСЕЛКА»

У травні 1945 р. Велика Вітчизняна війна народів Радянського Союзу була успішно закінчена історичною перемогою над гітлерівською Німеччиною та її союзниками в окремих поневолених нею країнах. Народні маси на території Чехословаччини своєю участю в Словацькому народному повстанні 1944 р. та Празькому травневому повстанні 1945 р., як і своєю участю в цілому русі Опору протягом другої світової війни, проклали дорогу до нового етапу історичного розвитку Чехословаччини. Виразником цієї революційної зміни стала Кошицька урядова програма від 4 квітня 1945 р. Революція 1945 р. в Чехословаччині була народною і демократичною. Згідно з нею і нова Республіка стала народно-демократичною республікою і була перехідною формою до соціалістичної республіки.¹

Саме на цей період 1945—1950 рр. припадає виникнення нової соціалістичної української молодіжної преси в Чехословаччині.

У зв'язку з виникненням української молодіжної преси Чехословаччини треба хоча б кількома словами згадати і виникнення в історичному минулому преси закарпатських українців взагалі та молодіжної зокрема.

Першою спільною газетою для закарпатських і галицьких українців був «Вестник для русинов Австрийской державы», що почав виходити в 1850 р. у Відні. Першою закарпатоукраїнською газетою стала «Церковная газета» (1856—1858) Івана Раковського, яка згодом мала назву «Церковный вестник для русинов Австрийской державы» (1858)². Першою світською газетою для закарпатських українців стала газета «Учитель», що рівночасно стала і першим педагогічним українським часописом взагалі. «Учитель» почав виходити на весні 1867 р. в Ужгороді.⁶ Там же незабаром став виходити і «Свет» (1871—1872) — орган Спілки св. Василя Великого. Через нестачу матеріальних засобів «Учитель» припиняє свою діяльність, після чого Угорське Міністерство шкільництва видає з тою самою метою «Газету для народных учителей» (1868—1873). Захоплена єпископом Стефаном Панковичем Спілка св. Василя Великого замість «Света» видає «Новый свет» (1871—1872), на зміну якого приходять «Карпат» (1873—1886).⁷

В ході боротьби з мадярофільським єпископом виникає також перша закарпатоукраїнська сатирична газета «Сова» (1871).⁸ Потім виходять: «Лис-

ток» (1885—1903) Євгена Фенцика, з «Додатком» для народу, «Неділя» (1898—1918) та «Наука» (1897—1914, 1921).⁹ Напередодні та під час першої світової війни почав виходити в Ужгороді також перший закарпатоукраїнський дитячий часопис «Світло» (1913—1916), який було визначено як «листок для угорських добрих дітей». ¹⁰ У Пряшеві під час першої світової війни виходила газета »Naše otecesztvo« (1916—1919), друкowana латинню угорською орфографією.

В умовах буржуазної Чехословаччини існувало кілька десятків політичних партій — кожна партія, кожне політичне угруповання, різні організації видавали свої менш і більш тривалі друковані органи. У зв'язку з нашою роботою згадаємо тільки ті, які мали молодіжний характер.

Варта уваги та дійсність, що перший наш молодіжний друкований орган в умовах буржуазної республіки виник у Пряшеві. Йдеться про 8 номерів часопису «Русская молодежь» (1920—1921). «На його сторінках виступала літературна молодь, спроби пера якої заслуговують і сьогодні на увагу. Часопис оголошував літературні конкурси та давав премії за кращі твори. Кілька позитивних прикмет мав часопис і в порівнянні з дальшим розвитком місцевої журналістики. Він мав певну систему культурно-національного виховання. Поряд з тенденціями до утворення і формування загону місцевих літераторів, часопис мав на увазі подавання молоді відомостей про місцеві культурні традиції, про місцеву історію. Водночас, стоячи на позиціях єдності всього східнослов'янського етносу, він систематично подавав матеріали про російську культуру, показуючи її як органічну частину світової культури». ¹² Цей часопис, разом з тим, був і першим українським молодіжним журналом Східної Словаччини.

На Закарпатті згодом подібним журналом став щомісячник «Наш рідний край» (1923—1939) — «новинка для молодежи Подкарпатской Руси», та «Наши стремления» (1935—1938). ¹³ Крім цього, в різні роки доходило до спроб видавати інші журнали для молоді. Ці молодіжні часописи мали різне ідейно-політичне спрямування.

Найближче до нашої революційної сучасності стояла, зрозуміло, комуністична преса для молоді, зокрема молодіжний орган Закарпатської крайової організації КПЧ «Працююча молодь» (1926—1934). Правда, буржуазний режим посилено дбав, щоб перешкодити впливу комуністів на молодь, існування цієї преси швидко штучно обривалося. В тій ситуації молодіжній проблематиці присвячувала окрему увагу вся закарпатоукраїнська комуністична преса, зокрема «Карпатська правда» (1935—1938), «Голос життя» (1928—1938), «Карпатський пролетар» (1935—1938) та «Голос молоді» (1938). ¹⁴

Українське населення Східної Словаччини в умовах клерофашистської Словацької держави було зовсім безправним. Після захоплення Закарпатської України хортиївською Угорщиною опинилося в становищі невеличкої етнічної групи, яка не була підготовлена до самостійного культурного життя. Пряш в протязом буржуазної республіки так і залишився переважно осередком греко-католицької церкви, яка не виходила за межі своїх конфесійних інтересів. У фашистській Словаччині, з її політикою національного шовінізму, це населення опинилося в зовсім нових умовах, несприятливих і відмінних від попереднього історичного життя.

Передусім йдеться про незначну кількість цього населення. Економ.чний, політичний та національний гніт фашистського режиму не давав жодних можливостей для якогось власного культурного життя і воно до кінця другої світової війни не виходило за межі дрібної освітньої праці на селлах, яку провадили сільські вчителі. Фашистський режим зараз приступив до пословачування шкіл, поки не зустрів різкого опору з боку батьків. Довго вагав з дозволом на видавання тижневика для українського населення «Новое время» (1940—1944) з додатком для шкільної молоді під назвою «Юношество».¹⁵ Дозволив цей тижневик тільки тому, щоб мати змогу отруювати це населення своєю фашистською ідеологією.

З цією метою в 1943 р. було дано також дозвіл на видавання «Яри» — «двухмесячника русских студентов «Общества «Добрянский» у Братиславі. в якому співпрацювали білоемігранти та кілька поплутаних українських студентів Східної Словаччини.

Ще слід згадати два молодіжні журнали, що видавались на ротарпринті, які на другому номері перестали виходити. Йдеться про «Студенческий журнал» наведеного товариства «Добрянский» у 1940—1941 рр. та «Рассвет» — журнал літераторів-початківців Російської вчительської семінарії у Пряшеві, що виходив улітку 1939 р. Ні один з цих молодіжних журналів не відіграв помітної ролі в культурному житті молоді.¹⁶

Велика більшість українських гудящих Східної Словаччини довела своє опозиційне ставлення до клеро-фашистського режиму вже у виборах 1939 р. Після віроломного нападу гітлерівської Німеччини на Радянський Союз 22 червня 1941 р. орієнтація на Радянський Союз серед українських трудящих Східної Словаччини набула справді масового характеру, доказом чого є її велика участь українських селян, робітників та прогресивної інтелігенції в партизанських загонах СНП та операціях Першого чехословацького армійського корпусу генерала армії Людвіка Свободи.

Народний і демократичний характер чехословацької революції 1945 р. давав можливість легальної діяльності також буржуазним партіям, у які політично організувалася некомпромітована чи меншкомпромітована частина чеської та словацької буржуазії, що протягом другої світової війни орієнтувалася на еміграційний лондонський уряд на чолі з Е. Бенешем.

У цих складних умовах 6 серпня 1945 р. в Пряшеві виникла Російсько-українська секція буржуазної Демократичної партії. Секція стала видавати двотижневу газету «Демократический голос» (1945—1948).¹⁷

Буржуазна Демократична партія протягом 1945—1948 рр. стала організаційною базою бувших людацьких та клерикальних елементів. Серед українського населення Східної Словаччини подібну політику провадила Російсько-українська секція Демократичної партії. Вона виступала в союзі з греко-католицьким кліром на чолі з єпископом Павлом Гойдичем.¹⁸

Найважливішою організацією українського населення Східної Словаччини в ту добу була Українська народна рада Пряшівщини. Вона виникла ще в умовах руху Опору 19 березня 1944 р.¹⁹ Остаточо сформувалася на з'їзді делегатів українських сіл у Пряшеві 1 березня 1945 р. Вона була своєрідним «національним фронтом українців Східної Словаччини». Комуністи в її складі мали найміцніші позиції. Їх підтримували представники Спілки молоді Карпат, товариства карпаторуських студентів «Возрождение» та численні прогресивні безпартійні.²⁰

Буржуазна Демократична партія до виборів 1946 р. виступала явно проти Кошицької урядової програми та політики Національного фронту на чолі з КПЧ. В наведених виборах, у союзі з клерикалами, вона стала в СНР найміцнішою партією щодо кількості і почала явно орієнтуватись на реставрацію капіталізму.

Згідно з цим представники Російсько-української секції ДП на ґрунті УНРП проводили ту саму політику, намагаючись передусім захопити у свої руки керівництво УНРП. Внаслідок цього розвитку після 1946 р. виникло різке ідейно-політичне розмежування також на ділянці української преси Східної Словаччини. Орган Російсько-української секції Демократичної партії «Демократический голос» (1945—1948) та орган Пряшівської греко-католицької єпархії «Благовестник» (1921—1949) з молодіжним додатком «Зоря» стояли на реакційних позиціях, виступали проти політики Національного фронту на чолі з КПЧ. На політику КПЧ, підтримуючи уряд Клементя Готвальда, орієнтувались у своїх основних ідейнополітичних настановах такі газети: «Пряшевщина» (1945—1949) — орган УНРП, «Костер», «Карпатская Звезда» та «Колокольчик» — «Дзвіночок».

У складних умовах війною зруйнованої Республіки, зокрема Східної Словаччини, та здійснювання дворічного плану відбудови народного господарства, на позиціях політики уряду Клементя Готвальда стояли також інші тодішні українські культурні установи. Йдеться про Реферат українських шкіл при Повереництві шкіл у Братиславі, Українське радіомовлення Словацького радіо в Братиславі та УНТ у Пряшеві.

У сфері культури для цього періоду є типовою російська мовна орієнтація та перше неспівмірне визначення нашого населення як українського. Це знайшло свій вираз передусім в офіційних назвах нових культурних та культурно-політичних установ (Українська народна рада Пряшівщини, Реферат українських шкіл, Український народний театр). Поволі, дуже скромно, на сторінки преси місцевого українського населення потрапляють також статті та поезії українською літературною мовою. Школи в цей період ще працюють на базі російської літературної мови, якою видаються також шкільні підручники.

Нині перейдемо до розгляду окремих наших молодіжних друкованих органів, які стали виходити після визволення.

«КОСТЕР» (1946 — 1947)

Двадцять дев'ять років тому в кінці місяця квітня 1946 року в Празі вийшов з друку перший номер молодіжного журналу «Костер» — органу Общества карпаторусских студентов «Возрождение».

Виходом журналу знову ожила публіцистична діяльність студентського товариства, що в розвитку недавнього культурного життя мала певне місце. Закарпатоукраїнське студентське товариство «Возрождение», що виникло в кінці другого року існування домюнхенської буржуазної республіки,²¹ проводило в умовах буржуазного суспільства жваву культурноосвітню та громадсько-політичну діяльність. Згрупувавши навколо себе більшу частину українських студентів, уродженців Закарпаття і Пряшівщини, товариство своїм першочерговим завданням ставило «не стояти осторонь від наболілих

питань національного життя закарпатських українців». Проте «Возрождение» свого першого домюнхенського періоду існування не змогло зайняти до цих питань прогресивних позицій. Воно знаходилося на прив'язі у буржуазних закарпатоукраїнських партій, які з попереднього австро-угорського періоду успадкували москвофільську платформу. Правда, в нових умовах надали цій платформі культурнішого вигляду. «Возрожденці» їй надалі не визнавали окремішності українського народу і, згідно з поглядами 20 років тому померлого А. І. Добрянського, вважали український народ народністю російського народу. Їх друковані органи²² виходили російською мовою. В своїй пресі «Возрождение» виступало проти визнання українського народу і стояло в опозиції до марксистсько-ленінського розв'язання національного питання в СРСР. Тим воно мало чим відрізнялося від закарпатоукраїнських буржуазних партій «карпаторусского» гатунку.

Розглядаючи діяльність «Возрождения», ми поділяємо її на два періоди. Перший період припадає на 1920—39 рр. Був це час шукань форм і методів праці товариства. Основна увага приділялася участі членів у гуртках самодіяльності. В той час існував при товаристві хор, заснований навесні 1922 р. Він проіснував до кінця буржуазної Чехословаччини. Як і дещо пізніше заснований драматичний гурток товариства та створений у 1929 р. балалаечний оркестр, хор часто виступав у Празі при різних урочистих нагодах, найчастіше у зв'язку з ювілеями визначних представників російської культури та закарпатоукраїнських будителів. В літні місяці художні самодіяльні колективи товариства виїжджали на схід Республіки, виступали з концертами у Пряшві, Бардієві, Межилабірцях, Свиднику, Старій Любовні, Кошицях, Ужгороді, Мукачеві, Великому Березному, Перечині, Ясині, Севлюші, Рахові, Тячеві, Чинадієві тощо (1922, 1927, 1929, 1931 рр.).²³ На 1929—39 рр. припадає також видавнича діяльність товариства.²⁴ В ті роки «Возрождение» тісно співпрацювало з іншими слов'янськими студентськими товариствами, зокрема із словацьким «Детваном». Цей період закінчується окупацією Чехословаччини військами фашистської Німеччини в 1939 році.

Другий період. 11-го грудня 1945 року, виходячи з декрета Президента ЧСР № 81 від 25 вересня 1945 року, товариство «Возрождение» оновлює свою насильно перервану діяльність. Цей період триває до самоліквідації товариства в 1948 році. З другим періодом діяльності «Возрождения» пов'язаний вихід та існування нами розгляданого журналу «Костер».

Нова ситуація, що виникла після визволення Чехословаччини Радянською Армією (коли з кожним днем ставало ясніше, що подальший розвиток нашої Республіки піде зовсім іншим шляхом, ніж він ішов у довоєнний період), була ідейним ґрунтом праці грудневих зборів студентського товариства в 1945 р. Атмосфера, в якій проходили збори, свідчила про те, що більшість членів відновленого «Возрождения» політично зрілі і здатні розібратись у складних політичних питаннях після другої світової війни. Іншим став і склад товариства: членською базою «Возрождения» стало 1945 р. нове поповнення — значна кількість українців-воїнів Першого чехословацького армійського корпусу генерала армії Людвіка Свободи, як і вчорашні партизани та учасники підпілля, що нині стали студентами празьких вузів.²⁵

Грудневі збори 1945 р. прийняли постанову про видавання власного журналу «Костер». Товариство планує видавати журнал вже від січня 1946

року. Та час від грудня до січня 1946 р. виявився надто коротким, щоб приступити до реалізації такого серйозного діла.²⁶

Нестача фінансів, труднощі навколо виробничого процесу журналу, відсутність ширшого активу співпрацівників і передплатників — все це ускладнювало вихід журналу. Справа протягувалась і навколо вибору відповідального редактора. Оскільки всі вузівці були завантажені своїми студентськими обов'язками, важко було знайти людину, яка б могла справитись із цим дорученням. Правда, тут йшлося більш про технічну працю, ніж про працю редактора у власному розумінні цього слова. Єдиною зброєю, що мало в розпорядженні товариство, було натхнення. Сподівання, що всі труднощі тимчасові і що за короткий час редакція журналу зуміє їх подолати, були досить хиткими. «Выпуская в свет журнал «Костер», мы надеемся, что широкая общественность обратит на него внимание, тем более, что это единственный журнал студентов высших учебных заведений — уродженцов Пряшевины», — говориться в першому номері журналу за 1946 р.

1946—47 рр. становлять окремих етап революційного процесу в нашій країні, і його характерною ознакою є швидке загострення політичної боротьби, яке впливало і на формування молоді. Відбилося це і на діяльності молодіжного руху та в праці його самодіяльних організацій.

Легалізована в першій рік після визволення, менш скомпромітована буржуазія в наступних роках поживає своєю діяльністю і нападає на основні соціалістичних перетворень. Центром її уваги, крім іншого, стає й молодь. Буржуазні політичні партії намагаються придбати на свій бік чим більшу кількість молоді. Молодь не стоїть осторожливих від головних напрямків післявоєнної політичної боротьби. Стало ясным, що в Чехословаччині все прагне до вирішального зіткнення прогресивних сил на чолі з Комуністичною партією Чехословаччини з рештками буржуазії. В цьому відношенні «Возрождение» та «Костер» стояли на позиціях уряду Національного фронту на чолі з КПЧ. Ця лінія «Возрождения» найповніше відбита саме на сторінках його друкованого органу — місячника «Костер».

Журнал «Костер» почав виходити в квітні 1946 р. в Празі. Весь час він виходив місячником. Останній подвійний номер вишов за січень—лютий 1947 р. Всього вийшло 7 номерів, в цьому числі 4 подвійні (червень—липень, серпень—вересень, жовтень—листопад за 1946 р., счень—лютий за 1947 р.), формат 20 x 29 см журнал дотримав до кінця свого існування. Обсяг одного номера — 20 стор., подвійного — 32 сторінки. Колір обгортки мінявся з номера в номер. На обгортці першого номера за 1946 р. наведено зміст номера, на дальшому на цьому місці публікуються завжди ілюстрації, а зміст переходить на зворотну сторінку обгортки. На обгортці наведено:

«Костер. Ежемесячник общества «Возрождение» в Праге. KOSTJOR. Měsíčník spolku «Vozrožděníje» Praha II, Tř. Jana Opletala 38» (чеського тексту немає тільки в першому номері — М. Б.). Внизу наведено числом номер журналу, словом — місяць та рік виходу номера, як і ціну. Остаточного оформлення обгортки журнал набув з другого номера за 1946 р., оформлення титульного листа — тільки з 5—6 подвійного номера за 1946 р. Паріанація — продовження попереднього номера, значить, за весь рік. Відповідальний редактор 1 номера — Павло Сухий, дальших номерів — І. С. Шлепцький. Журнал друкувався в типографії «Свобода» в Празі, На Флоренції,

13, з 5—6 подвійного номер за 1946 р — в Брно, в типографії «Ровност», площа Червоної Армії, 5.

Завдання, яке висунув перед собою журнал, дане в програмних статтях. Програмні статті представлені в «Кострі» передусім передовими. Їх всього три. Одні з-під пера Іллі Волощука і дві — голови товариства «Возрождение» Івана Степановича Шлепецького.²⁷ Останній в першому номері «Костра», пояснюючи покликання журналу, між іншим, каже, що «Журнал «Костер» будет поощрять молодых работников к плодотворному творчеству, будет стараться дать возможность свободно излагать свои мысли на страницах журнала и, таким образом, будет воспитывать и образовывать стойких и самостоятельных работников на поприще культурно-просветительном, художественном, научном и общественном. Такие работники нужны для блага и счастья нашего народа». Він обіцяє, що «в журнале «Костер» найдет каждый читатель то, чем он может заинтересоваться».²⁸ Зрозуміло, що журнал тільки частково міг виконати це завдання вже просто тому, що він не допустив до співпраці авторів, які писали по-українськи. В цьому відношенні нове «Возрождение» не позбулося помилок довоєнного періоду. До сначної міри ці позиції виправдовуються характером тодішніх початкових та середніх шкіл українського населення Східної Словаччини, викладовою мовою яких була російська мова. Українські студенти в «Костре» ще не здатні були зламати цю культурно-політичну традицію, хоч, як показує дальший розвиток окремих авторів, вони не ставились до такого переходу з упередженням. Згаданий автор з подібною передовою статтею виступив і в 3—4 номері за 1946 рік, в якій прагне визначити характер студентського руху періоду Першої республіки і тогочасного життя українського населення Східної Словаччини. Правда, журнал протягом всього існування, згідно з цією передовою статтею, закарпатоукраїнську молодь та студентство однозначно вважає за національною належністю — російським. Крім іншого, в'н ратує за «Внепартийный путь для нашего студенчества» і каже, що «жизнь студенчества надо рассматривать с иной, внепартийной точки зрения».

Такі помилкові програмні настанови мають, одначе, тільки умовне значення. Слід мати на увазі, що першими українськими студентами Східної Словаччини в Празі після війни були також випускники Пряшівської російської гімназії. До 1945 року в тій гімназії навчалися переважно діти інтелігенції, між якими переважали вихідці із повівського середовища та діти багатих селян. Ця молодь у післявоєнному політичному житті значною мірою тяглася до постулатів нововинкльої дрібно-буржуазної Демократичної партії (її так званої «Русско-украинской секции»)²⁹ Незважаючи на наведені заяви, «Костер» за своїм характером стояв на позиціях, близьких до політики Комуністичної партії Чехословаччини, зокрема до Кошицької урядової програми. Автор передової статті пояснює далі проклямовану «надпартійність» зовсім недвозначно: «Нужно обеспечить его (студенства — М. Б.) социальное положение и таким образом дать ему возможность спокойно отдаться прежде всего своему прямому назначению, то-есть всесторонне образовываться и выковывать крепкий характер, который бы мог быстро развунзнять добро от зла и чтоб не «гнул хребтом» перед случайным хитрым и временным «хлеботателем», но шел бы по прямому пути в работе на благо своего народа. Да, только идейная, честная, стойкая и характерная

молодежь нужна народу!»³⁰ Там же він також пише: «Значение студенчества наиболее верно было понято в СССР, именно там, где в прошлые времена, в царской России академическая молодежь была постоянно в оппозиции».³¹ З цього стає ясным, що журнал брав для себе прорадянську орієнтацію. Треба заздалегідь констатувати, що цій своїй орієнтації «Костер» залишився вірним за весь час свого існування. В другому номері за 1946 р. Ілля Волощук, сам учасник героїчного визвольного походу Першого чехословацького армійського корпусу в СРСР, у своїй передовій статті «1 мая — праздник труда» цю позицію журналу ще більш конкретизує. Він пише: «Желания нашего народа в 1918 году не были исполнены. Хозяйственная основа нашей социальной жизни осталась старой, т. е. либерально-капиталистической. Воодушевленный глубокими прогрессивными изменениями, наш народ с восторгом строит новую республику. Национализация тяжелой промышленности и финансовых предприятий дала толчок к трудовому усилению. В течение 10-ти месяцев в добычании угля был достигнут довоенный уровень, в то время как после первой мировой войны для этого нужно было 4-ех лет. У нас высокие показатели успеха и в других отраслях хозяйственной деятельности. Этим самым наш народ доказал, что может не только сбойтись без предпринимателей — капиталистов, но умеет это сделать без них еще лучше и быстрее».³² В дальшому ця ідейно-політична настанова «Костра» підтвержується у всіх статтях дуже послідовно.

Виходячи із характеру і змісту журналу, весь дальший публікований на його сторінках матеріал ми умовно розподілили до двох розділів: розділу публіцистики і розділу літератури. Розділ художньої літератури охоплює зразки поезії і прози.

1. Публицистика.

Переважну частину внесків у журналі займає публіцистика. Вона дуже різноманітна і охоплює різні сторінки громадсько-політичного життя післявоєнних років. Її діапазон не вимежується тільки життям українського населення Східної Словаччини, народно-демократичної чехословацької Батьківщини та міжнародними подіями, але переходить також на ділянку популяризації наукових досягнень цивілізації ХХ сторіччя. Якась система у підборі публіцистичних матеріалів не відчувається. Свій публіцистичний матеріал журнал «Костер» у значній мірі бере готовим, головне з-під пера радянських авторів. Деколи йдеться про матеріал, передрукований із радянських журналів. Все це пояснюється тим, що редакція «Костра» протягом свого існування не мала в розпорядженні таку кількість власних публіцистів-дописувачів, які б могли задовольнити потреби солідного журналу-місячника. Автора цієї праці насамперед цікавлять власні автори-публіцисти. Тому далі ми поділяємо публіцистику журналу «Костер» на оригінальну (власну) і запозичену.

Оскільки журнал розглядаємо як організаційний фактор післявоєнного життя українського населення Східної Словаччини, то кількість власних дописувачів для нас особливо показова. Вона говорить про те, на які сили безпосередньо після другої світової війни журнал спирався.

Весь публіцистичний матеріал на сторінках «Костра», крім програмних статей, ми, заради більшої наочності, розділили до дальших восьми кате-

торії. Йдеться про науковопопулярні статті на тему сучасного і минулого українців Східної Словаччини, статті історико-літературні, мистецтвознавчі, цікавості, повідомлення, статті на тему здоровоохорони, спорт, та науковопопулярні статті загальноосвітнього характеру.

«Костер», як журнал, призначений українському населенню Східної Словаччини, значну увагу приділяв науково-популярним статтям на тему сучасного і минулого нашого населення. В ньому вміщено на цю тему одинадцять більших статей, з чого автором семи є Іван Шлепецький (псевдонім — І. С. Буковський, криптонім — І. Б.) та д-р Іван П'ещак ст. — одної статті. Дальші три статті опубліковані без підпису.³³ Іван Шлепецький пише про історичне минуле Пряшівщини, Стропківщини, міста Межилабірців, Свидниччини, міста Воронова та про ВЖСР і наше населення. Краєзнавчий розділ у журналі найбільш витриманий. Сюди належить також стаття д-ра І. Ю. П'ещака про розвиток шк'л на Пряшівщині та три статті про закарпатоукраїнських діячів у Росії першої половини ХІХ сторіччя («Кукольніки в Росии», «Балудянський в Росии», «Гуца-Венелин в Росии»), які являють собою низку інформацій, запозичених з різних енциклопедичних джерел, вміщених у журналі після стислого редакційного вступу загального характеру.

В журналі слабо представлено літературну та мистецтвознавчу публіцистику. Мабуть, це пов'язано з першими кроками організації художнього життя в Східній Словаччині і відчутним браком на цій ділянці кваліфікованих публіцистів. Без сумніву, редакції полекуди у віддаленій Празі бракував і органічний зв'язок з громадсько-політичним життям на сході Республіки. Літературно-публіцистична тематика на сторінках журналу майже зовсім не відбиває початків нашого літературного життя в умовах перших років народно-демократичної республіки. Юрій Вир (псевдонім Євгенія Недзельського) тут пише про літературний альманах, який вийшов в Ужгороді 1943 року;³⁴ про цей альманах у цьому самому першому номері за 1946 р. поміщено також іншу статтю без наведення автора.³⁵ М. Дупканич є автором статті до річниці смерті О. С. Пушкіна;³⁶ Омелян Джуган пише про жіночі постаті в романах Тургенева;³⁷ автор статті про Максима Горького заховався під криптонімом -ан.³⁸ Одинокий публіцистичний відгук на закарпатоукраїнську тему опубліковано тут під криптонімом І. М.: йдеться про довідку під назвою «А. В. Карабелеш»,³⁹ яка має метою наближення до читача відомого поета, що вважався загиблим у фашистських концтаборах.

В розділі статей мистецтвознавчого характеру дещо краще відбито позначення художнього життя на Східній Словаччині. Дуда (псевдонім Івана Гриця) повідомляє про заснування в Пряшеві Українського народного театру,⁴⁰ правда, редакція тут у згадуваних інтенціях обійшла офіційну назву театру, назвавши його просто «Народним театром Пряшевщини» (а УНРП — просто Народною радою Пряшевщини). В тому самому номері під нерозкритим псевдонімом Владимира Городовського є рецензія на постановку «Ой, не ходи, Грицю» — першу прем'єру УНТ.⁴¹ Вміщено також інформативну довідку про нині вже померлого академічного художника професора Д. Я. Миллого,⁴² яка підписана криптонімом О. Д. (Орест Дубай), як і подібну довідку про художника та пізнішого ректора ВШОМ в Братиславі графіка Ореста Дубая⁴³ (криптонім А. Б. — Олександр Барна). Цей розділ доповнюють статті Юліани Шкурло — про великого російського композитора П. І. Чайковського⁴⁴ та Валентини Дудко — про відомого

російського модерного художника Миколу Костянтиновича Реріха.⁴⁵ В останньому номері знову згадується УНТ, а саме у зв'язку з святкуванням першої річниці діяльності театру. Оцінку подав автор, що заховався під вжгаданим псевдонімом Владимира Городовського.⁴⁶

Злободенні проблеми українського населення Східної Словаччини представлені в «Кострі» найбільшою кількістю статей. Цих, більше ніж 20 статей, написано 18 авторами, що, одначе, не слід перецінювати, бо 1946—47 роки, коли журнал виходив, були насичені складною проблематикою.

У цьому розділі зустрічаємось з прізвищами таких авторів, як д-р Іван Жидовський, Степан Ковальчик, С. А. Кравчак, Василь Григорович Лисик, д-р Іван П'єшак ст., Іван Шлепецький, І. Шишкін. Василь Лисик та д-р Іван П'єшак ст. приділяють увагу шкільному вихованню і розвитку українських шкіл.⁴⁷ Степан Ковальчик ставить питання потреби на Пряшівщині українського народного музею.⁴⁸ С. А. Кравчак пише про потребу українського студентського товариства і висуває пропозицію на об'єднання празького товариства «Возрождение», братиславського товариства «Добрлянський» та брненського товариства «Верховина» у Центральний союз російських і українських студентів з центром у Пряшеві.⁴⁹ На погляд автора, до цього Союзу пізніше мають приєднатися і наші студенти в Кошицях, яким до наведеного часу ще не вдалося створити окремої організації. Іван Шлепецький в короткій статті-замітці до статті «Фашизм — ворог демократії» радянського автора проф. М. Баскіна звертає увагу на українське відгалуження фашизму — «бендерівців», що в 1946 році провадили злочинну діяльність у горах Східної Словаччини (криптонім — И. Б.).⁵⁰

У часі виходу «Костра» назривала потреба повернення греко-католиків у лоно православної церкви, з якої наші предки виійшли внаслідок насильно нав'язаної їм Ужгородської унії в середині XVII сторіччя. У зв'язку з тим, «Костер» першим почав пропагувати цю думку. В обсяглій статті І. Шишкіна «К постройке новых православных храмов на территории Чехословакии» говориться про художні особливості російської церковної архітектури та її поширення на території Чехословаччини і, зокрема, Східної Словаччини.⁵¹ Статті передує заклик до патріотично настроєного громадянства у зв'язку з побудовою в Межилабірцях храма-пам'ятника російським воїнам, полеглим в першій та другій світових війнах у Карпатах. Тематиці «повернення» присвячена майже половина 7—8 номера за 1946 рік.⁵² Автор, захований під криптонімом И. А., тут тепло повідомляє про відкриття російської середньої школи в Празі.⁵³ Редакційна стаття «Справедливость судит»⁵⁴ займається злочинами гітлерівських фашистських провідників у Чехії — К. Г. Франка і Далюге та народним судом над ними. Одну статтю присвячено актуальній проблематиці міжнародної політики — проблемі слов'янського Трієста, який тоді південні слов'яни справедливо вимагали розв'язати з СФРЮ⁵⁵ (автор И. И. Латоричанин — псевдонім І. Ковача).

Окрему сторінку актуальної публіцистики журналу являють собою такі статті, як «Плач Лемковщины», «Несколько заметок о наших текущих делах» д-ра Івана Жидовського,⁵⁶ «Правовое положение населения Пряшевщины и статья об нем в 5—6 № «Костра»,⁵⁷ «Правовое положение русского населения Пряшевщины» Івана Шлепецького⁵⁸ та «Как называет себя народ Пряшевщины» Георгія Геровського⁵⁹ як і деякі інші. Стаття «Плач Лемковщины» у зв'язку з виселенням польських лемків з Прикарпаття

намагається довести, що лемки не українці і українську інтелігенцію таврує презирливою назвою «українофіли», розходячись, таким чином, як з реальною дійсністю, так і з науковими поглядами.

Великою подією 1946 року було офіційне оформлення Співки молоді Карпат. 21—22 вересня 1946 року відбувся в Пряшеві установчий з'їзд СМК, чому в 7 — 8 номері «Костра» за наведений рік присвячена велика стаття, а також поміщено виступи на з'їзді Олексія Фаринича, д-ра Діонізія Ройковича та Петра Бунганича.⁶⁰ Весь цей матеріал подає докладну картину про перебіг з'їзду та ті завдання, які СМК ставила перед собою в часі свого вишикнення. Наголошуємо також на статті І. І. Латоричанина «Общество «Возрождение» за работой», що до значної міри коментує помилкові установки товариства в поглядах на українське населення Східної Словаччини. Для її характеристики обмежимося тим, що наведемо останній абзац невеличкого повідомлення. Стаття закінчується так: «Совещания юридической комиссии, наконец, констатировало, что будет согласно с волей и положением народа, если УНРП будет называть себя Русской Народной Радой».⁶¹ Все це доводить, що проблема українського населення Східної Словаччини в перші роки після війни розвивалася шляхом зіткнення різних поглядів, в суміші яких не зараз брали перевагу правильні марксистсько-ленінські вихідні позиції. В самому «Возрожденні» в тому часі мала місце боротьба за прогресивні марксистські погляди на суспільно-політичні явища.

«Костер» в розвіді публіцистики деколи в своїх політичних оцінках сучасних йому подій міжнародного характеру відхилявся від єдино правильних поглядів на ці події з позиції робітничого класу. Подібні спроби нав'язати суспільству інші погляди на певні явища знайшли відбиття на сторінках «Костра». За тими поглядами стояли певні громадсько-політичні угруповання тодішнього суспільства. Вони мали своє місце також на сторінках іншої (словацької та чеської) преси. Час від часу «Костер» реагував на ті виступи, зокрема тоді, коли вони неправильно трактували східнославацьке українське питання. Між таку пресу належали: »Svobodné poviny« та »Svojina« (časopis venovaný vedeckým, hospodárskym a soc. záujmom východu) тощо, які до українського населення Східної Словаччини ставилися взагалі негативно і виступали за його переселення в СРСР; »Svojina« вважала це населення звичайною сировиною для асиміляції. «Костер» реагував на ці статті передовою Івана Шлепечького «Правовое положение русского населения Пряшевщины», в якій у полемічному запалі вжито подекуди надто різького тону. Цей виступ «Костра» викликав бурхливу реакцію з боку деяких інших чеських та словацьких газет, після чого «Костер» знову озвався статтею під таким заголовком: «Правовое положение населения Пряшевщины» и статья об нем в 5—6 № «Костра». Ці статті є і досі цікавими документами про життя українського населення в перші роки після війни.

У публіцистиці «Костра» значне місце займають питання здоровоохорони та спорту. В статтях на тему здоровоохорони найчастіше виступав д-р Степан Анталовський, член-основоположник «Возрождения», який після закінчення студій під час Першої республіки залишився лікарем у Празі і в нових умовах у праці відновленого товариства приймав активну участь. Його перу належать статті про пеніцилін, брюшний тиф, грип та інфлюенсу. Сюди належить також стаття про боротьбу з бациллами, яку підписано криптонімом -кий, що може означати також наведеного лікаря.⁶²

На тему спортивної проблематики по суті написано всього три статті під криптонімами К. Ш., М. Ш. (криптонім Михайла Шафранка). Їх автори займаються чехословацько-радянськими спортивними взаєминами, проблематикою фізкультури на Карловому університеті та таким популярним спортом, як футбол.⁶³

Картину культурно-політичного спрямування журналу не можна обійти без короткого огляду інформації на його сторінках. Інформація тут не була рясно заступлена і мала досить випадковий характер. Інформують: Ілля Волощук, Андрій Дрібняк, Петро Команицький, Іван Кремпа, Іван Млей, Андрій Рудловчак, Павло Сухий, Іван Шлепецький, І. Шишкін, І. Латоричанин та інші автори, підписані криптонімами -ан, А. О., В. П-кий, П. И. Якщо ця публіцистика і нечислена, вона охоплює значне коло суспільно-політичних фактів. Це стаття про дворічний план у його відношенні до Пряшівщини,⁶⁴ життя в російських гімназіях у Пряшеві та Гумennomу,⁶⁵ соціальне становище українського населення Східної Словаччини після війни,⁶⁶ хід міжнародного студентського з'їзду в Празі,⁶⁷ діяльність українського радіомовлення в Братиславі,⁶⁸ перший випуск учнів радянської середньої школи⁶⁹ тощо. В цьому розділі говориться також про мистецтво Червонопрапорного ансамблю пісні і танцю імені Александрова з нагоди його виступів у ЧСР.⁷⁰ В стислих статтях згадуються також подвиги партизанського загону ім. Борканюка,⁷¹ подаються цінні відомості про виникнення «Карпаторусского общежития» в Празі⁷² тощо. У зв'язку з цією тематикою треба підкреслити, що, читаючи «Костер», кидається у вічі слабке представлення інформації з життя українського населення Східної Словаччини. Проте позитивною сторінкою в цьому відношенні є статті, написані власними авторами, здебільша вихідцями із українських сіл Східної Словаччини.

Всю цю тематичну мозаїку публіцистики в журналі доповнюють також статті, написані радянськими авторами. Деякі з них, мабуть, запозичені з радянських журналів. Між такі належать передусім статті про успіхи радянської науки.⁷³

2. Художня література.

Значне місце відведено в журналі художній літературі. Поділ художньої літератури в змісті журналу було зумовлено тодішнім станом української літератури на Східній Словаччині взагалі. А цей стан, внаслідок попереднього незavidного розвитку, теж не був на найкращому рівні.

Ще до 1919 р., коли Закарпатська Україна стала складовою частиною буржуазної Чехословаччини, Східна Словаччина дісталася на позиції периферії закарпатоукраїнської культури. Тут не було навіть журналу, який би намагався поєднувати життя українського населення Пряшівщини із українською прогресивною культурою взагалі. Такі літератори, як Федір Лазорик, жили на території так званої Підкарпатської Русі. Але ці літератори писали також про життя українського населення Східної Словаччини. Всі осередки культурного життя закарпатських (в тому числі й східнославацьких) українців знаходились тоді в Ужгороді.

Після мюнхенського арбітражу 1938 р., коли Закарпаття було захоплено хортицькою Угорщиною, українське населення Східної Словаччини далі продовжувало жити своїм периферійним життям. Якщо на окупованій хор-

тійцями закарпатоукраїнській території літературні сили у своїй творчості відбили антифашистську боротьбу цього населення, то на Східній Словаччині не було умов для видання якихось колективних збірників. Зрозуміло, що після 1945 р. літературне життя українського населення Східної Словаччини виходило з цих традиційних труднощів. Саме на ці труднощі нав'язував своєю діяльністю «Костер», який взявся за формування української (російською мовою!) літератури нашого (українського) населення Східної Словаччини.

Покажемо, як у «Кострі» відбиті поетичні та прозові прагнення літературних сил цього населення.

а) Поезія.

На сторінках «Костра» опубліковано 83 поезії. Окреме значення для нас мають поети, які увійшли до складу Української філії Співки словацьких письменників і публікували свою поетичну творчість чи вже російською або українською мовами на сторінках пражівської української преси. До таких належать Андрій Карабелеш та Іван Мацинський. Третій, уродженець Східної Словаччини, Андрій Дрібняк, опублікував тут всього одного вірша («Бюрократ») під псевдонімом Михаїл Закрута⁷⁴ і далі, як відомо, від літературної творчості відійшов. Андрій Карабелеш представлений у журналі шістьома віршами. Йдеться про лірику, яка в переважній більшості далека від громадсько-політичного звучання. («Матери», «Послышалось что-то за темной решеткой...»,⁷⁵ «Водостоки», «Это лишь вздох»,⁷⁶ «Из концлагеря»,⁷⁷ «Влечение».)⁷⁸

Другий поет опублікував у журналі 32 вірші громадсько-політичної лірики. Більшість з них згодом увійшла в його дебют «Белые облака»,⁷⁹ деякі в дещо зміненому вигляді. Вірші писані під псевдонімом Іван Цынський та Тарас Остапчук. Провідне місце у всіх поезіях цього поета займають прости люди-трудівники рідного краю. В журналі поміщено також кілька віршів автора, в яких він оспівує велич і мужність людей Радянського Союзу. Цілий ряд поезій автора присвячено красі рідних Карпат, сячам розумного і вічного, борцям за справедливість між людьми. Поезії пройняті пафосом глибокого громадського звучання.

Дальшу категорію творять вірші закарпатоукраїнських авторів, запозичені з мало відомих збірників, більшість яких вийшла під час другої світової війни на окупованій хортиївцями Закарпатській Україні. Ця частина поезії представлена Михайлом Поповичем,⁸⁰ Танею Верховинкою (псевдонім Івана Керчі),⁸¹ Юрієм Виром (псевдонім Євгенія Недзельського),⁸² К. Красіним (псевдонім Йосифа Галаса),⁸³ Василем Діяничем⁸⁴ та Дмитром Вакаровим.⁸⁵ Тут також опубліковано «Кумову вечерю» Олександра Павловича.

На сторінках журналу опублікували свої поезії і не закарпатоукраїнські поети, зокрема Олексій Фотінський (17 поезій)⁸⁶ та Тетяна Турунова (19 поезій).⁸⁷ З перекладів сюди потрапив тільки один вірш визначного чеського пролетарського поета Іржі Волкера — «Баллада про кочегаровы глаза» в перекладі на російську мову.⁸⁸

Всього 82 оригінальні вірші і один переклад. Йдеться про тринадцять

авторів, з чого два майбутні члени Української філії Співки словацьких письменників.

Поезія, яку «Костер» опублікував, знаходиться на доброму художньому рівні. Вона написана літературною російською мовою. Це пояснюється також тим, що для таких поетів, як Олексій Фотинський та Тетяна Турунова, російська мова була рідною. Щодо змісту ця поезія в переважній більшості випадків своїм громадсько-політичним звучанням відповідала духу післявоєнного часу. Взагалі вона була на високому рівні соціалістичного патріотизму. В цьому відношенні ця поезія була справді зразком поетичної майстерності, придатним для того, щоб виховувати молодих авторів художнього слова.

б) Проза.

Художня проза займає в журналі незначне місце. В цілому, на сторінках «Костра» опубліковано десять творів прози, в якій переважає оповідання. Оскільки йдеться про початки нової української літератури на Східній Словаччині, можливості розвитку якої відкрилися тільки після 1945 року, не підцінюємо спроби художньої літератури на сторінках цього журналу. Між авторами оповідань знаходимо і людей, які в дальшому відійшли від літератури: Іван П'ещак мол., Вероніка Новотна — нині Капішинська тощо. Із авторів, які в літературі продовжували працювати, свої оповідання тут помістили Андрій Карабелеш, Юрко Боролич та Федір Іванчов. Ф. Іванчов представлений оповіданням «Вывелись в сороки»,⁸⁹ що є передруком із його першої збірки.⁹⁰ Те саме стосується гуморески «Без заглавья» закарпатоукраїнського автора Михайла Поповича.⁹¹ Дрібною прозою тут далі представлений відомий російський художник Микола Реріх,⁹² що після війни працював в Індії і зв'язки з «Костром» утримував посередництвом своїх знайомих у Празі. Андрій Карабелеш у своїй дрібній прозі опрацьовує теми життя в фашистських концтаборах,⁹³ у яких під час війни був ув'язнений. Юрко Боролич у своєму оповіданні «Радостная встреча»⁹⁴ говорить про своє фронтове життя. Іван П'ещак мол. пише в оповіданні «Месть»⁹⁵ про зустріч з визволителями, а Вероніка Новотна у «Ваське»⁹⁶ опрацьовує етюд з дитячого життя. Прозові твори мають характер перших літературних спроб. У другому номері за 1946 рік опубліковано також розділ з роману «Голубые горы»,⁹⁸ який на сторінках журналу представляє за розміром найбільшу художню прозу. За змістом виходить, що автор мав на меті сюжет із хортіївцями окупованого закарпатського села.

Значну частину художньої прози на сторінках «Костра» представляє нарис та фейлетон. В жанрі нарису тут виступають Іван Млей («Побег на учение в русскую школу»),⁹⁹ Іван Мацинський («По Лаборцу»),¹⁰¹ Василь Ваврик («Впервые в Киеве»)¹⁰¹ та інші. Жанр фейлетону представлений трьома авторами: Іваном Отщепенцем, Петром Грамотаєм (псевдоніми не розкриті) та іншим автором, що публікувався під псевдонімом Іван Царевич. Фейлетони перших двох авторів займаються актуальними питаннями. Фейлетони Івана Царевича «Театр или чёрт знает что» та «Пустобрюшеский король» трактують негативні явища в культурному житті українського населення Східної Словаччини.¹⁰²

Позитивно слід оцінити значний жанровий діапазон прозових літературних спроб на сторінках журналу, соціалістично-реалістичний творчий метод та той факт, що всі прозові твори черпали сюжет із українського життя Східної Словаччини. Журнал виходив не цілий рік і для початку літературного життя українців нашої країни зробив почин, який в подальшому своєму розвитку міг дати поштовх до більш широкого творчого зростання. Ми тої думки, що ця творчість свого часу мала позитивний вплив, головне, на творчі змагання літературного життя на Східній Словаччині, де літературна молодь групувалася навколо пражівських газет та журналів («Пряшевищина», «Колокольчик» — «Дзвіночок»). Як вже було сказано, журнал групував тільки літературні сили, що писали російською мовою. В цьому відношенні його вплив на формування української літератури (писаної українською мовою) був, на жаль, значно обмежений.

Досі літературні твори на сторінках «Костра» не знайшли свого дослідника. Деякі з них увійшли до пізніше виданих збірок таких поетів, як Андрій Васильович Карабелеш¹⁰³ та інші.¹⁰⁴ У складі наведених збірок ці поезії отримали в критичних відгуках в основному позитивну оцінку. Олексій Фотінський та Тетяна Турунова не видали окремих збірок і тому вміщені в «Кострі» поезії цих авторів зісталися поза увагою літературної критики.

«Костер» свого часу відіграв помітну роль в українському житті Східної Словаччини. Він, в першу чергу, творчо об'єднав прогресивні літературні сили закарпатських українців, у тому числі й українців Східної Словаччини, які зосереджувались навколо празьких вузів і які тоді писали російською мовою. Він охопив втягував до співпраці також незакарпатців і не-студентів (А. Карабелеш, О. Фотінський тощо). «Возрождение», якого друкованим органом був «Костер», у нових умовах стояло на позиціях прогресивних ідей соціалізму і любові до Радянського Союзу — визволителя народів від фашизму, провідної сили соціалістичної перебудови світу. Ця ідея є провідною на сторінках «Костра», є позитивним контрастом з довоєнною діяльністю «Возрождения», коли ця організація стояла на дрібно-буржуазних позиціях і на своєму рахунку мала навіть антирадянські виступи. На жаль, редакція «Костра» не у всьому відмовилася від помилкових позицій попереднього періоду. Редакція «Костра», наприклад, вперто продовжувала не визнавати окремішність українського народу і, на відміну від решти нашої післявоєнної преси, на сторінках «Костра» про українську прогресивну культуру ніколи не було ані згадки.

Незважаючи на те, що в окремих випадках на сторінках журналу знайшли також місце неправильні погляди на деякі інші питання, «Костер» взагалі є прогресивним явищем у нашій журналістиці. У післявоєнному житті українського населення Східної Словаччини він відіграв прогресивну роль.

«КАРПАТСКАЯ ЗВЕЗДА» (1946—1947)

«Карпатская звезда» почала виходити влітку 1946 р. у Празі. Подвійний 1—2 № вийшов 26 червня 1946 р. Йдеться про тижневик, який проіснував до літа 1947 р. Останній номер датовано 30 липнем 1947 р. Сам факт, що газета почала виходити у червні і через рік припинила своє існування, кидає

світлю на ту дійсність, що газету видавали українські студенти Східної Словаччини, які зараз після другої світової війни зосередились у Празі, щоб навчатись у вищих учбових закладах.

«Карпатская звезда» виходила регулярно щосередини, за винятком другого річника, в якому дедалі більше доходило до порушування регулярності виходу. Так, наприклад, між 1 та 2 номерами за 1947 рік пройшло 20 днів; день виходу 6 номера відмічено чомусь подвійною датою 19—26 лютого; 9 номер вийшов 2 квітня, а десятий номер аж 23 липня. Останній одинадцятий номер «Карпатской звезды» вийшов 30 липня 1947 р. Це є свідченням того, що газета протягом свого існування поборювала різні, нам невідомі труднощі, внаслідок яких, мабуть, і припинила своє існування. Всього вийшло 39 номерів, з чого на 1946 р. припадає 28, а на 1947 р. — тільки 11 номерів.

Газета почала виходити російською мовою під назвою «Карпатская звезда» і була визначена як «Орган прогрессивной молодежи Пряшевщины». Над назвою наведено гасло, яке визначає також її ідейний напрям. А саме: «Победный сорок пятый год потребовал идти вперед!» З 17 номера до цього ще прибуває визначення періодичності — «еженедельная газета», а з 26 номера за 1946 р. замість «Органу прогрессивной молодежи Пряшевщины» наведено «Политический и экономический еженедельник». Причини останньої зміни нам не вдалось з'ясувати, проте вона не призвела до змін ані структурального, ані змістовного характеру. До змін у назві газети доходить і далі і то досить часто. В останньому, 28 номері за грудень 1946 р., визначення «Еженедельная газета» випадає з титулу. Так цей друкований орган вийшов ще раз. З другого номера за 1947 р. до російської назви прибув також її переклад українською мовою — «Карпатська зірка», а до визначення «Политический и экономический еженедельник» було повернуто первісне її визначення: «Орган прогрессивной молодежи Пряшевщины». Ця зміна відповідає тій дійсності, що «Карпатская звезда» наприкінці 1946 р., поряд із статтями російською мовою, тут-там почала публікувати також статті українською мовою. До найбільшої зміни в назві газети доходить у лютому 1947 р., коли з 6 номера приймається упрощена назва «Звезда» — «Звізда». З 10 номера 1947 р. знову міняється визначення характеру газети на «Орган прогрессивной молодежи Пряшевщины и Союза чехословацких заграничных воинов украинцев 2 войны» (замість «Орган прогрессивной молодежи Пряшевщины»). В останньому номері «Звезды» — «Звізди» це визначення уточнене далі на «... воинов-украинцев 2-ой отечественной войны». Це поширення, на нашу думку, було викликане якоюсь необхідністю, яку, на жаль, нам не вдалось з'ясувати.

Газета весь час виходила центральноєвропейським форматом у 4 сторінки, крім 1 — 2, 7 — 21 номерів за 1946 р. (6 сторінок) та 6 номера за 1947 (8 сторінок). Це поширення не є в причинному зв'язку з регулярністю виходу газети, типовою для неї в 1947 р.

«Карпатская звезда» («Звезда» — «Звізда»), поряд з «Колокольчиком» — «Дзвіночком», є одною з двох газет Східної Словаччини, які почали друкувати статті українською мовою. Це, в порівнянні з «Костром», який теж був друкованим органом наших студентів, треба оцінювати дуже позитивно. Якщо за 1946 р. на сторінках газети було публіковано статті українською мовою тільки в одному номері (27 номер), то в 1947 р. україн-

ські статті є в кожному номері. Ця дійсність відповідає тодішньому становищу української мови в українському житті Східної Словаччини. Як відомо, українська мова стала тут викладовою мовою навчання тільки в 1952 р. Невеличка кількість українських статей на сторінках «Карпатской звезды», таким чином, є тільки проявом нестачі кореспондентів, які б володіли українською літературною мовою.

Відповідальним редактором газети був Петро Бунганич, який від 23 липня 1947 р. стає «відповідальним представником» газети, а головним редактором призначено Юрія Боролича. Завідуючі технічним відділом газети — Петро Команицький (до 3 липня 1946 р.), Ілля Волощук (від липня 1947 р.). Далі технічних редакторів не наведено. Газету весь час друковано у празькій типографії «Свобода».

Про мету і призначення газети, крім визначення як «Органу прогресивної молодіжи Пряшевщини», ні в першому, ні в наступних номерах не має окремої статті. Визначне місце в складі публікованого матеріалу займають передові. Перший номер, проте, відкривається статтею «Двухлетний план Клемента Готтвальда», другий — «Народ ждет восстановления и пополнения политических организаций Пряшевщины», третій — «Пример того, как нам, пряшевцам, надо работать», четвертий — «Куй железо, пока горячо» і т. д. Передові, як правило, стосуються українського населення Східної Словаччини, проблематики його післявоєнного життя, вони написані із значною критичністю і у великій більшості випадків є редакційними статтями.

За своїм характером «Карпатская звезда» була прогресивною газетою — вона повністю стояла на позиціях політики КПЧ. Хороша російська мова на її сторінках значно відрізняється від культурного рівня російської мови на сторінках решти тодішньої нашої преси. Газета, будучи тижневиком, намагалася хоча б стисло повідомляти про всі події, які хвилювали тодішній світ, і треба сказати, що це їй вдалось краще, ніж, наприклад, «Пряшевщине». З цього погляду, цю газету цікаво читати й сьогодні, коли вона вже є документом минувшини українського населення Східної Словаччини. Так же старанно «Карпатская звезда» повідомляє і про визначні події внутрішнього чехословацького життя. Деколи навіть здається, що ця старанність стирає грані між щоденником і тижневиком, від якого вимагається скоріш узагальненої подачі тижневого матеріалу. Проте відчувається, що редакція бореться з цим питанням, намагається не порушувати характеру тижневика. Редакція вміла з тижневого матеріалу підбирати те, що мало першочергове значення. Це, без сумніву, належить до переваг газети.

В обсяглому матеріалі зовнішньо-політичного характеру значне місце посідає інформативний матеріал про життя Радянського Союзу. В цьому напрямі газета зробила дуже багато, щоб своїм читачам наблизити переваги соціалістичного життя над капіталістичним, швидке формування численних радянських народів у модерні народи соціалістичного типу. Правда, в часі виходу «Карпатской звезды» газета не мала на все власних кореспондентів, тому редакція чутливо публікує на сторінках газети запозичені матеріали — все, що відповідало культурним потребам тодішнього читача на Східній Словаччині. Газета плановано проносить у життя ідею споріднення українського населення Чехословаччини з українським і російським народами взагалі. Робить це на доброму рівні найпередовішої ідеології — ідеології

робітничого класу. Статті цього характеру в «Карпатській згоді» мають розміри одної-двох сторінок машинопису. Їх автори — визначні радянські спеціалісти. Ці статті охоплюють різні сторінки радянського соціалістичного життя.

Значну кількість цих статей написано на тему радянського державного ладу та радянської людини — людини нового типу.¹⁰⁵ Всі ці статті дають дуже конкретну яву про переваги соціалістичного ладу радянської держави, ті величезні зміни, які відбулися після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції та про патріотизм радянської людини, яка ніколи не забуває, що її добробут і розвиток до високих мет комунізму є ділом КПРС — партії безсмертного вождя міжнародного пролетаріату В. І. Леніна.

Перша соціалістична країна світу, спираючись на марксистсько-ленінську філософію, перетворення відсталого життя колишньої царської Росії розпочала з будівництва соціалістичної економіки та нової технічної бази. «Карпатська згода», наближаючи Радянський Союз своєму читачеві, чимало уваги приділяє саме цій тематиці.¹⁰⁶

Газета не забуває ані про розвиток радянської культури. Вона в певній пропорції наближає своєму читачеві високу ідейність радянського мистецтва.¹⁰⁷

Прогресивна роль Радянського Союзу в міжнародному житті була зустрічута в масах трудящих цілого світу після другої світової війни як необхідний чинник до кращого майбутнього. Радянські політики, науковці і суспільні діячі активно викривають у своїх працях підступи європейської реакції. «Карпатська згода» залюбки друкує на своїх сторінках їх статті на цю тему.¹⁰⁸ Український читач на Східній Словаччині вчиться глибше вникати в суть європейських справ.

Цим не вичерпується цей розділ «Карпатської згоди», бо багато ґрунтовних статей на теми міжнародної політики не підписано і є всі підстави гадати, що вони запозичені, правда, важко встановити, чи з радянської або з чехословацької преси.

У другому річнику газети статей цього характеру різко убавляє, що не означає якоїсь зміни в її ідейному напрямі. Замість цього, газета починає приділяти більше уваги повсякденному життю українського населення Чехословаччини.

У зв'язку з передовими статтями ми вже вказували, що вони майже завжди стосуються українського населення Східної Словаччини. Редакція газети протягом виходу свого тижневика завжди мала на увазі свого читача на Східній Словаччині. Це впливає також з інших статей, майже завжди просякнутих критичним ставленням до критичної ситуації, в якій у перші післявоєнні роки українське населення Східної Словаччини жило. Перш за все, «Карпатська згода» завжди підтримує Українську Народну Раду Пряміщини. Поділяє також її критичне ставлення до ситуації, бореться за швидку допомогу війною знищеному краю, часто радить, що ще треба робити, до кого звернутись тощо.

Взагалі статті і повідомлення із життя українського населення Східної Словаччини випушло відбивають ситуацію війною знищеного краю, який підіймається з руїн, бореться з різними труднощами, що були типовими для періоду дворічного плану відновлення народного господарства. Тривога, властива цьому газетному матеріалу, мала своє коріння в тій політичній

ситуації, яка виникла після виборів 1946 р., коли в чеських землях вийшла переможною КПЧ, а на Словаччині — буржуазна Демократична партія. Відновлення народного господарства на Словаччині в значній мірі залежало від діячів буржуазної Демократичної партії, які дивилися на українцями населені райони Східної Словаччини з націоналістичних позицій. Навколо цієї партії групувалися бувші людацькі і клерикальні елементи. Демократична партія всіма силами гальмувала відновлення українських сил, які найбільш потерпіли від війни. Навколо реакційної Демократичної партії групувалися і українські клерикальні кола та різні інші реакційні угруповання.

«Карпатская звезда» часто виступала проти різних антирадянських провокацій, вибухів колишнього шовінізму в різних місцях Снинщини, Стropківщини тощо. Майже не має номера «Карпатской звезды», в якому би не було кілька статей, які зривали маску з нової реакції. Такі передові, як «Саботаж двухлетнего плана Готвальда»,¹⁰⁹ «Край не только пострадавший, но и страдающий от войны»,¹¹⁰ «Шовинизм в демократическом футляре»,¹¹¹ є скоріше правилом на сторінках «Карпатской звезды», ніж винятком. Особливо жажливою була ситуація на українських початкових школах, оскільки після війни залишилось дуже мало шкільних будинків. До того ще треба додати, що саме в цьому часі на території цілої республіки виникали нові шкільні заклади, їх сітка ставала все тустішою. «Карпатская звезда» в тій жажливій ситуації вимагала нових шкіл і для українського населення Східної Словаччини.

В статті «Нсофашистская деятельность на Пряшевщине»¹¹² викривається зрада національних інтересів українського населення Східної Словаччини греко-католицьким єпископом у Пряшеві.

В дальшому газета стала пропагувати воз'єднання греко-католиків з православною церквою, що їй справді мало місце значно пізніше, після зникнення самої газети.

Молодіжна газета «Карпатская звезда» багато уваги приділяла молоді, Спілці молоді Карпат, «Возрождению» тощо, стоячи, разом з ними, на платформі урядової програми Клемент Готвальда. Ці статті стосуються ліпшої організації нашого тодішнього молодіжного руху.

Вихід «Карпатской звезды» пов'язаний з виходом «Костра». Обидва органи виникли в тому самому середовищі українських студентів Східної Словаччини та Закарпаття. За свідченням організаторів, «Карпатская звезда» не ставила перед собою завдання літературного та художнього характеру, вбачаючи своє покликання інакше: політичною публіцистикою охопити широке коло питань міжнародного та внутрішнього порядку. Полемічно-критичний характер матеріалу на тему українського життя Східної Словаччини найчастіше мав на меті значні позиції буржуазної Демократичної партії на сході республіки, в тому числі її клерикальні сили, в союзі з якими ця партія виступала, намагаючись стати прогресивному розвитку Республіки поперек дороги. Газета підтримувала КПЧ та уряд Клемент Готвальда, їх настанови повністю сприймала як дороговказ для своєї діяльності.

В системі української преси Східної Словаччини «Карпатская звезда» відіграла прогресивну роль. На відміну від «Костра», друкуючи матеріали в переважній більшості російською мовою, газета прихильно ставилась до

прогресивної української культури і дедалі більшою мірою друкувала матеріали також по-українськи. Цю різницю між «Костром» та «Карпатскою звездою» спостерегли її читачі, доказом чого є й стаття, опублікована в «Пряшевщине», яка є відгуком на перші номери «Карпатської зvezды». В ній невідомий автор пише: «Все же у нее прогресса больше, чем у «Побратима» — журнала «Костер». Чтоб она стала полным отображением нашей после сорок пятого года жизни, и чтоб стала объединительным органом всей нашей поистине прогрессивной молодежи, нужно включить в редакцию и сотрудников пишущих на украинском языке».¹¹³

«Карпатская звезда», як і «Колокольчик» — «Дзвіночок» (та «Пряшевщина»). в значній мірі готувала ґрунт для розвитку культури українського населення Східної Словаччини рідною мовою. Її прогресивна роль у розвитку цього населення не підлягає сумніву.

«КОЛОКОЛЬЧИК» — «ДЗВІНОЧОК» (1947 — 1950)

Центральний комітет Спілки молоді Карпат (далі СМК), а після 1949 р., коли дійшло до реорганізації молодіжної організаційної структури в Чехословаччині, журнал видавав Крайовий комітет Чехословацької спілки молоді з Пряшеві.

Щоб журналу відвести належне місце в системі тодішнього культурно-освітнього життя українського населення Східної Словаччини, потрібно кількома словами дати характеристику стану шкільної справи цього населення. Журнал, який був покликаний давати допомогу вчителям та шкільній молоді, виходив з потреб навчання. Щоб встановити, в якій мірі він виконав це завдання, треба розглянути опублікований у ньому матеріал з позиції учбової програми. Крім цього, є тут і другий аспект, який в цьому дослідженні нас може цікавити. Йдеться про те, в якій мірі на сторінках журналу представлені матеріали, написані літературними та педагогічними діячами українського населення Східної Словаччини, а не в останній мірі цікавить нас також творча літературна активність самих учнів. Це тим важливіше, що від 1947—1950 рр. пройшло 25—28 років, і в нас за цей час виросла соціалістична література. Постає питання, чи з шкільних учнів «поетів», які друкували свої твори на сторінках «Колокольчика»-«Дзвіночка» продовжував хтось далі займатися літературною творчістю і сформувався як письменник. Усвідомлюємо собі, що кожен журнал, яким би він не був, завжди в тій або іншій мірі відбиває творчу активність та громадсько-художній рівень самого населення. Аналіз журналу, зроблений нами з цих двох поглядів, мав би хоч частково сприяти повнішому висвітленню питання шкільної освіти українського населення Східної Словаччини в перші роки після війни.

Ще раз нагадаємо, що викладовою мовою на всіх ступенях шкіл в перші роки після війни була російська мова, Проте деякі вчителі викладали предмети також по-українськи. Тим, що «Дзвіночок» друкував українські матеріали, він своєчасно розпочинав підготовчу роботу для пізнішого переходу викладової мови з російської на українську. Але й тоді, коли навчання в школах провадилось на російській мові, викладання українською мовою не заборонялось.

Зразу після війни вперше в історії українського населення Східної Сло-
ваччини виникли установи, які демонстрували, що це населення є складо-
вою частиною українського народу і що в дальшому його культурній роз-
виток буде виходити з місцевих народних традицій та із традиційної і ра-
дянської української культур. Між такі установи належали: Українська
Народна Рада Пряшівщини, Реферат українських шкіл при Поверсеництві
шкіл у Братиславі та Український народний театр.

Ілюстрований журнал «Колокольчик» — «Дзвіночок» почав виходити
у вересні 1947 р. Виходив місячником, російською та українською мовами.
Український матеріал друкувався в окремій частині під назвою «Дзвіночок»
і займав 10—12 сторінок з усіх 32 сторінок. Перший номер за вересень—
жовтень 1947 р. вийшов подвійним і можна думати, що до його підготовки
було приступлено тільки на початку 1947/48 навчального року. За 1947/48
навчальний рік формат журналу був 20 x 27 см; за 1948/49 — 15 x 23 см;
1949/50 — 15 x 20 см. Кількість сторінок на один номер (за винятком
подвійних номерів) залишилась постійною. Обкладинки: в першому році
видання — одномалюнка в чорно-білій графічній реалізації з кольоровою
назвою; другий річник — одномалюнка (на іншу тему) в багатокольоро-
вому пересведенні тільки при першому номері, решта номерів — однокольо-
рові — із зміною кольору в кожному номері. В третьому річнику малюнок
тематично мінявся в кожному номері. На протязі того чи іншого річника
обкладинка друкувалася тільки однією, але завжди іншою фарбою. На ти-
тульній сторінці наведено: «Колокольчик», ежемесичный пионерский журнал
ЦК ССМ, № 1—2, Пряшев, год издания I. — Сентябрь—Октябрь 1947». Так
само оформлено і титульну сторінку української частини журналу. Тут
наведений текст перекладено на українську мову. З 9 номера 1949 р. в цьо-
му тексті зроблено тільки зміну видавця: замість «Ежемесячный пионерский
журнал ЦК ССМ» наводиться «Ежемесячный пионерский журнал КК
ЧСМ». Зміна пов'язана з реорганізацією чехословацьких молодіжних органі-
зацій, яка відбулася на об'єднавчому з'їзді ЧСМ в Празі 1949 р. Хто був
вільнов'дальним редактором — в першому річнику не наводиться. В другому
річнику відповідальним представником журналу наведено Й. Сопка, тодіш-
нього генерального секретаря СМК, який в 9 номері другого річника вже
наводиться заступником голови КК ЧСМ. Другий та третій річники жур-
налу відкриваються зверненням редколегії до молоді та піонерів.

Всю працю над журналом виконували окремі редактори, якими попереми-
но були Іван Масиця та Федір Лазорик. Правда, редактори на сторінках
журналу теж ніде не наведені.* На внутрішній сторінці обкладинки час від

---

* Проте нам відомо, що редагували «Колокольчик-Дзвіночок» Іван Масиця та Федір
Лазорик, які стали першими редакторами українського друкованого слова в межах діяль-
ності УНРП. Оскільки справа з друкуванням українською літературною мовою в Пряшеві
налагоджувалася не зараз, то Федір Лазорик після визволення залишився в Пряшеві зовсім
коротко і з початком навчального 1945/46 року став працювати вчителем у Млинарівцях
Свидницького округу. Проте наступного 1946 р. знову повертається в Пряшів, де працює
редактором «Пришевшини» — до початку 1947/1948 навчального року, коли поселяється
у Свиднику, щоб вчителювати тут аж до 1949 року. Тоді він остаточно повернувся у Пря-

часу друкувався матеріал, подібний до того, що створював зміст журналу взагалі. Журнал припинив своє існування наприкінці 1949/50 навчального року, і сталося це у зв'язку з поступовим покращанням видавання підручників для українських шкіл після Лютневих подій 1948 р. Відомо, що функцію «Колокольчика» — «Дзвіночка» з 1951 р. частково виконувала «Піонерська газета», орган Словацького ЦК ЧСМ в Братиславі, яка нині виходить під назвою «Веселка». Видавцем останньої є СЦК ССМ в Братиславі.

«Колокольчик»-«Дзвіночок» виконував функцію допоміжного шкільного посібника. Систематизація матеріалу журналу «Колокольчик» — «Дзвіночок» виразніше проявилася тільки в небагатьох випадках. Засвідчуємо, наприклад, постійну рубрику «Дідусева пошта». Ця рубрика вказує на зв'язок редакції журналу з учнями та дописувачами. Окрему рубрику журналу «Колокольчик» — «Дзвіночок» становить пісенний фольклор. Редакція пробувала на сторінках журналу відкрити й інші рубрики, але цим намаганням не увінчалось успіхом. Якщо мати на увазі, що журнал друкував різні статті як допоміжний матеріал для навчання в 2—5 класах початкової школи та для учнів горожанських шкіл, то треба констатувати, що на його сторінках немає систематизації публікованого матеріалу.

Пагінація кожного номера «Колокольчика» — «Дзвіночка» починається з першої сторінки. Окремі номери журналу не кінчаються наведенням змісту. Зміст не наводиться ані наприкінці окремих річників. Виходило 10 номерів щороку (місяці вересень — червень). Подвійними вийшли 1—2 номери за 1947, як і 5—6, 7—8 та 9—10 номери за 1949/50 р., з чого перші на 64 сторінках, останній подвійний номер на 32 сторінках.

В 1—2, 3 та 4 номерах за 1947 р. 5 сторінок відведено для інсератів, що непрямо говорить про початкові фінансові труднощі ЦК СМК з виданням журналу. Згодом, як відомо, ЦК СМК одержав на видання «Колокольчика» — «Дзвіночка» субсидії від Повереництва шкіл СНР, а саме — посередництвом Реферату українських шкіл.

Завдання, які журнал висунув перед собою, мали бути сформульовані в кількох редакційних вступних статтях. Ці статті звичайно друкувалися в перших номерах кожного річника. Проте ці статті не можна назвати програмними статтями. Перший номер «Колокольчика» — «Дзвіночка» за 1947 р. не відкривається такою статтею. Замість неї знаходимо вірш «Мой привет «Колокольчику» Івана Байцури, учня 7 класу Державної російської гімназії в Гуменному.¹¹⁴ «Колокольчик»-«Дзвіночок» пускався в дорогу з таким завданням: «Пусть голосок твой ясный, звонкий, чистый и правдивый разнесется по всем горам и долинам Пряшевщины; пусть звук твой коснется каждого русского сердца и волеет в него веру в свою силу, надежду на великое будущее и преданную любовь к своему народу, ко всем славянам

шів на роботу до друкованого органу УНРП, газету «Пряшевщину», щоб тальше своє життя поєднати з редагуванням «Дружно вперед», «Ншого життя» та «Дуклі». В тій ситуації перші два річники «Колокольчика-Дзвіночка» — його українські тексти — редагував Іван Масиця, який 1949 р. перейшов на працю у Межилабірці, де займав посаду скупного бібліотечного інспектора. Редагування «Колокольчика-Дзвіночка» взяв після нього Федір Лазорик. (Інформацію одержано від Івана Масиці).

із творчої спадщини великого російського письменника Л. М. Толстого на її ко всему человечеству».¹¹⁵ Близькою до програмності треба вважати цитату тій же самій сторінці: «Ученый тот, кто много знает из книг; образованный тот, кто усвоил себе самые распространенные в его время знания и приемы; просвещенный тот, кто понимает смысл своей жизни».¹¹⁵ Ані на другій сторінці обкладинки нема програмної статті. Тут, замість неї, надруковано статтю «К первой годовщине съезда Союза Молодежи Карпат», тобто статтю про виникнення Спілки. В таких статтях подається звичайно оцінка праці Спілки протягом року, але у згаданій замітці подано тільки короткий опис з'їзду з наведенням найважливіших фактів про його хід. У вступних статтях за 1948 р. («Дорогая школьная молодежь!») та 1949 р. («Дорогие пионеры!») висловлюється редакцією подяка учням за участь у молодіжних трудових бригадах. Редакція заохочує учнів до навчання в новому навчальному році.

Про призначення журналу «Колокольчик» — «Дзвіночок», як допоміжного шкільного підручника, кілька раз заговорила й газета «Пряшевщина».

Щоб уточнити, як ці завдання виконав «Колокольчик» — «Дзвіночок», ми уклали таблицю, в якій показано частоту публікування матеріалів до певних шкільних дисциплін.

Укладена нами таблиця має такі розділи:

1. Краєзнавство, географія, історія;
2. Бєлетристика, публіцистика, відомості з історії літератури;
3. Природознавство;
4. Дитячі ігри та фізкультура;
5. Цікавості (постійний розділ мініатюрних відомостей з різних ділянок культури і життя).

Наведена таблиця охоплює весь матеріал, друкований на сторінках «Колокольчика»-«Дзвіночка». Поза оглядом залишається тільки те, що не має характеру статей чи поезій. Йдеться про цитати, гасла тощо.

Із таблиці випливає, що на сторінках «Колокольчика»-«Дзвіночка» було надруковано всього 978 статей, призначених для шкільного читання, молодіжної публіцистики та поетичних творів. 637 статей (65,3 %) в «Колокольчику» опубліковано російською мовою, а 339 (34,7 %) в «Дзвіночку» — українською мовою. Із загальної кількості 504 прозових творів — російською мовою написано 335 (70,4 %), українською — 149 (29,6 %). В поезії не співвідношення виглядає так: із загальної кількості 472 віршів — російських є — 282 (59,7 %), українських — 190 (40,3 %). Процентовий показник матеріалів українською мовою (34,7 %; 29,6 %; 40,3 %, що являє собою більше, ніж одну третину всього друкованого матеріалу) говорить про те, що в часі, коли викладовою мовою в українських школах Східної Словаччини була ще російська мова і учбові програми зовсім не рахували з українською мовою, «Колокольчик» — «Дзвіночок» протягом трьох років виконував у середовищі української шкільної молоді в Східній Словаччині справді піонерську роботу; він прививав любов до рідної мови і готував дітей та батьків до майбутнього переходу шкіл на українську викладову мову.

Протягом трьох років «Колокольчик» — «Дзвіночок» дав нашим дітям 323 сторінки матеріалу (5 сторінок інсератів). На цю кількість 823 сторінки припадає 978 статей та віршів. В середньому виходить на статтю 0,84 %

Таблиця публікованого матеріалу в журналі «Колокольчик» — «Дзвіночок».

Розділ	Підрозділ	Річник	Матеріал			Матеріал			Разом
			Рос.	Укр.	Разом	Рос.	Укр.	Разом	
Краснознавство Географія Історія	Краснознавство	47/48	10	4	14	28	17	45	86
		48/49	8	4	12				
		49/50	10	9	19				
	Географія	47/48	3	1	4	8	13		
		48/49	0	2	2				
		49/50	2	5	7				
Життя Пряшівщини	47/48	4	0	4	0	0	5		
	48/49	0	0	0					
	49/50	1	0	1					
СМК	47/48	10	1	11	10	2	12		
	48/49	0	0	0					
	49/50	0	1	1					
СРСР	47/48	3	0	3	11	0	11		
	48/49	6	0	6					
	49/50	2	0	2					
Белетристика Істор. літератури Публіцистика	Худ. проза	47/48	45	9	54	120	45	174	800
		48/49	44	22	66				
		49/50	40	14	54				
	Поезія	47/48	83	68	151	282	190	472	
		48/49	113	75	188				
		49/50	86	47	133				
	Рис. прик. байки	47/48	36	14	50	07	36	103	
		48/49	19	16	35				
49/50		12	6	18					
Письменники літ. інформації	47/48	5	1	6	44	13	57		
	48/49	17	3	20					
	49/50	22	9	31					
Природознавство	Е'ол. людини	47/48	2	0	2	2	0	2	19
		48/49	0	0	0				
		49/50	0	0	0				
	Ботаніка	47/48	2	2	4	4	3	7	
		48/49	0	0	0				
		49/50	2	1	3				
Зоологія	47/48	5	2	7	7	3	10		
	48/49	0	0	0					
	49/50	2	1	3					
Дит. і:ри. фізкультура		47/48	10	8	19	24	9	33	33
	48/49	3	1	11					
	49/50	5	0	3					
Цікавості		47/48	11	5	15	20	14	34	34
	48/49	10	4	9					
	49/50	5	5	10					
Разом			638	340	978	638	340	978	978

сторінки в розмірах 20 x 27 см (перший річник), 15 x 23 см (другий річник) та 15 x 20 см (третій річник). Правда, в цей спосіб добутий пересічний розсяг статей значно перебільшений, оскільки на сторінках журналу мала місце і значна кількість ілюстрацій, число яких досягло і до 30 в номері. Вже цей кількісний показчик говорить про те, що «пионерський журнал СМК» виходив назустріч передусім учням 2—5 класів початкової школи, а тільки в рідкісних випадках також учням горожанської школи (тодішньої неповної середньої школи), для яких друкував повідомлення мелодійного характеру та різні «цікавості».

Тематично в журналі окремі розділи представлено так:

1. Белетристика, біографії письменників та літературні інформації	806 статей, 82,4 %	розсягу прози
2. Краєзнавство, географія, історія	86 статей, 8,8 %	розсягу прози
3. Цікавості	34 статті, 3,5 %	розсягу прози
4. Дитячі ігри, фізкультура	33 статті, 3,4 %	розсягу прози
5. Природознавство	19 статей, 1,9 %	розсягу прози
Разом	978 статей, 100 %	

Якщо взяти в увагу, що в розділі белетристики значне місце займають художні описи природи, поведінки тварин тощо, як і те, що на природознавчі теми написано велику більшість «цікавостей», то своїм змістом журнал виходив назустріч потребам початкової школи на свій час досить вдало.

1. Белетристика, біографії письменників та літературні інформації (82,4 %).

Матеріалом цього характеру «Колокольчик» — «Дзвіночок» обслуговував уроки російської викладової мови тодішньої української школи та морально готував учня до майбутнього переходу шкіль на українську викладову мову. 806 статей цього розділу (з чого 284 українською мовою) — це як бачимо, значна кількість змісту всього журналу. Що ж до характеру публікованого матеріалу, то найбільшу його частину представляє белетристика (проза і вірші) — 646 статей (80,2 %); на прислів'я, приказки та інші дидактичний матеріал припадає 103 статті (12,8 %); на інформації про письменників — 56 статей (7 %).

На нашу думку, для дальшого уточнення характеру журналу має значення показати, що на позабелетристичний матеріал припадає тільки 17,6 % змісту всіх річників журналу. Переважну більшість художньо-літературного матеріалу використано із радянських журналів відповідного призначення, і журнал, таким чином, був на доброму рівні. Власні матеріали східнословачького українського походження тут майже не заступлені. Якщо все ж таки життя українського населення Східної Словаччини в журналі частково відбите, так це переважно тільки народною творчістю — публікуванням прислів'їв та приказок.

2. Краєзнавство, географія, історія (8,8 %).

Цим матеріалом журнал виходив назустріч урокам, наведеним нами в самій назві цього розділу. Цей матеріал представлений на сторінках журналу 86 статтями, що являє собою 8,8 % обсягу журналу. (В тому числі

неціла одна третина матеріалів українською мовою). Намагаючись дати точнішу картину цього матеріалу, ми розподілили тих 86 статей до дальших підрозділів: краєзнавство (52,3 % розділу), географія (15,1 % розділу), СМК (14 % розділу), СРСР (12,8 % розділу), інші матеріали із життя Пряшівщини (5,8 % розділу). Зрозуміло, СМК — теж Пряшівщина, і разом про неї статей таким чином у журналі є аж 19,8 % розділу. Це мало б значити, що Пряшівщина в розділі краєзнавства є на другому місці. Однак, 14 % статей про СМК і тільки 5,8 % про решту краєзнавчої проблематики українського населення Східної Словаччини не могло задовольнити шкільних потреб краєзнавства. Це скоріше говорить про те, що СМК, маючи в своєму розпорядженні журнал, посередництвом нього в значній мірі популяризувала думку молодіжного руху, що в той час було теж першочерговим завданням і впливало із будівничої програми КПЧ.

Цей недолік, як нам відомо, був пов'язаний також із відсутністю авторів, здатних писати на цю тему, а також із деякою тодішньою недопрацьованістю краєзнавчої концепції. Цікаво те, що українською мовою про Пряшівщину написано тільки дві статті, коли на тему географії їх більше, ніж російською мовою.

3. Цікавості (3,5 %).

Цей розділ доповнював короткими матеріалами майже всі інші розділи та їх підрозділи. Були це різні дрібні статті, запозичені із різних, в переважній більшості радянських журналів. Ці дрібні статті вже мають справжній журнальний характер і в більшій мірі, ніж інший матеріал, вводили молодого читача в сферу зацікавлення дитячою журналістикою.

4. Дитячі ігри, фізкультура (3,4 %).

Матеріал, публікований у цьому розділі, був дуже важливою допомогою в дошкільному вихованні у зв'язку з масовим виникненням дитячих садків. Редакція журналу, стежачи за радянськими журналами, передрукувала все, що могло бути придатне для праці з найменшими школярами. Якщо вказати на дійсність, що такий посібник вийшов аж у 1963 р.,* то цінність цих матеріалів стає незаперечною. Переважали саме дитячі ігри. Показовим є і те, що українська частина тут представлена тільки 9 статтями із 24. Здається, що це впливало якщо не з браку українського матеріалу, то із тодішнього традиційного на Східній Словаччині негативного погляду на українську мову. Насправді для найменших вимагалось певного (аж діалектного) пристосування викладової мови.

5. Природознавство (1,9 %).

Друковані тут художні описи відносяться до біології людини (2 теми), ботаніки (6 тем, з чого 2 українською мовою) та зоології (10 тем, з чого 6 по-українськи). З погляду матеріалу, обсягнутому учбовою програмою, статті з розділу природознавства потрапляли на сторінки «Колокольчика» — «Дзвіночка» зовсім принагідно.

Піонерський журнал «Колокольчик» — «Дзвіночок» посів визначне місце

* «Гри в дитячому садку», СПВ, Пряшів, 1963 р.

в системі шкільного виховання українських дітей Східної Словаччини в другій половині 40 рр. В умовах переходу шкіл в соціалістичний етап розвитку він відіграв роль допоміжного підручника. Редакція журналу оперативно передруковувала із доступних радянських видань все, що могло збагатити шкільний урок. За свідченням старших учителів, діти на матеріалі «Колокольчик» — «Дзвіночка» вивчали в межах уроку вірші, робили домашні завдання.

«Колокольчик» — «Дзвіночок», поряд з прогресивною спадщиною великої російської культури, наближував учням великі здобутки радянської багатонаціональної культури взагалі, до якої попередні режими, і, зокрема фашистський режим, штучно ставили перешкоди, зацікавленість якою переслідувалося.

Сам факт, що шкільна молодь українського населення Східної Словаччини мала свій журнал, спонукав дітей до власної творчості. Кращі вчителі вели дітей до співпраці з редакцією. На сторінках журналу знаходили місце перші літературні спроби учнів.

Піонерський журнал «Колокольчик» — «Дзвіночок» видавала Спілка молоді Карпат, яка вела молодь шляхом колективної участі в громадсько-політичному житті країни, зокрема формою трудових бригад при відбудові народного господарства. Молодіжний рух після визволення став опорою КПЧ та соціалістичної політики уряду Готвальда: «Колокольчик» — «Дзвіночок» виховував українських дітей Східної Словаччини до інтернаціональної єдності в боротьбі за соціалістичне майбуття народів та національних меншостей Чехословаччини.

* * *

Народно-демократична революція 1945 р. поклала початок соціалістичного розвитку народів та національних меншостей Чехословаччини. В період від 1945 до 1948 рр. КПЧ в Національному фронті чехів та словаків стала керівною силою і гарантом розвитку чехословацького суспільства до соціалізму в братній єдності з своїм визволителем — Радянським Союзом. Історична роль народів Радянського Союзу в боротьбі з фашистськими загарбниками, як і зрадницька політика буржуазних партій доміонхенської республіки — ці два чинники в цей період міцно впливали на свідомість народних мас, які в Національних Комітетах, органах справжнього народного управління, вперше стали рушійною силою всього громадсько-політичного життя.

Будучи представником робітничого класу, широких мас дрібного селянства та найкращої частини трудової інтелігенції, КПЧ в Національному фронті чехів і словаків вела боротьбу проти спроб буржуазних партій повернути розвиток назад до капіталізму. В цій боротьбі КПЧ спералася на масові організації, в першу чергу на революційно-профспілковий рух та молодіжний рух (ЧСМ, ССМ, СМК).

Чехословацька прогресивна молодіжна преса періоду 1945 – 1950 рр. має свої традиції в робітничій пресі, яка виникла у чехів та словаків ще у другій половині минулого століття. Насправді революційну марксистську ідейну базу чеська та словацька молодіжна преса дістала тільки з виникненням КПЧ у 1921 р. Революційний досвід комуністичної молодіжної преси

періоду домюнхенської республіки та боротьби з фашистською окупацією після 1945 р. став у пригоді. Чехословацька прогресивна молодіжна преса 1945 — 1948 рр. з одного боку мобілізувала молодь на будівничі вчинки, з другого — охороняла її від впливу легальної політичної буржуазії, пояснювала їй з марксистських позицій складність наведеного періоду, вела молодь в дусі ідейної єдності з робітничим класом та його авангардом — КПЧ, розяснювала історичну роль виникнення першої у світі соціалістичної країни — СРСР, прививала любов молоді до чехословацької Батьківщини та її непереможного захисника — Радянського Союзу.

Після історичного возз'єднання Закарпатської України з УРСР на базі договору між урядами СРСР та ЧСР від червня 1945 р. українське населення Східної Словаччини в складі народно-демократичної Чехословацької Республіки теж вступило в період свого соціалістичного розвитку.

Перед українською прогресивною молоддю в наведені роки стояли ті самі завдання, як і перед всією чехословацькою молоддю. Проте в українській молоді Східної Словаччини була її своя специфічна проблематика, яка випливала із значно відмінного попереднього історичного розвитку населення.

Вся ця проблематика в значній мірі відбита на сторінках української прогресивної молодіжної преси, яка виникла тут після 1945 р. Її вихід пов'язаний з оновленою праською спілкою карпаторуських студентів «Возродження», що в квітні 1946 р. почала видавати місячник «Костер», та Спілкою молоді Карпат, що з вересня 1947 р. видає піонерський щомісячний журнал «Колокольчик»-«Дзвіночок». Крім цього, з червня 1946 р. в Празі почала виходити молодіжна щотижнева газета «Карпатская звезда», яка не була органом якоїсь певної організації. Всі ці молодіжні друковані органи стояли на прогресивних ідейних позиціях, підтримували політику КПЧ, боролися за дружбу та ідейну єдність з Радянським Союзом. В цьому сенсі вони стояли на позиціях близьких до тижневика «Пряшевщина», органу УНРП. В системі української преси Східної Словаччини слід згадати ще реакційний «Демократичний голос» — орган Російсько-української секції буржуазної Демократичної партії.

Борючись з вилазками реакції, українська молодіжна преса далі, на новому вищому рівні розвивала прогресивні традиції, які на ділянці журналістики тут заклав молодіжний журнал «Русская молодежь» (1920—1921). Проте ця молодіжна преса своєю ідейною спрямованістю була безпосередньо пов'язана з традиціями закарпатоукраїнської комуністичної молодіжної преси, що була репрезентована друкованими органами «Працююча молодь» (1926—1934), «Карпатський пролетарій» (1935—1938) та «Голос молоді» (1938).

Українські молодіжні органи Східної Словаччини за своїм призначенням були більш менш чітко визначені: «Костер» ставив метою допомагати розвитку літератури та мистецтва, «Карпатская звезда» була газетою, яка основну увагу приділяла злободенним питанням, «Колокольчик» — «Дзвіночок» друкуванням шкільного читива виходив назустріч потребам українських шкіл на Східній Словаччині.

Всі ці органи у своїх початках, а «Костер» протягом цілого свого існування, стояли на позиціях традиційної російської національної орієнтації: друкувалися російською мовою, мало уваги приділяли українській літературі. В цьому відношенні майже піонерську працю виконав «Колокольчик»,

у якому з першого номера появилася й український розділ під назвою «Дзвіночок». «Дзвіночок», таким чином, готував школи до пізнішого переходу на українську викладову мову. Цим шляхом у своєму розвитку йшла також «Карпатская звезда», головне у другому році свого існування. «Костер» явно обминав питання української культури, деколи доходячи навіть до полемічного заперечування українського національного характеру нашого населення і нерідко обминав це визначення в таких назвах, як УНРП, УНТ тощо. З цією обмеженістю «Костер» і зник.

Проте всі ці органи в українському житті Східної Словаччини відіграли позитивну роль і некомпромісно стояли на позиціях програми КПЧ, побудови соціалізму в ЧСР та єдності з СРСР.

В цьому полягає їх історична роль в дальшому прогресивному розвитку українського населення Східної Словаччини в складі ЧСР.

Ця праця є першою спробою комплектно підійти до української молодіжної преси в Чехословаччині в 1945 — 1950 рр. Вона не претендує на вичерпність проблематики. Її автор ставив перед собою мету хоча б в основних рисах відтворити участь цієї преси на формуванні нового життя в умовах 1945 — 1950 рр.

ПРИМІТКИ

¹ Učebné texty k dejinám Komunistické strany Československa, Vydalo oddelenie propagandy a agitácie Ústredného výboru Komunistické strany Slovenska 1969, str. 158—159.

⁵ Олена Рудловчак, Шляхами журналістики XIX ст., «Дружно вперед», 1966, № 7, стор. 18—19, 31, № 8, стор. 18—19.

⁶ Олена Рудловчак, Перший педагогічний часопис, «Дружно вперед», 1966—1967, № 10, стор. 2—3.

⁷ Олена Рудловчак, Шляхами журналістики XIX сторіччя, «Дружно вперед», 1966, № 8, стор. 18—19.

⁸ Олена Рудловчак, До історії газети «Сова», «Дукля», 1970, № 1, стор. 69—75.

⁹ Николай Лелекач, Иван Гарайда, Загальна бібліографія Подкарпаття, Унґвар, 1943.

¹⁰ Олена Рудловчак, Наш перший молодіжний часопис, «Нове життя» («Тон»), № 50 від 2 листопада 1968 р.

¹¹ О. Рудловчак, До питань журналістики в українців Східної Словаччини, «Дукля», 1962, № 3, стор. 64—69.

¹² Олена Рудловчак, Наш перший молодіжний часопис, «Нове життя» («Тон»), № 50 від 2 листопада 1968 р.

¹³ Василь Микитась, Олена Рудловчак, Поети зелених Карпат (вступна стаття в книзі «Поети Закарпаття», стор. 50).

¹⁴ «Шляхом Жовтня», Ужгород, 1959, стор. 7—8.

¹⁵ Андрій Ковач, Національна політика Словацької Республіки по відношенню до русинів-українців (1938—1945), збірник «Жовтень і українська культура», стор. 139—140.

¹⁶ Василь Микитась, Олена Рудловчак, Поети зелених Карпат (вступна стаття в книзі «Поети Закарпаття»).

¹⁷ Juraј Briškár, Rusko-ukrajinská sekcia demokratickej strany (збірник «Жовтень і українська культура»).

¹⁸ Там же.

¹⁹ Ivan Bajcura, Ukrajinská otázka v ČSSR, str. 72—80.

²⁰ Інформацію одержано від керівних членів УНРП.

²¹ П. Ф. Команицький, ОКС «Возрождение» и студенческие организации. —

²² Журнал «Молодая Русь» (1930—1931); альманахи «Возрождение» (1933, 1935).

²³ «Русская Земля», 1928, № 18.

«Народна Газета», 1929, № 19.

«Русское Слово», 1931, № 27.

²⁴ «Молодая Русь» (1930—1931); альманахи «Возрождение» (1933, 1935).

²⁵ Ю. Боролич, І. Волощук, Ф. Іванчов, І. Мацинський, П. Бунґа-нич та інші.

²⁶ Інформації одержано від колишнього відповідального редактора журналу «Костер» Івана Шлепещького.

- ²⁷ Иван Шлепецкий, Слово к землякам, «Костер», 1946, № 1, стор. 1.
Иван Шлепецкий, Студенчество и его значение, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 41—42.
- Илья Волощук, 1 мая — праздник труда, «Костер», 1946, № 2, стор. 21.
- ²⁸ Иван Шлепецкий, Слово к землякам, «Костер», 1946, № 1, стор. 1.
- ²⁹ Відомості одержані від Ю. Боролича, та Ф. Іванчова.
- ³⁰ Иван Шлепецкий, Студенчество и его значение, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 42.
- ³¹ Там же, стор. 41.
- ³² Илья Волощук, 1 мая — праздник труда, «Костер», 1946, № 2, стор. 21.
- ³³ Иван Шлепецкий, Пряшевщина, «Костер», 1946, № 1, стор. 4—5.
Иван С. Буковский, Лаборец, «Костер», 1946, № 1, стор. 11—12.
Д-р И. Ю. Пьещак, Развитие школьного дела на Пряшевщине, «Костер», 1946, № 2, стор. 23—24.
- И. С. Буковский, Струпковы, «Костер», 1946, № 2, стор. 30.
Кукольники в России, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 55—56.
И. С. Буковский, Свидник, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 63—64.
И. С. Буковский, Воронов, «Костер», 1946, № 5—6, стор. 92—93.
Балулянский в России, «Костер», 1946, № 5—6, стор. 96—97.
Иван Шлепецкий, Великая Октябрьская революция и пряшевцы, «Костер», 1946, № 7—8, стор. 105—107.
Иван Шлепецкий, Пряшевы, «Костер», 1946, № 7—8, стор. 125—127.
Гуца-Венелин в России, «Костер», 1946, № 9, стор. 151—153.
- ³⁴ Юрий Вир, Тайна «Литературного альманаха 1943», «Костер», 1946, № 1, стор. 20.
- ³⁵ Там же.
- ³⁶ Михаил Дупканич, А. С. Пушкин, «Костер», 1947, № 1—2, стор. 19—22.
- ³⁷ Емильян Джуган, Русская женщина в романах Тургенева в 40-х и 60-х гг., «Костер», 1946, № 3—4, стор. 70—72.
- ³⁸ -ан, Максим Горький, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 51.
- ³⁹ И. М., А. В. Карабелеш, «Костер», 1946, № 1, стор. 7.
- ⁴⁰ Дуда, Народный театр Пряшевщины, «Костер», 1946, № 1, стор. 17.
- ⁴¹ Владимир Городовский, К первому выступлению Народного театра Пряшевщины, там же, стор. 17—18.
- ⁴² О. Д., Художник Д. Я. Миллий, «Костер», 1946, № 1, стор. 10—11.
- ⁴³ А. Б., Художник О. Д. Дубай, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 54.
- ⁴⁴ Ульяна Шкурло, Чайковский, «Костер», 1946, № 1, стор. 13.
- ⁴⁵ Валентина Дутко, Привет из Индии, «Костер», 1946, № 9, стор. 147—148.
- ⁴⁶ Владимир Городовский, К годовщине Украинского Национального Театра в Пряше, «Костер» 1947, № 1—2, стор. 27—28.
- ⁴⁷ Василий Лысик, Цель прогрессивного воспитания в нашей школе, «Костер», 1947, № 1—2, стор. 29.
- Иван Пьещак, Положение школьного дела на Пряшевщине, «Костер», 1946, № 1, стор. 14—15.
- ⁴⁸ Степан Ковальчик, Будет ли на Пряшевщине музей?, «Костер», 1947, № 1—2, стор. 24.
- ⁴⁹ С. А. Кравчак, О целях Центрального Союза русских и украинских студентов в Пряше, «Костер», 1947, № 1—2, стор. 12—13.
- ⁵⁰ М. Баскин, Фашизм — враг демократии, «Костер», 1946, № 2, стор. 25—26.
И. Б., (Без заголовку), там же, стор. 26.

- ⁵¹ «Костер», 1947, № 1—2, стор. 14—17.
- ⁵² А. О., Приезд Экзарха Патриарха Московского и всея Руси Елеферия на Пряшевскую Русь, «Костер», 1946, № 7—8, стор. 118—119.
- А. Ф. Шишкин, Дни духовной радости на Пряшевской Руси, там же, стор. 120—125.
- ⁵³ П. А., Открытие советской средней школы в Праге, «Костер», 1946, № 1, стор. 14.
- ⁵⁴ «Костер», 1946, № 2, стор. 37.
- ⁵⁵ П. П. Латоричанин, Закрепим победу славянства прочным миром!, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 69.
- ⁵⁶ «Костер», 1946, № 3—4, стор. 52—54.
- «Костер», 1946, № 5—6, стор. 82—84.
- ⁵⁷ «Костер», 1947, № 1—2, стор. 2—4.
- ⁵⁸ «Костер», 1946, № 5—6, стор. 73—75.
- ⁵⁹ «Костер», 1947, № 1—2, стор. 7—10.
- ⁶⁰ Съезд Союза Молодежи Карпат, «Костер», 1946, № 7—8, стор. 110—112.
- ⁶¹ И. И. Латоричанин, Общество «Возрождение» за работой, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 45.
- ⁶² Степан Анталовский, Пенициллин, «Костер», 1946, № 1, стор. 18—19.
- Степан Анталовский, Брюшной тиф, «Костер», 1946, № 5—6, стор. 93—95.
- С. С. В. Анталовский, Грипп, инфлюэнца, «Костер», 1946, № 7—8, стор. 130; № 9, стор. 155—156.
- ⁶³ -кий, Борьба с бациллами, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 50.
- М. Ш., Чьи личные интересы препятствуют реформам обучения физкультуре при университете им. Карла IV. в Праге?, «Костер», 1946, № 1, стор. 19.
- М. Ш., По спортивной печати, «Костер», 1946, № 2, стор. 39—40.
- К. Ш., Положение футбола в ЧСР, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 72.
- ⁶⁴ И. С. Буковский, Двухлетка и пряшевы, «Костер», 1947, № 1—2, стор. 11—12.
- ⁶⁵ Павел Сухий, Русская гимназия в Пряшеве, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 59.
- В. П.-кий, Русская гимназия в Гуменном, там же, стор. 59—60.
- ⁶⁶ И. С. Буковский, Положение пряшевцев после войны, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 49—50.
- ⁶⁷ -кий, Международный студенческий съезд в Праге, «Костер», 1946, № 5—6, стор. 89—90.
- ⁶⁸ Андрей Рудловчак, Русское и украинское радиовещание, «Костер», 1947, № 1—2, стор. 23—24.
- ⁶⁹ Иван Кремпа, Первый выпуск учащихся Советской средней школы в Праге, «Костер», 1946, № 5—6, стор. 85.
- ⁷⁰ Петр Команицкий, Краснознаменный ансамбль проф. А. В. Александрова (Песни и пляски СССР) в Праге, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 48.
- ⁷¹ Илья Волощук, Партизанский отряд имени Алексея Борканюка, «Костер», 1946, № 9, стор. 154—155.
- ⁷² Иван Шлепецкий, Карпаторусское студенческое общежитие в Праге, «Костер», 1946, № 5—6, стор. 88—89.
- ⁷³ В. Образцов, Над чем работает советская транспортная наука, «Костер», 1946, № 5—6, стор. 87—88.
- Совинформбюро, Новый советский биопрепарат «КР». Там же, стор. 90.
- С. Н. Самонов, Пшеницы доктора Шехурдина, «Костер», 1946, № 7—8, стор. 130.
- ⁷⁴ «Костер», 1946, № 2, стор. 40.
- ⁷⁵ «Костер», 1946, № 1, стор. 6—7.
- ⁷⁶ «Костер», 1946, № 5—6, стор. 75.

- ⁷⁷ «Костер», 1946, № 2, стор. 38.
- ⁷⁸ «Костер», 1946, № 7—8, стор. 120.
- ⁷⁹ Иван Мацынский, Белые облака, Издание Культурно-просветительного совета при УНРП, Пряшев, 1949.
- ⁸⁰ Не забудьте, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 69.
- ⁸¹ Веселая мелодия, «Костер», 1946, № 2, стор. 21.
- ⁸² Духнович, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 42.
- ⁸³ Мы идем, «Костер», 1946, № 2, стор. 37.
- ⁸⁴ Родина, там же.
- ⁸⁵ Карпатское утро, «Костер», 1946, № 2, стор. 29.
- ⁸⁶ «Костер», 1946, № 5—6, стор. 91; № 7—8, стор. 108; № 9, стор. 138.
- ⁸⁷ «Костер», 1946, № 3—4, стор. 62; № 5—6, стор. 86, 93; № 7—8, стор. 112, 131; № 9, стор. 145; 1947, № 1—2, стор. 22, 26.
- ⁸⁸ «Костер», 1946, № 2, стор. 34.
- ⁸⁹ «Костер», 1946, № 3—4, стор. 61.
- ⁹⁰ Федор Иванчов, Под соломенной стрехой, издавництво газети «Русский народный голос» — библиотека Содружество 6, Ужгород, 1938.
- ⁹¹ Без заглавия, «Костер», 1946, № 3—4, стор. 68—69.
- ⁹² Сад, «Костер», 1947, № 1—2, стор. 4.
- ⁹³ Последний транспорт, «Костер», 1946, № 1, стор. 7—8.
- ⁹⁴ «Костер», 1946, № 2, стор. 24.
- ⁹⁵ «Костер», 1946, № 1, стор. 2—3.
- ⁹⁶ «Костер», 1946, № 3—4, стор. 58.
- ⁹⁷ Там же, стор. 65.
- ⁹⁸ «Костер», 1946, № 2, стор. 31—34.
- ⁹⁹ «Костер», 1946, № 2, стор. 28—29.
- ¹⁰⁰ «Костер», 1946, № 7—8, стор. 127—128; № 9, стор. 141—143.
- ¹⁰¹ «Костер», 1947, № 1—2, стор. 17—18.
- ¹⁰² «Костер», 1946, № 2, стор. 35—36; № 3—4, стор. 64—65.
- ¹⁰³ Андрей Карабелеш, На смертельном рубеже, Издательство КСУТ, Пряшев, 1953;
- Андрей Карабелеш, В Карпатах, Издательство Культурного общества украинских трудящихся, Пряшев, 1955.
- ¹⁰⁴ Иван Мацынский, Белые облака, Издание Культурно-просветительного совета при УНРП, Пряшев, 1949.
- ¹⁰⁵ К. Крейбих, Первая конституция в СССР, «Карпатская звезда», 1946, № 4, стор. 3.
- Семья Дороховых, «Карпатская звезда», 1946, № 12, стор. 4.
- И. А. Дорошев, Советская демократия — детище Октября, «Карпатская звезда», 1946, № 19, стор. 2—3.
- Речь депутата И. И. Туряница в Совете национальностей Верховного Совета СССР, «Карпатская звезда», 1946, № 20, стор. 1.
- А. Щеловский, Почему в СССР нет безработицы, «Карпатская звезда», Там же, стор. 2—3.
- М. Вистинецкий, Октябрьская революция спасла цивилизацию, «Карпатская звезда», 1946, № 21, стор. 4.
- И. Араловец, Советская женщина — равноправная гражданка, труженица, патриотка, «Карпатская звезда», 1946, № 25, стор. 2.

¹⁰⁶ В. Владимиров, Новые советские сельскохозяйственные машины, «Карпатская звезда», 1946, № 19, стор. 4.

И. Дорошев, СССР — великая индустриальная держава, «Карпатская звезда», 1946, № 20, стор. 1.

Рост советской индустрии, «Карпатская звезда», 1946, № 24, стор. 4.

Советская тяжелая индустрия — речательство мощи СССР, «Карпатская звезда», 1946, № 25, стор. 3.

¹⁰⁷ Олег Леонидов, Театр в СССР, «Карпатская звезда», 1946, № 8, стор. 3.

В. Юскович, Высшее образование доступно детям крестьян, «Карпатская звезда», 1946, № 24, стор. 2.

В. Юскович, В СССР наука для всех, «Карпатская звезда», 1946, № 26, стор. 2.

¹⁰⁸ Герасимов, Греческие провокаторы и их опекуны, «Карпатская звезда», 1946, № 13, стор. 3.

А. Ступак, Английская политика в Палестине, «Карпатская звезда», 1946, № 14, стор. 1.

Г. Герасимов, Апологет негодных теорий, «Карпатская звезда», 1946, № 15, стор. 3.

Англия и политика Соединенных Штатов Америки в Китае, «Карпатская звезда», там же.

Д. Александров, Друзья и враги всеобщего мира, «Карпатская звезда», 1946, № 28, стор. 3.

¹⁰⁹ «Карпатская звезда», 1946, № 9, стор. 1.

¹¹⁰ «Карпатская звезда», 1946, № 13, стор. 1.

¹¹¹ «Карпатская звезда», 1946, № 28, стор. 1—2.

¹¹² «Карпатская звезда», 1946, № 8, стор. 1—2.

¹¹³ Новая газета, «Пряшевщина», 1946, № 26, стор. 3.

¹¹⁴ Иван Байцура, Мой привет, «Колокольчику», «Колокольчик» — «Дзвіночок», 1947, № 1—2, стор. 1.

¹¹⁵ Там же.

¹¹⁶ Там же.

RESUMÉ

MILAN BOBÁK, UKRAJINSKÁ MLÁDEŽNÍCKA TLAČ V ČSSR V PRVÝCH ROKOCH PO OSLOBODENÍ

Príspevok sa zaoberá vznikom prvých ukrajinských mládežníckych časopisov po oslobodení ČSR v r. 1945 Sovietskou armádou. Ide o časopis KOSTJOR (1946—1947) — mesačník, ktorý vydával Spolok karpatoruských vysokoškolákov v Prahe, noviny KARPATSKAJA ZVEZDA (1946—1947) — týždenník, »orgán pokrokovej mládeže Prjaševščiny«, vychádzajúci taktiež v Prahe, a KOLOKOLČÍK-DZVINOČOK (1947—1950) — detský časopis mesačník, vydaný pre školskú mládež vtedajším Zväzom mládeže Karpát a v r. 1949 aj KV ČSM v Prešove. Podrobne sa podchycaje každá zmena vo vedení a v charaktere uvedených časopisov a novin a hodnotí sa ich prínos v presadzovaní politiky KSČ medzi ukrajinskou mládežou na východnom Slovensku a československými vysokoškolákmi ukrajinskej národnosti v univerzitných mestách v ČSR.

Je to obdobie, keď vznikali na východnom Slovensku prvé školy s ukrajinským jazykom a zavádzala sa pre tunajšie ukrajinské obyvateľstvo aj ukrajinská socialistická kultúrna orientácia, čerpajúca z bohatých socialistických skúseností bratskej Sovietskej Ukrajiny.

Príspevok aj z tohto pohľadu hodnotí prácu uvedených troch tlačových mládežníckych orgánov. Pokiaľ ide o KOSTJOR a KOLOKOLČÍK-DZVINOČOK, podrobne sleduje na ich stránkach vznik novej socialistickej poézie, umeleckej prózy, pololiterárnych žánrov, kritiky a publicistiky. Štruktúra všetkých troch tlačových orgánov a jej vývoj je druhým dôležitým pohľadom výskumu. U časopisu KOLOKOLČÍK-DZVINOČOK autorovi ide o otázku obsluhovania ukrajinského základného školstva, keďže vznikol v podmienkach nedostatku učebníc a do značnej miery suploval ich funkciu. Každý z orgánov plnil iné poslanie a každý svojím spôsobom sa podieľal na prerastaní národnej a demokratickej revolúcie v revolúciu socialistickú pod vedením KSČ.

RESÜMEE

MILAN BOBÁK, DIE UKRAINISCHE JUGENDPRESSE IN DER ČSSR IN DEN ERSTEN JAHREN NACH DER BEFREIUNG

Der Beitrag befaßt sich mit dem Entstehen der ersten ukrainischen Jugendzeitschriften nach der Befreiung der ČSSR im Jahre 1945 durch die Sowjetarmee. Es handelt sich um die Zeitschrift **KOSTJOR** (1946—1947) — eine Monatsschrift, die der Verein der karpatorussischen **Hochschüler in Prag** herausgegeben hatte, ferner die Zeitung **KARPATSKAJA ZVEZDA** (1947—1950), die ebenfalls in Prag erschienen ist — ein Wochenblatt, »das Organ der progressiven Jugend des Prešover Bezirkes«, und schließlich **KOLOKOLČÍK-DZVINOČOK** (1947—1950), ein Monatsblatt für Kinder, das der damalige Jugendverband Karpaten, im Jahre 1949 auch der Bezirksausschuß des Tschechoslowakischen Jugendverbands (ČSM) in Prešov für die Schuljugend herausgegeben hatte. Im Artikel wird ausführlich jede Änderung in der Schriftleitung und im Charakter der angeführten Zeitschriften und Zeitungen erfaßt und ihr Beitrag bei der Realisierung der Politik der KP unter der ukrainischen Jugend der Ostslowakei und den Hochschülern ukrainischer Nationalität in den Universitätszentren der ČSR gewertet.

Es ist der Zeitabschnitt, als in der Ostslowakei die ersten Schulen mit ukrainischer Unterrichtssprache errichtet wurden, und die hiesige ukrainische Bevölkerung auf die ukrainische, sozialistische Kulturorientation gelenkt wurde die sich auf die reichen sozialistischen Erfahrungen der brüderlichen Sowjetukraine stützten.

Der Beitrag wertet aus diesem Gesichtspunkt die Tätigkeit der drei erwähnten Jugendzeitschriften. Inwiefern es sich um die Zeitschrift **KOSTJOR** und **KOLOKOLČÍK DZVINOČOK** handelt, verfolgt der Verfasser ausführlich das Entstehen der neuen sozialistischen Poesie, Prosa, der halbliterarischen Genres, der Kritiken und Publizistik. Die Struktur aller drei Presseorgane und ihre Entstehung ist eine zweite wichtige Aufgabe der Forschung. Was die Zeitschrift **KOLOKOLČÍK DZVINOČOK** anbelangt, erörtert der Verfasser die Frage der Dienstleistung, die die Zeitschrift dem ukrainischen Schulwesen in der Zeit des Mangels an Lehrbüchern erwiesen hatte, unter diesen Umständen hat sie ihre Funktion suppliert. Jedes Organ erfüllte eine andere Aufgabe und nahm auf seine Art und Weise Anteil an dem Überwachen der nationalen und demokratischen Revolution in die sozialistische unter Führung der KP (KSČ).

Переклав д-р Ервін Лазар

Титульна сторінка «Світла».

Титульна сторінка газети «Карпатський пролетарій».

Титульна сторінка «Працюючої молоді» — від 1 травня 1927 р.

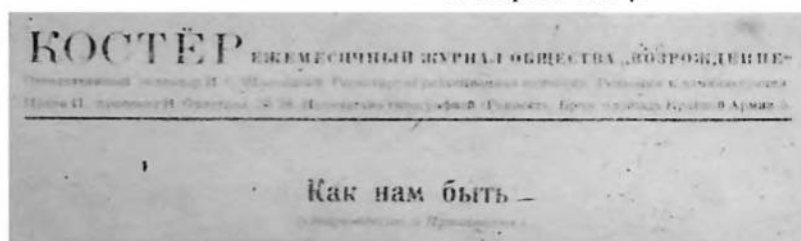
Титульна сторінка газети «Працююча Молодь».

Обкладинка 1 ном. журналу «Костер».

Обкладинка 1—2 ном журналу «Костер» за 1947 р.

Імпресію з титульної сторінки «Костра».

Титульна сторінка 1—2 ном. газети «Карпатская Звезда» від 26 червня 1946 р.

Титул сторінки «Карпатської Зірки» з українським підзаголовком.

Титул сторінки «Карпатської Зірки» з новою назвою.

Обкладинка 8 номера «Колокольчика — Дзвіночка».

Титульні сторінки «Колокольчика — Дзвіночка» (першої частини російською мовою)

Титульні сторінки другої — української частини «Колокольчика — Дзвіночка.»

30 РОКІВ ВИЗВОЛЕННЯ

ТЕМА СНП ТА ВИЗВОЛЕННЯ ВІТЧИЗНИ РАДЯНСЬКОЮ АРМІЄЮ В «ДРУЖНО ВПЕРЕД» (1951—1974). БІБЛІОГРАФІЯ.

БОГДАНА КОРЖ, ДОСЛІДНИЙ КАБІНЕТ УКРАЇНІСТИКИ ПРИ КАФЕДРІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ ПРЯШІВСЬКОГО ФФ УНІВЕРСИТЕТУ П. Й. ШАФАРІКА В КОШИЦЯХ

Проблематика СНП і визволення в журналі «Дружно вперед» (1951—1974) займає значне місце. Цей факт свідчить про те, що журнал «Дружно вперед» у своїй програмі і діяльності керувався висунутими КПЧ ідейно-політичними завданнями, не спускав з очей справу пропагування прогресивних революційних традицій народів Республіки, визвольного руху трудящих нашої Батьківщини, органічно пов'язаного з традиційною дружбою народів Чехословаччини і Радянського Союзу, як і широкою основою інтернаціонального співробітництва трудящих всього світу під проводом своїх комуністичних партій.

Проблематика СНП та визволення на сторінках «Дружно вперед» представлена, зрозуміло, нерівномірно щодо окремих років. Найбільша увага їй приділяється в ювілейні роки — 10-ліття, 15-ліття, 20-ліття, 25-ліття та 30-ліття визволення та СНП. Майже взагалі не приділяв журнал увагу даній проблематиці у 1968 році. Ідейна криза торкнулась також журналу, вона відбилась на його сторінках саме у зниженій увазі до визвольних традицій.

Тема відтворена в журналі в багатьох публіцистичних жанрах — наукових, науково-популярних, художньо-публіцистичних, художніх; вона відбита і ілюстраціях, фотомонтажах. Найширше представлено в бібліографії публіцистичні жанри — статті різного характеру, нариси, репортажі, хроніки, біографічні довідки, спогади. Щодо художніх жанрів, на сторінках журналу друкувалися оповідання, поезії, уривки з більших прозових творів. Дану проблематику знаходимо і в творах народних постів, у рецензіях на різні театральні вистави, кінокартини, на творчість художників, у повідомленнях про різні заходи, які торкаються СНП та визволення.

Бібліографія охоплює, властиво, майже всі матеріали, присвячені темі другої світової війни та руху Опору, що друкувалися в журналі, чи вже йдеться про визвольні бої, хід СНП, спогади його учасників, чи про допомогу жителів нашої країни партизанам, про святкування р'чниць визволення та СНП, відвідини нашої Батьківщини бувшими ветеранами другої світової війни. Бібліографія зафіксує також фотографічний матеріал даної тема-

тики, поданій в журналі у вигляді ілюстрацій до статей або у вигляді самостійного фотомонтажу.

Бібліографія охоплює матеріали 24-х років. Матеріали, які торкаються в основному нашої сучасності, і ніби виходять за рамки визначеної тематики, теж підхоплені в бібліографії, бо в них ретроспективно згадуються події визвольного руху та руху Опору в контексті історії місцевостей, біографій певних постатей чи в якомусь іншому взаємозв'язку.

Бібліографію розподілено на такі розділи:

- I. Наукові, науково-популярні жанри;
- II. Художні, художньо-публіцистичні жанри;
- III. Різне.

До першого розділу увійшли статті, розвідки, промови, біографії, некрологи, хроніки, рецензії. Другий розділ охоплює нариси, оповідання, спогади, розповіді, репортажі, портрети, поезії. В «Різному» вміщено повідомлення, фотомонтажі, і тексти до фотографій. Є тут і одна карта, на якій показано бойовий шлях Першого чехословацького армійського корпусу в СРСР.

Матеріали окремих розділів подаються за алфавітним порядком прізвищ авторів або статей, що опубліковані без наведення автора. Якщо в одного автора більше статей, то статті слідує за собою в хронологічному порядку. До окремих статей подано анотації, в яких зосереджено увагу на тему бібліографії. Примітки упорядника подаються в гранчастих дужках.

В бібліографії зафіксовані також матеріали, опубліковані в додатку до журналу «Дружно вперед» «Школа і життя». Назва додатку подається в скороченні ШЖ.

Бібліографія охоплює матеріали, написані українською а також російською мовами. У випадку російських статей точно дотримано оригінальну форму назви а також і прізвище автора. В багатьох випадках розкрито в бібліографії ініціали, криптоніми прізвищ та псевдоніми авторів.

До бібліографії додається іменний та географічний покажчик.

I. НАУКОВІ, НАУКОВО-ПОПУЛЯРНІ ЖАНРИ.

1. -апс- [=СТЕФАНКО, А.]: Відзначення 13 річниці СНП. Р. 7-й, 1957, № 17, с. 8.
Стаття про відзначення 13 річниці СНП у Пряшеві. Фрагменти із промови голови крайового комітету Спілки антифашистських борців, товариша Кричка.
2. БАРНОВСЬКИЙ, М.: Героїчний виступ поневоленого народу. (До 17-ї річниці СНП). Р. 11-й, 1961, № 8, с. 3.
Стаття про значення визвольного руху та СНП. Допомога повстанцям з боку Радянської Армії.
3. БАРТОК, Ян: Сторінки славної боротьби. Р. 24-й, 1974, № 8, с. 1—4.
Передова. Підготовка і початок СНП. Про музей та пам'ятник СНП в Банській Бистриці. Теперішнє життя Середньої Словаччини.
4. Безсмертні огні на Дукельському перевалі. (До 9-річчя боїв на Дуклі). Р. 3-й, 1953, № 11, с. 14—15.
Стаття.
5. БІЛЯК, Василь: Заповіт Дуклі. Р. 4-й, 1954, № 10, с. 2.
Стаття, присвячена 10-й річниці СНП.

6. — Славні дні. Р. 5-й, 1955, № 2, с. 2—4.
Стаття до 10-ї річниці перемоги над фашизмом. Пройдений шлях за період 10-и років.
7. -В. К.- [=КОПЧАК, В.]: Заповіт Словацького національного повстання. Р. 6-й, 1956, № 10, с. 22.
Стаття з нагоди 12-ї річниці СНП. Згадуються: Шверма, Величко, Єгоров, Валянський, Шукаєв, Карас'єв-Степанов, Квітінський.
8. ВАНАТ, Іван: Дукля — символ братерства слов'янських народів. Р. 13-й, 1963, № 10, с. 26—27.
Стаття про життя на Східній Словаччині від Мюнхенського договору до визволення. Організування партизанських загонів, допомога населення партизанам, Дуклянська операція та її учасники.
9. Василь Біляк — першим секретарем ЦК КПС. Р. 18-й, 1968, № 2, с. 3.
Біографія. Участь В. Біляка в СНП.
10. ВИРАВЕЦЬ, В.: До джерел. Р. 23-й, 1973, № 11, с. 16—17.
Стаття. Значення СНП для політичного і суспільного життя. Поїздка місцевих українських письменників по слідах СНП.
11. Вірні заповітам Сталіна — Готвальда. Р. 5-й, 1955, № 3, с. 6—7.
Стаття. Роль КПЧ в роки окупації, СНП і Травневого повстання в Празі.
12. ВОЛОЩУК, Ілля: Він нас вів до бою. До 70-річчя з дня народження генерала Л. Свободи. Р. 15-й, 1965, № 12, с. 4—5.
Стаття. Бойовий шлях генерала Л. Свободи.
13. ГАЛАЙДА, Микола: Хочемо миру. Р. 9-й, 1959, № 5, с. 15.
Стаття. Про умови життя на Свидниччині під кінець другої світової війни і тісно після її закінчення. Фото.
14. ГОЛЕНДА, Й.: Життєве півсторіччя. Р. 21-й, 1971, № 2, с. 18.
Біографія письменника Ю. Боролиша. Його вступ в Перший Чехословацький армійський корпус в СРСР, бойовий шлях від Бузулука до Праги.
15. Гостре і жартівливе перо. (До 50-річчя журналіста і письменника Івана Родака нагородженого медаллю «За заслуги в будівництві»). Р. 21-й, 1971, № 9, с. 15.
Біографія. Участь у підпільній боротьбі.
16. ГРУБОВЧАК, Й.: Так визволяли Гуменне. Р. 20-й, 1970, № 11, с. 20—21.
Стаття про визвольні бої за Гуменне, в яких брала участь 318-та Новоросійська дивізія під командуванням генерал-майора В. Ф. Гладкова.
17. ДАНКО, Михайло: Шлях боротьби і перемог. Р. 23-й, 1973, № 8, с. 1.
Передова про боротьбу населення Чехословаччини проти фашизму, про партизанський рух та про роль КПЧ у боротьбі за визволення.
18. — Незабутній жовтень. Р. 23-й, 1973, № 10, с. 2—3.
Промова М. Данка на святкуванні 29-ї річниці Карпато-Дуклянської операції.
19. Д-р Михайло Данко перший секретар ЦК КСУТ. Р. 22-й, 1972, № 1, с. 3.
Біографія. Участь М. Данка у визвольних боях в рядах Радянської Армії.

20. ДУБАЙ, М.: Художники на честь визволення нашої Батьківщини. Р. 5-й, 1955, № 4, с. 20.
Стаття про виставку картин кошицьких і прашівських образотворчих митців присвячену визволенню нашої Батьківщини, інстальовану в Прашівській Державній науковій бібліотеці. Фото.
21. — З хроніки наших сіл. Шариське Чорне. Р. 10-й, 1960, № 10, с. 21.
Згадано партизанський загін «Сергій», загін ім. Чапаєва та інші.
22. З хроніки наших сіл. Нижній Мирошів. Р. 10-й, 1960, № 12, с. 24.
Згадано учасників партизанського руху М. Куртого та М. Білянина.
23. — З хроніки наших сіл. Каміюнка. Р. 11-й, 1961, № 2, с. 26—27.
Діяльність інтернаціональних загонів словаків, росіян, поляків, українців та загону під командуванням мйр. Козлова.
24. — З хроніки наших сіл. Малий Липник. Р. 11-й, 1961, № 3, с. 26.
Допомога жителів села партизанам.
25. — З хроніки наших сіл. Удоль. Р. 11-й, 1961, № 4, с. 23—24.
Згадані учасники партизанського руху: П. Гарван, П. Сургент, М. Кнап і П. Сорока.
26. — З хроніки наших сіл. Улич. Р. 11-й, 1961, № 5, с. 29.
Участь жителів села у визвольному русі.
27. — З хроніки наших сіл. Ряшів. Р. 11-й, 1961, № 6, с. 31.
Участь жителів села у визвольному русі.
28. — З хроніки наших сіл. Матисова. Р. 11-й, 1961, № 7, с. 26—27.
Допомога радянських солдатів селянам.
29. — З хроніки наших сіл. Збудський Рокитів. Р. 11-й, 1961, № 9, с. 18—19.
Згадано загін ім. Шукаєва, до якого приєдналося 13 селян. Допомога М. Дробняка партизанам.
30. — З хроніки наших сіл. Страняни. Р. 11-й, 1961, № 10, с. 28—29.
Участь жителів села у визвольній боротьбі.
31. — З хроніки наших сіл. Крайня Бистра. Р. 12-й, 1962, № 2, с. 18—19.
Допомога М. Качуряка партизанам, за що його фашисти розстріляли.
32. — З хроніки наших сіл. Іновець. Р. 12-й, 1962, № 3, с. 18—19.
Допомога жителів села партизанам та вступ в їх ряди.
33. — З хроніки наших сіл. Ольшинків. Р. 12-й, 1962, № 4, с. 18—19.
Згадано загін ім. Шукаєва. Підтримка партизанів місцевими жителями.
34. — З хроніки наших сіл. Вишня Яблінка. Р. 12-й, 1962, № 5, с. 22—23.
Допомога жителів села партизанам.
35. — З хроніки наших сіл. Старина (Старолюбовнянського округу). Р. 12-й, 1962, № 6, с. 24—25.
Тісний зв'язок жителів з партизанами, вступ в їх загони.
36. — З хроніки наших сіл. Ялинка. Р. 12-й, 1962, № 7—8, с. 46—47.
Стосунки селян з партизанами.
37. — З хроніки наших сіл. Фричка. Р. 12-й, 1962, № 10, с. 20—21.
Вступ селян в ряди Радянської Армії, їх допомога партизанам. Згадано О. Чеха та І. Гудака.
38. — З хроніки наших сіл. Цигелка. Р. 12-й, 1962, № 11, с. 18—19.
Вступ 16-ти чоловіків в ряди Першого Чехословацького армійського корпусу а 24-и чоловіків в ряди Радянської Армії.

39. — З хроніки наших сіл. Кийов. Р. 12-й, 1962, № 12, с. 22—23.
Підтримка партизан місцевим населенням. Участь селян в партизанських боях, вступ в армію.
40. — З хроніки наших сіл. Регетівка. Р. 13-й, 1963, № 3, с. 18—19.
З учасників руху опору згадані: П. і М. Куруци, Ф. і М. Пурдеші, П. Юриста.
41. — З хроніки наших сіл. Нижній Тварожець. Р. 13-й, 1963, № 4, с. 18—19.
Допомога жителів села партизанам. Їх вступ в ряди Радянської Армії та Першого Чехословацького армійського корпусу.
42. — З хроніки наших сіл. Гавай. Р. 13-й, 1963, № 5, с. 18—19.
Активна допомога селян партизанам, вступ в їх ряди.
43. — З хроніки наших сіл. Убля. Р. 13-й, 1963, № 7—8, с. 24—25
Переховування і підтримка партизанів жителями села.
44. — З хроніки наших сіл. Ортутова. Р. 13-й, 1963, № 9, с. 18—19.
Участь Й. Герка та А. Пипаса в СНП. Вступ селян в ряди армії
45. — З хроніки наших сіл. Завада. Р. 13-й, 1963, № 10, с. 18—19.
Активна підтримка партизанських загонів ім. Чапаєва і Шукієва місцевими жителями, які постачали їх харчами, тягловою силою і возами.
46. — З хроніки наших сіл. Крижі. Р. 13-й, 1963, № 11, с. 22—23.
Активна допомога селян партизанам.
47. — З хроніки наших сіл. Вишня Ольшава. Р. 14-й, 1964, № 1, с. 26—27.
Вступ селян у партизани.
48. — З хроніки наших сіл. Свидничка. Р. 14-й, 1964, № 4, с. 24—25.
Активна участь жителів села у визвольній боротьбі.
49. — З хроніки наших сіл. Крайне Чорне. Р. 14-й, 1964, № 5, с. 28—29.
Становище села у воєнні роки.
50. — З хроніки наших сіл. Варихівці. Р. 14-й, 1964, № 8, с. 18—19.
Вступ І. Пукача, І. Козака та І. Цапцари в ряди партизанів.
51. — З хроніки наших сіл. Нижній Комарник. Р. 14-й, 1964, № 10, с. 18—19.
Вступ селян добровольцями в армію.
52. — З хроніки наших сіл. Токаїк. Р. 14-й, 1964, № 11, с. 24—25.
Воєнні роки села. Підтримка партизанів селянами. Токаїцька трагедія
53. — З хроніки наших сіл. Доброслава. Р. 14-й, 1964, № 12, с. 16—17.
Становище селян під час другої світової війни.
54. — З хроніки наших сіл. Рівне. Р. 15-й, 1965, № 2, с. 14—15.
Участь жителів села в СНП.
55. — З хроніки наших сіл. Чертижне. Р. 15-й, 1965, № 8, с. 10—11.
Партизанська діяльність селян.
56. — З хроніки наших сіл. Шеметківці. Р. 15-й, 1965, № 9, с. 18—19; 26.
Співпраця селян з партизанами. Роздобування для них зброї, продуктів і одягу.
57. — З хроніки наших сіл. Прикра. Р. 15-й, 1965, № 11, с. 18—19.
Активна участь села у визвольній боротьбі. Допомога генерала Л. Свободи голодуючим селянам.
58. — З хроніки наших сіл. Гостовиці. Р. 15-й, 1965, № 12, с. 16—17.
Участь жителів села в СНП.

59. — З хроніки наших сіл. Легнава. Р. 16-й, 1966, № 1, с. 18—19.
Організування акції на підтримку партизанів В. Баволяром та М. Семанчиком. Перехід селян на сторону партизанів. Вступ у Червону Армію.
60. — З хроніки наших сіл. Бехерів. Р. 16-й, 1966, № 8, с. 22—23.
Діяльність партизанів в околиці села. Участь селян в партизанських боях, вступ в ряди Радянської Армії.
61. — З хроніки наших сіл. Хмельова. Р. 16-й, 1966, № 9, с. 20—21.
Участь селян в СНП, вступ в ряди партизанів і в Радянську Армію.
62. — З хроніки наших сіл. Руський Потік. Р. 16-й, 1966, № 10, с. 22—23.
Допомога В. Вайди невідомому російському партизанові. Вступ 9-и селян в ряди Першого Чехословацького армійського корпусу.
63. — З хроніки наших сіл. Новоселиця. Р. 16-й, 1966, № 12, с. 20—21.
Участь жителів села у визвольній боротьбі.
64. — З хроніки наших сіл. Ладомирова. Р. 17-й, 1967, № 2, с. 22—23.
Активна участь селян у визвольній боротьбі. У зв'язку з нею згадується самовіддана діяльність учителя Ю. Млинарича.
65. — З хроніки наших сіл. Волиця. Р. 17-й, 1967, № 3, с. 24—25.
Допомога селян партизанам, боротьба в їх рядах. Участь в СНП.
66. — Майстер скульптури. (До 55-річчя з дня народження скульптора Ф. Гібали). Р. 17-й, 1967, № 4, с. 15—17.
Розвідка. Тематика визвольної боротьби в творчості Ф. Гібали. Ілюстрації.
67. — З хроніки наших сіл. Андрійова. Р. 17-й, 1967, № 4, с. 20—21.
Допомога жителів села партизанам, піклування про російського військовополоненого Николая.
68. — З історії села Великий Липник. Р. 17-й, 1967, № 7, с. 21.
Участь селян у визвольних боях.
69. ЄДИНАК, Андрій: Партія нас вела на повстання. Р. 4-й, 1954, № 8—9, с. 5—6.
Стаття з нагоди 10-ї річниці СНП. Участь українського населення Східної Словащини в СНП.
70. ЄНИК, Андрій: Дукля — пам'ятник військової слави і братерства ЧСР і СРСР. Р. 1-й, 1951, № 2, с. 3—4.
Стаття про дуклянські бої.
71. ЗАПОТОЦЬКИЙ, Антонін: Промова президента республіки Антоніна Запотоцького на мітингу братіславських трудящих, присвяченому 10-м роковинам Словацького народного повстання. Р. 4-й, 1954, № 8—9, с. 1—5.
Значення СНП для народів нашої Батьківщини, роль КПЧ в повстанні.
72. ЗОЗУЛЯК, В.: Борьба трудящихся в Пряшевском крае за свое освобождение. Р. 2-й, 1952, № 9, с. 7—10.
Стаття. Боротьба населення Пряшівського округу проти фашизму. Російською мовою.
73. — Світла їм пам'ять. Михайло Кудзей. Р. 23-й, 1973, № 3, с. 4.
Некролог. Учасник партизанського руху, воїн Червоної Армії та Першого Чехословацького корпусу.

74. КАПИШОВСКИЙ, Василий: Нас освободила доблестная Советская Армия. Р. 1-й, 1951, № 1, с. 3—4.
Стаття. Роль Радянської Армії в другій світовій війні. Російською мовою.
75. КЛОКОВ, Всеволод: На полях України і в горах Словаччини. До тридцятиріччя Словацького народного повстання. Р. 24-й, 1974, № 9, с. 21.
Допомога СНП з боку Радянського Союзу. Бойова дружба наших народів.
76. КОВАЧ, Андрій: Наша участь у протифашистському опорі. Р. 17-й, 1967, № 8, с. 18—19.
Про внесок українців Чехословаччини в рух Опору. Періодизація руху Опору на Пряшівщині.
77. — Боротьба за нову демократію і УНРП. Р. 17-й, 1967, № 9, с. 18—20.
Доля українців Пряшівщини від 1938 до 1948 р. Участь в боротьбі проти фашизму. Виникнення УНРП і її завдання.
78. — Розпочався ювілейний рік СНП. Р. 24-й, 1974, № 1, с. 5.
СНП як кульмінація боротьби словацького народу проти фашизму.
79. — Піднімались за свободу. З доповіді на Науковій конференції. Р. 24-й, 1974, № 8, с. 5.
Українці Східної Словаччини в боротьбі за свободу.
80. — Про деякі аспекти боротьби прогресивних учителів. З нагоди 30-річчя СНП. Школа і життя (далі ШЖ) 1974, № 8 (119), с. 1—2.
Додаток до журналу Дружно вперед (далі Дв) Р. 24-й, 1974, № 8.
Українські вчителі Пряшівщини П. Бунганич, М. Ліхвар, А. Кусько, А. Няхай, І. П'єшак та інші в боротьбі проти фашизму.
81. КОНОНИХІН, Н.: Перемога радянського народу. Р. 2-й, 1952, № 7—8, с. 5—7.
Стаття про героїзм радянського народу в роки другої світової війни.
82. КОПЕЦЬКИЙ, Вацлав: Промова міністра інформації і освіти Вацлава Копецького на похороні Івана Ольбрахта. Р. 3-й, 1953, № 1, с. 15—16.
Активна боротьба І. Ольбрахта проти німецьких загарбників у групі Ладіслава Ванчури в останні місяці війни в партизанському загоні у Південній Чехії.
83. КОСТОЛЬНИЙ, Л.: 35-річчя Комуністичної партії Чехословаччини. Р. 6-й, 1956, № 5, с. 1—2.
Передова. Історія КПЧ, її роль у визвольній боротьбі наших народів.
84. КУДЗЕЙ, Михайло: Наша армія — детище трудового народа. Р. 2-й, 1952, № 10, с. 12—14.
Стаття з нагоди Дня Чехословацької армії. Її місце і роль в СНП, Празькому повстанні та у визвольних боях. Російською мовою.
85. — День Радянської Армії — армії захисту свободи. Р. 3-й, 1953, № 3, с. 6—9.
Стаття. Історія виникнення Радянської Армії, її роль у визволенні народів з-під фашизму. Фото.
86. — Токаїк перестерігає... Р. 4-й, 1954, № 11, с. 10—11.
Стаття з нагоди 10-ї річниці Токаїцької арагедії.
87. КУЧЕРЯВЫЙ, Андрей: Воздвигнем памятник советским героям. Р. 1-й, 1951, № 2, с. 5—6.

- Стаття. Подяка радянським воїнам за наше визволення. Російською мовою.
88. ЛАЗОРИК, Ф.: Юрко Боролич в материнських обіймах. Р. 17-й, 1967, № 8, с. 5.
У зв'язку з повідомленням про перевидання повісті Ю. Боролича «Хорал Верховини» на Україні, згадано біографію Ю. Боролича, його участь у визвольній боротьбі.
89. Людвік Свобода — президент соціалізму і демократії. Р. 18-й, 1968, № 4, с. 2.
Біографія. Воєнний шлях генерала Л. Свободи. Фото.
90. МАКАРА, Степан: Славна річниця вікопомної події. ШЖ, 1974, № 8, (119), с. 3. Додаток до журналу Дв, р. 24-й, 1974, № 8.
Стаття. Значення СНП, допомога зі сторони Радянського Союзу, дружба нашого і радянського народів. Відображення СНП в художній літературі.
91. Маршалові Радянського Союзу 70 років. Р. 23-й, 1973, № 10, с. 18.
Біографія маршала А. А. Гречка, учасника визвольних боїв за Чехословаччину.
92. МЕШША, В.: Дорогою визволителів. Р. 23-й, 1973, № 5, с. 22—23.
Стаття. Життєвий і творчий шлях академічних художників М. Диця та А. Гая. Виставка їх творів присвячена визволенню Чехословаччини Радянською Армією. Фото картин.
93. МИКИТА, Іван: Під Дуклею, в Гунківцях. Р. 11-й, 1961, № 3, с. 12.
Стаття. Про місцевих комуністів, їх допомогу партизанським загонам та їх вступ в загони.
94. МИНДОШ, Іван: Дукля під знаком ювілейної річниці. Р. 24-й, 1974, № 10, с. 2.
Стаття про підготовку Дуклянського військового музею та цілого Свидницького округу до святкування 30-ї річниці боїв за свободу. Фото.
95. МИХАЛІВ, Корній: Визволителька Європи, захисниця миру. До 50-річчя заснування Радянської Армії і 25-річчя перемоги під Волгоградом. Р. 18-й, 1968, № 2, с. 7.
Стаття.
96. — 25 років боротьби і перетворень. Р. 19-й, 1969, № 8, с. 2—3.
Стаття з нагоди 25-річчя СНП. Його історичне значення.
97. МОРАВАНСЬКИЙ, Ян: 9 Травня 1945 р. — триумф сили і непереможності СРСР. Р. 3-й, 1953, № 6, с. 5—6.
Стаття. Причини виникнення другої світової війни, її результати. Роль Радянського Союзу у визвольних боях.
98. — Високо підняти прапор Словацького народного повстання. Р. 3-й, 1953, № 9—10, с. 1.
Передова з нагоди 9-ї річниці СНП.
99. НОВОТНИЙ, А.: Вершина народних зусиль. (З промови А. Новотного). Р. 14-й, 1964, № 9, с. 2, 4.
Промова А. Новотного на святкуванні 20-ї річниці СНП в Банській Бистриці.
100. ПАВЛИК, Степан: 29 серпень — пересторога фашизму. Р. 8-й, 1958, № 15, с. 1.

- Передова до 14-річчя СНП. Допомога Радянського Союзу нашій державі у боротьбі проти фашизму.
с. 3.
101. ПАЖУР, Степан: Партизанський загін «Вежа». Р. 10-й, 1960, № 8, Стаття. Про діяльність партизанських загонів на Східній Словаччині а особливо про діяльність загону «Вежа» під командуванням Яна Бороша.
  102. — Сила народного гніву. Р. 14-й, 1964, № 8, с. 1—2.
Стаття про організування партизанських загонів на Східній Словаччині, про їх бойові акції та агітаційну діяльність. Наведена партизанська група ім. Чапаєва під командуванням І. Балюти та Л. Кукорелі.
  103. Перше визволенс. Свтяю оберігаймо пам'ять полеглих. З промови тов. Андрія Ковача. Р. 19-й, 1969, № 10, с. 12—13.
Промова А. Ковача на торжествах з нагоди 25-річчя визволення першого села на чехословацькій території Радянською Армією. Фото.
  104. ПИТЕЛЬ, М., ГУЗЕЙ, Ю.: Плідне півсторіччя. Р. 21-й, 1971, № 5, с. 2—4.
Стаття про історію організованої боротьби українського населення Східної Словаччини проти гніту протягом 50-и років, в тому числі і боротьба проти фашизму і за визволення.
  105. Під знаком двох роковин. Р. 4-й, 1954, № 10, с. 18.
Стаття з нагоди 10-х роковин Дуклянських боїв і Токаїцької трагедії.
  106. ПОПОВИЧ, Михайло: З хроніки наших сіл. Ольшавиця. Р. 23-й, 1973, № 9, с. 26—27.
З історії партизанського загону капітана Квітінського.
  107. ПРОКІПЧАК, Іван: На День Перемоги. Р. 2-й, 1952, № 5, с. 4—6.
Стаття. День Перемоги та події, які йому передували.
  108. — Лютий і ми. Р. 21-й, 1971, № 2, с. 2—3.
Стаття. Значення Лютого 1948 р. та попередні події — СНП і визволення.
  109. РОДАК, Іван: З руїн виріс новий Токаїк. Р. 6-й, 1956, № 15, с. 21.
Стаття. Токаїцька трагедія. Відбудова села.
  110. — Згадуємо — обвинувачуємо — застерігаємо. Р. 12-й, 1962, № 7—8, с. 6—7.
Стаття. Фашистські злочини на Східній Словаччині, формування партизанських загонів, їх підтримка з боку селян.
  111. САХЕР, В.: Годовщина Яселской боевой операции — День чехословацкой артиллерии. Р. 1-й, 1951, № 4, с. 11—13.
Стаття. Участь Першого Чехословацького армійського корпусу в боях під Яслоу. Обстановка перед боями, хід боїв і їх оцінка. Російською мовою.
  112. СИДОРОВ, М.: Нічні сигнали. Р. 17-й, 1967, № 11, с. 26—27.
Стаття. Партизанський рух в Чехословаччині, допомога СНП з боку Радянської Армії, зв'язки радянського і словацького армійського командувань. Фото.
  113. СЛАВІК, Ян: На порозі славної річниці. Р. 15-й, 1965, № 3, с. 2.
Стаття з нагоди 20-ї річниці визволення нашої країни від фашистських окупантів.

114. СНИНЧАК, Й.: Спасибі, товариші! (До виставки з нагоди 15-річчя визволення краю Радянською Армією та Першим Чехословацьким корпусом). Р. 10-й, 1960, № 2, с. 28–29. Стаття. Фото.
115. Степан Кунця: Біографія з фотографіями. Р. 1967, № 3, с. 11. Біографія з фотографіями. КІІЧ С. Кунця з Вишньої Яблінки. Допомога в окупації. Анам. Фото.
116. Товариші: Біографія з фотографіями. Р. 23-й, 1973, № 4, с. 2. Біографія з фотографіями. в СНП.
117. Товариші: Біографія з фотографіями. Р. 1964, № 11, с. 1. Біографія з фотографіями. селі Токаїк.
118. ФЕДІВ: Біографія з фотографіями. Р. 8-й, 1958, № 19, с. 18. Стаття з фотографіями. Словацької армії. Її історичний розвиток.
119. ФРАНКО, Василь: Словацьке національне повстання – вирішальний етап національно-визвольної боротьби. ШЖ, 1974, № 4 (116), с. 3–4. Додаток до журналу Дв, р. 24-й 1974, № 4. Стаття про історичне значення СНП, його хід.
120. ШКУРЛО, Іван: Дерево свободи. Р. 9-й, 1959, № 8, с. 1. Передова про партизанський рух на Словаччині та СНП.
121. ШКУТ, Семен: Дукля – брама нашого визволення. Р. 8-й, 1958, № 21, с. 11. Стаття до 15-річчя Дуклянських боїв.
122. Вірність за вірність. Р. 12-й, 1962, № 6, с. 28–29. Рецензія на повість радянського письменника М. Амєстисгова «Вірність за вірність», в якій показано події антифашистської боротьби радянських та чехословацьких партизанів на Східній Словаччині.
123. В лісах Білорусії. Р. 13-й, 1963, № 6, с. 25. Рецензія на книгу білоруського автора І. Д. Вєтрова «Брати по зброї», яка присвячена боротьбі радянського та чехословацького народів проти фашистів в лісах Білорусії.
124. Ювілей письменника. Василь Зозуляк – 60-річний. Р. 19-й, 1969, № 10, с. 6. Біографія з нагоди дня народження письменника В. Зозуляка. В роки окупації боровся в рядах партизанів-месників.

ІІ. ХУДОЖНІ, ХУДОЖНЬО-ПУБЛІЦИСТИЧНІ ЖАНРИ.

125. А з той гори зелененької... Записано в селі Нижньому Комарнику, Свидницького округу, з уст Сичак Терезії. Р. 4-й, 1954, № 3, с. 22. Поезії.
126. БАЧКОВСЬКИЙ, Іван: Спогад на бої за Київ. Р. 14-й, 1964, № 12, с. 6–7. Участь Першої Чехословацької самостійної бригади в боях за Київ.
127. БЛИХА, М.: По слідах батька. Р. 11-й, 1961, № 5, с. 3. Біографічний нарис про пєстринського комуніста Михайла Сувака, одного з перших комуністів Свидницького округу. Співпраця з партизанами; член Першого Чехословацького армійського корпусу. Фото.

128. БОДНАР, Віктор: Незабутній день. Р. 22-й, 1972, № 5, с. 2.
Спогад автора на свій бойовий шлях від Бузулуку до Острави. День Перемоги та його історичне значення.
129. БОДНАР, І.: Мої спогади. Р. 4-й, 1954, № 12, с. 31.
Поезії.
130. БРИНДА, Іван: Братіслава у 20 вільній весні. Р. 15-й, 1965, № 4, с. 16—17.
Нарис. Коротка історія міста Братіслави. Визвольні бої за місто у 1945 році. Фото.
131. В день великої річниці. Р. 7-й, 1957, № 20, с. 2—3.
Репортаж про святкування Дня Чехословацької армії в Свиднику і на Дуклі.
132. В «Долині смерті» вирує життя. Р. 10-й, 1960, № 3, с. 16.
Нарис про страждання села Нижня Писана в роки окупації. Боротьба за його визволення, побудова села. Фото.
133. -ВК- [КОПЧАК, В.]: Не єдина історія. Р. 7-й, 1957, № 16, с. 17—18
Спогади М. Сополіги на воєнні роки села Белеївці.
134. В новій Заваді. Р. 4-й, 1954, № 12, с. 24.
Нарис. Допомога жителів села Завада партизанам, його знищення фашистами. Відбудова села.
135. ВЕРХОВИНСЬКА, О.: Чи пам'ятаєте? (Лист в Лютину). Р. 10-й, 1960, № 2, с. 11.
Картина теперішнього і минулого життя села. Участь селян у визвольних боях.
136. — Спогади Степана Лукацка. Р. 19-й, 1969, № 8, с. 13.
Партизанська діяльність С. Лукацка зі села Руська Поруба.
137. Ветеран боротьби за волю. Р. 8-й, 1958, № 17, с. 15.
Портрет П. Хомича з Коромлі. Участь у визвольних боях в рядах партизанів.
138. ВИНОГРАДОВ, І.: (Газета «Правда» від 2 червня 1957 р.). Братський народ шанує пам'ять радянського воїна. Р. 7-й, 1957, № 12, с. 22.
Нарис про капітана О. Г. Ємельянова, командира й організатора партизанського загону ім. Пугачова.
139. ВІЦЮ, Федір: Згадка про майора Білея. Р. 15-й, 1965, № 4, с. 28—29
Перехід майора Білея зі своїми солдатами до партизанів.
140. Визволений Свидник. Р. 10-й, 1960, № 1, с. 15.
Вчинки фашистів в селах на Свидниччині в спогадах І. Кимака та М. Сабола. Відбудова Свидника.
141. ВЛАДИМИР, Ервін: Як я возив залізні яйця. Р. 13-й, 1963, № 7—8, с. 52.
Оповідання. Допомога героя оповідання П. Андрейца партизанам, яким возив ящики зі зброєю.
142. ВОЛОС, Ник.: Село Габура на новому шляху. Р. 3-й, 1953, № 13, с. 20—21.
Нарис. Теперішнє і минуле життя села Габура. Його воєнні роки.
143. ВОРОНЬКО, Платон: Я той, що греблі рвав... Р. 15-й, 1965, № 1, с. 7.
Поезії.

144. Вшануймо пам'ять Токаїцьких героїв! (До 9-річчя нацистського злочину над с. Токаїком). Р. 3-й, 1953, № 12, с. 21.
Розповідь М. Медвіля з Токаїка про жакливі хвилини трагедії.
145. ГАЙНИЙ, В.: Зустріч з героєм. Р. 10-й, 1960, № 4, с. 17.
Поезії.
146. ГАЛАЙДА, Ілля: Велике серце. Р. 15-й, 1965, № 11, с. 14—15.
Оповідання. Поміч радянського солдата евакуйованій сім'ї.
147. ГАЛУШКА, Л.: Під сонцем свободи. Р. 10-й, 1960, № 2, с. 16—17.
Нарис про минуле і теперішнє життя села Лімне. Военні роки, визволення села. Фото.
148. ГВОЗДА, Микола: Партизан. Р. 24-й, 1974, № 4, с. 20.
Поезії.
149. ГИРЯК, Микола: Рєвіла буря. (Нарис). Р. 9-й, 1959, № 12, с. 24—25.
Партизанська діяльність словака Яна Краля в Білорусії. Його смерть.
150. — Наш любимий учитель. ШЖ, 1968—69, № 10, с. 5. Додаток до журналу Дв, р. 19-й, 1969, № 6.
Біографічний нарис про паризівського учителя М. Деркача. Разом з жителями села допомагав партизанам.
151. ГИРЯК, Михайло: Іринка виросла без матері. Р. 6-й, 1956, № 13, с. 9—11.
Нарис про Іринку Бобак зі села Пихні. Обставини смерті її матері під час другої світової війни.
152. — Дорога в ліс. Р. 9-й, 1959, № 8, с. 14—15.
Нарис про Ф. Джугана та В. Байцуру зі села Суків, які допомагали партизанам.
153. ГОЛОД, Андрій: Не забудемо ніколи. Р. 7-й, 1957, № 9, с. 12.
Поезії.
154. ГОНДА, Й.: Достойний пам'ятник перемоги. Р. 10-й, 1960, № 2, с. 10—11.
Нарис про военні роки і теперішнє життя сіл Генцовці, Товарне і Матяшовці.
155. — Заповіт СНП став для нього змістом життя. Р. 14-й, 1964, № 8, с. 14.
Теперішнє життя кваківської артілі під керівництвом Я. Гуменника. Допомога жителів села партизанам у военні роки. Участь Я. Гуменника у визвольних боях.
156. ГОНЧАР, Олесь: Злата Прага (Уривок з роману-трилогії «Прапорності»). Р. 4-й, 1954, № 5, с. 4—5.
157. ГОРКОВИЧ, Василь: Професор із Сталінграда. Р. 10-й, 1960, № 3, с. 20—21.
Нарис з нагоди 15-річчя з дня смерті Димитра М. Основина, політичного комісара партизанської групи під командуванням Степана Пучкова (Ощепкова). Його діяльність між партизанами і населенням Східної Словаччини. Заарештування і смерть Основина.
158. ГРДЛІЧКА, Рудольф: («Ческословенський воюак», № 6 (1955)).
На Братіславу. Р. 5-й, 1955, № 4, с. 22—23.
Нарис про визвольні бої за Гроном та за Братіславу.
159. ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ, Василь: Убогим був цей край наш... Р. 15-й, 1965, № 1, с. 14. Поезії.

160. — Наше півстоліття. Поема в честь Великого Жовтня. В неволі. Кривава завірюха. Безробіття. Еміграція. Фашизм. В партизанах. Визволення. Радісне життя. Епілог. Р. 23-й, 1973, № 11, с. 20—21.
Поезії.
161. ГРИЦЬ-ДУДА, Іван: Дев'ятнадцятий Свидник. Р. 23-й, 1973, № 6, с. 2. Поезії.
162. — Дукля. Р. 24-й, 1974, № 10, с. 1.
Поезії.
163. — Хай ростуть пам'ятники щасливого життя. Р. 24-й, 1974, № 11, с. 1—2.
Репортаж. До річниці трагедії в Токаїку.
164. — Тридцять дві смереки. До тридцятої річниці трагедії Токаїка. Р. 24-й, 1974, № 11, с. 3.
Поезії.
165. ГРОЦЬКИЙ, Петро: Партизанське село Крижі. Р. 7-й, 1957, № 9, с. 8—9.
Нарис про всебічну допомогу жителів села партизанам. Допомога радянських партизанів нашим повстанцям. Фото.
166. — Він бився за волю. До 13-річчя Словацького національного повстання. Р. 7-й, 1957, № 16, с. 2.
Нарис про М. Глогинця зі села Волиця, учасника визвольних боїв і СНП.
167. — Мої спогади. Р. 8-й, 1958, № 12, с. 8.
Спогади А. Матяша зі Свидника про організування партизанського загону у 1943 р., командиром якого став командир Червоної Армії Сергій. Про допомогу словацьких солдатів партизанам.
168. — На «Петовчовій». Р. 8-й, 1958, № 15, с. 8.
Нарис про організування партизанського загону ім. Пугачова в Гуменському окрузі. Акції загону. Допомога жителів партизанам. Фото.
169. ГУДАК, М. — слова, КИРИЧЕНКО, Л. — музика: Загоріли ватри. Частушка про партизанське життя та визвольну боротьбу. Р. 24-й, 1974, № 10, с. 9.
170. ГУЛА, П.: Краю тихий... Р. 13-й, 1963, № 7—8, с. 1.
Поезії.
171. ГУЛЬМАН, Карол: Непокоренний Токаїк предостерегає... Р. 1-й, 1951, № 3, с. 11—13.
Розповідь М. Медвідя, пережившого Токаїцьку трагедію. Російською мовою.
172. -гч- [= Чаварга, Г.]: Бореться далі. Р. 7-й, 1957, № 21, с. 22.
Нарис про В. Кошута з Вирави, учасника визвольних боїв.
173. ДАНКО, Михайло: І надійшов щасливий день... Р. 23-й, 1973, № 5, с. 2—4.
Спогади автора, учасника визвольних боїв, на героїчні бої Радянської Армії і Першого чехословацького армійського корпусу з нагоди 28-ї річниці Дня Перемоги.
174. Подоровіть маму! Р. 23-й, 1973, № 10, с. 20—21.
Оповідання. Смерть солдата Івана Гоїтика на Дуклянському перевалі, зустріч його товариша з матір'ю Івана.

175. День Чехословацької Армії. Р. 3-й, 1953, № 11, с. 5—6. Нарис. Значення історичної перемоги на Дуклі 6 жовтня 1944 року. Бойові заслуги сержанта Яноушека з військового підрозділу телефонного зв'язку.
176. ДОЛОМАН, Євмен: Народження Праги. Із збірки «Плем'я переможців». Київ 1950 р. Р. 2-й, 1952, № 6, с. 21.
Поезії.
177. ДРДА, Ян: Німа барикада. (Уривок з роману про Празьке повстання). З чеської мови переклала Ярослава Волошин. Р. 2-й, 1952, № 5, с. 20—21.
178. ДРОБНЯК, Михайло: Пісня Дуклі. (Балада). I. Долина миру. II. Шелестіння дубів. III. Заповіт героїв. IV. Квіти споминів. Р. 23-й, 1973, № 5, с. 12—13.
179. — Вони жили, щоб боротись. Р. 24-й, 1974, № 8, с. 3—9.
Нарис про життєвий шлях Петра Шмигу з Меджилаборець, учасника визвольних боїв та СНП.
180. — У Бистриці біля пам'ятника. Р. 24-й, 1974, № 8, с. 22.
Поезії.
181. ДУРА, Михайло: Радянському Союзу. Р. 7-й, 1957, № 7, с. 1.
Поезії.
182. ЖАК, Іван: Од Москви, зо Сходу. Р. 4-й, 1954, № 3, с. 22.
Поезії.
183. — Нова Маковиця. (На діалекті). Р. 4-й, 1954, № 10, с. 5.
Поезії.
184. — Той наш милий Бескид. Р. 5-й, 1955, № 11, с. 10.
Поезії.
185. — Наші люди витримали... Р. 5-й, 1955, № 12, с. 13.
Поезії.
186. — На сорок п'ятий рік... Р. 6-й, 1956, № 1, с. 20.
Поезії.
187. — Братня допомога. Р. 6-й, 1956, № 9, с. 22.
Поезії.
188. — Од ясного Сходу. Р. 10-й, 1960, № 6, с. 14.
Поезії.
189. ЗАВІЗІОН, Є. Є.: Спогади. Р. 9-й, 1959, № 10, с. 27.
Спогади автора на бої під Дуклею з нагоди їх 15-річчя.
190. ЗВАРА, Іван: Повернення додому. Р. 15-й, 1965, № 5, с. 26—27.
Участь автора спогаду в боях за Київ, Микулаш і на Дуклянському перевалі.
191. ЗОЗУЛЯК, Василь: Наїжачилось все живе. Р. 14-й, 1964, № 9, с. 20—22.
Оповідання. Відвідини сім'ї Юрія Ющак партизанами.
192. ЗУБІВСЬКИЙ, Федір: Перше вільне село. Р. 10-й, 1960, № 5, с. 15.
Нарис про визволення села Калинів.
193. — Простий із Кривого. Р. 11-й, 1961, № 9, с. 26.
Розповідь жителя села Криве І. Данечка про його участь у визвольних боях в рядах воїнів Радянської Армії.
194. І. Р.: Перед дванадцятьма роками в краї під Дуклею. Р. 6-й, 1956, № 15, с. 7.

- Нарис про бойові акції членів партизанського загону ім. Чапаєва.
195. ІВАНЧОВ, Борис: Слідами героя. Р. 23-й, 1973, № 5, с. 5.
Нарис про героїчний подвиг Героя Радянського Союзу, підполковника О. І. Деміна. Його смерть у визвольних боях за село Габура.
196. ІВАНЧОВ, Федір: Боец Юрий Ляшка. Р. 1-й, 1951, № 3, с. 19—21.
Оповідання. Про добровольця Юрка Ляшка, який став автоматчиком. Російською мовою.
197. — Здобуття висоти «Н». Р. 4-й, 1954, № 10, с. 11—12.
Нарис про здобуття висоти «Н» поблизу села Медвеже в жовтні 1944 року ротним Лінтуром та воїнами Фратішком Заградним, Василем Карелом, Бочком, Сличком і Миколою Митинканичем.
198. — Токаїчани не забудуть . . . Р. 4-й, 1954, № 11, с. 11—12.
Нарис про героїчне село Токаїк, його трагедію. Відбудова села.
199. — Радісним стало життя. Р. 5-й, 1955, № 1, с. 22—23.
Нарис про минуле і теперішнє життя села Нижня Полянка, Бардіївського округу. Відхід селян у партизани під час війни. Фото.
200. — Доказ щирості. Р. 7-й, 1957, № 19, с. 6—7.
Спогади автора про його перебування в Радянському Союзі в рядах бійців Чехословацької військової частини.
201. — На порозі. Р. 8-й, 1958, № 17, с. 14.
Нарис про Ю. Кочиша, учасника боїв на Дуклі. Його смерть на полі бою.
202. — Старий борець за нинішню справу. Р. 9-й, 1959, № 2, с. 13.
Біографічний нарис про А. Сивулича з Рокитівець. Його допомога партизанам.
203. — Враз щезло село . . . (Фронтний епізод). Р. 9-й, 1959, № 10, с. 22.
Про знищення Гунківців фашистами.
204. — Розлука друзів. Р. 10-й, 1960, № 4, с. 22—23.
Оповідання. Про двох бойових друзів — радіотелеграфістів, членів Чехословацької військової частини.
205. — Туга, чекання, враження. Р. 11-й, 1961, № 10, с. 13.
Нарис про шлях Чехословацького воєнного корпусу від Києва до брами нашої свободи — Дуклянського перевалу. Бої на перевалі.
206. — Штурмом Київ брали. Р. 12-й, 1962, № 10, с. 14—15.
Нарис. Визвольний похід бійців Чехословацької військової частини на радянській землі.
207. — Картини з бойового блокнота. Передодень. Р. 13-й, 1963, № 5, с. 14—15.
Оповідання з бойового шляху Першого Чехословацького армійського корпусу.
208. — Земля предків тягла. (До 20-річчя створення Першого чехословацького армійського корпусу в СРСР). Р. 14-й, 1964, № 4, с. 9, 27.
Оповідання. Зустріч матері зі сином. Його смерть на полі бою.
209. — Дні кругової небезпеки. Р. 14-й, 1964, № 6, с. 6—7.
Нарис про лісника І. Графіка з Лівівської Гути. Його поміч партизанам.
210. — Останні кроки до рідної землі. Р. 14-й, 1964, № 10, с. 2—3.
Спогади автора на бойові акції частин Чехословацького армійського корпусу від 4 вересня до 6 жовтня 1944 р.

211. — Махорка в армію привела. (В порядку спогаду). Р. 15-й, 1965, № 4, с. 9—10.
Перебування Данила Тягура в трудовому таборі на території Радянського Союзу, з якого дістався у штаб Чехословацької армії в Бузулуку.
212. — Знімок з Ряшева. Р. 15-й, 1965, № 9, с. 6—7.
Нарис про теперішнє і минуле життя села Ряшів. Підтримка партизанів селянами.
213. — Замінив сокиру за гвинтівку. Р. 15-й, 1965, № 11, с. 10—11.
Біографічний нарис про М. Чанду з Малого Липника, учасника визвольних боїв.
214. — Між першими бійцями. Р. 22-й, 1972, № 2, с. 6—7.
Нарис. Бойовий шлях С. Мольнара з Шариського Ястраб'я, учасника визвольних боїв від Соколова у Прагу.
215. — Живий небіжчик. Р. 24-й, 1974, № 10, с. 12—13.
Біографічний нарис про підполковника Петра Рошканина, учасника Дуклянських боїв.
216. — Роздум в полудень. Р. 24-й, 1974, № 12, с. 6—7.
Біографічний нарис про першого секретаря ЦК КСУТ д-р М. Данка. Його участь у визвольних боях.
217. КАЛИНА, Петро: Дві долі. Р. 7-й, 1957, № 22, с. 18.
Поезії.
218. Капітан Ян Налепка — командир чехословацьких партизанів на Україні. Р. 3-й, 1953, № 8, с. 8—9.
Біографічний нарис. Діяльність Я. Налепки у воєнні роки.
219. Капітан Ян Налепка — славний син словацького народу. (Ро 10-річчя його героїчної смерті). Р. 3-й, 1953, № 12, с. 22.
Біографічний нарис.
220. КАРАБЕЛЕШ, Андрій: Під Дуклею. Р. 3-й, 1953, № 11, с. 26.
Нарис про піддуклянські села, їх воєнні роки та відбудову життя.
221. КАЧІЙ, Юрій: Німі свідки подвигу героя. Р. 21-й, 1971, № 5, с. 14.
Нарис. Визвольні бої за Остраву. Бойовий подвиг екіпажу танка № 051, який між першими ввійшов у місто.
222. КВІТИНСЬКИЙ, А., КОПЧАК, В. І.: Самовідданий патріот. (Уривок з готованої книжки). Р. 24-й, 1974, № 7, с. 20—21.
223. КВІТИНСЬКИЙ, Вячеслав: Через Татри. (За журналом «Україна»). Р. 24-й, 1974, № 5, с. 8—10.
Спогади автора на бої на Словаччині під час СНП в бригаді К. Готвальда.
224. КИЙОВСЬКИЙ, Юрій: Підмінчольська історія. Р. 8-й, 1958, № 1, с. 6—7.
Нарис. Коротка історія села Лівівська Гута. Воєнні роки, допомогли селян партизанам.
225. КИНДЯ, Іван: Життя під Татрами. Р. 2-й, 1952, № 11, с. 19.
Поезії.
226. КИЯШКО, Григорій: Його супутник лісня. Р. 14-й, 1964, № 8, с. 4—5.
Нарис. Бої партизанського з'єднання В. Карасева в Чергівських горах взимі 1944/45 р.
227. КОВАЛЕНКО, А. Д.: Дружба, скріплена кров'ю. (Писано для «Дружно вперед»). Р. 8-й, 1958, № 21, с. 2.

- Спогади бувшого командира партизанського загону, учасника СНП, на його діяльність на Словаччині. Допомога партизанам зі сторони місцевого населення.
228. КОВАЧ, Андрій: Посвідка «ДКА» № 2353. Р. 15-й, 1965, № 2, с. 7. Нарис про росіянина І. П. Смирнова та його діяльність в партизанському загоні ім. Чапаєва.
229. — Наворовався. Р. 16-й, 1966, № 8, с. 4—6.
Біографічний нарис про Ф. Куруца з Ребетівки, добровольця Червоної Армії.
230. — Крокували в ногу з часом. ШЖ, 1966—67, № 7, с. 4—5.
Додаток до журналу Дв, р. 17-й, 1967, № 3.
Біографічний нарис про учителя Н. Медведя, учасника боїв проти фашизму. [В спеціальній рубриці «Про життя, боротьбу і діяльність наших прогресивних учителів». Цим нарисом починає друкування наведеної рубрики].
231. — Виписка № 594 (До фотографії С. Сидора). Р. 17-й, 1967, № 5, с. 12—13.
Біографічний нарис про С. Сидора з Улич-Кривого, бувшого солдата-добровольця Червоної Армії.
232. — Крокували в ногу з часом. ШЖ, 1966—67, № 9, с. 4—5.
Додаток до журналу Дв, р. 17-й, 1967, № 5.
Біографічний нарис про учителя М. Франка з Видрані, Гуменського округу, учасника визвольних боїв.
233. — Крокували в ногу з часом. ШЖ, 1966—67, № 11—12, с. 7.
Додаток до журналу Дв, р. 17-й, 1967, № 7.
Біографічний нарис про учителя Н. Круля зі села Старина, Гуменського округу, ілегалного працівника.
234. — Крокували в ногу з часом. Семен Гривна. ШЖ, 1967—68, № 1, с. 4. Додаток до журналу Дв, р. 17-й, 1967, № 9.
Біографічний нарис про учасника визвольних боїв, члена Чехословацького армійського корпусу.
235. — Ой, мамо, ви, мамо... Р. 17-й, 1967, № 10, с. 10—11.
Портрет Йосифа Горохонича із села Кечківці, активного учасника боротьби проти фашизму.
236. — Крокували в ногу з часом. Антоній Олеар. ШЖ, 1967—68, № 2, с. 5. Додаток до журналу Дв, р. 17-й, 1967, № 10.
Біографічний нарис про учителя зі Шариського Чорного, учасника другої світової війни.
237. — Крокували в ногу з часом. Петро Шковран. ШЖ, 1967—68, № 9, с. 6. Додаток до журналу Дв, р. 18-й, 1968, № 5.
Біографічний нарис про учителя П. Шковрана, добровольця Чехословацької армії.
238. — Крокували в ногу з часом. М. Поповець. ШЖ, 1968—96, № 10, с. 4. Додаток до журналу Дв, р. 19-й, 1969, № 6.
Біографічний нарис про учителя з Дубової, Свидницького округу. Його активна допомога партизанам та співпраця з ними.
239. — Крокували в ногу з часом. (Михайло Вашканин). ШЖ, 1969—70, № 4, с. 4. Додаток до журналу Дв, р. 19-й, 1969, № 12.

- Біографічний нарис про учителя зі села Цигла, Свидницького округу, учасника партизанського руху.
240. — Крокували в ногу з часом. Андрій Няхай. ШЖ, 1970—71, № 2, с. 3. Додаток до журналу Дв, р. 20-й, 1970, № 10. Біографічний нарис. Ілегальний працівник і партизан в часі другої світової війни.
241. — Крокували в ногу з часом. Іван Пивоварник. ШЖ, 1970—71, № 4, с. 3. Додаток до журналу Дв, р. 20-й, 1970, № 12. Біографічний нарис про учителя з Лукова, Бардіївського округу. Допомога партизанам під час другої світової війни.
242. КОКУЛЯ, Андрій: Багатозначуца мала пригода. Р. 7-й, 1957, № 18, с. 11. Нарис про радянських партизанів, яких жителі села Калинів не видали німцям.
243. КОРДОШ, П.: Запис Ю. Млинарича. Жінка з-під Дуклі розповідає . . . Розповідь вдови П. Кордош. Р. 4-й, 1954, № 10, с. 22. Тяжкі дні окупації Нижнього Комарника, його визволення.
244. КОЧЕМБА, Василь: Фашизм — війна! Р. 8-й, 1953, № 6, с. 4. Поезії.
245. КРОГ, Мирослав: Героїчний шлях. Р. 4-й, 1954, № 11, с. 29. Біографічний нарис про Я. Налепку.
246. КРОТ, Мирослав: Золоте кільце. Р. 4-й, 1954, № 10, с. 13—15. Нарис про Я. Хромея, учасника визвольних боїв.
247. КУДЗЕЙ, М.: Нам кортіло боротися. (Із спогадів колишнього партизана). Р. 14-й, 1964, № 8, с. 12—13. Спогад автора про поміч партизанській групі ім. Пугачова, яку їй подавав разом зі своїми товаришами.
248. — Як виник загін ім. Пугачова. Р. 15-й, 1965, № 3, с. 13. Нарис про виникнення партизанського загону, про його організаторів В. Цупера і Р. Жидека, та про помічників партизанів.
249. КУСЬКО, Андрій: Хризантеми. Р. 3-й, 1953, № 12, с. 19—20. Прихід Радянської Армії до одного з наших сіл в спогадах героїні оповідання.
250. ЛАДИЖЕЦЬ, Володимир: Зустріч. Р. 14-й, 1964, № 10, с. 14. Поезії.
251. — Здрастуй, злата Праго, . . . Р. 15-й, 1965, № 6, с. 9. Поезії.
252. ЛАЗОРИК, Федір: В партизанському поході. Р. 4-й, 1954, № 8—9, с. 6. Поезії.
253. — Славне десятиріччя. (Уривок). Р. 4-й, 1954, № 10, с. 1. Поезії.
254. — Велика сила. Р. 5-й, 1955, № 7—8, с. 1. Поезії.
255. — Токаїцький етюд. Р. 14-й, 1964, № 11, с. 15—17. Спогад тов. М. Медвідя на жажливий день 19 листопада 1944 р. в селі Токаїк.
256. — Великий — бо скромний. До 50-річчя Федора Іванчова 17 жовтня 1966 р. Р. 16-й, 1966, № 10, с. 14.

- Біографічний нарис про письменника Ф. Іванчова. Його участь під час війни у визвольних боях за рідну Чехословацьчину.
257. — В кінці доріг — мета. Р. 18-й, 1968, № 3, с. 21.
Портрет учительки Марії Бохин, бувшого добровольця Чехословацької Армії.
258. -лг- [=Галушка, Л.]: Наша воля прийшла через Дуклю. Р. 7-й, 1957, № 21, с. 21.
Розповідь М. Гиряка, працівника Свидницького поштамту про военні роки. Його участь на бойових акціях в рядах Першого Чехословацького корпусу.
259. В поході. Р. 10-й, 1960, № 2, с. 20.
Поезії.
260. З тобою рідний краю... Букет сонетів. 1. Повернення. 2. Слово. 3. Закономірність. 4. Молодість. 5. Подяка. Р. 23-й, 1973, № 12, с. 20.
261. МАРЕК, Иржи: По переводу с чешского А. Каплана. Говорит мать. Р. 2-й, 1952, № 7—8, с. 47—49.
Оповідання про матір, яка втратила сина у війні. Російською мовою.
262. МАСЕНКО, Терень: Червона Армія в Берліні! Р. 3-й, 1953, № 9—10, с. 56.
Поезії.
263. МАТЯШОВСЬКА, Юстина: Настіна гостина. Р. 23-й, 1973, № 7, с. 20.
Поезії.
264. — За волю, за долю. Р. 24-й, 1974, № 4, с. 21.
Поезії.
265. -М. Г.- [=Гиряк, Михайло]: Ніколи більше... Р. 8-й, 1958, № 14, с. 8.
Спогади тов. Салака про вчинки фашистів у селі Валентівці.
266. Балада про Словацьке національне повстання. Р. 5-й, 1955, № 11, с. 12—13.
267. МЕЛЬНИК, Іван: Вічна пам'ять Вам, герої! Р. 4-й, 1954, № 10, с. 12.
Поезії.
268. МИГАЛИК, Войтех: Повстання. Р. 15-й, 1965, № 8, с. 1.
Поезії.
269. МИХАЙЛІВНА, Марія: Бомбардування міста Пряшева. 20. XII. 1944. Р. 15-й, 1965, № 1, с. 16.
Поезії.
270. МИЦАЙ, Іван: Сонце свободи зійшло над Калиновом. Р. 24-й, 1974, № 9, с. 1—4.
Сопгади генерал-майора А. Я. Веденіна про визвольні бої за село Калинів.
271. МІКЛОШ, Йозеф: Ян Шверма — непохитний борець за правду народу. Р. 6-й, 1956, № 15, с. 31.
Портрет Яна Шверму, учасника СНП. Обставини його смерті.
272. — Скромна, працююча жінка. Р. 10-й, 1960, № 6, с. 5.
Портрет М. Турок-Гетш з Габури, бувшого члена Першої чехословацької бригади.
273. МОРОХОВИЧ, Василь: Могила невідомого солдата. Р. 24-й, 1974, № 1, с. 20—21.
Нарис про смерть капітана Григорія Кольцова 18 березня 1945 р.

274. МОСОРЯК, Йосиф: Зустріч з парашутистами. (Уривок з готованої книги про Словацьке народне повстання). Р. 9-й, 1959, № 7, с. 2.
275. — Партизанські ватри. Р. 14-й, 1964, № 4, с. 10—11.
Уривок з книги Й. Мосоряка, прямого учасника СНП.
276. — Про заснування бригади ім. Чапаєва на Східній Словаччині. Р. 14-й, 1964, № 7, с. 10—14, № 8, с. 7.
Спогади автора про виникнення бригади та про її членів.
277. — Увінчані сліди. Р. 17-й, 1967, № 12, с. 9.
Спогади автора про організування партизанської бригади ім. Чапаєва вліті 1943 р. І. К. Балютою та Л. Кукорелім в околицях сіл Матяшка, Вавринець, Детрих, Ременини і Руський Курів.
278. — Героїчна Злата Баня. Р. 20-й, 1970, № 7, с. 30—31.
Нарис про минуле і теперішнє життя села. Його спалення, визволення та відбудова.
279. — Так починався бій. Р. 20-й, 1970, № 9, с. 8—9.
Нарис про діяльність партизанського загону Олександра Невського та одного з його підзагонів під командуванням капітана Л. Сикори.
280. МУЛИК, Йосиф: Героїв не забувають. Р. 23-й, 1973, № 10, с. 1—2.
Розповідь про зустріч жителів села Руське з одним із своїх визволителів, полковником І. Д. Дряхловим.
281. — Вірна мати. Р. 23-й, 1973, № 10, с. 19.
Розповідь про матір Н. О. Гряч з Черкаської області УРСР і її щорічне відвідування могили свого сина на Дуклі.
282. — Батько і син. Р. 24-й, 1974, № 3, с. 4—5.
Нарис про Павла Бороша, командира першого партизанського загону на Словаччині та його сина Яна, учасника партизанської боротьби.
283. — Доля і щастя. До Дня Чехословацької армії. Р. 24-й, 1974, № 10, с. 6—7.
Біографічний нарис про підполковника Чехословацької армії Івана Микиту, добровольця Чехословацького військового прапору в Бузулуку, учасника Дуклянських боїв.
284. НАГНИБІДА, Микола: Армія миру. (Уривок). Р. 10-й, 1960, № 4, с. 1.
Поезії.
285. -от- [= Товт, О.]: Мрії збуваються. Р. 7-й, 1957, № 10, с. 20—21.
Спогади учня Свидницької одинадцятирічки І. Єха на роки війни та на повоєнне життя.
286. — Ніхто не вірив... Р. 11-й, 1961, № 6, с. 7.
Нарис про село Матисову, її воєнні роки і теперішнє життя.
287. — Село Доброслава живе! Р. 14-й, 1964, № 9, с. 6—7.
Спогади М. Бережного з Доброслави на воєнні роки. Допомога жителів села партизанам і радянському кавалерійському корпусу. Теперішнє життя села.
288. ПАЖУР, Степан: Не забудуть своїх визволителів. Р. 7-й, 1957, № 19, с. 3—5.
Розповідь про перебування кавалерійського корпусу Радянської Армії в піддуклянських селах в 1944 р. Допомога жителів корпусу, його бої з фашистами та з'єднання з Радянською Армією після його переходу

- через Дуклянський перевал. Визволення піддуклянських сіл Радянською Армією. Фото.
289. ПАЛ, Ян: В тилу ворога. Р. 14-й, 1964, № 7, с. 15.
Спогади тов. Франтішка про його участь у визвольних боях під час другої світової війни в рядах Радянської і Чехословацької армії. Фото.
290. — Не міг не згадати. Р. 14-й, 1964, № 9, с. 10, 17.
Спогади О. Добровського на роки війни. Участь в боях в рядах Першого Чехословацького армійського корпусу. В Кошицях був вартовим К. Готтвальда.
291. Партизаном в лісах Турця. За журналом «НДР» № 8/1974 р. Р. 24-й, 1974, № 10, с. 22—23.
Спогади німецького комуніста Йозефа Шица, учасника СНП, на свої бойові дороги.
292. ПАШКО, Андрій: Назустріч сонцю. (Спогади радянського бійця про 1945 рік). (Писано для «Дружно вперед»). Р. 5-й, 1955, № 5, с. 4—6.
Епізоди з життя підрозділів Радянської Армії.
293. П. Г. [=Гапак, Павел]: За нове життя. Р. 7-й, 1957, № 20, с. 8—9.
Розповідь Ю. Чуми зі села Вишні Чабини про свою боротьбу проти фашистів в рядах партизанів та в Першому Чехословацькому армійському корпусі.
294. — Знов на рідній землі. Р. 7-й, 1957, № 20, с. 17.
Про шлях Першого Чехословацького армійського корпусу в спогадах П. Микитку, інформатора на Дуклі.
295. — Не мож забути. Р. 7-й, 1957, № 22, с. 12.
Розповідь М. Медвідя про жажливі хвилини 19 листопада 1944 року в селі Токаїк.
296. — Щоб нам краще жилося. Р. 7-й, 1957, № 24, с. 9—10.
Розповідь В. Млея, учасника національно-визвольної боротьби про його зустріч з партизанами, перехід до них, його участь в боях в рядах Першого Чехословацького армійського корпусу.
297. ПИТЕЛЬ, Михайло: Ділець. Р. 4-й, 1954, № 12, с. 27—28.
Нарис про партизанський загін Сергій на горі Ділець. Наступ фашистських частин зі Снини проти загону і їх поразка.
298. — Визволення Старини. (Із спогадів про Червону Армію). Р. 22-й, 1972, № 5, с. 4—6.
Про визволення села Старина і долю сім'ї старого Кузьми під кінець війни.
299. — І Габура діждалась визволителів. (Із спогадів про Червону Армію). Р. 24-й, 1974, № 9, с. 8—10.
Визволення с. Габури Червоною Армією.
300. — Ехо канонади над Вігорлатом. (Із спогадів про Червону Армію) Р. 24-й, 1974, № 11, с. 20—21.
Про осінні дні 1944 року в селі Паригузівці.
301. ПИТНИЙ, О.: Стежки на Мінчол. Р. 14-й, 1964, № 8, с. 8—9.
Розповідь про воєнні роки і тогочасне життя села Київов. Допомога населення партизанам.
302. Пісня про Радянську Армію. Слова народні, музика П. Батюка. Р. 5-й, 1955, № 4, на обкладинці.

303. ПОЖАР, В. [= Б. Хньюупек]: Над вільною Ондавою. Р. 10-ї, 1960, № 4, с. 12.
Минуле й теперішнє життя сіл над Ондавою. Токаїцька трагедія. Визволення села.
304. — Під старим замком. Р. 10-ї, 1960, № 4, с. 13.
Про визволення Спиша та його післявоєнну відбудову. Допомога А. Шолтесика радянським воїнам при переході через Татри.
305. Полум'яний борець українського населення Меджилабірецького округу. Р. 6-й, 1966, № 2, с. 14.
Портрет Василя Івановича Цупера з нагоди недожитих 70-ти років. Його участь у визвольному русі.
306. ПОПОВИЧ, Варка: Жінка — страдниця. (Оповідання). Р. 2-й, 1952 № 3, с. 27—29, № 4, с. 25—26.
Життєвий шлях героїні Мар'ї, участь їїд вох синів у другій світовій війні та доньки в рядах партизанів.
307. ПУЙМАНОВА, Марія: Життя. (Із збірки «Життя проти смерті»). Переклад з чеської Ігнатовського А. Р. 5-й, 1955, № 5, с. 22—23.
Оповідання про визволення Праги.
308. РОДАК, Іван: Ішли чапаївці карпатськими лісами. Р. 14-й, 1964. № 8, с. 10—11.
Нарис про партизанів загону ім. Чапаєва і їх різні бойові пригоди.
309. — Як оживуть спогади. Р. 21-й, 1971, № 3, с. 2—3.
Життєвий шлях М. Сувака, одного із засновників КПЧ у Снині. Його допомога партизанському загону ім. Чапаєва і формування ним загону танкістів з рядів словацьких солдатів у Ладомировій.
310. РОМАНЧЕНКО, Микола: Вже весна гула на виднокрузі... Р. 22-й, 1972, № 5, с. 7.
Поезії.
311. РОШКАНИН, Петро: Скрутні хвилини. Р. 9-й, 1959, № 8, с. 12.
Спогади автора про бої на Дуклянському перевалі і на території Чехословаччини.
312. РУСИН, Ганна: Смерть одного комуніста. Р. 6-й, 1956, № 6, с. 11.
Спогади авторки про смерть комуніста Івана Гливку з Улича, якого замучили фашисти.
313. САБАДОШ, Михайло: Бій на кордонах. Р. 14-й, 1964, № 5, с. 6—7.
Спогади автора про перехід чехословацького загону з Польщі на територію Східної Словаччини в липні 1944 р., в якому він воював.
314. — Карпато-Дуклянська операція. Р. 14-й, 1964, № 10, с. 6—7.
Спогади про операцію та перші визволені села Вишній та Нижній Комарник.
315. — Два спогади фронтовика. Похід. Перемога. Р. 15-й, 1965, № 5, с. 8—9.
Про останні бої Чехословацького армійського корпусу на території Словаччини та про парад на Староміській площі в Празі 17 травня 1945 року.
316. — Спогади про Карпато-Дуклянську операцію. 6 жовтня — День Чехословацької Народної Армії. Р. 15-й, 1965, № 10, с. 22.
Про хід і тривання боїв.
317. — Дві буханки хліба. Р. 17-й, 1967, № 8, с. 10—11.

- Оповідання про дві загублені буханки хліба одного партизанського загону і їх знайдення.
318. — Доля трьох бійців (До 25-річчя боїв біля Соколова). Р. 18-й, 1968, № 3, с. 4—5.
Нарис про долю трьох бійців — Р. Проудска з Моравії, Й. Репика з Волині та поручика Ф. Краля. Фото.
319. — Врятування Марії. (Спогад партизанського розвідника). Р. 19-й, 1969, № 8, с. 15—16.
Про розвідницю Марію, яка попала в руки гестапо в Гуменному, та її врятування товаришами.
320. — Танкова бригада в бою. Р. 20-й, 1970, № 7, с. 8—9.
Кілька спогадів з бойового шляху Першої танкової бригади, частини Першого Чехословацького армійського окрпусу, від Києва до Чехословаччини.
321. — Полонений. Р. 20-й, 1970, № 10, с. 12—13.
Нарис про полонення француза Жака Діпо партизанами, його вступ в їх ряди.
322. — Партизан Микола Буланов. (До 28-річчя СНП). Р. 22-й, 1972, № 8, с. 6—7.
Спогад про партизана М. Буланова із загону ім. Шукаєва. Його захоплення фашистами і втеча перед самим розстрілом.
323. — Доля трьох від Соколова. До 30-річчя боїв біля Соколова. Р. 23-й, 1973, № 3, с. 11—12.
Нарис про воєнний шлях Ф. Краля, Р. Проудека та Й. Репика. Смерть Репика і Краля.
324. — Партизанський суд. Р. 23-й, 1973, № 8, с. 10—12.
Нарис про помсту партизанів за смерть однієї дитини. Знищення німецького карательного батальйону № 500 солдатами Першої гвардійської армії генерала А. Гречка на Даргові.
325. — Поранений партизан. Р. 24-й, 1974, № 2, с. 12—13.
Нарис про радянського партизана Івана Короленка, пораненого в бою біля села Петрівці.
326. — Під парашутом в повітрі. Р. 24-й, 1974, № 5, с. 20—21.
Оповідання про перший день в тилу ворога.
327. САБУРОВ, Олександр: Таємничий капітан. Р. 22-й, 1972, № 9, с. 18—19.
Спогади про Яна Налепку з нагоди його недожитих 60-х роковин. Фото.
328. СВОБОДА, Людвік: Людвік Свобода і Едуард Бенеш. Р. 19-й, 1969, № 10, с. 19.
Спогади генерала Л. Свободи на Дуклянські бої, на зустріч з президентом Е. Бенешом, огляд місця боїв президентом. З книжки: Л. Свобода. «Від Бузулука до Праги». Київ, 1964, р., с. 344—46.
329. СЕКЕЛА-МАЛИК, Олена: Так жилося під Бескидом. Р. 4-й, 1954, № 7, с. 28.
Поезії.
330. СИДОР, Михайло: В рядах Червоної Армії. (До Дня перемоги). Р. 8-й, 1958, № 8, с. 6.

- Спогади автора на свою участь у визвольній боротьбі в рядах партизанського загону ім. Квітинського та в рядах Червоної Армії.
331. СИМОНОВ, Константин: Зустріч в Куманчі. (Друкується скорочено). Р. 4-й, 1954, № 10, с. 23—28.
Оповідання про зустріч батька з пораненим сином-партизаном в селі Куманча.
332. СИСАК, Мирон: Скромний і нсобломний. Р. 24-й, 1974, № 8, с. 12—13.
Біографічний нарис про доц. д-ра Іллю Волощука, учасника визвольних боїв та Карпато-Дуклянської операції в рядах Першого Чехословацького армійського корпусу.
333. Із сім'ї борців. Р. 14-й, 1964, № 8, с. 6.
Нарис про сім'ю І. Кудзея з Нягова та воєнну діяльність сина М. Кудзея.
334. Партизан у сутані. Р. 14-й, 1964, № 8, с. 8.
Нарис про партизанську діяльність Й. Молчана.
335. Шляхом від смерті до життя. Р. 14-й, 1964, № 10, с. 5.
Нарис про бойовий шлях Петра Рошканина.
336. Мужній борець за волю. Р. 14-й, 1964, № 10, с. 13.
Нарис про бойовий шлях Йосифа Кришка.
337. СЛИМАК, В.: Найкращі сторінки снинської хроніки. Р. 14-й, 1964, № 11, с. 9—10.
Розповідь про визвольні бої в Снинському окрузі, про визволення Снини і її теперішнє життя.
338. СОЛОГУБ, О.: Колись і тепер. Присвячено Другому фестивалю НХС у Свиднику. Р. 6-й, 1956, № 8, с. 14.
Поезії.
339. — То не хмара світ закрила. Р. 8-й, 1958, № 16, на обкладинці.
Поезії.
340. — Не заростуть... Р. 24-й, 1974, № 8, с. 22.
Поезії.
341. СОСЮРА, Володимир: У шумі вітру весняного... Р. 22-й, 1972, № 5, на обкладинці.
Поезії.
342. СТЕФАНКО, Андрій: В Токаїку вирує життя. Р. 11-й, 1961, № 11, с. 6—7.
Нарис про воєнні роки села Токаїка та його післявоєнне життя.
343. — і кол.: Завада та її сусіди. Р. 13-й, 1963, № 7—8, с. 3—5.
Нарис про три села: Заваду, Руську Порубу і Притуляни, про роки війни та участь жителів названих сіл у боротьбі проти фашизму.
344. — і кол.: Під «Жебрацьким верхом». Р. 13-й, 1963, № 10, с. 4—5.
Нарис про партизанські села Бардіївського округу Боглярку і Крижі: Діяльність партизанських загонів ім. Чапаєва та ім. Квітинського, участь жителів згаданих сіл в загонах.
345. — Погляд на Верховину. Р. 14-й, 1964, № 2, с. 2—5.
Нарис про села Чабалівці і Стерківці. Участь обох сіл у визвольній боротьбі.
346. ЧАВАРГА, Г.: Убля переступає межу. Р. 22-й, 1972, № 10, с. 8—10.
Нарис про минуле і сучасне життя села Убля. Його визволення.

347. — Йому присущий неспокій. (Іванові Вавринчикові — 60 років). Р. 23-й, 1973, № 4, с. 10.
Біографічний нарис про І. Вавринчика, учасника визвольних боїв, як члена Першого Чехословацького армійського корпусу.
348. СТРАШКО, Андрій: Марійчина пісня. (Уривок з поеми). Р. 10-й, 1960, № 4, с. 18—20.
Поезії.
349. ТОВТ, О.: В ущелині Карпат. Р. 13-й, 1963, № 3, с. 2—4.
Нарис про чотири села Свидницького округу — Корейвці, Медвеже, Шарбів і Крайня Порубка. Про їх теперішнє життя і в роки війни.
350. — Асфальтована дорога — і все. Р. 13-й, 1963, № 12, с. 3.
Нарис. Врятування жителями села Дрічна, Гуменського округу, пораненого радянського льотчика лейтенанта М. Севастьянова.
351. — Зазнали багато гіркого. Таким ми зустріли життя. Р. 14-й, 1964, № 1, с. 3—4.
Розповідь Й. Марчака з Лівівської Гути про роки війни. Всебічна допомога селян партизанам.
352. — Калинів — перше визволене село. Р. 14-й, 1964, № 9, с. 12—14.
Нарис про життя села Калинів у воєнні роки. Допомога селян партизанам.
353. — Спекулянти вони? Р. 14-й, 1964, № 12, с. 26—27.
Нарис про життя села Вагринець, Свидницького округу, у воєнні і післявоєнні роки.
354. — В долині під Черговом. Р. 15-й, 1965, № 4, с. 7.
Нарис. Активна допомога жителів села Олейниково партизанам.
355. — Правду казали односельчани. Р. 15-й, 1965, № 5, с. 10—12.
Спогад В. Дулеби з Нижньої Писаної про події в селі від 7 жовтня 1944 р. до визволення.
356. — Якщо ви заведете розмову... Р. 15-й, 1965, № 7, с. 16—17.
Нарис про життя в селі Чукалівці, Гуменського округу. Активна участь його жителів у визвольній боротьбі, в рядах партизанських загонів.
357. — Ані вірити не хочеться... Р. 15-й, 1965, № 10, с. 3—6.
Репортаж. Знищення села Вишній Комарник у 1944 році. Допомога голодуючим селянам генералом Л. Свободою. Фото.
358. — Непосидючий Юрко. Р. 15-й, 1965, № 12, с. 8—11.
Репортаж. Допомога Ю. Косцелника зі села Криве, Бардіївського округу, та його односельчан партизанам. Вступ селян в ряди Радянської Армії. Фото.
359. — 23 місяці безнадійних страждань. Р. 17-й, 1967, № 5, с. 6—7.
Розповідь А. Дугана із села Лютина про своє життя. Його допомога партизанам в часі другої світової війни. Фото.
360. — З гуною на плечах. Р. 17-й, 1967, № 11, с. 21—24.
Репортаж. Допомога комуніста І. Мельника з с. Кружльова радянським партизанам і польським солдатам, агітаційна робота між людьми. Теперішнє життя села Кружльова. Фото.
361. — На возі у невідому путь. Р. 20-й, 1970, № 1, с. 6—7.
Розповідь тов. Лешкачина про вересневі і жовтневі дні 1944 року, про визволення села Вишня Ядлова.
362. — Мої батьки живуть в Києві. Р. 20-й, 1970, № 2, с. 8—9.

- Святкування 25-річчя визволення села Кийова. Участь радянських гостей на академії. Нарис про Ю. Гриця, учасника визвольних боїв. Фото.
363. — Тобі не хочеться до гір. Р. 20-й, 1970, № 2, с. 9—10.
Нарис про кийовчана Т. Превужняка, його діяльність в партизанському загоні ім. Квітинського та в Першому Чехословацькому армійському корпусі. Фото.
364. — Розвідник. Р. 20-й, 1970, № 3, с. 10—11.
Спогади І. Фуфаля з Чабаловець на його воєнні роки в рядах партизанів загону ім. Шукаєва, а пізніше в рядах Першого Чехословацького армійського корпусу.
365. — Сльози радості. Р. 20-й, 1970, № 4, с. 8.
Спогад П. Паради зі села Борове на свою діяльність в партизанському загоні «Щорс» і в рядах Першого Чехословацького армійського корпусу.
366. — Ліс мене виховав. Р. 20-й, 1970, № 5, с. 6—7.
Спогади І. Радвака з Ольшинкова, Гуменського округу на свій боїовий шлях.
367. — Чому собі не відріжете більший кусник хліба? Р. 21-й, 1971, № 4, с. 2—3.
Розповідь комуніста М. Шамбори з Гунківців, Свидницького округу про своє життя. Його допомога під час війни втікачам словацької армії, які переходили до партизанів.
368. — У старому млині. Р. 21-й, 1971, № 8, с. 2—3.
Спогади М. Шмигу, члена КПЧ з Гуменного про свою діяльність під час війни в партизанському загоні «Сергій». Фото.
369. — На кожному кроці — смерть! Р. 24-й, 1974, № 11, с. 6—7.
Репортаж. Село Світлиці, Гуменського округу, у воєнні роки та його теперішнє життя. Діяльність партизанського загону ім. Пугачова. Воєнні роки в спогадах С. Боронкая та І. Ксеняка.
370. Три дні під вогнем. Р. 6-й, 1956, № 13, с. 11—12.
Спогад С. Попика з Капішової про воєнні роки.
371. Т-г О. [= ТОВТ, О.]: Не раз в темні ночі... Р. 14-й, 1964, № 9, с. 5.
Репортаж. Допомога і співпраця жителів села Матяшка партизанам-чапайвцям у спогадах колишнього борця за волю М. Голодяка.
372. Тут організувався... Р. 8-й, 1958, № 11, с. 5.
Нарис. Допомога жителів села Матяшка партизанам загону ім. Чапаєва.
373. ТУТКО, Михал: Капітан Ян Налепка завжди залишиться сяючим прикладом. Р. 6-й, 1956, № 15, с. 30.
Нарис з нагоди 13-річчя героїчної смерті Я. Налепки.
374. ТХІР, Іван: В знак подяки. Дума. Р. 4-й, 1954, № 10, с. 31.
Поезії.
375. УБОЧАНИН, Андрій Н.: Із спомину партизанської боротьби. Р. 3-й. 1953, № 9—10, с. 55—56.
Спогади партизана з Габури, учасника боїв з німецькими загарбниками, члена загону «За Родину».

376. ФЕДОРЧУК, Петро: Учасники боїв за свободу. Р. 4-й, 1954, № 10, с. 10.
Нарис про С. Мольнара із Шариського Ястраб'я, учасника визвольних боїв.
377. — Якованці згадують. Р. 5-й, 1955, № 2, с. 12.
Нарис. Поміч жителів села Яковани партизанам.
378. — У нас відбувалось. Р. 9-й, 1959, № 9, с. 14.
Розповідь А. Костика з Нижньої Писаної про діяльність партизанів у навколишніх лісах, яким він приносив їжу і зброю.
379. ФРИЦЬКИЙ, А.: Тут фашисти не мали спокою. Р. 9-й, 1959, № 9, с. 8.
Розповідь про поміч жителів Бардіївського округу партизанам. Вступ в їх ряди.
380. ХНЬОУПЕК, Богуш: Букет роз для Колобанова. Р. 9-й, 1959, № 9, с. 2—3.
Нарис. Знайдення могили російського солдата Колобанова, який загинув в селі Гавранець, Свидницького округу.
381. ЦАПЦАРА, Андрій: За Томаша Масарика. Р. 23-й, 1973, № 7, с. 21.
Поезії.
382. ЧАВАРГА, Г.: Пісня для ветерана. Р. 23-й, 1973, № 10, с. 4—5.
Біографічний нарис про І. Яночка з Ублі, учасника визвольних боїв в рядах Першого Чехословацького армійського корпусу.
383. — За покликом серця. Р. 24-й, 1974, № 4, с. 1—3.
Розповідь Станіслава Сичака зі села Збой, учасника визвольних боїв, про свою діяльність у воєнні роки. Фото.
384. — Ми з вами, хлопці. Р. 24-й, 1974, № 6, с. 8—9.
Село Крижі в часі СНП в спогадах Василя Роголя та Івана Хому.
385. Малій партизан. Р. 12-й, 1962, № 7—8, с. 51.
Поезії.
386. ЮРТИН, Василь: Свобода в Карпатах. Р. 6-й, 1956, № 12, с. 11.
Поезії. Російською мовою.
387. ЯНДІК, Милан: Свобода йшла через Дуклю. Р. 10-й, 1960, № 10, с. 8—9.
До Дня Чехословацької Армії. Бої за перші метри нашої країни.

ІІІ. РІЗНЕ.

388. Бойовий шлях Першого Чехословацького армійського корпусу в СРСР. Р. 5-й, 1955, № 5, с. 16.
Карта.
289. Брама визволення. Р. 9-й, 1959, № 10, с. 16—17.
Фотомонтаж зі святкування 15-ї річниці Карпато-Дуклянської операції у Свиднику і на Дуклі.
390. В дні 3 та 4 жовтня 1964 року... Р. 14-й, 1964, № 10, с. 16.
Текст до фотографій з нагоди святкування 20-річчя боїв на Дуклі.
391. В партизанських селах... Р. 13-й, 1963, № 2, с. 3.
Повідомлення про траурний мітинг в партизанських селах Кляк і Острий Грунь.
392. В суботу, 29 серпня 1964 року... Р. 14-й, 1964, № 9, с. 1.

- Текст до фотографій з нагоди святкування 20-річчя СНП в Банській Бистриці.
393. Вільна Радвань. Р. 9-й, 1959, № 12, с. 18.
Повідомлення про святкування 15-ї річниці з дня визволення Радвані Фото.
394. Вірні бойовій дружбі. Р. 22-й, 1972, № 10, с. 5.
Повідомлення про відвідини міста Пряшева групою бувших радянських партизанів з нагоди 28-ї річниці СНП.
395. Всенародне торжество. Р. 4-й, 1954, № 10, с. 3—7.
Текст до фотографій з нагоди 10-ї річниці вступу Радянської Армії та Першого Чехословацького армійського корпусу на територію Чехословаччини.
396. ГАПАК, Степан: 3 ательє Д. Милого. Р. 10-й, 1960, № 8, с. 16—17.
Текст з фотографіями картин художника Д. Милого, які присвячені трагедії в Токаїку.
397. Герої завжди з нами. Р. 9-й, 1959, № 12, с. 7.
Фотомонтаж з текстом з нагоди святкування 15-річчя Токаїцької трагедії.
398. ГИРЯК, М.: Радісна зустріч. Р. 7-й, 1957, № 20, с. 8.
Повідомлення про відвідини Пряшівської української одинадцятирічної школи одним з визволителів міста Пряшева майора Я. Ротіна.
399. ГРИВНАК, Самуел: Пряшівська бувальщина. Пам'ятник визволителям. Р. 13-й, 1973, № 7, с. 5.
Текст до фотографії пряшівського Пам'ятника визволителів. Історія його виникнення та його опис.
400. Дукля — брама свободи. Р. 19-й, 1969, № 10, с. 14—18.
Фотомонтаж. Бої на Дуклянському перевалі, зустріч воїнів зі селянами. Цитати з книги Л. Свободи «Від Бузулука до Праги». Київ, 1964, с. 314, 318.
401. ДАЦКО, Ю.: Sprawжне обличчя словацького фашизму... Р. 8-й, 1958, № 19, с. 3.
Повідомлення про виставу у Пряшеві, яка розповідає про фашизм на Словаччині та СНП. Фото.
402. 25 СНП. Р. 19-й, 1969, № 9, с. 2—3.
Текст з фотографіями з нагоди святкування 25-річчя СНП в Банській Бистриці.
403. До 20-ти річчя визволення. Р. 15-й, 1965, № 2, с. 32.
Текст до фотографій з нагоди святкування 20-ти річчя визволення Східнославацького краю. Відвідини Пряшева його визволителями підполковником А. П. Фокінім та майором Я. Л. Ротінім.
404. ДУБАЙ, Михайло: Боротьба пензлем. Р. 9-й, 1959, № 9, с. 15.
Про виставку картин художників Пряшівського округу з нагоди 15-річчя СНП. Фото картин з тематикою повстання.
405. З жертв і героїзму радянського народу народжувалась свобода поневолених народів. Р. 15-й, 1965, № 2, с. 16—17.
Повідомлення про святкування 20-річчя з дня визволення міста Кшиць. Фото.
406. Здійснились мрії. На честь героїв Словацького національного повстання. Р. 6-й, 1956, № 12, с. 20.

- Повідомлення про відкриття Крайового музею в Пряшеві у зв'язку із святкуванням 12-річчя СНП.
407. -і-: Панорама культурного життя. Кіно. Р. 23-й, 1973, № 8, с. 25.
Про радянський фільм «Називали його Рибарик», основою якого є шукання незнайомого бійця партизанської частини.
408. Й. М. [= МУЛИК, Йосиф]: Героям Дуклі слава! Р. 24-й, 1974, № 11, с. 16—17.
Фотомонтаж з нагоди святкування 30-ї річниці Дня Чехословацької Армії на Дуклі.
409. КРАТЮК, Р.: Уклін героям Карпато-Дуклянської операції, Р. 19-й, 1969, № 11, с. 16—17.
Повідомлення про торжества в Свиднику і на Дуклянському перевалі з нагоди 25-річчя Карпато-Дуклянської операції. Відкриття Дуклянського музею у Свиднику. Фото.
410. (мг) [= ГИРЯК, Микола]: Відзначили славу річницю. Р. 24-й, 1974, № 10, с. 8.
Повідомлення про святкування 30-ї річниці визволення села Калинів. Фото.
411. Напередодні визволення. Р. 22-й, 1972, № 5, с. 9.
Повідомлення про урочистий вечір в селі Гавай, Свидницького округу з нагоди 27-ої річниці закінчення другої світової війни.
412. Народ їх шанує. Р. 13-й, 1963, № 12, с. 2.
Повідомлення про відмічення 19-ї річниці трагедії в Токаїку. Фото.
413. Незабутні хвилини. Р. 5-й, 1955, № 5, с. 7.
Текст до фотографій з визволення Праги в травні 1945 року.
414. Острава, Пльзень, Братіслава, Прага. Р. 15-й, 1965, № 6, с. 2—3.
Фотомонтаж з нагоди 20-річчя визволення нашої Батьківщини. Військові паради в згаданих містах.
415. П-ик, С.: Полеглим героям. Р. 8-й, 1958, № 11, с. 13.
Повідомлення про відкриття пам'ятника полеглим героям СНП в селі Раковці, Михалівецького округу з нагоди 13-ї річниці визволення нашої Батьківщини Радянською Армією. Фото.
416. Пам'ятник визволителям в Калинові. Р. 17-й, 1967, № 12, с. 8.
Повідомлення про відкриття пам'ятника. Фото.
417. Панорама культурного життя. Кіно. Р. 23-й, 1973, № 1, с. 25.
Повідомлення про новий фільм «Завтра буде пізно» в якому головним героєм виступає Я. Налепка.
418. Партизанський генерал. Р. 15-й, 1965, № 6, с. 9.
Повідомлення про відвідини Чехословаччини генералом запасу І. Д. Ветровим з нагоди святкування 20-річчя визволення нашої країни Радянською Армією.
419. ПИХОНСЬКИЙ, Й.: Художники до 16 роковин СНП. Р. 10-й, 1960, № 9, с. 31.
Повідомлення про виставку пряшівських художників, присвячену 16-й річниці СНП.
420. По історичних місцях. Р. 4-й, 1954, № 10, с. 16—17.
Текст до фотографій Дуклі та її околиці.
421. Радянські партизанські командири... Р. 14-й, 1964, № 8, с. 3.
Повідомлення. Відвідини радянськими партизанськими командирами

- генерал-майором І. Наумовим та К. К. Поповим території нашої держави, де були скинуті перші радянські партизани.
422. РЕДАКЦІЯ ЖУРНАЛУ «ДУЛКЯ»: Літературний конкурс. Р. 23-й, 1973, № 9, с. 13.
Оголошення на літературний конкурс з нагоди СНП і визволення нашої Батьківщини Радянською Армією на краший художній твір.
423. 17 березня 1967 р. . . . Р. 17-й, 1967, № 4, с. 8.
Повідомлення про нагородження І. Шура, бувшого партизана, урядом СРСР медаллю «За відвагу».
424. СОЛОВКІН, Б.: Пам'ятник любові. Р. 4-й, 1954, № 10, с. 21.
Повідомлення про стан робіт на пам'ятнику Радянській Армії у Свиднику.
425. 1945 19. I. 1955. Р. 5-й, 1955, № 1, с. 16—17.
Текст до фотографій міста Пряшева з нагоди його визволення військами Радянської Армії.
426. Токаїк. 19. XI. 1944. Токаїк у графіці Ореста Дубая. Р. 4-й, 1954, № 11, с. 16—17.
Репродукції графік з текстом.
427. Урочистий вечір в Пряшеві на честь Дня Перемоги. Р. 7-й, 1957, № 10, с. 11.
Повідомлення про святкування 12-ї річниці визволення нашої Батьківщини славною Радянською Армією. Фото.
428. Художники на честь 30 річниці СНП. Р. 24-й, 1974, № 8, с. 16—17.
Фотографії картин Д. Милого, С. Гапака, А. Добоша, Н. Федьковича, Ю. Кресили, Ф. Гібали, Ю. Мушки, А. Гая, М. Диця, присвячені річниці СНП.
429. -ш-: Пам'ятник повстанню. Р. 24-й, 1974, № 8, с. 13.
Повідомлення про відкриття виставки «Пам'ятник повстанню» в Банській Бистриці.
430. 6 жовтня 1944 року . . . Р. 5-й, 1955, № 4, с. 17.
Фотографії пам'ятника на Дуклянському перевалі і пам'ятника бійцям-героям Радянської Армії в Пряшеві з текстом.
431. Героїчна Прага діждалась свободи. Р. 15-й, 1965, № 5, с. 16.
Фотомонтаж присвячений визволенню Праги.
432. Банська Бистриця. 29. 8. 1974. Р. 24-й, 1974, № 10, с. 16—17.
Фотографії з текстом. Маніфестація в Банській Бистриці з нагоди 30-річчя СНП.
433. -яш-: Панорама культурного життя. Виставки. Слідами визволителів. Р. 23-й, 1973, № 2, с. 24.
Повідомлення про виставку художників М. Диця та А. Гая, присвячену 28-ій річниці визволення міста Пряшева Радянською Армією.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

(Номери, які відносяться до прізвищ осіб, показаних за ознакою персоналії, подано в дужках).

- Аметистов, М. (122)
Андрейцо, Павло (141)
-апс- (= Стефанко, Андрій) 1
Баволяр, В. (59)
Байцура, В. (152)
Балота, І. К. (102), (277)
Барновський, М. 2
Барток, Ян 3
Батюк, П. 302
Бачковський, Іван 126
Бенеш, Едуард (328)
Бережний, М. (287)
Білей (139)
Біляк, Василь 5, 6, (9)
Білянин, М. (22)
Блиха, М. 127
Бобак, Ірина (151)
Боднар, Віктор 128
Боднар, І. 129
Боролич, Юрко (14), (88)
Боронкай, С. (369)
Борош, Павел (282)
Борош, Ян (101), (282)
Бохина, Марія (257)
Бочко (197)
Бринда, Іван 130
Буланов, Микола (322)
Бунганич, Петро (80)
-В. К.- (= Копчак, В.) 7
-ВК- (= Копчак, В.) 133
Вавринчик, Іван (347)
Вайда, В. (62)
Валянський (7)
Ванат, Іван 8
Вашканин, Михайло (239)
Веденін, А. Я. (270)
Величко (7)
Верховинська, Ольга 135, 136
Ветров, І. Д. (123), (418)
Виноградов, І. 138
Виравець, В. 10
Віцо, Федір 139
Владимир, Ервін 141
Волос, Ник. 142
Волошин, Ярослава 177
Волощук, Ілля 12, (332)
Воронько, Платон 143
Гай, А. (92), (428), (433)
Гайний, В. 145
Галайда, Ілля 146
Галайда, Микола 13
Галушка, Л. 147
Гапак, Степан 396, (428)
Гарван, П. (25)
Гвозда, Микола 148
Герка, Й. (44)
Гиряк, М. (258)
Гиряк, Микола 149, 150
Гиряк, Михайло 151, 152, 398
Гібала, Ф. (66), (428)
Гладков, В. Ф. (16)
Гливка, Іван (312)
Глогинець, М. (166)
Голенда, Й. 14
Голод, Андрій 153
Голодяк, М. (371)
Гонда, Й. 154, 155
Гончар, Олесь 156
Горкович, Василь 157
Горохович, Йосиф (235)
Готвальд, Клемент (11), (290)
Грдлічка, Рудольф 158
Гренджа-Донський, Василь 159, 160
Гречко, А. А. (91)
Гривна, Семен (234)
Гривнак, Самуел 399
Гриць, Ю. (362)

- Гриць-Дуда, Іван 161—164
 Грофік, І. (209)
 Гроцький, Петро 165—168
 Грубовчак, Й. 16
 Гудак, І. (37)
 Гудак, М. 169
 Гудзей, Ю. 104
 Гула, П. 170
 Гульман, Карол 171
 Гуменик, Я. (155)
 -гч- (= Чаварга, Г.) 172
- Данечко, І. (193)
 Данко, Михайло 17, 18, (19), 173,
 (216)
 Дацко, Ю. 401
 Деркач, М. (150)
 Демін, О. І. (195)
 Джуган, Ф. (152)
 Диць, М. (92), (428), (433)
 Діпо, Жак (321)
 Лобош, А. (428)
 Добровський, О. (290)
 Долман, Евмен 176
 Дрда, Ян 177
 Дробняк, М. (29)
 Дробняк, Михайло 178—180
 Дряхлов, І. Д. (280)
 Дубай, М. 20—68, 404
 Лубай, О. (426)
 Лугань, А. (359)
 Дулеба, В. (355)
 Дура, Михайло 181
- Єгоров (7)
 Єдинак, Андрій 69
 Ємельянов, О. Г. (138)
 Єник, Андрій 70
 Єх, І. (285)
- Жак, Іван 182—188
 Жидек, Р. (248)
- Завізіон, Є. Є. 189
 Заградний, Франтішек (197)
 Запотоцький, Антонін 71
 Звара, Іван 190
 Зозуляк, Василь 72, 73, (124), 191
- Зубівський, Федір 192, 193
- І. Р. 194
 Іванчов, Борис 195
 Іванчов, Федір 196—216, (256)
 Ігнатовський, А. 307
 -ім- 407
- Й. М. (= Мулик, Йосиф) 408
- Калина, Петро 217
 Капішовський, Василь 74
 Каплан, А. 261
 Карабелеш, Андрій 220
 Карас'єв-Степанов (7)
 Карел, Василь (197)
 Качій, Юрій 221
 Качуряк, М. (31)
 Квітинський, А. (7), (106), 222
 Квітинський, Вячеслав 223
 Київовський, Юрій 224
 Кимак, І. (140)
 Киндя, Іван 225
 Кириченко, Л. 169
 Кишюк, Григорій 226
 Клоков, Всеволод 75
 Кнап, М. (25)
 Коваленко, А. Д. 227
 Ковач, Андрій 76—80, 103, 228—
 241
 Козак, І. (50)
 Козлов (23)
 Кокуля, Андрій 242
 Колобанов (380)
 Кольцов, Григорій (273)
 Кононихін, Н. 81
 Копецький, Вацлав 82
 Копчак, В. І. 222
 Кордош, П. 243
 Короленко, Іван (325)
 Костик, А. (378)
 Костольний, Л. 83
 Косцелник, Юрко (358)
 Кочемба, Василь 244
 Кочиш, Ю. (201)
 Кошут, В. (172)
 Краль, Ф. (318), (323)
 Краль, Ян (149)
 Кратюк, Р. 409
 Кресила, Ю. (428)

Кришко, Йосиф (336)
Кричко І
Крог, Мирослав 245
Крот, Мирослав 246
Круль, М. (233)
Ксеняк, І. (369)
Кудзей, І. (333)
Кудзей, Михайло (73), 84, 85, 86,
247, 249, (333)
Кузьма (298)
Кукорелі, Л. (102), (277)
Кунцьо, Степан (115)
Куртий, М. (22)
Куруц, М. (40)
Куруц, П. (40)
Куруц, Ф. (229)
Кусько, А. (80)
Кусько, Андрій 249
Кучерявий, Андрій 87

Ладичець, Володимир 250, 251
Лазорик, Федір 88, 252—257
-лг- (= Галушка, Л.) 258
Ленарт, Йозеф (116)
Лешканин (361)
Лінтур (197)
Ліхвар, М. (80)
Лукацко, Степан (136)

-М. Г.- (= Гиряк, Михайло) 265
(мг) (= Гиряк, Микола) 410
Макара, Степан 90
Марек, Иржи 261
Марчак, Й. (351)
Масенко, Герень 262
Матяш, А. (167)
Матяшовська, Юстина 263, 264
Медвідь, Н. (230)
Медвідь, М. (144), (171), (295)
Мельник, І. 267
Мельник, І. (360)
Мешша, В. 92
Миаглик, Войтех 268
Микита, Іван 93 (283)
Микита, П. (294)
Милій, Д. (396), (428)
Миндош, Іван 94
Митинканич, Микола (197)
Михайлівна, Марія 269

Михалів, Корній 95, 96
Мицай, Іван 270
Міклош, Йозеф 271, 272
Млей, В. (296)
Млинаруч, Ю. (64)
Млинаруч, Ю. 243
Молнар, С. (376)
Молчан, Й. (334)
Мольнар, С. (214)
Мораванський, Ян 97, 98
Морохович, Василь 273
Мосоряк, Йосиф 274—279
Мулик, Йосиф 280—283
Мушка, Ю. (428)

Нагнибіда, Микола 284
Налепка, Ян, (218), (219), (245),
(327), (373), (417)
Наумов, І. (421)
Николь (67)
Новотний, А. 99
Няхай, А. (80), (240)
-от- (= Товт, О.) 285—287
Олеар, Антоній (236)
Ольбрахт, Іван (82)
Основин, Димитро М. (157)

П. Г. (= Гапак, Павел) 293—296
Павлик, Степан 100
Пажур, Степан 101, 102, 288
Пал, Ян 289, 290
Парада, П. (365)
Пашко, Андрій 292
П'ещак, І. (80)
Пивоварник, Іван (241)
Питель, Михайло 104, 297—300
Питний, О. 301
Пихонський, Й. 418
Піпас, А. (44)
Пожар, В. (= Хньоупек, Б.) 303,
304
П-ик, С. 415
Попик, С. (370)
Попов, К. К. (421)
Поповець, М. (238)
Попович, Варка 306
Попович, Михайло 106
Превужняк, Т. (363)

Прокіпчак, Іван 107, 108
Проудек, Р. (318), (323)
Пуйманова, Марія 307
Пукач, І. (50)
Пурдеш, М. (40)
Пурдеш, Ф. (40)
Пучков, Степан (Ощепков) (157)

Радвак, І. (366)
Репик, Й. (318), (323)
Рогаль, Василь (384)
Родак, Іван (15), 109, 110, 308
309
Романченко, Микола 310
Ротін, Я. Л. (398), (403)
Рошканин, Петро (215), 311, (335)
Русин, Ганна 312

Сабадош, Михайло 313—326
Сабол, М. (140)
Сабуров, Олександр 327
Салак (265)
Сахер, В. 111
Свобода, Людвік (12), (89), 328,
(357), 400
Севастьянов, С. (350)
Секела-Малик, Олена 329
Семанчик, М. (59)
Сергій (167)
Сивулич, А. (202)
Сидор, Михайло 330
Сидор, С. (231)
Сидоров, М. 112
Сикора, Л. (279)
Симонов, Кнстянтин 331
Сисак, Мирон 332
Сичак, Станіслав (383)
Сичак, Терезія 125
Славік, Ян 113
Слимак, В. 337
Сличко (197)
Смирнов, І. П. (228)
Снинчак, Й. 114
Соловкін, Б. 424
Сологуб, О. 338—340
Сополіга, М. (133)
Сорока, П. (25)
Сосюра, Володимир 341
Сталін, Й. В. (11)

Стефанко, Андрій 342—347
Страшко, Андрій 348
Сувак, Михайло (127), (309)
Сургент, П. (25)
Говт, Олександр 349—369, 371
Турок-Гетеш, М. (272)
Тутко, Михал 373
Тхір, Іван 374

Федор, Варфоломій 118
Федорчук, Петро 376—378
Федькович, М. (428)
Фокін, А. П. (403)
Франко, Василь 119
Франко, М. (232)
Франтішек (289)
Фрицький, А. 379
Фуфаль, І. (364)

Хньоупек, Богуш 380
Хома, Іван (384)
Хомич, П. (137)
Хромей, Я. (246)

Цапцара, Андрій 381
Цапцара, І. (50)
Цупер, В. (249)
Цупер, Василь Іванович (305)

Чаварга, Г. 346, 382—384
Чанда, М. (213)
Чех, О. (37)
Чума, Ю. (293)

-ш- 429
Шверма, Ян (7), (271)
Шиц, Йозеф (291)
Шковран, Петро (257)
Шкурло, Іван 120
Шкут, Семен 121
Шмига, М. (368)
Шмига, Петро (179)
Шолтесик, А. (304)
Шукаєв, М. І. (7)

Щамбора, М. (367)
Щур, І. (423)

Юриста, П. (40)

Юртин, Василий 386

Яндік, Милан 387

Яноушек (175)

Яночко, І. (382)

-яш- 433

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Андріїова 67
 Банська Бистриця 3, 99, 392, 402, 429, 432
 Белеївці 133
 Бехерів 60
 Боглярка 344
 Братіслава 130, 158, 414
 Бузулук 14, 128

 Вавринець 277
 Вагринець 353
 Балентівці 265
 Варихівці 50
 Великий Липник 68
 Видрань 232
 Вирава 172
 Вишні Чабини 293
 Вишній Комарник 314, 357
 Вишня Ольшава 47
 Вишня Яблінка 34, 115
 Вишня Ядлова 361
 Волиця 65, 166

 Габура 142, 195, 272, 299
 Гавай 42, 411
 Гавранець 380
 Генцовці 145
 Гостовиці 58
 Гуменне 16
 Гунківці 93, 203, 367

 Даргов 324
 Детрих 277
 Ділець 297
 Доброслава 53, 287
 Дрічна 350
 Дубова 238
 Дукля 4, 8, 121, 387, 390, 400, 408, 420

 Завада 45, 134, 343
 Збойі 383
 Збудський Рокитів 29
 Злата Баня 276

 Іновець 32

 Калинів 192, 242, 270, 352, 410, 416
 Камійонка 23
 Капішова 370
 Кечківці 235
 Київ 126, 190, 206, 207
 Кийов 39, 301, 361
 Кляк 391
 Корейвці 349
 Коромля 137
 Кошиці 290, 405
 Країне Чорне 49
 Крайня Бистра 31
 Крайня Порубка 349
 Криве 193, 358
 Крижі 46, 165, 344, 384
 Кружльова 36)
 Ладомірова 64, 309

 Легнава 59
 Лівівська Гута 209, 224, 351
 Лімне 147
 Луків 241
 Лютина 135, 359

 Малий Липник 24, 213
 Матисова 28, 286
 Матяшка 277, 371, 372
 Матяшовці 154
 Медведже 349
 Меджилабірці 179

 Нижній Комарник 51, 125, 243, 314

Нижній Мирощів 22
Нижній Тварожець 41
Нижня Писана 132, 355, 378
Нижня Полянка 199
Новоселиця 63

Олешиків 354
Ольшавиця 106
Ольшинків 33
Ортутова 44
Острада 128, 221, 414
Острій Грунь 391

Паригузівці 300
Петрівці 325
Пихні 151
Плзень 414
Прага 14, 156, 307, 315, 413, 414, 431
Прикра 57
Притуляни 343
Пряшів 1, 20, 394, 431, 402, 406, 425, 427, 430, 433

Радвань 393
Раковці 415
Регетівка 40, 229
Ременини 277
Рівне 54
Рокитівці 202
Руська Поруба 136, 343
Руський Курів 277
Руський Потік 62
Ряшів 27, 212

Свидник 131, 140, 167, 409, 424
Свидничка 48

Світлиці 369
Снина 337
Старина (Старолюбів. окр.) 35
Старина (Гумен. окр.) 233, 298
Стерківці 345
Страняни 30
Суків 152

Татри 304
Товарне 154
Токаїк 52, 86, 109, 117, 144, 163, 198, 255, 295, 342, 396, 412, 426

Убля 43, 346, 382
Убочанин, Андрій Н. 375
Удоль 25
Улич 26, 312
Улич-Криве 231

Фричка 37
Хмельова 61

Цигелка 38
Цигла 239

Чабалівці 345, 364
Чертижне 55
Чукалівці 356

Шарбів 349
Шариське Чорне 21, 236
Шариське Ястраб'є 214, 376
Шеметківці 56

Яковани 377
Ялинка 36
Ясло 111

RESUMÉ

BOHDANA KORŽOVÁ, TÉMA SNP A OSLOBODENIA NAŠEJ VLASTI SOVIETSKOU ARMÁDOU V ČASOPISE DRUŽNO VPERED (1951—1974). BIOGRAFIA

30. výročie podnietilo výskum tejto udalosti z rôznych hľadísk. Bibliografia Téma SNP a oslobodenia našej vlasti Sovietskou armádou v časopise Družno vpered (1951—1974) zahrňuje materiály s uvedenou tematikou na stránkach časopisu v priebehu 24 rokov, t. j. od vzniku časopisu po dnešok.

V úvode sa vysvetľujú zásady výberu a triedenia materiálov, ktoré sa opierajú o žurnalistický aspekt, pretože bibliografia vznikla v procese výskumu miestnej ukrajinskej žurnalistiky. V úvode sa ďalej podotýka, že záujem o túto problematiku bol v rôznych rokoch činnosti časopisu rozdielny. Bohaté na problematiku SNP a oslobodenie sú roky jubilejné. V krízovom roku 1968 je však táto téma veľmi slabo zastúpená, čo bolo tiež prejavom určitých deformácií v ideovo-politickej orientácii časopisu.

Uverejnený bibliografický materiál je vhodným prameňom pre literárno-historický a kultúrno-historický výskum.

RESÜMEE

BOHDANA KORŽOVÁ, THEMEN DES SLOWAKISCHEN NATIONALAUFGSTANDES UND DER BEFREIUNG DER HEIMAT DURCH DIE SOWJETARMEE IN DER ZEITSCHRIFT »DRUŽNO VPERED« (1951—1974)

Das 30-jährige Jubiläum des Slowakischen nationalen Aufstandes regte zur Erforschung dieses historischen Ereignisses von verschiedenen Gesichtspunkten an. Die Bibliographie: Das Thema des Slowakischen nationalen Aufstandes und die Befreiung unserer Heimat durch die Sowjetarmee in der Zeitschrift »Družno vpered« (1951—1974) enthält die Materialien zu diesem Thema in der erwähnten Zeitschrift im Verlauf von 24 Jahren, d. h. vom Anfang der Zeitschrift bis zur Gegenwart.

Einleitend erklärt die Verfasserin die Prinzipien der Auswahl und Klassifizierung der Materialien, die sich auf den journalistischen Aspekt stützen, da die Bibliographie im Prozeß der Erforschung der örtlichen ukrainischen Journalistik entstand. In der Einleitung führt die Verfasserin an, daß das Interesse zu dieser Problematik des Slowakischen nationalen Aufstandes und zur Befreiung sind die Jubiläumsjahre. Im Krisenjahr 1968 ist diese Problematik sehr schwach vertreten, was wahrlich Ausdruck einer bestimmten Deformation in der ideologisch-politischen Orientierung der Zeitschrift war.

Das veröffentlichte bibliographische Material ist eine entsprechende Quelle für die literarhistorische und kulturhistorische Forschung.

Переклав д-р Ервін Лазар

ІСТОРІЯ

СЕЛЯНСЬКИЙ РУХ НА ПРЯШІВЩИНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-Х РОКІВ Ц. СТ.

ІВАН ВАПАТ, КРАЙОВИЙ ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ В ПРЯШЕВІ

Сорок років тому чехословацька преса протягом кількох днів інформувала своїх читачів про беззвсні події на Лабірщині. Цей закуток Східної Словаччини став темою сенсаційних інформацій і кореспонденції журналістів друкованих органів різних «державнотворчих» і опозиційних політичних партій домюнхенської Чехословаччини.

Затушовуючи соціальні і національні аспекти беззневих подій у Чертіжному і Габурі, чехословацькі урядові кола посередництвом преси намагались переконати чехословацьку і світову громадськість в тому, що причиною селянського заворушення стала ворожа передвиборча агітація Автономно-землеробського союзу (куртяківців) і комуністів, за якими пішло «несвідоме русинське населення». Преса Глінкової словацької народної партії (людаків) в свою чергу зваловала вину за події в Чертіжному і Габурі на аграрну партію, яка була її конкурентом у Східній Словаччині.

Справжню суть чертіжнянсько-габурського селянського заворушення розкрила Комуністична партія Чехословаччини з трибуни чехословацького парламенту й на сторінках свого друкованого органу «Руде право». Завдяки комуністичній пресі чертіжнянсько-габурське селянське заворушення стало об'єктом тривоги і глибокої стурбованості всієї прогресивної чехословацької громадськості.

Чертіжнянсько-габурське селянське заворушення було вершиною селянської боротьби проти соціального і національного утиску українського населення чехословацькою буржуазією і її українськими помічниками.

* * *

Селянський рух у міжвоєнний період становив складову частину революційної боротьби робітничого класу, керованого комуністичними партіями. Експлуатоване і пригноблене селянство стало природним союзником робітничого класу в боротьбі за розв'язання наболілих соціальних і національних проблем.

Розвиток капіталізму на селі породив класову диференціацію всередині селянства, загострив соціальні суперечності між його крайніми групами: сільськогосподарським пролетаріатом і поміщиками, дрібними хліборобами

і сільськими багатіями (куркулями). З другого боку, боротьба селян була спрямована проти буржуазної аграрної політики і феодалських залишків на селі. На західноукраїнських землях селянство, крім соціального утиску, зазнало і національне гноблення, тому соціальне питання було пов'язане з національним. Крім того, в політичній системі домюнхенської Чехословаччини селянство стало об'єктом політичної боротьби різних політичних партій, які в передвиборчій кампанії намагались повернути його на свій бік. Шляхом революційної боротьби селянські маси переконувались про необхідність зміцнювання бойового союзу з робітничим класом, очолюваним комуністами. Союз робітничого класу з селянством, що зміцнювався в період економічної кризи і національно-визвольної боротьби проти фашизму, згодом перетворився у міцні підвалини соціалістичного будівництва у відновленій Чехословаччині.

З цих аспектів спробуємо розглянути селянський рух у порівняно найбільш економічно відсталій частині Східної Словаччини. Своєї вершини він досяг у Чертіжнянсько-габурському селянському заворушенні.

* * *

Північно-східні райони Східної Словаччини, в яких живе переважна більшість українського населення, здебільшого гористі, покриті лісами. Із загальної площі 831 659 га колишнього Пряшівського краю сільськогосподарські угіддя становили 491 462 га*, а ліси — 291 892 га. Однак у північних районах, у колишньому Снинському окрузі із загальної площі 81 638 га сільськогосподарські угіддя становили 37 496 га, а ліси — 41 107 га; у Міжлаборецькому окрузі із загальної площі 57 190 га на сільськогосподарські угіддя припадає 27 077 га, на ліси — 27 298 га; у Свидницькому зі загальної площі 41 077 га сільськогосподарські угіддя становили 22 253 га, а ліси — 16 622 га. Подібну картину являли собою й інші північні округи колишнього Пряшівського краю. Ще менше було орної землі. Так, наприклад, у Снинському округу з загальної площі сільськогосподарських угідь ріллі становили тільки 12 228 га, городи — 559 га, фруктові сади — 4 га, луки і пасовища — 13 437 га; в Міжлаборецькому окрузі із загальної площі сільськогосподарських угідь ріллі становили 10 787 га, городи — 385 га, фруктові сади — не цілих 19 га, луки і пасовища — 11 835 га; в Свидницькому окрузі із загальної площі сільськогосподарських угідь розміром у 22 253 га ріллі становили 12 175 га, городи — 393,5 га, фруктові сади — не цілих 20 га, пасовища — 7 942 га.¹

За даним перепису населення від 1930 р., на території Словаччини жило 91 079 осіб української національності.¹⁰ Українська етнічна суцільна територія Східної Словаччини (Пряшівщина) являла собою Карпатську смугу в 130 км довжини від с. Бенятини і Новоселиці бувших Собранецького і Снинського округів на сході по с. Остурню Списькогаровеського округу на заході. Її ширина була невелика (15—60 км).² Українське населення становило більшість тільки в 3 округах: Снинському, в якому з загальної кількості 32 814 осіб українці становили 20 118, чехи і словаки 11 739, а інші національності (євреї, угорці, поляки, цигани) 957 осіб; у Міжлаборецькому з загальної кількості 20 472 осіб українці становили 15 829, чехи і словаки 3077, інші національності — 1566 осіб; в Стрпківському з загальної кількості 30 099 осіб українці становили 17 316, чехи і словаки —

9823, інші національності — 3960 осіб. В 47 населених пунктах Свидницької експозитури Стропківського округу проживало 14 490 осіб, з того 11 663 українців, 1479 словаків та чехів, 22 німців, 29 угорців, 687 євреїв, 204 поляк в, 405 циган та 1 особа іншої національності.

В інших округах українці становили меншість (у Бардіївському окрузі буржуазна статистика нарахувала 13 505, Гіралтівському — 769, Гуменському — 1079, Кежмарському — 669, Левочському 1031, Пряшівському — 1011, Сабінівському — 6968, Собранецькому — 1850, Списьконововеському — 1440, Списькостаровеському — 1219, Старолюбів'янському — 6314 осіб української національності).

Переважну більшість українського населення Пряшівщини в період домогнєнської Чехословаччини становили селяни, що господарювали на маленьких клаптиках землі. Низький агротехнічний рівень дрібних хліборобів був зумовлений економічною і культурною відсталістю цієї області до війни, недостатком орної землі та зруйнуванням їх господарства війсьними подіями в 1914—1915 рр. Зубожіле селянство, позбавлене житла і худоби, очікувало від новоутвореної чехословацької держави поліпшення свого становища. Однак, його становище внаслідок втрати угорської низовини, де до війни знаходились можливості заробітку, ще погіршало. Новоутворена держава ніяк не поспішала з відшкодуванням військових втрат.

Важким тягарем на плечі трудящих лягали податки, що збільшувались з кожним роком, як указують дані таблиці про обтяженість податками населення Словаччини і Закарпатської України.⁴

Рік	Обтяженість державними податками та поборами (без майнового побору).		На душу населення, разом з майновим побором
	разом	на душу населення	
1919	231 971 984	65,19	229,46
1920	820 072 670	228,88	379,53
1921	1 339 544 671	369,60	397,49
1922	1 362 759 638	371,36	397,49
1923	1 166 087 070	313,45	369,82
1924	1 822 039 289	350,22	390,37
1925	1 208 244 179	355,45	346,94
1926	1 447 309 074	373,—	390,18
1927	1 704 535 105	434,60	460,03

Крім державних податків та поборів селяни були обтяжені ще роковиною і коблиною. Парафіяни давали попові певну мірку зерна (кілька кобликів — коблину) і відробляли певну кількість днів (роковину).

Порівняно довго тривало, поки дрібні землевласники здобули кошти для побудови чи ремонту житла та впорядкування свого господарства. Переваж-

на більшість з них мусила їхати за океан, щоб там протягом кількох років заробити гроші для побудови нової хати та придбання клаття землі. За офіційними даними чехословацької статистики в 1922 — 1930 рр. із Східної Словаччини виїхало за кордон 6262 осіб української (руської) національності.⁵ Хоч, беручи до уваги тогочасну національну політику чехословацьких державних властей, кількість українських переселенців була значно більша, однак, у порівнянні з довоєнним періодом, еміграція вже була значно обмеженою. Не всім бажаючим пощастило виїхати на заокеанські заробітки. Ще більш обмеженою була еміграція у Францію і Бельгію у 20-х та 30-х рр.

Ті, які не мали можливості виїхати за кордон, змушені були позичати гроші в банків або в приватних осіб (здебільшого в єврейських лихварів). Тим значно зростає заборгованість селянських мас, яка з кожним роком поглиблювалась.

Для поліпшення сільського господарства в Східних Карпатах були потрібні штучні добрива, якісний посівний матеріал, племінна худоба та сільськогосподарські машини. Але розорене і дальшими податками обтяжене селянство не було спроможне без державної допомоги вжити цих засобів для піднесення свого господарства. Отже, сільське господарство досліджуваного краю розвивалось дуже повільно і надалі відставало за усіма областями Республіки. Внаслідок цього врожайність сільськогосподарських культур на Пряшівщині була найнищою у всій Республіці, про що свідчать дані таблиці.

Середні погектарні врожаї основних хлібних і просаєних культур у 1926 р. в центнерах⁶.

Територія	Пшениця	Жито	Ячмінь	Овес	Кукуруза	Картопля	Кануста
Чехословацьчина	13,3	12,4	14,3	15,0	15,6	68,0	169,0
Словаччина	11,4	10,4	11,6	9,8	17,4	69,5	162,2
Закарпатська Україна	9,1	8,7	9,2	8,4	11,9	53,2	117,7
окр. Бардіїв	9,5	8,8	11,0	11,5	14,7	55,9	235,0
Гіральтінци	9,0	7,3	8,6	9,0	—	60,8	115,0
Гуменне	7,7	6,5	7,3	6,6	10,7	49,9	128,0
Міжлабірці	7,1	6,6	7,5	7,3	—	69,7	110,0
Сабинів	10,6	8,9	11,0	11,5	14,7	67,0	240,0
Свидник	6,9	6,8	7,5	7,3	—	60,6	88,0
Снина	5,1	5,2	6,5	7,0	7,5	50,0	111,0
Списька С. Вєсь	8,5	7,9	7,3	7,3	—	38,0	209,0
Ст. Любовня	8,1	8,3	8,1	8,0	—	49,9	93,0
Стропків	7,1	7,7	9,4	10,7	7,0	52,1	85,0

Низьку врожайність зумовила також роздрібненість селянських господарств. Більшість господарств мали вузькосмужжя. Вузькі ділянки з високими, часто терням порослими межами, стали свідченням низького рівня агрокультури. Зрозуміло, що при такій структурі землекористування, яка панувала і на інших західноукраїнських землях,⁷ селяни не мали змоги застосувати у своїх господарствах правильних сівозмін, удосконаленої техніки та мінеральних добрив. Сільськогосподарські роботи — сівба, косіння, збирання врожаю, молотіння, саджіння, підгортання і збирання картоплі і овочів — виконувались вручну. Моторові молотарки (бензинки) застосувались в 30-х рр. у південних, а пізніше і в прикордонних населених пунктах.

Сільськогосподарські продукти лише в малій мірі поступали на ринок. Більшість дрібних землевласників з 3—4 га орної землі не могли забезпечити себе продуктами з власного господарства.

Коноплю і льон селяни вирощували для домашнього промислу (ткання полотна для пошиву спіднього і верхнього одягу).

З риночної сільськогосподарської продукції досліджуваних районів слід згадати тваринництво. Гірські райони створювали сприятливі умови для відгодівлі великої і дрібної рогатої худоби та свиней. Проте вона після війни мала екстенсивний характер і була малопродуктивною, зате для більшості господарів була майже основним джерелом грошових прибутків. Інтенсивності тваринництва у Східнокарпатській області помогли б нові капіталовкладення в закупівлю племінної худоби, для поліпшення лук і пасовиськ. Немаючи капіталу, селяни без державної допомоги не могли вжити ефективних засобів. Хороші пасовиська в гірських селищах не вимагали великих капіталовкладень для годівлі великої рогатої худоби, яка паслась від ранньої весни до пізньої осені. Однак, таких пасовиськ було небагато. Більшість пасовиськ у Карпатській області була в поганому стані, як констатував депутат Країнського управління від аграрної партії М. Жаткович.⁸

Дальшим артиклом риночної продукції були свині, домашня птиця та яйця. Нестаток грошей, потрібних для придбання найпотрібніших товарів широкого вжитку та сплати податків і поборів, змушав дрібних господарів збувати ці продукти без залишку. Не було рідким явищем, що селянські сім'ї, які розводили худобу, свині і птицю, протягом року, крім різдв'яних і великодних свят, не їли м'яса ані солонини.

Низькі прибутки від сільськогосподарської продукції внаслідок екстенсивного, обтяженого феодалними залишками способу господарювання, змушували дрібних землевласників шукати побічного заробітку в лісах, на сезонних роботах у поміщиків та інших промислах (в українських селах Старолюбівнянського і Спількостаровеського округів було поширене дротарство, а в деяких селах Маковиці — кошикарство).

Багато бідних селянських сімей відправлялось на сезонні сільськогосподарські роботи в південні райони: до війни — на угорську лизовину («на мадьяри»), після війни — до поміщиків Східної Словаччини. Вже взимку приходили до прикордонних сіл «газди» — вербувальники, які проводили набір сезонних сільськогосподарських робітників на маєтки окремих поміщиків. Групи 20 — 25 чоловік потім відправлялись зі своїм «газдою» на заробітки. Заробітчини експлуатувались нещадно. Жили разом у сараю

поміщика, а працювали від зорі до зорі. Робітники працювали на маетку поміщика до скінчення жнив, за що одержували кілька центнерів зерна, яке привозили додому. Як правило, поміщики порушували складені угоди, і скорочували заробітчанам і так дуже мізерну нагороду. Але іншого виходу не було: або заробити за дуже тяжких умов кілька центнерів зерна і забезпечити для сім'ї мінімум харчів, або вмирати від голодної смерті.

Частина українського населення знайшла заняття в лісовій промисловості. Як уже вище зазначалось, північносхідні райони Словаччини гористі, покриті лісами, і створювали сприятливі умови для розвитку лісової промисловості. Але східнославацька лісова промисловість обмежувалась виробництвом кругляка, пиломатеріалу, будівельної деревини, шпал, деревного вугілля та палива. Деревина здебільшого вивозилась для дальшої обробки в Чехію та інші країни. В українських селах першої половини 20-х років налічувався не цілий десяток менших лісопилочок, у яких знайшло зайняття в середньому по 40 чоловік. До більших лісопідприємств, в яких працювало понад 200 чоловік, належали лісопильні в Міжлабірцях (Празьке акціонерне лісопромислове товариство) та Удавському (Національне лісопромислове акціонерне товариство).⁹ В 1927 — 1929 рр. почали роботу нові лісопилки в сс. Нижньому Миросові, Звалі, Рунині, Шарбові, Ладомировій, Підгороді, Кружлівській Гуті, В. Буківцях, Петровій, Міжлабірцях та Штельбаку (нині Тихий Потік).¹⁰ У цих лісопідприємствах працювало 10 — 70 робітників. Більшість лісопилочок під час економічної кризи повністю зникла.

На лісопилках працювали теж польські робітники, що поселились у прикордонних селах (Капішова, Крайня Поляна, Брусниця та інші) ще до першої світової війни, та кілька десятків робітників з Мараморощини. Українські селяни працювали на лісорозробках, палили дерев'яне вугілля, перевозили деревину та пиломатеріали. Лісопилки стали осередками революційної боротьби, школою пролетарської свідомості трудящих.

Умови праці на лісозаготівлях та лісопилках сіл були набагато гірші, ніж в інших районах Республіки. Достаток вільної дешевої робочої сили, недостатній контроль збоку органів безпеки праці давали змогу лісопідприємцям безмірно визискувати сезонних робітників. Дотримання 8 годинного робочого дня в цих областях було рідким винятком. Крім того, підприємці примушували робітників купувати товари гіршої якості в своїх крамницях за підвищеними цінами. Такі випадки мали місце у с. Шарбів та Капішова Свидницького округу.¹¹ Незважаючи на важкі умови праці в лісовій промисловості, яка була для більшості халупників і дрібних хліборобів єдиним джерелом побічних грошових прибутків, багато селян, щоб дістати роботу на лісорозробках, приносили урядовцям підприємств гуску або курку, хоч їх сім'ї недоїдали.

У лісовій промисловості місцеві робітники були сезонними, вони не поривали зв'язку зі своїм господарством. Після повернення з роботи в лісі вони квапились у поле, де працювали до пізньої ночі.

Скляна промисловість у Східній Словаччині була представлена одним заводом — «Марія Долина» в Кружльовській Гуті Бардіївського округу,¹² в якому знайшло заняття в 1926 — 1930 рр. приблизно 10 чоловіків. Більшість робітників переселились сюди із Середньої Словаччини.

Бескидські гори не дуже щедри на мінеральні багатства. В досліджуваній області в 20-х рр. добувалась нафта в с. Микова Міжлабірського округу. На Дехтярці, як називали місце добування нафти, працювало в середньому 10 — 15 постійних робітників. Добуту нафту переправляли везами через Габуру в Міжлабірці, а звідти перевозили у рафінерію в Стразькому.¹³

Решта ремісничих та торговельних підприємств знаходилась у руках єврейських та чеських власників. Через брак місцевого капіталу українська буржуазія в досліджуваній період не представляла собою сформованого класу (тільки в 2 випадках українці були власниками підприємств, що користались найманою робочою силою: власник ресторану в Міжлабірцях та лісопідприємець в с. Штельбах (Тихий Потік). Про бідний стан промисловості свідчать дані таблиці.

Кількість підприємств на Словаччині на 27/II—1930¹⁴

ТЕРИТОРІЯ*	Разом	КІЛЬКІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ						
		з числом зайнятих осіб					Разом	З того торговельних
		1—5	6—19	20—49	55—199	над 200		
Словаччина	36.382	89949	795	5.094	416	128	96.382	94.855
Район корм. культур	14.952	1983	737	123	85	24	14.952	5.915
Верхня Топля	2.646	2525	4	113	5	—	2.646	1.364
Попрадсько-Горнадський район	2.072	4665	61	291	41	13	5.072	1.701
Бескиди і Татри	5.490	5126	50	274	51	9	5.490	2.043
Верхня Ондава та Верхній Лаборець	1.744	1666	60	8	8	2	1.744	80

Підводячи підсумки загальної характеристики соціально-економічного становища українського населення Східної Словаччини напередодні економічної кризи, приходимо до висновку, що ця область в економічному відношенні належала до найбільш відсталих країв Республіки. Про соціальне ста-

*а) У сільськогосподарський район Верхньої Топлі входили округи Сабинів, Барліїв і Гиральтіви;

б) У сільськогосподарський Попрадсько-Горнадський район входили округи Списька Стара Вєсь, Стара Любовня, Кожмарок, Пспрад, Левоча, Списька Нова Вєсь, Гельниця;

в) У район Бескидів і Татр входили округи Чадца, Кисуцке Нове Место, Намєстово, Трєтена, Долний Кубін, Ружомберок, Ліпт. Св. Мікулаш, Ліптовський Градок;

г) У район Верхньої Ондави та Верхнього Лабіріця входили округи Снина, Міжлабірці, Гумєнне, Стрпків (з експозитурою В. Свилник).

новище населення аграрна газета «Русській земледелец» на початку 1930 року писала: «Ни одна народность в нашей республике не есть так бедная, заброшенная, как мы русские. Почти четверть всего русского населения не имеет из чего жить, не имеет заработка и голодает. Вторая четверть нашего народа живет кое-как, но обременена долгами и только изо дня на день ожидает, когда и последний кусок земли не отберут у него. Третья четверть нашего народа тоже задолжена, но уже может себе помочь, выехавши в Америку, Бельгию или Францию, и там вымотатся от долгов. Только четвертая часть нашего народа живет нормально без большой беды».¹⁵ Так приблизно виглядала ситуація, в якій опинилось українське населення на початку 1930 р.

* * *

Світова економічна криза, згубні наслідки якої відчували мільйони трудящих усього капіталістичного світу, довела маси трудящих національних областей буржуазної Чехословаччини до повного розорення. Криза паралізувала найбільш чутливу область економіки Словаччини і Закарпатської України — лісову і деревообробну промисловість, продукція якої становила 75 % загальнодержавного експорту. В кінці 1930 р. лісова та деревообробна промисловість Словаччини, внаслідок ануляції торгової угоди між Чехословаччиною і Угорщиною, яка була головним закупником продукції лісової промисловості) та значного обмеження експорту в західні капіталістичні країни, зазнала нищівного удару. Майже 80 % лісопилен і лісопідприємств припинило виробництво. Якщо під час кон'юнктури в лісовій та деревообробній промисловості Словаччини було зайнято 12 тисяч осіб, то під кінець 1930 р. ця кількість понизилась на 6380 осіб.¹⁶

Лісова промисловість Східної Словаччини могла збути на внутрішньому ринку лише 20 % своєї продукції. Торгівля із західними країнами, внаслідок високих залізничних тарифів на перевозку продукції і зниження цін на товари, була слабкою. Головним закупником букового палива та пиломатеріалів із Східної Словаччини була Угорщина. Вже в кінці 1930 р., крім 3 знижених пожежею лісопідприємств, припинило виробництво 7 лісопилен,¹⁷ а 11 лісопилен значно обмежило виробництво.¹⁸ Лісосклади були переповнені кругляком і пиломатеріалом. Продукція збувалась лише на внутрішньому ринку. Внаслідок того, ситуація в 1931 р. далі погіршала. До кінця 1931 р. припинило виробництво дальших 23 лісопідприємств, а 12 його значно обмежило.¹⁹ До числа тих лісопідприємств, які в 1931 р. припинили виробництво, належали лісопилні заводи у Звалі, Ладомировій, Стащині та Міжлабірцях, внаслідок чого втратило роботу кілька сот робітників. У Міжлабірецькому лісопідприємстві, яке, як уже вище зазначалось, належало до найбільших у досліджуваній області, ще в 1930 році було зайнято 413 чоловік.²⁰ Лісопилні заводи в Гуменному, Снині, Сабинові та Бардієві, які мали свої сировинні бази в українських селах, значно обмежили заготівлю. В інших лісопідприємствах північно-східних районів Східної Словаччини внаслідок редуції виробництва виникло безробіття. На лісопилці в Крайній Полянї, де працювало 45 робітників, внаслідок обмеження виробництва 20 чоловік було звільнено з роботи.²¹ В наступні роки доходило до дальшого скорочення виробництва та збільшення армії безробітних.

Частковому пожвавленню лісової деревообробної промисловості у Східній Словаччині сприяло відновлення торгової угоди між Чехословаччиною і Угорщиною в 1935 році та налагодження торгових контактів з Німеччиною. Дійшло до поліпшення збуту палива, деревного вугілля і пиломатеріалу.²² Але переважна більшість лісопідприємств у досліджуваному регіоні, які в 1930 — 1934 рр. припинили виробництво, зникла повністю. Згубні наслідки економічної кризи проявились у редукції заробітної плати. Кошицький промисловий інспекторат звітував Міністерству соціального забезпечення про те, що ціни на товари широкого вжитку в Східній Словаччині не дорівнюють ні половині редукції зарплати, яка в 1930—1933 рр. у багатьох випадках понизилась на 50 %.²³ Різке скорочення зарплати приводило робітників до відчаю. З боязні за втрату роботи робітники лісопідприємства фірми «Еренберг, Розенблют та Грос» у Капішовій, після скорочення зарплати на 20 %, у 1931 р., запропонували дирекції лісопильні більше скорочення платні на 10 % з умовою, оскільки не буде припинено виробництва.²⁴ Такі випадки мали місце і в інших підприємствах Східної Словаччини.

З безробіттям значно погіршали й соціальні умови трудящих. Користуючись тим, що на одне вільне місце завжди чекали десятки безробітних, підприємці не дотримували законом установлених норм праці і соціального забезпечення. Вони примушували робітників працювати в нелюдських умовах. Значно скорочували строк відпустки з правом на грошову нагороду. Робітники згаданого лісового підприємства в Капішовій, які без перериву працювали 10—15 років, одержували тільки 6 днів відпустки, а їх побратими в Крайній Полянї тільки 3 дні відпустки з правом на грошову нагороду.²⁵ Ще гірші умови праці були в малих приватних підприємствах. В Міжлабірецькій електростанції, власником якої була дружина окружного лікаря Е. Рота, машиніст і грубник в одній особі в зимовий період працював 119—122 годин тижнево. Щоб раніше не відходив з роботи, підприємець замикав браму.²⁶

Економічна криза найсильніше вдарила по дрібноземельському господарству. Наслідки аграрної кризи проявились великим розривом між цінами на сільськогосподарську і промислову продукцію. Якщо ціни на штучні добрива в середньому понизились на 3—8 %, то ціни на хліб у Східній Словаччині впали на 50 %.²⁷ Але це не означало, що дрібні господарі скорочували виробництво. Навпаки, внаслідок втрати побічних грошових прибутків у лісовій промисловості та зростання податків та інших поборів дрібні господарі були змушені збільшувати виробництво продукції на ринок, «ходити, — як відмічав К. Готвальд, — на ринок частіше, носити значно більшу кількість продуктів, притому самі мусили затягнути пояс, щоб могли при знижених цінах на сільськогосподарську продукцію сплачувати борги, податки, купувати промислові товари».²⁸

Становище селянських мас становилось з кожним роком гіршим внаслідок різкого падіння цін на худобу, яка була, як уже вище зазначалось, для більшості дрібних господарів єдиним артиклем торгової продукції. До того ж у 1931 і наступних роках на Словаччині і Закарпатській Україні був великий неврожай. Внаслідок засухи та стихійного лиха проявився нестаток корму для худоби, що змушувало дрібних господарів продавати за безцінь частину домашніх тварин. За повідомленням тогочасної преси, корову можна

було купити за 100 — 200 крон, коня за 50 — 80 крон, за 1 кг свинини живої ваги платили на ринку 3 крони. Депутат від аграрної партії зі Східної Словаччини при обговоренні бюджету в парламенті навів конкретний приклад, якого був очевидцем на ярмарку в Липанах. Селянин з Орлова продав там корову за 160 крон, щоб купити найдешевше пальто, але не купив, бо найдешевше пальто коштувало 200 крон.²⁹

Погані дороги, вузькість місцевого ринку в прикордонній смузі давали змогу скупникам — торгівцям за безцінь скуповувати у збожілих селах худобу і після невеликої підгодівлі вигідно продати харчовим підприємствам. Але голод в цих селищах був такої великий, що торгівців худобою тут радо вітали.

Внаслідок втрати побічних заробітків у лісовій промисловості і за кордоном десятки тисяч дрібних землевласників Закарпатської України і Східної Словаччини опинились у невмовно тяжкому становищі. Населення Верховини, Снинщини, Лабірщини, Маковиці та Бардіївщини протягом кількох років голодувало. За даними ситуаційних звітів окружних начальників, навесні 1932 р. голодувало 2913 осіб Уличської та Великополянської нотарської управи Снинського округу, 1800 чоловік Капішівської і Крайньополянської нотарської управи — експозитури В. Свидника Стропківського округу, 500 осіб с. Банське та Замутів Воронівського округу, 2000 осіб округу Кральовський Хлмець та 108 осіб Гіральтвіецького округу.³⁰

Більшість бідних селянських родин вже взимку і навесні 1932 р. спожила частину посівного зерна і картоплі. Внаслідок того, навесні 1932 р. скоротилась посівна площа зернових і картоплі. Державну допомогу посівним зерном було дано Закарпатській Україні та південним словацьким округам.³¹ З цієї квоти Снинський округ одержав тільки 248 центнерів ячменю та 77 центнерів вівса.³²

Внаслідок засухи і стихійного лиха врожайність зернових і картоплі в 1932 році значно понизилась. Більшості населення північно-східних округів загрожував голод. Сільськогосподарська рада Словаччини на початку січня 1933 р. сповіщала Країнське управління про скрутне становище селянства північно-східних округів Східної Словаччини. У звіті вказувалось, що населення Снинського, Міжлабірецького, Стропківського (включно експозитури В. Свидника), частини Сабинівського, Бардіївського, Гуменського, Воронівського, Гіральтвіецького та Собранецького округів, унаслідок втрати можливості побічного заробітку в лісовій промисловості та неврожаю, голодує і немає змоги здобути необхідних життєвих потреб... Передусім, дрібні землероби, які господарюють на ділянках площею від 0,5 до 4 катастральних утер і становлять 40 % всього населення, — підкреслював звіт, — найбільш потерпіли від неврожаю і можна очікувати, що голод у цих областях досягне катастрофічних розмірів».³³ Недоїдання і голод для значної частини населення Пршівщини в першій половині 30-х рр. були звичайним явищем.

Державна допомога голодаючим північно-східних округів була мінімальна. Слід ще додати, що і ця мінімальна допомога не потрапляла своєчасно до голодуючих. Стропківський округ, наприклад, із ухваленої квоти 250 центнерів зерна, 70 центнерів квасолі а 10 центнерів смальцю розділив між голодуючих тільки 250 центнерів ячменю, а Снинський округ із ухваленої квоти 500 центнерів зерна, 140 центнерів квасолі а 20 центнерів смальцю роздав тільки 500 центнерів ячменю.³⁴

Заборгованість селянства досліджуваного регіону набула нечуваних розмірів. За неповними даними буржуазної статистики, кількість випадків примусового продажу нерухомого майна з молотка в Словаччині і Закарпатській Україні зросла з 16,6 тисяч у 1930 р. до 29,6 тисяч у 1934 р.³⁵ Специфічною ознакою заборгованості селянських мас Пряшівщини було те, що їх кредитори в переважній більшості були місцеві лихварі (здебільшого сільські корчмарі та торговці єврейського походження), що позичили свої гроші за значно вищі проценти, ніж у банках. Правда, такі кредитори були завжди під рукою зuboжілих селян і могли їм допомогти кроною чи іншими необхідними товарами. «Як біда та до жида!» — говорили селяни. Високі проценти цих лихварів яскраво виражає народне прислів'я: «Росте дівча, як жидівська лихва!». Таким чином, велика частина боржників попадала в економічну залежність від своїх кредиторів. Внаслідок великої заборгованості в 30-х роках багато дрібних господарів Східної Словаччини втратили своє майно. Лише в Бардіївському, Гуменському, Михайлівському та Пряшівському округах у період домюнхенської Чехословаччини 19 812 хліборобів утратило своє майно.³⁶ В селі Комлоша (нині Хмельова) Бардіївського округу в 1930 р. було продано з молотка нерухоме майно 5 дрібних господарів.³⁷ Більшість селян Пряшівщини не могла вимотатись із заборгованості до кінця існування домюнхенської Чехословаччини.

Злидні і горе — постійна ознака зuboжілого селянства і безробітних Пряшівщини в 1930 — 1935 рр. У своєму листі до Країнського управління в Братиславі від 6 липня 1934 р. селяни с. Вилаги (нині Светлиці) Міжлабірецького округу домагались відшкодування воєнних втрат та надання допомоги голодуючим дітям.³⁸ З подібним проханням звернулись лісоруби с. Лівова та Лівовської Гути, Бардіївського округу, до начальника Волошиновича у Бардієві.³⁹ 38 лісорубів с. Улич Снинського округу в листі до Відомства праці лісових робітників у Кошицях від 2 червня 1935 р. скаржились, що їх діти голі та босі, від березня не їли хліба, а батьки ніде не можуть знайти роботи.⁴⁰ Такі випадки мали місце і в інших прикордонних селах Пряшівщини.

Внаслідок великих злиднів, голодування і поганих житлових умов значно зросла смертність населення, яка на Закарпатській Україні і Пряшівщині була набагато вищою, ніж у інших частинах буржуазної Чехословаччини. За даним чехословацької статистики, в Чехословаччині в 1931 р. на 1000 чоловік в середньому вмирало 14,30 осіб (15,08 чоловік, а 13,68 жінок). Смертність в українського населення становила 19,96, у поляків — 18,70, у мадярів — 17,42, в чехів та словаків — 13,38, в євреїв — 12,88, а в інших національностей Республіки — 12,49 осіб.⁴¹

Страшним лихом для голодуючих селян був туберкульоз та інші заразливі хвороби. Медична допомога була мінімальна не тільки тому, що відчувався нестаток лікарів, але й тому, що нічим було платити за лікування. Особливо високою була дитяча смертність. У Снинському окрузі вона досягала 15,00 %.⁴²

Тяжкий соціально-економічний гніт українських трудящих доповнювався національним утиском і політичним безправ'ям. Українське національне питання на Словаччині розглядалось від виникнення Чехословаччини як невід'ємна частина територіального питання. Під впливом потреби остаточного впорядкування східних кордонів Словаччини словацька буржуазія

намагалась всіма засобами і чим швидше придушити національну свідомість українського населення. «Проблема національних меншостей на Пряшівщині і в Східній Словаччині — як слушно зауважує сучасний польський історик Ришард Хожецький — розглядалась подібно як і в прикордонних повітах Західної України. Верховодили там (на Пряшівщині — І. В.) особливо крайні націоналісти, які взагалі негували існування українського питання на цих землях. На їх думку, діяла там лише «українська мафія».⁴³

Політику денационалізації українського населення Пряшівщини буржуазний уряд здійснював посередництвом державного апарату — окружних начальників, нотарів, суддів, жандармерії, прикордонників та інших урядовців словацької та чеської національностей. Добір кадрів у державнополіцейський апарат власті провадили за випробуваною формулою «ставки на негідника». Чехословацькі державні власті не допускали місцеве українське населення на роботу в державному апараті.

У період кризи позвинулась боротьба українського населення з словакізацією шкіл, за викладання рідною українською мовою, за відкриття горожанських шкіл та гімназії.⁴⁴ Отже, боротьба за національні права набуває в 30-х рр. масового характеру і переплітається з боротьбою проти соціального гніту.

Поглиблювалось провалля між державним апаратом і українськими трудящими. Зростала ненависть до тих, які в селянських масах вбачали засіб додаткових прибутків, які знущались над ними. Так стролківський окружний начальник Алоїз Башка, покладаючись на «культурну обмеженість і неписьменність» старенької вдови Параски Марко зі с. Белейовець, під приводом оподаткування нагороди за згорілу хату, яку вона одержала посередництвом начальника від Країнського управління, затримав для себе у 1931 р. 100 крон. Старенька бабуся тричі пішком ходила до окружного начальника просити свої законні гроші.⁴⁵

Ненависть до панів зростала з кожним днем. 1933 р. прикордонна охорона застрелила 18-річного Івана Лопату із с. Калинів Міжлабірського округу під час переходу чехословацько-польського кордону.⁴⁶

В період економічної кризи трудове селянство вимагало від держави відшкодування воєнних втрат та тимчасового припинення сплати державних податків. Відшкодування воєнних втрат було важливим пунктом передвборчої програми політичних партій в цій області. Передусім аграрна партія, яка вважала себе політичним представником Східної Словаччини, обіцяла своїм виборцям-селянам допомогу в цій справі. Але державні власті залишалися глухими до законних вимог селян. Замість допомоги щоденним гостем селян став езекутор у супроводі судових виконавців та жандармів.

Зубожіле селянство не знаходило ніде допомоги. Знущання збоку державного апарату ще більш погіршувало його становище. Міжлабірський окружний комісар політичного управління Старинський, наприклад, штрафував у 1934 р. 84-річну вдову Марію Лучко із с. Рожковець, яка домогалась соціальної допомоги, за непокоєння окружного управління.⁴⁷ Сенатор від соц.-демократичної партії Антонін Новак, який у листопаді 1934 р. відвідав села Руський Грабовець, Ублю, Кленову, Кальну Розтоку, Стащин і окружне містечко Снину, в інтерпеляції до міністра внутрішніх справ про жалюгідне становище безробітних і селян у Снинському окрузі, крім іншого, писав: «Робітники і дрібні хлібороби страждають не тільки від наслідків

безробіття, але її подвійного жорстокого «урядування» окружного начальника Юліуса Дурчинського, який ні трохи не намагаючись допомогти безробітним, навпаки, ще їх карає і штрафує». ⁴⁸ Жандарми цього округу протягом 1934 р. арештували 120 чоловік, а 2900 справ передали суду. ⁴⁹

Екзекуції, ліcitaції, слідства та арешти переслідували бідного селянина на кожному кроці. «Не дивно, що селяни, — писала Є. Грубоньова у звіті про організацію народно-освітніх курсів у Східній Словаччині, — не вірили, що пани можуть їм щось корисного зробити безплатно, і панську пастку вбачали навіть у курсах». ⁵⁰ «Селяни всі ненавидять від маленького урядничка аж до великого; я такого, що тепер, ніколи не бачив. Йде боротьба безпощадна, — говорив Василь Стефаник устами свого героя діда Палати в повелі «У нас все свято». ⁵¹ Ненависть селян до своїх гнобителів зростала по обох сторонах українських Карпат.

З відвертими антиподатковими виступами селян досліджуваного регіону зустрічаємось уже в 20-х роках. Коли у селі Розтоки Свидницького округу екзекутор із своїми помічниками хотів забрати у бідної вдови останню корову, хазяйка зі своєю донькою побили непрошених гостей і вигнали їх з двору. На допомогу екзекуторові прийшли жандарми. Між тим повернулись з поля селяни, які вилами та граблями вигнали екзекутора і жандармів із села. ⁵² Про події в Розтоках повідомляла і українська радянська преса. ⁵³ Сутічки між виконавцями державної влади і селянами мали місце і в інших селищах. Всі вони були позначені стихійністю, раптовим вибухом гніву і відчаю селянських мас. Слід додати, що в той час українське селянство Східної Словаччини знаходилося під значним впливом буржуазних партій, передусім аграрної і Крамаржової народно-демократичної демагогії.

Політично-організаційна діяльність комуністичного депутата Миколи Сидоряка в 1926 — 1928 рр. на Пряшівщині допомагала селянам поступово пізнавати своїх помічників і охоронців, розрізнявати манієжі від істини. ⁵⁴

Великий вплив на розгортання революційно-визвольної боротьби трудящого селянства в Східній Словаччині в першій половині 30-х рр. мав широко розвинений антикапіталістичний рух сільської бідноти Закарпатської України, спрямований проти податкового гніту та екзекуцій. Заснований восени 1930 р. Союз працюючого селянства (СПС), який працював під керівництвом Закарпатського крайкому КПЧ, швидко перетворився в одну з найбільш масових і впливових організацій на селі. В умовах кризи, яка тяжким тягарем лягла на плечі трудящих, закарпатські комуністи ще енергійніше розгорнули політичну й організаторську роботу серед робітників і трудящого селянства, підіймаючи їх на боротьбу за здійснення своїх вимог. Спільні виступи безробітних і збіднілого трудящого селянства стали в центрі уваги крайкому КПЧ на Закарпатській Україні.

Під впливом цих виступів відбулась 2 січня 1931 р. в Михайлівцях масова демонстрація селян Східної Словаччини проти податкового гніту, екзекуцій та безробіття. ⁵⁵ У лютому 1931 р. Кошицька дирекція поліції повідомляла міністерство внутрішніх справ про те, що комуністична партія приділяє велику увагу селянському рухові і має намір створити селянський союз. ⁵⁶

У визначенні правильного ставлення до селянського руху надзвичайно важливе значення мав VI з'їзд КПЧ, який відбувся в березні 1931 р. З'їзд

висунув гасло: «За пролетарський вихід з кризи», ґрунтовно займався аграрним і національним питанням.

З'їзд підкреслив, що головним лозунгом партії в аграрному питанні є конфіскація всіх поміщицьких, церковних та державних земель і безплатна передача їх трудовому селянству. Боротьба за здійснення цих вимог повинна переплітатись з боротьбою проти екзекуції, за скасування всіх податків і боргів дрібних селянських господарств.

З'їзд визначив правильну марксистсько-ленінську лінію в національному питанні. В прийнятій постанові до цього питання, крім іншого, говорилось: «Виходячи з положення, що для революційного рішення аграрного питання в Чехословаччині, національне питання має вирішальне значення, КПЧ повинна зосередити все своє зусилля до того, щоб до своєї боротьби залучити широкі селянські маси національно утискуваних областей, а саме тому, що ці маси страждають від подвійного ярма: національного і соціального.»⁵⁷

Рішення VI з'їзду КПЧ стали новим імпульсом партії на селі. Хвиля революційної боротьби охопила південнославацькі округи. Кровопролиття в Кошутах (1931) викликало хвилю протесту всієї чехословацької і міжнародної прогресивної громадськості проти «демократичного» режиму чехословацької буржуазії і сприяло радикалізації селянських мас.⁵⁸

В кінці 1931 і на початку 1932 рр. закарпатські комуністи очолюють походи голодуючих, які стали масовим явищем революційної боротьби в цьому краї. IV пленум КПЧ (березень 1932 р.), аналізуючи політичну обстановку на Закарпатській Україні, високо оцінив діяльність Крайової партійної організації. В прийнятій резолюції вказувалось: «Перед усією партією тепер стоїть завдання: при дальшому зміцнюванні руху в Закарпатті і при дальшому розвиванні руху солідарності зі Закарпаттям у всіх інших частинах республіки слід працювати так, щоб подібний рух селянських мас і безробітних розгорнувся передусім у Словаччині.»⁵⁹ Пленум також оцінив роботу закарпатських комуністів на ділянці паралізування впливу національних буржуазних партій серед населення. «Коли говорити про діяльність комуністичної організації», — говорилось в резолюції пленуму, — то «закарпатський метод» є зразком того, як може партія практично на ділі розгорнути великий національно-визвольний рух і очолити його.»⁶⁰

Хоч у північно-східній частині Східної Словаччини, яка межує із Закарпатською Україною, були однакові умови для розгортання революційної боротьби збіднілого селянства і безробітних, діяльність комуністичної партії тут не була настільки помітною, як на Закарпатській Україні.

Українське населення цих округів ще знаходилося під політичним і ідейним впливом буржуазних партій: аграрної, народно-демократичної (Крамаржа) та Автономно-землеробського Союзу (куртяківців).

Аграрна партія вважала Східну Словаччину своєю вотчиною, яка у виборах віддавала свої голоси. Щоб тримати в своїх руках і українських виборців, аграрії заснували при Кошицькому крайкомі тзв. «руську філію», яка видавала при «Газдовских новинах» свій додаток «Русский земледелец». Уже в передвиборчій кампанії 1929 р. аграрії обіцяли своїм українським виборцям відшкодування воєнних втрат, припинення екзекуцій та навчання в школах рідною мовою. Своїх обіцянок так і не виконали. Внаслідок аграрної і шкільної політики аграрна партія поступово втрачала довір'я у своїх українських виборців. Слід зауважити, що на Лабірщині,

а саме в селах Габурі і Чертіжному, аграрії в 20-х роках мали сильні позиції.

Друга буржуазна політична партія, тзв. «Русская народная партия» — філія реакційної Крамаржової «Народно-демократичної партії», — у виборах у Національні збори 1929 р. вступила до тзв. «русского блока», внаслідок чого втратила 2 мандати. Афера з мандатами викликала в її виборців велике обурення. Під час економічної кризи «руські крамаржовці» стояли на боці чеського імперіалізму, і українські селяни перестали вірити обіцянкам своїх «ура-патріотів».

Цією обставинкою скористався Автономно-землеробський союз (АЗС), або «куртяківці», як їх називали в Закарпатті. «Куртяківці» спрямували свою агітацію на Пряшівщину. Користуючись національними лозунгами, куртяківці видавали себе за захисників закарпатських українців у Чехословаччині. Своїм виборцям обіцяли автономію Закарпаття і врегулювання його західних кордонів, запровадження руських шкіл, введення руської ділової мови в державні установи тощо. В передвиборчій кампанії у 1934 — 35 рр. «куртяківці» користались демагогічними гаслами, виступали проти сплати податків, скезуцій, розпалювали національну ворожнечу між українцями і словаками, хоч вожаки цієї партії вступили в передвиборчий союз зі словачькою реакційною партією А. Глінки.

З культурно-національного аспекту згадувані партії стояли на платформі реакційного русинства (політичного русинізму) та москвофільства і ворожо ставились до української літературної мови та культури.

Виходячи з політичної ситуації в Східній Словаччині, Ужгородський міський партосередок рекомендував Закарпатському крайкому КПЧ створити окремий партійний секретаріат, який би провадив політико-виховну роботу серед українського населення Східної Словаччини та організував там філії Союзу працюючого селянства.⁶¹ Аналізуючи роботу IV пленуму КПЧ і вказуючи на успіхи закарпатських комуністів у національно-визвольній боротьбі, ж. «Комуністичний огляд» (Komunistická revue) підкреслював, що в цьому напрямі «в українських областях Словаччини партія ще не зробила серйозних кроків».⁶²

Важливо відзначити, що на початку 30-х років у новоутворених обласних і окружних парторганізаціях Східної Словаччини не вистачало керівних кадрових робітників та потрібних коштів.⁶³ У окремих округах Михайлівецької області все ще партійна робота перебудовувалась повільно. В Стропківській окружній парторганізації, як згадує старий комуніст М. Шпак, важко було знайти з рядів місцевих комуністів людину, здатну виконувати обов'язки секретаря окружкому в дусі рішень VI з'їзду.⁶⁴ Обов'язки секретаря окружкому виконували за якийсь час тт. Я. Фаркаш та М. Мажаревич із Закарпатської України.⁶⁵ Для створення боездатного апарату в цій організації ЦК КПЧ послав І. Морковця із Свидника в Київську партійну школу.⁶⁶ Внаслідок цього, перетворення рішень VI з'їзду КПЧ з аграрного і національного питань у життя на Пряшівщині проходило повільніше, ніж у сусідній Закарпатській Україні.

Однак, хвиля революційного селянського руху охопила й північно-східні частини сусідньої Словаччини. Антиподаткові виступи селян переросли в гострі сутички з представниками державної влади. 9 січня 1932 р., під час православних різдвяних свят, з'явився у с. Бжани Стропківського окру-

гу ексекютор у супроводі судового виконавця і 2 жандармів. На дворі місцевого старости мала відбутись лицитация ексекуюваного рухомого майна і худоби 26 боржників за несплату податків. Наміру ексекютора перешкодила розгнівана юрба селян. Тоді ексекютор викликав дальшу жандармську допомогу з навколишніх сіл. Лише завдяки втручанню Бардіївської дирекції фінансового управління, з яким представники села зв'язались по телефону і зобов'язались до певного строку виплатити податкові недоїмки, ці «різдв'яні відвідини» обійшлись без кровопролиття.⁶⁷ Події в Бжанах вимусили Країнське управління просити міністерство внутрішніх справ та генеральну депутацію безробітних і селян на нотарське управління в Грабівчику. дирекцію фінансового управління не вислати ексекюторів в українські села підчас православних свят.⁶⁸

Рух безробітних і збіднілих дрібноселянських мас, який на Закарпатській Україні під проводом КПЧ набув організованого характеру і перетворився в діючий засіб боротьби проти соціального і національного утиску, навесні 1932 р. охопив Маковицю. Саме тут у 1926 — 1928 рр. Микола Сидоряк не шкодував сил для організації селянської бідноти, ходив із села в село, з округу в округ, згуртовуючи трудящих Пряшівщини навколо комуністичної партії.⁶⁹ Тому в селах Маковиці закарпатській приклад активізував безробітних, і збіднілі селянські маси до спільного виступу проти соціального і національного утиску. Партійна організація району експозитури В. Свидника у 1931 р. нараховувала 18 партосередків зі 113 членами.⁷⁰ Цей нечисленний бойовий загін комуністів став організатором спільної боротьби безробітних і селянської бідноти за хліб, працю, землю і волю.

В першій половині травня* 1932 р. трудящі с. Млинаровець вислали депутацію безробітних і селян на нотарське управління в Грабівчику. Депутація вручила нотареві резолюцію, в якій вимагалось негайно розпочати громадські роботи або надати допомогу всім безробітним, перевести безплатний розподіл зерна серед голодуючих, припинити податкові і боргові ексекції. Нотар був змушений запротокувати резолюцію депутації і пообіцяв безробітним знайти роботу в Моравії.⁷¹

В кінці травня селянський рух охопив і інші села Свидницької експозитури.

28 травня комуністи очолили рух голодуючих безробітних і збіднілих селян Крайньополянської нотарської управи. В резолюції, яку депутація вручила нотареві, вимагалось: розпочаття громадських робіт, дати харчі для голодуючих за рахунок держави, скасувати податкову та банкову заборгованість, скасувати аренди та здійснити розподіл державних, поміщицьких і церковних земель і дати їх халупникам та дрібним землеробам. Резолюцію підписали і сільські заступництва в Пестрині, Миролі, Кожухівцях та Крайній Поляні.⁷² Подібні вимоги пред'являли нотарським управлінням депутації сіл Раківчик та Містисько.⁷³

Голодні походи району Свидницької експозитури значно активізували маси трудящих, поширили соціальну базу антикапіталістичної боротьби, в яку включились, крім селян і лісоруб'в, також дрібні ремісники. Це були перші кроки для розгортання широкого народного фронту. Спільний рево-

* За «Карпатською правдою 9.» «за Pravdou» — 11 травня 1932 р.

люційний антикапіталістичний виступ безробітних і селянської бідноти у Свидницькому районі високо оцінив Європейський селянський комітет, який висловив надію, що цей рух охопить і інші області Словаччини.⁷⁴

Хоч революційний рух безробітних і збіднілих селян мав значний вплив на радикалізацію селянських мас у суміжних округах і інших областях Словаччини, однак, не став масовим, як у сусідньому Закарпатті.⁷⁵

Оцінюючи методи спільної боротьби безробітних і збіднілих селянських мас на Свидниччині, Михалівецька обласна конференція (5. VI. 1932 р.) вважала недоліком своєї роботи те, що їй не вдалось поширити цей рух в інші райони. В прийнятті резолюції, крім іншого, вказувалось: «З огляду на те, що в нашій області умови подібні як і в сусідній Закарпатській Україні, основним завданням нашої організації є розвинення масового руху безробітних і дрібних хліборобів.» В цю боротьбу, підкреслювала резолюція, «слід залучити гасла проти національного гніту, проти його конкретних проявів (за школи з рідною мовою навчання та інш.), щоб, таким чином, покласти основи для національно-визвольної боротьби».⁷⁶

Влітку 1932 р. хвиля антикапіталістичних селянських протестів охопила й інші східнословачькі округи. 8 липня селяни с. Ястраб'я Сабинівського округу камінням і палицями вигнали з села екскуртора і жандармів.⁷⁷ З окремими антикапіталістичними виступами селян зустрічаємось у інших округах Східної Словаччини. Більш масового характеру набув селянський рух у Середній Словаччині -- на Горегроні.⁷⁸

Хвиля революційної селянської боротьби охопила значну територію Галичини, що межувала з Міжлабірецьким і Снинським округами. У Ліському повстанні взяло участь понад 30 тисяч селян з 19 сіл Ліського повіту та сіл Турківського, Сяноцького і Добромільського повітів. Рушійною силою повстання були сільськогосподарські робітники і сільська біднота, до яких приєднались також середняцькі елементи.⁷⁹ Слід додати, що населення прикордонної смуги Східної Словаччини мало зі своїми побратимами по той бік кордону живі контакти, родинні і торгові (нелегальний обмін необхідними життєвими потребами), і взаємно інформували одні одних про становище у своїх місцевостях, а, разом з тим, і в краї.

У процесі цієї боротьби зміцнювався бойовий союз безробітних і сільської бідноти, поглиблювалась класова свідомість і інтернаціональна єдність трудящих.

У наступному 1933 р. КПЧ поєднує демонстрації, як і виступи безробітних та експлуатованого селянства перед нотарськими і окружними управами, з виступами протесту проти політичного терору і арештів. Організоване комуністичною партією віче в Михайлівцях 8 січня 1933 р. протестувало, як проти податкового гніту і ексекцій, так і проти ув'язнення Івана Локати та В. Широкого, вимагаючи їх звільнення.⁸⁰

Рівночасно комуністична партія спрямовує свою політико-виховну роботу на викриття фашистських тенденцій у політиці реакційних буржуазних партій, передусім словацьких і закарпатоукраїнських автономістів (глінковців, куртяківців і фенциківців), які в передвибірчій кампанії перенесли свою агітацію на Східну Словаччину.

У період кризи значно зросли симпатії трудящих до першої у світі соціалістичної держави — Радянського Союзу. Успіхи в соціалістичному будівництві СРСР стали моральною силою пригнобленого селянства Східної

Словаччини в його боротьбі за соціальні і національні права. Навіть буржуазна «Народная газета» не могла приховати великих симпатій українських селян Пряшівщини до Радянського Союзу і змушена була визнати, що «селяни говорять про Росію (Радянський Союз — І. В.), яка є наймогутнішою країною світу», і додавала, що всі займаються питанням «чим кінчиться експеримент комуністів у справі перетворення в життя соціалізму».⁸¹ Незважаючи на сильну буржуазну антирадянську пропаганду в той період, українське трудове селянство вбачало своє соціальне і національне визволення в Радянському Союзі.

В силу ряду зовнішніх і внутрішніх політичних причин, у 1933 р. спостерігається деякий спад революційного руху у всій країні. Під тиском селянського руху уряд Маліпетра був змушений тимчасово припинити екзекуції.

В результаті весняних морозів, засухи і стихійного лиха в 1934 р. знову настав великий неврожай, і більшості збіднілого населення досліджуваної області загрожував голод. Як видно з донесень окружних начальників та нотарів, переважна більшість українського селянства північно-східної частини Східної Словаччини знову опинилась у невимовно тяжкому становищі. «1934 рік був катастрофічним для Бардіївського округу, — повідомляв окружний начальник Країнське управління. — Вже навесні заморозки пошкодили зернові, а те, що залишилось, було знищене на 60 % градом і повіню. Крім того, с. Крижі та Криве лягли попелом.»⁸² Голод загрожував селянам і безробітним Лівовської Гути, Ондавки, Лівова, Цигелки, Нижньої та Вишньої Полянки, Варадки, Бехерова, Комлоші (нині Хмельова), Регетівки та Стебницької Гути.⁸³ Подібна ситуація була в Стропківському, Міжлабірецькому, Снинському і Гуменському округах.⁸⁴

Важливо відзначити, що в 1934 р. не настало пожвавлення лісової промисловості, але навпаки, навіть ті лісопромислові та деревообробні підприємства, які працювали в період кризи, значно скоротили або зовсім припинили виробництво. До них належав Деревообробний завод у Кружлівській Гуті⁸⁵ та лісопилка у Руїніні.⁸⁶ В Снинському окрузі припинили виробництво всі лісопилні заводи.

Доведене до відчаю збідніле селянство знову вимагало від держави відшкодування воєнних шкід та тимчасового припинення сплати податків і боргів.

Комуністична партія була єдиною організованою силою, яка вимагала від держави негайної допомоги дрібноселянським масам. У червні 1934 р. депутати від КПЧ пред'явили Національним Зборам проект закону про негайну допомогу селянам, які потерпіли від засухи.

Проект закону містив такі вимоги: «Списати всі податки і скасувати сільські побори за 1934—1935 рр., звільнити від арендної плати за 1934 р. ті господарства, яким загрожує розорення, в інших знизити її наполовину. Викреслити всі проценти з кредиту, безкоштовно розділити посівне зерно і корм для худоби, надати одноразову допомогу в сумі 1000 крон на одну родину, безкоштовно розділити халупникам і дрібним хліборобам для обживи 400 вагонів зерна на кошти держави».⁸⁷

Для мобілізації селянських мас партія звернулася до селян з відозвою «Як запобігти катастрофі на селі», в якій закликала селян, щоб домагались у сільських нотарських і окружних управліннях прийняття проекту зако-

ну.⁸⁶ В ході передвиборчої компанії і повсякденної боротьби селянської маси на ділі переконувались хто і як захищає їхні інтереси, пізнавали справжнє обличчя буржуазної демократії. Помітно радикалізувались широкі маси населення.

Навесні 1935 р. революційна боротьба селян досягає своєї вершини у Чертіжнянсько-Габурьському селянському заворушенні на Лабірщині. Виступи проти податкових і боргових екзакуцій та лицитацій перетворились у масове селянське заворушення — організований опір проти соціального і національного гніту.

Події на Лабірщині відбулись два дні після мужньої боротьби 1200 лісорубів села Богдана, Рахівського округу, що привела до кривавої сутички з жандармами, в якій було тяжко поранено близько 20 чоловік.⁸⁹ «Ті події, що відбулися 11, 13, 14, 15 березня 1935 р., також підтверджують, — заявив тов. П. Терек у Палаті депутатів, — що уряд Чехословацької Республіки, який звик себе називати народним урядом, замість того, щоб усунути злидні і безробіття, хоче нагодувати гумовими палицями, багнетами, кулями гвинтівок тих, хто рятується від голодної смерті, захищає свою останню худобу від екзакуції, яка провадиться за допомогою зброї».⁹⁰

Виступи лісорубів з Рахівщини та селян з Лабірщини мали революційний характер і були проявом класової та національно-визвольної боротьби на селі. Їх причина полягала в політичному, соціальному і економічному становищі українського населення в домюнхенській Чехословаччині.

Безпосереднім поштовхом селянського виступу проти представників чехословацької буржуазної влади стала оголошена Міжлабірецьким окружним судом лицитація на рухоме й нерухоме майно 9 боржників сс. Борова, Габурі і Чертіжного, що мала здійснитись 13 березня 1935 р. Уже в попередній боротьбі селяни нехтували лицитації і відмовлялись брати в них участь. З цієї причини лицитації в Борові і Габурі не здійснились. Коли екзакутор хотів провести лицитацію в с. Чертіжне у бідного селянина Івана Димуна, селяни зробили масовий опір. Як у таких випадках бувало, екзакутор звернувся за допомогою до місцевих жандармів, які повели сина Димуна — Павла на жандармську станцію. Тоді натовп селян напав на жандармів кам'нями і визволив Димуна. Екзакутор із судовим виконавцем сховались у жандармських казармах і тільки ввечері у супроводі жандармів покинуло село. Того ж дня селяни примусили і іншого екзакутора припинити екзакуцію у Михайла Фигури.⁹¹

Увечері відбулись збори аграрної партії, на яких взяли участь А. Микита, В. Караман (окружні секретарі), П. Жидовський, кандидат у депутати за аграрну партію, та представник окружних властей — комісар політичного управління П. Старинський і директор Селянської ощадної каси М. Ковач — всі ті, які в передвиборчій кампанії 1929 р. обіцяли селянам відшкодування військових втрат та припинення екзакуцій.⁹² Зразу після виступу першого промовця селяни стали зводити рахунки зі своїми гостями. Побиті аграрії шукали порятунку в жандармів. Перший день кінчився перемогою селян. Селяни нині усвідомили собі, що треба діяти спільно й організовано.

Події наступного дня набули драматичного характеру. До чертіжнян приєднались і сусідні габурчани, які вчинили опір прибулим із Міжлаборець та Гуменного жандармам. Почались нові сутички. Внаслідок цього

були викликані дальші підкріплення жандармів майже з усієї Східної Словаччини.⁹³ Проти такої сили по зуби озброєних жандармів селяни стали вже безпорадними. 15 березня почалась облога і слідства, якими керував підполковник жандармерії Блага з Братіслава. Багато селян шукало порятунку у своїх побратимів у Польщі, але на цей раз польська поліція солідаризувалася зі своїми чехословацькими колегами, і допомагала їм шукати лавстанців у прикордонній лісовій смузі.⁹⁴ Та ж подібною хворобою могли б наказитися також селяни по той бік Карпат, а до цього польські власті не могли допустити.

Карателі жорстоко мстилися селянам. Було заборонено вступ до повсталих сіл. В'язниці Крайового суду в Кошицях та Окружного суду в Міжлабірцях були переповнені арештованими повстанцями. 105 чоловік було арештовано і передано суду.⁹⁵

Опір селян було зломлено, але карателям не вдалось привести до покори неспокійні села, а, навпаки, ще більше тут закипіла ненависть до гнобителів допомагаючи дальшому підйому революційних сил краю.

19 березня відвідали Міжлабірецький округ і села Габуру та Чертіжне депутати — комуністи Дворжак, Вало, Сливка та Штейнер, щоб на місці познайомились з перебігом подій. Ще раніше, 18 березня, Клуб депутатів-комуністів звернувся листом до голови Палати депутатів, у якому вимагав скликання Національних Зборів з метою обговорення таких питань: 1. Звіту міністра внутрішніх справ про події в Міжлабірецькому окрузі; 2. негайного припинення всіх екзекуцій у дрібних хліборобів, халупників та сільської бідноти; 3. негайного надання економічної допомоги населенню Східної Словаччини та Закарпатської України.⁹⁶

Вже 21 березня депутати — комуністи Й. Вало та П. Терек з трибуни парламенту розкрили причини чертіжнянсько-габурських подій і внесли два законопроекти, спрямовані на поліпшення соціального становища халупників, дрібних землевласників та ремісників, які найбільш потерпіли від кризи. Комуністи дали вимагали припинення екзекуцій, звільнення арештованих повстанців та припинення слідства.⁹⁷

Заслугове також уваги оцінка селянських подій на Лабірщині в тогочасній пресі. Селянське заворушення хронологічно відноситься до передвиборчої кампанії у Національні Збори, тож не дивно, що привернуло до себе увагу тих політичних партій, які в політичній боротьбі намагались використати його як засіб для придбання дальших голосів у виборах. Крім того, оцінка заворушення певною мірою прозраджує ставлення окремих політичних партій не тільки до селянського, але й до українського національного питання на Словаччині.

Слід підкреслити, що найбільш об'єктивну оцінку Чертіжнянсько-Габурське селянське заворушення знайшло на сторінках друкованого органу КПЧ — «Руде право». Його редактор Володимир Лежак (пс. В. Борин), який, разом з іншими 6 журналістами, відвідав місце подій, у статті «В чому справа, про що йдеться в Чертіжному?» вказав на соціальні і національні аспекти заворушення, розкрив його причини і засудив ставлення офіційних властей до повстанців.⁹⁸

Орган Глінкової словацької народної партії, що об'єднувала в своїх рядах крайні націоналісти, які не визнавали українського населення на території Східної Словаччини, всю вину за події на Лабірщині звалював на чеських

аграрників. «Загально відомо, — писала газета, — що «східнославацький (!) народ (Гуд — І. В.) найбільш більшовизує аграрна партія».⁹⁹ Знавець східнославацьких обставин, А. Дудаш, який «русинське питання» вважав витвором гунгаризму уніатського духовенства, будучи праяшівським жупаном, писав: «Коли б ми більш докладно аналізували горезвісне комуністичне заворушення в Габурі й Чертіжному за бувшої ЧСР, то між його причинами знайшли б ту основну, через яку уніатський (!) народ у багатьох випадках повстав і кидався не тільки в обійми російського православ'я, але й сучасного сектанства.»¹⁰⁰ Гадаємо, що коментарі тут зайві.

Бродіївський «Русский вестник» причини заворушення вбачав у політиці аграрної партії та трьох невідомих словаках, які ніби росповсюджували вістки про те, що на Закарпатській Україні виганяють ексекуторів.¹⁰¹ Крамаржівська «Народная газета» звинувачувала окружного начальника в Міжлабірцях у тому, що дозволив в окрузі куртяківську та комуністичну агітацію.¹⁰² Лицемірність цих газет наявна.

Інша чеська і словацька преса обмежувалась соціальними аспектами або сензаційними коментаріями на ходу заворушення.⁹⁵

Незважаючи на негативні сторони селянських заворушень — їх стихійність, територіальну обмеженість, ізольованість та приреченість на неуспіх — Чертіжнянсько-Габурські буремні дні стали визначною подією в історії українського населення Східної Словаччини.

В процесі своїх антиподаткових і антиекзекуційних виступів дрібноселянські маси усвідомлювали потребу спільної боротьби проти своїх гнобителів. У зв'язку з тим, зростала солідарність до скривджених, яка, крім матеріальної допомоги, проявлялась у бойкоті лицитацій (селяни не купували ексекуюваного майна своїх побратимів). У Черніжнянсько-Габурському заворушенні помічаються нові риси: готовність надати допомогу повстанцям не тільки селянами з навколишніх сіл Лабірщини, але й з віддаленіших Снинщини, Свидниччини та інших прикордонних областей, що є свідченням протесту всього краю проти існуючих капіталістичних порядків. У заворушенні українське селянство дало знати всій чехословацькій громадськості, що воно не є аморфною масою, але силою, яка готова боротись за свої права. Працівник Чехословацького червоного хреста М. Гипманова, яка зразу після березневих подій відвідала Східну Словаччину, в листі до Кабінету президента Республіки писала про великі симпатії до повстанців всього краю аж до Гуменного.¹⁰³ Авторка листа засуджувала ставлення відповідних державних діячів до учасників заворушення і застерігала в листі перед дальшою ненавистю і заворушенням, бо, на її думку, в цьому краї «крім явних комуністів є впливові люди, які відстоюють думку приєднання краю до Росії. . .».¹⁰⁴

Не менш цікавою є характеристика краю згадуваної авторки. Ось кілька думок із цитованого листа: «Від Левочі розташовані русинські села. Тут бере свій початок комунізм та гостро визначене слов'янофільство, що є дивне. Люди прості, злидні грізні, неймовірні.»¹⁰⁵

Немає сумніву, що мужній опір селян Лабірщини був продовженням закарпатоукраїнського селянського руху, проявом класової і національно-визвольної боротьби. Закарпатський приклад став притягальною силою для селян Північно-Східної Словаччини. За зразком Союзу працюючого селянства (від 1932 р. Об'єднання працюючого селянства) після придушення

Чертїжнянсько-Габурського заворушення (1936 р.) були спроби об'єднати українських селян північно-східної частини Словаччини у «фронт руських земледільців», завданням якого було захищати соціальні, економічні та культурно-національні інтереси українського населення в рамках Чехословаччини і паралізувати антинародну та антидержавну діяльність бродіївців (куртяківців) та фенциківців у цьому краї.¹⁰⁶ Як видно з донесень поліцейських органів, державні власті в краї більше боялися новоутвореної селянської спілки, в якій було багато комуністів, ніж ворожої діяльності Бродія та Фенцика, внаслідок чого діяльність спілки припинили.¹⁰⁷

В силу безрезневих подій на Лабірщині аграрна партія була змушена піти на певні поступки в українській шкільній справі. Незважаючи на сильні му році дозволило навчання рідною мовою в 59 початкових школах, а через рік дозволило їй відкриття гімназії у Пряшеві. Ці досягнення, як на той протести Словацької Ліги, міністерство народної освіти в 1935/36 навчально-час, були великим успіхом на культурній ділянці.

Незважаючи на поразку, Чертїжнянсько-Габурське селянське зворушення викликало революційне піднесення селянства, посилило його рішучість до дальшої боротьби, поглибило класову свідомість селян і робітників, і тим самим зміцнило позиції комуністичної партії в краї, про що свідчать результати виборів у НЗ в травні 1935 р.¹⁰⁸

Своїм мужнім виступом проти гнобителів українські селяни здобули симпатії й підтримку збоку чеських, словацьких та угорських робітників і селян. Інтернаціональна солідарність з повсталими селянами проявилась у демонстраціях братіславських і празьких робітників, у їх готовності прийняти дітей з Чертїжного і Габури до своїх сімей підчас слідства.¹⁰⁹ 216 угорських робітників і селян Рожнявської області домогались у міністра справедливості відкликання жандармів з Чертїжного і Габури, звільнення арештованих повстанців та негайного припинення екекуцій, сплати податків та поборів.¹¹⁰ Чертїжне і Габура стали позитивним складником свідомості чехословацької громадськості.

Селянський рух у північно-східній частині Словаччини, який ми стисло охарактеризували, був складовою і невід'ємною частиною загальночехословацького революційного процесу що прокладав дорогу до соціалістичних перетворень у нашій країні після другої світової війни. В процесі цієї боротьби зростала політична свідомість трудівників села, які поступово звільнялись від впливу загальнодержавних закарпатських і буржуазних партій та їх національних філій. Селяни сприймали аграрну програму комуністичної партії, що зміцнювало бойовий союз робітничого класу і селянства. Революційна боротьба селян краю згодом перетворилась у національно-визвольну боротьбу проти фашизму. В період національно-визвольної боротьби ця область стала театром партизанської війни. Тому революційна селянська і національно-визвольна боротьба належить до славних бойових традицій не тільки українського населення, але й усїєї чехословацької громадськості. При народній владі докорінно змінилось обличчя цієї області. Під проводом КПЧ в минулому відсталі закутини злигоднів і горя перетворились у розвинену промислово-сільськогосподарську область нашої Батьківщини. Такою є нині Східна Словаччина.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- A ÚML ÚV KSS – Archív Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS Bratislava
OA, – Okresný archív
fond OÚ – (okresného úradu)
- ŠA – Štátny archív (Košice, Prešov)
fond ŽI – K (Živnostenského inšpektorátu v Košiciach)
– fond PR – K (Policajného riaditeľstva v Košiciach)
fond ŽK (Župy Košickej)
- SÚA – Státní ústřední archiv Praha
fond PMV (Prezidia ministerstva vnútra)
fond MSP (Ministerstvo sociálnej pomoci)
fond MS (Ministerstvo spravodlivosti)
- ŠSÚA – Štátny slovenský ústredný archív Bratislava
fond KÚ (Krajinského úradu)

ПРИМІТКИ

¹ Статистичні дані за табл. Československá statistika — svazek 43, řada 12 (zemědělství), Praha 1928 та Výkaz hodnôt druhov pozemkov Prešovského kraja v r. 1958 Ústavom geodézie a kartografie v Prešove.

² Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930, díl I, Praha 1934, стор. 79—80.

³ Торжество історичної справедливості, Львів 1968, стор. 250.

⁴ Slovenský priemysel roku 1929, Turč. Sv. Martin, 1930, стор. 226.

⁵ Там же, стор. 104.

⁶ За даними: Československá statistika, svazek 43, řada XII (zemědělství), Praha 1928

⁷ І. К. Івасюта, Селянський рух на Західній Україні в 1919—1939 рр., Львів 1971,

⁸ Gazdovské noviny, příloha «Русский земледелец», 25. 4. 1929.

⁹ ŠA Prešov, ŽI Košice, okres Medzilaborce.

¹⁰ SÚA, MSP — ŽI Košice, Výročné správy za rok 1927, 1928, 1929.

¹¹ ŠA Prešov, ŽI Košice, okres Svidník 11/49

¹² ŠA Prešov, ŽI Košice, okr. Bardejov.

¹³ ŠA Prešov, ŽI Košice, okres Medzilaborce, XV Miková

¹⁴ Slovenský priemysel roku 1930, Turč. Sv. Martin 1931, стор. 60.

¹⁵ Gazdovské noviny — Русский земледелец, 10. I. 1930.

¹⁶ Slovenský priemysel v r. 1930. Výročná správa Ústredného združenia slovenského priemyslu. Turč. Sv. Martin 1931 стор. 20.

¹⁷ В тому числі 2 лісопилки в українських селах Брусниці та Шарбови.

¹⁸ SÚA, MSP, ŽI — 28 Košice — 1930.

¹⁹ SÚA, MSP, ŽI — 28, Košice — 1931

²⁰ ŠA Prešov, ŽI Košice, okr. Medzilaborce.

²¹ ŠA Prešov, ŽI Košice, okr. Svidník.

²² SÚA, MSP, ŽI-28 Košice, 1935.

²³ SÚA, MSP, ŽI — 28 Košice — 1933.

²⁴ SÚA, MSP, ŽI — 28 Košice — 1931.

²⁵ ŠA Prešov, ŽI Košice, okr. Svidník 42/29.

²⁶ ŠA Prešov, ŽI Košice, okr. Medzilaborce.

²⁷ Gazdovské noviny, 11. 12. 1931.

²⁸ K. Gottwald, Spisy II (1930—1931), Bratislava 1951, стор. 280.

²⁹ Gazdovské noviny, 11. 12. 1931.

³⁰ SÚA, PMV, X/K/28/4, č. 7246/32 prez.

³¹ ŠSÚA, KÚ, č. 10.666/32 prez. та SÚA, f. MP — osivová akcia — 1932.

³² SÚA, PMV, X/K/28/4, č. 7246/32 та 7703 prez.

³³ ŠSÚA, KÚ, č. 25562/33 prez.

³⁴ ŠSÚA, KÚ, č. 61713/9/1933 — 319215/33.

³⁵ Statistická ročenka Republiky Československé, Praha 1937, стор. 260., Ю. Ю. Сливка, Революційна боротьба на Закарпатті в 1929—37 рр. Київ, 1960, стор. 21.

³⁶ Nové obzory 3, Prešov 1961, стор. 126.

³⁷ Дукля, р. 1957, № 4, стор. 135.

³⁸ Народная газета, 8. VII. 1934.

³⁹ Gazdovské noviny, 6. VII. 1934.

⁴⁰ SA Prešov, ŽI, Košice, okres Snina.

⁴¹ Ročenka Československé republiky, Praha 1933, стор. 5.

⁴² ŠSÚA, KÚ, inv. č. 423. P-I, k. 72.

⁴³ «Наша культура» (Варшава), р. 1974, № 12, стор. 14. Про «русинську мафію» писав колишній Пряшівський журналіст Л. Дудаш у книзі »Rusinska otázka a jej úzadie«. Zahraniečná Matica Slovenská. Buenos Aires 1971. Свої погляди на «русинське питання» А. Дудаш публікував уже в 30-х роках. Диві його статтю »Obrana slovenskosti východného Slovenska, Politika«, т. III (1931), № 1, стор. 65—68.

⁴⁴ Докладніше диві І. Ванат, Шкільна справа на Пряшівщині в період домюнхенської Чехословаччини, 36. З минулого і сучасного українців Чехословаччини, Пряшів, 1973.

⁴⁵ ŠSÚA, KÚ, č. 3788/1933 prez.

⁴⁶ Народная газета, 27. VII. 1933.

⁴⁷ Народная газета, 24. 3. 1935.

⁴⁸ ŠSÚA, KÚ, inv. č. 423 P-I, č. 215/35 prez. Právo lidu, 22 та 28. XI. 1934, Z kraje bídy a šikán, Robotnícke noviny, 24. II. 1934, Ako sa vie nadávať okresný náčelník Durčinský.

⁴⁹ ŠSÚA, KÚ, inv. č. 423 — P — I, k. 72.

⁵⁰ ŠSÚA, KÚ, č. 460 021/1935, k. 76.

⁵¹ В. Стефанік, Повне зібрання творів, т. I, стор. 259.

⁵² SA Košice, ŽK, č. 5054 та 6320/26 prez.

⁵³ Комуніст (Харків) 16. 9. 1926, Карпатська правда, 29. 8. 1926.

⁵⁴ Диві І. Стецюра, Микола Іванович Сидоряк, Ужгород 1971.

⁵⁵ Диві V. Plevza — L. Vebr — S. Cambel, KSČ a roľnícka otázka na Slovensku, Bratislava 1961, стор. 181.

⁵⁶ SÚA, PMV, X/K/28/4, č. 2473/31 prez.

⁵⁷ Protokol VI. řadného sjezdu KSČ konaného v Praze ve dnech 7—11. března 1931, Praha 1931, str. 316.

⁵⁸ V. Plevza, L. Vebr — S. Cambel, ц. п. 198 і н.

⁵⁹ K. Gottwald, Spisy III, Bratislava 1952, стор. 235.

⁶⁰ Тамже.

⁶¹ SÚA, PMV, XP/20/4 č. 4662/32

⁶² Komunistická revue, р. 1932, стор. 196.

⁶³ SA Košice, PR-K, Mat. 580/21; V. Plevza, KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929—1938, стор. 129 та інш.

В Михайлівецьку область КПЧ входили округи: Михайлівці, Гуменне, Снина, Великі Капушани, Міжлабірці, Стропків, Собранці та північна частина Требишівського округу (V. Plevza, ц. п., стор. 74).

⁶⁴ Перевірено в розмові з М. Шпаком 4 вересня 1971 р.

⁶⁵ Тамже. ОА Требиšov so sídlom v Sečovciach, ОЎ-Т, č. 196/36.

⁶⁶ Перевірено в розмові з М. Гаджечою 16 жовтня 1971 р. І. Морковця, разом із товари-

лами із Закарпатської України, навчався в Київській партійній школі у 1931—1934 рр.

⁶⁷ SÚA, PMV, X/K 28/4-7, č. 72 44/32 prez.

⁶⁸ Там же.

⁶⁹ І. Стецюра, Микола Іванович Сидоряк, Ужгород 1971 р., стор. 97.

⁷⁰ AÚML ÚVKSS, zb. KSČ na Slovensku, а. р. 44.

⁷¹ Карпатська правда, 22. 5. 1932, Pravda, 22. 5., 5. 6. 1932, V. Plevza, L. Vebr — S. Cambel, н. п., стор. 241—243.

⁷² Карпатська правда, 12. 6. 1932.

⁷³ Pravda, 5. 6. 1932.

⁷⁴ V. Plevza — L. Vebr — S. Cambel, назв. праця, стор. 242.

⁷⁵ Диви V. Plevza, KSČ a revolučné hnutie na Slovensku 1929—1938, Š. Pažur, K niektorým otázkam maloroľníckeho hnutia na východnom Slovensku za buržoáznej ČSR v prvej polovici tridsiatych rokov, Nové obzory 3, Prošov 1961.

⁷⁶ AÚML ÚV KSS, zb. KSČ na Slovensku, а. j. 45.

⁷⁷ Rudý večerník, 15. 7. 1932.

⁷⁸ Докладніше диви V. Plevza, L. Vebr — S. Cambel, н. п., стор. 244 і н.

⁷⁹ І. К. Івасюта, Селянський рух на Західній Україні в 1919—1939 рр. Львів, 1971, стор. 142 і н.

⁸⁰ SÚA, PMV, X/M/17.

⁸¹ Народная газета», 1. 5. 1933 р.

⁸² SÚA, KÚ, č. 29 20 65/34, k. 212.

⁸³ SSÚA, KÚ, inv. č. 478 P — IV, č. 263 302/34.

⁸⁴ SSÚA, KÚ, inv. č. 423 P-I, č. 215/35 та інш.

⁸⁵ SA Prešov, ŽI Košice, okr. Bardejov.

⁸⁶ SÚA, MSP, ŽI/28 — Košice — 1934.

⁸⁷ Rudé právo, 14. VIII. 1934.

⁸⁸ K Gottwald, O roľníckej otázke, Praha 1956, стор. 85—86.

⁸⁹ Ю. Ю. Сливка, Революційно-визвольна боротьба на Закарпатті в 1929—1937 рр., стор. 106—107.

⁹⁰ Шляхом Жозтня, т. III, Ужгород 1964, стор. 456, док. № 113.

⁹¹ AÚML ÚV KSS, t. 11, а. j. 115/42.

⁹² Там же, а. j. 115, VI.

⁹³ SÚA, MS VI d/i, kart. 915.

⁹⁴ Там же.

⁹⁵ Там же.

⁹⁶ Rudé právo, 19. 3. 1935.

⁹⁷ Rudé právo, 20. 3. 1935.

⁹⁸ Там же V. Borin, Oč jde v Čertižnem.

⁹⁹ Slovák, 20. III. 1935.

¹⁰⁰ A. Dudáš, ц. п., стор. 137—138.

¹⁰¹ Русский вестник, 24. 3, 1935.

¹⁰² Народная газета, 24. 3. 1935.

¹⁰³ SÚA, PMV, XS/17/22, č. 24 438/35.

¹⁰⁴ Там же.

¹⁰⁵ Там же.

¹⁰⁶ SA Košice, PR-K, Ves 378/1, č. 14535/36

¹⁰⁷ Там же.

Диви Ш. Pažur, Vzburá roľníkov v Čertižnom a Habure, Dokumenty . . . , Prešov, 1960, str. 27.

¹⁰⁹ Rudé právo, 10. 3. 1935.

¹¹⁰ SÚA, MS VI d/i, kart. 915.

RESUMÉ

IVAN VANÁT, ROĽNÍCKE HNUTIE NA »PRJASEVŠČINI« V PRVEJ POLOVICI 30. ROKOV TOHTO STOROČIA

Roľnicke hnutie v medzivojnovom období sa stalo nerozlučnou súčasťou revolučného boja robotníckej triedy vedenej komunistickými stranami. Vykorišované a utláčané maloroľnicke masy stali sa prirodzeným spojencom robotníckej triedy v boji proti sociálnemu a národnostnému útlaku.

Z tohto zorného uhla si všíma autor maloroľnicke hnutie na severovýchodnom Slovensku v období hospodárskej krízy, ktoré prerastlo v otvorený boj roľníkov v Čertižnom a Ilabure proti buržoáznemu poriadku.

Cestou revolučného boja maloroľnicke masy sa presvedčili o nutnosti upevňovania bojového zväzku s robotníckou triedou vedenou komunistickou stranou Zväzok robotníckej triedy s roľníctvom, ktorý sa upevňoval v období hospodárskej krízy a nárednooslobodzovacieho boja proti fašizmu, stal sa neskôr pevným základom výstavby socializmu v povojnovom Československu.

RESÜMEE

IVAN VANÁT, DIE BAUERNBEWEGUNG IM PREŠOVER BEZIRK IN DER ERSTEN HÄLFTE DER 30. JAHREN DIESES JAHRHUNDERTS

Die landwirtschaftliche Bewegung in der Zeit vor dem Krieg wurde zum unzertrennbaren Teil des revolutionären Kampfes der Arbeiterklasse unter Führung der Kommunistischen Partei. Die ausgebeuteten und unterdrückten Massen der Kleinbauern wurde im Kampf gegen die soziale und nationale Unterdrückung zum natürlichen Verbundeten der Arbeiterklasse.

Aus diesem Gesichtspunkt verfolgt der Verfasser die Bewegung Kleinbauern in der nordöstlichen Slowakei in der Zeit der wirtschaftlichen Krise, die zum offenen Kampf der Bauern in Čertizné und Habura gegen die bürgerliche Ordnung führte

Durch den revolutionären Kampf überzeugten sich die Massen der Kleinbauern von der Notwendigkeit der Stärkung des Kampfbundes mit der Arbeiterklasse unter Führung der Kommunistischen Partei. Der Bund der Arbeiterklasse mit den Bauern, der sich in der Zeit der wirtschaftlichen Krise und des nationalen Befreiungskampfes gegen den Faschismus stärkte, wurde später zur festen Grundlage des Aufbaues des Sozialismus in der Nachkriegszeit der Tschechoslowakei.

Переклав з-р Ервін Лазар

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК ЯК МОВОЗНАВЕЦЬ

Й. Д. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Ужгородський університет

Фольклорист та етнограф з світовим ім'ям Володимир Михайлович Гнатюк був також видатним мовознавцем. Йому належать десятки праць — статей, рецензій, зам'ток, повідомлень тощо — з різних ділянок українського, слов'янського та загального мовознавства. Тематично лінгвістичні праці В. Гнатюка стосуються таких важливіших проблем: українська діалектологія, українська літературна мова, питання стилістики та культури мови, правопис, лексикографія, лексикологія, а також соціолінгвістика, славістика. Цікавили його й деякі проблеми ономастики, загального мовознавства, міжмовних контактів тощо.

Як і в фольклористиці та етнографії, у своїх мовознавчих дослідженнях В. Гнатюк твердо стояв на позиціях матеріалізму, був прибічником історично-порівняльного методу.

Про мовознавчі праці В. Гнатюка писали Й. Шелспець,¹ Л. Л. Гумецька² проте ці автори зосередили свою увагу головним чином лише на важливіших діалектологічних дослідженнях. Завданням же цієї статті є по змозі всебічна характеристика лінгвістичної спадщини В. Гнатюка, включаючи її невеликі за обсягом, але багаті змістом його рецензії, зам'тки тощо, які тепер для багатьох уже невідомі, але які в свій час, безперечно, зіграли певну роль у загальному розвитку українського мовознавства.

* * *

У галузі української діалектології першим виступом В. Гнатюка можна вважати опубліковану в 1895 р. діалектологічно-етнографічну зам'тку »Ріг«,³ в якій він подав докладний перелік термінології плуга говірки с. Пужники Бушацького повіту на Тернопільщині. Першою ж, власне, діалектологічною працею В. Гнатюка були його зауваження про закарпатські говори в передмові до першого тому «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі». Автор констатує, що «на Угорській Русі панує величезна діалектологічна різнорідність».⁴ Взввши за критерій рефлексію давнього о у новозакритих складах, вчений на досліджуваній території виділяє п'ять діалектних угруповань, чи, за термінологією В. Гнатюка, діалектів: 1) де о > і (піп, стил, діл), який «займає північну полосу; що дотикає границь Га-

личини та Буковини»⁵; 2) де о > у (пуп, стул, дул), що «дотикає до околиць заселених румунами і мадярами, отже до великої Угорської низини і займає проте полудневну полосу»⁶; 3) де о > ў (пўп, стўл, дўл), який лежить між першим і другим діалектом; 4) де о > ы (кынь, стыл, пыл), що «істнує в столиці Сепешській»⁷, та 5) де таке о збереглося без змін, «тим діалектом мають говорити на Спішу».⁸ Автор зауважує, що докладних меж вказаних діалектів він поки не може дати, бо не був в усіх місцевостях.

У загальнотеоретичному плані цікавим є висловлювання дослідника, що «в наслідок многоти говорів на невеликім відповідно етнографічно просторі дієся се, що чистий говор, хоть котрий, можна подибати лиш в деяких селах, що лежать в центрі говору і то від людей, що з своєї села рідко виходять де, рідко стикаються з другими людьми. В протиннім разі до говору одного залітають примішки другого».⁹ Це висловлювання якоюсь мірою викликає асоціацію з сучасним поняттям діалектне ядро (що в теоретичній діалектології з'явилося десь майже через півстоліття після виходу друком цієї праці В. Гнатюка), хоч, зрозуміло, що В. Гнатюк у той час взагалі не міг у термін діалект вкладати сучасне його значення.

Далі дослідник перераховує характерні ознаки обстежуваних говорів. Серед них він називає вживання ў (автор зауважує, що воно вимовляється, як німецьке ü або мадядське ü); ы, що дуже виразно виступає після задньоязичних г, к, х; поширення препалатального л; збереження м'якого р та ін.

Оскільки обстежувані говори зберегли багато рис старовини, то вони, на думку вченого, можуть бути критерієм при визначенні самотності того чи іншого слова в українській літературній мові: «З огляду ж на те, що діалекти на Угорській Русі не були під впливом ані російської, ані польської мови, а східні жодної славянської навіть, то по моїй думці отсі матеріали будуть також добрим судиею в справі, чи яке наше слово літературне дотепер підозріване яко чуже, є нашим старим словом, чи зайшлим до нас з сусідніх славянських мов».¹⁰

Деякі пізніші діалектологічні студії В. Гнатюка якоюсь мірою, власне, були викликані обставинами, що склалися у зв'язку з публікацією його етнографічних праць. Так, у 1898 р. він надрукував статтю «Руські оселі в Бачці (в Полудневій Угорщині)»,¹¹ в якій описав історію поселення русинів-українців у Бачці, їх соціально-економічні умови життя, одяг, звичаї, подав чимало записаних фонетичною транскрипцією зв'язаних текстів їх говірок, пісень тощо і в якій скрізь називає їх русинами (так, до речі, називали їх і попередні автори, так і самі вони себе називали і називають). Твердження В. Гнатюка, що бачванці русини, викликало різке заперечення з боку відомих мовознавців і філологів О. І. Соболевського,¹² Ф. Пастернака¹³ та ін., які на підставі лінгвістичного аналізу опублікованих самим же В. Гнатюком текстів стверджували, що бачванці не русини, а словаки.

Своє твердження О. Соболевський базував на підставі таких рис бачванських творів: 1) відсутність повноголосся: хлопец, крава, драга та ін.; 2. зміна г' > ц (веце та ін.); 3. на місці ʒ виступає в одних випадках і, в інших — е (мліво, пліва, чоловік, нівеста та ін.); 4. на місці давніх ы, і виступає і (віход, мі, до періні та ін); 5. відсутність переходу давніх о, е

в повозакритих складах в і, за винятком кількох слів; 6. вимова д' як дз т' як ц, с' як ш, з' як ж (дзешец, жима та ін.); 7. збереження д перед л у випадках складло, модліц; 8. форми III-ої ос. од та мн. без ть (можу, ору); 9. вживання со, сом.

Аргументація Ф. Пастернка у ряді випадків збігається з аргументами О. І. Соболевського (пункти 1, 2, 6, 7). Крім того, Ф. Пастернк ще називає: 1. відсутність спентстичного л у випадках одрайбац, наохабйалі та ін.; 2. заміна е на йа, а, е (дзешаток, мешац, дзешец та ін.); 3. ґ > ар, ер (зарно і зерно, карк, карчма, вітаргац та ін.); 4. збереження без зміни л у формах чол. р. од. мин. часу (мал, завідзел та ін.); 5. I ос. од. теп, часу (будзем, однешем та ін.).

Так розпочалася жвава дискусія про національну приналежність бачванських русинів, яка якоюсь мірою по суті триває і досі.

Рецензії О. І. Соболевського та Ф. Пастернка спонукали В. Гнатюка написати досить велику статтю «Словаки чи українці? (Причини до вияснення спору про національність західних Русинів)»,¹⁴ у якій він, крім історичних та етнографічних фактів, залучає і лінгвістичні матеріали (оскільки його опоненти були мовознавцями), подає детальний огляд літератури про бачванських русинів, історію їх переселення тощо.

Спіраючись на праці І. Верхратського «Говір замішанців» (ЗНТШ, т. III), «Про говір долівський» (ЗНТШ, т. XXXV—XXXVI) та «Знадоби для пізнання угорсько-руських говорів», I—II (ЗНТШ, тт. XXVII—XXX; XI.), В. Гнатюк намагається довести, що майже всі ті риси, на підставі яких О. І. Соболевський та Ф. Пастернк бачванські говори віднесли до словацьких, такою чи іншою мірою властиві й багатьом іншим південно-західним українським говорам. В. Гнатюк визнає, що мова бачванських русинів «справді сильно пословачена, хоч через те ще не словацька».¹⁵ Важливим у цьому плані твердження автора, що «сама мова, без огляду на інші річі, що лише всі вкупі становлять характеристику національності, не може бути ще рішенням чинником при відповіді на питання, якої хто національності».¹⁶ Далі дослідник продовжує: «не менше важка річ тут для нас і те, що бачванські русини осіли в Бачці під назвою русинів (згадка Котмана) і під такою назвою завжди фігурували перед властями»,¹⁷ що важливим є те, що самі бачванці національно усвідомлюють себе русинами.

У другій частині цієї праці розглядається література про слов'ян Пряшівщини та питання про їх національну приналежність.

У 1900 р. В. Гнатюк публікує «Русини Пряшівської єпархії і їх говори».¹⁸ Це, власне, була перша спеціальна діалектологічна праця В. Гнатюка. Оскільки В. Гнатюк мав досить широкі плани етнографічних досліджень українців району Карпат, то дуже ймовірно, що на появу цієї праці якийсь вплив могли мати рецензії О. І. Соболевського та Ф. Пастернка на статтю «Руські оселі в Бачці». Безперечно, для В. Гнатюка стало ясно, що без характеристики мови, яка сама є важливою етнографічною ознакою народу, нації, навіть найдокладніший чисто етнографічний опис буде неповним і недостатнім, зокрема стосовно таких складних ситуацій, які існували на етнографічно-діалектних слов'янських пограниччях у Карпатах.

У вступних підрозділах першої частини своєї праці «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» автор подає короткі історичні відомості про Пряшівську

спархю від її заснування в 1817 р. до кінця XIX ст. та розселення в ній людності різних національностей, супроводжуючи свій виклад докладними статистичними таблицями. Далі автор говорить, що русини Пряшівської єпархії в діалектному відношенні поділяються на дві групи: 1. руснаки — це русини «що говорять чистою українсько-руською мовою»,¹⁹ і 2. слов'яки — це русини «що говорять більше або менше пословаченою мовою».²⁰ Руснаків в єпархії 97 436 душ і всі вони греко-католики (уніати), а слов'яків — 285 159 душ, з них уніатів 43 553, а решта католики та лютерани.

Автор вказує на значну близькість говорів цих двох груп і спільними їх рисами називає: 1. наголос на передостанньому складі; 2. так зване «оникання» (А оньі з откаль? «А ви звідки?»); 3. метатеза в словах коприва і покрива, гавран і гарван, Гаврило і Гарвило, порваз і повраз та ін.; 4. м'який ч: чъас, чъудо та ін.; 5. стягнені форми теперішнього часу типу знам, знаш, знат, знаме, знате та ін.; 6. значна кількість лексичних запозичень з словацької, польської, німецької, угорської мови, які відсутні в інших українських говорах. Самі слов'яки про свою мову говорять: «Мі гуторіме по словенські, а нье по словацкі», «наша реч іє словенска реч, а нье словацка».²¹ В. Гнатюк стверджує, що обидві групи «належать до громади лемків» і «найбільш споріднені з галицькими лемками».²²

Автор також відзначає етнографічну близькість між обома групами, що при висновках генетичного характеру має, безперечно, важливе значення: «Що до типу, звичаїв, навичок, характеру — словом всього того, чим відрізняється один народ від другого — нема між руснаками і слов'яками ріжниць, є за те велика подібність, яка впадає кожному дослідникови в око».²³ Звертає вчений увагу і на взаємну повагу та прихильність руснаків і слов'яків: «Про обопільну прихильність свідчать найліпше ті кумівства, сватовства, шуринства і інші родинні звязки, які існують всюди між руснаками і слов'яками, а в які руснак або слов'як вдається рідко з поляками, німцями або мадярами. Руснаки і слов'яки входять в родинні звязки навіть тоді, коли відрізняються від себе релігією, але одні і другі сторонять в подібнім випадку від інших народів».²⁴

Разом з тим В. Гнатюк вказує на риси, якими говірки слов'яків відрізняються від говірок руснаків: 1. інфінітив закінчується на -ц (у руснаків — -ти); 2. д' > дз, т' > ц (ідзе, цепо); 3. з' > ж, с' > ш (жыма, шьено); 4. і на місці давніх ы, і (у руснаків зберігаються ы, і) та ін. На думку дослідника, ряд рис говорів слов'яків постала під польським та словацьким впливом, зокрема втрата повноголосся (хоч, як стверджує автор, сліди його залишилися) та ін.

У кінці першої частини свого дослідження В. Гнатюк робить висновок, що «мова слов'яків повстала власне з мови руснаків».²⁵

Це ж твердження він висловив був рік тому в рецензії на працю О. Броха »Studien von der slowakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn»²⁶: «Пословачені русини західної угорсько-руської діалектичної групи (тобто слов'яки. — Й. Д.) стратили свою національну назву, але не прийняли вповні назви тих, в чю користь асимілювалися»²⁷. Нижче рецензент говорить, що слов'яки з походження є лемками: «Найближшими сусідами слов'яків і з півночі, і зі сходу є власне лемки. Вони то винародовлючись в користь словаків, перебирали від останніх фонологію, але задержували свою акцентуацію, свою лексику та синтаксу. Кождий, що знає діалект сло-

жків, в'дразу помітить, що се руський діалект прибраний в словацьку одержу»²⁸.

Друга частина праці «Русини Пряшівської епархії і їх говори» складаються із зв'язаних текстів з її сіл обстеженої території та коротких лінгвістичних коментарів до них, причому ці тексти розташовані автор у такому порядку, який наглядно вказує на їх поступову словакізацію.

У статті «Русини Пряшівської епархії і їх говори» В. Гнатюк висунув і одне загальнотеоретичне положення, зокрема про те, що «на поділ мови угорських русинів вплинув найбільше неприступний, гористий терен; ним лишень можна пояснити те величезне число говорів, якого не знаходимо ніде більше на землях, залюднених русинами».²⁹

В основному схвальною рецензією на цю працю В. Гнатюка відгукнувся Ф. Пастрнек.³⁰ Ми спеціально докладно зупинимося на цій статті тому, що вона взагалі є найбільшою і найважливішою діалектологічною працею В. Гнатюка, а крім того, ще й тому що деякі навіть сучасні автори, з нашої точки зору, не зовсім правильно і точно коментують окремі її місця, висловлюючись у такий засіб, що, мовляв, В. Гнатюк у деяких моментах поступав так, що сьогодні нікому ні в гадку не прийде робити.³¹ Але при її оцінці все ж слід виходити із загальних обставин кінця 90-их років XIX ст. Потрібно врахувати, що писалася вона більше 70 років тому, коли на досліджуваній території була дещо відмінна від сучасного стану мовна ситуація і що це була взагалі перша спроба опису українських говорів всієї Пряшівщини.

Звичайно, що В. Гнатюк тут допустив деякі помилки і неточності, зокрема в тому, що чомусь частину східнославацьких говорів (до речі, тоді ще майже не вивчених) зарахував до українських. Взагалі ж ця стаття багата різними цікавими історичними та іншими відомостями про цей край, насичена великим високоякісним діалектологічним матеріалом і тому й тепер зберігає свою наукову вартість.

Ця праця, як і попередня («Руські оселі в Бачці»), крім усього іншого, мали ще й те велике значення, що спричинила жваву наукову дискусію. викликала інтерес науковців до вказаних районів, що, як в'домо, дало значну користь у вивченні і українських, і східнославацьких говорів.

До проблеми трактування В. Гнатюком українсько-славацьких діалектних і взагалі етнографічних стосунків на Пряшівщині має відношення і його рецензія на статтю А. С. Будиловича «К вопросу о племенных отношениях в Угорской Руси»,³² що написана головним чином на підставі праці Л. Нідерле »*Národopisná mapa uherských Slovaků na základě sčítání lidu z roku 1900*» (Прага, 1903) та С. Цамбля »*Slováci a ich řeč*» (Будапешт, 1903)³³. Про говори, що витворилися на межі між словацьким та українським етнічними масивами В. Гнатюк каже: «Мое особисте переконане (і дра Цамбля), що се пословачені русини, на що вказує не лиш віра (уніатська), зверхній вигляд, ноша, будова осель, деякі (знані мені) звичаї, але й мова, якої лексика ідентична з руською, а значно відмінна від чисто словацької (лише фонологія словацька, хоч і то не всюди), надто приходять тут й історичні звістки, які вказують, що давніше територія, заселена русинами, була значно далі висушена на захід як нині»³⁴. Цю ж думку висловлює С. Цамбель у цитаті, що її подає рецензент за А. С. Будиловичем: «В основі так званих східно-славацьких говорів . . . особливо спішських, ша-

роських, земплинських, безперечно, лежить руська матерія. Се належить сказати навіть про тих спішаків, шарошанів, земплинців і ін., що тримаються нині латинського богослуження і через те звуть себе словаками. А руське походжене місцевих уніатів навіть не становить питання: за останні 500 літ невідомі випадки, щобн яка католицька церква перемінилася на православну або уніатську. Навпаки, відомо багато випадків переміни через унію в латинство місцевих славянських церков. Сим впливом належить пояснити й той безперечний факт, що закарпатські русняки не рідко укривають у бесіді з панами свій рідний говір, а ломлять по словацьки; по тій причині видає себе багато русняків при переписі за словаків, через що при розмежуванню тих двох нації ліпше послуговуватися церковними шматизмами, ніж урядовими переписями»³⁵.

Подібні погляди цитує А. С. Будилович і з Бідермана.

Двома роками раніше в рецензії на праці О. Браха «Угросорусское наречие села Убли (Земплинського комітета) (Санктпетербург, 1900)», »Weitere Studie von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn«³⁶ В. Гнатюк³⁷ про сотаків писав: «за доказ їх походження від русинів може послужити сама та «руська» віра, яка не панувала і не панує між словаками»³⁸. І далі: Надто треба звернути увагу на се, що словаки не руцаться, принайменше такі випадки не значні, натомість про словачене Русинів згадують майже усі ті дослідники, що звідували ті сторони»³⁹.

Думається, що деякі моменти статті «Русини Пряшівської єпархії і їх говори» та деякі інші праці,⁴⁰ в яких В. Гнатюк піднімає ці питання, й досі не втратили своєї актуальності. Факт безперечний, що значна частина в минулому українських сіл на території сучасної Східної Словащини словакізувалася. На цю тему писав і І. Панькевич,⁴¹ і інші автори.

Отже, гадаю, не безпідставним було б стверджувати, що значна частина сучасних східнославацьких говорів має українську субстратну підоснову. Цього, зрештою, не заперечують і деякі словацькі діалектологи, на це, як нам видається, вказує і »Atlas slovenského jazyka« (т. I, Братіслава, 1968). Гадаємо, що погляд деяких словацьких авторів типу мебапеляційного присуду Й. Лішки, що »Hnatiukov názor dnes už vôbec neobstojí«⁴² надто категоричний і прямолінійний. Зрозуміло, що проблема генези східнославацьких говорів досить складна і потребує спеціального серйозного і об'єктивного дослідження.

В. Гнатюк не раз повертався до уже розглянутих ним питань, коли для того бути причини, переглядав чи уточнював висловлені раніше висновки чи припущення та ін. У невеличкій статті «Чи бачванський говір словацький»,⁴³ якою власне закінчується серія його діалектологічних праць про говори бачванських українців та говори Пряшівщини, очевидно, після більш докладного вивчення цієї проблеми та, безперечно, і під впливом своїх критиків В. Гнатюк, як й він сам про це говорить, модифікує свої загальні висновки. Дослідник заявляє: «Слідуючи далі за сею справою, я переконався з одного боку, що говір, ідентичний з бачванським, сягає в північних комітатах трохи за далеко, як би се припадало на руську колонізацію, а з другого знов, що головна основа того говору все таки більш руська, як словацька»⁴⁴. Остаточний висновок В. Гнатюка (до цього питання пізніше він спеціально не повертався) був значною мірою компромісним: «а) Бачванських колоністів належить без огляду на їх мову, вважати русинами, раз

що вони вважають себе русинами самі і так кажуть себе записувати постійно при конскрипції, друге, що русинами вважають їх сусіди і уряд та що проти цього не устояться інші погляди, хоч би з деякої точки вони були оправдані. б) Людність північних комітатів, що говорить говором ідентичним із бачванським, уважати мішаною, русько-словацькою (виділення В. Гнатюка. — Й. Д.) так довго, доки докладні і всесторонні наукові досліді не порішать інакше. Супроти теперішнього стану науки про людність сеї території ні рішуче зачислюване її до русинів, ні до словаків не має певної підстави».⁴⁵

Висунута автором у першій половині висновку теза, що стічну групу визначає національна свідомість і з погляду сучасної науки правильна. Як пізніше показала історія, у тривалій дискусії з О. І. Соболевським, Ф. Пастрнком, Полівкою та ін. правда була і залишилася на боці В. Гнатюка, який, власне, відкрив для науки невелику горстку бачванських українців, у чому його велика заслуга.

Дещо окремо від розглянутих діалектологічних праць В. Гнатюка, що безпосередньо пов'язуються з його етнографічними студіями, стоять дві невеликі статті «До бойківського говору»⁴⁶ та «Останки аориста в нашій мові».⁴⁷

У замітці «До бойківського говору» автор подає ряд незафіксованих доти на Бойківщині цікавих явищ, більшість з яких є вузьколокальними регіоналізмами невідомими іншим українським говорам. Серед них: а) редульковані займенникові форми *нон*, *вона*, *поно*, *ноны*. Дослідник подає повну парадигму цього займенника та зауваження про його акцентуацію, фонетику; б) досить поширені тут форми з другим повноголоссям типу *терети*, *умерети*, *подерети*; в) вживання при II ос. нак. сп. частки *тко*, що підсилює наказ: *роби-тко*, *дай-тко* і *дай-ко*. Автор зауважує, що у закарпатських говорах відомий займенник *тко*, що на його думку виник шляхом метатези. Проте В. Гнатюк не говорить, чи бойківська частка *тко* і закарпатська займенникова форма *тко* стоять у якихось зв'язках; г) вживання II ос. нак. сп. з ітеративним значенням мин. часу д) скорочення *нема в не*; е) поширення прийменника *стручно* (рідше *строно*) в значенні нім. »wegen«; є) вживання прислівників *мере* «так», *тільма* «мало», *видиш* «мабуть», *туткова*, *тамкова*, *теперькова*; поширення прислівникових форм по руських, по польських та ін. відповідно до загальновожваних *го-польськи* та ін.

Все це явища переважно унікальні. Фіксація їх В. Гнатюком свідчить, що він мав тонке відчуття мови, був спостережливим діалектологом.

Стаття «Останки аориста в нашій мові», цікава тим, що після зауважень О. Огоновського⁴⁸ та Житецького⁴⁹ нею В. Гнатюк спеціально звернув увагу на залишки аористних форм в говорах української мови і дав їх аналіз. Крім форми *бых*, до залишків аористних форм автор відносить також форму минулого часу *повіх*⁵⁰, а вслід за О. Огоновським⁵¹ також *стісне*, *ўстане*, *закліче*, *прійде* у виразах: *ра́но га́зда ўстане, то́го чловека ны́т; ра́но піп заклі́че Іва́на та ін., стрі́титься у реченні: Стрі́тить ся іс тим па́ном на дра́зі*⁵². Проте форми *стісне*, *стрітється* і т. п. помилково буде кваліфікувати як власне залишки аориста; це звичайні форми майбутнього часу, що вжиті в значенні минулого часу.

В. Гнатюк вперше звернув увагу на збережену в римованому усталеному вислові в казках форму аориста *побивахом*: *За 'дним махом сто душ побив-*

вахом (з походження І ос. мн. аориста, а вживання в значенні І та ІІ ос. одн. теперішнього часу), яка, крім українських, відома також у російських та білоруських фольклорних текстах.⁵³

Наведені матеріали, на думку В. Гнатюка, переконливо свідчать, «що в нашій живій мові був аорист колись у повній силі».⁵⁴ Таким чином, дослідник слушно заперечує думку ряду попередніх авторів, що в минулому аорист був лише ознакою книжної мови.

Ця стаття В. Гнатюка несправедливо майже забута, хоч вона цікава своїми матеріалами та спостереженнями і нею започатковано вивчення залишків аориста в українській мові; пізніше на цю тему писали І. Панькевич,⁵⁵ Г. Геровський,⁵⁶ В. Курашкевич.⁵⁷

У вступній частині до опублікованої в 1910 р. праці «Народні оповідання про опришків» В. Гнатюк на підставі записів з Косівського, Надвірнянського та Печиніжинського повітів подав стислий, але досить докладний опис найхарактерніших особливостей гуцульських говорів.⁵⁸ У загальній характеристиці автор відзначає, що важливі ознаки гуцульського діалекту «опираються головню на оригінальній фонології та лексиці, за те морфологія та синтаксис виказують дуже мало відмін від інших українських діалектів та говорів».⁵⁹

З фонетичних ознак гуцульських говорів дослідник відзначає: заміну а на е чи и (есла, тешко); поширення приставного и (изліз, изнов, иждати); зміни д' > г, к' > т' (гідок, смеркъ); збереження м'якості шиплячих; диспалаталізації ряду приголосних (медвід, палец, дес, хтос) тощо. Відзначає автор також ряд рис з галузі морфології, словотвору, синтаксису.

Як і інші діалектологічні праці В. Гнатюка, його опис гуцульських говорів відзначається тонкою спостережливістю автора, його вмінням узагальнювати найхарактерніше і найсуттєвіше. В українському мовознавстві ця праця В. Гнатюка аж до 1928 р.⁶⁰ залишалася найдокладнішим описом гуцульських говорів.

В. Гнатюк написав ряд рецензій на діалектологічні праці, зокрема на згадані дві статті О. Броха та його монографію «Угросусское наречие села Убли» (див. вище).

Мав відношення В. Гнатюк і до української діалектної лексикографії. До другого тому «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі» він додав «Словарець угорсько-руських місцевих виразів»,⁶¹ подібні словнички він приклав до четвертого⁶² та шостого⁶³ томів цієї праці, а також до опису весілля в Керестурі («Менш зрозумілі слова»)⁶⁵. Всі діалектологічні словнички В. Гнатюка відзначаються продуманим відбором резстрових слів, лаконічністю, але в той же час докладністю та точністю розкриття їх семантики. При багатьох словах-діалектизмах автор подає їх німецькі, угорські, словацькі та ін. відповідники.

Протягом 1921—1924 рр. В. Гнатюк багато зробив у справі підготовки обласного словника говорів Закарпаття, розписавши для нього велику кількість фольклорних, художніх та ін. текстів.⁶⁶

Говорячи про В. Гнатюка як діалектолога не можна не відзначити винятково важливого значення для цієї галузі науки його численних публікацій транскрибованих записів фольклорного матеріалу. Записуючи фольклорні тексти, В. Гнатюк ставив перед собою також цілі діалектологічні. Розроблена ним спрощена фонетична транскрипція практично виявилася досить

вдалою. Його записи відзначаються високою точністю передачі звукового складу живої розмовної мови. Це відзначали О. Брох, Є. Тимченко, І. Панькевич та ін. В. Гнатюкові тексти широко використовувалися, використовуються і використовуватимуться в діалектологічних і взагалі в мовознавчих дослідженнях як високоякісний матеріал.

Під час фольклористично-етнографічних експедицій В. Гнатюк завжди цікавився й старими рукописними матеріалами. Своїх численних кореспондентів він просив прислати йому й старі рукописи чи словіщати про місце їх виявлення. Завдяки старанним розшукам В. Гнатюка виявлено, зібрано і збережено для науки велику кількість писаних пам'яток минулих епох. Серед них слід назвати: «Легенди з Хітарського збірника»,⁶⁷ «Причинки до літератури нашого віршотворства»,⁶⁸ «Угроруські духовні вірші»,⁶⁹ «Кілька духовних віршів»,⁷⁰ «Віршована легенда про рицаря і смерть»,⁷¹ «Угроруський співаник Ів. Грядилевського»,⁷² «Хоцяньський співаник Левицьких»,⁷³ «Збірник Петра Колочавського»⁷⁴ та ін. Ряд розшуканих давніх рукописів В. Гнатюк передав для дослідження І. Франкові.

Займаючись фольклористичним чи літературознавчим аналізом пам'ятки, вчений звичайно давав ширший чи вужчий її палеографічний опис, зауваження про її мову, час написання, походження тощо. Опубліковані В. Гнатюком тексти писаних пам'яток є цінним матеріалом для дослідження української історичної діалектології та історії української мови взагалі.

З поданого вище видно, що дослідження В. Гнатюка українських живих народних говорів становлять вагомий внесок в українську діалектологію, що В. Гнатюк був одним з найвизначніших українських діалектологів кінця XIX — початку XX ст. Про визнання його наукового авторитету зокрема в цій галузі яскраво свідчить й те, що академік О. О. Шахматов у березні 1903 р. (і повторно 12 травня цього ж року)⁷⁵ саме до В. Гнатюка звертається з проханням завершити впорядкування програми для збирання особливостей українських говорів К. Михальчука, який через хворобу змушений був залишити над нею працю, а А. Кримський через брак часу відмовився.

В. Гнатюк у відповіді від 7 квітня 1903 р. дав принципову згоду продовжити роботу. Оскільки цей момент у літературі невідомий, то з огляду на значення в історії українського мовознавства підготовки програми К. Михальчука, приведу цю частину листа повністю: «До Львова приїду аж 1 мая. Тоді її поговорю з кількома людьми, чи не підняли б ся уложити програму спільними силами, хоч великої надії на те не маю, бо ті люди, що мають час вільний, не хотять робити, а інші просто закидані всякими роботами, часто такими, що не стоять у звязи з наукою. Одна особа також не підійметься — так думаю — і навіть не бачу нікого такого в нас, що м'г би сам (тут і далі підкреслення В. Гнатюка. — Й. Д.) цілу програму уложити. В кождім разі я буду робити все можливе, щоби Ви програм-дістали і коли ніхто більше не підняв би ся сеї роботи, то я зроблю, що зможу і пришлю Вам, а може опісля, як буде треба, доповнить її. Прошу проте ласково програми велико- і біло-руських говорів прислати вже тепер на мое ім'я, щоби я в них розглянувся, а те, що зробив Михальчук, задержіть на разі ще в себе, аж поки я Вам щось докладнійше не напишу. Прошу також повідомити мене, до якого часу має бути програма готова, бо від того залежить також багато. Дальше, прошу повідомити мене, чи програма

мусить бути така, як велико- і біло-руська, чи може від них різнитися. Питаю про се тому, бо може Ви бажаєте, щоби всі три програми були подібні до себе зовсім. Прошу також подати, чи при фонології не подаєте Ви методу Сіверса; його у нас не знає ніхто, тому сеї частини на підставі його методу не можна б зробити».⁷⁶

У листі від 16 грудня 1903 р. В. Гнатюк О. Шахматову про програму писав: «Справа програми не пішла ні трошки наперед, а то з тої причини, що наслідком теперішніх відносин у нас не можлива ніяка спільна праця — конечно для уложеня програми — а одиниці, що підняла б ся її уложити, також нема: одні заняті іншою роботою, другі не хотять, треті не вміють. Супроти сього я от що хочу ще зробити: з кінцем сього місяця я їду до санаторії для грудних недуг на Аллянд коло Відня, де пробуду два-три місяці. Я буду мати там більше вільного часу і можу взятися до сеї роботи: що зроблю, те і пришлю Вам найдалі в марті, тому одначе, що я не фаховий лінгвіст, моя праця була б лише матеріалом, яку хтось мусів би проредагувати. Коли Ви годитесь, щоби я прислав матеріали, то я возьмусь до роботи».⁷⁷

Немає відомостей, чи О. Шахматов з цього приводу ще щось писав В. Гнатюкові. Проте В. Гнатюк над програмою К. Михальчука не працював. Як відомо, її пізніше доопрацював А. Кримський і вона була видана в 1910 р.⁷⁸

Коли в 1913 р. була подана праця В. Гнатюка «Народні опов'дання про опришків» у Петербурзьку АН на здобуття премії О. Когларєвського, то відзив на неї було доручено написати акад. І. Ягічу. Відзив І. Ягіча написано з щирою прихильністю і доброзичливістю, хоч у той же час з академічною об'єктивністю та принциповістю. Рецензент дав докладний аналіз всієї наукової діяльності В. Гнатюка і високо оцінив його доробок у галузі фольклористики та етнографії, а також відзначив значні заслуги В. Гнатюка в вивченні української діалектології».⁷⁹

* * *

Цікавився В. Гнатюк питаннями соціолінгвістики. Передусім слід згадати опублікований ним словник аргі подільських лірників,⁸⁰ який разом з подібними словниками В. Горжковського⁸¹ та К. Студинського⁸² належить до найбільших збірок агротичної лексики в україністиці взагалі.

Цікавою у багатьох відношеннях є його⁸³ рецензія на статтю Ю. Яворського «Kumas po lemersku. Przyczynek do slownika gwary zlodziejskiej lwowskiej»,⁸⁴ у якій автор подав понад сто слів аргі львівських вуличників та злодіїв. Рецензент зауважує, що у цьому аргі «найбільше звичних слів, по часті перекручених деколи, яким надано тільки інше значінє, як вони мають звичайно»⁸⁵: *dolina* «кишеня», *graby* «руки», *juszka* «кров» та ін. Це спостереження В. Гнатюка взагалі заслуговує на увагу. Як показали наші дослідження, в українських та російських злодійських аргі на відміну від аргі українських лірників, російських та білоруських старців, російських офенів, українських, російських та білоруських ремісників досить високий процент звичайних слів, яким надано іншого значення.

В. Гнатюк пригадує, що учні Бучача ще під час його навчання в гімназії мали свій жаргон, і наводить кілька жаргонізмів: скрипки «довгий пекар-

ський хліб»,⁸⁶ мазничка «булка (кайзерка), муха «дівчина», цар «добрий професор», різак «злий і острий (професор)».⁸⁷ Він пам'ятає, як створювався цей жаргон: «Слова ті видумували дотепніші студенти, пускали їх у курс і коли якесь слово було влучне та подобалося, приймалося і входило в загальне уживане; інші забувалися. Знаю се з власного досвіду, бо багато подібних слів творилося на моїх очах».⁸⁸ Інтересним є зауваження В. Гнатюка відносно виникнення прізвиськ; «Так само творилися там (у Бучацькій гімназії. — Й. Д.) уличні прізвиська, без яких не був ніякий ученик, а деякі мали їх навіть значніше число, пр. один мій товариш — понад сто. Так само творяться уличні прізвиська селян і рідко де в селі надibuється який господар, щоби не мав такого прізвиська бодай одного. Звичайно якийсь дотепніший чоловік пустить у курс на другого прізвиська і як воно прийметься, то прозваний мусить уже з ним умирати. Правда, що при прізвиськах грають найбільшу роль особисті прикмети або хиби прозваної особи, але аналогія творення назв така сама як у тайних говорах».⁸⁹ Є в'дмості, що В. Гнатюк сам провів записи вуличних прізвиськ.⁹⁰

В огляді журналу «Киевская старина» за 1903 р. В. Гнатюк⁹¹ зупиняється на замітці Н. Нелиповича «Тарабарський язык»,⁹² де згадується про випадки вживання в селах Чернігівського повіту таємних мов учнями, парубками та конокрадами, і в якій автор повідомляє про три різновиди таємної мови. У двох перших випадках засекречування (конспірація) сказаного досягається тим, що слово ділиться на склади (частини) і до кожного з них додається у першому різновиді частка нава, а в другому — ралва. У третьому різновиді слово ділиться також на склади, але вимова починається з останнього складу і до кожного з складів додається засекречувальна частка олізлі.⁹³ До цього В. Гнатюк додає, що таких «говорів» у нас є багато, що одні з них досить важкі для розуміння сторонньої людини, інші — легкі. «До остатніх належить і той говор, про який зложений отсей анекдот. Два хлопці сиділи в хаті і вчилися читати. Батько сидів коло вікна і шив чоботи. Хлопцям навкучилося довго бубнити, тсму один із них почав до другого говорити «по німецьки», аби батько не розумів: Хер-Іване! — Хер-чого? — Хер-ходім! — Хер-куди? — Хер-на-двір. — Хер-за чим? — Хер-покурити! — Батько почув їх розмову і уважав потрібним додати також до неї від себе дещо: А он хер-батіг хер-висить! Хлопці замовкли і стали знов учитися»⁹⁴ (цей анекдот В. Гнатюк подає за Н. Нелиповичем правда, на жаль, без вказівки на місце їх побутування).

Далі В. Гнатюк повідомляє ще про два способи засекречування сказаного: «Вони основуються на тім, що слова не діляться на склади, лиш вимовляються цілі, намість першої букви в виразі кладеся одначе все співзвучки вл, а першу букву відорвану від виразу вимовляється по виразі з приставкою оре, яка також асимілюється, але тільки в першій половині. Ходи тут — у сім говорі буде проти звучати: Вл-оди х-оре вл-ут т-уре. Будь там — звучить: Вл-удь б-уре вл-ам т-аре. В другім говорі намість вл ставиться на початку ш, а намість оре ставиться оце. Ходи тут — і Будь там — звучить отже в сім говорі: «Ш-оди х-оце ш-ут т-уце; в-удь б-уце ш-ам т-аце».⁹⁵

У рецензії на працю Ю. Яворського В. Гнатюк зауважує, що багато українських арго ще не тільки не досліджено, аї не зібрано й висловлює побажання, щоб такі матеріали якнайстаранніше збиралися. На жаль, ця добра порада В. Гнатюка майже не знайшла охочих до того людей. Як відомо,

у галузі соціолінгвістики в українському мовознавстві зроблено надто мало. Головним чином у нас збиралися аргументи лірників, досліджень на цю тему ми поки й досі не маємо.

* * *

В. Гнатюк багато уваги приділяв питанням нормалізації української літературної мови, культури мови, правопису, причому якщо проблемами діалектології вчений займався головним чином у кінці 90-их та на початку 900-их років, то питання культури української літературної мови та правопису його турбували протягом всього періоду його діяльності.

Слід підкреслити, що від перших своїх виступів з питань літературної мови і до кінця своєї наукової діяльності В. Гнатюк послідовно обстоював ідею єдиної української літературної мови та спільного правопису для Східної і Західної України. Вчений взагалі по-сучасному розумів таке теоретичне питання, як витворення літературної мови, її відношення до територіальних діалектів тощо. Так, у рецензії на «Українську граматику для самонавчання» М. Левицького (Лейпціг, 1923) він стверджує: «... не можна ставити граматичних правил для літературної мови на підставі говору одної околиці тільки на основі порівняння всіх говорів та мови найкрасших письменників».⁹⁶ Проте найдокладніше свою точку зору на ці питання В. Гнатюк сформулював у праці «В справі української правописи»: «Не можна втягати до літературної мови ні звуків, ні форм, ні слів, ні фраз із поодиноких говорів без розбору й без особливої потреби, бо тоді треба би дуже значно побільшити теперішні азбучні знаки і зрезигнувати раз на все з думки про єдність літературної мови. Коли можна б було погодити з літературною мовою гуцульський або бойківський говір, то як погодити польський, лемківський та закарпатський? Не можна ставати також на тій точці, що тільки один говір має упривілейоване становище і все, що в нім подибується, входить у літературну мову, а всі інші говори належить здалека тримати від неї в ролі якихось «хлопів». Усі говори рівнорядні супроти себе і всі в відповіднім проценті причиняються до багатства й краси літературної мови. Правда, в кожній літературній мові має перевагу один головний, основний говір, але в кожній він мусить резигнувати з тих своїх прикмет чи засобів, що в інших говорах красші. Се мусить бути і в нас».⁹⁷

У статті «Чи можливе тепер у нас уодностайнене літерат (урн!) мови й правописи?»⁹⁸ В. Гнатюк цілком правильно підносить питання про необхідність правописної нормалізації української літературної мови на науковій основі. Він пише: «... хто хоче поправно писати (підкреслення В. Гнатюка. — Й. Д.), той мусить перейти висшу освіту, простудіювати народні говори й літературну мову, щоб змогти оцінити, написане поправно, а що ні, що варваризм, а що лиш виглядає на нього».⁹⁹ При відборі, якому з варіантів слід надати прав громадянства в літературному вжитку автор вважає необхідним зважати, по-перше, на «Історію нашої мови»¹⁰⁰ (давність варіанта), а, по-друге, на його поширеність і зрозумілість в живій розмовній мові та на його зв'язки в загальній структурі мови. Так, із трьох семантично рівнозначних назв **вояк**, **солдат**, **жовнір**, на думку автора, слід вибрати **вояк**, тому що воно «зрозуміле на всій нашій етнографічній території, що воно свійське і старинне, що з ним в'яжеться цілий ряд інших слів, яких не можна заступити похідними від слів **солдат** і **жовнір** (**вояцький**, **воєнний**,

військо, військовий, війна, воювати)».¹⁰¹ Теж саме із числа народних назв вікно, вигляд, визор (-ір), облак, оболоч для літературного вжитку доцільно взяти вікно як «вираз найбільше розширений і зрозумілий». А далі при цьому зауважує: «Інших можемо уживати також, але лише місцево, в популярних виданнях, або в белетристиці для надання творови спеціальної закраски».¹⁰²

В. Гнатюк обстоював думку про необхідність запровадження єдиного правопису в Східній та Західній Україні. Він гадав, що такий єдиний правопис спочатку мають прийняти газети та журнали, «а за ними піде публіка, школа і уряд»¹⁰³ (підкреслення В. Гнатюка. — Й. Д.).

З точки зору науки та практики інших народів висунуті В. Гнатюком загальні засади (критерії), що їх слід дотримуватися при виробленні української літературної правописної норми, безперечно, правильні і раціональні.

Проте при вирішенні деяких окремих конкретних правописних моментів В. Гнатюк фактично відходив від ним же проголошених загальних положень. Це стосується, зокрема його обстоювання писати зворотню частку ся окремо від дієслів (мити ся, хвали ся та ін.)¹⁰⁴ та розрізнення так званих твердого та м'якого і (і та ї) — вживання і (м'якого і) після д, т, с, з, ц, н, л для позначення їх м'якості у випадках тісто, тіло, хотів, дівчина, дід, засів, засік, зівати, зїле, цівка, цїдити, нині, ліс, літо, хвалить та ін. супроти тік, стил, діл, дїм, сїль, сїк, росїшка, зїрка, нїч, нїс, лїжко, лїй та ін.¹⁰⁵ Як відомо, явище роздільного вживання зворотної частки ся з дієсловами та явище пом'якшення приголосних перед і < ѣ і збереження твердості цих приголосних перед і, що походить з давнього о в новозакритих складах (тік, сїк та ін.), поширені на відносно невеликій частині української етнографічної території, у переважній же більшості говорів української мови, в тому числі й в середньоаддніпрянських говорах, які лежать в основі української літературної мови, приголосні (в тому числі й д, т, с, з, ц, н, л) вимовляються однаково як перед і, що витворився з ѣ, так і перед і, що походить з давніх о, е в новозакритих складах.¹⁰⁶

У 1922—1923 рр. на сторінках ЛНВ В. Гнатюк публікує досить велику працю під назвою «В справі української правописи».¹⁰⁷ Як зазначає автор, написання цієї праці зумовлено бажанням «підготовляти ґрунт»¹⁰⁸ для вироблення спільного для Наддніпрянщини і Наддністрянщини правопису, що можливим буде пізніше, коли «установляться зв'язки Києва з Львовом».¹⁰⁹ У цих своїх, власне, пропозиціях автор головну увагу звертає на іншомовні впливи, яких, як він пише, «треба нам позбутися».¹¹⁰ Праця ця складається з 16 підрозділів, кожен з яких присвячений окремому питанню і кожен з яких має свій заголовок.

1. «Україна чи Україна?» Про це див. нижче, стор. 233.

2. «Зміщування самозвука о з а». Згадавши, що в українській літературній мові в ряді слів здавна на місці ненаголошеного о вживається а (багато, гарбад, качан, чабан та ін.), В. Гнатюк зауважує, що деякі автори в Східній Україні розширюють цю асиміляцію і на велику кількість інших слів і пишуть багадільня, багаслов, бамага, вакзал, варган (орган), галанський (голландський), ганчар, каляска, каманда, канастас, каравай, манастир, паганий, патрет, салдат та ін. Окремі філологи такі написання втягують навіть у підручники. В. Гнатюк слушно засуджує цю практику і вказує, що вона не має нічого спільного з демократією мови: «... всі ті фонемні з самозвуком замість

о звучать дуже вульгарно, тому трудно зрозуміти, як вони можуть комусь подобатися»¹¹¹.

3. «Змішування самозвука п з і». Виступає проти поширюваних деяким (не лише в Східній Україні, а й в Галичині) написань **вибірати, збірати, вмірати, вмірання, горіще, грімати, запірати, захищаги, зіма, історічний, письменник, проклинати, трівати, трівожити, чістий та ін.**¹¹² Коли не брати до уваги помилково включених у цей список слів **вітати, зацвісти, розцвіло, світати та цвісти**, де і закономірне з **ѣ**, то взагалі це зауваження В. Гнатюка цілком слушне. Але справа тут не лише у впливі російської вимови цих слів, бо ряд з них саме так вимовляються в багатьох говорах південно-східного українського наріччя і тому саме в такій формі фіксувалися рядом словників навіть у другій половині 20-их років. Наприклад, у «Словнику українсько-російському» А. Ніковського (Київ, 1927): **горіще і горіще** (стор. 171), **тривати і трівати** (стор. 783), **трівожити і трівожити** (стор. 782) та ін.; в «Українсько-російському словнику» О. Ізюмова (Харків—Київ, 1930): **горіще і горіще** (стор. 172) та ін.

4. «Чи треба там двох знаків на звук і?» Як і в попередніх статтях, обстоює потребу і та так званого м'якого і — **ї** (діл, але дід, лій, але ліс); див. вище.

5. «Як читати німецьке **ü** та французьке **y**?» Оскільки, на думку автора, нім. **ü** та франц. **y** звучать ближче до укр. **і**, ніж до **у**, то тому їх слід передавати через **і**: **Мілер, Мінхен, Гіро**¹¹³.

6. «Як читати німецьке **ö** і французьке **eu**?» Тому що нім. **ö** вимовляється як середній звук між **е** та **и**, то слід його передавати через **е**: **Кельн**¹¹⁴. В. Гнатюк слушно виступає проти запровадженої деяким передачі французького **eu** через **ю**: **актьор, антрепреньор, фантазьор, вольтижор, лікьор, монтьор, режисьор, репортьор, суфльор та ін.**¹¹⁵

7. «Чужі двозвуки». Автор вважає, що «чужі двозвуки належить передавати в українській мові, як їх чути в оригіналі або приблизно такими знаками, які є в українській правописі». Отже, треба писати: **Гайне, Гавптман, Жайнц, Райн та ін.**¹¹⁶

8. «Змішування співзвуків **г** і **г**». Настояє, що слід розрізняти і не змішувати при вимові та на письмі **г** та **г** в іншомовних словах. Як виняток заміна **г** на **г** допустима лише в давно запозичених словах¹¹⁷.

9. «Буква **л** у чужих словах». Хоч у багатьох українських говорах є три різновиди **л** (твердий, препалатальний та м'який), проте при виробленні правил передачі **л** у іншомовних словах В. Гнатюк виступає проти втягнення препалатального **л** у літературну українську мову.¹¹⁸ Автор вважає, що укр. препалатальний **л** все ж ближчий до твердого **л** і не покривається ні з нім., ні з франц., ні з італ. **l**. Тому франц. **Zola, Loubet** більш правильним буде писати **Золя, Любе**, ніж **Зола, Лубе**¹¹⁹. В. Гнатюк радить у нових запозиченнях, особливо власні імена, «вимовляти і писати так, як вони звучать в оригіналі, на скільки се не противиться законам нашої мови». У словах же, що засвоєні давно і зукраїнізованих або утворених на їх лад, належить залишити їх давній вигляд: **ангел, фелан, Кирило, Пангелеймон, Лаврентій** і т. ін.¹²⁰

10. «Співзвук **ф**». Автор відзначає, що новий звук **ф** в іншомовних словах по говорах передається по-різному: **граф, хвабрика, хура та ін.** В. Гнатюк відкидає такі способи передачі деякими письменниками з Наддніпрянщини

іншомовного ф і вказує, що таких написань належить рішуче позбутися, бо вони надають чужим словам уже перекручений вигляд, роблять ті слова вульгарними, тому їх слід писати лише через ф.¹²¹ У даному випадку В. Гнатюк, безперечно, мав рацію; український правопис, починаючи з академічних «Найголовніших правил українського правопису» 1921 р., увів це як норму¹²². Проте В. Гнатюк рекомендував писати через ф і давні запозичення — картопля, трапити, пляшка, Пилип, Опанас, Хивря, які давно українізувалися, що, власне, протирічило і прийнятій традиції, і рекомендаціям самого В. Гнатюка в інших подібних випадках, див., зокрема, його рекомендації відносно передачі іншомовних g та l.

Згідно з галицькою традицією В. Гнатюк радить грец. ѱ передавати через т: Атени, Теофан, міт, катедра.

11. «Губні співзвукки б, в, м. п. ф». Оскільки губні в українській мові стверділи, то, на думку В. Гнатюка, немає потреби на письмі це якоесь спеціально позначати: п'яниця, п'яниця, п'яниця, п'яниця¹²³. Отже, автор вважає, що апостроф зайвий.

12. «Двоєння співзвуків у чужих словах». Дослідник вважає, що в усіх іншомовних словах — і в загальних, і у власних назвах — згідно з вимовою не слід зберігати подвоєного приголосного: сума, Шілер, програма та ін.¹²⁴

13. «Двоєння співзвуків в українських словах». Коротко розглянувши історію форм іменників середнього роду типу життє. В. Гнатюк відзначає, що на Наддніпрянщині мають місце довгі м'які приголосні (життя), а в Галичині вони відсутні (житя чи жите). Оскільки в написанні тут немає послідовності, то автор допускає двоякі написання: життя і жита причому в називному та знахідному відмінку однини поруч з флексією -'а можлива і флексія -'e.¹²⁵

14. «Лучення слів разом». Посилаючись на те, що в українській мові кожне слово пишеться окремо навіть тоді, коли воно стоїть у тісному зв'язку з іншим словом, В. Гнатюк вважає, що слід писати окремо: 1. ся з дієсловами; 2. му, меш, ме, мемо, мете, муть у формах майбутнього часу; 3. частку би (як би, то б, хочь би); 4. частку же; 5. заперечну частку не (але слід писати разом нероб, неволимо, недоля); 6. прийменники.¹²⁶ Але «невідмінні слова, головно прислівники, зложені з двох, чи більше, пишемо разом тоді, коли можна заступити їх якимось незложеним словом»: ¹²⁷ адже, натще, себто, навманя, безліч (багато) завидна (днем) та ін.

Рекомендація цих правил зв'язана з тим, що на Наддніпрянщині в таких випадках є чимало розбіжностей.¹²⁸

15. «Зложені слова». Відзначивши, що складні слова досить поширені в українській мові, В. Гнатюк пише: «Особливо багато... складних слів серед прізвищ, що означають прикмети людини і часто мають сатиричний бідтінок: Твердохліб, Варивода, Давибіда, Рябовіл, Рябошапка, Перевернигора, Покотигоршок, Вирвидуб, Кривоніс, Безручко».¹²⁹

Проте «загалом таких слів не багато в українській мові і вона ними не любить в них так, як любивалася старогрецька або теперішня німецька, в якій два якінебудь слова, зложені разом, дають третє, а навіть десять слів зложених разом, дадуть одинайцятьє. Тому при творенню нових зложених слів належить бути дуже обережним, бо коли усяке пересолювання недобре, то тут особливо».¹³⁰ Турбота автора викликана, власне, тим, що в літературній мові Радянської України останнім часом з'явилося надто багато

нових складних слів. Далі В. Гнатюк наводить досить великий список цих новотворів. Для нас тепер цей список може бути цікавий тим, що він значною мірою (бо він, зрозуміло, неповний) характеризує кількість утворених за порівняно дуже короткий проміжок часу нових складних слів. Цікавий він і щодо самого складу лексем та пізнішої долі кожної з них. Тому цей список подано тут повністю: богошукання, великодержава, випоробство, взаємовідносини, взаємоконтроль, гостеприємство, деревообробщик, життездатність, життерадісний, землевласник, землекористування, звуконаслідування, зерносклеп, злодіяхпство, квартиронаймач, кредітоздатність, кредітоспособний, місцеблжститель, нежиттєспосібний, обрядовіря, основоположник, отаманодержавіє, охочекомонний, переможнодужий, платежоздатний, правопорядок, працездатний, працездатність, самокошти, самонаростання, самопідбальорвання, співособливість, світознання, сонцесяйний, товарообмін, фарбовесельчатий, хрестоподібний, цукробураки.¹³¹

В. Гнатюк не передбачав майбутнього для цих слів: «Я певний, — писав він, — що такі новотвори не удержуться в літературній мові і потонуть у Леті зовсім заслужено, та все ж вони засмічують хвиливу мову і роблять її отяжілою, шорсткою та немусикальною. Чи ж не ліпше оминати їх і вигстерігатися?»¹³²

Проте побоювання В. Гнатюка взагалі все ж виявилось безпідставним, а передбачення — помилковим.

За які 5—6 років в українській мові дійсно з'явилася велика кількість складних слів. Але справа не лише і не стільки в самій їх цільності, а в тому, наскільки вони відповідали традиційним нормам такого різновиду словотвору, наскільки були потрібні і вдалі як номінативні знаки для нових понять нової соціалістичної дійсності, наскільки відповідали мовно-естетичним смакам передових груп тогочасної епохи. Багато з них (з наведеного вище списку більше третини) справді, згодом виявилися невдалими утвореннями і, не знайшовши підтримки широкого загалу громадськості, невдовзі були забуті. Проте більшість цих неологізмів витримали іспит часу і тепер є звичайними загальноновживаними словами української літературної мови.

16. «Скорочення слів». Власне, в українському мовознавстві це була перша спеціальна стаття про складноскорочені слова чи аббревіатури, які в період першої світової війни, в буремні часи революції і особливо в перші пореволюційні роки набувають все більшого поширення.

У вступній частині статті автор зупиняється, так би мовити, на передісторії виникнення власне аббревіатур. Він пише, що раніше існувало три типи скорочень: 1. і т. п. (і тому подібне), т. зв. (так званий), р. (р.к); 2. М. Старицький, Ів. Франко; 3. скорочення в наукових працях.¹³³ Далі дослідник говорить, що під час війни появилось чимало інституцій та ін., назви яких складалися з кількох слів, і в діловій переписці, телеграмах тощо для зручності (економії місця і часу) їх почали скорочувати.

Дослідник наводить десь біля семидесяти аббревіатур: агітпотяг, бронпотяги, бумком, виконком, Віднорос, військом, воєнрук, воєнпец, всегалвидат, всеиздат, Всеувито, галарком, тамкрамтам, главковерх, главкомпраці, главкомтруд, главліском, главцукор, горкомком, губбюро, губком, губсоюз, домком, евсек, ендек, желеском, завпатель, заготсел, закупобут, земгусари, іскомітюз, іспот, ісполком, когорсоус, команешторг, комком, кустарзбит,

многолавки, наробраз, нафтохоз, овсаг, осваг, продком, цукс, політроб, Поюр, Протофіс, профсоюз, радиарком, Ропіт, Румчерод, Руссаген, санмайно, совдеп, совдепія, совнарком, туп, трамат, ужедострой, укострахсоюз та ін.¹³⁴

Таке значне поширення абrevіатур в українській літературній мові В. Гнатюк оцінював як негативне явище, вважаючи, що ці новотвори лише засмічують мову. Він писав: «... на творення таких слів прийшла мода, а кожда мода, хочби не знати, яка нерозумна, дуже заразлива»¹³⁵ і тому складноскорочених слів у Наддніпрянщині утворено стільки, що вони «просто засмітили»¹³⁶ статті в журналах та газетах. Таке ставлення В. Гнатюка в 1923 р. до ширення абrevіатур в українській літературній мові, звичайно, не було чимось ні винятковим, ні оригінальним. Подібну позицію в російському мовознавстві в ті часи до надмірного захоплення абrevіатурами, наприклад, займали О. Баранников, О. Міртов, О. Селішев та ін.

Відомо, що значна частина створених у першій половині 20-их років абrevіатур через різні причини, у тому числі й мовно-естетичні, не прищепилася в літературній українській мові і невдовзі була забута.

Але, безперечно, глибоко помилявся В. Гнатюк, коли писав, що «особливою штукаю творення таких слів визначилися большевики, бажаючи при цілковитій реформі громадсько-суспільного життя зреформувати й мову на свій лад».¹³⁷ Адже ж ясно, що абrevіатури — це не «більшовицький вигвір»; вони поширювалися в ті часи не лише в українській мові в Радянській Україні, не лише в російській мові та в мовах інших народів СРСР, а й в усіх культурних мовах світу: з часів першої світової війни це стало, так би мовити, загальносвітовим явищем, все більше ширення якого зумовлювалося потребами часу.

Жахаючись ширення абrevіатур в українській мові в УРСР, В. Гнатюк писав: «Тому не тяжко, щоб ся найновіша творчість не перейшла Збруча і не стала й тут засмічувати та опоганювати мову».¹³⁸ Так, абrevіатури поширилися і за Збручем, в Галичині, причому в значній кількості, але не як «експорт» з УРСР: там було створено чимало й своїх власних абrevіатур, невідомих в УРСР.¹³⁹

При читанні розділів «Зложені слова», «Скорочення слів» та й деяких інших розділів праці «В справі української правописи» складається враження, що ті зміни, які відбувалися на початку 20-их років в українській літературній мові в УРСР, особливо в мові газет та журналів, В. Гнатюк, якщо не повністю, то значною мірою вважав наслідком впливу російської мови.

Це прикра помилка В. Гнатюка. Очевидно, справа в тому, що після першої світової війни в Галичині, де жив і працював вчений, українська літературна (і народнорозмовна) мова принципово продовжувала залишатися в основному такою ж, якою була за часів Австро-Угорщини. В УРСР у зв'язку з утвердженням нового, радянського ладу українська мова стала державною. Все це разом спричинилося до бурхливого розвитку словникового складу і літературної, і народнорозмовної мови: поява великої кількості нових слів на позначення нових понять соціалістичної дійсності, створення термінологій для більшості галузей наук, вживання з різних обставин значного числа слів народнорозмовної мови в газетних та журнальних статтях тощо. В. Гнатюк ніколи не був в УРСР і не мав можливості побачити і тим більше відчувати так би мовити, темп і дух епохи і тому, видно,

не зрозумів тих бурхливих змін, що відбувалися тоді в українській літературній мові. Та, зрештою, таке реагування В. Гнатюка на «псування літературної мови» не було якимось винятком чи чимось оригінальним; пор. саме у цьому відношенні полум'яні виступи за збереження чистоти російської літературної мови багатьох російських письменників, культурних діячів тощо.¹⁴⁰ Крім того на В. Гнатюка, безперечно, мала вплив також того часно шалена антирадянська пропаганда.

Питанням правопису та культури мови присвячена й праця 1924 р. «В справі української літературної мови», в якій В. Гнатюк зупиняється на відмінностях Галицького і наддніпрянського варіантів української літературної мови, зумовленими, на думку автора, переважно іншомовними впливами. Складається ця праця з 12 розділів, у кожному з яких розглядається окреме питання.

1. «Дієсловні іменники».¹⁴¹ Тут автор виступає проти нагромодження в одному реченні кількох віддієслівних іменників серед роду на -іє. Ряд з них дослідник радить взагалі не вживати, деякі з них «можна дуже добре заступити іншими іменниками».¹⁴² Серед них: будування замінити на будівля, будинок, буття — на побут, верещання — на вереск, визискування — на визиск, вимагання — на вимога, голодування на голод, запигання — на запит, мовчання — на мовчанка, полювання — на лови, попасання — на попас, слабування — на слабість, стогнання — на стогін, шепотіння — на шепіт та ін.

Звичайно, що з погляду стилістики нагромодження не лише однакових а й однотипних елементів в одному реченні не бажане. Але замінювати будування на будівля, будинок, вимагання на вимога і т. ін. не доцільно, бо це привело б до збіднення виражальних засобів нашої мови. Серед наведених В. Гнатюком 58 прикладів віддієслівних іменників на -іє лише незначна кількість є власне синонімами тих слів, якими пропонується їх замінити (полювання — лови, посвідчення — свідоцтво та ін.). У переважній же більшості співставлених пар слів це різні лексеми, в дієслівні іменники та -іє переважно означають субстанцію дії як процес, а інші — звичайний предмет.

2. «Іменники з окінченням ів, ин».¹⁴³ У цьому розділі йдеться про прізвища та топоніми з прикметниковими суфіксами -ів, -ин. На думку В. Гнатюка, -ов слід зберегти лише в прізвищах росіян, а в прізвищах українців послідовно необхідно писати -ів. Отже, не Драгоманов, а Драгоманів, не Костомаров, а Костомарів і т. ін. В орудному відмінку оліи. ці прізвища, а також прізвища на -ин слід вживати з флекцією -ом, а не -им, яке «належить рішучо занехати».¹⁴⁴

3. «Іменники з окінченням о».¹⁴⁵ В. Гнатюк слушно виступає проти практики деяких авторів не відмінювати прізвища на -о: Слідкуючи за д. Франко... як розвивався талант Франко; Стаття В. Самійленко.¹⁴⁶ Дослідник вважає, що й іншомовні слова на -о (пальто, кіно, авто, депз та ін.) слід гакож відмінювати (за взірцем діло).

4. «Латинські іменники з наростком um (=ум)»¹⁴⁷. Автор зауважує, що «загалом треба пам'ятати, що іменників із наростком -ум не може бути в українській мові і коли латинському іменникови не можна дати українського окінчення, належить його перскласти або заступити синонімами»¹⁴⁸. Отже,

В. Гнатюк проти вживання ультиматум, меморандум, пленум, президіум, опіум, квотум та ін.

5. Іменники з паростком -овка і -ша».¹⁴⁹ Автор зазначає, що в наддніпрянських виданнях часто зустрічаються слова, оформлені російським суфіксом -овка: араншировка, асигновка, брошуровка, відшліхтовка, візіровка, вінтовка, дешифровка, забастовка, заготовка, інструментовка, командіровка, муровка, нівеліровка, нюансіровка, обстановка, оркестровка, перегрупіровка, перелицьовка, перетасовка, підготовка, поліровка, постановка, рисовка, трактовка, транспортіровка, формульовка, фразіровка та ін.

Зустрічаються тут також випадки, коли «титული жінок, що вказують на заняття мужів», утворюються за допомогою російського суфікса -ша: авіаторша, акторша, благочинша, гетьманша, докторша, капітанша, казначейша, кастелянша, лекторша, лікарша, офіцерша, президентша, професорша, султанша. В. Гнатюк зауважує, що це чисто російські форми, а в українській мові такі іменники утворюються за допомогою суфіксів -ка, -ичка, -иця, -иха. -ова: ляшка, козачка, полковничка, дідичка, Канашевичка, цариця, ключниця, дячиха, шевчиха, братова, Стефаникова та ін. Автор вважає, що в українську літературну мову на означення вказаних понять мають ввійти утворення з -ова: аптикарова, деканова, докторова, «тим більше, що й деякі придніпрянські письменники уживають їх».¹⁵⁰ Таким чином, В. Гнатюк у даному разі (як і в деяких інших випадках) обстоює західноукраїнський взірць. перейнятій з польської мови. Автор вважає, що про жінок слід вживати поетка (а не поет), артистка (а не артист).

У цьому розділі В. Гнатюк висловлює цікаве і в своїй основі взагалі правильне теоретичне узагальнення, що «Хто хоче творити нові слова, повинен перше простудіювати невичерпні скарби живої народної мови і то у всіх діалектах і говорах, не виключаючи й галицьких, як се доси робиться: повинен вивчити докладно всі закони мови, а тоді не треба буде ні лізти за словом у кишеню, ні потитися над його утворенням і утворювати зле. Тоді прийде все само від себе».¹⁵¹

6. «Другий відмінок однини іменників муж. роду».¹⁵² Тут автор звертає увагу на неправильне вживання деякими авторами закінчень -а, -у у род. мідн. од. іменників чоловічого роду: без розума, зі Львову та ін. В. Гнатюк намагається подати певні норми вживання цих флексій. Так, він вказує, що закінчення -а приймають іменники, що означають назви осіб і тварин (сина, вола, коня), назви ігор і танців (жучка, аркана), назви частин тіла (зуба, носа, ліктя, але боку, мозку), назви деяких дерев і рослин (бука, граба, вівса, але бобу, гороху, льну, моху, хрину, хмелю), назви одягу (кожуха, сердака, чобота), назви посуду й господарських приладів (горшка, ціпа, рискаля), назви міст, сіл, гір (Берліна, Київа, Парижа, Сокаля, Стрия, Бескида). «Назви річевих іменників, а особливо явищ природи, матеріальних імен та подуманих (абстрактних) іменників мають звичайно окінчення -у (-ю)»¹⁵³. вихру, грому, снігу, попелу, цукру, тютюну, страху, голосу, походу, зору, співу.

Нарешті, звертає автор увагу й на те, що частина іменників може вживатися з обома закінченнями, деякі з них при цьому матимуть різне значення: стола (мебель) і столу (їжа).

7. У розділі «Третій відмінок при іменниках»¹⁵⁴ наголошується, щоб у літературній мові genetivus subjectivus (любов матері), genetivus objectivus

(бажання слави), *genetivus patitivus* (шмат гнилої ковбаси), *genetivus qualitatis* (майстри нової будови), *genetivus possessivus* (твір поета) не змішувати і не замінювати давальним відмінком, що траплялося у наддніпрянських авторів статей тощо (Наївне наслідування Шевченку, комітет біженцям та інтернованим, товариство для підмоги літературі, науці і штуці тощо). Цей момент значною мірою залишається актуальним і тепер у боротьбі за культуру української літературної мови.

8. «Третій відмінок при дієсловах замість четвертого або інших».¹⁵⁵ У цьому розділі В. Гнатюк звертає увагу на неправильне вживання давального відмінка іменників при дієсловах *боліти*, *вчити*, *дзьобнути*, *задовжитися*, *замовити*, *збавити*, *зрадити*, *кортіти*, *коштувати*, *мститися*, *навчати*, *наслідувати*, *причинитися*, *радіти*, *радуватися*, *свербіти*, *симпатизувати*, *усміхатися*, *хвалити* у деяких наддніпрянських виданнях: Мені (замість менє) болить голова; Хочє їй (замість у неї) замовити роботу; Важко людині позбавити собі (замість себе) життя; Чорнозем не зраджує їм (замість їх); Дідам (замість дідів) кортіть скоштувати; Силкування наслідувати Некрасову (замість Некрасова); Кому (замість до кого) батько лагідно посміхався тощо.

9. «Четвертий відмінок іменників мужеського роду».¹⁵⁶ В. Гнатюк вказує на занадто широке вживання форм знахідного-родового іменників, що означають назви предметів: загубив ключа, дивився на годинника, зійшов на трона, бачив сна, дав знака, пальнув собі в лоба та ін. Автор зауважує: «Таке змішування форм (знахідного з родовим. — Й. Д.) відмінків має за собою вправді деяку традицію в давніших пам'ятниках. та нині уживається воно занадто широко. Деякі письменники уживають мабуть умисно такого четвертого відмінка, щоб його відрізнити від московського (в московській мові річеві іменники мають усе 1 і 4 відмінок рівний), та се зовсім не потрібно».¹⁵⁷

10. «Четвертий відмінок при дієсловах замість третього».¹⁵⁸ Тут відзначаються нерідкі випадки неправильного вживання при дієсловах *вибачити*, *віншувати*, *дорікати*, *дякувати*, *простити*, *прощати*, *проститися* форм знахідного відмінка іменників замість давального: *Вибачте мене* (замість мені), *Феня*; *Не дорікайте мене* (замість мені); *подякувати свою долю* (замість своїй долі) тощо.

11. «П'ятий відмінок однини, іменників муж. й жін. роду».¹⁵⁹ Відповідно до народнорозмовної мови В. Гнатюк радить послідовно зберігати характерну рису української мови — кличну форму іменників чол. і жін. родів і не замінювати її називним відмінком.

12. «Перший відмінок множини».¹⁶⁰ Автор звертає увагу, що в літературній мові називний відмінок множини може мати закінчення *-и*, *-і*, *-ї* та *-ове*: *вовки*, *вчителі*, *краї*, *панове*, а вживані деяким формами з флексією *-а* (*біга*, *города*, *дома*, *ліса*, *острова*, *три мільона*, *два проєкта* тощо) нелітературні, хоч деякі іменники й мають це закінчення (що походить з утрачених форм називного двоїни): *хліба́*, *грунта́*, *лчменá* та ін. До цього цілком правильного положення варто було б лише додати, що форми називного множини на *-а* є не просто множинними формами, а формами, які вказують на гатунки предметів, тобто мають інше значення, ніж форми на *-и*, *-і*, *-ї*.

Таким чином, як і в попередній статті, у цій праці В. Гнатюк ставив і на великому фактичному матеріалі з глибоким знанням справи в основному

правильно вирішував нерідко досить складні актуальні проблеми вироблення норми сучасної української літературної мови. Правда, слід відзначити, що в окремих питаннях він все ж не зумів докладно розібратися, а в ряді випадків настоював, щоб за норму в загальнонародній українській літературній мові фактично були прийняті деякі правописні елементи галицького варіанта літературної мови, які взагалі мають незначне географічне виявлення в наших говорах.

* * *

Багато уваги приділяв В. Гнатюк питанню літературної мови на Закарпатті. Так, він гнівно виступав проти мовної практики закарпатських москвофілів та мадяронів і радив замість штучного сурогату завести у місцевих виданнях народну мову. Так, про мову перекладеної А. Волошином книги «Робинзон» він писав: «Ми звертаємося проте з бажанням до редакції, щоб вона конечно завела народну мову в своїх виданнях. Най та мова буде одним із угро-руських діалектів, але най буде народною, най не буде воляп'ком, яким ніхто не говорить».¹⁶¹ У замітці «Новітні фарисеї»¹⁶² В. Гнатюк з обуренням критикує ужгородську газету «Наука» за те, що вона друкується язичієм, що нічого не робить для того, щоб в школах вивчалася рідна мова, щоб хоч якоюсь мірою підносився загальний рівень освіти і культури закарпатських українців. Автор по суті звинувачує цей орган у тому, що він фактично сприяє і допомагає офіційній угорській адміністрації мадяризувати місцеве українське населення.

Взагалі у своїх численних рецензіях, бібліографічних та хронікальних замітках про вихід тих чи інших книг, брошур тощо В. Гнатюк завжди звертав пильну увагу й на їх мовну культуру.¹⁶³

На пропозицію чеського україніста Ф. Тіхого взяти участь у ювілейному номері журналу »Slovanský Přehled« В. Гнатюк написав статтю «В справі літературної мови підкарпатських русинів», яку вислав Ф. Тихому в травні 1924 р. Проте стаття ця не була надрукована через її гостре спрямування проти офіційної політики чехословацького уряду на Закарпатті. Опублікував цю статтю М. Мушинка аж в 1964—1965 рр. після того, як Ф. Тіхі передав її та ряд інших українських матеріалів в архів Свидницького музею української культури¹⁶⁴.

Коротко зупинившись на питанні умов культурного розвитку українців на Закарпатті за часів багато вікового угорського панування, В. Гнатюк вказує, що «теперішній хаос» у мовному питанні на Закарпатті (боротьба рутенського, москвофільського та українського напрямків) дуже негативно позначається на культурних та політичних відносинах цього краю. В. Гнатюк висловлює думку, що при потребі можна було б організувати спеціальну комісію з авторитетних вчених для вивчення національного складу місцевого населення Закарпаття, що ця комісія, звичайно, мала б орієнтуватися при вирішенні цієї проблеми не на представників змадяризованої інтелігенції та не на емігрантів, а на народ. В такому випадку ця комісія, безперечно, вирішить це питання на користь української літературної мови. В. Гнатюк відкрито критикує деякі чеські партії, які підтримують нечисленну групу місцевих москвофілів, що якоюсь мірою зміцнилася галицькими емігрантами-москвофілами та російськими білоемігрантами. Як добрий приклад автор вказує на правильне розв'язання питання літературної мови в УРСР.

В. Гнатюк запитує: «чи народні соціалісти (йдеться про чеську партію народних соціалістів. — Й. Д.) переконані, що по великій війні і по великій російській революції, коли українці добилися були навіть до незалежної самостійної держави . . . , можливий поворот до часів указу з 1876 р., який забороняв друк книжок і часописів в українській мові в російській імперії? Чи думають, що й тепер можна буде одним указом заборонити всякі прояви українського національного життя, позносити всі школи від найнижчих до найвищих, розв'язати Українську Академію мистецтв, Національну бібліотеку, закнеблювати пресу, видавництво і т. д.?»¹⁶⁵

Автор підсумовує: «Літературною мовою Підкарпатської Русі буде та сама українська, що є в Галичині, на Буковині, в Київщині . . . До того положені вже підвалини в писаннях Л. Чопея, Г. Стрипського, Гренджи-Донського і інших молодших.¹⁶⁶ Однак, В. Гнатюк (очевидно, не без впливу І Панькевича) гадав, що в умовах Закарпаття зразу на українську літературну мову з різних причин важко було б перейти, що тимчасовим переходом до неї може бути місцевий говір верховинський, найбільше зближений до літературної мови. Як уступка для старшої генерації може полишатися тим часом і етимологічна правопись. Отсей народній говір виключно повинен запанувати в уряді і школі, а не який інший, до пори, поки не буде можна перейти вповні до загальної української літературної мови»¹⁶⁷ (про оцінку В. Гнатюком граматики І. Панькевича див. вище).

Проте В. Гнатюк, як І. Панькевич, у цьому відношенні все ж помилявся. Про можливість в умовах Закарпаття безпосереднього переходу на українську літературну мову міг би переконливо свідчити приклад місцевої комуністичної преси (газети «Карпатська правда» та ін.) після рішення V конгресу комінтерну з українського національного питання, 1924 р. КПЧ.

Слід при цьому зауважити, що, як це видно з наведеної вище цитати, В. Гнатюк вживання етимологічного правопису на Закарпатті вважав тимчасовим (перехідним) явищем. Проте І. Панькевич всупереч вимогам часу зберіг його і в наступних виданнях своєї граматики в 1927 та 1936 рр. що, безперечно, було вже анахронізмом.

Брошура «Національне відродження австро-угорських українців (1772—1880 р.)» (Відень, 1916), крім іншого, цікава тим, що тут подано багато важливих відомостей про розвиток літературної мови в Галичині в ХІХ ст., зокрема про діяльність руської трійці, ширення творів Т. Г. Шевченка в Галичині, боротьбу за введення в школах української викладової мови, собор руських вчених 1848 р., правопись 1859 р. тощо.

З серією статей, заміток та ін., у яких йдеться про питання української літературної мови, правопису, культури мови, стилістики тощо, тісно пов'язуються праці В. Гнатюка на науково-методичні теми.

Так, у рецензії на перші два випуски науково-педагогічного журналу «Наша школа»¹⁶⁸ В. Гнатюк, звагалі радо привітавши появу цього першого українського спеціального педагогічного журналу, поряд з оглядом інших матеріалів зупиняється на статті М. Пачовського «Становище й наука українсько-руської мови як викладової в наших гімназіях». І з приводу цього рецензент пише: «Наука мови дуже важна річ, але з нею належить поступати дуже обережно і не постановляти нічого, доки не перестудійовано питань науково, докладно і всесторонно, бо інакше виїде зі спішності скорше шкода, як хосен . . . Мову треба студіювати так само, як усякий інший

предмет і про неї не повинен говорити ніхто, хто не дав позитивних доказів, що її знає добре».¹⁶⁹

У першій частині статті «В справі науки української мови в середніх школах»¹⁷⁰ автор підносить питання про те, що викладання української мови в гімназіях слід поставити так, щоб учні свідомо засвоювали цей предмет і відчували різницю між літературною мовою і діалектами, щоб розуміли, що «літературна мова у кожного народу і в кожній літературі, у всіх часах, є і мусить бути відмінна від народніх говорів, хоч на них заснована, бо кождий народній говір, хочби який багатий сам для себе, є занадто бідний для висловлення всіх думок нинішнього культурного чоловіка. Літературна мова мусить мати все, що є найкрасше в народніх говорах, колиж чого в них нема, се мусить штучно утворитися (т. зв. ковані слова), а чого не можна утворити, се перебирається готове з таких мов, в яких воно є. Так діється (і діялося) з усіма літературними мовами, навіть найбагатшими і тому то в кожній такій мові побіч звичайних словарів бачимо ще словарі чужих слів, зазначених з інших мов», се не приносить одначе уйми мові, бо се річ звичайна і неминуча».¹⁷¹

Цитата ця, крім іншого, цікава тим, що вказує на глибоке теоретичне розуміння В. Гнатюком поняття літературна мова, стосунків її з територіальними говорами та іншими літературними мовами.

На думку автора, корисно було б мати шкільний підручник-хрестоматію вірців різних українських говорів.

У другій частині цієї статті йдеться про стан викладання в гімназіях народної словесності. Автор підкреслює, що народну словесність у гімназіях слід вивчати не лише тому, що вона викликала в літературі течію романтизму (як про це говориться в офіційному гімназійному навчальному плані), а «головно — тому, що в ній є такі високоартистичні твори, які можуть рівнятися з найгарнішими творами найвизначніших поетів (підкреслення автора. — Й. Д.), заслуговують отже вповні на те, щоби з ними познайомився кождий інтелігент».¹⁷² Автор наголошує на необхідності порівняльного вивчення жанрів народної творчості з літературними, бо лише в такому випадку учень наочно побачить, що є подібне між народною творчістю і писаною літературою і в чому їх своєрідність. «І аж тоді покажется, — пише далі В. Гнатюк, — що народна словесність не тільки доповняє образ духовного життя народа в попередних епохах, але що дає далеко щось більше, та що вона не завершується у минушости, бо народ не перестає творити й тепер, хоч може й відмінно. Та се ще цікавіша річ — порівняти теперішню народню творчість із давнішою і вказати, які є в ній відміни, бо з того переконаємося, що не лише в писаній, але і в устній літературі перехрещуються ріжні течії та панує «мода».¹⁷³ В. Гнатюк вважає, що для галицьких українських гімназій гарним прикладом вивчення народної словесності може бути постановка цього питання в Росії, де існують окремі хрестоматії народної творчості та підручники, де подається історія та характеристика народної поезії (наприклад, підручник Коробки).

В. Гнатюк прорецензував ряд шкільних підручників та інших навчальних посібників з української мови. Ці рецензії значною мірою доповнюють уяву про його міркування про українську правописну норму, літературну мову тощо.

Рецензуючи книжку «Руска правопись зі словарцем», що вийшла в 1904 р. в Львові одночасно українською і польською мовою, В. Гнатюк зауважує, що в цьому новому виданні українського правопису не лише залишене невиправленим ряд «нераціональних речей» попереднього видання, але й введено нові. Рецензент рішуче не погоджується з рекомендацією, щоб іншомовні власні назви, які засвоєно давно, писати українськими буквами, а ті, що перейнято пізніше. — латинськими. В. Гнатюк називає це баламутством, яке не можна підвести ні під який чіткий критерій. Він вважає: «При передаванню чужих імен рішають не букви, лише місцева вимова і тому для них можна поставити лиш одно правописне правило: Пиши чужі імена так, як вони звучать у мові, з якої взяті. Зміни можуть заходити лише в закінченнях, які повинні стосуватися все до даної мови, аби через те улекшити вживання, деклінацію і и.»¹⁷⁵

Не погоджується В. Гнатюк також з рекомендацією нового правопису писати з великої букви титули і т. п., виступає проти вживання в літературній мові інфінітивів на -чи (мочи, бічи, берчи, волочи, запрячи замість могти, бігти та ін.). «Вимогу у прикметникових суфіксах не пом'якшувати свистячого і писати -ський, -цький називає слабою стороною більшості галицьких письменників та вчених. І тут же з іронією додає: «Але на вперть нема ліку мусить сама перейти».¹⁷⁶

У 1921 р. у Щапіорно вийшла невеличка брошура (48 стор.). М. Левицького «Порівнююча граматика української мови», що складається з двох частин: 1. найважливіші ознаки, якими українська мова відрізняється від російської, 2. невеличкий словник українських слів, що відступні в російській мові. У своїй рецензії¹⁷⁷ В. Гнатюк висловлюється, що книжечка ця взагалі корисна, але разом з тим відзначає в ній чимало недолків. Наприклад, рецензент не погоджується з тим, що в іншомовних словах у суфіксах -іст, -ік, -ір автор замість і пропонує писати и: соціаліст, графік та ін. Надто широкою він вважає назву брошури, «бо у такому об'ємі не тільки не можна дати порівнюючої, але й ніякої граматики, хіба граматичні уваги».¹⁷⁸

У рецензії на брошуру «Українська літературна мова й правопис. І. Найголовніші правила українського правопису. 2. Є. Чикаленко. Про українську літературну мову» (Берлін, 1922).¹⁷⁹ В. Гнатюк відзначає, що хоч академічні «Найголовніші правила українського правопису» й загалом, проте на Наддніпрянщині їх ще не всі дотримуються, так як на Наддністрянщині не всі дотримуються правопису, що його видало НТШ в 1922 р.

На думку рецензента, «се буде мабуть повторюватися так довго, доки на всіх українських землях не настануть такі відносини, що дадуть змогу зібратися їх представникам (ученим, письменникам, педагогам) і уложити спільно головні правила, які увійшовши в школи і в уряди, тим самим стали би загальні».¹⁸⁰

В. Гнатюк висловлює задоволення, що між «Найголовнішими правилами українського правопису» АН УРСР та правописом НТШ «заходять тепер тільки незначні й другорядні різниці».¹⁸¹

Даючи позитивну оцінку «Найголовнішим правилам українського правопису» АН УРСР, В. Гнатюк все ж висловлюється проти вживання апострофа, проти написання ся разом з дієсловами, проти того, щоб нім. й та фран. и передавати через ю, а дифтонг ав — через ау.

Розглядаючи другу частину брошури, В. Гнатюк вказує, що Є. Чикаленко безпідставно виключає з українського літературного вжитку багато давніх українських слів лише тому, що вони є і в російській мові. Серед них: «безграничний, пропасть, вечером, вітчизна «батьківщина», вкінці «нарешті», воздух, доброта, дохід, дружина, звізда, цвіт, цвітка. Рецензент твердить: до гостинець «битий шлях» не полонізм, а збруя не русизм. Він підкреслює, що збруя і зброя в українській мові це різні слова, хоч з точки зору етимології «се те саме».¹⁸²

В. Гнатюк переконливо доводить «народність» усіх названих слів, посиляючись при цьому на численні фольклорні збірники та тексти художніх творів. Свої зауваження В. Гнатюк закінчує словами: «З сього найкрасше видно, як треба бути обережним при осудах у справах мови. Тут треба перегортати не тільки словарі, наукові праці про мову, збірники фольклорних матеріалів, але ще й порівняльну граматику та етимологічний словар слов'янських мов. Аж тоді можна сказати: се слово або ся форма наша, а то чужа; се можна заступити, а того неможна».¹⁸³ Наведені слова переконливо свідчать, що В. Гнатюк цілком правильно розумів питання наукової нормалізації української літературної мови і був противником поширюваних у той час українськими буржуазними націоналістами тенденцій пуризму і в певному розумінні навіть гіперпуризму.

У рецензії на «Граматику руського языка для молодших клас шкіл середних и горожанських» І. Панькевича (Мукачєво, 1922)¹⁸⁴ В. Гнатюк відзначає, що українська школа в Підкарпатській Україні це нове явище, яке в складних місцевих умовах боротьби різних політичних угруповань потребує особливої уваги. Рецензент погоджується з тим, що І. Панькевич у своїй граматиці запроваджує етимологічний правопис (докладніше гарну книжку . . . Граматика коротка, бо призначена для низших клас середніх шкіл (і горожанських) і написана звязно і ясно. До трудніших партій у ній буде мабуть належати синтакса, де може трохи забагато дефініції для учеників, але й тут добрий виклад учителя може ті труднощі знівелювати».¹⁸⁵

Принагідно В. Гнатюк висловлює побажання: «Було б бажане, щоб автор опрацював ширше порівняльною метою місцеві говори і виказав їх багатство та велике значення, яке вони мають не тільки для історичної граматики, але й для студій над українською мовою взагалі».¹⁸⁶ Як відомо, І. Панькевич у цей час уже досить широко розгорнув свої студії закарпатських говорів.¹⁸⁷

Розглядаючи третє, виправлене і доопрацьоване видання «Української граматики для самонавчання» М. Левицького (Лейпціг, 1923),¹⁸⁸ В. Гнатюк взагалі позитивно оцінює цей посібник: «Книжка написана так просто й ясно, що нею може користуватися кожда людина, навіть не підготовлена до науки граматики».¹⁸⁹ Як позитивну сторону рецензованої книжки В. Гнатюк відзначає те, що автор звертає увагу на правильність української літературної мови, застерігаючи від вживання різних іншомовних нашарувань, зокрема полонізмів та русизмів. Проте рецензент доречно докоряє М. Левицькому, що він до числа іншомовних переймань помилково відніс і ряд давніх чи загальновідомих явищ української мови. Так, дав. од. на -у (мому роду, дав коню), на думку В. Гнатюка, не русизм; неділя в українській мові — це і «сьомий день тижня», і сам «тиждень» (отже, останнє не русизм);¹⁹⁰ форма на полю не полонізм та ін.¹⁹¹ Дієслівний суфікс -ова-

(купувати) «не можна вважати ні русизмом, ні полонізмом; се тільки старша форма в розвитку мови».¹⁹² В. Гнатюк проти того, щоб іншомовні іменники на е, о, є, і, у, о не відмінювати в літературній мові. З приводу цього він запитує: «Чи пробував коли автор підслухати, що роблять селяне з такими іменами . . . , чи відмінюють їх, чи лишають без відміни?»¹⁹³ І відповідає: «Мені здається, що не пробував».¹⁹⁴

Як видно з поданого, і в цій рецензії В. Гнатюк однозначно виступав проти пуристичних тенденцій.

* * *

У 1904 р. В. Гнатюк публікує лексикологічну замітку «Чи слово піп образливе?»¹⁹⁵ в якій на підставі етимологічного аналізу і вживання цього слова в українській та інших мовах стверджує, що воно не образливе і негативного емоційного забарвлення взагалі не має. В. Гнатюк зауважує, що це слово намагаються зробити образливим польські католики — шовіністи та українські галицькі попи, «що самі не вміють ні самостійно думати, ні робити, але готове потрапляють уже змалпувати».¹⁹⁶ У цій замітці є й деякі зауваження про дитячу мову та ін.

Проте С. Т. [омашівський] в огляді ЛНВ за 1904 р. з приводу цієї статті В. Гнатюка зауважив, що «діло не в походженню, а в теперішнім розумінню того слова», «що в старинній грецько-римській (поганській) духовній організації єсть низший духовний чин з назвою рора, попа, що звичайно забивав кремінним топором жертвенні звівріята; воно дуже імовірно, що сей уряд не мав великої почести у суспільности, й адже . . . ?!»¹⁹⁷ Це спонукало В. Гнатюка написати уже велику статтю «Іще раз про слово «піп»,¹⁹⁸ в якій на багатому фактичному матеріалі, вибраному з пам'яток різних епох, фольклорних та літературних текстах переконливо доводить раніше висловлену тезу, що слово піп не має негативного стилістичного забарвлення. У цій статті автор висловлює досить цікаве і важливе з точки зору загальної стилістики теоретичне узагальнення, що при певних ситуаціях і в певних контекстах власне кожен іменник (не лише в нашій, але й чужих мовах) може набувати негативного емоційного забарвлення, ставати навіть образливим.¹⁹⁹ Це він ілюструє багатьма прикладами, зокрема на словах майор (що стало прізвиськом одного селянина, який був денщиком у майора і любив цим величатися), патріот, шляхтич та ін., власних іменах Герострат, Саламон (пор., наприклад, вислів, який мудрий Саламон «нерозумний», «дурень») та ін.

* * *

З галузі ономастики у В. Гнатюка є власне лише одна спеціальна праця — стаття «Підкарпатська чи Угорська Україна? (В справі назви)»²⁰⁰ в якій автор займається питанням, як краще назвати заселовану українцями за Карпатським хребтом територію, яка після першої світової війни була приєднана до Чехословаччини. Автор відзначає, що оскільки в давній Угорщині українська етнографічна територія ніколи не складала окремої адміністративної одиниці, то тому вона й не мала спеціальної офіційної назви. Після розпаду Австро-Угорщини угорський уряд вперше ввів для

неї окрему назву Руська Країна. Після ж приєднання в 1918 р. цієї території до Чехословаччини ті, що визнавали українців за окрему націю, називали її Rusinsko (Русинія), а ті, що українців вважали частиною російського народу, — Podkarpatská Rus (Підкарпатська Русь).

В. Гнатюк вважає, що повертатися до давніх історичних термінів Русь, русин, руснак, руський на будь-якій із частин української етнографічної території «немає найменшої рації». Отже, і стосовно цієї території, на його думку, «мусимо послуговуватися термінами Україна, українець, український, недивлячись на те, як називають їх чужинці».

В. Гнатюк ставить питання, який же при цьому слід вибрати епітет? Епітет підкарпатський, на його думку, «недокладний бо ним можна би означати тільки вузький пояс землі, що тягнеться підгір'єм, понад Карпати, а тимчасом більша частина української території лежить у самих Карпатах». Епітет карпатський — широкий, «бо під ним можна би розуміти територію по галицьким боці, положену в Карпатах»; прикарпатський — «його можуть уживати чехи, або інші народи по тамтій стороні Карпат, а для нас він не підходить»; закарпатський — добрий термін, який означає докладно територію і населення і не викликає ніякого непорозуміння. Але «цього терміну можемо уживати від час до часу як місцевого, але він не може стати загальним і спільним, бо коли для стрийського українця Ужгород лежить у Закарпатті, то для ужгородського Стрий». Тому В. Гнатюк пропонує як найбільш відповідний епітет угорський: Угорська Україна, угорський українець.

Очевидно, відчуваючи невдалість назви, В. Гнатюк зауважує, що ідентифікувати угорський і мадярський не слід, бо Мадяричина звузилася до своїх етнографічних границь, а Угорщина, угорський мають тільки історичне значення.

Далі він пише: «Вправді дехто не бажав би послуговуватися словом угорський тому, що воно нагадує довголітню мадярську неволю, в якій стогнали наші закарпатські брати та через його викинення не усунеться і не забудеться історичного факту. І хто знає, чи ліпше затерти його в пам'яті нових поколінь, чи навпаки ставити все їм перед очі і говорити: «Ваші предки стогнали довгі століття в тяжкій неволі. Ви живете на волі, тож шануйте, цінить і боронить її від усякого ворога, щоб і вам не довелося коли зазнати їх неволі». Аджеж не даром уважається історія учительською життя!»

Пропонована В. Гнатюком назва Угорська Україна не прищепилася, та й не могла прищепитися. Цікаво при цьому зауважити, що сам В. Гнатюк і в своїх працях (і в приватних листах) звичайно користувався назвами Закарпаття, Закарпатська Україна.

Перший розділ досить великої праці «В справі української правописи» В. Гнатюк озглавив «Вкраїна чи Україна?» Автор обстоює думку, що в даному випадку і в усній мові, і на письмі (в тому числі в поезії) слід вживати лише Україна, бо в протилежному разі, на його думку, чергування у з в, і з й мало б допускатися і в Умань, Угорщина, Індія, Йордан та ін., що взагалі неможливе.²⁰¹

В одному з наступних розділів цієї праці назву міста Вінниця В. Гнатюк пропонує писати Винниця, бо етимологічно вона пов'язується з вино, вин-

ниця «виноградник», а не з віно.²⁰² Проте існує також гіпотеза, що ця назва походить від віно.

Автор вважає, що написання Чернігів русизм, що правильно було б писати Чернигів (пор. село в Галичині Чернихів).²⁰³ Тепер згідно з мововою прийнято писати Чернігів, хоч з точки зору історії мови після н вимова бути не і, а и. Але в даному випадку слід рахуватися й з традицією.

До використання ономотичного матеріалу дослідник вдається і в деяких інших своїх працях, зокрема в статті, «Чи закарпатські українці, автохтони?» (див. нижче).

* * *

В. Гнатюк написав кілька коротких, але змістовних рецензій на ряд українських словників. Ці рецензії свідчать, з одного боку, про широку срудцию рецензента в цій галузі, а, з другого боку, про його турботу за успішний розвиток української лексикографії.

У рецензії на «Руско-німецький словар» О Поповича (Чернівці, 1904)²⁰⁴ В. Гнатюк відзначає вдалу побудову словника, зручність при користуванні та ін. Оскільки словник призначено для німців, то, на думку рецензента, дуже добре зробив автор, що певними графічними засобами відзначив різні чергування голосних та приголосних і т. ін., бо це «значно улегшує чужинцеві розумінє нашої мови».²⁰⁵ Важливішими недоліками рецензованого словника В. Гнатюк вважає: 1. пропуск ряду загальноновживаних слів, 2. введення до реєстру порівняно значної кількості вузьколокальних регіоналізмів та деяких румунізмів, мадяризмів, полонізмів тощо, 3. неточний чи неправильний переклад певної кількості реєстрованих слів і 4. відсутність фразеології. Взагалі ж рецензент рахує «словарь д. Поповича корисним набутком для нашої словарної літератури».²⁰⁶

Рецензуючи «Руско-латинський словарець для руских гімназій» Ю. Кобилянського (Чернівці, 1907),²⁰⁷ В. Гнатюк вказує, що достоїнством його є «чиста народна мова... і дуже багата фразеологія, що надає всякому словареви найбільшу вагу і вартість. І певно не одна національна школа, що розвивається серед далеко прихильніших обставин, не зможе похвалитися таким гарним словарцем із огляду на фразеологію, як словарець д. Кобилянського».²⁰⁸ Недоліком цього словника рецензент вважає відсутність позначень довгот і короткостей голосних у латинських словах, ряд неточних та неправильних перекладів, введення в основний реєстр певної кількості полонізмів та інших іншомовних запозичень.

У рецензії на «Словар чужих слів» З. Кузелі і М. Чайковського (Чернівці, 1910),²⁰⁹ що був у Галичині взагалі першим українським словником іншомовних слів (а на Україні, якщо не брати до уваги другу частину словника Памви Беринди, другим),²¹⁰ В. Гнатюк вказує на актуальність і велику потребу цієї праці. Взагалі високо оцінюючи цей словник, рецензент відзначає й деякі його недоліки, зокрема, що при деяких словах не наведено всіх їх значень, неправильні наголоси та ін.

У двох рецензіях В. Гнатюк досить докладно розглядає і взагалі високо оцінює найбільший український збірник народних приказок та прислів'їв «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка.²¹¹ Порівнюючи аналізовану працю з подібними збірниками В. Дала, А. Затурецького та ін., рецензент відзначає, що «по числу приповідок належить вона до найбільших

збірок у загальній етнографії, а в слов'янській таки найбільша».²¹² При цьому В. Гнатюк слушно підкреслює, що збірник І. Франка відзначається не лише обсягом. Рецензент акцентує увагу на двох важливих моментах, які вигідно відрізняють цей збірник від всіх попередніх українських і взагалі слов'янських аналогічних збірників: «Перша прикмета — се пояснення кожної приповідки. Кілько тут витягнуто на денне світло цінного і давно забутого матеріалу!» . . . «Друга прикмета — се дуже гарне упорядкування матеріалу, що далеко важніше від самого збірника»²¹³ (матеріал тут, як відомо, розташовано за алфавітом головних слів).

Крім того, «великою прикметою сеї збірки се, що вона містить тільки приповідки народнього походження, а книжні поминені з виїмкою деяких авторів, що любили свої твори закрашувати суто народними приповідками».²¹⁴

Висловлює рецензент і деякі критичні зауваження, зокрема про те, що близькі варіанти приказок та прислів'їв можна було б пооб'єднувати і цим зощадити місце для іншого матеріалу. Зауважує В. Гнатюк також, що «не конче, на мій погляд, треба було втягати до збірки прокляття, мудрованя, перидражнюваня, які все ж предствалюють собою що інше, ніж приповідки. Та коли це притягнення сього матеріалу можна якось оправдати, то вже зіруваня абсолютно сюди не надаються не тільки задля цілковито відмінного характеру і змісту, але й задля свого великого числа і віруваня, зібрані й видані разом, дали би не меншу збірку, як приповідки, тимчасом тут вони губляться зовсім для науки, бо хто з дослідувачів вірувань буде шукати за ними між приповідками?»²¹⁵

Проте все ж це, як вважає рецензент, не зменшує вартості аналізованої праці І. Франка. Першу рецензію В. Гнатюк закінчує словами: «Загалом треба сказати про збірку, що вона надзвичайно багата матеріалом та має значеня не лише для українського фольклору, але й для загального і без неї ніхто не зможе обійтися, що схоче студіювати серйозно сю частину народної творчості. Через те стає вона монументальним твором, який може бути прикрасою кожної, навіть найбагатшої літератури».²¹⁶

В обох рецензіях відзначається, що «Галицько-руські народні приповідки» І. Франка будуть дуже важливим матеріалом при підготовці повного словника української мови.²¹⁷

В. Гнатюк²¹⁸ позитивно оцінює працю М. Мельника «Українська номенклатура вищих рослин» (Львів, 1922),²¹⁹ називаючи її першим значнішим українським ботанічним словником²²⁰ (охоплює 2328 рослин). Рецензент відзначає вдалу побудову словника: в ньому подано велику кількість фактичного матеріалу і в той же час він дуже зручний для користування. Складається цей словник з двох частин. У першій з них після пронумерованих і розміщених в алфавітному порядку загальних латинських назв (подаються українські літературні відповідники, а далі із зазначенням джерел всі інші зафіксовані назви. Другу частину складає алфавітний реєстр всіх поданих у першій частині українських назв з відсиланнями до відповідних латинських назв.

Надаючи великого значення вивченню народної ботанічної номенклатури, В. Гнатюк принагідно звертається до вчителів, особливо гірських місцевостей, з проханням збирати нові назви рослин і присилати їх до НТШ, щоб таким чином колективною працею довести цей словник до найбільшої

повноти. Рецензент звертає особливу увагу на важливість відомостей про географічне поширення ботанічних термінів.

Висловлюючи надію, що М. Мельник продовжуватиме роботу над цим словником, В. Гнатюк радить використати при цьому ще ряд праць, які залишилися поза увагою автора. До речі, деякі з них не були враховані в академічним «Словником ботанічної номенклатури» (Київ, 1928), ні словником С. Маковецького²²¹, хоч у них є чимало цінного матеріалу. Серед них: Hölzl Kar., *Botanische Beiträge aus Galizien* (Відень, 188), Skajder J., *Z kraju Huculów*,²²² його ж *Z życia górali nadłomnieckich*,²²³ St. Piotrowicz, *Znachorka, i wróżka Jewdokia Wojczuk*.²²⁴

Рецензент радив використати також численні праці любителів природи, яких було багато на Україні по різних губерніях. Для ботанічного словника у цих працях можна зустріти чимало матеріалів.

Отже В. Гнатюк був за підготовку великого загальноукраїнського словника ботанічної термінології.

На сторінках ЛНВ В. Гнатюк подавав короткі інформації про інші словники, зокрема словник анонімних німецьких книжок, три випуски якого охоплюють всі німецькі анонімні книги, що вийшли до 1850 р.,²²⁵ технологічний лексикон²²⁶ тощо. У замітці «Англійський науковий словник» повідомляється про початок виходу в світ, десятого видання відомої «Encyclopaedia Britannica». В. Гнатюк із задумою запитує «А коли те в нас можна буде приступити до подібної річчї?» І з гіркою відповідає: «Робітники знайшли би ся справді її тепер, але гроші...»²²⁷

Безперечно, важливий науковий інтерес і на сьогодні становить праця В. Гнатюка «Чи закарпатські українці автохтоні?»²²⁸ Написана вона у зв'язку з появою статті О. Бонкала »Die ungarländischen Ruthenen«,²²⁹ у якій, за словами автора, на основі найновіших історичних та лінгвістичних досліджень він намагається довести, що українці на Закарпатті появились не раніше XII ст., що до XII ст. ця територія пустувала, а в XII ст. угорські королі почали роздорювати ці землі і вони почали поволі заселятися. За найстаріших поселенців на Закарпатті В. Бонкало вважає долішнян-закарпатців, що знаходяться на південь від лінії Луг (коло В. Бичкова) — Синевир—Волове (тепер Міжгір'я) — Перечин — Гуменне. На північ від цієї лінії живуть гуцули, бойки і лемки. Долішнян О. Бонкало вважає найдавнішими поселенцями не лише тому, що про них не згадують ніякі джерела, а й тому, що відповідно їх племені нема ні в Галичині, ні в Буковині, що в їх говорах є основа, які зустрічаються в волосько-болгарських документах 14—16 ст., але не зустрічаються в інших говорах.

Свою основну тезу про пізне розселення українців на південних схилах Карпат О. Бонкало намагається аргументувати ще й іншими філологічними даними. Він вважає: 1) що в угорській мові немає українських запозичень (крім хіба слова *lengyel* «поляк»), хоч взагалі слов'янзмів у ній багато; 2) що в українських словах, запозичених з угорської мови, не збереглося стародавнярських форм, як у сербській та словенській; 3) долішняни не мають ніяких переказів, ані пісень про історичні події, що відбувалися на їх батьківщині (про козаків, гетьманів, українсько-польські війни).

В. Гнатюк докладно розглядає кожен із виставлених О. Бонкалом аргументів і переконливо доводить їх недостатність чи й помилковість. Так, він зауважує, що, крім інших історичних фактів, О. Бонкало зовсім обми-

нув археологічні дослідження, які переконливо свідчать про тісні взаємозв'язки (через Яблунецький та Ужоцький перевали) територій, що їх займають Галичина і Закарпаття ще в X ст. до н. е.; на це ж вказують остров'янські знахідки з III—IV ст. н. е.²³⁰

Зупиняючись на філологічних аргументах О. Бонкала, В. Гнатюк пише: «На се треба відповісти, що або автор не простудіював усіх говорів, хоч їх літературу вчислив достатньо, або умисно не хоче бачити того, що промовляло би проти його теорії»²³¹. Як приклад архаїзмів у закарпатських говорах В. Гнатюк називає збереження *ы* (напр. в ор. мн. з *быкы*), лексичній архаїзм блюдо «миска» та ін.

Заперечуючи О. Бонкалові, що в угорській мові немає українізмів, В. Гнатюк питає, «звідки ж узалися ось хочби отсі мадярські слова: *bodnár* «боднар», *borona* «борона», *borázda* «борозна», *kaloda* «колода», *moh* «мох», *motóvlo* «мотовило», *villa* «вила», *ritka* «рідкий»»²³².

В. Гнатюк вважає помилковим твердженням О. Бонкала, що в угорській мові не збереглися давні українські лексичні запозичення, бо вже в пам'ятках XII і XIII ст. зустрічаються назви *Zemplin*, *Bereg*, ріки *Soliva*, сіл *Darovce*, *Bojnica*, *Terpica*, *Suchodol* та ін. «Значить, — робить висновок дослідник, — що українці мусили бути вже давніше перед тим на Закарпаттю, коли їх назви дісталися до документів. І се дійсно стверджується такими мадярськими назвами українських місцевостей, як *Lonka* в Мараморші замість Луг, або *Long* у Шароші зам. Лужани; *Dombo* в Мараморші замість Дубове і ряд подібних назв у Берегу: *Dombok* коло Мукачєва, *Dombostelek* коло Сваляви, *Nyarás-Domb* на Латориці; *Galambos* у Берегу зам. Голубиці; *Szombat* зам. Суботин і т. д. Здається, що сюди можна зачислити й такі слова, як *Munkacs* (Мукачєво), *Ungár* (Ужгород), *szerecse* (щастя, місцево: серєча), а може й *barlang* (барлір), *abroncs* (обруч) *pisztrang* (пєструг) і інші. Всі отсі назви вказують, що мадяри переймали їх тоді, коли українці виговорювали носові звуки, а се було давно перед XIII ст.»²³³

Звичайно, що відносно українського походження деяких названих В. Гнатюком угорських слів можна сперечатися і т. ін., але в принципі його міркування, безперечно, слушні. В. Гнатюк висловив сподівання, що «даліші розсліди місцевих назв принесуть певно в сім напрямі ще не одно доповнення»²³⁴ його передбачення оправдалися; див. хоча б топонімічні дослідження Закарпаття К. Й. Галаса та ін.

«Брак старомадярських слів в українській мові, — продовжує далі В. Гнатюк, — не був би ще сам собою доказом пізнього поселення українців, а хіба радше пізних зносин із мадярами. Та не знати, чи й тут можна вповні завірити авторові, чи ліпше почекати, щоби ще якийсь інший знавець мадярської мови, що не робить висновків легкодушно, висловився в сім напрямі».²³⁵ І в цьому випадку В. Гнатюк мав рацію: найновіші дослідження, зокрема праці О. М. Рота, А. А. Моканя та ін., дають переконливий матеріал про збереження унгаризмами, що побутують у південно-західних українських говорах, значного числа давніх явищ угорської мови.

Цілком слушним було зауваження В. Гнатюка, що для роблення наукових висновків на підставі унгаризмів в українській мові дослідник повинен обов'язково брати до уваги територіальне виявлення кожного унгаризму га час його запозичення. Цю вимогу В. Гнатюк мотивує тим, що «при мадяризаційній системі, яка настала з введенням дуалізму в Австро-

Угорщині, натиснено багато мадяризмів в українську мову, але се не може служити доказом для таких тез, які ставить автор (О. Бонкало. -- Й. Д.). Крім того, треба тямити, що в місцевостях ближших до мадярської етнографічної границі, або мішаних, уживається більше мадяризмів, а в дальших менше». ²³⁶ Для прикладу В. Гнатюк наводить ряд мадяризмів, поруч з якими на означення цих же понять вживаються й свої, українські назви: аршов — рискаль, балта — сокира, жеб — кишенья, гайов — корабель, апо — няно (тато) тощо, що, очевидно, мало б вказувати на досить пізні переймання цих мадяризмів. Ця важлива вимога В. Гнатюка щодо підходу при вивченні унгаризмів в українській мові не втратила своєї актуальності й по сьогодні. Слід підкреслити, що вона є й важливим загальнотеоретичним висновком, який необхідно пам'ятати при дослідженні міжмовних та міждіалектних контактів.

На підставі проведеного аналізу В. Гнатюк робить висновок, що філологічна аргументація О. Бонкала своєї теорії недостатня.

«Та найважнішим доказом проти теорії автора і пізньої колонізації Закарпаття, — пише далі В. Гнатюк, — є етнографічне розселення українців (підкреслення В. Гнатюкове. — Й. Д.). Факт, що Карпати заселені по обох боках хребтів зі сходу на захід однорідними племенами, наперед гуцулами, потім бойками, в кінці лемками, що ні ті племена, ні інші не помішані з ними, свідчить, що розселення наступило по обох боках Карпат одночасно (підкреслення автора. — Й. Д.). Про се свідчить також суцільність української етнографічної території, яка виглядала б зовсім інакше, коли б її заселяли мадярські дідичі в різних часах. Що долішняни не різняться від верховинців, се ніяке диво; се бачимо ми й по галицькім бої. Та всі різниці між поодинокими племенами не такі знов великі, щоби можна робити з них далекоюсяглі висновки, а факт розселення по обох боках Карпат гуцулів, бойків, лемків, стверджений самим автором, заперечує найкрасше його тезу про якусь племінну окремішність закарпатських українців. Вони належать до українського народу так само, як і інші українські племена.

Брак знов у них історичних українських переказів свідчить якраз про давнє їх поселення у Карпатах, а не навпаки. Чим пізнійше вони поселилися на нових місцях, тим більше споминів принесли би з собою, спільних із іншими племенами. Повстання нових осель у XV—XIX ст. не може служити доказом пізнього заселення Карпат, тільки доказом природного росту населення. Такі оселі будуть повставати і в нашім XX столітті». ²³⁷

Етнографічна аргументація В. Гнатюка на користь давності розселення українців (східних слов'ян) на південних схилах Карпат цілком переконлива. Проте все ж, гадаю, не можна погодитися з авторовим твердженням, що північні і південні схили Карпат східними слов'янами заселялися одночасно. Очевидно, розселення все ж ішло в напрямі з півночі на південь. Поселення по обох схилах Карпат відповідно гуцулів, бойків та лемків найбільш природно, вважаю, саме цим і можна пояснити (адже слов'янська прабатьківщина знаходилася на північ від Карпат).

До речі, закарпатські гуцули — це нащадки порівняно недавніх (XVII—XVIII ст.) переселенців з районів Надвірної та Коломиї.

Підсумовуючи сказане, В. Гнатюк робить висновок: «Коли могли заселити Карпати українські племена? Найновіші дослідли виказали, що україн-

ці в старині сиділи межі Дністром, Богом і Дніпром аж по Чорне море. Та кілька разів появлялися азійські кочовничі племена на степовій Україні, стілько разів випирали українців на північ і на захід, наслідком чого вони відступали в волинські ліси, поліські болота та Карпати. Се діялося від половини VI до кінця XI ст., коли переходили туди авари, болгари, мадьяри, печеніги. Найбільший натиск на українців зробили були авари (в VI ст.), що загналися аж на Волинь, і тоді правдоподібно появилися перші українські оселі в Карпатах».²³⁸

Цим своїм висновком В. Гнатюк солідаризується з рядом інших авторів, зокрема з висновком чеського етнографа Л. Нідерле.²³⁹ Стаття ця не втратила свого наукового значення її досі, а в час її написання вона мала ще й важливе політичне значення, бо це власне був виступ проти угорських шовіністів-істориків, які намагаючись «науково» довести свої «законні права» на закарпатську територію, твердили, що закарпатці-українці появилися на Закарпатті не раніше XII ст.

* * *

Вчений жваво цікавився розгортанням мовознавчих досліджень в інших слов'янських народів, зокрема тих, що мають щільні зв'язки з українцями. Рецензуючи такі праці і подаючи їх загальну оцінку, В. Гнатюк звичайно звертав пильну увагу й на ті моменти, які мають чи можуть мати, якесь відношення до україністики. Таким чином, цими своїми виступами він направляв наукову думку на необхідність розробки певних конкретних проблем і т. ін.

У рецензії на перший том капітальної праці Ю. Ф. Карського «Білоруссы» (Варшава, 1903)²⁴⁰ В. Гнатюк, подавши її загальний огляд і високо її оцінивши як важливу працю для славистики, докладно зупинився на двох питаннях — етнографічно-мовній межі між білорусами і українцями та на аналізі автором іншомовних запозичень у білоруській мові. В. Гнатюк взагалі слушно зауважує, що в рецензованій книзі бракує підрозділу про українізми в білоруській мові, що протягом багатомісячних найтісніших контактів українців з білорусами до останніх зайшла певна кількість іншомовних слів через українське посередництво, бо «турецько-татарські слова, грецькі, румунські слова мали найкоротшу дорогу до Білорусів через українців».²⁴¹ У зв'язку з цим він робить правильне теоретичне узагальнення, що «при студіях над язиковими запозичуваннями треба проте все мати на оці історію дотичної мови».²⁴² Очевидно, взагалі правильним є зауваження В. Гнатюка, що Ю. Ф. Карський дещо перебільшує польський вплив на білоруську мову.

У цій же рецензії В. Гнатюк висловлює важливе теоретичне положення про те, що при етимологічних дослідженнях (зокрема назв предметів матеріальної культури), крім філологічних даних, необхідно «притягти ще етнологію та історію господарства».²⁴³

У докладній рецензії на працю С. Цамбля про східнословачькі говори»²⁴⁴ В. Гнатюк вказує на високу наукову вартість цієї першої ґрунтовної монографії про східнословачькі говори, про багатство її нового фактичного матеріалу, на наукову об'єктивність автора та ін. Рецензент відзначає, що ця монографія має важливе значення не лише для словакіста, а й для сла-

віста, україніста та полоніста, причому не лише філолога, а й фольклориста, історика.²⁴⁵

В. Гнатюк загалом не підтримує теорії С. Цамбля про південнослов'янське походження східних словаків і в цьому відношенні приєднується до опонента С. Цамбля проф. Ф. Пастрика. Рецензент пише: «... автор не розвинув іще своєї теорії на стільки, щоби признати її певною, тому на разі не можна супроти неї зайняти рішучого становища».²⁴⁶ В. Гнатюк в основному погоджувався з критикою С. Цамблем стенографічної карти Словаччини Л. Нідерле,²⁴⁷ хоча й зауважує, що великою заслугою Л. Нідерле є те, що він перший виконав цю досигь складну працю».²⁴⁸

Крім інших різних зауважень, В. Гнатюк відзначив також ряд неточностей в передачі С. Цамблем окремих звуків українських та польських говорів на досліджуваній території.

Відгукнувся В. Гнатюк рецензіями ще на праці: S. Forman, *Srovnávací čítanka slovanských jazyků* (Прага, 1909)²⁴⁹, А. Соболевский, «К истории малорусского наречия» (Русский филологический вестник, т. LXIII, Варшава, 1910)²⁵⁰.

* * *

У відділі «Хроніка і бібліографія» ЛНВ В. Гнатюк в коротких замітках інформує читача про окремі питання, що стосуються посередньо чи безпосередньо мовознавства: «Вимиране коптійської мови»;²⁵¹ «Нові відкриття з царини класичної філології», де йдеться про відкриття текстів на папірусах третього століття до н. е., якими обгортали мумії в Єгипті, та ін.²⁵² У зв'язку з появою статті П. Манзіана «*Latin sans flexion de Peanno comme langue internationale de l'avenir*»²⁵³ де висловлюється думка, що в майбутньому міжнародною мовою може бути штучна мова запропонована в 1903 р. Пеаном (латинська без флексій), та брошури О. Вілля «*Die Tauglichkeit und die Aussichten der englischen Sprache als Weltsprache vom Standpunkte der Sprachwissenschaft und Sprachstatistik*» (Breslau, 1903),²⁵⁴ який вважає неможливим, щоб якась штучна мова стала інтернаціональною, але не відмовляє цього живій мові; В. Гнатюк публікує замітку «Яка мова стане світовою?»²⁵⁵, в якій з цього приводу пише: «Нас не тикає безпосередньо ні одна, ні друга теорія, тому можемо спокійно чекати, доки одна з них не побідить, коли взагалі може побідити. Нам дивно одначе, що жоден автор не впав на думку допустити ще одну евентуальність: полишити такий стан, як був до тепер стільки століть, де висувалася на чоло народів то одна, то друга мова і ставала частиною (підкреслення В. Гнатюка. Й. Д.) інтернаціональною, при чім і інші мови не були засувані в кут. На нашу думку, воно буде так і далі»²⁵⁶.

* * *

Підсумовуючи, можна сказати, що в особі В. Гнатюка ми маємо визначного різностороннього оригінального мовознавця, який твердо стояв на позиціях матеріалізму і був прибічником історично-порівняльного методу. Його лінгвістичні праці становлять помітний внесок в українську і взагалі

г слов'янську науку, зокрема діалектологію, вивчення різних питань сучасної української літературної мови тощо. Своїми численними замітками, відгуками та рецензіями на мовознавчі праці В. Гнатюк будив творчу думку, чим також сприяв розгортанню та піднесенню загального теоретичного рівня українського мовознавства.

ПРИМІТКИ

- ¹ Діалектологічні дослідження В. Гнатюка. — Науковий збірник Музею української культури в Свидянку, т. 3, Пряшів, 1967, стор. 81—96.
- ² Л. Л. Гумецька, Володимир Гнатюк і питання української мови (до 100-річчя з дня народження). — Мовознавство, № 3, Київ, 1971, стор. 74—80.
- ³ Lud, t. 1, Lwów, 1895, s. 142—143.
- ⁴ ЕЗ, т. III, Львів, 1897, стор. X.
- ⁵ Там же.
- ⁶ Там же.
- ⁷ Там же.
- ⁸ Там же.
- ⁹ Там же, стор. XI.
- ¹⁰ Там же, стор. XIII.
- ¹¹ ЗНТШ, т. XXII, Львів, 1898, стор. 1—58 (окремої пагінації).
- ¹² Див. А. И Соболевский, Не русские, а словаки. — Этнографическое обозрение, 1898, 4, стор. 147—149.
- ¹³ Див. Listy Filologické, ročník 25, Praha, 1898, s. 404—406.
- ¹⁴ ЗНТШ, т. XLII, Львів, 1901, стор. 1—81 (окремої пагінації).
- ¹⁵ Там же, стор. 38.
- ¹⁶ Там же.
- ¹⁷ Там же.
- ¹⁸ ЗНТШ, т. XXX—XXXVI, Львів, 1900, стор. 1—70 (окремої пагінації). Ця стаття В. Гнатюка, як і ряд інших праць членів НТШ, призначалася як доповідь на київській археологічний з'їзд 1899 р. Але в знак протесту проти заборони царськими властями виступити на з'їзді на українській мові делегати НТШ (в тому числі і В. Гнатюк) відмовилися брати в ньому участь.
- ¹⁹ Там же, стор. 9.
- ²⁰ Там же.
- ²¹ Там же, стор. 13.
- ²² Там же, стор. 15.
- ²³ Там же, стор. 14.
- ²⁴ Там же.
- ²⁵ Там же, стор. 23.
- ²⁶ Videns Rabselskabets Surifter. II. Historick-filosofiske Klasse, No 5, Христіанія, 1897. нія, 1897.
- ²⁷ ЗНТШ, т. XXVIII, Львів, 1899, стор. 39 (Бібліографія).
- ²⁸ Там же, стор. 40.
- ²⁹ ЗНТШ, т. XXXVI, стор. 14.
- ³⁰ Listy Filologické, ročník 27, Praha, 1900, s. 308310.
- ³¹ Діалектологічні дослідження В. Гнатюка. Науковий збірник Музею української культури

в Свиднику, т. 3, стор. 83.

³² Живая старина, 1903, в 3.

³³ ЗНТШ, т. LXI, Львів, 1904; стор. 25—29.

³⁴ Там же, стор. 26.

³⁵ Там же, стор. 27.

³⁶ Videns kabsselskabets Skrifter. II. Historick-filosoficke Klasse, Христіанія, 1899.

³⁷ ЗНТШ, т. XL, Львів, 1901, стор. 24—29.

³⁸ Там же, стор. 28.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Див. у цьому відношенні ще і його рецензію на »Schematismus« Пряшівської єпархії за 1898 рік і Мукачівської єпархії за 1896 рік та працю Е. Лайцена в ЗНТШ, т. XXVIII, Львів, 1899, стор. 29—38.

⁴¹ Див. І. Панькевич, Інвентарь (протоколи) каноничних визитацій вороновського округу 1750-их років під оглядом языковим. — Науковий збірник т-ва «Просвіта», річник III, Ужгород, 1924, стор. 240—260. Див. зокрема стор. 240, 258 та ін.

⁴² J. Liška, K otázce pôvodu východoslovenských nářečí, (Turčanský Sv. Martin), 1944, s. 16.

⁴³ ЗНТШ, т. LXIII, Львів, 1905, стор. 8—12.

⁴⁴ Там же, стор. 9.

⁴⁵ Там же, стор. 9—10. Під тиском доказів В. Гнатюка поступився і один з основних його опонентів проф. Ф. Пастрнек. Розглядаючи ще раз цю проблему, він навіть статтю назвав »Rusini jazyka slovenského«, див. Статті по славяноведенню, II, Санктпетербург, 1906, стр. 60—78. Змінив свої погляди й. А. Підерле, відмовившись від тих закидів, що раніше робив В. Гнатюкові.

⁴⁶ ЗНТШ, т. XLIII, Львів 1902, стор. 1—3 (Misc.).

⁴⁷ ЗНТШ, т. LXIV, Львів, 1905, стор. 1—8 (Misc.).

⁴⁸ E. Ogonowski, Studien auf dem Gebite der ruthenischen Sprache, Lemberg, 1880, s. 143.

⁴⁹ П. Житецький, Очерки литературной истории малорусского наречия в XVII и XVIII в., Київ, 1884, стор. 69.

⁵⁰ ЗНТШ, т. LXIV, стор. 5.

⁵¹ E. Ogonowski, згадана праця, стор. 200.

⁵² ЗНТШ, т. LXIV, стор. 6.

⁵³ Там же, стор. 6—7.

⁵⁴ Там же, стор. 7.

⁵⁵ І. Панькевич, Кілька заміток до останку аориста в закарпатських говорах. — ЗНТШ, т. CXXI—CXL III, Львів, 1925, стор. 1—5 (окремої пагінації).

⁵⁶ G. Gerovský, Zur Behandlung der Lautverbindungen -dl-, -tl- im Südkarpatorussischen (Ungarussischen). — Zeitschrift für slavische Philologie, B. VI, Leipzig, 1929, s. 77—85.

⁵⁷ Див. Rocznik Slawistyczny, t. XV, s. 98—102.

⁵⁸ ЕЗ, т. XXVI, Львів, 1970, стор. XII—XVII.

⁵⁹ Там же, стор. XII.

⁶⁰ Тобто до появи праці Б. Кобилянського «Гуцульський говір і його відношення до говору Покуття». Український діалектологічний збірник, кн. I, Київ, 1928.

⁶¹ ЕЗ, т. IV, Львів, 1898, стор. 234—251.

⁶² ЕЗ, т. XXV, Львів, 1909, стор. 239—245.

⁶³ ЕЗ, т. XXX, Львів, 1911, стор. 335—350.

⁶⁴ Див. його Весіля в Керестурі (Бачбодрогської столиці в полудневій Угорщині). — МУРЕ, т. X, Львів, 1908, стор. 79—81.

⁶⁵ ЕЗ, т. XXVI, Львів, 1910, стор. 333—342

- ⁶⁶ Докладніше про це див. М. Мушинка, Кореспонденція Володимира Гнатюка з Іваном Панькевичем. — Науковий збірник музею української культури в Свиднику, т. 3, Пряшів, 1967, стор. 134 і далі; Й. О. Дзендзелівський, Іван Панькевич як діалектолог. — Науковий збірник музею української культури в Свиднику, т. 4, кн. I, Пряшів, 1969, стор. 194—195.
- ⁶⁷ ЗНТШ, т. XVI, Львів, 1897, стор. 1—33.
- ⁶⁸ ЗНТШ, т. XXI, Львів, 1898, стор. 5—12 (Misc.).
- ⁶⁹ ЗНТШ, т. XLVI, Львів, 1902, стор. 1—68; т. XLVII, стор. 69—164; т. XLIX, стор. 165—272. У 1902 р. ця праця вийшла й окремою книгою.
- ⁷⁰ ЗНТШ, т. LVI, Львів, 1903, стор. 25—33 (Misc.).
- ⁷¹ ЗНТШ, т. LXXXV, Львів, 1908, стор. 140—158.
- ⁷² ЗНТШ, т. LXXXVIII, Львів, 1909, стор. 151—157.
- ⁷³ ЗНТШ, т. XCI, Львів, 1909, стор. 95—125.
- ⁷⁴ Науковий збірник т-ва «Просвіта», т. I, Ужгород, 1922, стор.
- ⁷⁵ М. Кравець, Листи О. О. Шарматова до В. М. Гнатюка. — Архіви України, № 6, 1968, Київ, стор. 77—78.
- ⁷⁶ ЛО ААН СССР, Фонд 134, епісь 3, № 370, лл. 10 об.—11
- ⁷⁷ Там же, лл. 12—12 об.
- ⁷⁸ К. Михальчук и А. Крымский, Программа для собирания особенностей малорусских говоров. — Сборник ОРЯС, т. XXXVII, Санктпетербург, 1910 (і окремий відбиток). Паралельно цю ж програму в Києві доопрацьовував Є. Тимченко і видав українською мовою в Києві цього ж 1910 року.
- ⁷⁹ ЛО ААН СССР, Фонд 2, оп. 5, № 37, лл. 1—6.
- ⁸⁰ Див. його Лірники. Лірицькі пісні, молитви, слова, звичаї і т. п. про лірників повіту Бучацького. — ЕЗ, т. II, Львів, 1896, стор. 1—71; словник див. стор. 9—17.
- ⁸¹ В. Боржковский, Лирники, — Киевская старина, т. XXVI, Київ, 1889, стор. 653—708; словник див. стор. 704—708.
- ⁸² К. Студинський, Лірники, Львів, 1894, (спочатку було надруковано в журналі «Зоря» за цей же рік).
- ⁸³ ЗНТШ, т. L, Львів, 1902, стор. 45—46 (Бібліографія).
- ⁸⁴ Lud, т. VII, Львів, 1901. Є. і окремий відбиток.
- ⁸⁵ ЗНТШ, т. L, стор. 45.
- ⁸⁶ Там же.
- ⁸⁷ Там же.
- ⁸⁸ Там же, стор. 45—46.
- ⁸⁹ Там же, стор. 46.
- ⁹⁰ М. Т. Яценко, Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність, Київ, 1964, стор. 216.
- ⁹¹ ЗНТШ, т. LXII, Львів, 1904, стор. 11—12 (наукова хроніка).
- ⁹² Киевская старина, т. LXXXII, Киев, 1903, стор. 110—112
- ⁹³ Там же, стор. 11.
- ⁹⁴ Там же, стор. 12.
- ⁹⁵ Там же.
- ⁹⁶ ЛНВ, т. LXXXII, Львів, 1924, стор. 190.
- ⁹⁷ ЛНВ, т. LXXXIX, Львів, 1923, стор. 179.
- ⁹⁸ Див. Наша школа. Науково-педагогічна часопись, № 2—3, Львів-Чернівці, 1911, стор. 61—65. (Стаття ця передрукована в книзі: П. Д. Тимошенко, Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови, ч. 2, Київ, 1961, стор. 211—214).
- ⁹⁹ Там же, стор. 61.
- ¹⁰⁰ Там же, стор.

¹⁰¹ Там же, стор. 63.

¹⁰² Там же, стор. 62.

¹⁰³ Там же, стор. 65.

¹⁰⁴ Див. В. Гнатюк, Як писати заміеник ся при дієсловах? — ЗНТШ, т. ІХХХ, Львів, 1907, стор 135—152.

¹⁰⁵ В. Гнатюк, На правописні теми. — Наша школа, ЗШ. І, Львів—Чернівці, 1913, стор. 29—35.

¹⁰⁶ На це вказували в свій час опоненти В. Гнатюка в правописних питаннях. Див., наприклад, Б. Грінченко, Три питання нашого правопису. З додатками професора А. Є. Кримського, Київ, 1907, стор. 17 (окремий відбиток з щотижневого журналу «Рідний край»). Див. також Ф. Т. Жилко, Нариси з діалектології української мови, Київ, 1955, стор. 158; В. С. Ващенко, Полтавські говори, Харків, 1957, стор. 37 та ін.» І. О. Варченко, Лубенські говори і діалектна суміжність, Київ, 1963, стор. 21 та ін.

¹⁰⁷ ЛНВ, 1922, кн. II, стор. 173—176 і кн. VIII, стор. 164—171; т. LXXIX, 1923, стор. 178—182; 273—276; т. LXXX, 1923, стор. 175—180; т. LXXXI, 1923, стор. 176—180.

¹⁰⁸ ЛНВ, 1922, кн. II, стор. 173.

¹⁰⁹ Там же.

¹¹⁰ Там же.

¹¹¹ Там же, стор. 174.

¹¹² Там же, стор. 175.

¹¹³ ЛНВ, 1922, кн. VIII, стор. 169.

¹¹⁴ Там же.

¹¹⁵ Там же.

¹¹⁶ Там же, стор. 170.

¹¹⁷ Там же, стор. 171.

¹¹⁸ ЛНВ, т. LXXIX, стор. 179.

¹¹⁹ Там же.

¹²⁰ Там же, стор. 180.

¹²¹ Там же, стор. 180—181.

¹²² Найголовніші правила українського правопису, Київ, 1921, стор. 13.

¹²³ ЛНВ, т. LXXIX, стор. 182.

¹²⁴ Там же.

¹²⁵ Там же, стор. 273—276.

¹²⁶ ЛНВ, т. LXXX, 1923, стор. 175—177

¹²⁷ Там же, стор.

¹²⁸ Там же, стор.

¹²⁹ Там же, стор. 180.

¹³⁰ Там же.

¹³¹ Там же.

¹³² Там же.

¹³³ Принагідно зауважимо, що В. Гнатюк у даному випадку не звернув уваги ще на досить давнє скорочення типу д-р (доктор), яке тягне свою історію (через всі періоди давньоруської та староукраїнської писемності) ще від титлових скорочень у пам'ятках старослов'янської мови бѣ (богъ), гѣ (господь, гдѣ (господи́нь), іс (Ісус) та ін., де вони були перейняті із грецьких церковних книг.

¹³⁴ ЛНВ, т. LXXXI, стор. 177—179.

¹³⁵ Там же, стор. 177.

¹³⁶ Там же,

- ¹³⁷ Там же.
- ¹³⁸ Там же, стор. 179.
- ¹³⁹ Див., наприклад, І. Коровницький, Скорочення в нашій літературній мові. — Рідна мова. № 7. 8, Жовква, 1933, стор. 233—236; 269—272; Є. Грицак. Скорочення й скорочені слова в українській мові. — Науковий збірник, Варшава, 1937, стор. 50—70.
- ¹⁴⁰ Див. хоча б А. Г. Горнфельд. Новые словечки и старые слова, Петербург, 1922.
- ¹⁴¹ ЛНВ, т. LXXXIII, Львів, 1924, стор. 178—180.
- ¹⁴² Там же, стор. 179.
- ¹⁴³ Там же, стор. 180—182.
- ¹⁴⁴ Там же, стор. 182.
- ¹⁴⁵ ЛНВ, т. LXXXIV, Львів, 1924, стор. 83—84.
- ¹⁴⁶ Там же, стор. 84.
- ¹⁴⁷ Там же, стор. 84—85.
- ¹⁴⁷ Там же, стор. 84—85.
- ¹⁴⁸ Там же, стор. 85.
- ¹⁴⁹ Там же, стор. 85—87.
- ¹⁴⁹ Там же, стор. 85—87.
- ¹⁵⁰ Там же, стор. 87.
- ¹⁵¹ Там же, стор. 86.
- ¹⁵² Там же, стор. 383—384.
- ¹⁵³ Там же, стор. 384.
- ¹⁵⁴ Там же, стор. 384—386.
- ¹⁵⁵ Там же, стор. 386—387.
- ¹⁵⁶ Там же, стор. 388.
- ¹⁵⁷ Там же.
- ¹⁵⁸ ЛНВ, т. LXXXV, Львів, 1924, стор. 177—178.
- ¹⁵⁹ Там же, стор. 178—179.
- ¹⁶⁰ Там же, стор. 179—180.
- ¹⁶¹ ЛНВ, т. XXV, 1904, стор. 184.
- ¹⁶² ЛНВ, т. XXXI, 1905, стор. 195—196.
- ¹⁶³ Див. наприклад, ЛНВ, т. XII, 1900, стор. 28; т. XIV, 1901, стор. 28; т. XVII, 1902, стор. 35; т. XVIII, 1902, стор. 3; т. XIX, 1902, стор. 19, 39; т. XXI, 1903, стор. 139; т. XXVI, 1904, стор. 57; т. XXVII, 1904, стор. 121—122; т. XXIX, 1905, стор. 144—147; т. XXXVI, 1906, стор. 500—503 та ін.
- ¹⁶⁴ Див. «Школа і життя» педагогічний додаток до журналу «Дружно вперед», 1964—65, № 11—12, стор. 10—11. Передрук у Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, т. 3, Пряшів, 1967, стор. 19—25.
- ¹⁶⁵ Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, т. 3, стор. 22.
- ¹⁶⁶ Там же, стор. 25.
- ¹⁶⁷ Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, т. 3, стор. 25.
- ¹⁶⁸ ЛНВ, т. XLVIII, 1909, стор. 201—202.
- ¹⁶⁹ Там же, стор. 202.
- ¹⁷⁰ Наша школа, зш. 6, Львів-Чернівці, 1913, стор. 340—346.
- ¹⁷¹ Там же, стор. 340—341.
- ¹⁷² Там же, стор. 344.
- ¹⁷³ Там же, стор. 345.
- ¹⁷⁴ ЛНВ, т. XXVII, 1904, стор. 182—183.
- ¹⁷⁵ Там же, стор. 183.
- ¹⁷⁶ Там же.

- ¹⁷⁷ ЛНВ, т. LXXVII, 1922, стор. 187—188.
¹⁷⁸ Там же, стор. 188.
¹⁷⁹ ЛНВ, т. LXXIX, 1923, стор. 88—92.
¹⁸⁰ Там же, стор. 88.
¹⁸¹ Там же.
¹⁸² Там же, стор. 90.
¹⁸³ Там же, стор. 91.
¹⁸⁴ ЛІВ, т. LXXX, 1923, стор. 381—382.
¹⁸⁵ Там же, стор. 382.
¹⁸⁶ Там же.
¹⁸⁷ Див. Й. Дзензелівський, Іван Панькевич як діалектолог. — Науковий збірник музею української культури в Свидинку, т. 4, кн. 1, Пряшів, 1969, стор. 168, 184, 194
¹⁸⁸ ЛНВ, т. LXXXII, 1924, стор. 187—191.
¹⁸⁹ Там же, стор. 191.
¹⁹⁰ Там же, стор. 189.
¹⁹¹ Там же, стор. 190
¹⁹² Там же.
¹⁹³ Там же, стор. 188.
¹⁹⁴ Там же.
¹⁹⁵ ЛНВ, т. XXVII, 1904, стор. 41—44.
¹⁹⁶ Там же, стор. 43.
¹⁹⁷ ЗНТШ, т. LXVI, Львів, 1905, Наукова хроніка, стор. 9.
¹⁹⁸ ЛНВ, т. XXXII, Львів, 1905, стор. 47—60.
¹⁹⁹ Там же, стор. 57 і далі.
²⁰⁰ Газета «Вперед» № 244 (408) від 1 жовтня 1920.
²⁰¹ ЛІВ, 1922, кн. II, стор. 173—174.
²⁰² Там же, стор. 176.
²⁰³ Там же.
²⁰⁴ Див. ЛНВ, т. XXIX, Львів, 1905, стор. 54—59.
²⁰⁵ Там же, стор. 54.
²⁰⁶ Там же, стор. 59.
²⁰⁷ Див. ЗНТШ, т. LXXXIV, Львів, 1908, стор. 239—241.
²⁰⁸ Там же, стор. 241.
²⁰⁹ Див. ЗНТШ, т. XCVIII, Львів, 1910, стор. 201—204.
²¹⁰ Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ, т. XXII, Львів, 1922.
Див. В. Доманицький, Словарик пояснення чужих та не дуже зрозумілих слів, Київ, 1906.
²¹¹ ЛНВ, т. XLVIII, Київ-Львів, 1909, стор. 407—409; т. LI, Київ-Львів, 1910, стор. 567—568.
²¹² ЛІВ, т. LI, стор. 567.
²¹³ ЛНВ, т. XLVIII, стор. 408.
²¹⁴ ЛІВ, т. LI, стор. 568.
²¹⁵ Там же.
²¹⁶ ЛНВ, т. XLVIII, стор. 408.
²¹⁷ ЛНВ, т. XLVIII, стор. 409; т. LI, стор. 568.
²¹⁸ ЛНВ, т. LXXXVIII, Львів, 1922, стор. 87—88.
²¹⁹ Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ, т. XXII, Львів, 1922.
²²⁰ ЛНВ, т. LXXXVIII, стор. 87.
²²¹ S. Makowiecki, Słownik botaniczny łacińsko-maloruski, Kraków, 1936.
²²² Lud, t VI. 1900.

- ²²³ Lud, t. XVIII, 1913.
- ²²⁴ Lud, t. XIII, 1907.
- ²²⁵ ЛНВ, т. XVII, Львів, 1902, стор. 30.
- ²²⁶ ЛНВ, т. XIX, Львів, 1902, стор. 3.
- ²²⁷ ЛНВ, т. XXII, Львів, 1903, стор. 223.
- ²²⁸ ЛНВ, т. LXXVI, Львів, 1922, стор. 269—276.
- ²²⁹ Nngarische Jahrbücher, t. I, S, 215—232.
- ²³⁰ ЛНВ, т. LXXVI, стор. 272.
- ²³¹ Там же, стор. 273.
- ²³² Там же.
- ²³³ ЛНВ, т. LXXVI, стор. 173—174.
- ²³⁴ Там же, стор. 174.
- ²³⁵ Там же.
- ²³⁶ Там же.
- ²³⁷ Там же, стор. 275.
- ²³⁸ Там же.
- ²³⁹ Див. L. Niederle, Počátky Karpatské Rusí. — Národopisný Věstník Českoslov., č. 2, 1922, s. 26—28.
- ²⁴⁰ Див. ЗНТШ, т. LXVII, Львів, 1905, Бібліографія, стор. 51—65.
- ²⁴¹ Там же, стор. 65.
- ²⁴² Там же.
- ²⁴³ Там же, стор. 58.
- ²⁴⁴ S. Czambel, Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov, I, Turčianský, Sv. Martin, 1906.
- ²⁴⁵ Див. ЗНТШ, т. LXXVIII, Львів, 1907, стор. 221.
- ²⁴⁶ Там же, стор. 232—233.
- ²⁴⁷ L. Niederle, Národopisná mapa uherských Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900, Praha, 1903. Друге видання вийшло під назвою Uherští Slováci, Praha, 1906.
- ²⁴⁸ Див. ЗНТШ, т. LXXVIII, стор. 233.
- ²⁴⁹ ЗНТШ, т. LXCVIII, Львів, 1910, стор. 198—199.
- ²⁵⁰ Там же, стор. 199—201.
- ²⁵¹ ЛНВ, т. XIX, Львів, 1902, стор. 26.
- ²⁵² ЛНВ, т. XXII, Львів, 1903, стор. 223.
- ²⁵³ Bulletins de la classe de sciences Académie royale de Belgique, No 3, Bruxelles, 1904, p. 254—257.
- ²⁵⁴ Тут і література питання.
- ²⁵⁵ ЛНВ, т. XXVIII, Львів, 1904, стор. 55—57.
- ²⁵⁶ ЛНВ, т. XXVIII, стор. 56—57.

RESUMÉ

J. O. DZENDZELIVSKYJ, VOLODYMYR HNAŤUK AKO JAZYKOVEDEC

Článok na pozadí celkového stavu jazykovedy koncom XIX. a začiatkom XX. storočia sa zapodieva dielom významného vedca a verejného činiteľa Volodymyra Mychajlovyča Hnaťuka, obzvlášť jeho prácami z dialektológie, sociolingvistiky, ako aj z úseku gramatickej a štylistickej normalizácie spisovnej ukrajinčiny, lexikológie, lexikografie, onomastiky, slavistiky a pod. Vo svojich početných lingvistických prácach — článkoch, správach, recenziách, poznámkach, prehľadoch — V. Hnaťuk sa dotýkal a tým alebo iným spôsobom aj riešil dôležité a aktuálne teoretické a praktické otázky ukrajinskej jazykovedy. V. Hnaťuk pevne stal na pozíciách materializmu a bol stúpencom historickoporovnávej metódy v jazykovede. Jeho jazykovedné práce sú značným obohatením ukrajinskej vedy a celkove aj slavistiky, obzvlášť dialektológie, štúdiu rôznych otázok vtedajšieho ukrajinského literárneho jazyka a pod. Svojimi početnými recenziami, posudkami a poznámkami k rôznym jazykovedným prácam V. Hnaťuk živil tvorivé myslenie, čím prispel k rozvoju i zvyšovaniu celkovej teoretickej úrovne ukrajinskej jazykovedy.

RESÜMEE

J. O. DZENDZELIVSKYJ, VOLODYMYR HNATJUK ALS SPRACHFORSCHER

Der Beitrag behandelt auf dem Hintergrund des allgemeinen Standes der Sprachwissenschaft zu Ende des 19. Jhs und anfangs des 20. Jhs das Werk des bedeutenden Wissenschaftlers und einer öffentlichen Persönlichkeit Volodymyr Mychajlovyč Hnatuks, besonders seine Arbeiten aus dem Bereich der Dialektologie, Soziolinguistik wie auch der Normalisierung der Grammatik, Stilistik der ukrainischen Schriftsprache, ferner aus der Lexikologie, Lexikographie, Onomastik, Slawistik und dgl. In seinen zahlreichen linguistischen Arbeiten — Aufsätzen, Berichten, Rezensionen, Bemerkungen, Übersichten — hat V. Hnatuk wichtige und aktuelle theoretische und praktische Fragen der ukrainischen Sprachwissenschaft berührt und dadurch oder auf eine andere Weise auch gelöst. V. Hnatuk stand fest auf der Position des Materialismus. Er war Vertreter der historischvergleichenden Methode in der Sprachwissenschaft. Seine sprachwissenschaftlichen Arbeiten bereicherten nicht nur die ukrainische Sprachwissenschaft, sondern auch die Slawistik, besonders die Dialektologie, das Studium verschiedener Fragen der damaligen ukrainischen Schriftsprache und dgl. Mit seinen zahlreichen Rezensionen, Gutachten und Bemerkungen zu verschiedenen Arbeiten förderte V. Hnatuk das schöpferische Denken, wodurch er zur Entwicklung und Vertiefung des allgemeinen theoretischen Niveaus der ukrainischen Sprachwissenschaft beigetragen hat.

Переклад д-р Ервін Лазар

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И. С. ОРЛАЯ В РОССИИ

ТАМАРА БАЙЦУРА, ФІЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ УНИВЕРСИТЕТА П. Й. ШАФАРИКА
В ПРЯШЕВЕ

«Такі імена як Балудянський, Вене-
лін-Гуца, Орлай, дальше Иван Заман-
чик, Петро Лодий ще й досі мають
почесне місце в історії російського
шкільництва і російської науки...»

Іван Франко.

Иван Сменович Орлай (1770—1829), один из виднейших представителей закарпатоукраинской интеллигенции, родом из Хуста, в 1791 г. переселился в Петербург. С этого момента вся его дальнейшая деятельность тесно связана с историей просвещения в России. 38 лет он самоотверженно трудился первоначально на медицинском поприще, приняв активное участие в разработке системы медицинского образования. Затем в области школьного дела вообще.

Формирование его взглядов на просвещение относится ко времени, когда в России начала постепенно осуществляться новая учебная реформа. 8 сентября 1802 г. возникло министерство народного просвещения, взявшее в свои руки руководство низшими, средними и высшими учебными заведениями. 24 января 1803 г. были утверждены «предварительные правила народного просвещения». В стране создавались школы всех типов, от низших до гимназий и университетов. Предпринятые в области просвещения меры способствовали дальнейшему укреплению самодержавия и решали одну из актуальных задач подготовки кадров образованной бюрократии, верно служащей царизму.

§ 1. Педагогические взгляды и замыслы И. С. Орлая

Педагогическая деятельность И. С. Орлая связана с двумя учебными заведениями, находившимися на территории Украины, — с Гимназией высших наук князя Безбородко в Нежине и с Ришельевским лицеем в Одессе. И если в литературе (благодаря трудам Н. А. Лавровского и Е. В. Петухова, а в наше время профессоров Д. Иофанова и С. Машинского) в достаточной степени освещен нежинский период жизни И. С. Орлая, то его деятельность в Одессе совсем не изучена. Пользуясь материалами Центрального Государственного Исторического архива СССР (в дальнейшем — ЦГИА СССР), данная статья стремится раскрыть эти непрочитанные страницы его жизни и дать цельное представление о его педагогических замыслах и трудах. Но прежде чем перейти к конкретному анализу деятельности И. С. Орлая в Нежине и Одессе, следует остановиться на общей характе-

ристике его взглядов на вопросы развития просвещения. В данной связи большое значение имеют две работы И. С. Орлая, относящиеся к 1825—1826 гг. Одна из них получила название «Мнение Орлая о преобразовании училищ в России» и содержит конструктивные предложения, касающиеся реформы сети школьного образования. Другая затрагивает вопросы преподавания русского и иностранных языков, изучению которых И. С. Орлай придавал большое значение.

10 июля 1825 г. министерство народного просвещения направило в учебные округа специальный циркуляр «О доставлении сведений и замечаний насчет образования, порядка и хода народного просвещения за границею»,¹ в котором предлагало собрать и выслать в министерство все имеющиеся в их распоряжении сведения о состоянии просвещения в иностранных государствах. В нем подчеркивалось:

«Имея при сем случае в виду, что некоторые профессора, будучи посылаемы на казенный счет в чужие края, для усовершенствования их по разным частям и для личных сношений с иностранными учеными могли доставить . . . многие любопытные сведения и замечания насчет образования, порядка и хода народного просвещения в разных краях просвещенного мира, а так же насчет наружного и внутреннего устройства университетов и прочих учебных заведений . . .»²

Временно исполняющий обязанности попечителя Харьковского учебного округа А. Перовский дал необходимые указания совету Харьковского университета, конференции Нежинской гимназии, а также обратился с соответствующей просьбой к русским послам во Франции и Германии. Однако никаких материалов, заслуживающих внимания, он не получил. Мнение профессора И. Книгина оказалось поверхностным.³ Исключение составляло «Рассуждение директора Гимназии высших наук князя Безбородко действ. ст. сов. Орлая о преобразовании училищ в России по системе австрийской».⁴ В сопроводительном письме министру от 2 апреля 1826 г. И. С. Орлай писал: «я . . . изложил мнение мое о преобразовании училищ в России по системе австрийской, о пользе которой я не сомневался, и по которой сам некогда окончил науки; но как это было давно, именно в 1790 году, то я желая знать, нет ли каких перемен в нынешнем порядке учения в Австрии, относился о том к моим знакомым, и получив ответ, что из прежней системы народного просвещения там почти ничего не переменено и что сия система причиною так многого числа превосходно образовавшегося юношества . . . Служа 35 лет в России и как верный и усердный сын ее ревнуя о благе сего ныне моего и праотцов моих отчества, я всегда обращал внимание на первую основу его благоденствия — на образование юношества . . .»⁵

«Рассуждения» И. С. Орлая наиболее полно раскрывают его взгляды на систему образования и ее цели. Однако освещение основных положений педагогической концепции И. С. Орлая требует нескольких предварительных замечаний общего порядка. Впервые этот документ обнаружил и опубликовал как «Мнение Орлая о преобразовании училищ в России» Н. А. Лавровский в «Известиях Историко-филологического института кн. Безбородко» (1879, т. III). Название документа было произвольно видоизменено. Кроме того, издатель пропустил 16 страниц рукописи, правда, не самых существенных, посвященных детальной характеристике австрийской сети школьного обучения и образования.

Дело в том, что И. С. Орлай вполне последовательно выступал сторонником именно этой системы, хотя бы потому, что хорошо был с ней знаком. Начальное образование он получил в Мукачевском народном училище, затем продолжал занятия в Ужгородской гимназии, Великокарловской высших наук гимназии, во Львовском университете и на богословском факультете Пештского университета. Помимо того, получив медицинское образование в Петербурге, не раз выезжал для его усовершенствования за границу, чаще всего в Вену. С другой стороны, некоторые черты школьной системы, сложившейся в Австрии, отвечали его собственным представлениям. Он усвоил, прежде всего, ее организационную структуру. Что ж касается содержания учебно-воспитательной работы, — это плод глубоких и самостоятельных размышлений И. С. Орлая.

Вместе с тем следует отметить, что реформа народного образования в Австрии в 70-ых годах XVIII в. имела своих приверженцев в России. Под ее сильным влиянием, особенно после встречи в Могилеве с Иосифом II, находилась Екатерина II. К числу ее сторонников относились приглашенный в Петербургскую академию наук профессор Франц Эпинус,⁶ Ф. И. Крейдман⁷ и другие. Таким образом, взгляды И. С. Орлая отвечали общим настроениям того времени. Одновременно в России пробивала себе дорогу оригинальная концепция школьной реформы, соответствующая ее условиям и специфике. В этом отношении примечательны проекты М. М. Сперанского. Критикуя все попытки строить школьное дело под влиянием иностранных образцов, ради блеска, без какого-либо понимания, он писал:

«Просвещение в России, так как и в других многих государствах, шло доселе á rebours, то есть вопреки здравому смыслу. Ибо здравый смысл требует начинать всегда с их основания и вести к совершенству постепенно, и, следовательно, должно было бы начать народными школами и кончить академией».⁸

Педагогические взгляды И. С. Орлая сложились под сильным воздействием идеологии просвещения. Будучи приверженцем рационалистических догм, он верил в магическую силу воспитания, в возможность добиться гармонии личных интересов человека с интересами всеобщего абстрактного блага. Видя в просвещении народа панацею от всех зол, И. С. Орлай рассуждал:

«Всякий благомыслящий уверен в той непреложной истине, что если бы в государстве все сословия были образованы по началам доброго воспитания, то чистая нравственность и добродетель, сами собою постыжая возникающий порок, служили бы всегдашней преградой столь пагубному для человеческого рода разврату, а следовательно все сословия государства наслаждались бы мирною жизнью и счастьем в спокойствии незазорной совести».⁹

Просветительская платформа И. С. Орлая испытывала на себе влияние одного из направлений идеологии просвещения — просвещенного абсолютизма, сторонники которого полагали, что образованный монарх в состоянии реформировать общество в социальном и политическом отношении. И. С. Орлай отмечал: «Некоторые монархические государства давно уже... образовали систему народного образования, и плод их благоразумия есть утверждение гражданских добродетелей и тишины в народном их составе».¹⁰ Ему, несомненно, были чужды взгляды более радикального течения в рус-

ском просветительстве, которое с одной стороны представлял Н. И. Новиков, с другой — А. Н. Радищев. Это направление вынашивало идею общенародного восстания против деспотизма и демократического преобразования общества.

И. С. Орлай, исходя из своих общепросветительских убеждений, рисует стройную картину сети учебных заведений, которая складывается из пяти типов школ:

I. Приходские училища и уездное трехклассное училище.

II. Губернская четырехклассная гимназия.

III. Лицей, как учебное заведение, соответствующее одному факультету университета.

IV. Академия, как учебное заведение с двумя университетскими отделениями.

V. Университет, состоящий из четырех факультетов: философского — в качестве подготовительного, медицинского, юридического и богословского.

Данная схема отражает принцип постепенности в преподавании предметов и преемственности всех ступеней школ. Вместе с тем И. С. Орлай горячо ратует за реализацию всеобщих положений в школьном процессе: за единый педагогический метод, за разработку общей учебной литературы, за повсеместное введение одинаковой классификации, экзаменов, аттестатов, стипендий и т. д. Следует отметить, что принцип всеобщности (единообразия, согласно терминологии И. С. Орлая) был тогда одним из характерных лозунгов школьных преобразований. Само собой разумеется, все, за что боролся И. С. Орлай, имело и своих приверженцев, и своих противников. Жизнь вносила в их развитие определенные поправки. Например, история русских университетов от самого момента их возникновения развивалась своим самостоятельным путем, и предложение И. С. Орлая об открытии богословского факультета не могло встретить сочувствия в среде прогрессивно мыслящей интеллигенции. Кстати, современник И. С. Орлая и его земляк, профессор П. Д. Лодий в своем «Рассуждении о происхождении 4-х факультетов, составляющих университеты, о науках, в них преподаваемых и цели оных» развивал мысль о ведущей роли философского факультета, выступал против открытия богословского факультета, против подчинения философии богословию.¹¹

До тонкости знакомый со структурой школьного образования И. С. Орлай хорошо видит ее отрицательные стороны, являющиеся препятствием на пути к «высокой степени совершенства». Среди многих недостатков он выделяет основной: учебные заведения одинаковой категории не обладают равными правами, различны в них и способы обучения, расписание предметов и т. д. В качестве примера он приводит Царскосельский, Волынский и Ришельевский лицеи, Демидовское и Петербургское высших наук училища, Гимназию высших наук кн. Безбородко и Киевскую гимназию, которые выше губернских гимназий по уровню преподаваемых предметов, но «... не равны между собою ни в своих правах, ни в круге своего действия, ни в распределении преподаваемых наук».¹²

Одним из существенных упущений, по его мнению, является нарушение последовательности от простого к сложному при распределении предметов. Очень часто случается, когда первоначально проходят физику и математическую географию, а только потом математику, или древнюю историю

излагают раньше физической географии, и потому ученики не знают, где находится Египет, Палестина и другие государства. Он отстаивал также принцип последовательности и по отношению к возрастному разделению школьников, к уровню их умственного развития.

И. С. Орлай глубоко задумывался над проблемами эволюции и становления школьного дела в России и искал способы к его улучшению. В своем «Мнении о преобразовании училищ в России» он рекомендует мероприятия для «усовершенствования системы народного просвещения», которых в общей сложности семь. Как опытный педагог, И. С. Орлай выступает с идеей создания централизованной системы школ. «... Усовершенствование системы народного просвещения... на совершенном единообразии» — вот, по его словам, в чем заключалась главная задача. Он настаивал на том, чтобы «во всех училищах Российской империи ввести единообразное разделение и постепенный порядок наук...»¹³ Особенно внимательно И. С. Орлай относился к вопросу обеспечения школ учебниками и учебной литературой, писал в виду тот факт, что в учебных заведениях «... употребляются без разбора всякие книги, какие только вздумаются местному начальству».¹⁴ Согласно его наблюдениям, в стране существовала острая потребность в хороших и умных книгах, отражающих последние достижения науки. Здесь особенно подчеркивалась им помощь со стороны «всего ученого сословия России» при разработке учебных пособий и прочей литературы.

С принципиальных позиций И. С. Орлай отстаивал право за преподавателями высших учебных заведений читать лекции по собственным запискам, хотя известно, что в это время правительственные органы следят за тем, чтобы занятия шли по свышепредписанному и утвержденному официальному руководству. Он высоко оценивал роль и значение учителя в целом учебно-воспитательном процессе. Исходя из этого, предлагал проводить конкурсы с тем, чтобы освобождающие места в учебных заведениях занимали лучшие и талантливейшие из педагогов. Кроме того, предлагал повысить учителям жалованье, «тогда ученые люди, имея в виду способы жить соответственно званию своему, с охотою будут поступать в ученую службу...»¹⁵

Большой интерес вызывают рассуждения И. С. Орлая о закрытых государственных и частных учебно-воспитательных учреждениях для детей дворян, т. н. пансионах, которые включали школу и интернат. Деятельность тех и других была связана со многими недостатками. Особенно остро выступил И. С. Орлай против существования частных пансионов, оказывающих вредное и даже пагубное влияние на просвещение. Организаторами их являлись, как правило, иностранцы, прежде всего, французы. Называя этих т. н. «воспитателей» самозванцами на ниве просвещения, он отмечал их необразованность, неудовлетворительный уровень знаний, отсутствие каких бы то ни было понятий о методах обучения и воспитания. В пансионах царил произвол и неурядки. Очень часто эти заведения использовались в качестве одного из средств личной наживы и попыток правдами и неправдами сколотить состояние: «Сии наставники, — писал И. С. Орлай, — нередко насчет совести и стыда, испытав все не позволенные средства к обогащению себя в России, наконец принимают за воспитание юношества, не имея никакого о том понятия...»¹⁶ Иностранцы учителя «с подозрительной нравственностью и с подозрительными сведениями» не проявляли абсолютно никакой заботы о подлинном воспитании молодого

поколения, об «образовании ума и сердца», угодливо служа моде и прихотям аристократов. Они стараются «...приготовить своих питомцев к блистательным праздникам, пирам и к веселому собеседничеству в кругу иногда людей легкомысленных и ветреных».¹⁷ Именно частные закрытые учебные заведения, по мнению Орлая, «...поселили в русском дворянстве отвращение к гимназиям, академиям, университетам и даже ко всему отечественному...»¹⁸

И. С. Орлай открыто восстал на защиту равных прав на образование как для богатых, так и для бедных. Неподдельное возмущение вызывало с его стороны стремление богатых дворян обучать своих детей отдельно от «детей низкого происхождения»: «И почему бы дети неимущих родителей должны быть исключены от чувствований добродетели и чести? Разве мы не знаем, что в бедности скрываются нередко величайшие дарования и отличные таланты? Разве бессмертный Ломоносов не из рыбацкого шалаша вознес себя славою выше многих богачей и дворян? ... Для чего русскому дворянину опасаться воспитываться вместе с детьми людей неимущих и не дворянского происхождения? ... Замечаемое в дворянах отвращение от совокупного воспитания с детьми людей неблагородных основывается на ложном понятии о чести, внушенном нам также иноземцами, ищущими в пансионах своей корысти. Но если бесчестно учиться вместе с неимущими низкого сословия своими соотечественниками, то почему не бесчестно иметь иногда иноземных ремесленников своими учителями?»¹⁹ Поэтому И. С. Орлай предлагал все государственные и частные пансионы закрыть. И в этих своих стремлениях он не был одинок. Передовые деятели в области просвещения его времени последовательно выступали против системы пансионного обучения. Например, подобной точке зрения преддерживался М. М. Сперанский.²⁰ Еще раньше Комиссия об учреждении народных училищ расценила частные учебные заведения, как «гнезда закоренелого суеверия» и стремилась подчинить их своему контролю. 6 сентября 1784 г. был утвержден «План к расположению пансионов по образцу училищ народных», который, несмотря на правильные в целом решения, не был реализован, поскольку дети дворян нуждались в частных пансионах для изучения иностранных языков, и Комиссия практически не могла бороться за осуществление своих постановлений.²¹

Логическим завершением просветительской платформы И. С. Орлая была идея всеобщего бессословного образования народа, которой он попытался дать жизнь в годы, когда работал педагогом и директором в Нежине и Одессе. Несомненно, открытая защита таких положений представляла собой далеко небезопасное дело. Ведь это было время расправы над участниками декабристского движения, время, когда один за другим следовали указы о запрещении деятельности различных обществ, в том числе даже масонских; когда учителя обязаны были подавать официальные расписки о своей непричастности к антиправительственным организациям. Правда, «Мнение» не содержало ясной формулировки мыслей Орлая о бессословном образовании. Он очень осторожно, в общих чертах высказывался о необходимости совместного обучения богатых и бедных, о народных школах, учрежденных для граждан, купцов, мещан, ремесленников и представителей других социальных групп. Однако достоверно известно, что И. С. Орлай принадлежал к сторонникам обучения в высших учебных заведениях детей

крепостных крестьян. Ярким подтверждением этого являлось его участие в комиссии, занимающейся разработкой устава Медико-хирургической академии, в бытность его врачебной деятельности в Петербурге.²² Согласно уставу Медико-хирургической академии, в ней могли получить медицинское образование и крепостные.

«Мнение Орлая о преобразовании училищ в России» родилось в сложной политической обстановке. В стране установился режим полицейского деспотизма, во всех областях культуры и просвещения начался поход реакции, усилились цензурные притеснения, широкие возможности получила реакционно-мистическая пропаганда. И тем ценнее для нас взгляды И. С. Орлая, поборника русского просвещения. В полном диссонансе со сложившейся атмосферой прозвучали его мысли о всеобщей бессословной школе, о совместном обучении детей аристократов и бедняков, о вреде государственных и частных закрытых учебных заведений. И все же на этом документе не могло не отразиться влияние общего политического курса, поэтому местами в нем сказывается определенная непоследовательность. Предлагая ликвидировать все разновидности пансионов, он приводил аргументы в пользу учителей и воспитателей иностранного происхождения, которые играют определенную роль в условиях домашнего воспитания или в качестве преподавателей иностранных языков в государственных учебных заведениях. Или, отстаивая право профессоров читать лекции по собственным конспектам, одновременно требовал от них краткого изложения содержания преподаваемого предмета, лично им просматриваемого. Вопрос помощи бедным учащимся решал не с конструктивных позиций, а частичными мерами, например, репетиторством. Право на стипендии признавал только за детьми дворян. Считал верным способ телесных наказаний.

Вместе с тем И. С. Орлай все же недостаточно учитывал специфику развития школьного дела в самой России, предлагая копировать австрийскую систему просвещения. Несмотря на эти замечания, следует подчеркнуть, что в половине 20-ых годов XIX в. И. С. Орлай выступил в роли педагога передовых демократических убеждений и стал автором глубоко продуманной стройной системы взглядов на учебно-воспитательный процесс и дело образования в целом.

Другой работой И. С. Орлая, представляющей интерес с точки зрения характеристики его педагогической концепции, является статья «О необходимости обучаться преимущественно отечественному языку и нечто об обучении языкам иностранным».²³

И. С. Орлай придавал большое значение изучению иностранных языков и месту русского языка в системе филологических знаний учащихся. Согласно уставу Нежинской гимназии, изучение языков в ней ставилось наравне с другими предметами. Предложения же И. С. Орлая сводились к тому, чтобы преподавание языков не велось в ущерб остальным предметам, чтобы учащиеся не занимались сразу многими языками, а имели право выбрать один из древних языков (греческий или латынь) и один из новейших (французский или немецкий). При этом И. С. Орлай подчеркивал, что преимущественное внимание должно уделяться языку русскому, «который в надлежащем пространстве и совершенстве знает всякому необходимо».²⁴

Аргументация И. С. Орлая сводилась к следующему: отдавая предпочтение государственным учебным заведениям, он заботился о прочных и основательных знаниях учащихся. Образование, по его мнению, должно стать критерием для поступления на государственную службу. Молодежь обязана руководствоваться сознанием своей ответственности перед обществом, а не веяниями моды, подражания или стремлениями к суетному блеску.

«Дети в государственном учебном заведении воспитываются для приобретения знаний основательных, прочных, открывающих способы к поступлению в государственные должности, к благоразумному исполнению оных, и через то к усовершенствованию общественного и их собственного благосостояния . . .»²⁵

Правда, в этом его предложении не содержалось ничего принципиально нового. Мысль о том, чтобы образование стало условием поступления на службу, высказывалась многими общественными деятелями того времени и даже отчасти начала реализоваться. Она скорее свидетельствует о приверженности И. С. Орлая к прогрессивным тенденциям буржуазного развития, ведущим к отстранению отжившей «Табели о рангах».

И. С. Орлай считал, что российскому подданному необязательно увлекаться изучением сразу нескольких языков. Исходя из соображений практического порядка, следует хорошо освоить русский язык, поскольку его самобытность основывается на внутренней, а не внешней торговле, поскольку он понятен многим на огромном пространстве. Он с большим увлечением пишет о русском языке: «Что же касается до богатства русского языка, то он без сомнения может почесться самым богатым. Сила, высота, великолепие и богатство его несравненно превосходят все новейшие языки . . .»²⁶ Он отстаивал чистоту языка, выступал против засорения его иностранными словами, неправильными выражениями и оборотами, прогив преклонения перед французским языком, которое называл «нравственной немощью». И. С. Орлай писал: «. . . у нас по какому-то странному предубеждению, изучение французского языка полагается главным основанием существенного образования, так что тот не почитается даже благовоспитанным человеком, кто не говорит на французском языке».²⁷ При этом занятия по французскому языку строятся в ущерб другим языкам и остальным предметам. «Естественным следствием такого беспорядка будет то, что юноша выйдет с одними из училища поверхностными знаниями и будет уметь изъясняться на модном языке, но не всегда хорошо рассуждать и чувствовать».²⁸ И. С. Орлай полагал, что в молодом поколении необходимо воспитывать чувство гордости за свой родной язык, что сам язык является зеркалом нравственных и умственных способностей народа, его гражданских идеалов. И, наконец, в русском языке он видел средство межславянского общения. «. . . Обширность языка российского, судя по бесчисленному множеству славян, в различных государствах в необъятном пространстве поселившихся, до изумления может удивить иноплеменника, неведущего об оной. Россиянин с одним славянорусским языком может пройти от Петропавловского на восточном берегу Камчатки порта, и даже от северо-западных берегов Америки до Балтийского моря, отселе через Польшу в Австрийскую монархию, где находится более четырнадцати миллионов славян — слышком две трети подданных сей империи; оттуда вниз до Рагузы, Венеции и даже берегов Адриатического моря, не говоря уже о южных странах

России, об Украине, Малороссии, о жителях, берегов Черного, Азовского и Каспийского морей...»²⁹

Таким образом, «Мнение Орлая о преобразовании училищ в России» и статья «О необходимости обучаться преимущественно отечественному языку и нечто об обучении языкам иностранным» полно и многосторонне отражают педагогические воззрения И. С. Орлая, которые оформились в самостоятельную концепцию просветительского толка.

§ 2. И. С. Орлай и его роль в развитии Гимназии высших наук кн. Безбородко

Впервые свои педагогические замыслы И. С. Орлай попытался воплотить в Гимназии высших наук кн. Безбородко, открытой в Нежине в 1820 г.³⁰ С 3 сентября 1821 г. по 1 августа 1826 г., то есть в течение почти пяти лет он служил ее директором.³¹ И. С. Орлай возглавил гимназию в очень тяжелое время, когда процесс ее формирования только начался, когда функционировали классы первого трехлетия и нужно было заботиться об открытии следующих классов, о наборе хозяйственного персонала, воспитателей и учителей. Последнее представляло собой наименее сложное дело, поскольку даже университеты в то время не имели укомплектованного штата преподавателей. Спустя три года И. С. Орлай следующим образом охарактеризовал задачи, возникшие перед ним на новом месте: «Приняв под распоряжения мои сие новое учебное заведение, я главнейшим для себя поставил долгом, при первоначальном его образовании употребить все зависящие от меня способы и меры, чтобы привести его сколько возможно ближе к единообразию с знаменитейшими российскими училищами и дать ему как по наукам, так и по хозяйственному устройению прочное основание... Таким образом Гимназия в скором времени поставлена будет на той степени совершенства, на которой я видеть ее усиленно желал бы».³²

И. С. Орлай не просто принял новую должность, но пришел в гимназию с вполне сложившимися педагогическими взглядами, в основе которых лежали его просветительские убеждения. Первой и главной заботой И. С. Орлая было стремление создать сильный педагогический коллектив, состоящий из высокообразованных и преданных своему делу людей. Он предъявлял к учителям высокие требования. В журнале конференции от 30 июня 1822 г. записано: «желательно, чтобы все имеющие вступить на поприще наставников гимназии высших наук имели: 1) достоверные, за подписанием местных учебных начальств, под которыми они учились, свидетельства о пройденных ими с похвалою не только предуготовительных гимназических наук, но и академических; 2) чтобы они возведены были на университетское достоинство или кандидата или магистра или доктора; 3) чтобы те, кои хотя бы профессорами, известны были высшему начальству по долговременной их в учебных заведениях службе, способностью своею и усердием в наставлении юношества, и при том имели бы столько других ученых познаний, чтобы в случае отлучки или болезни кого-либо из профессорств, могли на время занимать его место».³³

На этом пути нового директора подстерегали как успехи, так и разочарования. Во время своих неоднократных поездок по школам Харьковского учебного округа, в Москву и Петербург он неустанно искал нужных ему

людей. Большой удачей И. С. Орлая следует считать приглашение в Нежин старшего учителя Киевской губернской гимназии Н. Г. Белоусова, который очень быстро своими знаниями и поведением завоевал любовь учащихся.³⁴ Наоборот, удручающее впечатление оставлял учитель греческого языка Х. Н. Иеропес, человек крайне реакционных убеждений. В общей сложности И. С. Орлай принял на работу 9 преподавателей, увеличив их количество с 9 человек в 1821 г. до 18 в 1826 г.³⁵ Он придавал большое значение созданию атмосферы взаимопонимания и уважения, создавал условия для творческого обмена взглядами. На одном из первых заседаний конференции он выступил с пожеланиями, «чтобы каждый из присутствующих в заседаниях насчет управления гимназии объявлял свои мысли свободно и вольно, хотя бы случилось против какой-либо меры, предлагаемой самим директором, и чьи окажутся основательнейшими суждения, записывать в параграфах журнала».³⁶

И. С. Орлай пользовался заслуженным авторитетом среди преподавателей, воспитателей и административного аппарата гимназии. «Это был человек основательно и широко образованный, с истинным и сильным педагогическим призванием, явившийся к своей новой должности с настойчивым желанием лишь пользы вверенного ему учебного заведения и готовый принести в жертву этой пользе свое личное самолюбие и некоторые из преимуществ своей власти. Конференция гимназии была при нем действительным органом управления, где с полной свободой членами ее обсуждались разные учебно-воспитательные вопросы, где признаваемый всеми авторитет директора, не насилуя ничьих мнений, давал лишь руководящее направление, беспрестанно вырабатываемое неослабным наблюдением и глубоким пониманием дела и согреваемое самым живым и сердечным к нему участием.»³⁷

Много внимания И. С. Орлай уделял вопросам постановки преподавания, в особенности таких предметов как философия и языки. Благодаря его стараниям, в гимназии в течение многих лет читался курс «естественного права». В деталях была продумана система изучения иностранных языков,³⁸ введен греческий язык.

Учителям и школьникам служила библиотека, в фондах которой находилось 4836 томов различных сочинений и 743 периодических издания.³⁹ Особую заботу проявлял директор о пополнении рукописного отделения библиотеки, где под № 56 зафиксирован дар, преподнесенный книгохранилищу лично И. С. Орлаем.⁴⁰ В гимназии находился физический кабинет с 128 приборами и минералогический кабинет с 655 экспонатами.⁴¹ Уровень и методы преподавания и обучения, учебная литература, школьная дисциплина и многие другие вопросы принадлежали к тому кругу, который всегда был в поле зрения директора.

И. С. Орлай много сделал для того, чтобы увеличить количество учащихся, тем более что к гимназии князя Безбородко был большой интерес. За годы его директорства в ней открылись новые классы. Если при вступлении И. С. Орлая в должность в гимназии было всего шесть классов с 57 учениками, то к 1826 г. — уже девять классов с 255 учениками.⁴² В июне 1826 г. состоялся первый торжественный выпуск 11 учеников.

И. С. Орлаю удалось сделать очень многое для развития Гимназии высших наук на прогрессивных началах. Как отмечал профессор С. Машинский, «Орлаю прежде всего Нежинская «гимназия высших наук» была обязана

своей репутацией серьезного учебного заведения. Он изгонял из наук, преподаваемых здесь, казенщину и схоластику, старался воспитать в профессорах и преподавателях живое творческое отношение к своим обязанностям». ⁴³

Демократический дух, царивший в гимназии, вызвал недовольство реакционно настроенной части преподавателей. Однако события назревали довольно медленно. Конфликт разразился только после отъезда И. С. Орлая в Одессу. В его основе был курс лекций по «естественному праву» Н. Г. Белоусова. Преподавание этого предмета в гимназии началось в 1824 г. по инициативе И. С. Орлая. Но в связи с волнениями в Виленском университете правительственные органы временно его запретили. В 1825 г., благодаря проявленной директором энергии, гимназия добилась возобновления лекций по «естественному праву». Первоначально эти лекции читал старший профессор политических наук М. В. Билевич, человек консервативных взглядов и реакционных настроений. Позднее его сменил младший профессор Н. Г. Белоусов, известный своими передовыми убеждениями. Вскоре взгляды и деятельность Н. Г. Белоусова, симпатии к нему со стороны воспитанников возбудили протест со стороны некоторых преподавателей (например, П. И. Никольский, Х. Н. Иеропес, К. А. Моиссеев). Рупором их интриг стал М. В. Билевич. Из-под его пера выходит несколько доносов, положивших начало «делу о вольнодумстве» в Нежинской гимназии. Благодаря стараниям М. В. Билевича было сфабриковано обвинение против Н. Г. Белоусова. Ему в вину поставили тот факт, что он якобы читал лекции по собственным записям, отклоняясь от официальных руководств, пропагандировал идеи о несправедливости общества, основанного на деспотизме, и другие антимонархические высказывания.

Вместе с Н. Г. Белоусовым к ответственности были привлечены К. В. Шаполинский, И. Я. Ландражин, Ф. И. Зингер, С. М. Андрущенко, Н. Ф. Соловьев, заподозренные в распространении среди учащихся «слухов о близкой революции», сочинений А. С. Пушкина, А. С. Грибоедова и К. Ф. Рылеева, Вольтера, Гельвеция и Монтескье.

В связи с «открывшимися беспорядками» в гимназию прибыл член Главного правления училищ Э. Б. Адеркас. В его обязанности входило обстоятельное расследование дела, о результатах которого он подавал срочные сообщения царю через посредничество министра народного просвещения К. А. Ливена. В течение двух месяцев — сентября и октября 1830 г. Э. Б. Адеркас собрал огромный материал. Это были протоколы конференций, ведомости, конспекты лекций, записи учеников, аттестаты, деловая и личная переписка, показания, снятые во время допросов учеников и преподавателей, и т. д. ⁴⁴ Следует особо подчеркнуть, что красной нитью через все архивные документы проходит мысль о главном виновнике всех «беспорядков» в гимназии, которым являлся И. С. Орлай. Несмотря на то, что И. С. Орлай уже не было в живых, его имя переходит из документа в документ, из одного показания в другое. На его распоряжения ссылались при допросах. В первом же своем донесении К. А. Ливену от 14 сентября 1830 г. Э. Б. Адеркас отмечал:

«Хотя утешительно то, что происходившие в гимназии беспорядки, которые надлежало исследовать, относятся не к настоящему, а к давно минувшему времени, от 2-х до 6-ти лет тому назад (подчеркнуто — Т. Б.), но

с другой стороны сие самое служит большим затруднением к ясному открытию истины в деле. Необходимость следить сцепление обстоятельств ведет почти к самому происхождению гимназии, в котором только можно усмотреть их начало». И далее указывал, что ответственность за произошедшее лежит на директорах этой гимназии: «... уже при самом ее начале вкрадывались беспорядки, в особенности через более или менее несовершенные и цели противные качества самих директоров...» Вот какую характеристику Э. Б. Адеркас дал И. С. Орлаю:

«Орлай; он страдая также ипохондриєю, и будучи человеком непостоянным, властолюбивым, страстно преданным масонским обществам, вероятно в религиозном и политическом отношении вольнодумцем... (подчеркнуто — Т. Б.)»⁴⁵

Наконец, в самом докладе К. А. Ливена императору также было отмечено: «... все исследованные им (Э. Б. Адеркасом — Т. Б.) беспорядки происходили с 1821-го по 1827-й год, в бытность директором гимназии Орлая...»⁴⁶

Яркую картину этих «беспорядков» и распоряжений, способствующих распространению «вольнодумства», исходящих от И. С. Орлая, воссоздают материала следствия. Важное место среди них занимают документы, касающиеся преподавания «естественного права», которое правительственные круги расценивали как главный источник свободомыслия и рационализма. Из «Дела о естественном праве, преподанном профессором Белоусовым»,⁴⁷ и других документов видно, что И. С. Орлай не только последовательно отстаивал право преподавания в гимназии «естественного права», но и добивался, чтобы оно было отражено в уставе (§ 14) и тем самым официально узаконено. Кроме того, во время следствия возникло предположение о покровительстве Орлая чтению лекций по «естественному праву» по собственным записям и книгам, выбираемым произвольно, а не по официальным свышепредписанным пособиям. Известно, что И. С. Орлай обращался с запросом о руководствах для преподавания «естественного права» к попечителю Харьковского учебного округа и получил недвусмысленный ответ, что таким руководством является книга Мартини «Положение о законе естественном».⁴⁸ Тем не менее директор не считал нужным сообщить об этом и, как отметил Н. Г. Белоусов, данное пособие вообще отсутствовало в гимназической библиотеке.⁴⁹

С именем И. С. Орлая связано приглашение для работы в гимназию всех тех учителей, которые позднее обвинялись в распространении «вредного влияния на юношество». С некоторыми из них И. С. Орлая связывало чувство дружбы и глубокой личной симпатии. В анонимной записке, посланной министру народного просвещения, содержалась следующая краткая и выразительная характеристика политического лица некоторых учителей, имеющих отношение к Орлаю:

Н. Г. Белоусов — «преполагает естественное право..., как искаженное, а следовательно вредное для нравственности студентов».

К. В. Шаполинский «... посеивает противу правительства в студентах ложное мнение».

И. Я. Ландражин «... вселяет вольнодумство и противу правительства невыгодное мнение».

Ф. И. Зингер «... слушает и соглашается с вредными мнениями Шаполинского...»

Наконец, о самом И. С. Орлае сказано: «... при нем поступили означенные профессеры... Орлая покойный император весьма не жаловал, и как должно полагать за склонность к тайным обществам (подчеркнуто — Т. Б.) — он состоял в Киевской ложе масонов и имел сношения с людьми обличенными в злых умыслах противу правительства».⁵⁰ В донесениях № 71 и № 72 также говорится о принадлежности И. С. Орлая, К. В. Шаполинского, И. Я. Ландражина и других к тайному обществу, члены которого якобы подписывались сокращением Р. Б. Ш., что означает Работник Братства Шаполинского.⁵¹

Согласно результатам следствия и по мнению некоторых исследователей буржуазного толка, причиной «беспорядков» в Нежинской гимназии были, так называемые, вольноприходящие ученики. Несомненно, эта категория учащихся вносила свежую струю в среду совершенно оторванных от жизни воспитанников. Но все же основным источником вольнолюбивых настроений у определенной части учащихся была группа демократически настроенных преподавателей гимназии, возглавляемая И. С. Орлаем. В этом отношении привлекают внимание те материалы следствия, которые содержат подробную характеристику социального состава и числа учащихся. Небезынтересно отметить, что в годы директорства И. С. Орлая наблюдается видимый рост числа вольноприходящих учеников. Если в 1821, в первом году деятельности нового директора, количество вольноприходящих учеников равнялось 13 из общего числа 57 учеников, то в 1826 г. их было 188 из общего числа 255 учеников. Относительно социальной структуры этой категории школьников следует отметить, что постепенно она пополняется не только детьми дворян, но и выходцами из других сословий и даже детьми разночинцев. В 1826 г. среди вольноприходящих учеников было 10 детей разночинского происхождения.⁵² Вместе с тем И. С. Орлаю принадлежит заслуга создания института вольноприходящих учеников, поскольку в период управления гимназией его предшественника и земляка В. Г. Кукольника контингент учащихся формировался только за счет дворянского сословия.

И. С. Орлай проявлял по отношению к школьникам большую заботу, строил своим контакты с ними на принципиальных и гуманных началах. Он способствовал распространению среди них передовых взглядов, чувства любви к родине, боролся против преклонения перед иностранщиной. В секретном рапорте Я. Ясновского приводились сведения, полученные от надзирателя Масляникова, о том, что «... во время директорства Орлая, некоторые пансионцы говорили, что в России будет перемена, хуже французской революции, и что те же пансионцы пели нелепые песни».⁵³ Как позднее обнаружилось, приведенные факты действительно имели место. В ноябре 1825 г. ученики Г. Высоцкий, В. Любич-Романович, И. Кобеляцкий и П. Баранов говорили, что «у нас скоро будет перемена хуже как во Франции и что все полетит кверху дном». Н. Прокопович, А. Данилевский, П. Мартос пели песню следующего содержания, где в насмешливой и уменьшительной форме перечислялись имена царствующего рода: «О боже, коль ты еси, всех царей с грязью меси, Мишу, Машу, Коло, Сашу на кол посади».⁵⁴ У учащихся нашли сочинения авторов, чье политическое пове-

дение шло вразрез с намерениями правительства, книги, запрещенные царской цензурой. Среди них «Кавказский пленник» и «Бахчисарайский фонтан» А. С. Пушкина, «Горе от ума» А. С. Грибоедова, «Исповедь Наливайки» из неоконченной поэмы «Наливайко» и три списка поэмы «Войнаровский» К. Ф. Рыльева.⁵⁵ О всем этом И. С. Орлай был хорошо осведомлен и, стараясь не придать случившемуся огласке, ничего не сообщил инспектору. Надзиратель Масляников, правда, показал, что по отношению к ученикам директором были применены дисциплинарные взыскания, хотя Э. Б. Адеркас сомневался были ли вообще ученики наказаны.⁵⁶ Таким образом, материалы следствия все снова и снова упоминают имя И. С. Орлая в качестве одного из покровителей антиправительственных настроений, слухов, высказываний, песен.

«Откуда такие пагубные мысли заимствованы и принесены в гимназию точно неизвестно; но судя по слухам должно думать, что замышлявшие в ту пору ниспровержение всеобщего воярдка успели сообщить подобные мысли и сочинения воспитанникам сей Гимназии, при отлучках сих последних на каникулы и на праздники в дома своих родственников, при частых посещениях пансионеров в их рекреационных залах посторонними лицами... и при обхождении воспитанников с жившим в том же доме Гимназии семейством директора Орлая, к которому весьма часто собирались люди различного звания».⁵⁷

Документы, собранные Э. Б. Адеркасом, убедительно подтверждают важную роль, которую сыграл И. С. Орлай в деле формирования среди преподавателей и учеников Нежинской гимназии передовых демократических настроений. И если эти настроения иногда носили временный характер и в дальнейшем не развились в систему мировоззренческих убеждений прогрессивного толка, тем не менее свидетельствовали о общем духе эпохи, о отвзучах в гимназии передовой декабристской идеологии. Имя И. С. Орлая постоянно фигурирует в следственных материалах, но его уже не могли привлечь к персональной ответственности. Не вызывает сомнения, что если бы И. С. Орлай остался жив, он бы сел на скамью подсудимых и царские органы отнесли бы к его судьбе также жестоко, как к опальным преподавателям Нежинской гимназии.

§ 3. Педагогическая деятельность И. С. Орлая в Ришельевском лицее

Последние годы жизни И. С. Орлая были связаны с Ришельевским лицеем. 1 августа 1826 г. его освободили от должности директора Гимназии высших наук князя Безбородко и указом Правительствующего Сената от 4 сентября 1826 г. назначили директором Ришельевского лицея в Одессе. История этого перевода довольно запутана. Трудно определить побудительные причины, которые заставили принять его подобное решение, несмотря на то, что архив предоставляет некоторые документы, относящиеся к данному делу.

Впервые свое желание перейти на новую службу И. С. Орлай высказал 21 октября 1822 г., практически спустя год с небольшим от момента его появления в Нежине, в письме к попечителю Харьковского учебного округа Е. Карнееву. Вскоре состоялась их личная встреча в Харькове, во время которой попечитель выразил согласие поддержать ходатайство Орлая. Ана-

лизируя документы этого дела, завершившегося не в пользу Орлая в 1823 г., обращает на себя внимание мотивировка прошения: «При всем том низменное положение города Нежина, особливо гимназии, окруженной гниющими болотами, действовало на изменение моего здоровья до такой степени, что я едва могу продолжать действия мои по должности . . . Одесский климат и морская вода послужили бы, может быть, к поправлению моего здоровья; и сколько я ласкаю себя надеждою, дела Лицея восприняли бы новый оборот . . .»⁵⁸ В другом документе, в письме к графу А. Г. Кушелеву-Безбородко от 7 февраля 1823 г. он высказал и другие соображения, заставлявшие его покинуть Нежинскую гимназию. Он вспоминает здесь о огромных затруднениях, связанных прежде всего с хозяйственными делами, и других, вставших на пути «. . . к приведению подведомой мне Гимназии в зрелое совершенство . . .»⁵⁹

Однако после встречи с почетным попечителем гимназии А. Г. Кушелевым-Безбородко, приехавшим в Нежин, И. С. Орлай изменил, видимо, не без его влияния свое решение. Он согласился остаться на прежнем месте до тех пор, пока позволит ему расстроенное здоровье. Кроме того, он выразил сожаление по поводу несостоявшегося отъезда, заметив: «. . . я признаю чистосердечно, что мне жаль скоро оставить ввереную мне еще юную гимназию . . .», которая «. . . в непродолжительном времени должна достигнуть высшей степени совершенства . . .»⁶⁰ Подлинной причиной, изменившей его планы, был ставший ему известным факт покровительства кандидатуре Гейнлета на пост директора со стороны министра духовных дел и народного просвещения.⁶¹

Вторую попытку получить место директора в Ришельевском лицее И. С. Орлай предпринял в августе 1824 г.⁶² В прошении к министру народного просвещения он писал: «. . . низменное положение города Нежина. при непрерывных моих и душевных и телесных напряжениях столь вредное имеет влияние на расстроенное мое здововье, что мне необходимо переменить климат и жить в теплых приморских местах . . . И как я узнал, что в приморском городе Одессе, в Ришельевском лицее имеется вакантное место директора: то не взирая на то, что дела Ришельевского лицея находятся в неблагоприятных и слишком затруднительных обстоятельствах, я желал бы занять оную вакансию, надеясь поправить свое здоровье и расстроенное состояние лицея».

В конце концов обстоятельства начали благоприятствовать И. С. Орлаю: прежний директор Гейнлет был уволен, вновь назначенный капитан 2 ранга Шаховский умер, не приступив к исполнению обязанностей. Воспользовавшись ситуацией, И. С. Орлай не только добивается нового назначения, но выдвигает свои условия. Самое существенное и принципиальное из них касалось правил управления лицеем. И. С. Орлай предлагал в их основу положить устав Гимназии высших наук и отказаться от устава лицея, утвержденного еще в 1817 г. и успевшего устареть. Устав Нежинской гимназии более соответствовал намерениям нового директора, который не хотел признать нормы и практику руководства лицейскими делами, где директор занимал второстепенное положение. Вся полнота власти сосредотачивало в своих руках правление. Оно состояло из четырех человек, избираемых на общем собрании из числа родителей тех детей, что проживали в пансионе, сроком на два года. Во главе правления находился одесский

градоначальник. К компетенции правления относилось назначение директора, который пользовался только правом совещательного голоса,⁶³ набор учителей, воспитателей и т. д. Оно осуществляло контроль над всеми сторонами учебной и хозяйственной деятельности. И. С. Орлай стал добиваться широких полномочий и полной независимости от правления. Однако И. С. Орлай был утвержден в должности на общих основаниях, правда, с оговоркой, разрешающей ему подать свои соображения об изменениях в лицейском уставе.

Таким образом, второе прошение И. С. Орлая получило положительное решение. И все же не вполне убедительно прозвучала мотивировка его перехода на новое место службы. Суть заключалась, конечно, не только в плохом состоянии здоровья, подорванного заботами и непосильным трудом в бытность его в Нежине. С целью констатации истины здесь следует привести слова учителя Нежинской гимназии И. Г. Кулжинского, который вспоминал: «директор с утра до ночи бился как рыба об лед, и редко в ком находил сочувствие или пособие... И. С. Орлай чрезвычайно тяготился своим положением в Нежине».⁶⁴ Вероятно, в чем-то И. Г. Кулжинский и был прав. Но в Одессе его ожидала не менее тяжелая работа. Дела Ришельевского лицея находились в запутанном состоянии. Для приведения их в порядок 21 марта 1827 г. была создана специальная комиссия, членом которой с правом совещательного голоса стал И. С. Орлай.⁶⁵ Итак, Нежинскую гимназию, возглавляемую им в течение пяти лет, где учебно-воспитательная и хозяйственно-административная работа уже шли своим чередом, он сменил на совершенно неустроенное учебное заведение в Одессе, которому не везло по различным причинам с самого начала его существования.

Не достиг И. С. Орлай и каких-то особых материальных выгод. В целом жалование, назначенное ему, не превышало прежних его доходов.⁶⁶ Несомненно, обстоятельства личного порядка: забота о здоровье, соображения об устройстве детей на учебу и службу, чего можно было успешнее добиться в большом приморском городе, играли свою роль. Но здесь могли иметь место и другие причины, которые не нашли отражение в его прошениях и рапортах. Демократические начинания, введенные им в Нежинской гимназии, встретили недовольство со стороны реакционно настроенной части преподавателей. Конфликт назревал постепенно, приняв открытую форму сразу же после отъезда И. С. Орлая в Одессу. Пребывание в Нежине становилось для него сложным. Он искал выход из положения. Известно, например, что он пытался получить место в Петербурге и вернуться на медицинское поприще, когда же это не удалось, он переехал в Одессу.

Одесса 20—30-ых годов XIX в. представляла собой довольно крупный административный и торговый центр в южной части России, насчитывающий 60 000 жителей.⁶⁷ Город, значительно удаленный от университетов и других высших школ страны, был заинтересован в создании такого учебного заведения, которое бы служило потребностям и запросам его населения. Поэтому в 1817 г., на основе слияния так называемого Благородного воспитательного института и Коммерческой гимназии, возник Ришельевский лицей,⁶⁸ состоявший из шести классов, с общим количеством 217 учащихся.⁶⁹ В 1818 г. в нем начались занятия. Первым директором лицея стал аббат Николь, француз по национальности. С его приходом

в лице установилась строгая учебная дисциплина, школьники из состоятельных семей начали обучаться отдельно от бедных в специальных классах. Со временем директорства Николая связано усиление французского влияния, что позволило Н. Н. Мурзакевичу много позднее написать: «Все его помыслы стремились к тому, чтобы в сердцах и умах будущих деятелей России внедрить глубокое уважение и сочувствие к Франции. О варварской России представлялось думать, как угодно».⁷⁰ В дальнейшем лицезу везло еще меньше. Директоров-французов сменили немцы, ничего не понимавшие в школьных проблемах и не владевшие русским языком. Один из них, Реми-Жиле, расстратил большую сумму лицейских денежных средств, другой, Дитрих, нес на себе вину за беспорядки в одесской таможне, где раньше служил. В конце концов дела лицея пришли в полное расстройство, причиной которого были: «... частью некоторые статьи самого устава лицея, частью начальствующие сим заведением, равно и несогласия между собою чиновников оного».⁷¹ 15 апреля 1823 г. управление лицезом было поручено графу И. О. Витте, который несколько раз приезжал с реизией и снял директора Гайнлета как несправившегося со своими обязанностями. Он начал подыскивать на освободившееся место новую кандидатуру. Ему был нужен новый директор, «... который мог бы сие совершенно расстроенное учебное заведение привести в порядок...»⁷²

Существенный поворот в порядках лицея настал с приходом на должность И. С. Орлая.

«Вникнувши в преподавание наук, Орлай нашел его далеко несоответствующим высокому званию лицея, — отмечал Н. Н. Мурзакевич, — и потому озаботился поставить преподавание на возможно высшую степень... в чем до некоторой степени успел».⁷³

И. С. Орлай приступил к работе с большой энергией. Первым делом он любился сосредоточения всей полноты власти в своих руках, вопреки предписаниям лицейского устава. Вступив в должность 1 августа, он уже в ноябре, по предложению И. О. Витте, стал во главе правления.⁷⁴ Историкограф Ришельевского лицея И. Михневич писал, что первым директором, который «получил право председательства как по учебной, так и по хозяйственной части» был И. С. Орлай.⁷⁵ Тоже самое подчеркивал и Н. Н. Мурзакевич: «И уже в 1826 году проснувшееся министерство народного просвещения... назначает директором, некогда обучавшегося в австрийских школах, известного придворного лейб-медика И. С. Орлая, до того бывшего директором Нежинского лицея. Ему первому дали право самостоятельного директора».⁷⁶ Кроме того, была введена должность ученого секретаря, отвечающего за учебные дела. Членов правления начали избирать из числа преподавателей лицея.

Другой не менее важной заботой нового директора явилась перестройка организационной структуры лицея. Правление под руководством И. С. Орлая реорганизовало шестиклассное разделение лицея с двухгодичным обучением в каждом классе. Стремясь завести «однообразие с прочими учебными заведениями России», он разделил всех учащихся по одиннадцати классам и создал три класса начального училища, четыре гимназических и четыре лицейских с двумя отделениями — философским и юридическим. Школьники переводились из класса в класс уже ежегодно после сдачи экзаменов. Учебный год начинался 1 августа, в июле дети распускались на каникулы.

Новый академический курс вводился с января 1828 г. и продолжался до июля 1829 г., практически полтора года, с тем что в дальнейшем курсы станут годичными.⁷⁷

Большое внимание И. С. Орлай уделял учебному процессу. Он заботился о преемственности в преподавании предметов, о том, чтобы ученики постепенно накапливали знания, шли от понятий простых к более сложным. В распоряжении от 7 июля 1828 г. он подчеркивал: «признано полезным принять в руководство с начала нового учебного курса, то есть с августа месяца расписание учебных часов, основанное на строгой постепенности преподавания наук и языков».⁷⁸ Помимо основных предметов, положенных по программе, И. С. Орлай, следуя своим взглядам на значение филологического образования, завел новую систему обучения языкам по образцу Нежинской гимназии. Ученики распределялись по шести отделениям, независимо от класса, но в полном соответствии с языковыми способностями и знаниями. Выбор языка строился на добровольных началах. Основное внимание уделялось изучению русского языка и литературы. Из иностранных языков преподавались греческий, немецкий, французский и итальянский.

В первом классе юридического отделения лицея по инициативе И. С. Орлая читались лекции по «естественному праву». Курс «естественного права» был популярен и привлекал внимание слушателей передовыми идеями о правах человека, отрицательным отношением к крепостничеству и т. д. В Ришельевском лицее «естественное право» преподавал, начиная с 31 декабря 1827 г., чех М. М. Лепка.⁷⁹

Очень важным шагом, предпринятым новым директором была борьба против сословной дифференциации учащихся. В предшествующие времена в лицее сложилась практика существования параллельных классов: учащиеся, родители которых получали не менее 2000 ассигнаций годового дохода, обучались отдельно от бедных. Эту традицию И. С. Орлай ликвидировал, смешав параллельные классы. В 1827 г. Ришельевский лицей подвергся очередной проверке. Чиновник министерства народного просвещения граф Платен, внимательно изучив все мероприятия И. С. Орлая, написал в одном из отчетов: «... найдено необходимым внутренние и внешние классы соединить безотлагательно; науки, показанные в сообщенном проекте, как-то: статистику, римское право и некоторые другие прибавить; соблюдать в строгом смысле постепенность в преподавании и уравнивать время уроков соответственно возможности и успеху в том преподавателей. Исправления эти не замедлили осуществиться...»⁸⁰

Не менее последовательно отстаивал И. С. Орлай увеличение контингента вольноприходящих учеников. Если в 1826 г. в лицее находилось 74 пансионера и 189 вольноприходящих учеников,⁸¹ то к 1829 г. обучалось соответственно 66 и 249 школьников.⁸² Приведенные данные говорят о сокращении количества пансионеров и росте числа вольноприходящих учеников в период, когда лицей возглавлял И. С. Орлай. Поскольку предшествующий опыт педагогической деятельности свидетельствовал о небезопасности общения воспитанников и учеников, И. С. Орлай требовал от учителей внимательно следить за их поведением и доносить ему в рапортах о «худом поведении» в классах и на лекциях. В решении правления от 17 ноября 1828 г. говорится о заведении над ними строгого наблюдения.⁸³

Большую заботу проявлял И. С. Орлай по отношению к преподавателям. Он стремился сформировать хороший учительский коллектив, состоящий из знатоков своего дела. В борьбе с низкопоклонством перед иностранной культурой, носителями которого выступали французские и немецкие преподаватели, насаждавшиеся в лицее в прошлые времена, он отдавал предпочтение людям славянского происхождения. К концу 1828 г. в лицее работало 30 учителей и служащих.⁸⁴ Многие из них принадлежали к славянам. Русский язык и литературу, а также латынь и философию преподавал И. И. Дудрович (с 1817 г. по 1839 г.). «карпатороссиянин из духовного звания»;⁸⁵ всеобщую историю и географию, латинскую и французскую словесность — М. М. Лепка (с 1825 по 1831 г.), «родом славянин моравский, окончивший Венский университет»;⁸⁶ коммерческие науки — П. А. Симонович (с 1822 по 1850 г.), «родом сербин из Венгрии», который учился в Пеште и в Вене;⁸⁷ В. Ф. Пахман, «сын австрийского чиновника», окончивший политико-юридическое отделение Пражского университета, преподавал в лицее (с 1828 по 1853 г.) музыку, арифметику, бухгалтерию и латинский язык.⁸⁸ В разных классах Ришельевского лицея вели занятия кандидаты Московского университета П. А. Архангельский, Н. Д. Курляндцев, И. А. Андриевский. Воспитателем в пансионе служил «галичанин» Н. И. Плещинский. В этой связи Н. Н. Мурзакевич заметил: «Ретивый славянофил Орлай, родом карпато-русс... на очищавшиеся места начал помещать все, что могло казаться славянином, так удержались Дудрович с Симоновичем, прибавился профессор Лепка, чех, впоследствии преподавший римское право...»⁸⁹

Благодаря усилиям И. С. Орлая, его большому педагогическому опыту и знанию дела, удалось наладить в Ришельевском лицее учебно-педагогический процесс и разрешить многие другие важные вопросы. В период с 1826 по 1829 годы, несмотря на краткий срок деятельности И. С. Орлая в стенах лицея, прерванной смертью, Ришельевский лицей преодолел кризисную ситуацию и вступил в полосу дальнейшего развития.

В заключение следует отметить, что И. С. Орлай своей конкретной педагогической деятельностью и своими передовыми педагогическими взглядами самоотверженно служил делу культуры и просвещения в России, вписав в их историю еще одну интересную страницу.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ ЦГИА СССР, ф. 735, оп. 1, ед. хр. 91.

² Там же, л. 1.

³ Там же, лл. 3—5.

⁴ ЦГИА СССР, ф. 735, оп. 1, ед. хр. 169, 30 л. На полях документа сохранилась надпись: «... министр приказал: препроводить в Д. н. просвещения, для передачи в Комитет составления проекта устава учебных заведений и принятие в соображение при исполнении сего поручения. 11 мая 1826».

⁵ Там же, л. 1—2.

⁶ С. В. Рождественский. Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII—XIX веках». Т. I. СПб., 1912, стр. 552.

⁷ Ф. И. Крейдeman составил записку «Способность и неспособность австрийского плана о гимназиях и университетах в рассуждении Российской империи». — См.: «Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII—XIX веках». СПб., 1910, стр. 363—372.

⁸ Там же, стр. 373—374.

⁹ «Мнение Орлая о преобразовании училищ в России» будет в дальнейшем цитироваться не по «Известиям Историко-филологического института кн. Безбородко», а по отдельному оттиску очерка Н. А. Лавровского «Гимназия высших наук кн. Безбородко в Пежинѣ». Киев. 1879, стр. 145.

¹⁰ Там же, стр. 147.

¹¹ Впервые этот документ был опубликован ленинградским философом В. М. Зверевым. См.: «Бюллетень студенческого научного общества Ленинградского государственного университета», вып. II, 1959, стр. 39.

¹² «Мнение Орлая о преобразовании училищ в России», стр. 148.

¹³ Там же, стр. 153.

¹⁴ Там же, стр. 149.

¹⁵ Там же, стр. 153.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же, стр. 152.

¹⁹ Там же, стр. 153.

²⁰ Записка М. М. Сперанского «Об усовершеннии общего народного воспитания» — см.: «Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII—XIX веках», стр. 372—379.

²¹ «Описание дел архива министерства народного просвещения», т. I, стр. XLIX.

²² ЦГИА СССР, ф. 1349, оп. 4, ед. хр. 96.

²³ 1 мая 1825 г. И. С. Орлай обратился с письмом к министру народного просвещения с предложением изменить способ преподавания языков в Гимназии высших наук кн. Безбородко. См.: ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 69, ед. хр. 33, лл. 1—4.

²⁴ Его предложения рассматривались в канцелярии Комитета об устройстве учебных заведений в ноябре 1826 г., члены которого по различным соображениям высказали свое

несогласие с ними. Н. Ф. Крузенштерн, например, считал, что Орлай строит свои соображения, исходя «из собственного пристрастия к славянскому языку» (л. 6). В итоге ученый комитет Главного правления училищ принял решение не подвергать никаким изменениям преподавание языков в Нежинской гимназии, строго соблюдая § 15 устава (л. 9—10).

Вместе с тем мысли, высказанные Орлаем, были настолько интересны, что решили его проект опубликовать в печати в форме статьи. Последняя вышла в «Записках, издаваемых департаментом народного просвещения», СПб., 1825, книга первая, стр. 320—330.

²⁵ «Записки, издаваемые от департаamenta народного просвещения», стр. 321.

²⁶ Там же, стр. 323.

²⁷ Там же, стр. 327.

²⁸ Там же,

²⁹ Там же, стр. 323—324.

³⁰ Устав гимназии был утвержден 19 февраля 1825 г. Однако в него вкрались некоторые неточности (см. ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 69, ед. хр. 32). Согласно уставу, гимназия занимала среднее положение между университетами и губернскими гимназиями. Ее высшим управляющим органом была конференция во главе с директором.

³¹ ЦГИА СССР, ф. 1349, оп. 4, ед. хр. 96.

³² Там же, ф. 733, оп. 78, ед. хр. 66, лл. 13—14.

³³ «Известия Историко-филологического института кн. Безбородко», т. III, стр. 164.

³⁴ ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 69, ед. хр. 60 (д), лл. 219—229.

³⁵ Там же, ед. хр. 52, л. 41 (об. ст.).

³⁶ «Известия Историко-Филологического института кн. Безбородко», стр. 125.

³⁷ Е. Петухов. Гимназии высших наук князя Безбородко в Нежине. См.: «Журнал министерства народного просвещения» — в дальнейшем употребляется сокращение ЖМНП. Ч. ССЦИ, 1895, сентябрь, СПб., стр. 90.

³⁸ См. журнал заседаний конференции от 8 ноября 1821 г. в «Гоголевском сборнике», Киев, 1902, стр. 325.

³⁹ ЦГИА СССР, ф. 1349, оп. 4, 1828, ед. хр. 96.

⁴⁰ Имеется в виду ода Ф. Красина «Скифский мечь, или Храбрость Россиян в достопамятную Отечественную войну 1812-го года! — «Описание рукописей библиотеки историко-филологического института князя Безбородко в г. Нежине», М. 1900, ч. I, стр. 98—99.

⁴¹ ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 69, ед. хр. 52, л. 56.

⁴² Там же, л. 41 (об. ст.).

⁴³ С. Машинский. Гоголь и «дело о вольнодумстве». М., 1959, стр. 42—43.

⁴⁴ ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 69, ед. хр. 52. 276 листов. «Дела о ревизии членом Главного правления училищ Э. Б. Адеркасом Нежинской гимназии высших наук, в связи с сигналом III отделения с. е. и. в. канцелярии о вольнодумстве учащихся и «вредном» преподавании естественного права, об отстранении профессоров Н. Г. Белоусова, Ф. И. Зингера, И. Я. Ландражина и К. В. Шаполинского от преподавания за «вредное влияние на юношество», об установлении за ними надзора полиции...» Впервые эти материалы, собранные Э. Б. Адеркасом, были обнаружены в архиве профессором С. Машинским, который их использовал в небольшом, но интересном исследовании «Гоголь и «дело о вольнодумстве» и в популярной книге для школьников «Чемодан Адеркаса» (М., 1968). Однако его внимание не привлекли многие документы, характеризующие деятельность в гимназии Орлая, которые здесь будут приведены впервые.

⁴⁵ Там же, лл. 6, 17 (об. ст.), 18 (об. ст.).

⁴⁶ Там же, л. 162 (об. ст.).

⁴⁷ Там же ед. хр. 54.

- ⁴⁵ ЦГИА СССР, ф. 734, оп. 1, ед. хр. 283.
- ⁴⁹ Там же, ф. 733, оп. 69, ед. хр. 54, л. 17.
- ⁵⁰ Там же, ед. хр. 69, 23 лл.
- ⁵¹ Там же, ед. хр. 52, лл. 114—115, 117, 122.
- ⁵² Там же, ед. хр. 60 (д), лл. 3—4.
- ⁵³ ЦГИА СССР, ф. 735, оп. 1, ед. хр. 311, л. 8.
- ⁵⁴ Там же, ф. 733, оп. 69, ед. хр. 52, л. 103.
- ⁵⁵ Там же, ед. хр. 59, лл. 19—20.
- ⁵⁶ Там же, ед. хр. 52, л. 104.
- ⁵⁷ Там же, л. 104 (об. ст.).
- ⁵⁵ Там же, оп. 78, ед. хр. 66, л. 2.
- ⁵⁹ Там же, лл. 5—6.
- ⁶⁰ Там же.
- ⁶¹ Там же.
- ⁶² Дело «О перемещении директора Гимназии высших наук князя Безбородко Орлая директором же в Ришельевский Лицей» было начато 4 января 1826 г. и окончено 30 сентября 1826 г.
- ⁶³ «Образование и устав Ришельевского лицея в Одессе» см.: «Периодическое сочинение об успехах народного просвещения», СПб., 1819, XLIV, стр. 38116.
- ⁶⁴ «Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко», стр. 271.
- ⁶⁵ ЦГИА СССР, ф. 1349, оп. 4, 1828, ед. хр. 96.
- ⁶⁶ ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 78, ед. хр. 66, лл. 27—29, 31. Из этих документов видно, что жалованье И. С. Орлая в Нежине и Одессе составляло сумму в 5000 руб. к обычному директорскому жалованию присоединялась пенсия в размере 1000 руб. и вознаграждение за должность доктора при императорском дворе в 1000 руб. Учитывая, что семья Орлая была очень велика (семь детей), а доходы скудные, его бывший начальник Я. Виллие хлопочет об аренде для него земли (см. ЦГИА СССР, ф. 735, оп. 1, ед. хр. 191, л. 5.)
- ⁶⁷ «Энциклопедический словарь» Брокгауза и Эфрона, СПб., т. XLII, стр. 726—727.
- ⁶⁸ Ришельевский лицей занял помещение бывшей Коммерческой гимназии. Это было двухэтажное каменное здание, перестроенное в 1819—1822 годах А. Шостаком по проекту воспитанника Парижской королевской академии Шааля. В первом его этаже размещались классы, во втором — квартира директора и некоторых учителей. См.: И. Михневич Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея, с 1817 по 1857 год. Одесса, 1857, стр. 9—11.
- ⁶⁹ И. Н. Мурзакевич. Автобиография. СПб., 1889, стр. 73.
- ⁷⁰ Там же.
- ⁷¹ ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 78, ед. хр. 66, лл. 27—29.
- ⁷² Там же.
- ⁷³ И. Н. Мурзакевич. Автобиография, стр. 79—80.
- ⁷⁴ ЦГИА СССР, ф. 1349, оп. 4, ед. хр. 96.
- ⁷⁵ И. Михневич. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея..., стр. 31.
- ⁷⁶ И. Н. Мурзакевич. Автобиография, стр. 78.
- ⁷⁷ Эти данные подчеркнуты из «Краткого отчета о состоянии Ришельевского лицея по учебной части с 1 января по 20 декабря 1828 года», подписанного Орлаем и отосланного директору департамента народного просвещения 31 декабря 1828 г. Это был последний отчет, составленный Орлаем. 27 февраля 1829 г. он умер. См.: ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 49, ед. хр. 679, лл. 33—35а.
- ⁷⁸ Там же, л. 34.

⁷⁹ ЦГИА СССР, ф. 1349, оп. 4, ед. хр. 96, лл. 34—36. Формлярный список Михаила Мартыновича Лепки.

⁸⁰ И. Михневич. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея..., стр. 143

⁸¹ Там же, стр. 101.

⁸² ЦГИА СССР, ф. 733, оп. 49, ед. хр. 679.

⁸³ Там же.

⁸⁴ Там же.

⁸⁵ Там же, ф. 1349, оп. 4, ед. хр. 96, лл. 37—39.

⁸⁶ Там же, лл. 34—36.

⁸⁷ Там же, 30—33.

⁸⁸ Там же, стр. 46—47.

⁸⁹ Н. П. Мурзакевич. Автобиографии, стр. 79.

RESUMÉ

TAMARA BAJCUROVÁ, PEDAGOGICKÉ NÁZORY A PEDAGOGICKÁ ČINNOSŤ I. S. ORLAJA V RUSKU

Názory I. S. Orlaja na otázky vývoja vzdelania a pedagogiky boli vyličené v celom rade jeho článkov, poznámok a učebných plánov. Boli sformované pod mocným vplyvom osveteneckej ideológie jeho filozofických koncepcií a politických doktrín. Jeho osvetenecká platforma bola umiernená a na nej staval aj svoju pedagogickú koncepciu. Všeobecné zásady, vyslovené I. S. Orlajom o pedagogickej metóde, didaktike, učebnicovej literatúre, klasifikácii, skúškach, vysvedčeníach, štipendiách atď. zodpovedali aktuálnym požiadavkám školskej výuky a vzdelania vo vtedajšom Rusku a vyznačovali sa popularitou medzi pokrokovými ruskými pedagógmi.

Pedagogická činnosť I. S. Orlaja nadobudla svoju konkrétnu podobu v čase, keď stal na čele Gymnázia vyššieho vzdelania kniežaťa Bezborodka v Nežine a Richelieuského lýcea v Odese. Zasluhou I. S. Orlaja Nežinské gymnázium zanechalo po sebe badateľnú stopu v dejinách ruského školstva.

RESÜMEE

TAMARA BAJCUROVÁ, I. S. ORLAJS PÄDAGOGISCHE ANSICHTEN UND SEINE PÄDAGOGISCHE TÄTIGKEIT IN RUßLAND

I. S. Orlej hat seine Ansichten auf Fragen der Bildungsentwicklung und Pädagogik in einer Reihe von Aufsätzen, Bemerkungen und Unterrichtsplänen ausgedrückt. Sie waren unter dem starken Einfluß der Aufklärungsideologie, der philosophischen Konzeption und politischen Doktrine formiert. Seine Aufklärungsplattform war gemäßigt und auf dieser Grundlage baute er auch seine pädagogische Konzeption. Die allgemeinen Prinzipien, die I. S. Orlej über die pädagogische Methode, Didaktik, Lehrbuchliteratur, Klassifizierung, Prüfungen, Zeugnisse, Stipendien usw. geäußert hat, entsprachen den aktuellen Forderungen des Schulunterrichts und der Bildung im damaligen Rußland. Sie zeichneten sich unter den progressiven russischen Pädagogen durch ihre Popularität aus.

Die pädagogische Tätigkeit I. S. Orlajs bekam konkrete Gestalt in der Zeit, als er an der Spitze des Gymnasiums für höhere Bildung des Fürsten Bezborodko in Nežin und des Richelieu-Lyzeums in Odesa stand. Es bleibt das Verdienst I. S. Orlajs, daß das nežinsky Gymnasium sichtbare Spuren in der Geschichte des russischen Schulwesens hinterließ.

Переклав д-р Ервнн Лазар

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

НОВОЗНАЙДЕНА «ПЕДАГОГИЯ» ІВАНА А. СТАВРОВСЬКОГО

МІКОЛА РУСИНКО, МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ

У селі Солівар, біля Пряшева, 1966 р. в приватному архіві д-ра Бескида було знайдено педагогічний твір Івана Андрійовича Ставровського. Твір має заголовок «Педагогія» і датований 1846 роком.

Про життя і діяльність І. А. Ставровського збереглося дуже мало відомостей. Якщо про його сина — Юлія Івановича Ставровського-Попрадова — відомого поета, прозаїка, історика, філолога, етнографа та публіциста було написано десятки статей та дисертацій чехословацьких і радянських дослідників, то про спадщину Івана Андрійовича до сьогодні не сказано ні слова.

І. А. Ставровський був освіченою людиною. Він докладав усіх зусиль, щоб синові дати хорошу освіту, яку тоді починали з «Книжниці читальної для начинающих» Олександра Духновича.

Сам він говорив і писав кількома мовами. Цей факт підтверджує також неопублікована автобіографія Юлія Ставровського-Попрадова. Поет пише: «Я родился в (18) января (в праздник Богоявления) 1850 года в деревне Сулин (в спишском комитатѣ) от отца Ивана Андреевича Ставровского, мѣстного приходского священника, и матери Параскевии Дулгази. — Отец мой был сыном Андрея Ставровского, приходского священника в Телгарте (в Гемерском комитатѣ), говорил и писал очень хорошо на латинском и немецком, а довольно хорошо на русском, словацком и мадярском языках... он учил меня по-русски первый раз молиться, и из Азбуки Духновича учил меня первоначальному чтению... 21 февраля (5 марта) 1878 года скончался в Сулине мой дорогой отец».²

Батько Івана, як повідомляє історик д-р М. Бескид, називався Андрій і був священослужителем у селі Кремпахи на Спишщині, а після — в Гемерському Телгарті, де й помер у 1839 р. «Юлий был сыном Иоанна, который окончил курс гимназии и философии и подготовлялся к священству в Ужгородской семинарии. Отец был назначен приходником в Сулин в начале 1849 г. Скончался на 56 г. жизни».³ Таким чином можна сказати, що Іван А. Ставровський народився в Гемерському Телгарті у 1822 р. і що від 1849 р. жив у селі Сулин аж до смерті.

Автор «Педагогии», як нам здається, сам працював у початковій школі і був обізнаний з тодішньою педагогічною наукою та вихованням молоді, до якого закликає як сільську громаду, так і міську інтелігенцію.

1861 року на Спишщині, правдоподібно в селі Сулін, відбулися збори вчителів-дядків та священників району. Тут І. А. Ставровський виголосив промову, у якій звернувся до інтелігенції із закликом захищати свою національність, підіймати її до культурного рівня більш розвинених народів, плекати в народі гордість до своєї рідної мови та свого минулого: «... и Вас дражашне в Христв Братія як превѣспреннейшую рода нашего почитающую интеллигенцию, и сего ради Вас покорно умоляти, в еже к получению ожидаемого конца в употребляти действия, и посмихенному племени моему в: I. Глубоко-глубоко защѣщайме до сердец людей наших, любовь до святой народности нашей, чтоб она постепенно с работами трудом и дѣйствованием нашим. Засѣвайме сѣмя народности во молодом раствлении школ наших, чтоб добрі зарокенное развивалось в святой будучности Русской. Прочая желанія, и требованія наша, сирчч, чтоб в каждом правительствѣ Русин заступников свих имел, в окресах чиновников русских, русин избрал — русским языком требованія своя предложил, и в том языци отвѣт получал, словом в своей автономіи нарождался, сія путем правительства епархиального, или путем посланников наших до оного, кое сим заниматися будет, правительства одослати, тамо покрѣпляти и ко концу привести старатись будем».⁴

У цій помові І. Ставровський висловлює не тільки свої культурно-освітні погляди, але й національно-політичні вимоги закарпатських українців у 1861 році. В основному, як бачимо, ці вимоги зводилися до культурної автономії — заступництва в державних урядах, можливості обирання своїх чиновників у окружні органи, вживання своєї мови в урядах, як і розвитку національного шкільництва.

Інтерес до народного життя і народної освіти, особливо ж до педагогічної діяльності, проявився в Івана Ставровського ще в студентські роки.

Після закінчення середньої освіти і богослов'я, Іван Ставровський намагався свої погляди на народну освіту перетворити в життя. В українських селах І. Ставровський придивлявся до життя, вникав у проблематику селянського життя. Із шкільного протоколу від 17 вересня 1869 р. довідуємось, що І. Ставровський зібрав на засіданні 106 сулінських селян «с намирением избрания школьного сената», де «... очертав короткими словами цель собрания, и полезность и нужность учреждения упомянутого школьного сената, перешлось на самый акт избрания. Собравшиеся крестьяне избрали после живой и долгих разговоров одногласным восклицанием верных мужей в школьный совет школы сулинской.»⁵

Іван Ставровський був широко освіченою людиною, добре обізнаною із сучасною світською літературою, володів даром слова і силою переконування.

Передова закарпатоукраїнська інтелігенція в той час особливо болюче відчувала свій обов'язок перед народом в області освіти. Вона вважала своїм лершочерговим обов'язком сплачувати народові борг — працювати для народної просвіти. Моральним стимулом тут був факт усвідомлення собі нової доби і своїх обов'язків до народу. Проявом швидкого ізближення остаточної поразки феодалізму була добровільна праця молоді закарпатоукраїнської інтелігенції в області освіти народної. В 50 роки ХІХ сторіччя, зокрема

після виходу «Народної педагогіки» О. В. Духновича, передова закарпатоукраїнська інтелігенція далі розгорнула думки, висловлювані І. Ставровським, які, очевидно, були думками всього його покоління. Найкращим доказом цього є саме «Народна педагогія» Духновича. Рух за народну освіту збирав під свій прапор всі більше й більше нової закарпатоукраїнської інтелігенції також на Східній Словаччині.

«Педагогія» Івана Ставровського була готова для друку за 11 років до появи «Народной педагогии» О. Духновича...

Нині, коли рукопис «Педагогии» І. А. Ставровського виявлено (чого досі ніхто ані не підозрював!), можна сказати, що історія українського населення Пряшівщини (а чи лише Пряшівщини?) поповнюється ще одним просвітителем-педагогом — молодшим сучасником славного О. Духновича.

Нічого на справі не міняє й те, що праця написана типовим для того часу язичієм. Рукопис має розміри 20 x 26 см, матеріал розподілено в 53 параграфи, розсяг підручника — 30 сторінок.

У вступі І. Ставровський говорить про загальні справи педагогічно-науки. Потім зараз переходить до викладу питань виховання — мети і завдання фізичного, розумового, морального і естетичного виховання. Ставровський у своїй праці дає практичні поради, як виховувати і навчати дітей, підкреслює важливість трудового виховання підростаючого покоління. Свої педагогічні міркування часто ілюструє прикладами з життя природи і суспільства. Як і погляди Духновича, так і педагогіка Ставровського сплячують дань церковщині — їх світогляд ще не може позбутися ідеалістичної церковної ідеології. Цінне в їх прагненнях те, що все намагаються робити в ім'я народу і на користь народу.

Іван Ставровський у своїй праці підкреслює, що педагог повинен виходити зі ступеня духовного розвитку дітей і дбати про їх гармонійний розвиток. Заради цього автор наголошує саме на необхідності рівномірного розвитку духовних і тілесних сил у дітей. Ні одна з цих сил, зазначає автор, не сміє стати у вихованні вирішальною, але домінуючу роль мають відіграти сили духовні.

Педагогічна наука, за автором, поділяється на дві основні частини — на розвиток тілесних сил і на розвиток духовних сил. Духовні сили, в свою чергу, поділяються на розумові, чуттєві та прагнення («бажаючі»).

Праця Івана Ставровського розподілена в основному на дві головні частини.

Перша частина — «О развітіі сил тілесных». Вона має чотири підрозділи. Частина — друга — «О развітіі сил разумительних вообщее» — має три підрозділи.

У першій частині говориться про розвиток тілесних сил, необхідність усунування ускладнень у розвитку тілесних сил, займається засобами охорони здоров'я дітей, тілесними хворобами, а найбільше — навчанням дітей.

Друга частина займається розвитком і вихованням розумових, чуттєвих сил та прагнень («бажаючих сил»).

У даній статті ми спробували вказати на декотрі маловідомі сторони життя і діяльності І. А. Ставровського. Аналіз твору полишаємо нашим теоретикам та історикам педагогічної науки.

ПЕДАГОГІЯ ІОАННА СТАУРОВСКАГО

Воведеніє въ Педагогію.

§ 1. Понятіє Педагогіи і воспитанія.

Педагогія обичаіно опредѣляется які она ест наука ілі художество воспитанія, воспитаті же во обще значіт дачого сілі развіюще, управляюще і совершающе нато прівесті, жебі опредѣленієм себі концем задосіт учініті могол, во сем разумі воспитаті можно не токмо людей но і другія вещи, і во сем разумі воспитаніє бралі всі народі, і берут і вченѣ.

§ 2. Нужда воспитанія.

Нужду воспитанія не ест что многімі доводамі указоваті, любо естество человеческое крчітѣ, откровеніє на оноє прінуждаєт, і не было человека жебі біл нуждуванішанія рода человеческого неупознал, нужду сію указует і разныя между нами заведенныя воспиталіща, наіславнѣшее всіх воспиталіщ біло тоє еже проміслі божая раді праотцей натіх босрественнѣ постановіла, положівше іх во заграду наікрасное жебі там смотрнієм най велеліпнѣших предметов, поаятія і разсужденія во образаті научіліся і от куду правіла нѣкая жітія себі возвелі — наіпачеже чрезъ законное ім древо воуказал перші воспитател рода человеческого Богъ, же не онѣ суть най вѣшшіі Гднѣ заграді, но ест іще другі от котораго оні завісятѣ, і котораго оні себе пріспособляті во всем одолжаются. — Нужду воспитанія рода человеческого наіпаче говоріт нам народ еврейскі, суда прінадлежатѣ всі установленія Егїптяновѣ, Рімлянѣ, Грековѣ і ініх народовѣ як то із гісторіі всеобщіі явно естѣ.

Нужду сію нашего наіпаче времеєе нікто непрівождаєт во сомненіє, ісвістнѣбо ест єдіно кожді, яко прістоінаго воспитанія завісїть щастіє, якъ особеннїх людей, так і благополучіє гражданства, — о способі токмо і методѣ воспитанія между собою несогласуются, як писателіє, так і єдінственнїі людїє.

§ 3. Чинѣ ілі систем воспитанія.

Разнїі воспитанія методі Milde A. Епіскопъ віднянскі во своем ізробленїі педагогіческом ісчісляєт, іс которїх явно ест яко пітомцеі воспитателіє 1 «О том усїловаліся, жебі новія сілі душевнїя ілі тѣлеснїя пітомцем своим (????), аббо жебі сіл от естества, скупо данная во нїх уболшталі, і умножалі — но даремнї біл іх труд, неест бо художества, которое бі могло новое чтось во человекі проїзвесті, еже не імієт основаніє, і сімя во естестві — прочто пріміром воспитанія скотов, і растнїі земнїх іяснїтїся может, откуда воспитателіє нинѣшнїх прісловія: множество нічтоже может, сотворіті, но токмо предїущїх сіл теженіє полєпшаті і помощи может. 2. Ініі о том труждаліся, жебі чувства нѣкая наіпаче тѣлесная іс пітомцей своїх вскорєнілі, но і сіх труді дремнїі булі, докля бо человек человеком будет, чувства человеческая подержїт, сія токмо укропїті, і разуму отечерїся могут, вїкорєніті же нікакїє ея подавають. 3. Ініі пакі воспитанія правіла іс самого іскуства черпаті і проїзвесті учїлі, но сіі непотянүлі, же іс прїмеров, і іскуства немогутся ізбїраті общая правіла, вшїтко бо, что із іскуства берется особенное ест, зятѣ ініх систем особеннїм токмо е лицам пріспособля-

емі біл. 4. Другіі наіпаче повиніі правіла педагогіческая іс самага разума браті судят, но сіі непотянут, яко ті людіе сілі наші душевніі так як тѣлесніі не разумом, (:а ргіогі:) но іздѣствіі іх сірічъ проізводят, упознаваме — сегораді і сіх начала яко сіло общая і неопредѣлена поставіті немогут. — Ліпше і счаслівіше творілі і творят. 5. Тіі воспітателіе, іже обоя сопряжут, і всему прікладу же благоспособностѣ і ціломудріе воспітателя.

§ 4. Начала общая о развітіі сіл человіческихъ наблюдаста.

Развітіе сіл человіческихъ да будет 1. Всеобщее т. е. на вся сілі человіческія так распростертое, жебі і едіна сіла без нужднаго воспітанія непозостала, ніже абі една со потупленіем другія превозносілася, то, что кажді разважajúці союз, которі ест между сілами лехко допустіт і смутная слідствія преступленіі сего правіла ясно довоздают. 2. Развітіе іміет біті равное, сілі сірічъ человіческія равныя маюут управляті, і совершіті, всі бо от создателя естества маюут своя особенная граніці, свою міру, аще нѣкая переможет другі лехко предяствоваті будет дѣствітелності іх, прімір ест во сілѣ по образітелной, яже аще граніці преступіт, і неподвержется разуму лехко заглушіт інія сілі, так і насіліе сіл разумітелнїх много шкодіт, развітію сіл тѣлеснїх. 3. Да будет не токмо общему послідному челювіка концу, но і особенному із разнїх околїчностей внѣшнїх, і состоянїі проізвоздаемому прїстоїное, пітомец бо нетокмо челювік ест, но і уд содружества хоцет біті на прімір граждані, воін, ремеселнїк, коло посліднаго може конца і на сія во развітіі сіл҃ь необходимо взіраті надлежіт, хотя і совзором сего особеннаго, і от околїчностей завісімага конца хранітіся іміет воспітатель, да не едіному токмо ізвѣстному состоянїю пріліняется, может бо пітомец часом премініті волю, і на іное состоянїе небудет способнї. 4. Да будет естеству сіл прїстоїное, то ест на колько способность, і сіла пітомца допустіт, но сему да подавається наставленіе, сегораді познаніе естества челювіческаго необходимо требует воспітател. 5. Да будет прїродѣ младенца прімерное, як Quintilian уже казал: суть нѣкіі без наказанія, лїнївіі, нѣкіі наказаніе істерпіті немогут, ініх страх содержівает, другїх же ослабляет, сілі як воспітателіе віречутся: якоже естество два челювікі себі совершенно равнїі может іобразіті тако і два челювікі едінім тѣмже методом ледво ся могут воспітаті. 6. Да будет во разлїчное время разлїчное, як растет сірічъ пітомец, так і способ наставленія ему прїспособлятіся іміет — по подобію растѣнїі земнїх, — то что утверждает Павел I. Л. 13. 11. І слїцтвія протївнаго поступованія, откуду 7. Да будете развітіе сіл постепенное т. е. помалу да творітся прескоро, бо недається во естестві, із младенца да нечїнітся на сіл҃но разважнї нѣкіі старец, снажївае бо воспітаніе добрі уподобляється скляному домові, во немже скоріе квїтем і прїстігает овоц единакож не ест довго временнї, і так сластнї як тое, іже степенно дѣствіет благодѣяннаго естества дозрїлся:

§ 5. Окружност наукі Педагогіческія.

Понеже наука воспітанія ілі педагогія намірѣет на развітіе управления, і совершенія сіл челювіческихъ, сілі же челювіческія інія суть тѣлеснїя, інія душевнїя, цілая окружностъ наукі сея во двох частех состоїт, во развітіі сірічъ сіл 1. Тїлеснїх, 2. Душевнїх, но понеже сілі душевнїя главнїшая, і акї централная сут: разумітелная, чувствїтелная, і желателная сіла — сія вторая часть на 3 главї раздѣляется на воздѣланіе сірічъ сілі разумітелнїя, чувствїтелнїя, і желателнїя, но понеже

далі сили сія не токмо внутренѣ, воздѣловатися іміють, но і різнімі позна- нїями наполнятіся мають, і четвертая глава нуждна будет, яже о воздѣлані вѣщественном сіл душевнїх дѣствовати будет, коли 3 перші о формалноі дѣствуют, сія послїдная глава на два члені разїдет, іс которїх перві зоветься Didactica, і всеобщая начала предлагает вѣщественнаго воздѣланія сіл душевнїх — вторї же Мефтодіка, яже начала тая особеннїм служаст прїс- пособляет.

Часть первая.

О развїтіі сіл тѣлеснїх.

§ 6. Нужда развїтія сіл тѣлеснїх, і его способ во обще.

О нуждѣ развїтія сіл тѣлеснїх нїхто еще несомнївался, сеібо нетокмо в крїпкіі іже ест между душею і тѣлом союзъ пожадаст, но і нравоученіе х(ріс)тіянское так, як і любуудрское намірает, все даліе попеченіе воспїтателя суетное будет, аще nebude іміті пітомец его здоровї ум во тіслі здра- вом.

Чтоже течется способа развїтія сіл тѣлеснїх, воспїтателя должности сов- зором сего по всїх заключається: а) Да прежде всїх препятїя развїтію сему протївостаящая одалїт; в) Да употребляет средства естественная так, як ху- ложественная, которїма развїтіе, управленіе, совершеніе, і укрїпленіе тѣлес- нїх сіл произвестїся може; с) Да усїлується оскудѣнїя і немощї тѣлеснїя отдалїті, албо ісправїті, і ісцїліті, напоследок; д) Научїті своего пітомца як возможет, і як іміет он, егда себі будет лїшен, своїственнїм трудом з сілі тѣлесная совершатї.

Глава первая.

О должности отдаленїя препятїі развїтію сілу тѣлесну протївну.

§ 7. Препятїя развїтію сіл тѣлеснїх протївная.

Препятїя развїтію сему протївная нѣкая сут 1. Іс частї самага воспїтателя; 2. Іс частї особ, і лиц дѣтїну обходящїх; 3. Іс частї дѣтеї со пітомцем обращающїх; 4. Іс частї самага пітомца; 5. Іс частї вѣщеї нѣкїх здравїю дѣтей шкодлївїх.

Что течется до 1-го случая воспїтател может сам развїтіе тѣлеснїх сіл предпядствовати дѣлатї нѣкїмі, п. т. дѣтїну тягающе за власї, ударяюще по главї, і налагающа кари здравїю протївнїя, албо і злобамї недоста размїш- леннїмі, когда н. п. бесѣдует їм, як сіі албо ініі дѣтї здравїе свое показїлі, дѣтїна бо понеже вшїтко іскусїті любїт, лехко і сіцевая будет творїті, сь сіх таже хранїтіся ему надлежїт. Совзором втораго препятїя воспїтател і на особї дѣтїну обходящїя да позорствует, яковая сут: доїкї, служнїці, срод- нїкї. Сїцевїі хотїя не із злохотѣнїя, но однакож многораз із безрасудностї і усїловностї вдячлївїмі себе пред дѣтїнов сотворїті, албо із недовольнаго дозору, дѣтїні здравїю шкодїті звїклї н. п. разная слаткостї їм подавающе. албо сіл їх зївше на заглавкї, албо тѣсно запоясавше, лїбо во єдїну постѣл на ноц ко себі вземе, і не позїрающе яко старївшеє тѣло сілі младїя ко себе затыаует, і оносу сіл шкодїт сіцевая таже да не допустїт воспїтатель. Совзором 3-го да позорствует воспїтател і на сія дѣтї со которїма пітомец его обряцатїся звїк от сіх многораз хороту может затыанутї н. п. Воспу, Пірщї, Коростї, Гектїку як Milde піше во Anabarsком воспїталїці 1745 Короста на толко сілу достала, же 82 дѣтї во неї умерлї, прїчина же главная тая була, же по два звїклї бїлі во єдної постелї спатї. — Совзором 4-го

да усілується воспітател на колько возможно сам от дѣтеі отдаліті шкодлівая, оні бо самі ілі не знають, ілі лехкомісліе забудут, албо і неусілується оддаліті так звіклі н. п. ко вечеру чітаті бес свіщі албо прі місаці, албо околари употребляті, і так очі погубляті, дѣвці коло стола неправо сѣдяція тѣла возраст, і правость предпядствуют, пію же воду во горя части пліюці показят, себе сіло істискаше внутрнне состояние гублят, суда принадлежат разная развіселенія, і ігрі шкодлівая. — Совзором пятого препятія воспітател внѣшная вещи вже здравлю шкодят, да оддаліт, н. п. квіті много пахнущіі іс дому, во котором спіт дѣтіна, оловоснія чаші, мідяні недоста пощіпеніі сосуді. мокрота дома же сіцевая аще неодалія тея, сілі тѣлесная не получают доволное развітіе, пріміром да служіт слѣдующіі случаи: Ваикар пішет же он во великом домі віложеніх дѣтей во Москві відѣл дѣті іхже маіже всіх очі білі червлені, і дармо употребляліся средства разная, дотля, докля на послідок неутямлі, яко павімент («омосток») дотех біл із мяхкаго камене, на котором ходяще дѣті со довгіма своїма одеждами прах учінілі, іже очі іх пофарбіл.

§ 8. Поступованіе воспітателя во одаленіі шкодлівіх.

Кромі того, же воспітател іміет оддаліті, яке токмо возможно, шкодлівая от дѣтеі, назначіте яко воспітател неможет всегда за пітомцем своїм ходіті, і істѣ іміет пріті час, во котором сам младенец будет управітел жітія своего сегораді нужно, да воспітател часто напомінает пітомца своего, і указует, яке сут тѣлу шкодлівая, во семже дѣл нѣкая со взором вещества, і совзором образа, напоминаія пред очіма да держіт.

Совзором вещества от тѣх токмо бѣтствіах потрібно пітомца напомянуті, во которая он віроятн упадеті может н. п. сташная і нарешная дѣті да научіт, як мают себе от гнѣва, ненавісті, смутка ся храніті, — і слідствія страстеі чрез мірніх предложівше да пріведет наперед тая, яке во правоученіі протіво сіх предлагатюся средства. — Аще дѣті сілі своя душевнія сілі сіло прісілілі, н. п. сілу разумітелную, рассудітелну да педнахошянет і укажет, шкодлівость сего насілія, яко сіріч от туду не стровеніе жалутка смідует, сокі ко озіоленіху нуждніі тѣлу одімаются, его пріращеніе задержавається, слабость жіль, і цілаго тѣла немощност, скоріе ілі посліе нападет — даліе предна помінанія і совзором таковіх бідствіі да творіт воспітатель, во которія возможно дѣтем впасті, н. п. что творіті во время впаденія громов, трясенія землі, потопа огня, во прочем, якоже беснегодн ісч.сіліл бі воспітател всяческая человеком пріслучітися могущая бідствія н. п. во Азіі, Африці, тако і от того хранітися іміет, да преднапоминаше ложная произведенія нетворіт, н. п. каждого гнѣвливаго вітер, (:уда, постріл:) ударіт, заздрослівому всегда вся пропадут всіх бо ложност утямівше дѣті і ініім правдівім напоминаніям повинуватися не будут.

Совзором образа преднапоминаніе пред очіма держаті іміет воспітател, да тако оная предложіт, жебі самі дѣті іх ділу і важностѣ пресмотрілі, да не будут даліе во образі повеленія, і тако, абі дѣті німі не устрашаліся і во боязнѣ рабскую прівеліся, добрі бо глаголют воспітателие, яко боязлівасть і пріскорбіе чрезмірное праведно можется казаті. Матер всіх бѣтствіі, і погібелесі, іскуство бо научает, яко такіі дѣті іже страхом воспітаются смілости нѣякоі немают, і аще во дорослімом состояніі суще немают сіло благовременн албо прінуждітелні які способ обічаіно засмущені, і неспособні позостанут, во цілом животѣ.

Примічання 1. Понеже дѣти вся іскусіті любят удобрістешіх начало, іже кажут яко дѣтем вся едовітая зелія нетреба указати, і описовати, но довліет напоянуті яко многая зелія сут ядовітая, зато расмотрілівші да будут, жебі не кажде растѣніе вкушалі, но токмо тая, яже ізписано знають, біті нешкодлівая, іначе наіліпше учінят аще себе, которое неупознають, родітелем, албо учітелю прінесут, і по сем случаі должност сіх ест оддаліті вшитко шкодлівое.

Примічання 2. Такожде подпішете тімѣ, — іже кажут: да дѣти от малості всякім преміненіям возжухам і времен неудобстем даліе степенѣ прівікаются, — дѣтіна бо глаголу Локкса что возможем творіті, аще тако будет іміті тѣло которое ніч не знает протівнаго істерпіті, і не ест состоянія на світі, которі своя тяжесті бі не мал, но кажеме да степенос будет прівіканіе, і дѣтіна на такое да не принуждітсѣ, еже от естества ізнесті не может, помалу же як іскусство научает, ко вшиткому мож прівікнуті.

Глава вторая.

О сретствіх хранения здравія младенца.

Член перві.

Средства естественная.

§ 9. О воздухѣ.

Ко храненію здравя самое естество необходимо пожадает воздух чісті, человек бо нечісті воздух во себе непрестанно тягущі які евіща горящая, яже во расплінном воздухѣ загашается, — ізбліднет, ослабнет, прежде еремене увядает, і недугі себі пріобрітает, сегораді воспітател знающе добрі великое тишеніе воздуха, во здравіе младенца 1. оддаліт із обіталіща вся, яже боздух погубіті могут, якая сут н. п. іспареніе гарячіх углей, сушеніе одежд, лампадовъ албо многіі свіщеі гореніе, куреніе, заношеніе многіх пахущіх цвітовъ албо плодов; 2. Же воздух обіталіща обновіт, раствореніем вежоров і дверей, — албо аще сіе неможно. Віабами да віженетсѣ нечісті воздух, обічаіная вікуренія домов на много ползуют. нѣкая же і вредная сут, хотяі і пріємні запах іміют. 3. Во зімі великую теплоту во доміх недопустіт, во країні же час внѣшнаго воздуха ім подает, помалу же научіт дѣтіну прівікати і по твердѣшему аіру, но всегда со доволнім расмотрініем.

§ 10. О корміяхъ.

Ко развітію і совершенію тѣлесніх сіл необходимо потребні сут кормі, ястіе, сіріч і пітіе без которіх не токмо не развіются своїм рядом сілі, но і цілі человек помалі растніет. Совзором корм позорствовать іміет воспітател 1. На своіство іх (качество); 2. Міру (количество) і способ употребленія.

Что течетсѣ до своіства корм дѣтіні, во самом началѣ матерь одолжається дѣтіну своінственнім млекомо годовати і нелекко пітаемая предати, як о сем красно говоріл уже Геллія греческі філософ ко матері, яже до ку свою от должності пітанія дѣтіні своінственнім молоком оттяговала: Молю ты жено, глаголаон, оставі юд цілу, і всю біті матер сїна сваего, чтобъ за новшу, несовершенні, і половністі род ест сей матерей родіні і дораз от себе отверечі.

Во сілнѣшем состояніі младенца ко воспітателю прінадлежіт позорствовать, якіі кормі младенцу себі врученному подобаются, во семже правіло сіе держати іміет воспітател, так усліуется соділаті жебі дѣті помалі прівіклі ко всім яже не шкодлівая сут, і тѣло человекіское пітаюшая, — позор еднакож всегда да іміет на особлівое каждія дѣтіні состояніе сіе указует самое

іскуство, не всім бо еднако вдячніі сут особенная страві, но інная предлюбіт муж, інная жена, інная дѣті, і то кажды не всегда еднако во разлчннйа времена і состояннйа. Во особо же дѣтем наіпрстоінѣшіі страві сут: естественно ізвареннйа, лехкаго стровеннйа, бес аромат, наіпаче сілнншійа і о мало солюку чнненнйа — пітомцем слаткнм проізрастнншнйа земная наіспособннше подавають яденнє, і на том помалу могуцца ім і мясная во всегда со плодамнйа земннмі мншанна датн, наіпаче аще стоїт тоє прнмнчаннє на філозофа греческаго, же: ізобнльное яденнє тѣ дух сочннїт тупн, і дѣтн гнѣвом велнкою сурзвостню і глупостню наполнїт тѣло недугам постоянноє обнталнще содѣлат. — Что же течетца до мнры яденнйа сню опредѣлнло бн во желаннє яденнйа дѣтей, но аще бн всегда колн дѣтнна прото яснн себн сня подало, лехко бн чрес мннм яденнєм хороту нѣкую на себе утягла, албо во хнбу ненаснтностн бн упала, сегорадн воспнтел совзором мнрн снє пред очнма держатн імнєт, да снрнч велнкої ненаснтностн дѣтеї храненнє учннїт, жебн онн прнвнклн ізвнстную мнру во ястн держатн, і то наіпаче тнї, нже на сѣднцн жнвот прнготовляються, — вопрекн же пакн безумнє ест дѣтн гладом мучнтн, абн онн краснаго образа блнї яко же і те непрстоїно ест дѣтем без нуждн средства подаватн, возбуждающа желаннє яденнйа. Совзором способа яденнйа воспнтел надзнратн імнєт, да дѣтн швнтко не ядят, лѣпше бо аще страва зубамн добрн ражжветца, як аще дарабамн нспущаетца, во жалудок, далнє снло теплнйа страві да ім не подаются, снє бо кров снло распалнїт і возбуднцца, зубы же погубляться напоследок во яденнї да держнцца ряд нѣкн і время, снщн бн здравю лѣпше совнтується, як непрестаннм албо безряднм напнханнєм жалутка.

Суда прннадлежнїт і пнтіє жажду бо многнм тяшше может претерпнті человек як голод, дѣтей наілѣпше во сем дѣлн срество подало самое естество во водѣ, — вно, паленка і нная мощная пнтія юношеству шкодят і развнтіє снл пренядствуют. Прнмнром да будєт слндующєє нскуство. Пеїковн аще подаетца напої сілнншнї, растн не будєт, і помалу і здохнет — так і дѣтнна хотнї не ест во еднном рядѣ со пеїкамн, еднакож подобнн маєт утрупок — туї еднакож разважнїт воспнтел яко нѣкаторнм дѣтем во своє врємя нє будєт шкодлнвое, і мало вно водою растворєнаго податн.

§ 11. О одеждѣ.

Между срєствамн естественнмн храненнйа здравня младенца ест і одѣяннє, сею нужду як естество так і взор правнн доволно указует. Совзором сєго воспнтел нѣкая оддалнті нѣкая же положнтельно храннті одолжається. — Во первнх снрнч да оддалнїт вшнтко то, что свободнншєє двнженнє чрес днханнє і развнтіє удов (внншнї:) тѣлесннх прапядствует н. п. ускнї наперснѣк, обутня ногн нстнскающа на колнко шкодят снцевая здравню дѣтеї нспнсал. Да оддалнїт далнє вшнтко то, что вшємнрное ест во одѣяннї, что лехко ест і бнстрому дѣтннн пренятн, албо ачеї і упражнєнню тѣла вреднті бн могло, н. п. долгу одежду, тяжкнї чоботн.

З взора не нравственностн во общє вшнтко то одѣяннє оддалнті воспнтел еже шкодлнвая страстн во дѣтєх пронзвестн, і возбуднті бн могло, як сут: пнха ненавнсть, туїже несвободно забнті і то, же одѣяннє яко храненнє ест срамотн естественннйа, тако много раз і повод ко многнм злостєм. Положнтельно же уснловатнся будєт воспнтел, да одѣяннє не долгоє, лехкоє, шнрокоє, нє вснх частєї свободное, і по прємннєнню врємен разлучное будєт.

§ 12. О обнтаннї.

Яко обнтаннє велнкоє імнєт во здравнє человека течєннє, кажды знает і без

что во теперішнем состоянні не можеме біті. — Сегорадї воспитател совзором обітанія дѣтеі позорствоватьт мает, да будет дом перві раз шірокі і вісокі, ясні і сухі. 2. Да будет со домом фаміліі — соклочен. 3. Раді надзірателства недалеко от родітелеі дома — во прочем умное і правное дѣтеі долгодѣланіе пожадает до слугі і служніці во дом іх незіло заходят наіпаче долготамо не содерживаются, ніже прівітанія гостеі во іх домѣ не совершается. 4. Да оддаліт воспитател от обітанія дѣтеі вся, яже могут біті вредная і пітственная, н. п. нѣскіі лаші візоров, степенні неогражденні, і разная обітанія, во которая ударятся могут біжуші — потом орудія і т. подобная.

§ 13. О чістотѣ.

Особенное здравя храніліще ест чістота, бес которой много недугов разлівается во младенці, чістоту всі дѣті наіпаче же своіственную учініті іміет, ко сему же дѣлу прістоінішаго средства нѣт як прівіканіе дѣтеі от младості, жебі сірчч она во домі, одеждѣ, сосудах, ястіі, постелі, і словом во всіх дѣлех чістоту і ряд держала, суда прінадлежіт даліе прімір родітелеі і воспитателя.

Ко чістотѣ прічісляют воспитателіе і внутреннее, тѣла віпражденіе, самое естество, чрес разніі нуті звікло вігнаті растворенная, і не здравая часті іс тѣла, от всюду проісходіт і фізіческая нужда, віпражденіа і очіщенія внутреннаго; — Воспитателѣ во сем дѣлі токмо о том позорствоватьт іміет, жебі младенці сіе очіщеніе із слінівства, албо ініх прічін не препядствовалі, якоже і о том гатку да мает, жебі («младеж:») вопрекі віпражденіе сіе средствами насілственнімі не побуждалі, н. п. куреніем догана, теплімі одеждамі, албо обухновеніем. Аще же чрезмірностѣ албо оскудѣніе очіщенія сего внутреннаго, із всепорядочнаго организма проісходіт своім врача да употребляет воспитател . . .

§ 14. О купелі.

Нетокмо ко очіщенію тѣла, но і укріпленію его і храненію сго от многіх недугов ползует купел младенцеі. Давніі во каждом маіже домі імілі свої ванні, которі обічаі і нінѣшніі врачі вручают, во сем дѣлі воспитател пред очіма да держіт слідующая:

1. Во первія уже лѣта да научіт младенці ко студеннім купелем, но токмо по малу і степеннѣ, всегда пред очіма іміюще каждого особенное тѣла сложеніе. 2. Не допустіт младенцу скочіті во студену воду, когда ест упрілі, сіе же наіпаче упознает із под плещі, аще еще вовхкіі сут, 3. Купатіся дораз по обідѣ албо вечері не ест здоровое, наіліпше рано, албо і вечер, но не дораз по ястіі ніже мало что пред ночіваніем. 4. Во ріці купатіся полезнѣше нежелі во домі, но позорствоватьт потребно, да будет купаніе сіе во міестѣ значном, где погібелі не ест, і всегда во прітомнасті воспитателя, жебі ся препядствовало всякое спосволство, і отдалілося фізіческое і нравное зло, что наіпаче случітся когда мнозі купаются во еідно, откуд всегда прістоіная ко купелі одежда да употребляется. 5. Ісходівшіх іс купелі ручніком поутераті подобает на скоро, і облещі, да не застудятся.

§ 15. О двіженіі і помощи тѣла.

Двіженіе тѣла ест едіно, і ізряднѣшніх тѣла требованіі, якоже бо непрестанное почіваніе ослабляет тѣло і дух человекскі, тако которія укріпляет місщі тѣла, побуждает сілу цілѣ, проіжвождает круготеченіе крове і соков, сломагает строеніе, что болше: духу человекскому много ползует, возбудіт бо сілі умніа, человека веселішаго учініт, і ко пріемленіі превосходнѣшіе

чует способнѣшаго. — Откуда проміслителні началнік Богъ благополезно всадил силнос во дѣтинская сердца чувство ко движенію на толко, же як искусство указует дѣтина аще здрава ест, на одном мѣстѣ не спочинет, но непрестанно двігается. Сегорадѣ воспитател прїродную сію наклонност во дѣтині нікакоже уталиті, но паче дѣствителні твориті условатіся мает, дѣтину непринудит ко постоянною сяденію, но паче, аще утямит тихую біті, сже обичайно знак ест немощі, тогда сам ю возбудит, ко движенію (что упраждненіем гімнастическим о чем пѣзніше будет слово статіся может:) во всіх же оддалит всякос злоупотребленіе, чрез мірні крік, скока что совітованіем, непомінаніем, руководством получиті возможет.

§ 16. О почіваніи, і снѣ.

Сілі наші каждоденно ослабляют, і вичерпаются непрестаннім упражненіем, ко обновленію же сіх і питіе і інная преждереченная средства, но ко сім потребнос ест почіваніе і сонъ доволні, сілам і прїродѣ прїспособленні, что уже і самое естество доволно указует, опредѣленіем време не почіванія — воспитател совзором сего слѣдующая іміет наблюдать:

1. Первых літ дѣтінства младенцем да не допустит довго срамоваті, сіе бо развѣтѣ сіл во дѣтѣх предпядствует, і вичерпает, наіпаче же малім дѣтем нічтоже так непотребнос ест, як сон тако, же аще і много сплят, такімі дѣті нѣт чегося бояті — но во слѣдующіх лѣтах, як тѣло развіто ест много спаті наіпаче, аще сіе во обухновеніе преідет, як тѣлу, так і души шкодливое. во прочем, чім слапші ест нѣкі і болше упражняется чрез день, тѣм болше часу для почіванія допуститі потребно.

2. Совзором способа почіванія да хранит жебі дѣті вѣше главі рукі непространялі, ніже под главу полагагалі, албо горінец спалі, во прежнѣх бо случаях, жлі стіснутся, кров во теченіи препядствуется, уді затерпнут, во послідном же случаі сон беспокоіні ест, діханіе ставает тяшное, — наіліпше спаті! На боці дѣже расслаблені відітсѣ, наіпаче же на правом совішуют.

3. Аще случітсѣ же дѣтина нѣкая постоянно спаті не может сіе акі знак недужности, врачу да ізвѣстит і его совітованіе да употребляет, бабская, же нѣкая средства да одбігает, якая сут подаяніе варенаго мака, уж во Аустріі под 1802 рока, под угрозеніем кар заказано ест, — смруженіе, і умовеніе тѣла со вівареннім віном, лятіе воска, колісаня яковая средства насілственная по прімічанію врачей тѣлу і духу человѣческому шкодливая сут.

Член 2-і

О средствах здравя художественн.

§ 17. О упражненіи сіл тѣлеснѣх во обще.

Между средствами художественніми развітіе сіл тѣлеснѣх спомагающімі наіпаче вручається от воспитателі упражненіе сіл тѣлеснѣх і то достоініх, гісторія бо искусство научает, яко упраждненіем пріліжнім сілі тѣлеснія до дівнаго совершенства прівестіся могут, яже вся якоже ползу і нужду упражднення доказуют, тако і должност налагают воспитателю, жебі упраждненіе сіл пітомца не оставіл — во котором дѣлі сія пред очіма да держит во обще: 1. Да предложит разумітелно младенцу ползу і нужду тѣлеснаго упражднення. 2. Ко сему да прінудит і способ да укажет. 3. Еднакож хранітсѣ іміет, да во суетнѣх албо вредіті могущіх дѣтеі неупражняет н. п. во художестві на главі стояті, албо ногами пісати.

§ 18. Во особ о оупражненіи органа зрїнія, і слїшанїя.

Яко орган зрїнія і слуханїя упражнїятї потребно во малолѣтнїх каждї лехко допустїт, іже 1. Союз сїх органов чувственнїх со душею розважїт, — сїмі бо органамї разнїя предметї души представляются, із которїх потом раздаются понятїя, создѣляются расужденїя, і так вївоздається істинна, ізняя же правїла жїтя вїлїваються. 2. Сїе утверждает і іскуство по которому ізвїсно ест, яко тїі іже слабї маюць сїі органї сїло тѣшко на болшое совершенство воздѣланїя своего ступїтї възмогут, прїходїт 3. і то, яко слабост всїх на толко важнїх чувственнїх орган многая радостї і утѣшенїя от человека утягнут что прїмїр глухїх, слѣплїх і глухо нѣмїх явно указует — воспитател таже туї наблюдать мает слѣдующая: А) Органї сїі наїпаче зрїнія да ненасїляются, аще паче погублят нежелї совершаются; Б) Упражненїе да будет степеннѣ, естеству сїрїч органом прїспособленно, і воспитанїю дѣтей прїстойно, вопрочем С) для упражненїя сего особенная часї прїписатї вїшшемїрно біло бі, средство же врачевная для укрїпленїя их прїписатї воспитателю несовїтується, — сїе бо ко врачом прїнадлежїт;

§ 19. О оупражненїи органа бесѣдованїя особеннѣ.

Орган бесѣдованїя особеннѣ во дѣтех упражнїятї потребно, от якого самага завїсїт что і іскуство научает, іс котораго ізвїсно ест, яко людїе во лїсах между звїрїи находженїи і во дорослїшем ставї своїм способом бесѣдоватї научїтїся не могут («прїмїрї о сем прїносїт наперед Schvaigår de statu animee hominis inter feras adolescentis argentorati 1756») чтод же дѣтї нѣкая скорїе інїя же повелѣ начїнаюць говорїтї сїе завїсїт от естественнаго сложения органа, і бесѣдованїя, далїе от тїх, которї дѣтїну во своем товариществї маюць, і от способа, которїм дѣтїну бесѣдоватї учат, зато во сем дѣлї слѣдующая будут воспитателю наблюдаема:

1. Дѣтї временнѣ да положатся во тое состоянїе, жебі прїнужденнї білі бесѣдоватї, сїце бо скорше почнут говорїтї н. п. так да устроїтся дѣло: жебі дѣтїна да что требовала і тогда не зрїнем, не тѣледвїженїем, не прерваннѣма но совершения словами тое просїтї да прїнуждїтся сїе же наїпаче статїся может чрес матер доїку говорлївую жену; еднакож во сем дѣлї да хранїтїся воспитател і родїтелїе от всякаго насїлствїя аще бо скорїе прїнуждятся дѣтї ко бесѣдѣ нежелї естество і сїлї допустят, бесѣда таковїх содѣляется погрїшна тїха, слаба, дроботлїва, что чрес болше роков потом держатї звїкло, і тѣшко можеться нїзложїтї;

2. Да іміюць дѣтї прїмїр во котором себе во бесѣдованїи прїспособлїятї възмогут, дѣтї бо учатся бесѣдоватї повторяюще тая яже чуюць сегорадї прореченая нѣкая ім да предглаголються ясно чїсто, помалу, і разлїчно, частоже да повторяться, — откуда сїло погрїшат тїі, іже самохотно погублят бесѣду свою со дѣтмї бесѣдующа, і так прїнуждят дѣтїну два якї язїкї учїтїся.

3. Дѣтїна аще погрїшно проїзрекла слово, дорас полїпшатї потребно ю, н. п. аще буква албо словї премїніла, або когда дочто нечїсто, скоро, грубо, твердо проглаголала, когда послѣдная букви, албо слогї прїкусїла сїя аще временнѣ непоправлїтїся помалу во обухновенїе прїедут, і ледва даколї вскоренїтїся възможут.

§ 20. О оупражненїи во вїщанїи і согласном пїнїи.

Ко оупражненїю органа слова прїнадлежїт і упражненїе во вїщанїи («Declatio;») і со гласном пїнїи, сїе бо і младенцем потребно ест наїменше на толко, жебі каждї прїстойнїи себі способ і глас прїобрїл ко можному вїраже-

нію понятіі і чувств своїх сіе же наліпше научітся от лиц, которая со нѣм обхождят сегораді еще хібу учініт н. п. дробочем, албо дух тягнет не во своем містѣ поправіті потребно і нужное напомінаніе подати.

Во особ же совзором сіх, токмо во кратці прімічаеме, да младенец во пініі, і віщаніі совершенше упражняетсѣ токмо тогда, когда уже довольно крѣпкое мает тѣло, і дух иначе бо лехко пошкодіті ему возможет, потом упражненіе да будет постепенное, от гласа сіріч нѣжайшаго — вещь же да ізбератсѣ лехчайшая первіе і таі знамная, юже лехко похопіті может, на-последок же яко от всякого насіліа хранітсѣ подобает, тако і слапшему наіпаче еще младенцу правіла теорітическая віщанія предложіті суетное ест дѣло, но паче сам воспитател іс сіх правіл да произведет себі нѣкая, по нѣх же дѣствітельно можем весті пітомца сваего во дѣлі віщанія.

Прібавленіе. Ко сему упраждненію много прінашаает і віщаніе народная (:declamationes publice:) на которая себе юноші особліво пріготовляті звклі, аще бо от боязні яже естествоно во сіцевом дѣлі пріходіті звкля со временем много свободятсѣ единакож і туі пред очіма іміті потребно, да не полагают красоту і вячност віщанія во кріку великом насілств страстеі, но паче всегда естественную гласа пріемностѣ подержаті да усілуотсѣ.

§ 21. О оупраждненіі прочіх оудов тѣла.

Хоть якое состояніе себі віберет пітомец всегда лехкост і способност оудов потербует — бес порядочнаго бо употребленія сіх не будет способні должностем стана сваего задосіт учініті, оудов упраждненіе і способност пожадаст і самая внѣшная прістоінност так, як і прістоінност, аще бо человек ногі руки но завзатому между людмі обухновенію, і правілу сложіті не зает, смішні будет і презрті — откуда воспитател ізрядное совзором употребленія нох позорствоваті маст, да от первія младості научатсѣ і прівікают дѣті лехко сміло, крѣпко ступаті, сіе однакож тогда да творіт, когда уже дѣтіна способна ест ко хожденію потом і отом да труждітсѣ воспитател, жебі дѣті во шествіі суа туда не колісаліся, албо напротів які древо недвижімое ходілі.

Что же течетсѣ до рук сіх способност наілѣпше произведет воспитател, аще дѣті роботам ручнім пріучіт, ко которім, і бес того на тѣліко наклонное ест юношество — сея ползу і совзором доросліших ясно указует ісукство, воспитателю же коло воздѣланія сіл тѣлесніх пітомцеі і способ подавають многая полезная понятіе дѣтем вперяті, сілу расудітелную, чувство чеснаго, краснаго радости сожалінія совершаті — обаче работа сія ручная да будет возрасту і сілам младенца прістоїная малолітнім наілѣпше даті дачто бабраті іс тѣста, воску албо гліні, дорослышім же можетсѣ вручаті обробленіе квітов, сала чіпеніе і робленіе вещиі ко іграм способніх, красні обічаі бул но не-туже дѣті височайшаго поколѣна ремесло нѣкое учіліся, сіце бо нетокмо способностѣ пріобрілі орудіамі добрі управляті, но і художества і работі іх расуждаті, і почітаті.

§ 22. О дарах гімнастическіх.

Чрес ігрі гімнастическі разуміотсѣ сілнѣшая нѣкая упражненія, яковая сут: мѣснмі стезамі бігаті, скакаті, метаті камінці, плаваті, на ледѣ сліскатіся, у греков і рамян разная ігрі білі во употребленіі, но много рас со убітком здравя, і нравственності соключенная; яже туі воспитател пред очіма дерзаті іміет, сут слідующая:

1. Да сѡтвѡрит прѡстоїное іх ізбранїе, таковая сїрїч упраждненїя да ізберет, яже во себї албо пожїрающе состоянїе младенца сѡт полезнѣшая, н. п. метающе условатїся центр ударїтї полезнѣшее, як далеко метатї, далїе позор треба їмїтї і на лїчное состоянїе младенца, і его способность, не каждї бо однако знает метатї, албо бїгатї, — что болше і совзором одїнаго тогожде младенца, во разная времена і возрастї разная маот дѣтї упраждненїя — напоследок да ізберет їгрї такї, яже сѡт дѣтем любїмї.

2. Да прѡстоїно іх прїспособляет, сегорадї всегда на конец їгр позїратї потребно, не зато бо упражняется дѣтїна хожденїем албо во воздухѣ скаканїе другїх во удївленїе прївела, но да сїще способность получїт себї но погїбелї помашї, далїе же во сїцевїх упраждненїях постепенно поступоватї потребно.

3. Да оддалїт вся, яже младенцем шкодлївая моглї бїтї, ко котором дѣлї на два вїдї позїратї мает воспитател жебї сїрїч їгрї нї здравїю нї нравственностї, на погїбел не служїлї, юношество неїскусное ест, зато тьяшка і бїдственная почїнатї любїт, ест і своевольное зато лехко сочїнїт нравственностї протївная, сегорадї їс всїх вїдов гатковатї мает воспитател на время і мїсто сїцевїх упраждненїї, далїе на орудїя которїма упраждненїе совершается, н. п., якї мотус которїм горї лїстї мает дѣтїна, якїї потковї которїма ковзатїся будет на ледѣ — напоследок совзором здравя тѣла вся оддалїт яже сему шкодїтї могут, якїї сѡт: по сїлнї тому двїженїю себе їзоблсцї, во горячостѣ тѣла пїтї, во время скаканїя язїк между зубами дерзатї, совзором же нравственностї условно позорствовать мает воспитател да оддалїт вся, яже душу младенца ожесточатї, албо погубїтї бї моглї, сегорадї когда со саблямї борется, да не возбудїтся во нем прїстрастїе боротї, албо колї со же некїм полом їгат, да не возбудїтся поход вредная, албо во плаванїї срамотї порушенїе да не бївает.

Глава третья. О оскудѣнїях і недузїх тѣлеснїх.

§ 23. О источнїцїх оскудѣнїї і недугов тѣлеснїх во обще.

Хотѣ як наї услужется воспитател оддалїтї препятїя здравїю шкодлївая, хотѣ як да употребляет средства здравїе укрїпляющая единакож тая будет всегда воля тѣла человїческаго же оно не может оскудѣнїям і напоследок растлїнїю подвержется, недузї бо от тѣла человїческаго отлучїтї неможно.

їздателїе педагогїческї разнїї тїлеснїї недутї дѣтеї їс трех источнїков проїзвестї звїклї: 1. їс самага способа жїтїя дѣтеї; 2. їс употребленїя і употребленїя сїл тѣлеснїх: 3. їс возмушенїя і бес порядку органїзма жївотнаго;

§ 24. О первом источнїцї недугов тѣлеснїх, способї сїрїч жїтїя во особѣ.

Что течется до перваго источнїка, їс сего проїсходїт: 1. Слабое пїтомца і мякшее тѣла соедїненїе і состоянїе, потом 2. Злїи навек. Хотя їбо много рас дѣтїна от рожденїя уже слабша ест, единакож слабога сложенїя по болшої частї прїчина ест роскошноє і мяккое дѣтнї жїтїе бо не прївїкает ко премїненїям внѣшнїм воздуха, совзором сего таже да їслїдует воспитател якї бїл до селї жїтїя способ у пїтомца, і як можно бї сеї способ премїнїтї, албо токмо уменшатї шкодлївостѣ — злї же навїк дѣтнї проїсходїт от туду, бо прївїкнет на толко ко нѣкїм предметом, албо мїсто положенїям, же бес погупленїя здравя от нїх отлучїтся не может, совзором сего недуга такожде да їслїдует воспитател, як он во дѣтнї родїлся, як рашїрїлся, якїмї сред-

ствами можно бі ілі цілком істерті, ілі токмо уменшати сілу і шкодлівость. Уже із естества обога сего недуге слідуєт яко степеннѣ і сіло помалу поступовати потребно, во ісправленіі і ісціленіі їх, нагле пріміненіє здравію дѣтні лехко лі шкоділо, н. п. аще дѣтіна всегда во теплоі хіжі перебувающа нагло бі віложена була студенні, або дождеві, істѣ преміненіє во здравіє стало біся, — аще бі нѣкая дѣтіна омерзініє деякої страві імела, і нагле бі насіліл воспітател на яденіє із нея, лехко біся статі могло, же дѣтіна бі вимстала страву і во великою хвороту впала, но во сем дѣлі разумно поступовати потребно: 1. Сам воспітател смачно доядат, іс таковія страв, прохваліт юу, і напомянет дѣтіну яко жаловаті будет аще із неі не будет ясті, да понукнет даже токмо покушати, сіє аще учініт дѣтіна, лехчаіше пріведется ко яденію, наіпаче аще прежде дѣтіна мало ізголднѣла. — Что тоже созором сіх недугов, наблюдати потребно воспітателю, сіє ест: Да сіріч неупотребляєт насілственная средства, н. п. угроженія і карі, ніже безрассудно непрімінєет нагло прешедші способ жітія пітомца як новотні воспітателіє звіклі чініті, і як кажется: перві уже день служенія своего воспітателіє біті хотят.

§ 25. О втором істочніці недугов тѣлеснїх пріспособленіі сіріч сіл тѣлеснїх. Іс второго істочніка пріспособленія сіріч сіл тѣлеснїх проісходіт: 1. Малодужность, глуповатость, і лїнівость дѣтеі аще сіє утяміт воспітател во дѣтіні да іслідуєт прічїну, аще прічїна будет во самом сложеніі тѣла совіт врача да воспросіт, аще же прічїна будет тая бо младенец доволно не упражніл сілу тогда упраждненіє сіє воспріяті потребно. Іс непорядочно пріспособленнїх органов і сіл тѣлеснїх проісходіт, яко 2. Дѣтіна ест крївоока гунїва, загакліва або похрамлієт тѣлом непрїстоїно мечет, ногі ізбїваєт, і мотаєтєя во сіх случаєх таже ісслідоваті надлежіт, ці поправдѣ вїнні сїі із злоупотребления сіл проісходят або сут от составленія органическаго которое токмо врачом ісправітєся токмо может, аже із злоупотребления вїна проісходіт тогда во самом началі напомянуті і окрїчаті потребно младенца, і закладаті злоупотребленіє дотлі, доклї во обухновеніє непрїдет, якоже і злаго істочнїк заткаті так н. п. загаклівїх сотворіт страх, крївоокїх світло із бку до очей нападающее, крївленіє лїца прїмір другїх, ілі неспособная одежда, от сіх тоже первіє ісвободіті потреба дѣло ізвїстїті і совіт єго употреблїті. Во обоїх же случаях младенца на оскуднїя своя внімателнаго творіті надлежіт, показующе неудобность і шкодлівост і сім подобная настоящїх оскуденїі, якоже і протівная лѣкрства єму указаті потребно, на употребленіє онїх прїнуждаті, н. п. аще нѣкто ест сіло загаклівї, дапрїнуждѣтєся частѣше прїзрещї на голос і на скоро нѣкая річенія, — вопрочєм яко сіх оскуднїі ісправленіє сіло помалу совершаєтєся, і многое долготерпїніє пожадаєт во себі разумієтєся, много рас вся усїловност воспітателєя сутна ест, часто і нарочком прєпятїя єму полагаютєся, во дѣлі сем, мудрі еднакож воспітател і во сіх случаєх не даст вєя оддалїті от прїдпрїамого намїренїя.

§ 26. О третѣм істочніці оскуднїі тѣлеснїх возмущенїі сіріч організма.

Созором третяго істочніка недугов возмущенїя сіріч організма назначїме, яко і туі воспітател прічїну сего іслідоваті імїєт, часто бо возмущенїє організма проісходіт із сіло возбужденної сілі вообразителноі, або овзбужденнїх страстєі сїю таже прічїну да усїлуєтєся вїнаїті воспітател ізобрїтєше же всеобщая средства суда прїналежащая да употреблєет, каковая сут восвеселеніє младенца, полезная упражненія ума, сілі вообразителнїя, і

страстеі ослабленіе, утѣшеніе, суда приналежит ученіе отвлеченних і паятъ аче упрядняющих наук, як сут :арифметика, ученіе язиков, гісторіі естествоення, надлежит даліе і ісправіті погрішная понятія, пресужденія, вопрекі же непристойно творілі бі воспитател аще бі міслил, же сії недугі і оскуденія могутя ісправіті, і ісціліті самім токмо частім напамінаніем, албо возваніем на глас ума лібо совісті, албо сатіріческімі, і вісмівателнімі словамі і реченіямі тѣмже менше наложеніем кар, ождасті плод і дѣствіе очекатія возможет.

§ 27. Способ поступованія воспитателя когда младенец себе хвораго біті глаголет.

1. Аще дѣтина себе хорою біті глаголет, да необлічіт, албо отженет ю воспитател аще бі і сама була прічіною недуга своего, лехко бо случітіся могло бі яко она і істинні свої недуг другі рас затайт которі во началі лехко бі моголся ісціліті; но напамянугі подобает младенца чтобі он кол скоро себінедобрі чувствует, сіе дорас воспитателю открив. 2. Ніже сіло лехко вірнаго себе показати іміет воспитател частократно бо ставается же младенец болнім чінітця, токмо прото: жебі нѣкая неудобства от себе оддаліл н. п. абі неучіся, ілі до школі непішол. — Аще явно ест же младенец токмо болнім прітворяется, і воспитател да прітворітця, а младенца да за істинно болнаго держіт, его тѣсноі дѣтеі да подвержет, да не буде ему во власті із ложа станугі, ігратіяся, такожде же і мало что ясті да ему оіспредѣлітця. Аще убо прітворні ест его недуг, тоді младенец себе дорас здравім покажет, паче, нежелі тако крѣпко от всіх содержатія бі прінуждені бул. 3. Мало-важнаго недуга раді не іміет дорас прізватіяся врас, зане во молодом тѣлі младенца ісціляемом частократно болше помоществует благое естество, нежелі лічанія врачов, яке і новія недугі віяніті могут; но вопрекі аще недуг великі, і бідствіе біті відітця, кромі всякаго медлянія врач да прізоветця. 4. Сам обаче воспитател да неіспущается во ісціленіе нѣкоого тяшкаго і бідственнаго недуга, дане, аще бі неудалося ему, тогда вся теченая слідствія ему бі внімаліся, разві во случаех напрасніх (н. п. затопленіі — во сіх і сім подобніх случаех імілі бі знаті і родітеліе і воспитателіе что дѣлаті подобает і до того времеіе до колі врач прідет не злое дозріет, і станет неізличімое. Во дѣлі сем вручает кнїгу. *Stubii Liber in hume ufum 1797. Adalberti. Canda. Pragocel 1796.* тіпом ізданія 5. Пріходящу врачу, во ісцідованіі істочніка недуга да споспішет воспитател т. е. сам прежде із младенца пріянтнім і прістойнім способом прічіну недуга да ісслідіт, ізобрітенну прічіну врачу іскренно да ізьявірдаваше і свое прімічаніе; і да недерзнет нѣкую от відоміх себі; хотя і сам подал сет, прічіну о недужност утаіті, і неоткріті; потом препісанія врача, всяческая ток о точно совершіті для болнаго да усілуется.

§ 28. Два особенная тѣла оскудѣнія.

Частократно случается отрочатем яко оні мочу содержаті не могут., і кромі волі іх во снѣ ілі вднѣ мочі втеченіе іміют; Оскудѣніе сіе раждається ілі із недужності тѣла, ілі із злаго навіка, ілі із нечістоті; во первом случаі воспитател помощі врача іскуснаго да неотпущается; Аще оскудѣніе сіе пріозходіт із навіка злаго, навік сеі ізкореніті подобает, ср. ещє; Отроча во опредѣлені час ілі годіну да ізбудітця, да мочу іспустіт, что аще ніколкорас повторітця, самі дѣті прівікнут станугі, егда іх естество прінуждіт ко мочінію; Аще вопрекі ізобрітет воспитател яко младенец із небреженія токмо ілі лі-

новості, бо во ноші стануті нехощет, — сіє творит, тогда напамінанія сілная і карі, — тогда же средства разная і непристойная употребляті может воспітател. — Во третѣом случаі, — аще нечистота ест віною сего оскудѣнія, о том наіпаче пещія іміет воспітател да младенца своего ко чистотѣ приучит, да он во день себі ко мочію, да неподается ім ястіє і пітіє, мочу віняюще, да постеля іх не будет мягка, нїже доні ношіні зіло теплі.

Второе оскудѣніє во младенцех находімоє бїваєт сіє: Звіклі сіріч младенці нѣкоторіі во сіѣ оскверненіє ілі полуцію страдати; наколіко оскудѣніє тѣлесное вредіт тілу і душі, научает правоученіє. Здѣ паче всего во том труждатія іміет воспітател да ісслідуєт причіну оскудѣнія сего, может бо оно проісходіті із зрїнія прешетшаго бесстїлнїх іконов, ілі сілі вообразітелнїя, ілі із обхожденія со лолом женскім частократно, як причіною біті может і бесстїлность тѣла невінная, ілі нечистота. Изобретену же істочніку оскудѣнія сего предпредіті ему, і аще возможно ізтрібіті его подобает; да увіріт даліє пітомца о бідствїі і вредѣ сего состоянія. — Но да хранітєся во сем дѣлі воспітател, да не бесѣдою своею албо інім способом, о сем дѣлі во младенцу мішленія вообразітелная і сім подобная возбудіт яже до толї не знал, даліє отдаліт вся яже злому сему пособствуют; сегораді да недопустіт жебі младенец скоро, і пред часом спатї лягнул, і тамо із бока на бок оберталєся, а вопрекі рано, чтобы довго въ постелї лежал і напоследок нєя средства оскудѣнію сему прєпятствующая употребляті да подцітєся.

Глава 4-я

Наставленіє пітомца.

Яко он себе самого дѣлаті должен.

§ 29. Наставленіє ко промішленію і попеченію.

Понеже разнаго рода бідствїя тѣлу які погібелѣ послѣдню наносіті відятєся тогораді пітомца приучіті потрібно ко проміслїтелному попеченію тѣла своего, і отлегкости духа во обухновеніє прїятїє дерзатї. Сам пітомец чувствозатї імієть, колїкая пованї ест іздравіє тѣла, і о нем сам іміті должен ест попеченіє, для того воспітател по данному поводу прїкладатї маєт, которїі пред пітомцем случїлі бї ся і должаєтєся показатї, как лєхко человек свое здравіє утратїті может, как смутная слїдствїя от невінїманія раждатїєся могут. Колїкое ест безуміє кратковременнїм усложденієм бідность себі купїті, як долгое время ізносімую; так ест нужно і отдаленая слїдованїя ізносіті: рассмотрїті, із знїх же зловредное тѣлу помалу неізвїстно слїдоватї, обїче смотрїніє собствєннїх дѣствїше звїкаєт біті, нежелї хотя наісілше, но обаче точїю всеобщєє напамінаніє. Аще воспітател купно пітомца ко содержанїю і вбїжденію себе самого от юношества прїучит, і сам себе прїкладом представіт, сіло много ко содержїнію фізїческаго добра протїв себе самого поврєжденію совершен ест. Напротїв же опасно да хранітєся, да не пітомца сіло прїскорбнаго во состоянїї тѣла своего сотворїт, понеже сіцевая прїскорбность і тѣлу і душі вредная ест.

§ 30 о чтенїі кнїгъ врачєвнїх.

Совзлором кнїгъ врачєвнїх то во обще прїмїчатї подобает яко кнїгі сія хотячі із частї вєщества ілі предметов, яке во нїх находятєся, могут біті велїкія ползі; еднакож понеже разднїх человеків і во томже едіном недузї по раздности сложенїя тѣла, по раздности, темперамента, і по разности стє-

пенної тогожде недуга, различное подобает біті ліченіе; сегораді чтеніем книгъ врачевнихъ точію во нуждѣ іміетъ человекъ, таже і пітомецъ здравію своему спомоществовати, зане аще присудитъ врачъ іскусніи, сей упознавшіе недугу болнаго, і природу его самъ прістно намѣти можетъ нуждная врачевнія. 2. Во чтеніи даліе і избраніе творити треба зане не всіхъ книгъ чтеніе равно ползуетъ, содержатъ бо во себѣ многа избіточная, ілі спомоществуютъ на соблазнѣ паче служащая. Тімже разумніи воспитателъ во случаї, когда оскудѣнія суетнаго... токмо книгами виполнитися можетъ избраніе печально да творитъ і слідованія да рассмотритъ прежде, нежели книгу во руку пітомца вручитъ.

Часть вторая.
О развѣтїи сілъ душевныхъ.
Глава 1-я.

А развѣтїи сілъ разумителнихъ во обще.

§ 31. Начала общія о развѣтїи сілъ разумителнихъ.

Жебі воспитателъ о развѣтїи сілъ разумителнихъ младенца погрѣшно непоступовалъ, потребно: I. Добріи упознати состояніе сілъ во младенцу во которомъ дѣлі предъ очима іміти надлежитъ; А) Яко сілі разумителнія яже сютъ: Сіла познавальная (внимательная), ніжаішая і вісочаішая (*famltas cognoscendi inferior et superior*) разумінія (*intellectus*) рассужденія (*indicium*) сіла ума (*rationis*) сіла даліе вообразительная (*fabultas sinaginandi, vantasia*) память нееднако звѣкли біті вівіті во младенци, сегораді аще нѣкую слабшую увідитъ воспитателъ, да не заключитъ же і другіи сілі слабїи сютъ, откуда Б) Якоже на собствении сілъ состояніе і свойства вся, тако і на предметі позор іміти потребно, неоднако бо вся способніи сютъ дорасъ ко прїемленію особеннихъ нѣко предметовъ н. п. аще кто свойственна імена на памяти не лехко содержитъ, неможно аще заключити на слабостѣ сілі сея В) Хранитися іміетъ воспитателъ, да ізъ естественна живності, смілості, во бестѣдованіи і нѣка мудрїхъ словъ дѣтїні не заключитъ дорасъ на велїкі умъ. — Часто бо укламлетъ во рассужденіи своемъ, якоже напротівъ бессловностъ, молчалївостъ, несмілостъ і сімъ подобная не сютъ всегда ізвѣстніи знакі тупості ума. Напоследокъ Г) Якоже во малолітномъ ізъ наклонності на нѣкую науку албо ізъ благополучнаго іс тої успїха нерушімое заключеніе на состояніе сілъ разумителнихъ творитъ не можетъ, такъ і во дорослѣшемъ настоящее худое состояніе нѣкія сілі, албо і неспособность несетъ ізвѣстнїи знакъ тупості, могла бо сіла сія невоздѣлана оставити, албо непристойнїи дѣланія способомъ ослабити і разоритися.

2) Во дѣланіи сілъ разумителнихъ рядъ іміетъ держати воспитателъ — рядъ сеи опредѣліло уже естество самое, якимъ бо рядомъ развѣваються, і ізъявляються сілі умнія, такіи дѣлатися надлежитъ, іначе согласіе не будетъ между сілами, і една другу предпядствовати будетъ, і потупітъ, — откуду не може дѣтїна 1) понїмаетъ внїшнихъ токмо вещей дѣланія во душу свою і такъ влівається во неї сіла, познавательная, ніжаішая, которовъ нѣкая ізображенія себѣ творитъ — іхже ясное понятіе помалї токмо потомъ сочинити можетъ, і по сему даліе чрезъ размїшленія і наблюденія прїведетъ на сочиненіе понятїи состоянїи душевнїи н. п. іс гласа, ізъ зрїнія, родітелеї учїтсѣ, маєтъ радостъ, смутокъ, і такъ помалу вївається во немъ сіла познавательная вісочаішая, і умствованія, якоже і сіла вообразительная, а памятью дѣвствуетъ — хотя і сія послїдняя скоріе себе

указует і разливаєт, сегорад і воспітател обще сеи ряд во дѣланіі сіл разумітелніх держаті іміет.

3) Дѣланіе особенніх так як і сіх во обще сіл іміет біті постепенное, так нап память первіе во вѣшніх чувствованіях а не во долечанніх положеніях да упрядженіея, зато, сію постепенность і во вещественном ума дѣланіі храніті падлежит, і нікакоже ко опредѣленнім токмо предметам прітягнуті подобает дѣтну і хотя і развитіе сіл не ест временнѣ привонзанное і возбудітиса іміет еднакож насілственнімі средствами развитіе сіе предуспоріті албо чрес мірно прісіліті не ест свободно, якоже і сіло погрішіл бі тоі, іже развитіую уже сілу зато бі дѣлаті оставіл бо новая сіла ізявілася і дѣлаема ест.

Прімічаніе. Якоже двоякое ест дѣланіе сіл разумітелніх, образітелное сірїч *formalis* і вещественное *materialis* вѣшше казанно нужду обога дѣланія доуказет правоученіе, важность дѣланія доволно говоріт іскуство, і велікі союз его со благополучіем живота челоуіческаго зато, сія туі оставше назначіме токмо, яко по ряду вѣшше указаном, понему же развіваются сілі разумітелнія во младенцу, і ті особлівая правіла дѣланія всїх сіл предложіті будет, зато:

Членъ перві.

О образітелном дѣланіі сіль разумітелніх.

§ 32. О дѣланіі сілі познавателнія.

Понеже чрес сілу сію дѣтана із вонетліні нѣшніх дѣл сочїтает нѣкая ізображенія, і обдѣланіе ея найбільше завісіт от того аще дѣтїна разная вѣшная вещи прїстоіно смотріті і воззіраті знает, сегорадї во первїх лѣтах ко развитію і совершенію сілі сея найбільше прїносіті могут матерї доікі і многоговорлівї женї, сіце дѣтїні показует предмет которї відят, слїшат, чувствуют, і повідят, такая сію іменууют, сіцевая бо дѣлают на чувства дѣтеї, і желанія знанія волѣ возбуждят. — Коло хмурлівїх же і бессловеснїх матерей доікі яже радї удобства своіственнаго дѣтїна на молчаніе прїнуждают, малолѣтнї способность духа утратят, і безчувственнѣ будут, созвзором всяческїх предметов іх обїтающїх. — Теченіем времени воспітателеї самое естество подаст вещество ко прїзведенію разнїх ізображенїї во дѣтех. — Сїя сут скотї, горї, древа, каменя, орудїя разная, туї таже усїловатїса будет воспітател жебі естества і художества сія сокровїща дѣтем знаемая сотворїл. — Да покажет сірїч на предмет хранящеся еднакож, жебі вніманіе іх на многая нарас неотвращал даліе очесем да представїт і вся частї іх, сія да повторїт, і превернутїм рядомъ, і так да прїложїт предметов іменованїя, н. п. млін. Наїпаче же да усїлуется жебі дѣтї такоже со велікім удѣвленіем новая дѣла несмотрілі, і ко вніманію токмо сілнїх нападетї непрівїклї, так і лехкомїселном іже із едінаго предмета на другї непрескаковалї, но паче жебі ісчїсленіе частей вещи нѣкая внімателно слухалї, і от перваго юношества предметї і по частех іх рассмотрїватї прївїклї. Зато потребно коло ісчїсленїа частей дѣтї іспїтоватї о глаголаннїх, наложїті даліе треба частї іс которїх предмет состоїт, ісчїслїті, во котором дѣлї много ползует аще воспітател подобная предметї между собою соравнїт н. п. фарбї, потом знакї во которїх ісходятї ілі неїсходятї укажет н. п. сія турнїа со другою ісходїтся во сіх, неїсходїт же ся во оннїх.

Прімічаніе. Ізображеніе і образї предметов такоже ползуют много ко дѣланію сілі познавателнія нїжаїшая аще раздробно, і по частех показует

сем, наіпаче совзором малолѣтніх аще сіцевая не на папері, но на твердом нѣкоем тѣлі н. п. дрэві, камені, вірубана і сочиненна ім предложатся.

§ 33. О образітелном обдѣланіи чувства внутренна.

Нетокмо тая яже сут із вонку смотріті іміет младенец но і тая разважоваті одоляється, яже бивают внутр во нас, — то что ті чувством внутреннім зовеме, яко чувство сіе во нас обдѣлаті надлежит нравоучіе так як і своітвенное іскуство і естество дѣла показует, от благовоздѣланнаго во чувства сего як благое воздѣланіе ініх сіл много завісіт, тако ізвѣстно ест же обдѣланіе чувства сего благонаравіем і счаціем чоловіка во великом союзі ест — что течется до обдѣланія чувства сего назначіме: яко во первіх лѣтах туі много проізвесті непотребно еднакож возможет воспітател пітомца напомянуті на расмотрініе тіх яже во душі его творятся, когда н. п. відіт чоловіка біднаго, і чрез вопросі проізвесті понятіе состоянія; но чім болше укріпляется дух во младенці тім сілнѣше прінуждаті его потребно жебі гатковал на тая, яже во нем дѣлаются о себі і своїх дѣлах размішлял, прічїні поводі і конці чувства своего іслідовал, зато прівесті потребно наперед во пріліжное время случаі суда прістоїні і повсуду назначіті прічїну, повод і конец дѣла н. п. прочто жаловал, же отца образіл, наіпаче усіловатіся потребно да размішленіе дѣл своїх во обухновеніе преїде у младенца, сегораді прівікаті его подобает да о рассмотреніі предметах дорас во себе внідет, і когда расмотряме нѣкое премїненіе во сем суствует, сего прічїну да іслідует, о сіх да размішляет, — і так сіцевое продолженое размішленіе дѣл помалі во обухновеніе преїдет. Ко содѣланію і совершенію чувства внутреннаго много пріношает совісті іспітаніе, со препосіланого молітвою, смотрїе ініх люди, і что во нїх себі нелюбітсе себе да іспітует, ці і сам не ест во тої погрішности, еднакож во сем дѣлі прозорліво потребно руководіті младенца, да сіріч ненаучітсе осуждаті люди, і смотріті сучец во очесах іх себе же ізвішаті. — Много ползует дале гісторія і жїзней іспісаніе аще внімателно і прозорліво чтутся, воспітател же жїзнї младенцеї прістоїно знает оная пріспособляті, і на подражаніе великіх люди, возбудіті суда наіпаче прінадежат гісторія біблїческая, опісанія жїзнї святїх, добродѣтелніх людей.

§ 34. О обдѣланіи образа разуміня.

Внѣшная і внутреная смотрїня основаніе составляют воздѣланія духа челоувіческаго, но чоловік іміет образ коло сего особлівїх предметов союз, і за інное теченіе знаку, — мает размішляті о прічїнѣ, і дѣствїі вещи, о конці даліе і средствах, о цїнѣ і худостві іх, то ест предметі смотріті, іх знакі соключіті, разлучіті, во порядок прівесті і так о дѣла нѣкогого нуждѣ, ползі худобности, разгадоваті — дѣянїе прінадежит ко разуміню, откуда разуміетсе влжност воздѣланія сілі сія воспітател може совзором сілі сія усіловатіся іміет во обще, жебі ону во младенці первірас возбуділ, і дѣствітелну сотворіл, чтобі пітомец мїслїлі; 2. Тако управлял, во пітомці жебі он і право мїслїті научіл, і пріучїлся, — ко концу же есму слїдующая употребляті іміет: А) Прівесті потребно пітомца, жебі он во каждой околїчности предмет конец, початок і знакі назїраті научїлся, сегораді хот што відіт, хот што іскусіт сіе да добрі посмотрїт, даліе сам да разгадует албо другого попросїт, як сія албо іная вещь ражається, як прїготовляется жебі людем полезная албо нуждая составїлася, із якіх частей состоїт, і начто употребляється, — во сем же дѣлі сам да поступаєт воспітател жебі: 1) Знаемїх вещи знакі

развіл младенцу, і як ся сси научіт знакі ващсі, рассмотріваті, да усілуется воспітател, жебі тоі і существенная знакі от несущественніх разлучіті знал, во чем наілѣпше поступуется, аще от лехчайшіх начнется упражненіе, і степеннѣ ідется на тяшшія, н. п. во домі, млінѣ, потом преіті можно на знакі дѣл нравственнѣх, н. п. совісті вірі надежді, таковія знакі младенцу да ісчісліт, во едно соберет, і як єдіно цілое составляют, да проукажет, н. п. которі сут знакі надежді, радост сіріч, і боязѣ, — наіпаче да упражненія раді возмутся предметі подобная, і самому младенцу да наложітся, жебі віслідовал знакі во которіх сії предметі ісходят, і неісходятся н. п. человек прозорліві, во вшаваніі пінязех і скуплі, фалшіві свѣток, і брехач, суда прінадежат і загаткі которіма разум дѣтеі острітся, і так пріведутся і ко чіненію вісочайшіх понятіі.

Б) Як младенец научітся рассмотріваті начало ползу, часті предметов, упражнятія мает во рассмотрінію союза дѣл світа сего, н. п. которія сут прічіні дѣл і слідствія, на дѣло сіе да ізберутся: 1) Случаі каждоденніі, іх же слідствія бліжайшая сут, і прічіні не сут закриті, і так разам маі упражненіе сут, суда і тяшшая можутся для упражненія наперед прівесті, — от всуду потом даліе мож іті і учіті якое бивает между прічінами і слідствамі албо дѣствіямі соодношеніе, яко сіріч єдіна прічіна і болше слідствіі іміет, часто із разніх прічін тояжде слідствія проісходят, даліе слідствія не всегда дорас послідуот положеную прічіну, сія вся предложіті можно во прімірах, із познаіі дѣтеі проізводіміх, яковіі прімірі на перед прівесті всегда мает воспітател когда іх напомнимуті может прочто сія албо оная прічіна свое проізведение немала — которая средства маліся употребляті, і которія преднятія оддаліті.

В)С). Ко воздѣланію разумінія много ползуют упражненія во расположенніх предметов на класі творімая, н. п. пєсѣ, книга, заяц, которіе между сіма превосходітшее? Во чем сходятся, что пріношает болшую ползу? Злато, конѣ, ружа, ко которому растѣнію прінадежат, могут ся слова і весѣ всякаго ряду на таблицу пісаті, і дѣтіні наложітся, да во ряд расположіт, і аще так відѣтса воспітателєві, і пісменная да подадут, что потом он як другая упражненія поправіт Впрочем усіловатіся мает воспітател, жебі младенцу своея знаменованія слов от самія младості разуміні пріучіліся, во чем дѣлі нетокмо вопрошеніе другаго, во чтеніе пріспособленнѣх книг много спомоществоваті ему будет, і якоже разумініе пітомца сіло острітся во разлученіі сінонімов єдінословнѣх, тако і дорослішаго младенца, іже готуется ко філозофіческім наукам по ізобрітеніі понятіі, іх разінствіі, во положеніях протівороборнѣх, главнѣшіх категоріях, упражняті наперед прілічно.

§ 35. О воздѣланіі образітелном рассужденія.

Аще человек болше понятіі между собою со равнѣм утяміт, же нѣкі із нѣх коло себе статі возмогут, ініі же нѣт, оніх сопряжет, сіх же отлучіт, і так многое проізведетса положеніе іже сут совется, сіла же сія творящая зовется сіла рассужденія, ілі рассудітелная, нужду воздѣланія сілі сея во младенці не ест, кто бі неупознал сегораді туі токмо совзором способа воздѣланія ея назначіме: 1. Да усілуется воспітател сію сілу воспітаті і дѣствітелну гворіті, зато да употребляет случаяі каждоденні на сіе, н. п. аще дачто случітся да іслідует дѣтіну что бі о сем суділ, свое же мнѣніе да невіповіст, чо паче да кода дѣтіну і во сомнѣніі да оставіт, жебі прінужденна акі біла ко віраженію суда своего, аще погрішно бі суділа, да неуповіст дорас праві

суд свої но она сама погрішностѣ суда своего да утяміт, і ісправіт — болше бі аще согрїшіл воспітател аще бі разнївался на подлі суд дѣтні, албо устрашал юу, ілі вісмїял.

2. Во обученїі еднакож поступоватї потребно то со взором вѣщества н. п. первїрас да творят суд о вѣщех чувствах подвѣрженїих їм знаемїих, і недалеких, потом далечаїших, метафізїческих і правнїих, і во каждом случаї дорас да укажутся їм основанїе, на которїих істїнностѣ суда сооружатся, як ест разум, ісукство, уваженїе на дѣтїнство. — То совзором ученїя нетреба сїрїч дѣтїну прїнудїтї ко творенїю суда, докля не знает понятїе дѣл творїтї, дорослїмі же да упражнятїся уже ї ко логїческим категорїям. —

3. Обученїю прїклочїтї потребно і управленїе сїлі сея, зато прїнуждатїся мает, да рассужденїя между собою соравняет — своїственная со чужїмі да сокладует і разлучїе їх да укажет, потом жебі рассужденїя і на своя понятїя раздѣлїл, ілі інімі рїченїямї їх разум проїзнал. Хотя же усїловно воздѣлатї і управлятї потребно сїю сїлу, якоже і разумїтелную, еднакож хранїтїся надлежїт, жебі сїлі сїя вїшшемїрно неспїсілялї, возбуждалї, і совершалїся, аще бо младенец прївїкне ся твердому сутку подвѣрїчі, вїсокомїріе тщесловїе і уверенностѣ, о своїственнїи доволствї і сїм подобная во него вмїстятся, зато во воздѣланїї сїлі разумїтелнїя, і расужденїя да памятает воспітател, о сем же і младенца напоянет, яко разумїне і суд человїческї всегда сут ограниченїї і сїло слабї, сам же бог ест бесконечная премудростѣ которой во дѣлї вїре благочестїя, і расположенїї свїта сего разум нам отверечї маеме.

§ 36. О воздѣланїи образїтелном сїлі умствователнїя.

Сїя сїла напоследок звїкла развїватїся, якоже разумїне і суд себе доста вївлї — ум сїрїч совознашает два албо болше судов, і так чрес заключенїе новї сут проїзведет, от прїсїтствующих заключаает на отсутствующая, от вїдїмїих на невїдїмая; — зато бо воздѣланїї сїлі сея воспітателевї пред очїма їмїтї треба: 1. То жебі сїлу сїю неспїсілїл во младенцу чрес научанїе тяшїших весовїших начал, і остроумнї іссїлованїї докля он многая особлїво невїдї, разважовал і расуждатї не научїлся. 2. Хотя і потом теоретїческая наука правїл логїческих во умствованїях пїтомцу полезная бїтї возможет, еднакож не ест доволная, аще самого пїтомца ум во дѣствїтелност непрїводїтся, зато радї упраждненїя сїл сїя потребно прївестї разнї случаї їх же подавает общее жїтїе. Предметї разнїих наук н. п. гїсторїї фїзїкї прїнудїтї пїтомца да он заключения творїт, во чем дѣлї не ест потребно ему умствование, і его вїк отїсатї, далїе суда ползует прїмїр умствования їнїх людей прїлїчное обхожденїе со мудрїмі, разумнїші людмї, чтенїе кнїг суда прїнадлежащї, наїпаче аще разважное будет такожде і состязанїе о науки главах, аще прїстойно, і для іскушенїя і потвержденїя істїннї воспрїемлются.

§ 37. О воздѣланїи образїтелном фантазїї т. е. сїлі вообразїтелнїи.

Ак уже ум развїтї ест, нетокмо понятїя сочїняет, для прїсїтствующих но і такových которїих нїякое зрїнїе неїмїл, і которїм нїякї предмет несоодвїтует, і яже істѣ і не пребївает сїла которую сїе дѣлается зовется фантазїя яже во разнїих разная звїкла бутї, і аще между границамї позостае, ізрядную во жївотѣ человїческом прїношае ползу, преступше же границї наїсмутнїя слїдствїя граждае, откуду нужду дѣланїя ея, пространїе довождае нравоуоченїе, туї совзором способа воздѣланїя ея радї воспітателя назначїне, якї он усїловно рассмотрїватї мает, яко ест состоянїе сїлі сея во пїтомцї,

во которм рассмотриніи аще утяміт: 1. Яко еше она не ест возбуждена онуо во прілічне время возбодіті да усілуется зато разніи предметі пітомцу да предложіт, около которіх тоі нѣкая прідаті нѣкая же отняті возможет, жебі тако нові і разлічні проіздедолса предмет н. п. да соравнятса между собою царства, граді якоже і художества во оскудѣніи сіх да ізберутса живая описанія особ і ініх ізрядніх околїчностей, сімі і то проіздедет воспітател, же тая яже відіт пітомец во нем дѣствоваті будут но аще і не будет пред собою маті предметі еднакож себе занімати разднімі вещьмі прівікнет, вопрочем воспітател позорствоваті іміет, жебі тая яже раді воздѣланія фантазіі ізберутса не булі тѣлу і души шкодлівая даліе да воздѣланіе сіл постепенное во согласіи со інімі сілами пріродѣ пітомца і естеству сілі сея прілічне будет, перві рас около вещи прітомноі даліе около едінственнаго дѣла, і так коло болше, — аще же утяміт, вторі рас же сіла сія живая ест, но не ест между своїмі границами, усіловатса іміет жебі ю вісочайшім сілам подверх — зато аще другіі сілі премогла, чрес глубочайші і сухі науки ю между границі да невернет, ібо яко смутная із сіло возвішенноі фантазіі проісходят слідствія як іскуство і живот, так і нравоученіе доволно указует.

§ 38. О воздѣланіі образітелноі памяті.

Памят ест тая сіла, которую понятія суді істинні проіздеденія албо пріобрітенія содержаеме, яко важность сілі сея совзором пітомцеі воспітателя велія ест кажді допустіт, іже раз мсіліт, яко толіко токмо знаеме, коліко на памяті содержіме. Откуда воспітател: 1) Сілу сію благовременно усілуется воздѣлаті, — і укріплаті — зато во малості уже да навікнет младенца нѣкая галголанная албо слішанная повторяті, і содержаті, і то во первая наіпаче лѣта совзором всіх, яже позірающе возрастѣ его воздѣланію разума і волѣ пріспособленняя суть. 2. Памятаті іміет воспітател, яко упраждненіе наі сілнѣшее і лѣпшее средство ест воздѣланія памяті, таже да не препустіт ні еден день во которі бі сілу сію младенца неупражнял, во сем дѣлі еднакож да хранятса воспітателѣ, жебі воздѣлающе сілу сію інія сілі на бок неотложіл, ніже многімі юу необременіл но паче поученіе свое во всем прістное содѣлает, — вопрочем что треба наблюдаті воспітателю во упраждненіі памяті, і як поступоваті жебі воздѣланіе сілі сея лекхо і порядочно ішло показанно во Катехітізі где о дѣланіі памяті катехуменво бість слово.

Членъ вторі.

О недусіх образітелніх оума человекскаго.

§ 39. Раздѣленіе ізображенніх недугов ума человекскаго. Мнозі і разніі сут недуті сіл разумітелніх человека так: 1. Может случітіся недух ілі із часті сіх ілі нѣкіх, ілі едінія токмо сілі так н. п. глупаго кажеме, албо во всіх сілах слабого, албо во сілі рассуждения. 2. Совзором предметов такожде случітіся недух і слабость ілі іс часті всіх ілі едінаго токмо рода предметов. 3. Погрішенія ума нѣкая непрерватая сут ілі во ізвстніх околїчностях, н. п. рассіленіе ума механіческое меченіе понятіі — раздѣляютса же во обще на 3 часті, на слабость сіріч ума, смущеніе, і заблужденіе ума.

§ 40. Общяя правіла во лѣченіі недугов ума человекскаго пред очіма держімая.

1. Несвободно воспітателю недуг ума презрїті, і ісціленія отлагаті, надѣющеся яко злое теченіе време не само от себе преідет, но паче управше від

і источник злаго, дорас пристоїнімі средствами тої одгнати і вскореніти да услугеся, продолженіем бо време зло всегда растет. 2. Источник зла заткати, і вся недуг укріпляюща оддаліті іміет, іначе дармо употребляті будет средства положительная. 3. Средства ко ісціленію пристоїная да употребляет, і то помалу і які постепеннѣ. 4. Якоже не іміется воспитател устрашіті і ліченіе оставіті аще і должайшая его усїловностѣ даремная була — злое бо закоренное тяшко гоїтся, тако во сем дѣлі проріцанія сатірі вісміванія, і сім подобная весма непристоїнля сут, но паче красні, краткіі, і дружескіі поступованія способ необходимо требуется.

Глава вторая.

О воздѣланіі сілі чувствїтелнїя.

§ 41. Описаніе і раздѣленїе сілі чувствїтелнїя.

Нетокмо внѣшная нападенія, но і сама представленія прїятности ілі непрїятности возбуждают во сердїі нашем. — Которому прї- і непрїятности состоянїю аще свїдущїі ест человек, кажется чувствовати, сіла же тое проїзводящая сіла чувствованія називается. Чувствованія раздѣляются истокмо на прї — і непрїятная, но ізряднѣше на чувствїтелная і животная, сімпатїческая, естетїческая і разумїтелная нравная і благочестївая.

Прїмїчанїе. Совзором сілі чувствїтелнїя общее ест правило да онї разуму подвергнутся, зато наблюдатї іміет воспитател, да якоже фантазія прежде не возбудїтся, ібо ізвїстная токмо чувства да не втекает, тако і сілную чувствїтелность да непохвалїт, які із уряднї дар і невозвїсіт, дѣла, аще нареченная добраго сердца, аще должностем протївляется, вопрочем должност воспитателя ест совзором сілі сеї: А) Оддаліті предпїятїя воздѣланїя, В) прїстоїная средства употребляті, С) Добрї ряд во воздѣланїю держатї — во сем же смотрїті на особенное пїтомца состоянїе.

§ 42. О воздѣланїі чувства животнаго.

Чувства животная себо 1) Бо человекїі ізвляют, раздают же ся із нападенїі во тѣло его, і состоянїе внѣшное н. п. надежда, радость чувства сія хотя і легко от своего ряду одїті возмогут, еднакож задусїтїся які не імают, істѣ суетное бї було. Жебї человек на паденїя внѣшная не чувствовал, что болше протївное бї було намїренїю створїтеля во подаванїі сіх чувств ізвїленїя. — Что було бї н. п. із человека, котораго нїч кївнутї бї не могло, нѣ злоба, нѣ ударенїе, нї добраго імене албо імінії утраченїе, як бї сіцевїі творїл успїх, во воздѣланїі благочестїво правном? Еднакож во состоянїі нашего показенного естества надзїратї усїловно потребно жебї онї разум не премоглі, албо что болше ему росказовалї, — зато як ум наш так і откровенїе настает, жебї есме отвергліся самїх себе, плод наш распялі, н. воспитател може во сем дѣлі усїловатїся іміет жебї чувства сія благовременнѣ аще во дѣтїні возбудятся, но от малостї уже да научатся должност упоченїя іх, аще бо дѣтїна сама токмо чувствїтелнїмі поводамі ведется, і яко удобство і радостїям прївїкает, тако чувствїтелнїм неудобством устрашается от дѣла, як дорослѣмі, как прївїкнет себї росказоватї? Зато чїм скорїе чувства сія разуму подверечїі подобает, жебї так конец і опредѣленїе человека не предпїядствовалї, но паче спомоществовалї.

§ 43. О воздѣланїі чувства сімпатетїческаго.

Чувства сімпатїческая тогда во дѣвствїю прївождаеме, і ізвїляеме, когда

по глаголу Апостола: Плачете се плачущімі, радуемся со радующімі і про-
ізявляюцца не токмо совзором людеі но і животніх, і всі яже знак чувства
показуют — чувства сія хотя і правная предположитіся не могут, еднакож
сут средства ізрядная о совершенію благочестіво нравнаго состоянія. — Ібо
животная чувства сердцу человека своелюбца істягают, сія же расм'ряют жебі
любов сердца на вся часті себе распростерла, і человек які о сеои заіавше ініх
счастіе як фізіческое, так і нравное произвесті і уболшати усіловался. —
Но і сія чувства могут отступіті от своего опредѣленія, зато ко воспитателю
надлежит, не токмо первіе возбудіті чувства сія во младенці, но і оная добрі
управляті. Совзором первія своєю должності да усілуется на сам перед од-
даліті преміненія яже могли бі сілі сія во младенці задусіті, як сут: мученіе
скотов, і животніх — сіло частое зрїніе людеі бідніх воміщеніе предсужденіі
совзором бідності человеческіх, — родітели албо воспитателеі сіло твердое
поступованіе, постоянное караніе, горкі в'крїчанія, презрїніе людей, оддалі-
ше препятія от себе рассмотріті младенец сердце чувствам сім, что жебі благо
ісполнілося, воспитател впряті іміет ему почитаніе і любов человечества. —
Употребляюще тіі доводи іже во нравоученіі предлагаются да приведет случаи,
іс которіх явно сотворітся яко єдин другаго помощ требуеме опішет живо-
бідності, со німі же человек боротіся іміет, і укажет понятія іх прїстойно
як красное дѣло тѣм помощі, — акі бо да укажет ему біднаго человека,
і прїстойное потом опісаніе да прїложіті, прїмір даліе родітелеі і воспитателю
много ползует;

Совзором управления чувств сіх піщія іміет воспитател, жебі подвергліся
педѣнію ума: чувствам нравнім, інач бо чувства сія нічтоже полозовати буд-
дут. — Тѣ замішаюся со тім пресужденіем акі бі мяхкое сердце всякія до-
бродѣтели ісполніло, і свободно бі біло хотѣ якую неправду учініті, токмо
жебі другому добро что творіті можно, зато правая понятія потребно впе-
ряті, младенцу о щастех, і нещастех человеческіх, прїключівшє, яко не
всегда на внѣшная нападенія потребно смотріті, і дѣло рассуждати. — Во
том управляті потребно чувства сія так жебі не токмо во пустом сожаленіі,
і чувствованіі прєбілі, но і дѣлом проуказаліся, іначе бо не іміют ціну
нравную. — Что бо ползует сожаліті н. п. художному і не помощі, хотя ібі
можно? — Даліе рассмотрітіся іміют нетокмо на нещастія, но і на благое
состояніе людеі, жебі нетокмо со плачущім плакал младенец, но і радую-
щїмся сорадовался, еже нісколко тяшшее в'дітсѣ от перваго, зато болше
попеченіе прєбудет от воспитателя. Напоследок же да позорствуует, жебі
наклонность наіпаче дѣвїц по нѣкім животнім сіло не віросла, многорас бо
шкодлівая слїдствія от туду проісходіті іскуство смутно научало, прїміром
могут біті із мачок во постел взятїх.

§ 44. О чувствах естетическіх.

Склонность ко внѣшнему образу ілі во обще ко вшиткому что красное і бл-
гопрїемное ест глаголетсѣ чувство естетическое, во котораго возбужденіі
і воздѣланіі слїдующая пред очамі да держіт воспитател:

1. Дорас во первїх лѣтах да оддаліт вся, яже естественное чувство ослабіті
албо не дѣйствітелное содѣлаті бі могли, як сут: зеркала криво указующая,
іконі скарїдні, і употребіт тая, яже вкус краснаго постепенно совершіті могут,
як сут предметі художества і естества наіпаче же сего, где каждому свободно
заходіті і услаждатіся зрїніем веліколіпнім строеніі божїі. Но щаслів і тоі
воспитател, яже коло естества і художество показати может. Суда прїнадле-

жит: 2. Прімір родітелєі і воспітелєі, сім бо мландец як во ініх так і во сам дѣлі послідоваті будєт, еднанож колі предлжїтєса мландцу дачто красное усїловатїса треба жєбі того опакї і союз рассмотрївал мландец.

Совзором управлєнїя чувств естетїческїх наблюдатї маєт воспітелє, жєбі разуму і чувству простор подвєржєннї бїлі іначе бо, мландец красное токмо і звонку взїрающе аще і неправдївое будєт дѣло, токмо красотї одѣянїє да маєм за благоє почїтатї прїучїтєса, потом тако да воздѣластєса жєбі воздѣланїє постепенное і прїродѣ разнїх прїспособлєнное було — іначе сіла вїобразїтелная сіло возбудїтєса і токмо то пожадают мландцї что во набѣлшом степеннѣ красное єст естественное же і простое еднанож согласное порядочное преучїл.

§ 45. О чувствах разумїтелнїх.

Чувства разумїтелная сут прїстрастїя духовна яже раздаются із радостї обрїтенная нѣкая істїннї, позїрающе дѣтї радостѣ сія наїпачє бїваєт околѣ дѣл гїсторїческїх ім їзъявлєннїх, — зато воспітелє да неподаєт от дѣтєі, жєбі онї так возбудїлєса прї їзобрїтеннїї істїннї як ученїх людїє, нїже да гадат яко чувства сія насїлственнїмї средствамї проїзнєстї возможно, — н. п. прѣтом дѣтї прїсїляє жєбі онї із предлжєннї школастїческїх радостѣ їмїлі, — но пачє воздѣланїє сїх чувств степеннѣ да творїтєса, тогда когда упаст, і сам мландец рассудїтї на колко драгоцїннѣшая єст істїнна от погрїшенїя, і звїстєно от неїзвїстнїстї, суда наїпачє прїнадлєжїт прїмір воспітелєя аще бо он всегда проукажєт яко на велїко почїтаєт воздѣланїє ума, аще радость свою которою їмїєт во соїзобрїтїннї істїннї нѣкїя їзъявїм, і дѣтїну на сїцевая чувства возбудїт, зато да со радостїю предлжїт прїтомцу їзобрїтїннї нѣкїх гїсторїї н. п. їзобрїтїнїє пїсма да предлжїт і естєства чудная дѣла разная гїсторїческая дѣла, як н. п. разнїї людїє про науку свою хотяї із худобнаго поюзїлїна рождєнїї на вїсокї степен дїстоїнства вступїлі, вожїваїтє далїє на їннїх ползї наук, і прїмір велїкїх людєі.

§ 46. О воздѣланїї чувств нравнїх.

Аще человек дѣланїя своя їннїх соравнїх со законамї, утїмїт дѣл своїх хождєнїє, їлі несогласїє, со тїмї, откуду возбудїтєса во нем прїятное і не прїятное чувство, яже чувство нравнїм назїваєтєса, яковое сам создатєл естєства якї главноє средство ко получєнїю конца послїднаго каждому человеку єлїял, — зато і чувства сія нравная усїловно воздѣлатї потребно; способї же воздѣланїя главнїшїє сут:

1. Прїклад їннїх наїпачє родїтелєі і воспітелєя, дѣтї босїм послїдоватї звїклї, наїболше же творїтї туї возмогут во першая дѣта, їскуство бо довождєт, же слова матереї крїпко дѣствуют і на будуще жївѣт мландца.

2. Знатї маєт воспітелє яко воздѣланїє сїє маєт бїтї постоянно, зато воспітелє да прїнесєт часто наперед гїсторїї нѣкая, і что єст во случай особєнном частое: красное або нечєстное некрасное да очєм предлжїт, і чєстност да похвалїт, і возвїсїт во дїстоїнностї.

3. Суда прїнадлєжїт оддалєнїє не прїємнїх средств, як сут: Опїсанїє велїкая тїжєстї, або маїже невозможностї добродѣтелї, глас расказатєлнї, безвременная напомянїя.

§ 47. О воздѣланїї чувств благочєствївнїх.

Яко чувства благочєствївая о бозї єго совершенства, теперїном і будущею человека согосянїї чїм скорїє возбудїтї їмїєт воспітелє во мландцї, наказует между їннїм тѣснї союз їже єст между сім і человекїскїм благополучїєм,

і дѣтина хотяі совершенное понятіе і нѣких іміті не может сіе ні чувству правному, ні інім чувствам шкодіт, могут бо ся потому чувства сія управляті, і совершаті, наіпаче аще хранітсѧ воспитател, як во возбужденіі так і въздѣланіі сіе от средству непристоіних, як ні от неправдвіх і страшніх описаніі Бога і состоянія будущаго віка, сіе бо всегда шкодіт, хот наі утяміт потом дѣтина же звездена ест, хотѣ нѣт, аще утяміт, тогда і наіболшую істинну які фалшівую от себе отверзет — аще не утяміт, погрішная буду понятія ея о благочестіі — такожде і въздиханія скаргі нерпистоіная средства сут возбужденія і въздѣланія чувств благочествіх і напоследок то раждают, же дѣтина потом себі лѣшена сіцеваго воспитателя вісміваті, і пред інімі перегодіті звікла. — І понеже тяжко ест чувства благочестівая възбудіті во дорослішем состояніі младенца зато временѣ прістоіно і постепенно подобает чувства сія во дѣтині възбудіті і дѣлаті доводі на сія подавает догматика, туі токмо позначіме, яко своіственніі прімір родітелеі і воспитателя много ползует, аще бо оні всегда животом своїм проукажут на коліко честуют оні благочестіе, довадут даліе же бес всего ні на сем світѣ покоіно жаті неможно, укажут як треба із відміх сіх ко невідімому Богу вознестіся міслею, і ко сему относят ся своя чувства благочестівая, укажут желаніе Богу угодіті, дѣтина со радіостью будет ім послідоваті.

Глава 3-ая О въздѣланіі сілі желателная.

§ 48. Нужда дѣланія сілі желателная і окружность.

Із рассмотрінія предметов раздается во человекі радость нѣкая совзором іх албо унінѣе, отсуду же слідует возделаніе бітія ілі небітія сіцеваго предмета, могущество сіе во человекі зовется сіла желателная. Нужду въздѣланія сілі сея проуказует доволно уже і то, яко вся душевная своіства токмо так маті възмогут свою ціну аще нравственності знак, і своіство на себі носім, — то что во нравоченіі пространѣе доказывается. — Откуда коло въздѣланія сіл разумітелніх і чувствітелніх наіболше труждаютсѧ іміет воспитател, жебі сілу желателную прістоіно въздѣлал, і іс пітомца сваего благовременнаго человека содѣлал.

Во сем дѣлі слідующая наіпаче сут, аще пред очіма держаті іміет: 1. Средства общая развращеніе во обще препядствующая; 2. Обороні і храніліца внутренняя, і внѣшная протіво развращенія прав; 3. Бліжайшая нѣкая средства сілу желателную возбуждающая; 4. Средства въздѣланія і совершенія сілі сея; 5. Разнія недугі і оскудѣнія около сілі сея; 6. Способ як треба руководіті пітомца жебі он во благовравіі себе своіственнім трудом до болшаго совершенства прівесті могол.

§ 49. О средствах общіх развращеніе прав препядствующих.

Понеже добронравію препядствует сіла чувствітелная, сегораді: 1. Усіловатіся іміет воспитател сілу сію во пітомці между граніцамі держаті, ослабіті, і разуму подверечі, то что отрицателно і положітелно может содѣлаті, отрицателно сіріч шкодлівость чувствітелності уменшається, аще протівная чувства правная усіловно укріпляются, — положітелно же саму сілу чувствітелную ослабляюще, что разнімі способами можетсѧ статі, н. п. содержаще пітомца і од свободніх дѣл, наложеніем работанія; 2. Ко общіим суда прінадлежащім средствам прінадлежит і ісправленія погрішніх пресужденіі

совзором нрав во пітомці ачеї пребівающих, наіпаче же тіх яке сут около понятія і должності правніх; 3. Суда прінадежит і то аще воспітател оддаліт от пітомца вшітко, что ум его до заблужденія прівести может н. п. товарищества развращеная, слішаніе бесѣд нечісшіх.

§ 50. О бороніх і храниліцах протіво развращенія нрав далечаішіх. Сюда прінадежат: 1. Убіжаніе от знанія злогокто бо что не знает ні жебаніе того іміет. 2. Должное себе самого прочтеніе і храненіе честності своея, слово бо: Утратіт честь, аще то содѣлат, сілно звікло оттяговаті младенца от злаго; 3. Любовь і взор родітелеі і воспітателя, горящая бо отца поученіе і слезі горкія любімія матере многіх уже оттягли от развращенія; 4. Наісілнше же средство развращенія подавает благочестіе, размішленіе о Бозі, о будущі жізні як во добром укріпляті, так і од злого храниті наісілнше звікло — як то многі аж до дівленія пріводящіі прімір показует, напоследок: 5. Суда прічісліті можно разная і невінная развеселенія, ігрі і наіпаче порядочное упражненіе — лінівость бо по давном прісловію сем заголовек дѣявола.

§ 51. Бліжайшая нѣкая средства сілу желателную возбуждающая. Суда прінадежат: 1. Преднаказанія і напомянанія, аще вопрочем подаются со кротостію словами пріятнімі благоволеніе і любов ізявляющімі, якоже і описаніе смутніх слідствіі із развращенія пріосходящіх. — Но понеже сія два средства не всегда дѣствітельно робят на сердце пітомца сегораді вшіше сіх: 2. Употребляті будет нужно грозі казні, і дарі — казнѣ двоякого сут віда, іная предваряющая дѣло беззаконное, і употребляются раді устрашенія од злага, іная же послідующая і наміряют во ісціленіе, — которі вся тако устроеніі іміют біті, жебі всегда взор біл на істочнік іс котораго дѣло зло пріосходіло н. п. когда младенец другаго во сварі окірвавіт постом да карается, потом і на особенное пітомца состояніе тѣлесная каранія прізорліво употребляет воспітателѣ по правілах во катіхізісі предположенніх, і все без гнѣва акі прінужден со наміреніем полѣпшанія пітомца да содѣлает.

Что же течется до ібітаніі дарѣ сіе тогда творітся, колі іная средства уже оскудѣют, даліе таковая, яке естественнѣ течут із дѣла чрес пітомца положеннаго н. п. хто добрі совершіл іспітаніе спочівок ему да подлется. Напоследок же дане ізявляет від акі награжденія, маєт жебі дѣті не міслілі, яко тім должен біл ім воспітател, во почем основаніе дар всегда да будет любов і благоізволеніе верхності должное, кріпко да раздаваются что же обіщанно можно ісполніті надлежіт; яко по оному: principis obsta fess medicisiam parat, во самом началѣ злomu предпідствоваті прістоіно, і нужно во себі разуміється.

Прімічаніе. От які от младенца вес способ злоучініті, ако естествоно не möglich содѣлаті, не ест прістоіное средство хранения от злаго, то что кажді допустіт, іже погадат яко аще внѣшная токмо дѣствітельность будет іміті сірцевоє поступованіе: а неволя пітомца огранічвається, і зато во время воспітанія очеі нѣкую дѣствітельность будет іміті сіцево поступованіе но яко потом ніч не ползует, іскуство ясно уже научіло.

§ 52. Средства сілу желателную до болшаго совершенства прівести. Сіла желателная до болшаго совершенства пріведется: 1. Аще воспітател пітомцу своему разная понятія о праві і должності нравноі вперяет; 2. Аще

подавшу понятію о праві і должності нравної к тому еще право і чесно ест і волю пітомца разнімі возбужденіями прівлещї подшїстя. — Возбуждїня сія избратїся могут із рассмотрінїя слѣдованїх дѣл яже обаче то совзором вещества, то образа, понятность прїродѣ, і інім міста ліца і временем околичностем прїстоїная біті іміют, по 3) Возбудїт ея воля понятїмі благочестїя нравнімі н. п. о Бозї, о будущей жїзнї. — Здѣ обаче прїбавляем прїмїчанїе, чгобі с. р. благочестїем воля пітомца возбудїлася. Ко добродѣтели нужно ест да . . . . . во благочестїи дѣвствует на разум сердце, і волю жїзнї пітомца. 4. Средство ко возбужденїю воли важное сут прїмїрі; прїмїров великос біті во нравоченїї во нравотеченїе вѣдѣхом; а наїпаче великою прїмїр іміют сілу совзором отрочат яже всїм подражатї, як мягкі воск разнїя образї облещї звїчают, откуда благо глагола *livius*: Яко людіе скорїе очеї, нежелї отшеси возбуждаются, долгіі прут ест чрес правїла, краскі же во прекї і дѣвствїтелнї чрес прїмїрі. 5. Средство ко возбужденїю воли служїт навїк что явствует із іскуства. Ко чему бо кто прївїкнет, не лехкося от того отлучїт. Напоследок: Возбужденїя воли пітомца і мздовоздаянїем. Совзором роздаянїя слїдующїя вопросї полагаются от воспитателї: 1. Когда употреблїтїся іміют дарї, 2. Каковїі іміют біті дарї сїї? 3. Каковїм способом раздаянїа надлежїт. — На первї отвїтуется сїце: Тогда употреблїтїся іміют дарї егда средства естественная еже волю пітомца возбудїтї оскудѣвают. — По отвїтѣ на вторї вопрос взор імітї надлежїт нато: 1. Которї сут отдалястї, ілі потупяемї дарї, і которї употреблїтї? Отвїтует убо на вторї вопрос: отдаляемї сут дарї іже недовлѣют волю пітомца ко благому возбудїтї, і которїм прїмо протївная произведут слїдствїя, а на протїв тїї да употреблїются іже які естесвенно слїдуют із положеннїх дѣвствїї, н. п. которїй пітомец благо ісполнїл ест іспїтїе свое, сему да упочнїет да надается. — На 3-ї же вопрос: да туди нѣкогже ізображают нѣкї вѣд награждїня: откуда грїшат тїї воспитателїе, іже нѣкїя дарї своїм пітомцем, прїжде, еще дѣла обѣщають, сїце бо младенцї сія дарї смотрїтї будут акї себї правом подаемїя, і прївїкнут точію за грошї робїтї; но паче во прекї во раздаянїї даров сїї способ наблюдатї подобает: да любов і угодностѣ верхностѣ должная всегда за наїлїпшї дар почїтается, от младенца. Совзором способа подаенїя даров прїмїчаем еще і тое: да поданїе дарѣ не будет сіло частне, іначе бо ко нїм прївїкнут младенцї: такожде же да во раздаянїї дарѣ постепенно поступует воспитатель.

§ 53. Руководство пітомца, како он своїственнїм тцанїем во благонравїї себе до болшаго совершенства прївестї возможет, і обязуется.

Совершенство нравное т. е. конец наш послїднї во сей жїзнї получїтї невозможно, но точію прїблїжїватї ко нем. Художество убо воспитанїя іміет прїуготовлїтї младенца к тому: како он себї оставлен продолнїсм време, во благонравїї устатї возможет; что получїтїся: еще заскїпленное во сердце сво: сімя благое младенец прїлїчно хранїтї, себе укрїпїтї, от бїдствїїх отвращатї, і аще бї во нея ему впастї прїдалося, себе із нїх вслїбодїтї умїст, і подчася Сему помоществуется: аще младенцу крїпкое намїренїе вперяется: всегда яже точію благая, і чесная дѣлатї хотѣтї, что жївнїм представлїенїем конца человека, его достоинства, добродѣтели, превосходности, далїе ізобразнїем великая повагї должностї наших, якоже н. послїд предлїснїем средствї, еже

куство, аще во предреченніх понятіі возбуждніе пренебгається, во малолѣтніх, сіцевіі помалу от дѣланія нравного от веречіся, і потупляті звічают: зане бо рся сія ісполніті, получіті возможем воспітател, сім всім научает нас і іс-непоколебіма ест тая самоістінна; сіх точію іщут человекі, яже почітаті і любіті научахуся.

Сія Педагогія
о/т/ Іоанна Ставровскаго
іспісана 1846
4-о Року Богослова.

П Р И М І Т К И

¹ Рукопис зберігається в МУК — Архів МУК, фонд 926/70.

² Архів МУК, фонд 179/71.

³ Др. Н. Бескид, Юлій І. Ставровський-Попрадов, Ужгород, 1929, стор. 8.

⁴ Приватний архів.

RESUMÉ

MYKOLA RUSINKO, NOVONÁJDENÁ »PEDAGOGIJA« IVANA STAVROVSKÉHO

V úvode príspevku je podaná v podstate informácia o živote a činnosti autora diela Ioanna A. Stavrovského. Osobitne sa vyzdvihuje skutočnosť, že život a dielo I. A. Stavrovského je málo prebádaný, nakoľko sa o ňom zachovalo veľmi málo archívnych materiálov.

Na základe kusých informácií z autobiografie jeho syna Júlia I. Stavrovského, známeho básnika, historika, filológa, publicistu, a iných archívnych materiálov, M. Rusinko sa snaží priblížiť autora Pedagógie ako človeka na vtedajšiu dobu vysoko erudovaného so všestrannými záujmami.

V článku sa podtrhuje nový historický fakt, že Pedagógia I. A. Stavrovského bola napísaná už v roku 1846, to znamená o 11 rokov skôr než známa pedagogická práca A. Duchnoviča Národná pedagogia.

Celý rukopis I. Stavrovského pozostáva z dvoch hlavných častí, ktorých však podrobnú analýzu autor príspevku nepodáva.

RESÜMEE

MIKOLA RUSYNKO, DIE GEFUNDENE »PEDAGOGIJA« VON IVAN STAVROVSKYJ

Einleitend gibt der Verfasser im wesentlichen Informationen über das Leben und Tätigkeit des Autors Ioann A. Stavrovskýj. Besonders hebt er die Tatsache hervor, daß das Leben und das Werk J. A. Stavrovskýs wenig erforscht ist, da sich über ihn wenig Archivmaterial erhalten hat.

Auf Grund mangelhaften Informationen aus der Autobiographie seines Sohnes Julius I. Stavrovskýs, des bekannten Dichters, Historikers, Philologen, Publizisten, wie auch nach anderen Archivmaterialien versucht der Verfasser den Autor der Pädagogie (Pedagogia), zu jener Zeit einen hoch erudierten Menschen mit vielseitigen Interessen, darzustellen.

Im Beitrag wird das historische Faktum unterstrichen, daß I. A. Stavrovskýs Padagogie im Jahre 1846 verfaßt wurde, d. h. um 11 Jahre früher als das bekannte Werk A. Duchnovičs: Nationale Pädagogie (Národní pedagogia).

I. Stavrovskýs Manuskript besteht aus zwei Teilen, aber eine ausführliche Analyse gibt der Verfasser nicht.

Переклав д-р Ервін Лазар

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

КАФЕДРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ ПРЯШІВСЬКОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ФАКУЛЬТЕТУ КОШИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

П. Й. ШАФАРИКА — 15 РОКІВ

МИКОЛА ШТЕЦЬ, ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ УНІВЕРСИТЕТУ П. Й. ШАФА-
РИКА В ПРЯШЕВІ

Пряшівський філософський факультет Кошицького університету імені П. Й. Шафарика було засновано в 1959 р. Факультет виник в результаті реорганізації вищих учбових закладів у ЧССР (1959 р.) на базі колишнього Братіславського філологічного факультету *Vysokej školy pedagogickej* (філіал у Пряшеві в 1953—1959 рр.), переймав і досвід Братіславського педагогічного факультету Словацького університету (філіал у Кошицях у 1947—1952 рр., у Пряшеві в 1952—1953 рр.), згодом *Vyššej pedagogickej školy* (1953—1959 рр.).

Окрема Кафедра української мови та літератури (далі Кафедра), що обслуговувала обидва пряшівські вищі учбові заклади, існує з 1953/54 навчального року. Її виникнення зумовили ті суспільно-політичні та національно-культурні умови, що склалися в житті українців Східної Словаччини.¹ Остаточний перехід на українську національну орієнтацію в усьому культурному житті нашого населення, що здійснився на основі рішень ЦК КПС, поставив на програму дня важливе питання — підготовку необхідних кваліфікованих кадрів для українських шкіл та всіх українських культурно-освітніх закладів. Ця проблема розв'язувалась такими шляхами: перепідготовкою вчителів початкових та середніх шкіл на курсах української мови, посланням на навчання студентів у радянські вузи та підготовкою вчителів у пряшівських вузах та на Філологічному факультеті Карлового університету.

Філологів-україністів у Східній Словаччині майже зовсім не було. Це повністю позначилося при комплектуванні штату Кафедри. В 1953/54 навчальному році на Кафедрі викладали два штатні вчителі — І. Субота (керівник кафедри), П. Бунганич та чотири позаштатні працівники. У 1954—1956 рр. на Кафедру було прийнято п'ять штатних і двох позаштатних працівників.

Крім читання лекцій для студентів-україністів обох факультетів, Кафедра вела протягом двох семестрів і загальний курс лекцій для студентів української національності інших спеціальностей (неукраїністів).

У 1956/57 навчальному році з Кафедри відходить один викладач на іншу роботу, а прийнято було двох штатних викладачів. У травні 1957 р.

керівником Кафедри було призначено М. Новака (позаштатно працює на Кафедрі з 1953 р.; у 1955/56 навчальному році переходить у штатні викладачі). В той час на Кафедрі працює сім штатних викладачів.

У 1958/59 навчальному році на Кафедру приходять перші випускники Філологічного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка М. Роман та М. Штець. Однак кількість викладачів не змінилася, оскільки з Кафедри відходять на іншу роботу два викладачі.

З 1959/60 навчального року Кафедра входить у склад новозаснованого Пряшівського філософського факультету Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика. В зв'язку з переходом керівника Кафедри М. Новака на посаду замдекана Пряшівського педагогічного інституту, на цю посаду було призначено П. Бунганича.

У наступному навчальному році було на Кафедру прийнято чотирьох штатних працівників, між ними О. Рудловчак, канд. філол. наук (із Чехословацько-радянського інституту САН у Братіславі), випускницю Філологічного факультету Одеського державного університету ім. Мечнікова З. Ганудель та випускника Пряшівського філософського факультету М. Гиряка. У цьому році створюється при Кафедрі секція для дослідження українського фольклору, яка згодом стає базою Дослідного кабінету україністики. З 1961/62 навчального року на Кафедрі викладає випускниця Київського педагогічного інституту ім. М. Горького А. Кундрат. Штат працівників Кафедри стабілізується тільки в 1963/64 навчальному році. В цей час на Кафедрі працює десять викладачів.

У 1966 р. при Кафедрі було засновано Дослідний кабінет україністики (далі Кабінет), керівником якого була призначена доц. д-р О. Рудловчак, канд. філол. наук.

З вересня 1968 р. Кафедрою керує доц. д-р М. Штець, канд. філол. наук. Зараз на Кафедрі працюють три доценти (д-р П. Бунганич, д-р М. Роман, д-р М. Штець), з яких два кандидати наук (М. Роман, М. Штець), три старші викладачі (д-р З. Ганудель, А. Кундрат, Ю. Кундрат — випускник Київського педагогічного інституту ім. М. Горького, працює на кафедрі з 1972 р.), з яких два вчаться в заочній аспірантурі (З. Ганудель, Ю. Кундрат), документатор (Т. Андрікаїн), машиністка (А. Кудерява).

У Дослідному кабінеті україністики працює один старший науковий співробітник із званням доцента і кандидата наук (д-р О. Рудловчак), один науковий співробітник із званням кандидата наук (д-р М. Гиряк), один фаховий працівник (д-р Ю. Ванько — випускник Пряшівського філософського факультету, працює в Кабінеті з 1973 р.), дві асистентки I-го ступеня (Б. Корж — випускниця Пряшівського філософського факультету, працює в Кабінеті з 1973 р. та М. Бобак) та документатор (А. Горкава).

Основним завданням Кафедри є підготовка вчительських кадрів — майбутніх викладачів української мови та літератури в середніх школах. Крім того, Кафедра готує кадри для наукових, різних фахових закладів та установ, для культурно-політичної та освітньої діяльності, для видавництва, радіомовлення, преси і т. п. Завданням Кафедри та Кабінету є дослідження чехословацько-українських літературних відносин, історії української літератури, діалектології, загальних проблем лінгвістики, фольклору та етнографії українського населення в ЧССР.

Педагогічна та політико-виховна діяльність

Від самого заснування Кафедри вчителі викладали для студентів Вищої педагогічної школи таких комбінацій: українська — словацька мови, українська — російська мова, українська мова — історія, українська мова — музичне виховання, а на філологічному факультеті для комбінацій: українська — словацька мови, українська — російська мови, українська мова — історія та українська мова як самостійна дисципліна.

Навчальні плани та профіль випускника-україніста були пристосовані шкільним і загальним культурно-суспільним вимогам. У профілі випускника поряд з фаховими та методичними відомостями однозначно вимагався марксистсько-ленінський світогляд і практичне застосування фахових і політичних відомостей у практиці. Саме тому багато випускників-україністів після закінчення факультету стали не тільки хорошими вчителями, директорами шкіл, інспекторами, але й партійними та культурно-освітніми працівниками. Оскільки випускники Кафедри викладають у середніх школах українську мову як рідну, у профілі випускника однозначно вимагається не тільки теоретичне, але й практичне опанування курсу української літературної мови, курсів української літератури України та Східної Словаччини.

За час існування Кафедри у складі Пряшівського філософського факультету українська мова викладалась у комбінації із словацькою, російською, німецькою та англійською мовами, з історією, образотворчим мистецтвом та вихованням і освітою дорослих на стаціонарі, заочному відділі, а останнім часом і в перепідготовчій формі навчання. За час існування Кафедри український відділ закінчило понад 100 студентів.

Викладачі Кафедри утримують тісні контакти із своїми випускниками, кожних 2—3 роки влаштовують зустрічі з випускниками, під час яких обговорюється рівень їх підготовки на факультеті. Кафедра розглядає пропозиції випускників і намагається їх реалізувати в своїй навчально-виховній роботі.

Останнім часом викладачі Кафедри приділяють багато уваги модернізації та ефективності навчального процесу. Задуми модернізації Кафедра реалізує у своїй семінарній аудиторії, яка обладнана модерною дидактичною технікою («Медирекс», «Епірекс», магнітофони і т. п.). Згадані прилади використовуються на практичних заняттях з української мови, на заняттях з граматики та літератури. У застосуванні модерної дидактичної техніки Кафедра досягає хороших результатів. Велика увага приділяється поліпшенню всього навчального процесу: було укладено нові навчальні програми, встановлено основні дисципліни українського відділу (фонетика, морфологія та синтаксис сучасної української літературної мови; нова українська література і радянська література), доповнюючі дисципліни (історична граматика, діалектологія, стилістика, методика мови та літератури, давня українська література, література для дітей і молоді) і допоміжні дисципліни (вступ до славістики, лексикологія, практичні заняття з української мови, теорія перекладу, вступ до вивчення літератури, український фольклор, літературна критика та зарубіжна література), було визначено основну мовознавчу літературу та тексти художньої літератури.

Під час лекційного курсу, в роботі наукового гуртка, при підготовці дипломних робіт, на педгодах у студентських групах Кафедра намагається

навчити студентів самостійно працювати, керуватись у своїй роботі марксистсько-ленінською методологією, працювати в масово-політичних організаціях і залучатися до суспільно-корисної та творчої роботи в галузі художньої літератури (в якій успішно працює частина наших випускників).

Факультетський план комуністичного виховання Кафедра пристосувала до своїх умов. Він червоною ниткою проходить педагогічною і позашкільною діяльністю. Цей план успішно реалізується і завдяки тому, що майже всі викладачі є членами КПЧ, більшість із них кінчали радянські вузи, здобули там наукові звання і т. д. Згаданий факт позитивно позначився на всій діяльності колективу Кафедри, на його впливові на студентів, оскільки вчителі викладають свої дисципліни з позицій марксизму-ленізму. В результаті цього багато студентів-українців працює в суспільно-політичній області, бажає вступити в ряди КПЧ. План комуністичного виховання весь час доповнюється новим досвідом, рішеннями вищих партійних та державних органів. Зокрема рішення XIV з'їзду КПЧ, пленумів ЦК КПЧ до ідеологічних питань, про виховання молодого покоління в значній мірі позначалися на змісті плану комуністичного виховання і всієї педагогічної, науково-дослідної та суспільно-політичної діяльності Кафедри.

Викладачі Кафедри активно включилися і включаються до партійної роботи, розгортають значну культурно-виховну діяльність. Багато з них працювало чи працюють у партійному комітеті факультету (М. Роман, О. Рудловчак, М. Штець) як активісти, методисти чи лектори районного комітету КПЧ, Соціалістичної академії Словаччини, Культурного союзу українських трудящих, є членами центральних органів Союзу чехосл. вацько-радянської дружби (О. Рудловчак), Союзу словацьких жінок та Союзу чехословацьких жінок (З. Ганудель).

Зараз усі викладачі Кафедри і Кабінету активно включаються в повсякденну роботу: М. Роман — голова партійного комітету факультету, лектор ВУМЛ; М. Штець — лектор ВУМЛ, замісник декана по педагогічній роботі; Ю. Кундрат — голова партгруп, голова ОК КСУТ; О. Рудловчак — активіст і методист ОК КПЧ; З. Ганудель — лектор ОК КПЧ, член ЦК, ОК ССЖ та член ЦК КСУТ; П. Бунганич — лектор первинної партійної організації на факультеті; М. Гирик — лектор ОК КПЧ, профорг Кафедри; Б. Корж — член комітету СЧРД; А. Кундрат — член комітету МО КСУТ на факультеті. Викладачі Кафедри є лекторами Соціалістичної академії Словаччини, КСУТу, друкуються на сторінках партійної преси, в наукових журналах, де активно відстоюють політику нашої партії, проводять її в своїй практичній діяльності.

Науково-дослідна робота

Від свого заснування Кафедра української мови та літератури зосередила свою увагу в галузі науково-дослідної роботи на такі області: історію української літератури, дослідження українсько-чехословацьких та радянсько-чехословацьких взаємин, фольклор, історію літератури українців ЧССР, дослідження місцевих українських говорів та літературної мови українців Закарпаття та Східної Словаччини, теорію викладання української мови та літератури в школах I-го та II-го циклу.

Дослідження українського етносу ЧССР спирається в основному на першоджерела, на діалектологічні та фольклорні записи — матеріали наукових

експедиції, до яких залучаються й студенти. Ці дослідження вказують на прогресивні культурні традиції українців Чехословаччини, освітлюють взаємне співробітництво народів і національностей нашої соціалістичної Батьківщини, а також їх взаємовідносини з народами СРСР та країн соціалістичного табору, водночас оцінюють досягнення нашої соціалістичної культури, допомагають їх формувати в світлі постанов XIV з'їзду КПЧ та партійних пленумів і документів, що розглядають питання школи, науки та культури взагалі. З цього погляду велике суспільне значення має науково-популярна діяльність Кафедри, її співробітництво з культурно-освітніми установами: Українським народним театром, Пряшівською українською редакцією Чехословацького радіомовлення, редакціями українських періодичних видань та видавництвами, співробітництво в редакційних радах фахових та інших журналів, активна участь у різних курсах по підвищенню кваліфікації вчителів, культурно-освітніх працівників, митців, активна діяльність у галузі наукової, культурної, пропагандистської, освітньої діяльності КСУТу та ін.

Наукову продукцію Кафедри становлять монографії, наукові статті, розвідки, публікування архівних та інших джерел, фольклорних матеріалів, антології літературно-художніх текстів, наукові збірники, підручники, методичні посібники, десятки рецензій і т. п.

У галузі мовознавчого дослідження успішно закінчена тема «Розвиток літературної мови на Закарпатті і в Східній Словаччині в 1918—1939 рр.» — кандидатська праця доц. д-р М. Штеця, яка була захищена в 1964 р. в СРСР. Після доповнення вийшла як монографія під назвою «Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини після 1918 р.» (СПВ, 1968 р.), що її в 1970 р. захистив як доцентську дисертацію. Згадана монографія знайшла широкий відгук вдома і за кордоном (рецензії: 1 в СРСР, 2 в ПНР, 4 в ЧССР). М. Штець друкував ряд статей з історії літературної мови Закарпаття і Східної Словаччини, з діалектології та питань культури мови.

Колектив Кафедри вже більше 15 років досліджує місцеві українські говори. Зараз більша частина мовників (З. Ганудель, А. Кундрат, Ю. Ванько) під керівництвом М. Штеця продовжує дослідження діалектного синтаксису та діалектної лексики.

У розвитку дослідницької роботи Кафедри важливе значення мав науковий загальнодержавний діалектологічний семінар у 1964 р., організатором якого був доц. д-р П. Бунганич. Матеріали цього наукового форуму були надруковані в «Бюлетені загальнодержавного діалектологічного семінару Кафедри української мови та літератури Пряшівського філософського факультету Університету ім. П. Й. Шафарика» (відповідальний редактор — доц. П. Бунганич). П. Бунганич працює в галузі лексикологічного та лексикографічного дослідження. Написав у 1960 р. доцентську дисертацію «Слово як лексикографічна проблема», друкував ряд розвідок з питань лексикології, діалектології та культури мови, зараз готує до друку «Словацько-український словник».

Питання синтаксису та лексики місцевих українських говорів досліджує А. Кундрат, яка з цієї галузі та з питань культури мови друкувала ряд розвідок. Підготувала ригорозну працю на тему «Метрологічна термінологія

українців Східної Словаччини», є співавтором кількох підручників з української мови (для ОДШ та вузів).

Синтаксис українських говірок Східної Словаччини досліджує д-р Ю. Ванько, який написав ригорозну роботу на тему:

»*Syntax jednoduchej vety v nářečí obcí Herľany, Kecerovské Kostolany a Kecerovské Pekľany*« та друкував кілька розвідок з цієї проблематики.

У галузі дослідження методики викладання української мови та літератури в школах I та II циклу працює д-р З. Ганудель. Досі видала «Методику викладання трьох слов'янських мов у ОДШ» (СПВ, 1968 р.), друкувала ряд статей з цієї області та з питань комуністичного виховання на уроках мови та літератури. Написали кілька підручників з української мови для середніх шкіл.

У галузі літературознавчого дослідження на Кафедрі та в Кабінеті роз'язувались такі питання: «Літературний рух закарпатських українців у середині XIX ст.» (СПВ, 1961 р.), «Поети Закарпаття. Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. — 1945 р.)» (СПВ, 1965). Згадана праця написана в співавторстві проф. В. Л. Микитася та доц. д-р О. Рудловчак була позитивно оцінена нашими та радянськими спеціалістами (більше 15 рецензій). Питанням історії літератури, журналістики та театру присвячені далші праці О. Рудловчак: «До питань розвитку західноукраїнської літератури в середині XIX ст.» — доцентська дисертація, захищена в Карловому університеті в Празі, «Література українців Східної Словаччини у міжвоєнному періоді», «Олександр Духнович. Життя і діяльність», як вступ до «Творів», т. I, підготовлених разом з проф. В. І. Микитасем, III-й том «Творів О. В. Духновича», підготовлений разом із закарпатським дослідником Й. М. Саком, пише докторську дисертацію на тему: «Журналістика закарпатських українців XIX ст.»

Питання сучасної літератури українців Чехословаччини досліджує доц. д-р М. Роман у роботах «Ф. Лазорик та його творчість» та «В. Зозуляк і його проза». У галузі міжлітературних відносин М. Роман досліджував питання радянсько-словацьких літературних контактів у міжвоєнний період (кандидатська дисертація, захищена в 1964 р. в СРСР) Згадана робота була надрукована під назвою «Словацькі переклади російської радянської літератури в 1920—1940 рр.» (СПВ, 1970) і захищена як доцентська дисертація. Про книгу було надруковано кілька позитивних відгуків (3 рецензії в ЧССР, 2 рецензії в СРСР).

Питаннями розвитку місцевої української літератури та літературного процесу в Чехословаччині після 1945 р. займається Ю. Кундрат. Із згаданої області друкував декілька статей. Уклав підручник з історії української культури довоєнного періоду для вузів, є співавтором методичного посібника з української літератури для перепідготовки вчителів.

Б. Корж досліджує питання художнього зображення Словацького національного повстання на сторінках місцевої української періодики.

У галузі фольклорних досліджень головну увагу зосереджено на збирання, опрацювання і публікування українських казок Східної Словаччини. З цієї області д-р М. Гиряк опрацював тему: «Соціальні казки українського населення Східної Словаччини» (кандидатська дисертація, захищена в 1965 р. в Братіславському університеті ім. Коменського й опублікував 4 томи «Українських народних казок Східної Словаччини». Друкував ряд статей

та розвідок з проблематики фольклору українців Східної Словаччини, опрацював доцентську дисертацію на тему «Українські народні казки Східної Словаччини» (теоретичний аналіз).

До науково-дослідної роботи Кафедра залучає й своїх студентів. У дипломних роботах студенти розв'язують часткові питання історії місцевої української літератури, журналістики, фольклору, історії українського театру, літературної мови та діалектів місцевого українського населення.

У Кабінеті як науковій базі Кафедри є фахова бібліотека (біля 4000 книжок), основну частину яких (1700 книжок) подаровано Кабінету у 1968 р. Радою Міністрів УРСР, архів мікрофільмів цінних архівних матеріалів, магнітофонні записи фольклорного та діалектного матеріалів.

Кабінет організував різні наукові семінари, виставки книжок, бесіди тощо. Як приклад можна навести виставку «Українська преса КПЧ 20—30-х рр.» (1971 р.), семінар студентів під назвою «Боротьба КПЧ, її відображення в українській літературі», виставки «Ленін і розвиток наукового мислення» (1973), «Ленінська філософська думка і сучасність», з нагоди 160-річчя з дня народження Т. Шевченка, 30-ліття видавничої діяльності Пряшівського відділу української літератури Братіславського словацького педагогічного видавництва і т. п.

Крім наведеного, вчителі Кафедри виступали з доповідями на конференціях, присвячених 50-річчю КПЧ («КПЧ і Східна Словаччина», «КПЧ і література»), на семінарі, присвяченому 20-річчю Лютневих подій («Лютий та українці в ЧССР»). Кабінет підготував науковий збірник, присвячений 50-річчю виникнення КПЧ, під назвою «З минулого та сучасного українців Чехословаччини» (СПВ, 1973 р.). Упорядники збірника — доц. д-р О. Рудловчак та д-р М. Гиряк.

Викладачі Кафедри та Кабінету брали участь в організації і роботі кількох міжнародних наукових конференцій: у 1964 р. присвяченій Т. Г. Шевченку, М. Коцюбинському та проблемам міжслов'янських літературних відносин (з доповідями виступили 4 викладачі); у 1965 р. присвяченій вивченню спадщини О. Духновича (зчитано 6 доповідей викладачами Кафедри); у 1967 р. присвяченій 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції (виступило 7 членів Кафедри).

Окрім вчителі Кафедри та Кабінету брали участь у роботі міжнародних наукових конференцій в Ужгороді (М. Роман, 1966 р.; М. Штець, 1970 р.; М. Роман та О. Рудловчак, 1971 р.).

Викладачі Кафедри та Кабінету публікують свої роботи у факультетських наукових збірниках, в збірниках САН, у виданнях загальнодержавного і регіонального характеру. Однак переважну більшість своїх праць друкують у місцевих фахових виданнях («Дукля», «Записки Наукового товариства ЦК КСУТ», «Науковий збірник Свидницького музею української культури» і т. п.). Праці М. Романа, О. Рудловчак, М. Гиряка та М. Штеця друкувалися і за кордоном (СРСР).

Кафедра співробітничає з науковими відділами САН, ЧСАН та філологічними кафедрами вузів у ЧССР. У співробітництві з наведеними установами розв'язує окремі науково-дослідні проблеми, обмінюється науковим та педагогічним досвідом, викладачами, студентами і т. д.

Від свого заснування Кафедра утримує і розвиває багатогранні контакти з радянськими вузами та відділами АН УРСР. Особливо багатим і корис-

ним є співробітництво з філологічним факультетом Ужгородського державного університету, з Київським державним університетом ім. Т. Г. Шевченка, Київським державним педагогічним інститутом ім. М. Горького, Московським державним університетом ім. М. Ломоносова, Інститутом мови та літератури АН УРСР у Києві, Інститутом слов'янознавства та балканістики АН СРСР в Москві та ін. Частина викладачів Кафедри (П. Бунганич, Ю. Ванько, З. Ганудель, Ю. Кундрат, А. Кундрат, М. Роман, О. Рудловчак, М. Штець) побували як стажисти у згаданих та інших вузах та наукових закладах. Працівники Кабінету (О. Рудловчак та Ю. Ванько) забезпечували викладання славістики в Ужгородському державному університеті, допомагали будувати бібліотеку для відділу славістики згаданого університету і т. п.

У рамках наукового співробітництва з іншими соціалістичними країнами доц. О. Рудловчак у 1971 р. побувала на Кафедрі російської філології Будапештського університету ім. Етвеша Лоранда, з якою й надалі тісно співпрацює. Доц. М. Штець побував у 1971 р. у науковому відрядженні в ПНР (Варшавській державній університет), д-р Ю. Ванько в 1974 р. — на славістичному мовному курсі в ПНР.

Нашу Кафедру від її заснування відвідали такі визначні радянські науковці, як, академіки АН УРСР І. К. Білодід та Є. П. Кирилюк, член-кореспондент АН УРСР О. І. Дей, професори М. П. Лакіза, М. П. Лісовий, Й. О. Дзендзелівський, В. Л. Микитась, П. П. Чучка, С. Д. Зубков, доценти В. І. Добш, К. П. Галас та багато інших. З наведеними та іншими науковцями члени Кафедри та Кабінету утримують тісне співробітництво, спільно розв'язують різні наукові проблеми, друкують у співавторстві роботи в наших наукових збірниках тощо.

Доценти О. Рудловчак та П. Бунганич керують науковими аспірантами у галузі української мови та літератури. З 1969 р. на Кафедрі встановлено комісію для ригорозних екзаменів для української мови (голова М. Штець) та української літератури. Більшість членів Кафедри виступало опонентами кандидатських та доцентських робіт.

При Кафедрі та Кабінеті вже кілька років працюють наукові гуртки. члени якого зайняли на загальнодержавних змаганнях попередні місця (А. Пестременко, 2 місце у 1967 р., М. Параска, 1 місце у 1973 р.).

П'ятнадцять років існування певної організації, установи — це невеликий строк. Проте робота виконана Кафедрою української мови та літератури та її Дослідним кабінетом україністики в галузі виховання вчительських кадрів, у науково-дослідній та політико-виховній роботі, заслуговує того, щоб її згадати при цьому ювілеї. Про успіхи колективу Кафедри й Кабінету за цей короткий строк існування свідчить багато позитивних даних: здобуття наукових та академічних звань, що тісно пов'язане із розвитком пражівської україністики та зростанням педагогічної майстерності викладачів, широка масово-політична робота викладачів та наукових працівників, всебічна фахова допомога українським культурно-освітнім установам Східної Словаччини, тісне співробітництво з науковими установами в ЧССР та за кордоном, організація наукового дослідження українського етносу Чехословаччини, виховання наукових кадрів для інших вузів та культурно-освітніх установ, методична допомога українським школам, укладання, редагування та рецензування наукових збірників та власна наукова діяльність,

що її ілюструє прикладена бібліографія праць Кафедри та Кабінету. Заснування та успішний розвиток прашівської україністики, широкі перспективи її подальшого розвитку стали можливі тільки завдяки встановленню соціалістичного ладу в нашій Батьківщині, за що колектив Кафедри та Кабінету широко вдячний рідній Комуністичній партії Чехословаччини та нашому визволителю — Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Доц. д-р Петро БУНГАНІЧ

Імовірність або доказ. — «Нове життя», 9, 1959, №№ 24—27, с. 5. Миг за ділову дискусію. — «Нове життя», 10, 1960, № 9 (614), с. 3. Spomienka na uplynulých desať rokov — Prešovský vysokoškôľák, 9, 1964, № 9, s. 2.

Мовний різновид віршованої творчості О. В. Духновича та сучасні йому засоби мовного спілкування. «Олександр Духнович». Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті (1865—1965), 13, 1965. Прашів. Ред. М. Ричалка, Прашів, Центральний Комітет Культурного союзу українських трудящих, додаток до журналу «Дукля», 13, 1965, № 4, с. 170—183.

До узгодження досліджень українських говірок Східної Словаччини. Bulletin celoštátneho dialektologického seminára Katedry ukrajinského jazyka a literatúry pri Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, 1966. Ред. П. Бунганич. Прашів, Філософський факультет Університету ім. П. Й. Шафарика. 1966, с. 10—23.

O metodách a hodnotení prechodných nárečí. Bulletin celoštátneho dialektologického seminára Katedry ukrajinského jazyka a literatúry pri Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. 1966. Ред. П. Бунганич, Прашів, Філософський факультет Університету ім. П. Й. Шафарика. 1966. с. 163—166 (виступ у дискусії).

Prehovor. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae Prešovensis. Š. Tóbiš, Šafárikov a Kollárov jazyk, 1966. Ред. П. Бунганич. Братіслава. Словацьке педагогічне видавництво, 1966, с. 3.

Кафедра української мови та літератури Прашівського філософського факультету. «Науковий збірник, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка», 3, 1967. Музей української культури в Свиднику. Прашів. Відділ української літератури. Братіслава. Словацьке педагогічне видавництво, 1967, с. 409—412.

До питання словацького впливу на українську переселенську говірку села Любовець Прашівського округу. «Жовтень і українська культура». Збірник матеріалів міжнародного симпозиуму, 1968. Ред. М. Ричалка. Прашів, Культурний союз українських трудящих, додаток до журналу «Дукля», 19, 1968, с. 309—322.

Синонімічні ряди та семантичні сфери в словниковій статті двомовного словника (з доповіді роботи над «Словацько-українським словником»). Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaricanae Prešovensis. Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóbišovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám, 1969. Ред. П. Бунганич, Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1969, с. 203—210.

Koľavcov preklad Ševčenkovej poézie. Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. Zborník Ševčenkovský venovaný z príležitosti 150. výročia narodenia T. H. Ševčenka problémom medzislovenských literárnych vzťahov, 5, 1965. Prešov. Ред. П. Петрус. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1965, с. 67—79.

Про працю В. П. Латти «Из вокализма украинских говоров Восточной Словакии» (В. Латта. «Из вокализма украинских говоров Восточной Словакии», Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, Відділ української літератури в Прашеві, 1, 1965). — Bulletin celoštátneho dialektologického

seminára Katedry ukrajinského jazyka a literatúry pri Filozofickej fakulte Univerzity P. J. Šafárika v Prešove, 1966. Red. П. Бунганич. Пряшів. Філософський факультет Університету ім. П. Й. Шафарика. 1966, с. 174—180.

«Естетичність мови? («Восьмеро», Пряшів 1963). — «Дукля, 14, 1966, № 2, с. 63—67 (співавтор).

Д-р Юрій ВАНЬКО

О коммунистической výchově. (Recenzia na knihu E. L. Vasinej, Socializm i vospitanije mas). — Nové slovo, 17, 1974, s. 13. Nácvik tvorenia viet — jeden z dôležitých činiteľov pri vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka Sborník Univerzity 17. listopadu, Praha 1974.

Іменний складений присудок з дієслівною зв'язкою «бути» в українських говірках Бардіївського округу. Збірник Наукового товариства ЦК КСУТ, Пряшів, 1975.

Д-р Зузана ГАНУДЕЛЬ

Українська мова 8 клас 1-е вид. Red. А. Джуган. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1964, с. 142, 2-е вид. 1966, 3-е вид. 1968.

Методика паралельного навчання української, словацької та російської мов на українських ОДШ 1-е вид. Red. А. Семанцьо, Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1968, с. 136.

Збірник вправ з української мови для 6—7 класів ОДШ, 1-е вид. Red. П. Мудрик, Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1971, с. 214, 2-е вид. 1973, с. 215

Як засвоїти зміну у новому правопісі. — «Дружно вперед», 11, 1961, № 10, с. 30.

Активізація та ефективність на уроці літератури. — «Дружно вперед», 11, 1961, № 11, с. 29.

Питання методики паралельного навчання української, словацької та російської мов у середніх школах Східної Словаччини. — Zborník Filozofickej fakulty UPJŠ v Prešove. I. Pedagogika, II. Metodika, III. Red. А. Чума. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1966, с. 245—258.

Всебічний граматичний розбір на уроках граматики-стилістичних вправ. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 7, 1966—67, с. 2—3, додаток до журналу «Дружно вперед», 17, № 3, 1967.

Мова учнів (з інспекційних перевірок). — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 9, 1966—67, с. 2—3, додаток до журналу «Дружно вперед», 17, 1967, № 5

Навчання конспектувати. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 11—12, 1966—67, с. 12, додаток до журналу «Дружно вперед», 17, 1967, № 7.

Діалектизми в мові учнів і правильна літературна вимова. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 11—12, 1968—69, додаток до журналу «Дружно вперед», 19, 1969, № 7, додаток до журналу «Дружно вперед», № 19, 1969, с. 7.

Про нормативність усної мови. — «Школа і життя, педагогічний часопис, № 4, с. 6—7, додаток до журналу «Дружно вперед», 20, 1970, № 3

XIV з'їзд КПЧ і завдання вчителя. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 4, 1970—1971, с. 2, додаток до журналу «Дружно вперед», 21, 1971, № 12.

Атеїстичне спрямування уроків літератури (у світлі рішень XIV з'їзду КПЧ). — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 1, 1972, с. 2—3, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 1.

Атеїстичне спрямування уроків літератури. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 2, 1972, с. 2—4, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 2.

Моральне виховання учнів у процесі вивчення літератури. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 2, 1972, с. 2—4, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 3.

Естетичне виховання учнів на уроках української літератури. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 4, 1972, с. 2—3, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 4.

Патріотичне та інтернаціональне спрямування уроків літератури. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 5, 1972, с. 2—3, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 5.

Патріотичне та інтернаціональне спрямування уроків літератури в світлі рішень XIV з'їзду КПЧ. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 7, 1972, с. 2—4, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 7.

Позакласній роботі — ширшу дорогу. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 10, 1972, с. 5—6, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 10.

Позакласній роботі — ширшу дорогу. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 11, 1972, с. 4—6, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 11.

За виховання нової людини. — «Нове життя», 21, № 39, 1972, с. 5. Форми і способи позакласної праці з української мови та літератури з учнями СЗОШ та гімназій. — Metodika vyučovania ukrajinského jazyka a literatúry. Ред. Р. Боттан, Братіслава, АЛФА, Видавництво технічної та економічної літератури, 1973, с. 79—89.

Самостійна робота учнів і проблемне навчання на уроках літературного виховання. — Metodika vyučovania ukrajinského jazyka a literatúry. Ред. Р. Боттан, Братіслава, АЛФА, Видавництво технічної та економічної літератури, 1973, с. 119—135.

Форми роботи над книгою в школі і поза школою. Методи роботи з пояснювального та індивідуального читання. — Metodika vyučovania ukrajinského jazyka a literatúry. Ред. Р. Боттан, Братіслава, АЛФА, Видавництво технічної та економічної літератури, 1973, с. 135—152.

Наукові засади виховного літературного твору. Суспільна функція літератури. — Metodika vyučovania ukrajinského jazyka a literatúry. Ред. Р. Боттан, Братіслава, АЛФА, Видавництво технічної та економічної літератури, 1973, с. 57—79.

Удосконалення мовної грамотності учнів на уроках літератури. — Metodika vyučovania ukrajinského jazyka a literatúry. Ред. Р. Боттан, Братіслава, АЛФА, Видавництво технічної та економічної літератури, 1973, с. 79—89.

Д-р Михайло ГИРЯК, канд. історич. наук.

Українські народні казки Східної Словаччини, I. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1965, 220 с., II. 1966, 308 с., III. Ред. М. Немец, 1969, 275 с. IV. Ред. М. Немец, 1972, 258 с.

Гора до неба. Українські народні казки Східної Словаччини. Ред. I. I. Долгош, Ужгород, Видавництво «Карпати», 1968, 135 с.

Бібліографія фольклору Пряшівщини (1945—1969). Ред. М. Шкурло, Пряшів, Видав. Центральный Комітет Культурного Союзу українських трудящих у Пряшеві, 1970, 58 с.

З історії збирання та дослідження української народної казки в Східній Словаччині. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 1, с. 28.

Казкар і його творчість. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 2, с. 27.

Талановита жінка-казкар. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 3, с. 27

Казки Олени Дем'ян. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 4, с. 27.

Казкар Андрій Кимак. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 5, с. 21.

Березівський казкар. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 7, с. 29.

Розповідає Іван Станко. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 7, с. 29.

Інтерпрет народних казок. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 8, с. 30.

- Носії народної культури. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 9, с. 29.
- 3 рядів народних митців. — «Дружно вперед». — 14, 1964, № 10, с. 30.
- Родинно-побутові казки. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 11, с. 29.
- 3 уст народного митця. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 12, с. 29.
- Казкар Степан Полянський. — «Народний календар», Пряшів, 1964, с. 107—109.
- До казкового репертуару Петра Ілька. Записки Наукового товариства ЦК КСУТ, 1, 1972.
- Ред. М. Повак, Пряшів, Центральний Комітет Культурного союзу українських трудящих в ЧССР, 1972, с. 67—79
- Епітеги як засіб стилю казок Петра Ілька. — «Дукля», 20, 1972, № 5, с. 76—77.
- Епітет «златий» як засіб поетички народних казок Меджилабірщини. — Школа і життя», с. 8, педагогічний часопис, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 10.
- Формули для перепочинку казкаря Петра Ілька. — «Школа і життя», педагогічний часопис, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 6.
- Народні казки Меджилабірщини і побут. — «Нове життя», 22, 1972, № 31, с. 5.
- На службі народові. — «Народний календар 1972», Братіслава, Видавництво «Обзор», 1972, с. 93—94.
- Про казки варихівського казкаря. — «Нове життя», 22, 1972, № 2, с. 5.
- Про суб'єкт оповідача в казках. — «Школа і життя», педагогічний часопис, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 3.
- Заключні формули українських народних казок Східної Словаччини. Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, 6/1, 1972. Ред. І. Чабиняк, Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві 1972, с. 201—226.
- 3 історії трьох казок. — «Нове життя», 22, 1972, № 33, с. 5.
- 3 народу вийшов, з народом іде. — «Дукля», 20, 1972, № 1, с. 69—72.
- Фольклористичні намагання українців Східної Словаччини за післявоєнний період. Педагогічний збірник (3 минулого і сучасного українців Чехословаччини), 3, 1973. Ред. О. Рудловчак, М. Гиряк, Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1973, с. 77—120.
- 3 дослідження наших казок. — «Нове життя», 23, 1973, № 33, с. 5.
- Казки і казкарі. — «Нове життя», 24, 1974, № 20, с. 5.
- Середовище побутування казки. — «Нове життя», 24, 1974, № 29, с. 5
- Прислів'я і приказки в казках. — «Нове життя», 24, 1974, № 30, с. 5,
- Шляхи поширення фольклорної казки в сучасному. — «Нове життя», 24, 1974, № 33, с. 6.
- Авдиторія казкарів. — «Дружно вперед», 24, 1974, № 7, с. 23.
- Й. Цигра, Народ скаже — як зав'яже. Пряшів, 1965. — «Дукля», 13, 1965, № 2, с. 100—102.
- Г. Петников, Украинские сказки и легенды, Симферополь, 1966. — «Дукля», 15, 1967, № 3, с. 50—51.
- І. Гурич, Образне слово, Київ, 1967. — «Дружно вперед», 17, 1967, № 5, с. 21.
- О. І. Дей, Народна творчість та етнографія, 4, Київ, 1966. — «Дружно вперед», 17, 1967, № 1, с. 25.
- О. І. Дей, Народна творчість та етнографія, 3—6, Київ, 1966. — «Дукля», 15, 1967, № 2, с. 71—74.
- В. І. Наулко, Карта сучасного етнічного складу населення Української РСР, Київ 1966. — «Дукля», 15, 1967, № 5, 88—89.
- В. Микитась, Закарпатські сміховинки. Народний гумор, Ужгород, 1966, — «Дукля», 15, 1967, № 3, с. 55.
- В. Fillová, slovenský národopis, 1, Братіслава, 1968. — «Дружно вперед», 18, 1968, № 8, с. 29.

П. В. Лінтур, Народні балади Закарпаття, Львів, 1966, — «Дружно вперед», 18, 1986, № 1, с. 21.

О. М. Хмилевська, Українські народні пісні. Пісні суспільноповутові, Київ, 1967. — «Дукля», 17, 1969, № 3, с. 72—73.

І. Герета — О. Черемшинський, Музей Володимира Гнатюка, Львів, 1971. — «Дружно вперед», 21, 1971, № 6, с. 24.

О. Мельник, Словацько-українські пісенні зв'язки, Львів, 1970. — «Дукля», 19, 1971, № 3, с. 66—67.

П. М. Скунець, Добридень, сусіде!, Ужгород, 1971. — «Нове життя», 21, 1971, № 42, с. 2

В. Г. Гримич, Казки народів СРСР, Київ, 1970. — «Нове життя», 21, 1971, № 3, с. 5.

И. М. Шептунов, Славянський и балканський фольклор, Москва, 1971. — «Дукля», 21, 1973, № 4, с. 78.

М. М. Гайдай, Народна етика у фольклорі східних і західних слов'ян, Київ, 1972. — «Дукля», 21, 1973, № 3, с. 73—74.

М. В. Гуць, Народні пісні з-над Дністра в записах Євгенії Ярошинської, Київ, 1972. — «Дружно вперед», 23, 1973, № 9, с. 20—21.

Орест Гижа, Українські народні пісні з Лемківщини, Київ, 1972. — «Дружно вперед», 23, 1973, № 4, с. 22—23.

Pawol Nedo, Spievajúca lipka. Rozprávky západných Slovanov, Братіслава, 1972. — «Дружно вперед», 23, 1973, № 7, с. 22—23.

В. Канівець, Мудрість народна. Латинські прислів'я та приказки, Київ, 1972. — «Дружно вперед», 23, 1973, № 1, с. 24.

В. С. Басараб, Дванадцять братів. Закарпатські казки Андрія Калина, Ужгород, 1972. — «Дукля», 21, 1973, № 2, с. 78—80.

Й. З. Круть, Хліборобська обрядова поезія слов'ян, Київ, 1973. — «Нове життя», 24, 1974, № 5, с. 5.

К. П. Кабашников — Г. А. Барташевич, Чарадзейныя казкі, частка І, Минск, 1973. — «Школа и життя», педагогічний часопис с. 7, додаток до журналу «Дружно вперед», 24, 1974, № 3.

М. Г. Івасюк — В. С. Басараб, Казки Буковини, Ужгород, 1973. — «Дукля», 24, 1974, № 2, с. 78—80.

П. В. Лінтур, Ukrainische Volksmärchen, Берлін, 1972. — «Школа і життя», педагогічний часопис, с. 7, додаток до журналу «Дружно вперед», 24, 1974, № 1.

Г. А. Дагуров, Осетинские народные сказки, Москва, 1973. — «Дукля», 22, 1974, № 3, с. 76—77.

Богдана К О Р Ж

Михайлу Томчанію — 60 років, — «Дукля», 22, 1974, № 3, с. 52—55.

Аделія К У Н Д Р А Т

Українська мова для 9 класу ОДШ. 1-е вид. Ред. Ю. Кундрат, Братіслава, 1964, с. 5—177 (співавтор), 2-е вид. 1966, Словацьке педагогічне видавництво.

Українська мова для середніх загальноосвітніх і середніх фахових шкіл. 1-е вид. Ред. П. Мудрик, Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1968, с. 3—214 (співавтор).

Ukrajiniština pro Čechy a Slováky. — 1-е вид. Ред. Я. Моравець. Прага, Державне педагогічне видавництво, 1972, с. 5—394 (співавтор).

Естетичність мови (Спроба мовного аналізу творчості молодих поетів на матеріалі збірки «Восьмеро»). — Дукля, 14, 1966, № 2, с. 63—67 (співавтор).

Підрядне речення мети української літературної мови та лемківського діалекту Східної Словаччини. Bulletin celoštátneho dialektologického seminára katedry ukrajinského jazyka a literatúry. Ред. П. Бунганич. Пряшів, Філософський факультет ім. П. Й. Шафарика, 1966, с. 24—41.

Розвиток мови та способи його активизації. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1, 1967/68, с. 5, додаток до журналу «Дружно вперед», 17, 1967, № 9.

Нова монографія. — «Дружно вперед», 19, 1969, № 7, с. 19.

Правильне вживання синонімів — запорука культури мови. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 5, 1969/70, с. 7, додаток до журналу «Дружно вперед», 20, 1970, № 1.

Лексичні повторення та їх функції в народних казках українців Східної Словаччини. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 9, 1970/71, с. 7, додаток до журналу «Дружно вперед», 20, 1971, № 5.

Фонетичне оформлення іншомовних слів в українській, російській та словацькій мовах. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 12, 1970/71, с. 4—5, додаток до журналу «Дружно вперед», 20, 1971, № 8.

Питання паралельного вивчення термінології в умовах білінгвізму в наших школах. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 3, 1970/71 с. 1—2, додаток до журналу «Дружно вперед», 20, 1971, № 11.

До питання відмінності у відмінюванні українсько-російсько-словацьких лексичних паралелей іншомовного походження. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 5, 1972, с. 6—7, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 5.

Українські народні казки Східної Словаччини — мовно-художній аналіз. Педагогічний збірник 3. З минулого і сучасного українців Чехословаччини. Ред. О. Рудловчак. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1973, с. 281—298. слов., нім., англ. резюме.

Словосполучення з словом «одяг» та проблеми навколо їх перекладу на словацьку мову і навпаки. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1, 1973, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1973, № 1.

Книга — великий винахід людства. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 3, 1973, с. 2—3, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1973, № 3.

Пам'ятник — пам'ятка. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 7, 1973, с. 4, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1973, № 7.

Неологізми В. І. Леєніна. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 8, 1973, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1973, № 8.

Прийменикова синонімія. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 10, 1974, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 23, 1974, № 10.

Словацько-українсько-російські орфографічні паралелі. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 11, 1974, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 23, 1974, № 11.

15-річний ювілей. — «Нове життя», 24, 1974, № 51, с. 2.

З метрологічної термінології українців Східної Словаччини. — «Науковий збірник МУК», № 7.

Юрій КУНДРАТ

Огляд історії культури УРСР (XI- поч. XX ст.). Підручник для студентів-українців філософського факультету. Ред. Братіслава. Словацьке педагогічне видавництво, Братіслава, 1975, с. 236.

- По слідах української видавничої справи. — «Народний календар на 1970 р. «Ред. О. Товт. Пряшів, 1970, видав ЦК Культурного союзу українських трудящих, с. 98—101.
- Співець правди й краси (До 55-річчя О. Гончара) — «Дружно вперед», 23, № 4, 1973, с. 18—19
- Виховання інтересу й любові до літератури. — «Школа і життя», педагогічний часопис, № 8, 1972/73, с. 4—5, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, 1972, № 8.
- Образ В. І. Леніна в українській радянській драматургії. — «Нове життя», 24, 1974, № 16, 17, 1974.
- Психологічні передумови сприймання літературного твору — головна передумова успішного засвоєння літератури. — Методика викладання української мови і літератури, Ред. Р. Боттан. Братіслава, 1973, ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, с. 23—32.
- Сучасні методи аналізу літературного твору. Робота над текстом літературного твору. Методика викладання української мови і літератури. Ред. Р. Боттан. Братіслава, 1973, ALFA, vydavateľstvo technickej a ekonomickej literatúry, s. 33—56.
- До питання української літератури для дітей та молоді в Чехословаччині. — «Дукля», 23, № 1, 1975, с.
- В ногу з життям (По сторінках альманаху «Дукля»), «Дукля», 23, № 2, 1975, с.
- Новий дебют І. Прокіпчак (Рецензія на нову книгу). — «Нове життя», 15, № 45, 1965.
- Борець за щастя закарпатських українців (До 90-річчя народження І. Ольбрахта). — «Нове життя», 22, № 1, 1972, с. 5.
- Вогненна журба поета (Роздуми над книгою: О. Олесь, Твори, Київ, 1971). — «Нове життя», 22, № 6, 1972.
- Книга про опришків (Рецензія на книгу І. Шульги «Брате мій». Ужгород, 1971). — «Дружно вперед», 22, № 5, 1972, с. 24—25.
- Книга про глибоке людське коріння (Рецензія на книгу М. Томчанія «Брати», Ужгород, 1973). — «Дукля», 22, 1974, № 4, с. 73—74.

Доц. д-р Михайло РОМАШ, кандидат філологічних наук

- Советская литература в Словакии в 30-х годах. Киев, Издательство КГУ, 1964, с. 18.
- Slovenské preklady z ruskej sovietskej literatúry v rokoch 1920—1940. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1970, 74 с.
- Z dejin slovensko-ukrajinských stykov KoS, Кошпці, 1971, 70 с.
- Федір Лазорик — життя і творчість. СПВ, Пряшів, 1974, 222 с.
- K otázke prenikania sovietskej literatúry na Slovensko a jej ohlasov v 30. rokoch. «Шевченківський збірник Філософського факультету ім. П. Й. Шафарика в Пряшеві. Словацьке педагогічне видавництво, 1965, с. 167—189.
- Sovietsko-československé literárne styky. — Slovenská literatúra, 1965, № 3, с. 312—316.
- Іван Франко і чеська література. — «Дукля», 4, 1956, № 4.
- Початки словацької соціалістичної літератури. — «Дукля», 10, 1962, № 3, с. 82—84.
- Співець нашого краю. — «Дукля», 11, 1963, № 1, с. 63-71.
- Маяковський на Словаччині. — «Дукля», 11; 1963, № 3, с. 51—56.
- Зачинатель словацької соціалістичної поезії. — «Дукля», 13, 1965, № 1, с. 68—72.
- Радянська література на сторінках східнославацької преси в 30-х роках. «Науковий збірник музею української культури в Свиднику», № 1, 1965, с. 95—105.
- Художня проза українських письменників Чехословаччини за рік 1965. «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику», 1967, № 3, 364—371.
- Из откликов советской литературы в Словакии за период между двумя войнами. —

О междилітерарных вѣзгахох. Zborník venovaný VI. medzinárodnému kongresu slavistov. Пряшів. Словацьке педагогічне видавництво, 1968, с. 129—142.

Причинки до зв'язків закарпатських і словацьких культурно-літературних діячів у період між двома війнами. «Науковий збірник музею української культури в Свиднику», № 4, 1969, с. 395—402.

Проникання і сприймання української радянської літератури в Словаччині в період між двома війнами. — «Жовтень і українська культура», Пряшів, 1968, с. 212—220.

Образ В. І. Леніна в чехословацькій українській поезії. — «Дукля», 18, 1970, № 2, с. 4—9.

КПЧ і питання художньої літератури. — «Дукля», 19, 1971, № 2, с. 2—6.

Радянська література на сторінках партійної преси у міжвоєнний період. — «Дукля», 19, 1971, № 3, с. 2—7.

Завдання художньої літератури після XIV з'їзду КПЧ. — «Дукля», 19, 1971, № 4, с. 1—5.

Нестор української радянської прози. — «Дукля», 19, 1971, № 4, с. 60—63.

Ювілей друга закарпатського народу. — «Дукля», 20, 1972, № 11, с. 36—39.

В. І. Ленін і модернізм. — «Дукля», 20, 1972, № 9, с. 42—44.

Комуністична партійність мистецтва і свобода творчості митця. — «Дукля», 20, 1972, № 4, с. 45—48.

Чому саме соціалістичний реалізм. — «Дукля», 20, 1972, № 6, с. 43—47.

20-річний шлях «Дуклі». — «Дукля», 21, 1973, № 1, с. 24—32.

Поезія Федора Лазорика. — «Дукля», 21, 1973, № 1, с. 40—54.

Федір Семенович Лазорик. — «Дукля», 21, 1973, № 2, с. 33—40.

Dva romány o kolektivizácii. Zborník FF UPJŠ, Komparatistika a genológia. Пряшів, Словацьке педагогічне видавництво, 1973, ф. 143—153.

М. Šolochov v slovenskej kritike. Slovenská a ruská literatúra, Словацька Академія Наук, Братіслава, 1973, с. 267—276.

Соціалістичний реалізм. — «Дукля», 22, 1974, № 1, с. 1—6.

Проза Федора Лазорика. «Записки Наукового товариства», Пряшів, 1973, № 2, с. 53—71. «Пряшевщина» й українська література. З минулого і сучасного українців Чехословащини. «Педагогічний збірник», № 3, Братіслава, 1973, с. 64—77, Словацьке педагогічне видавництво.

Публіцистика Ф. Лазорика. — «Дукля», 22, 1974, № 2, с. 62—69.

Українська радянська література за останні роки. — «Дукля», 22, 1974, № 3, с. 37—45.

Зображення антифашистської боротьби в українській літературі Чехословащини. — «Дукля», 22, 1974, № 4, с. 56—64.

Творчість Василя Зозуляка. — «Дукля», 22, 1974, № 4, с. 68—77.

Preklady zo sovietskej literatúry v slovenskej tlači medzi dvoma vojnami. Vysokoškolské skriptá FF UPJŠ v Prešove. Revolučnosť a literatúra, Братіслава, 1974, с. 29—34. Словацьке педагогічне видавництво.

Ukrajinská sovietska literatúra — aktívny činiteľ pri výchove socialistického vedomia. Zborník Poslanie sovietskej literatúry pri formovaní socialistického vedomia človeka, SÚV ZČSSR, Братіслава, 1974, с. 123—128.

Socialistický realizmus z hľadiska ľudovosti a pravdivosti. Pravda, 56, č. 35 (11. II. 1975)

Твори Вєлодимира Маяковського на сторінках словацької прогресивної преси. «Збірник наукових праць аспірантів кафедр суспільних наук». Київ, Видавництво Київського університету, 1963, с. 115—120.

Українська новела в Словаччині після 1945 року. — «Тези доповідей до міжвузівської

наукової конференції. Розвиток української радянської новели» Ужгород, травень 1966, с. 85—89.

Українська новела в Словаччині після 1945 року. — «Радянське літературознавство», Київ, 1966, № 6, с. 37—39.

Степан Гостиняк — поет Пришівщини. — «Дніпро», Київ, 1964, № 9, с. 4.

Словаччина до ювілею Кобзаря. — «Літературна Україна», Київ, 3. 4 1964.

Школа і джерело натхнення. — «Прапор», Харків, 1967, № 10, с. 95—99.

Sovietska štúdiá o našej socialistickej literatúre. — Slovenská literatúra, 1966, № 4, с. 6.

Sborník štúdií ukrajinských slavistov. — Slovenské pohľady, 1965, № 3, с. 2.

Ukrajinski slavisti o súčasných československých spisovateľoch. «Шевченківський збірник Філософського факультету Університету ім. П. Й. Шафарика в Пряшеві». Братіслава, 1965, с. 263—266, Словацьке педагогічне видавництво.

Pokus o zhodnotenie čs.-sov literárnych stykov. Slovenská literatúra 1965, № 6, с. 23—25.

Sovietska štúdiá o našej socialistickej literatúre — Slovenská literatúra, 1966, № 4, с. 401—404.

Hľadanie K. Čapka. — Slovenská literatúra 1971, № 2, с. 200—202.

Prispevok do hviezdoslavológie. — Slovenská literatúra 1971, № 2, с. 309—311.

Декілька думок про нову повість Ф. Лазорика «Вік наш фестивальний». — «Дукля», 8, 1960, № 2, с. 8.

Потрібне і корисне видання. — «Дукля», 8, 1960, № 2, с. 2.

Чому той песимизм? — «Дукля», 9, 1961, № 4, с. 5.

Книга про зв'язки з братами. — «Дукля», 10, 1962, № 2, с. 6.

Зустріч двох культур. — «Дукля», 14, 1966, № 1, с. 5.

В «Дуклі» художня проза за рік 1965. — «Дукля», 14, 1966, № 1, с. 3.

Дослідження радянсько-чехословацьких літературних зв'язків. — «Дукля», 14, 1966, № 3, с. 9.

Книга про сучасні українсько-чехословацькі зв'язки. — «Науковий збірник Музею української культури в Свиднику». Пришів, 1965, № 2, с. 198—202.

Про чеську літературу на Україні. — «Нове життя», 1966, № 37.

Від широго серця. — «Дружно вперед», 5, 1955, № 10.

Ваянський та Тургенєв. — «Дукля», 18, 1970, № 5, с. 60—65.

Павол Орсаг-Гвездослав і слов'янські літератури. — «Дукля», 19, 1971, № 1, с. 55—58.

«Карпатська замана» Ф. Лазорика. — «Дукля», 19, 1971, № 6, с. 45—47.

Цікаве і цінне дослідження. — «Дукля», 20, 1972, № 6, с. 69—74.

Od futurizmu k literatúre faktov. — Slovenská literatúra 1973, № 2, с. 228—231

Радісна ластівка. — «Дукля», 21, 1973, № 4, с. 76—77.

Politička a literatúra. Pravda, 55, 1974, № 142.

Коротка проза як проблема дослідження. — «Дукля», 22, 1974, № 4, с. 77—79.

O probléme slobodnej umeleckej tvorby. Pravda, 56, 1975, № 17.

Úloha rodičov pri výchove detí v škole. Братіслава, 1952 с. 18, Словацьке педагогічне видавництво.

Ukrajinská sovietska literatúra. Pravda, 28. X. 1954.

Spisovateľ ukrajinských detí v ČSSR. Zlatý máj (Брно), 1963, № 6—7.

Horlivý propagátor a prekladateľ. Kultúrny život 1963, № 21.

Clementis ako ho poznáme. Kultúrny život 1964, № 25.

Básnik — tribún. Prešovský vysokoškôľák 1961, № 5.

Radíme ako študovať literatúru. Prešovský vysokoškôľák 1960, № 1—2.

Sergej Jesenin a Slovensko. Spektrum 1965, №№ 3—4.

Sovietske podnety medzi dvoma vojnami. Predvoj 1967, № 11.

- Co sa prekladalo medzi vojнами. Nedeľná pravda, 1971, № 16, (23. IV. 1971)
 П. Тичина. — «Дукля», 9, 1961, № 1, с. 6.
 Олександр Гаврилюк. — «Дукля», 9, 1961, № 2, с. 5.
 Петро Панч. — «Дукля», 9, 1961, № 5, с. 4.
 Ольга Кобилянська. — «Дукля», 10, 1962, № 4, с. 68
 М. Коцюбинський. — «Дукля», 11, 1963, № 2, с. 5.
 Думати про сучасність. — «Дружно вперед», 8, 1959, № 5, с. 3.
 Степан Руданський. — «Дружно вперед», 9, 1960, № 1, с. 2.
 Проникання радянської літератури в Словаччину. — «Дружно вперед», 13, 1964, № 6,
 с. 7.
 Вмер В. Сосюра. — «Дружно вперед», 14, 1965, № 2.
 Зв'язки сусідів-братів. — «Дружно вперед», 15, 1966, № 1.
 Андрій Малишко. — «Нове життя», 10. X. 1962.
 Нове в радянському шевченкознавстві. — «Нове життя», 14, 1964, № 23.
 20 років української літератури в Чехословаччині — «Нове життя», 15, 1965, № 21.
 Алігері Данте. — «Нове життя», 15, 1965, № 37.
 «Лемки» М. Шмайди крок вперед чи танцювання на місці?. — «Нове життя», 15, 1965,
 № 39.
 Народна поезія знов повертається до народу. — «Нове життя», 15, 1965, № 46.
 Джек Лондон. — «Нове життя», 16, 1966, № 3.
 Павлу Тичині 75-років. — «Нове життя», 16, 1966, № 4.
 Іллі Еренбургові — 75 років. — «Нове життя», 16, 1966, № 4.
 Успіхи зобов'язують. — «Нове життя», 16, 1966, № 13.
 Дещо про твори «Кров людська — не водиця» і «Правда і кривда» Михайла Стельмаха.
 — «Методист ЦК КСУТ», № 2. Пряшів, 1965.
 Про роман «Лемки» Михайла Шмайди. — «Методист ЦК КСУТ», № 2. Пряшів, 1965.
 Забутий вірш О. Павловича. — «Дукля», 17, 1969, № 1, с. 73—75.
 Івану Ле — 70 років. — «Нове життя», 20, 1970, № 14.
 Посмертний ювілей Федора Лазорика. — «Нове життя», 20, 1970, № 26.
 Рік від смерті поета. — «Дукля», 18, 1970, № 4, с. 36—70.
 Фрідріх Енгельс і художня література. — «Нове життя», 20, 1970, № 48.
 Вічно цвіте весною поетичне слово. — «Нове життя», 21, 1971, № 8.
 Паризька комуна і художня література. — «Нове життя», 21, 1971, № 13.
 КПЧ і словацька художня література. — «Нове життя», 21, 1971, № 33.
 Колокольчик-Двіночок. — «Народний календар» 1972, с. 69—70.
 За ангажовану партійну культуру. — «Нове життя», 23, 1973, № 7.
 Ювілей вченого. — «Нове життя», 23, 1973, № 9
 Недожитий ювілей Федора Лазорика. — «Дружно вперед» 22, 1973, № 3, с. 20—22.
 Ювілей Антона Болека. — «Нове життя», 23, 1973, № 16.
 Пропагандист слов'янської дружби. — «Дукля», 21, 1973, № 3, с. 63
 Jubileum ukraj. spisovateľa. Pravda, 55, № 222 (29. IX. 1974).
 Помер В. Гр-нджа-Донський. — «Нове життя», 24, 1974, № 49 (6. XII 1974).
 15 років Пряшівського філософського факультету. — «Нове життя», 24, 1974, № 48
 (29. XI 1974).
 Pätámsť plodných rokov. — Východoslovenské noviny, 23, 1974, № 278, (25. XI 1974).

Доц. д-р Олена РУДЛОВАК, кандидат філологічних наук

Грамматика русского языка. Часть I. Фонетика и морфология. Учебник для высших классов средних школ с украинским языком обучения. Братислава, 1948, 1953, 307 с.

Хрестоматія нової закарпатської української літератури. Друга половина XIX ст. (співавтор). Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1965, 645 с.

Зелений віночок — червоні квіточки. Антологія творів народних авторів Пряшівщини. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1965, 451 с.

О. В. Духнович. Твори І. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1968, 792 с.

Олександр Духнович. Життя і діяльність. Мочографія, 169 с.

Література чехословацьких українців 1945—1967 (співавтор). Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1968, с. 81—92.

Metodika vyučovania ukrajinského jazyka a literatúry. Učebný text pre postgraduálne štúdium stredoškolských profesorov. (співавтор). Братіслава, Видавництво Алфа, 1973, с. 5—22

До вершин... Історія УНТ в Пряшеві. УНТ — 25. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1971, с. 20—87.

Писатель и язык. — «Дукля», 1, 1953, № 2, с. 86—110.

Читая Некрасова... К 75-летию со дня смерти. — «Дукля», 1, 1953, № 1, с. 144—149.

С. К. Нейман — приятель закарпатських українців. — «Нове життя», 6, 1956, № 18, «Дружно вперед», 15, 1956, квітень, с. 8—10.

Книга Г. Темльова «Верховино, світку ти наш». На допомогу читацьким гурткам. Брошура ЦК КСУТ, Пряшів, 1956, 1957, 12 с.

Приятель закарпатських українців Б. Носак-Незабудов. Український календар на 1958 р., Пряшів, 1957, с. 116—119.

З невідомих рукописів Духновича. — «Дукля», 6, 1958, № 2, с. 191—192.

Невідомий твір Духновича. — «Дукля», 6, 1958, № 4, с. 95—98.

Суспільне значення літератури. — «Дукля», 7, 1959, № 4, с. 71—76.

Дружба чехів, словаків та закарпатських українців в радянській літературі. Z dejín československo-ukrajinských vzťahov. Братіслава, 1959, с. 518—545.

П'єса О. Духновича «Головний тарабанщик». — «Дукля», 8, 1960, № 1, с. 94—101.

Проблеми і завдання дослідження літературної історії і сучасного стану літератури українців Східної Словаччини. — «Дукля», 8, 1960, № 2, с. 100—104.

До питань науково-дослідної роботи. — «Дружно вперед», 10, 1960, № 2, с. 14—15.

Початки нової української літератури на західноукраїнських землях. «Народний календар на р. 1961». Пряшів, 1960, с. 150—151.

Боротьба українських трудящих Східної Словаччини на сторінках «Карпатської правди». — «Дружно вперед», 11, 1961, № 6, с. 8—10.

До пиян журналістики українців Східної Словаччини. — «Дукля», 10, 1962, № 3, с. 64—69.

Три рукописні збірки поета. — «Дукля», 11, 1963, № 4, с. 86—91.

Маркіян Шашкевич. — «Дукля», 11, 1963, № 2, с. 72—74.

Творчість і діяльність О. В. Духновича. — «Нове життя», 13, 1963, № 20, додаток, с. 16, співавтор М. Ричалка.

На подорожах з Я. Головацьким. — «Дукля», 12, 1964, № 4, с. 79—83.

Пряшівська літературна спілка О. Духновича і літературні проблеми. — «Дукля», 13, 1965, № 1, с. 88—93; № 2, с. 56—68; № 3, с. 79—97, № 4, с. 76—97.

Літературний доробок О. Духновича. Олександр Духнович. Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 100-річчю смерті О. Духновича. Пряшів, 1965, с. 27—31.

Поезія О. Духновича. — «Дружно вперед», 15, 1965, № 1, с. 11—13, 28.

Творчий шлях О. Духновича. Олександр Духнович. Матеріали наукової конференції. Пряшів, 1965, с. 115—150.

K otázkam vzájomných stykov Slovákov a zakarp. Ukrajincov v polovici min. storočia. Zborník Ševčenkovský FF UPJŠ, roč. V, 1965. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, с. 149—166.

Шляхами журналістики ХІХ століття. — «Дружно вперед», 16, 1966, № 7, с. 18—19, 31; № 8, с. 18—19.

Перший педагогічний часопис закарпатських українців. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1967, № 6, с. 6—7, додаток до журналу «Дружно вперед», 17, 1967, № 6. Irena Nevická. Život a dielo. Matij Kukulka. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1968, с. 143—153.

Наш перший молодіжний журнал. — «Нове життя», 18, 1968, № 2, додаток «Тон», № 2, с. 1.

Літературні стремління українців Східної Словаччини в 20—30-х роках нашого ст. «Жовтень та українська культура», Пряшів, 1968, с. 145—172.

До історії газети «Сова». — «Дукля», 18, 1970, № 1, с. 69—75.

За завісою минулого. Матеріали до взаємин Закарпаття з Росією. — «Дукля», 18, 1970, № 3, с. 60—67.

За завісою минулого II. — «Дукля», 18, 1970, № 4, с. 59—68.

Шляхами слова. Розвиток журналістики українців ЧССР від найдавніших часів по сучасність. «Пером і словом». Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1972, с. 247—280.

До історії зв'язків українців Східної Словаччини з Росією в 19 ст. — «Дукля», 21, 1973, № 6, с. 66—77.

Про один ювілей. — «Дружно вперед», 23, 1974, № 5, с. 18—19.

До п'яти віршів угорських віршів О. Духновича. — «Дукля», 22, 1974, № 6, с. 59—64
Ми бачили театр. — «Дружно вперед», 7, 1957, № 12, с. 8.

Сога вистава (п'єси І. Франка «Украдене щастя»). З історії місцевого українського театру. — «Нове життя», 9, 1959, № 13, с. 6.

«Райдуга» М. Зарудного в УНТ. — «Дружно вперед», 9, 1959, № 4, с. 27.

«Мільйон за усмішку». — «Дружно вперед», 10, 1960, № 12, с. 21—23.

«Неспокійна старість». — «Дружно вперед», 11, 1961, № 11, с. 20—21.

Сучасність на сцені УНТ. — «Дружно вперед», 11, 1961, № 12, стор. 25.

«Нерівний бій» — «Дружно вперед», 12, 1962, № 5, с. 14—15.

«Кухарка замужем». — «Дружно вперед», 12, 1962, № 12, с. 21.

Ти все зможеш, людино! — «Дружно вперед», 13, 1963, № 3, с. 30—31.

Радянська енциклопедія про нас. — «Нове життя», 13, 1963, № 45, с. 3.

Історична прем'єра. — «Дукля», 11, 1936, № 3, с. 67—68.

Незакінчений епізод. — «Дружно вперед», 13, 1963, № 4, с. 22—23.

«Правда приходиться у дім». — «Дружно вперед» 19, 1963, № 1, с. 19.

Дослідник історії Закарпаття. — «Дукля», 11, 1963, № 1, с. 92—93.

Книга Семена Панька «Під синіми Besкидами». Брошура ЦК КСУТ. Пряшів, 1963, 11 с.

Забутий ювілей. — Із історії музичної культури українців Чехословаччини. — «Дружно вперед», 13, 1963, № 12, с. 16.

Сторічний ювілей Т. Г. Бордуляка. — «Дукля», 11, 1963, № 1, с. 59—60.

Пристрасне слово Лесі Українки. — «Дукля», 11, 1963, № 3, с. 47—49.

Син свого народу. «Народний календар на 1965 рік». Пряшів, 1964, с. 60—65.

Чи ви людина. Відповідайте! — «Дукля», 12, 1964, № 2, с. 60—65.

Наша пісня. «Народ співає». Пряшів, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури, 1965, с. 6—7.

Мрія про дійсність. До ювілею О. Духновича. — «Нове життя», 16, 1965, № 13, с. 1.

Квітка на могилу. — «Дукля», 13, 1965, № 1, с. 60—62.

Наукова конференція до 50 річчя виникнення Чехословацької Республіки. — «Нове життя», 18, 1968, № 55, с. 1.

Перед 120 роками. До подій 1848 р. — «Нове життя», 18, 1968, № 32, с. 8.

Ювілей письменниці. — «Нове життя», 18, 1968, № 49, с. 7

Ірина Невизька і початки жіночого руху в Пряшеві — «Прешовске новіни», 24. 10 1969, с. 5—6.

Згадка про поета-комуніста (С. К. Нейман). — «Нове життя», 22, 1972, № 27, с. 3.

Невичерпна криниця ленінізму. — «Нове життя», 23, 1973, №№ 19, 20, 21, 24, с. 6.

Книга, що викликає глибокий відгомін. (С. Панько: «Дороги, друзі...»). — «Дружно вперед», 23, 1974, № 12, с. 19—20.

Видавництва Радянської України для наших педагогів. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1974, № 12, с. 3—4, додаток до журналу «Дружно вперед», 23, 1974, № 12.

Доц. д-р Микола ШТЕЦЬ, кандидат філологічних наук.

Развитие украинского литературного языка в Закарпатье и в Восточной Словакии в 1919—1939 гг., Киев, Издательство Киевского государственного университета 1964, 18 с

Що, коли і як? (Основні відомості з життя українців ЧССР). 1-е вид., Пряшів, Видавництво Центрального Комітету Культурного союзу українських трудящих, 1967, 82 с. (співавтор).

Літературна мова українців Закарпаття і Східної Словаччини після 1918 р. 1-е вид., Педагогічний збірник 1. Ред. А. Джуган. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1969, 169 с.

За вищій рівень навчання. — «Нове життя», 9, 1959, № 2, с. 1.

Система голосних у говірках північної Лабірщини. — Zborník Filozofickej fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešove. 1. Ред. доц. д-р Ш. Тобік, Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1960, с. 172—179.

Боротьба з діалектизмами в мові учнів. — «Дружно вперед», 11, 1961, № 1, с. 25—26

За чистоту мови. — «Дукля», 11, 1963, № 2, с. 65—67.

Найчастіші помилки відмінювання. — «Дружно вперед», 13, 1963, № 5, с. 26—27.

З історії розвитку літературної мови українців Східної Словаччини в 20—30-х рр. — «Дружно вперед», 14, 1964, № 10, с. 22—24.

Умови розвитку літературної мови українців Східної Словаччини. — Тези доповідей VI Української славістичної конференції. Ред. А. Р. Волков, Чернівці, Чернівецький державний університет, 1964, с. 85—87.

З історії боротьби за літературну мову в Східній Словаччині (1919—1938). — Науковий збірник Музею української культури в Свиднику. — Ред. Ю. Кундрат. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1965, с. 159—179.

Основні форми літературної мови українців Східної Словаччини. — Тези доповідей. Республіканська конференція, присвячена вивченню закономірностей усної форми української літературної мови. Ред. П. Дудик. Полтава, Видавництво Академії наук УРСР, 1965, с. 33—34.

За марксистське висвітлення минувшини. — «Нове життя», 15, 1965, № 7, с. 1.

Наш діалект і літературна мова. — «Дружно вперед», 15, 1965, № 7, с. 7, 29.

Гурток української мови. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1964—1965, № 9, с. 2—3, додаток до журналу «Дружно вперед», 15, 1965, № 5.

Мова «Букваря» та інших посібників О. В. Духновича. — Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті О. В. Духновича, Ред. доц. М. Ричалка, додаток до журналу «Дукля», 13, 1965, с. 184—191.

До питання про дослідження мови О. Духновича. — Збірник матеріалів наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня смерті О. В. Духновича. Ред. доц. М. Ричалка, додаток до журналу «Дукля», 13, 1965, с. 328—330.

Про мову О. Духновича. — «Дукля», 13, 1965, № 3, с. 58—59.

Чи одержимо в новому році новий правопис? — «Нове життя», 16, 1966, № 3, с. 1.

І. Верхратський і Пряшевщина. — «Дружно вперед», 16, 1966, № 6, с. 18—19.

Перша українська газета на Пряшівщині. — «Нове життя», 16, 1966, № 52, с. 1.

Літературне «бути», «що», «це» та місцевий український діалект. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1966-67, № 7, с. 3, додаток до журналу «Дружно вперед», 17, 1967, № 3.

Вживання апострофа. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1966—67, № 8, с. 3, додаток до журналу «Дружно вперед», 17, 1967, № 4.

Перший український друкований орган на Пряшівщині. — «Дукля», 15, 1967, № 2, с. 52—54.

Питання літературної мови під час Радянської влади на Закарпатті (1919). — «Дукля», 15, 1967, № 3, с. 70—71.

Розвиток українського правопису. — «Дукля», 15, 1967, № 5, с. 82—83.

Газета «Слово народа» в боротьбі за українську національну мову в Східній Словаччині на початку 30-х рр. — Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, 3. Ред. Ю. Кундрат. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1967, с. 329—342.

Боротьба за українську літературну мову в Східній Словаччині в 1919—1945 рр. — Збірник Музею української культури в Свиднику, 4 Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1968, с. 284—291.

Розвиток українського правопису на Закарпатті і Східній Словаччині. — Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, 4 Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1969, с. 279—292.

Кафедра української мови та літератури Пряшівського філософського факультету Університету ім. П. Й. Шафарика. — Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, 4. кн. 1. Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшеві, 1969, с. 459—461.

Деякі питання словацько-українських мовних контактів — Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis. Jazykovedný zborník. 2. Ред. доц. д-р П. Бунганич, Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, 1969, с. 103—109.

Сурмач відродження (До 180-річчя з дня народження М. Лучкая). — «Дукля», 17, 1969, № 6, с. 63—66 (співатор).

Іван Ольбрахт про літературну мову Закарпаття. — «Дукля», 18, 1970, № 4, с. 52—55.

Про переклад словацьких сполучень з прикметником «культурний» на українську мову. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1972, № 11, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, № 11.

Про назви установ і закладів. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1972, № 12, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 22, № 12.

Деякі особливості синтаксису простого речення говірок північної Лабірщини (Східна Словаччина). — Педагогічний збірник, 3. З минулого і сучасного українців Чехосло-

ваччини. Ред. А. Джуган, Братіслава, Словацьке педагогічне видавництво, Відділ української літератури в Пряшіві, 1973, с. 231—248.

До 155-річчя граматики О Павловського — «Дукля», 20, 1973, № 2, с. 75—78.

Звергання в українській мові. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1974, № 2, с. 7, додаток до журналу «Дружно вперед», 24, № 2.

Правопис і вживання академічних та наукових звань в українській мові. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1974, № 5, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 23, 1974, № 5.

Словосполучення на означення часу. — «Школа і життя», педагогічний часопис, 1974, № 6, с. 8, додаток до журналу «Дружно вперед», 23, № 6.

RESUMÉ

MYKOLA ŠTEC, KATEDRA UKRAJINSKÉHO JAZYKA A LITERATÚRY FILOZOFICKEJ FAKULTY UPJŠ V PREŠOVE — 15 ROKOV.

Príspevok je venovaný 15. výročiu činnosti Katedry ukrajinského jazyka a literatúry a jej Výskumného kabinetu ukrajistiky Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. V úvode sa hovorí o predhistórii katedry (roky 1953—59). Rozoberá sa politicko-výchovná, pedagogická a vedeckovýskumná činnosť katedry. Hodnotí sa celkový prínos katedry a výskumného kabinetu pre rozvoj kultúrno-vzdelanostnej úrovne ukrajinského obyvateľstva v Československu. Spomínajú sa bohaté styky a plodná spolupráca katedry so zahraničnými i domácimi vedeckými a vedecko-pedagogickými pracoviskami. Súčasťou príspevku je úplná bibliografia terajších pracovníkov Katedry ukrajinského jazyka a literatúry a Výskumného kabinetu ukrajistiky.

RESÜMEE

MYKOLA ŠTEC, DER LEHRSTUHL FÜR UKRAINISCHE SPRACHE UND LITERATUR AN DER PHILOSOPHISCHEN FAKULTÄT DER P. J. ŠAFÁRIK UNIVERSITÄT IN PREŠOV WÄHREND 15 JAHREN

Der Beitrag ist dem 15. Jahrestag der Tätigkeit des Lehrstuhls für ukrainische Sprache und Literatur und des Forschungskabinetts für Ukrainistik an der Philosophischen Fakultät in Prešov der P. J. Šafárik Universität in Košice gewidmet. Einleitend erwähnt der Verfasser die Anfänge des Lehrstuhls in den Jahren 1953–59. Er analysiert die politisch-erzieherische, pädagogische und die wissenschaftliche Forschungstätigkeit des Lehrstuhls, wertet den Beitrag des Lehrstuhls und die Forschungsergebnisse des Kabinetts für die Entwicklung des Kultur- und Bildungsniveaus der ukrainischen Bevölkerung in der Tschechoslowakei. Er erwähnt die reichen Kontakte und die produktive Zusammenarbeit des Lehrstuhls mit ausländischen und inländischen wissenschaftlichen und wissenschaftlich-pädagogischen Arbeitsstellen. Ein Teil des Beitrages bildet die vollständige Bibliographie der jetzigen Mitarbeiter des Lehrstuhls für ukrainische Sprache und Literatur und des Forschungsinstituts für Ukrainistik.

Переклав з-р Ервін Лазар

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

ДО ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ ЗАКАРПАТОУКРАЇНСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ І ЕТНОГРАФІЇ В ХІХ ТА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

ОЛЕНА РУДЛОВЧАК, ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ УНІВЕРСИТЕТУ П. Й. ШАФАРИКА В ПРЯШЕВІ

У вивченні історії розвитку фольклорно-етнографічної думки в закарпатських українців у довоєнний період, у простеженні самого процесу вивчення закарпатоукраїнського фольклору та етнографії чимало білих плям. Є ще немало непіднятих матеріалів у розкритті цієї теми, які зараз у зв'язку з широкими можливостями дослідження минулого нашого населення випливають на поверхню. В нашій статті хочемо торкнутись певних маловідомих фактів і питань згадуваного дослідження, хочемо вказати певні не введені у науковий обіг матеріали, передусім дані періодичної преси.

Процес вивчення закарпатоукраїнського фольклору та етнографії, розвиток заінтересованості цим питанням йшов хвилястим шляхом. Періоди активізації й підйому чергувалися з періодами стагнації, що були зумовлені зовнішніми обставинами. Характерним для цього процесу є також той факт, що більшість заходів, спрямованих на організоване, свідоме збирання матеріалів, на широку активізацію громадськості, на утворення центру для наукового дослідження, на планове здійснювання цього дослідження, зазнали фіаско, натрапивши на перешкоди, і плани залишились планами. Проте і ці невдалі починання, нездійснені плани, пропозиції, заходи, програми мають певне значення для розкриття історії процесу дослідження, зокрема для освітлення розвитку фольклорно-етнографічної думки. Отже, в нашій статті ми зупинимось також і на них, на нездійснених, проте серйозних, обгрунтованих планах і пропозиціях, на полеміці навколо них.

Історією розвитку фольклорно-етнографічної думки на Закарпатті в довоєнний період червоною ниткою проходить боротьба за застосування наукових методів збирання і фіксування матеріалів та їх опрацювання, боротьба проти дилтантизму, для якого специфічні місцеві історичні обставини створили добрий ґрунт. Маємо на увазі відсутність наукових центрів, товариств, друкованих органів, де би виховувались, формувались наукові принципи етнографічно-фольклорної діяльності, а також специфічну для Закарпаття наявність політики національного утиску, в умовах якого вивчення культурно-національних традицій взагалі, а фольклорно-етнографічних зокрема, ставши знаряддям боротьби проти гноблення, потрапляло в прокрустове ложе деформування в інтенціях цієї боротьби, підроблювання під тези

виконструюваних національно-культурних доктрин. Або навпаки — освітлювалось через призму антинародних шовіністичних політичних тенденцій. і в одному, і в другому випадку шлях до наукової істини вів через подолання цих тенденційних факторів та намагань. Саме матеріали періодичної преси кидають світло на ці факти.

Щодо окремих періодів поживлення і підйому фольклорно-етнографічного дослідження у закарпатських українців, можна твердити, що їх характер і специфічні риси як певних етапів у даному процесі не сформульовані. Характеристика початкового етапу цього дослідження — періоду 20 — 30-х років минулого століття, що пов'язаний передусім з постатями М. Лучкая, І. Фогараші та В. Довговича, вимагає глибшого вивчення діяльності І. Фогараші (його збірник пісень на початку 40-х років XIX ст. був на рецензії в М. Лучкая) і передусім В. Довговича як фольклориста і етнографа, освітлення його засад етнографічного дослідження, висловлених ним у статтях та рецензіях, підсумування результатів роботи та рівня наукового мислення цих двох діячів в контексті тогочасної фольклорно-етнографічної науки взагалі, а української зокрема*. Треба дати оцінку як певному етапу виникнення інтересів до фольклору і його записування ще попередньому періоду, що припадає на другу половину XVIII і початок XIX ст., особливо постаті І. Югасевича-Склярського, як носієві зацікавлення народною культурою, а саме у ширшому контексті тогочасних фольклорних інтересів. В українській фольклористиці Югасевич вважається першим закарпатоукраїнським

---

* Частково цю оцінку зроблено в роботі, яку було опубліковано вже після здачі до друку нашої статті. Йдеться про роботу Я. Р. Дашкевича «Становлення української етнографії Закарпаття на початку XIX ст.», яка вийшла у збірнику матеріалів республіканської наукової конференції «Культура і побут населення українських Карпат» (Ужгород, 1973, стор. 136 — 142). На базі етнографічних зацікавлень і робіт Й. Базилевича, І. Орлая, В. Довговича, Ю. Венеліна, М. Лучкая І. Фогараші, І. Лулишовича автор слушно твердить, що «всі ці напрями етнографічних зацікавлень поступово, протягом першої половини XIX ст., привели до виникнення закарпатської етнографічної проблематики в її науковому — досить близькому до сучасного — розумінні».

Заслужено високу оцінку дає автор В. Довговичу як етнографу, а також М. Лучкаю. «В. Довгович, — читаємо в роботі, — зробив — на закарпатському матеріалі — першу в українській науці спробу теоретично визначити завдання і предмет етнографії, методи її дослідження. М. Лучкай першим намагався обґрунтувати думку про автохтонність українського населення Закарпаття. Тільки тим глибоким культурним упадком, в якому опинилося Закарпаття внаслідок жакливого соціального і національного гноблення, можна пояснити те явище, що етнографічні дослідження на Закарпатті не досягли — в кількісному відношенні — такого рівня, як на решті українських земель». З простеженого автор робить кінцевий висновок: «Твори авторів 20 — 30-х років XIX ст., що дійшли до нашого часу, заслуговують на належну увагу як важливе історико-етнографічне джерело. Виникає потреба критичного перевидання цих праць, що давно перетворилися у велику бібліографічну рідкість — вужко доступних і тому мало відомих сучасному поколінню карпатологів також через свою мовну строкатість. Етнографічні праці українських закарпатських авторів XIX ст., безсумнівно, зберігають і на сьогоднішню добу джерелознавчу вартість і значення з точки зору історіографії наукового вивчення етнографії Карпатського регіону».

фольклористом. Але останнім часом знайдено на Закарпатті записи старшого походження, отже, це положення прийдеться доповнити й уточнити.

До цього часу з цих аспектів не зроблено аналіз і не узагальнено етап розвитку фольклорно-етнографічної думки періоду діяльності Пряшівської літературної спілки (кінць 40-х — початок 50-х років), фольклорно-етнографічні настанови її організатора О. Духновича (в даний період), у зв'язку з діяльністю Спілки або паралельно з нею фольклорної діяльності О. Павловича, І. Добе, М. Мигалича (псевдонім Орел Татранській), І. Вислоцького, Й. Петрашовича, О. Гомічкова (псевдоніми — Турян, Рускій путник Сѣверной Угорщини, правдоподібно, теж Кимвал Турянській), М. Нодя¹ тощо. Серед забутих етнографів і фольклористів Закарпаття 40—50-х років минулого століття особливої уваги заслуговує Степан Мустьянович (він же історик, лінгвіст, публіцист), автор ґрунтовної роботи «*Topographica descriptio Ruthenorum in Comitatus Marmaros et Beregh habitantium*» («Топографічний опис русинів, проживаючих в Марамароському і Березькому комітатах»), яка, за даними Є. Сабова,² вийшла у 1851 р. С. Мустьянович виступав у цей період також і як поборник єднання і співробітництва з рештою українських земель, передусім з галицькими українцями, в культурно-літературній, науковій та іншій діяльності.²⁰

У зв'язку з цим етапом не узагальнені фольклорно-етнографічні намагання словацьких штурівців, що були до певної міри стимулом для фольклорно-етнографічної діяльності Спілки і її співробітників або сучасників.

Не вивчені або не перевірені науковими критеріями зв'язки і взаємовпливи галицької і закарпатської фольклорно-етнографічної діяльності як в цей, так і в попередній період («Руська трійця» — М. Лучкай та І. Фогарашій, Яків Головацький — М. Лучкай). Чекають на розкриття в даний період (40—50-і роки) стосунки Івана Головацького з закарпатськими діячами і його вплив на розвиток закарпатоукраїнської фольклорно-етнографічної думки. Адже О. Духнович був у тісних зв'язках з І. Головацьким, і це співробітництво до цього часу не висвітлене. І вже зовсім помилково переходять з роботи в роботу неточні твердження про вплив Якова Головацького на формування фольклорно-етнографічної діяльності закарпатських українців, і передусім О. Духновича, в даний період (40-і роки — початок 50-х років), помилково показано Я. Головацького як учителя О. Духновича, який дав перший поштовх зацікавленню останнього фольклором. А між тим вони встановили взаємні стосунки тільки у 1853 році,³ при чому, як відомо, О. Духнович вже у 40-х роках написав свою етнографічну роботу «О народах крайнянських», яка залишилась у рукопису. Ця робота є свідком вже розвиненої етнографічної думки, свідомого підходу до вивчення етнографії свого народу, спертою на певні традиції.

У зв'язку з співробітництвом галицьких та закарпатських українців на полі етнографічних та фольклорних досліджень даного періоду на увагу заслуговує мало вивчена в цьому аспекті, особливо щодо 50-х років, постать галицького українського дослідника А. Петрушевича, який майже до кінця століття виступає як стимулятор і опора етнографічного дослідження закарпатських українців і який у закарпатській пресі першим виступив з програмою і закликом до збирання, зберігання, публікування і вивчення фольклорно-етнографічних пам'яток. Маємо на увазі статті А. Петрушевича, опубліковані в перших двох періодичних виданнях закарпатських українців,

що виходили у Будині у 1856—1858 роках, у «Церковной газете» і в «Церковному віснику», особливо в останньому. Наприклад, в № 7 цієї газети (1858 р.), в кореспонденції «Новица в Галиции, 18 (30) августа», сповіщаючи про знайдені в Перемишлі архівні матеріали і вказуючи на їх значення для історико-етнографічного дослідження, Петрушевич дає певну програму подібної діяльності серед закарпатських українців. Він наголошує на важливому значенні «бытописания» — місцевого і загальнонаціонального, спонукує укладати історію сіл «с прибавлением к ним этнографических наблюдений и с описанием обычаев местных», які, на думку Петрушевича, «были бы очень поучительны как для историка, так и для статиста и этнографа». Намагаючись активізувати сільську інтелігенцію для цієї роботи і знаючи кілька осіб, що вже займаються на закарпатоукраїнському селі подібною роботою, Петрушевич переконує їх, що вони «сделали бы большую услугу нашей убогой словесности, если бы обнародовали такого рода труды свои, как образчики для прочих своих собратий и для достохвального подражания». Петрушевич обіцяв продовжити цю тему в наступних номерах газети, він думав систематично підіймати і розвивати це питання, але газету через три номери було припинено, чим цисарський уряд загатив також дальший розвиток поданої думки і пов'язаного з нею розгортання етнографічно-фольклорного дослідження закарпатських українців. На сторінках згадуваних газет подібні поштовхи виходили також з рядів місцевої української інтелігенції.

Особливе поживлення мало місце у фольклорно-етнографічній діяльності закарпатських українців у 60-х роках минулого століття, які і становлять окремішій за своїм характером і тенденціями етап у даному процесі. Цей підйом був зумовлений багатьма факторами, передусім певним послабленням абсолютизму, внаслідок чого з новими силами і сподіваннями береться за роботу О. Духнович. Він укладає збірку народних пісень з нотами, а також власних творів, написаних за народнопісненими зразками, яку намагається видати друком. Збірка з метою її опублікування пересилається в Будин, де чекає на надрукування, але марно. Після смерті О. Духновича, вже на початку 70-х років, за опублікування збірки з великим захопленням і енергією береться російський літератор та історик К. Кустодієв, що перебував у тому часі в Пешті. Він консультується у цій справі з російським славистом, секретарем Московського слов'янського комітету професором Нілом Поповим, прохаючи його підтримки.⁴ Але всі намагання Кустодієва виявляються безуспішними. Збірка зникає з поля зору, її й до цього часу не знайдено. Навіть відомі про неї факти достатньо не використані в науковому світі.

Як стимулюючий фактор у поживленні фольклорно-етнографічної діяльності у закарпатських українців у 60-х роках виступає цілий ряд подій, з яких нагадаємо ще деякі. Передусім це підготовка Я. Головацьким чотиритомної збірки народних пісень Західної України, для якої зорганізував широке збирання матеріалів ще О. Духнович. Цей процес збирання і надсилання матеріалів Я. Головацькому продовжувався також і після смерті О. Духновича. Особливо інтенсивним був він у 1860 — 1866 роках (продовжувався аж до 1873 року). Завісу редакції і творчої лабораторії Я. Головацького до цього часу не відхилено. А саме вона розкрила би ряд фактів, винесла би на світло нові постаті або у новому світлі показала б відомі

постаті збирачів закарпатськоукраїнського фольклору даного періоду. Якщо рукописний «Сбодник пѣсней и преданій, живущих в сердцах и устах Маковицкаго люда, 1860» О. Павловича, використаний Я. Головацьким в його виданні, досить відомий дослідникам в оригіналі, то менш відомі або й взагалі не введені в науковий обіг інші збірки, з яких Я. Головацький використав лише окремі матеріали. Маємо на увазі «Пѣсни народни округа Лаборскаго. Собрани года 1866», серед яких є й прозові матеріали:

«Спѣванки свѣзци» та «Приповѣсть» Івана Яцковича, «дяка М. Лаборскаго»; «Пиніе красnobроцке на рок 1866» (укладач «Василій Сухій, пѣвец и учитель красnobродскій»), в двох частинах, теж з прозовими матеріалами; збірник пісень «Івана Воробля, дяка Суковскаго» 1860 року; «Народныя пѣсни» В. Дениса та ряд інших збірок, які зберігаються в різних архівах і чекають на дослідження та опублікування.

Як стимулюючий фактор у даному періоді нагадаємо Московській слов'янській з'їзд та Російську етнографічну виставку 1867 року, підготовчий комітет яких змобілізував ряд закарпатськоукраїнських діячів для співробітництва (А. Кралицький, І. Раковський, Е. Грабар, Й. Рубій, М. Молчан, Бачинський та інші), спрямував їх зацікавлення на матеріальну культуру українського етносу Угорщини. Певні матеріали цього співробітництва готує до друку у своїх публікацій Інститут славянознавства і балканистики АН СРСР, вони були частково використані в старших виданнях,⁵ згадує про них, розглядаючи діяльність та творчість А. Кралицького, у своїй останній роботі радянський дослідник В. Л. Микитась,⁶ але у переважній більшості вони ще лежать в архівах і не введені до цього часу у науковий обіг. Неопубліковані матеріали згадуваної етнографічної виставки звернули нашу увагу на забутого пражського фольклориста та етнографа Й. Рубія, викладача пражської гімназії, молодшого сучасника і співробітника О. Духновича, про якого з цих матеріалів стало нам відомо, що він, включившись в підготовку експонатів для виставки, зобов'язався укласти і надіслати підготовчому комітетові «Етнографію Венгерської Русі».⁷ Долю цієї роботи нам поки що не вдалось розкрити, але з впевненістю можна твердити, що зацікавлення рідним фольклором та етнографією, вивченню яких згодом згадуваний досить багато присвячувався, в Й. Рубія викликали саме ті поштовхи, що вийшли з кіл підготовчого комітету Московської етнографічної виставки.⁸ До речі, також і постать Й. Рубія з аспекту нашої теми не вивчена до цього часу.

Важливим фактором пошвавлення фольклорно-етнографічної діяльності серед закарпатських українців у 60-х роках минулого століття стала преса. виникнення закарпатськоукраїнської світської періодики, яка виходила на етнічній українській території, а не у відриві від неї, як це було у попередніх закарпатськоукраїнських періодичних видань. Неабияку роль у розвитку фольклорно-етнографічної думки відіграла газета «Свет», яка висувала як організатор збирання фольклорних матеріалів, при чому ця її діяльність теж повністю не підсумована як певний щабель у розвитку фольклорно-етнографічної думки на Закарпатті.

Своєрідне місце у фольклорно-етнографічному дослідженні Закарпаття у 60-х роках минулого століття займають угорські фольклористи, друковані органи і спілки, діяльність яких стимулювала також зростаюче зацікавлення фольклором та етнографією закарпатськоукраїнських діячів, мала активі-

зуючий відгомін і в Галичині. Йдеться, в першу чергу, про двох відомих ентузіастів фольклорної думки, що діяли на українській стічній території, а саме в Ужгороді та Берегові, і стали добрими спеціалістами цієї справи, про Т. Легоцького та М. Фінцицького, збирачів, перекладачів, дослідників закарпатоукраїнського фольклору (а також історії, культури, історії літератури, мови тощо), та про кількох інших угорських дослідників, що діяли в глибині Угорщини. Маємо на увазі передусім Яноша Ердейї, який видав у 1864 році перший збірник «Угро-руських народних пісень» угорською мовою, укладений Т. Легоцьким,⁹ і який першим (ще у 40-х роках) зробив спробу збирати з метою перекладання на угорську мову українські народні пісні Східної Словаччини. І хоч Ердейї не досяг на цьому полі бажаних результатів, бо не володів у достатній мірі мовою місцевого населення, проте фактично його можна вважати зачинателем справи перекладання закарпатоукраїнського фольклору на угорську мову, яку розпочато саме серед українців Східної Словаччини.¹⁰ Будучи певний час секретарем Спілки ім. Кішфалуді, Ердейї виступив як запалений поборник ідеї друкування фольклору неугорських народів Угорщини, збірники якого спілка видавала в серії «Бібліотека вітчизняної немадярської народної творчості». В цій серії у 1870 році вийшов другий збірник «Угро-руських народних пісень» угорською мовою, укладений Ф. Фінцицьким.¹¹

Діяльність згадуваних діячів, очолюваний ними рух за збирання і публікування закарпатоукраїнського фольклору угорською мовою, в основі якого лежала ідея взаємозбагачення двох культур¹² і для якого характерними були передусім літературно-естетичні аспекти, хоча не був він позбавлений, як слушно зауважив сучасний видатний угорський етнограф і фольклорист, знавець слов'янського фольклору академік Дюла Ортутайї, також серйозних наукових інтересів,¹³ зараз досить докладно вивчені. Особливо цінний матеріал до цієї теми піднято в наш час в Народній Угорщині, передусім щодо діяльності Спілки ім. Кішфалуді, у зв'язку з віднайденням рукописної збірки закарпатоукраїнських казок М. Фінцицького, укладеної ще у 60-х роках минулого століття,¹⁴ перекладеної на угорську мову на початку нашого століття і надісланої спілці для друкування у 1910 році, опублікованої аж у 1970 році в Будапешті під назвою »A vasorrú indzsibába: (упорядкування Агнеш Ковач, післяслово Д. Ортутайї).^{14a} Нагадаємо теж одну з найновіших радянських робіт, яка багатогранно освітлює постать Т. Легоцького, як одну з центральних постатей дослідження Закарпаття у другій половині XIX століття, розкриває його взаємні зв'язки з Ердейї і побіжно дає також яскравий портрет Ердейї як визначного угорського філософа, літератора та етнографа, «європейських масштабів мислителя», нарис ужгородського дослідника Я. Штернберга »Az első magyar nyelvű ukrán népdalgyűjtemény« (Перший збірник українських народних пісень угорською мовою), що вийшов у збірці розвідок цього автора »Utak és találkozások« (»Подорожі і зустрічі«) в Ужгороді у 1971 році. Автор, як історик, добрий знавець епохи, слушно твердить, що у 60-х роках видання «Угроських народних пісень» Т. Легоцького мало не тільки культурне, але також політичне значення. В період австрійського гніту найкращі представники угорського духовного життя намагались побудувати мости до сусідніх народів (стор. 96).

Глибоко заглядає у згадуваний процес також робота іншого радянського

дослідника. У статті «Українська пісня в Угорщині»¹⁵ львівський фольклорист Г. А. Нудьга, оглядаючи шлях донесення через посередництво перекладів української народної пісні до угорської громадськості, багато уваги приділяє саме періоду 60-х років, трьом згадуваним постатям. Він підкреслює, що пісні були першими зразками українського художнього слова, які з'явилися окремими виданнями в перекладах на угорську мову,¹⁶ і саме першою такою книжкою, що несла угорському читачеві українську пісенну культуру, була книжка Т. Легоцького,¹⁷ яку він уклав у співробітництві з закарпатоукраїнським літератором О. Митраком і яка зродилася за допомогою Я. Ердейї. Автор звертає увагу на рецензію А. Кралицького, що появилася у львівському «Слові»¹⁸ і в якій дано позитивну оцінку збірнику Г. Легоцького. Вказавши на те, що «мадари в українських народних піснях знаходять естетичну насолоду», поширюють свої знання «з народознавства», А. Кралицький наголосив на тому, що цим вони вчать також і нас, українців, «цінувати і вивчати своє». Тут же він кинув заклик до західноукраїнської громадськості, зокрема до українців Угорщини, зібрати і видати окремою книжкою закарпатоукраїнські пісні, казки, прислів'я.

І саме ця сторона згадуваного процесу не узагальнена. Бракує освітлення діяльності закарпатоукраїнських фольклорно-етнографічних діячів (в різних аспектах) через призму згадуваних угорських намагань, програмних настанов угорських записувачів та перекладачів закарпатоукраїнського фольклору, досягнутих ними результатів записування, методів і засад, мети збирання і вивчення фольклорних матеріалів. Адже, як вказував А. Кралицький, ці угорські фольклористи стали вчителями і прикладом для закарпатоукраїнських збирачів фольклору. Ще також не вивчені всі матеріали, які торкаються угорського внеску у дослідження закарпатоукраїнського фольклору. Маємо на увазі саме матеріали періодичної преси даного періоду, наприклад, газети «Felvidék» («Верховина»),¹⁹ на сторінках якої появились перші спроби пера Т. Легоцького як перекладача закарпатоукраїнського фольклору, безпосередні відгуки на його перші кроки, передусім Я. Ердейї. Тут друкували Т. Легоцький та М. Фінцицький свої статті про фольклор, Легоцький також і свої літературні обробки фольклорних матеріалів, нотатки про набутий досвід при записуванні фольклору, замітки про розповідачів. В газеті він широко пояснює мотиви, що спонукнули його популяризувати український фольклор серед угорської публіки. Згадуючи відгуки Я. Ердейї на перші зразки перекладаїв Т. Легоцького, опубліковані в газеті «Felvidék», Г. А. Нудьга слушно підкреслює, що «ще до виходу книжки (збірки Т. Легоцького. — О. Р.) в Угорщині прихольно заговорили про неї визначні вчені й письменники на сторінках поважних тодішніх видань».²⁰ Проте всі ці дані повністю ще не використані у науці.²¹ На увагу заслуговує, наприклад, той маловикористаний у науці факт, що, крім Ердейї, на сторінках згадуваної газети відгукувався на фольклорну діяльність Т. Легоцького, зокрема на його збірку, також інший угорський фольклорист, Андор Тома. Він друкував слушні зауваження до добору пісень, доповнення до збірки Легоцького, висловлював міркування про специфіку українського фольклору, застерігав від отожднювання штучних пісень з народною поезією. Виявив при цьому обізнаність з літературою закарпатських українців. Він вказував на те, що надруковані у «Місяцеслові на 1864 р.» поезії (це були переважно поезії О. Духновича) не можна

вважати народними. Доповнюючи збірник Легоцького, Тома друкував також власні переклади, щоправда, менш вдалі, ніж переклади Легоцького. Ось два зразки з них з підрядковим перекладом:

Mentem a Poloninára
Sarju kaszálásra,
Hozzám jöttek, s enyelegtek

Пішов я на полонину
Отаву косити,
Прийшли до мене й розважали
мене

Több pajkos legények.
Egyik szólit barátjának,
A másik komjának,
A harmadik karom alá
Kötelet csusztatá.

Кілька пустотливих легін'в,
Один назвав приятелем,
Другий кумом,
Третій попід руки
Просунув мотуз.

Megkötöttek, besoroztak,
Veronába hoztak,
Az én kedves Anicám
Hon sirdogál árván.
A két galamb vizet ivott,
Más kettő bolygatott,
Bár azok elkárhoznának,
Kik elszakasztának!

Пов'язали, звербували,
Повезли до Верони,
Моя мила Аніця
Де плаче сиротою.
Два голубки воду пили,
А два колотили,
Бодай ті пішли до пекла,
Що нас розлучили!

Інша пісня:

Tul a hegyen, tul a vizen
Egy lánnyal megismerkedtem.
Mi haszna, ha ismerem őt, —
Ha meg nem ölelhetem őt.
Mondsza lányka — mondki szívem,
Hogy szeretsz e engem híven?
Isten engem! ugy szeretlek,
Soha el nem felejtelek.²²

За горою, за водою
Познайомився я з дівчиною.
Яка користь, що знаюся з нею,
Якщо не можу її обняти.
Ой, дівчино, скажи, серце,
Чи любиш мене вірно?
Клянусь богом, так тебе люблю,
Ніколи тебе не забуду.

Матеріали до нашої теми можна знайти також і в центральних угорських газетах. Наприклад газета »Vasárnapi ujság«, що була популярною на території Закарпаття, на початку 60-х років, крім інших матеріалів нашої теми, друкувала етнографічні і фольклорні статті Ілька Романця з Марамороша, який згодом став досить відомою постаттю закарпатоукраїнської журналістики. Його стаття «О назвах угорських русинів», опублікована у названій газеті 1861 року, викликала жваву полеміку як в угорській, так і в закарпатоукраїнській періодиці. В газеті «Свет» знаходимо її відгомін ще і в 1868 році.

Помітне значення для розвитку фольклорно-етнографічної думки в закарпатських українців мала згадувана газета «Свет», перший закарпатоукраїнський літературно-суспільний періодичний орган, який виник у 1867 році і виходив в Ужгороді. Газета публікувала заклики до збирання, публікування і вивчення рідного фольклору та етнографії. В ній продовжував свою етнографічно-фольклорну діяльність вже згадуваний І. Романець, який, поряд з власними поезіями, культурно-освітніми статтями, друкував статті про музичну культуру закарпатських українців, про патріотичне виховання, про віфлеємські ігри і продовжував розпочату в газеті »Vasárnapi ujság« тему. На сторінках «Света» формувались як етнографи і фольклористи

Теодозій Злоцький, О. Митрак, І. Сильвай, Є. Фенцик, А. Кралицький, І. Дулишкович та ін. Т. Злоцький, крім менших статей про наше питання, розпочав друкування серії розвідок і матеріалів про забобони і звичаї закарпатських українців, передусім в Угочанському комітаті (Свет, 1870, №№ 4—27), про життя верховинського землероба, публікував народні перекази та легенди, певні у літературній обробці. Дві перші серії Т. Злоцький не закінчив у «Свете», продовжував їх друкування угорською мовою на сторінках угорської преси, про що є мова нижче. Публікування розпочатої серії легенд, історичних оповідань, казок, також із Східної Словаччини, Злоцький певний час продовжував у «Новому світі», обірвавши з ним знаєцька своє співробітництво, очевидно, з-за реакційних настанов газети. І. Сильвай у «Свете» торкався передусім питання народної поезії, про яку писав з добрим знанням справи, її збирання і записування, заснування краєзнавчого музею, про що писав також Й. Рубій з Пряшева. Є. Фенцик, поряд з закарпатоукраїнською народною культурою, широко злімався також російським та загальноукраїнським фольклором, пропонуючи друкувати в кожному номері газети зразок народної пісні з нотами. Газета друкувала уривки з роботи Т. Бідермана. Цілу програму збирання і публікування етнографічних матеріалів подав у газеті Є. Бачинський, із Спиша про народний побут писав Г. Бескид, продовжував розпочату у «Церковному віснику» тему етнографічного дослідження Закарпаття А. Петрушевич. Газета друкувала біографічні дані про місцевих фольклористів, що для дослідження нашого питання має неабияке значення. Певної концепції в друкуванні фольклорно-етнографічних матеріалів в газеті не було. І не могла вона його виробити, бо в обставинах зростаючого гніту позиції газети були непевними. Ні їй, ні культурно-освітній Спілці Василя Великого, якої органом газета була, не було уможливлене організування ширших і тривалих заходів.

Ще в гіршому становищі щодо можливостей систематичного розгортання етнографічної думки опинився «Новий світ», що прийшов на зміну «Свегу». У «Новому світі» (1871—1872), як вже згадувалось, продовжував коротко співробітництво Т. Злоцький, певні фольклорно-етнографічні матеріали надрукував О. Павлович, з Спиша — псевдонім Торисин, з Марамороша, з села Студеного, А. Сабад. Матеріали цього автора особливо цінні. Вони торкаються як духовної, так і матеріальної культури закарпатських українців. Щоб надати певне обличчя газеті і вирвати її з стану мертвоти та з руслу реакції, з пропозицією нової програми виступає на її сторінках молодий Ю. Ставровський-Попрадов. Вступивши в контакти з газетою у 1872 році і ставши її плідним співробітником, Ставровський-Попрадов радить основну увагу газети спрямувати на вивчення і популяризацію народної культури закарпатських українців і східних слов'ян взагалі. Він вважає, що кожний народ розгортання і формування свого культурного життя повинен починати з «вивчення самого себе», тому радить, за зразком словаків, записувати і вивчати народні звичаї, побут, матеріальну і духовну культуру мас. Він визнає, що положення закарпатських українців гірше за словаків, в яких «Матица Словенська» керує дослідженням народної культури. Ставровський пропонує всім здібним для цього діячам взятись за збирання і публікування в газеті народних скарбів. Сам він розпочинає публікування ряду фольклорних і етнографічних матеріалів,

які й до цього часу повністю не вивчені. Досить відомі його нариси «Робота около льна и полотна у спишских русских» (1872, №№ 21—23), «Ярмарка в одном городе Вышнего Спиша» (1872, №№ 29, 30), «Нечто о названии деревни Сулин» (1872, № 25), в якому автор веде полеміку з Бідерманом, «Очерки из Попрадской Руси» (1872, №№ 40, 41, 42); менш відомі — «Сказки из Спишской Руси» — «Сказка о происхождении Сулина» (1872, № 34), «Сказка о Сивом камне» (1872, № 35) тощо.²³

Згадуваний заклик Ю. Ставровського-Попрадова збудив відносно широке зацікавлення фольклором і етнографією в місцевих українських діячів, передусім на Східній Словаччині, де, як ми про це згадуємо нижче, на початку 70-х років діє цілий ряд збирачів народної творчості. Однак можливості друкування записаних матеріалів і фольклорно-етнографічних розвідок все більш скорочуються. Наприкінці 1872-го року не стає й німецького «Нового світу», а гніт і протидія всякому починанню, спрямованому на вивчення чи піднесення культури закарпатських українців, в умовах міцніючої системи дуалізму швидко зростають, внаслідок чого неминуче послаблюється її фольклорно-етнографічна діяльність, упадає також зацікавлення українським фольклором угорських кіл.²⁴ Новий підйом у вивченні закарпатоукраїнського фольклору та етнографії починається у другій половині 80-х років. Особливої сили він набуває на стику двох століть і на початку нашого століття. В даний період у порівнянні з попереднім станом ця фольклорно-етнографічна діяльність стає багатограннішою, набуває якісно нових прикмет, охоплює різні сфери культурно-літературної, наукової і суспільної діяльності, шукає різних шляхів для самореалізації. Саме до цього періоду хочемо подати нові або маловідомі матеріали. Раніш, однак, ще наведемо кілька даних до періоду 70-х років.

Після буремних років, що пронеслися над духовним життям закарпатських українців наприкінці 60-х та початку 70-х років і в яких, з одного боку, нанесено нищівний удар по культурному розвитку закарпатських українців, з другого боку, мали місце відважні протести мас і передових закарпатоукраїнських культурних діячів проти гноблення, в умовах ворожого у відношенні до неугорських народів дуалізму наступило удущня, в якому на українському Закарпатті ледве залишився животіти один періодичний орган «Карпат» (1873—1886). Він опинився в руках крайне реакційної постаті закарпатоукраїнської публіцистики М. Гомічкова. Оскільки, однак, і його, незважаючи на рабську лояльність, не оминула чаша безпідставного обвинувачення в панславизмі, в редакції і в газеті запанувала атмосфера страху та обережності. В цих обставинах газета довго шукала власного обличчя і з острахом торкалась питань національної культури, не виявила значного інтересу також і до фольклору та етнографії, хоч і не обходила їх повністю. Отже, ми знаходимо на її сторінках певні матеріали для розкриття нашої теми, з яких звернемо увагу на два факти.

Ще в одному з перших номерів газети, тобто у 1873 році, опубліковано на її сторінках заклик до громадськості, який своїм змістом яскраво досвідчив невтішну ситуацію на полі фіксування і дослідження народної творчості, своєю схвильованістю зазвучав як сигнал на сполох. Йдеться про лист Миколи Бачинського з села Егреш (зараз Олешник Виноградівського району Закарпатської області УРСР), в якому автор зачепив одну з найпекучіших проблем вивчення закарпатоукраїнського фольклору. Він згадував, що перед

кількома роками в газеті «Свет» був опублікований заклик до громадськості збирати народні пісні, але йому не відомо, чи зроблено що-небудь у цій справі. «Тепер на повторення подібного заклику, — пише кореспондент, — спонукнув мене такий випадок:²⁵ один вчений німець родом з Ганновера, який володіє майже всіма мовами світу, говорив зі мною з натхненням про слов'янські мови . . . , заявив мені, що приїхав до нас вивчити, яка різниця між угорсько-руською і велико та малоруською мовами. І щоб цю різницю встановити, просив від мене пісні нашого народу. Я, вбитий від сорому і з жалем від нашого убозства, схиливши голову, відповів, що наші пісні ще не опубліковані. І в тій моїй розпущі та смутку я вирішив збирати та записувати ці пісні»²⁶ (розб. наша. — О. Р.).

Усвідомлюючи, однак, що це робота велика, що вона не під силу одній людині, згадуваний дописувач звернувся за співробітництвом до широкої публіки. «Народні вчителі! Подайте мені руку допомоги. Записуйте по селах від Ярембини по Брустуру народні пісні, надсилайте мені їх по пошті або передавайте іншим шляхом. Я їх зберу і подбаю про їх опублікування. Зробіть це, брати! Допоможіть захистити честь руського народу! Зробіть це швидко, щоб з весною соловій руський з книжки співав свої пісні.»²⁷

Коментарів до цього листа не треба. Він говорить сам за себе. Для нашої теми цікаві результати його. Жодних конкретних даних про ці результати ще не зазначено. Про подібну збірку, яка би вийшла у цьому часі окремою книжкою, немає відомостей. Правдоподібно, автор листа, маючи добрий намір і виражаючи громадську думку, не мав уяви про те, з якими труднощами пов'язане укладення подібного збірника і опублікування зібраних матеріалів. Наскільки безнадійною була ця ініціатива, свідчить і той факт, що саме на початку згадуваного року надіслав А. Кралицький, який вже у 1865 році виразив необхідність опублікування окремими книжковими виданнями зразків закарпатоукраїнської народної творчості і закликав на допомогу широку громадськість для здійснення цього лекучого завдання, Я. Головацькому кілька рукописних збірок народної творчості для їх використання у його публікації «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», що виходила в той час у Росії окремими книжками. Якщо б була мінімальна можливість опублікувати матеріали надісланих збірок дома, А. Кралицький обов'язково скористався би такою можливістю і видав зібрані записи сам.²⁸

Проте є підстави твердити, що заклик Бачинського не був безрезультатним. Правдоподібно, йому вдалося швидко зібрати досить солідний матеріал, зокрема в Березькому, Угоцькому та Мараморському комітатах, встановити стосунки з збирачами фольклору серед українців Східної Словаччини. Мабуть, цей кореспондент газети «Карпат» і є той Бачинський, матеріалами якого скористався російський дослідник-етнограф Г. А. Де-Воллан для своєї публікації «Угро-русские народные песни», що вийшла у С.-Петербурзі у 1885 році (в основному була укладена вже у 1875 р.). Правдоподібно, М. Бачинський здав зібраний ним матеріал (або частину його) цьому російському досліднику під час його перебування в Угорщині або надіслав їх йому іншим шляхом.²⁹ Таким чином ці матеріали побачили світ у згаданій публікації, де ми їх знаходимо в розділі «Приложения» і під заголовком «ПЕСНИ ВЕРХОВИНЦЕВ. СБОРНИК БАЧИНСКОГО»

(стор. 179–211). Вміщено в ньому 114 ліричних пісень (без наведення місця їх запису). У вступі до своєї публікації упорядник зауважує, що «предлагаемые песни собраны в Берегском, Уточском и Мармарусском комитетах (Сборник Бачинского)».³⁰ Проте мова деяких пісень у збірнику Бачинського дає право гадати, що у збірнику вміщено також записи з території Східної Словаччини (Побили Янічка Ніже костелічка...).

З повідомлень газети «Карпат» ми довідуємось про цікаву етнографічну роботу, яка входить як новий факт у розкриття нашої теми. Газета інформує своїх читачів, що студент віденського юридичного факультету (раніш стипендіат мукачівської єпархії) Цезар Мейсарош³¹ написав роботу «Русини Угорщини в географічному і етнографічному відношенні», рукопис якої влітку 1873 року він здав ужгородській Спілці Василя Великого для опублікування.³² Газета, давши позитивну оцінку роботі, надрукувала обширну анотацію її. Молодий автор, прагнучи продовжувати і доповнити праці Й. Базиловича, С. Дейчі і К. Месароша, увага яких «спрямована тільки на історію» закарпатських українців, у своїй роботі поставив перед собою завдання «розпочате відображення історії згаданого народу також і з боку етнографічного, географічного і статистичного представити». Друге завдання роботи автор визначив так: «В етнографічному, географічному та статистичному відношенні до цього часу тільки Герман Ігнатій Бідерман представив руський народ (закарпатських українців. — О. Р.) німецькій публіці, і те з таким відхиленням від правди, в настільки невірних рисах, що автор повинен був виправити і доповнити Бідермана». Своєю працею і висунутими в ній завданнями автор прагнув послужити правдивими інформаціями широкій громадськості, передусім «русинам Угорщини дати одну корисну книгу для самовпізнання».

Робота складалась з чотирьох частин:

В першій частині йшла мова про походження і назву русинів Угорщини. В другій частині автор широко викладав географію закарпатоукраїнської етнічної території, дав опис її природи і природних багатств, в тому числі також лікувальних ресурсів, передусім мінеральних вод і курортів, економічного стану мас, промисловості, комунікації тощо. Третя частина містила етнографічні відомості про край. В ній автор описав вдачу, одяг, побут, звичаї, зайняття, матеріальну культуру, мову русинів Угорщини, розподіливши їх на три етнічні групи (верховинці, долиняни, пословачені русини).

В четвертій частині автор розповів про джерела заробітку русинів, про їх розшарування за професією, подав статистичні дані, вказав джерела, що були використані в праці. В нотатці підкреслюється, що тут автор дуже сумлінно навів всі роботи, якими він користувався, вказав навіть на те, звідки почерпнуто статистичні дані в роботі.³³

Роботу в оригіналі було написано угорською мовою («A magyarországi oroszok földrajzi ée népismeі tekintetben»). Автор, представивши її Спілці, просив видати двома мовами. Комітет спілки розглянув рукопис праці Мейсароша на своєму засіданні 6-го листопада 1873 року. Висловившись схвально про її опублікування, вніс її у свій видавничий план, прийнявши постанову про її перекладення на руську мову і видання двома мовами. Згідно з постановою комітету роботу було здано на рецензування з метою підготовки її до друку.³⁴

Незважаючи на вищенаведені заходи, робота не побачила світу. Нічого ближчого про її подальшу долю не вдалось встановити. Якщо вважати вищенаведену роботу Й. Рубія реальною, то це вже третій рукопис закарпатоукраїнської етнографічної праці, який не знайшов видавця (перший — О. Духновича «О народах крайнянських»).

У зв'язку з цим згадаємо ще один твір етнографічного характеру, що був укладений десь у 70-х роках минулого століття. В некролозі відомого закарпатоукраїнського педагога Йосифа Чосина, який вмер 1882 р., згадується, що в його спадщині знайдено рукописну роботу »Csornaholova helység eredeteröl« («Про походження села Черноголоза»).

В період піднесення фольклорно-етнографічні стремління закарпатських українців тісно пов'язані з періодичними виданнями і їх редакціями, з журналом «Листок» (1885—1903) і з його «Додатками», з газетою «Неділя» (1898—1918), з газетою «Наука» (1897—1914) та з їх додатками і календарями. Вони вносять свій — відмінний за науковою вартістю і настановами — вклад у цей процес. Діяльність цих часописів на полі записування, публікування та вивчення фольклору і етнографії відома лише в загальному, не завадило би глибше і багатогранніше освітити їх конкретний внесок у це дослідження, визначити місце у загальному розвитку фольклорно-етнографічної думки серед закарпатських українців. Всі вони мали одну спільну рису: обмежені можливості організування запису. Аспект орієнтації на широкого читача перешкоджав їм застосувати наукові принципи записування і друкування фольклору. Тільки «Листок» мав також певні наукові аспекти у своїй фольклорній діяльності. Проте і він в силу різних об'єктивних і суб'єктивних причин не застосував суто наукового методу в друкуванні фольклорних матеріалів.

З додатків «Науки» не вивчене «Село» з аспекту його фольклорно-етнографічних зацікавлень і завдань.³⁶ А між тим воно систематично друкувало фольклорні матеріали і статті етнографічного характеру. На особливу увагу заслуговують останні. Тим більш, що в них досить багато уваги присвячено українцям Східної Словаччини. Псевдонім Якубянський друкує в газеті серію оригінальних етнографічних нарисів «Спиш», «Шариш» (в розділах «Наша Верховина», «Наш народ»), які і зараз можуть дещо цікавого розповісти досліднику-етнографу. Цінні також ілюстрації до них. До речі, слід би цього дуже плідного і багатогранного автора-публіциста ближче вивчити. Він, правдоподібно, збирав також народну творчість. В одному з своїх етнографічних нарисів наводить стару пісню, якою охарактеризовано уяву мас про вдачу населення в окремих районах Східної Словаччини:

Кого в Кошицях не піймали,
А в Пряшеві не обісили,
В Бардійові не оженили,
В Сабінові не огварили,
Такий, пришедше у Левочу,
Хвалився днем і ночью.³⁷

В цьому часописі друкував зібрані у Свиднику народні пісні Йосиф Янков («Як ем ишов з войны, Мила воду брала...», «Иде заяц з горы

С троима дарами . . .» та інші), співробітничав з «Селом» цілий ряд збирачів фольклору з усієї закарпатоукраїнської етнічної території.

Значне місце у вивченні закарпатського фольклору і етнографії належить угорській пресі даного періоду, на яку ми хочемо зосередити головну увагу, а також угорським літературним спілкам, науковим товариствам, видавчим постатям культурного та літературного життя, науковцям. В період піднесення зацікавлення закарпатоукраїнською народною культурою у процес її вивчення включаються прогресивні, але також помірковані і реакційні сили, зрозуміло, з розбіжними тенденціями. Справа в тому, що причиною цього піднесення були у великій мірі політичні фактори.

Політика гноблення австро-угорського уряду у відношенні до закарпатських українців, штучне утримування цього населення в тенетах нестатків, визиску, голодної смерті, темноти, в ізоляції від навколишнього культурного світу, від власної національної культури не виправдались. Її провал став все відчутнішим в останні десятиліття XIX віку. Явне фіаско зазнавала теза непохитності «консервативізму» закарпатоукраїнських мас, як певного оплоту застою й імунітету проти прогресивних віянь. Уряд Австро-Угорщини все більше стали лякати ті впливи, які, пробивши китайській мур, зведений навколо українського населення тодішньої Угорщини, просочувались ззовні і, знайшовши тут родючий ґрунт, викликали відгомін в різних сферах життя народу. Все більші побоювання викликала в урядових колах активізація мас, пожвавлення громадської думки, зумовлені як внутрішніми об'єктивними факторами, так і згадуваними зовнішніми поштовхами, які різними каналами вводились у свідомість мас закарпатоукраїнського населення.

З цих каналів урядові кола Австро-Угорщини найнебезпечнішими вважали еміграцію в Америку і зв'язки емігрантів з рідною землею, на ґрунті яких інтегрувались найрізноманітніші економічні, політичні, культурно-національні, релігійні ідеї і тенденції і дорогу якій стелило саме економічне зубожіння Закарпатської України, та царську пропаганду з її політичними аспіраціями, якої сила перебільшувалась і підфарбовувалась та з якою пов'язувався страшний для уряду православний рух закарпатських українців (підживлюваний також згадуваними емігрантськими колами). І, нарешті, особливо насторожував австро-угорський, зокрема угорський уряд, т. зв. «Український рух», під який підводились різні, по суті протилежні, напрямки, тенденції, ідеї і програми, бо він, мовляв, загрожував «інфікуванням» закарпатських українців сепаратистськими прагненнями.

В таких обставинах на стику двох століть «рутенське питання» ставало все більш жагучим в Угорщині, скрізь писалося про те, що «справи рутенів постійно приковують і насторожують увагу держави та громадськості»,³⁸ «будучи питанням незвичайно важливим і маючи загальнодержавне значення, «рутенське питання» не сходить з порядку денного».³⁹ «Захлопотаність» уряду «рутенською проблемою» зростала, потреба його комплексного розв'язання ставала все більш настирливою і невідкладною.

Щоб найти спосіб «рішення проблеми», висувалася потреба вивчення як «рутенського питання», так і самих «рутенів», «освітлення їх минулого і сучасного, думок та почуттів, розкриття рівня їх освіченості», щоб згідно з цими об'єктивними фактами «встановити діагноз» і визначити йому відповідне «лікування». У світлі цих міркувань у сфері надбудови

(економічні питання мала розв'язати «акція Егана» або «верховинська акція» урядовими колами висувались два завдання: вивчивши об'єктивну дійсність, міцно прибрати у свої руки керування духовним життям «рутенів» і його стимулювання, «вжити всіх заходів, щоб національний характер та церковні відносини угорських русинів оберести і, по можливості, ізолювати від закордонних впливів».⁴⁰

Так потрапляє на порядок денний історичного тогочасся Угорщини вивчення «рутенів», яке стає свого роду гаслом дня, «патріотичним» обов'язком, у певних колах набуває модного, екзотичного присмаку. У вивченні «рутенів» висувається на передній план їх історія, зокрема спільні з угорським народом історичні традиції, і передусім їх етнографія та фольклор. Акцентування вивчення народної культури закарпатських українців мало в політичних міркуваннях ще також тенденцію прикувати увагу самих закарпатських українців до «місцевої культури» і відвернути її від питань і вивчення їх загальнонаціональної культури. Бо у світлі тенденцій уряду треба було довести, що «руський народ Угорщини не прагне окремої, самостійної культури, навпаки, з великою радістю приймає як провідну угорську культуру.»⁴¹

Ще один факт знепокоював уряд та шовіністичні кола Угорщини щодо дослідження «рутенів» і штовхав його на швидке розгортання цього дослідження. Стан вивчення народної культури закарпатських українців у даний період, тобто наприкінці минулого століття, характеризував той факт, що центр ваги цього дослідження опинився за кордонами Угорщини, він спирався на роботи, що вийшли за кордоном, на науково-дослідні заклади та дослідників, що діяли за межами Угорщини. Отже, у світлі вищенаведених інтенцій щодо розв'язання «рутенського питання» перед керівними колами Угорщини постало завдання пересунути центр ваги цього дослідження в Угорщину, обмежити закордонні впливи на дослідження народної культури закарпатських українців, пересікти контакти закарпатських українців з закордонними українськими і російськими дослідниками їх культури. Один з носіїв цієї ідеї у пресі так виразив це завдання: «Хай буде це (дослідження «рутенського» фольклору і етнографії. — О. Р.) наша робота, не довіряймо її чужим (!) рукам,⁴² не допускаймо, щоб вони (чужі дослідники. — О. Р.) з принагідних, фрагментальних записів виконструювали народну творчість рутенського народу».⁴³

В таких умовах на стику двох століть дослідження народної культури закарпатських українців отримало певний простір і певні можливості для свого розвитку, охопило досить широкі і різноманітні сфери громадського життя Угорщини, культурно-літературні і наукові кола, придбало право громадянства у публіцистиці, у певних наукових закладах.

Ми вважали необхідним більш детально зупинитись на причинах зацікавлення громадськості Угорщини в даний період фольклорно-етнографічним дослідженням закарпатських українців, показати політичний ґрунт, що дав зелену поживленню цього дослідження, накреслити в загальних рисах його аспекти. Проте все вказане, всі наведені тенденції і вжиті заходи в самому дослідженні мали свою специфічну для умов гніту сторону. Паралельно з виголошеним ліберальним ставленням уряду до вивчення «рутенів» і їх народної культури не переставав діяти також той прес, що був основним принципом і засобом керування австро-угорської політичної

системи. Як тільки виявлено серйозні наміри організувати дослідження, як тільки досягнуто успіхи у фольклорно-етнографічній роботі, як тільки дали про себе знати перспективність і ґрунтовність у планах, вступав у дію прес державної машинерії, багатолікий, підступний, часто замаскований, і він душив, підривав починання, кидав на шлях перешкоди. Так багато з задуманого не здійснилось, чимало з розпочатого не завершилося, побудоване було зруйновано.

Відлигою в офіційному ставленні до «рутенів», простором, який звільнено для вивчення «рутенів», зокрема для дослідження їх матеріальної і духовної культури, скористались, в першу чергу, прогресивні наукові кола і суспільні сили Угорщини, які, спираючись на передові традиції 60-х років і прагнучи поглибити й поширити їх у багатьох напрямках, добивались передусім застосування наукових методів у процесі записування, підбору матеріалів, їх вивчення і опрацювання. Незважаючи на вищенаведені політичні тенденції, ці кола використовували досвід і результати дослідження, досягнуті за кордоном, висловлювали свої міркування про них, висунули потребу позмагатись з цими досягненнями, зрозуміло, в аспекті суто науковому. Зрештою також результати роботи поміркованих, совіністичних кіл на ниві дослідження закарпатоукраїнського фольклору і етнографії, незважаючи на їх упереджений підхід до цього питання, з аспекту їх наукової вартості були переважно позитивними. Адже даний період у вивченні народної культури закарпатських українців був переважно етапом збирання і публікування матеріалів, отже, тут, в першу чергу, приходили до уваги точність запису, науковий метод його фіксування і, до певної міри, добір записуваних матеріалів. Якщо у необхідності дотримання двох перших пунктів не було помітних розходжень, в доборі матеріалів з поміркованих ідейних позицій і реакційних політичних аспектів помічалась певна упередженість і односторонність. Наприклад, певні помірковані кола преферували в процесі записування релігійні теми, але ця тенденція губилась у загальних результатах фольклорно-етнографічної діяльності. Навіть траплялось і таке, що упереджений підхід до добору матеріалів у певних випадках давав позитивні результати для дослідження. Маємо на увазі тенденції тих кіл, що, бажаючи довести відрубність народної культури «рутенів» від загальноукраїнської, заперечуючи історичну спільність закарпатських українців з рештою українського народу, вважали необхідним збирати, публікувати і вивчати передусім ті зразки народноспісенної творчості, які свідчили про єдність історичних шляхів та інтересів угорського народу і закарпатських українців. Шукання у фольклорі подібних історичних тем та відображення у фольклорних творах вузлових подій угорської історії націлювало дослідження, передусім записування і публікування матеріалів, на шукання зразків народної творчості про визвольний рух народних мас Угорщини, про антифеодальну і антигабсбурзьку боротьбу, про традиції Ракоці, про революційний рух 1848 року, про Л. Кошута, тобто на тему боротьби з гнітом. В інтенціях цих намагань винесено на світло і опрацьовано цінні матеріали, які до певної міри оминались записувачами попередніх десятиліть, особливо закарпатоукраїнськими фольклористами, часто з-за їх поміркованого світогляду.

В ході зростаючого зацікавлення закарпатоукртинським фольклором і етнографією в згадуваний період ініціативу у справі його дослідження було

проявлено як в закарпатоукраїнських, так і в угорських колах і в багатьох напрямках. Наполегливо шукались спосіб, можливості здійснювання дослідження на місцях, робились спроби зацікавити і підготувати для записування фольклору широку громадськість української етнічної території Угорщини, публікувались заклики з центра угорського наукового життя, з Будапешта, організовано проводити дослідження, виник досить жвавий відгомін на ці заклики на провінції, тобто на етнічній українській території, організувались конкурси редакціями газет, або й угорськими культурно-літературними спілками та науковими товариствами (Будапешт, Ужгород, Пряшів), укладались або завершувались збірки фольклорних матеріалів, активізувались старі фольклорні ентузіасти (Т. Легоцький, М. Фінцицький), зроблено серйозні заходи для опублікування їх цінних збірок, виникли науково фондовані проекти комплексного дослідження матеріальної і духовної культури закарпатських українців, видавались матеріали на допомогу збирачам, висловлювались обгрунтовані думки про необхідність створення монографії «рутенів» і поєднання всіх існуючих сил для цієї роботи, робились заходи для заснування фахових періодичних органів на території Закарпаття, угорська наукова періодика друкувала розвідки, матеріали, рецензії, на сторінках угорської преси взагалі наша тема зайняла значне місце, на її сторінках і в окремих виданнях здійснено помітну роботу у справі перекладання зразків і публікування закарпатоукраїнської народної творчості угорською мовою.

Згадуваний процес у його складності і суперечливості відбитий у тогочасній періодичній пресі. Особливо в угорській, передусім у тій, що виходила на етнічній українській території. Звернемось у подальшій частині нашої розвідки до матеріалів цієї преси.

З точки зору нашої теми уваги заслуговує перш за все газета «Kelet» («Схід»)⁴⁴. Вона, з одного боку, вважалась газетою «рутенів», писаною угорською мовою, тому в ній відбиті фольклорно-етнографічні прагнення і діяльність місцевих діячів і закарпатоукраїнської громадськості, з другого боку, газета репрезентувала угорську пресу, була її органічною складовою частиною, отже, на її сторінках відбиті також вищезгадані тенденції угорської громадськості щодо вивчення закарпатоукраїнського фольклору та етнографії. З газетою «Kelet» пов'язана у значній мірі фольклористична діяльність відомого закарпатоукраїнського літератора та дослідника Теодозія Злоцького, що, до речі, в усій широті теж не вивчена. Свій інтерес до народної культури закарпатських українців газета, крім Злоцького, завдячувала своєму засновникові Ю. Дрогобецькому, який, будучи редактором газети, виконував також обов'язки директора Ужгородської учительської препарандії. І як педагог, і як літератор він високо цінував фольклор. Вузкий контакт з педагогами і сільськими вчителями уможлилював йому здійснювати через них, також через слухачів препарандії, збирання і записування фольклору. В період першої половини діяльності газети (1888—1895) в Ужгороді мав місце значний підйом фольклористично-етнографічної діяльності. Можна вважати, що на цьому полі Дрогобецький вузько співробітничав з вже згадуваним угорським збирачем, перекладачем і дослідником закарпатоукраїнського фольклору М. Фінцицьким, який, будучи бургомистром міста Ужгорода, редагував іншу ужгородську газету «Ung»⁴⁵ (вона, до речі, теж не вивчена з точки зору дослідження закарпатоукраїн-

ської культури, зокрема фольклору та етнографії) і був одною з центральних постатей організування фольклорних досліджень.

Рекомендуючи свій орган публіці, у передовій першого номера, яка була зверненням до широкої громадськості і оголошенням програми газети, редакція підкреслювала, що газета прагне тісно співробітничати з українською громадськістю пражівської єпархії, яку запрошено до активної співпраці. У світлі цих програмних настанов фольклорно-етнографічні зацікавлення газети охоплювали також українську етнічну територію Східної Словаччини, її організаційні заходи робились з розрахунком також на співробітництво з місцевими українськими діячами, збирачами фольклору.

Свій фольклористичний шлях газета «Kelet» розпочала роботою Злоцького. Починаючи 32-м номером 1888 року, вона приступила до публікування обширної роботи Злоцького⁴⁶ «Забобони, вірування і деякі звичаї з середовища підкарпатського руського народу. В Угоцькій жупі у Влагові (зараз село Підгорне) і в Марамороській жупі в Копашньові» («Babonák, hiedelmek és némely szokások a kárpátalji orosz nép köréből. Ugocsa megyében Ölyvésen és Maramarosmegyében Gernyesen»),⁴⁷ частина якої була вже раніше надрукована у газеті «Свет».⁴⁸ У вступі до цієї роботи редакція газети повідомляла: «визначну збірку починаємо друкувати в цьому номері. Передав нам її відомий і плідний ратай нашої літератури... Теодозій Злоцький.» І далі газета пише: «З малого зерняти буде велике дерево. Ця збірка хай стане зерном великого дерева (збирання. — О. Р.) нашої народної творчості. Хто знає або вчує щось такого, чим можна би доповнити матеріали збірки, хай не шкодує сил, хай надсилає в газету. Разом а тим необхідно, щоб ми зібрали те багатство кращого від прекрасного поетичних переказів, які живуть в устах нашого народу і розповідають про окремі скали, гори, полонини, річки, джерела. Скільки чудових казок, продуктів найбуйнішої фантазії, лежить розсіяно, а може, вже й забуто, лежить цілиною, безцінним і великим скарбом серед народу.

Не піднята до цього часу скарбниця народних пісень є тим полем, на якому ми, поєднавши сили і порвавши з інертністю, повинні наполегливо працювати. Незабаром наша редакція отримає подібну цій збірку поезій, і ми її зробимо нашим спільним надбанням, нашим спільним скарбом» (розб. наша — О. Р.).

«Фундамент ми нашим почином виконали, — говориться далі у статті, — з вірою в успіх закладаємо фундаментальний камінь. Хай будуть благословенні руки того, хто хоча б один камінчик вкляде у спільну споруду, яка стане нашим спільним храмом, — бідного і багатого, пана і наймита, — бо це буде храмом поезії».⁴⁹

Привертає увагу в цьому вступі згадка редакції про збірку народної поезії, яку вона готувалась друкувати. Матеріали такої збірки не потрапили на її сторінки. Не вийшла в ті роки також окремою книжкою збірка закарпатоукраїнської народної поезії у перекладі на угорську мову. Яку і ким укладену збірку мала редакція на увазі, не вдалось встановити. Скоріш за все могла йти мова про збірку Т. Легоцького, який майже через 20 років порушив знову справу про опублікування такої збірки. Досить, однак, цієї згадки у газеті, щоб зробити висновок, що наприкінці 80-х років кимось укладалась і готувалась така збірка для друкування, що редакція газети знала про неї і тримала контакт з її упорядником.^{49a}

Злоцький до своєї роботи, яку він назвав не зовсім точно збіркою, теж додав невеликий вступ. Властиво, це був лист Злоцького до редакції, в якому він висвітлив деякі обставини щодо укладення і публікування праці, виклав певні свої міркування про необхідність продовження свого почину, пояснив питання, пов'язані з друкуванням роботи. «На ваше звернення (редакції. — О. Р.), — писав Злоцький, — з радістю віддаю у ваше розпорядження мою збірку для опублікування її. Частина цих матеріалів я надрукував ще у редагованому В. Кимаком «Свете»... без систематизації. З того часу я завжди сподівався, що видам повне зібрання цих матеріалів з науковим апаратом. Але оскільки у нас на шляху опублікування таких робіт, особливо в моїх умовах, лежить безліч перешкод, я радий, що мої матеріали побачать світло у вашій газеті. Більша біда, що коментарі не друкуються. Але я вірю, що знайдеться кращий від мене знавець народної творчості, і він видасть таку збірку, і це буде добра нагорода за наше чекання. Дуже я бажаю, щоб знайшлися люди, які би зайнялися збиранням таких матеріалів, щоб вони, уклавши збірник, вказали місце записання зивчаїв у своєму збірнику, щоб знайшлися люди, які б продовжували мою роботу і щоб вельмишановний редактор надав їм місце у своїй газеті. Таким шляхом можна би підготувати одне вичерпне окреме книжкове видання. Було би корисним опублікувати у газеті заклик у цій справі. Торкуючись цих питань, я не говорю без серйозних підстав. Етнограф почерпнув би з цих матеріалів багато цікавого, гідного дослідження»⁵⁰

От живе свідчення про те, як важко було в обставинах Закарпаття у другій половині ХІХ століття видати фольклорні матеріали, які обмеження стояли на шляху їх опублікування і як прагнули збирачі фольклору опублікувати продукти своїх пошуків, розуміючи при цьому важливість цієї справи. І, зрозуміло, були вдячними, якщо потрапляли на порозуміння, підтримку і допомогу. І в тому разі, якщо, як це було у випадку Т. Злоцького, прийшлося відмовитись від найціннішої частини публікації — від наукового апарату. З другого боку, з листа Злоцького випливає, що на редакцію газети «Kelet» покладались серйозні сподівання щодо організування та поєднання тих сил, які могли працювати на полі збирання фольклорних та етнографічних матеріалів, щодо опрацювання та книжкового публікування зосереджених записів.

Наведена робота Злоцького складалась з дванадцяти розділів. В них розглядались: 1. «Світ і його частини», «Явища природи», «Погода»; 2. «Рухомі свята»; 3. «Нерухомі свята»; 4. «Людина, рід — за статтю, національністю і професією»; 5. «Частини людського тіла»; 6. «Події людського життя»; 7. «Сільське господарство — домашнє хозяйство»; 8. «Лікування»; 9. «Світ тварин»; 10. «Світ рослин»; 11. «Світ мінералів»; 12. «Різне». Поряд з угорським перекладом, деякі заклинання подавались в оригіналі.⁵¹

Цим своїм дебютом вступивши у тісні контакти з редакцією газети, Злоцький розгортає своє співробітництво з нею у багатьох напрямках. Він публікує статті, рецензії, фольклорні матеріали, власні художні твори, іноді на фольклорні теми. Статті Злоцького кидають світло на тогочасні фольклорно-етнографічні зацікавлення громадськості, на дослідження в Угорщині взагалі, а на етнічній українській території зокрема. Так, наприклад, з статті «Вступаймо в етнографічне товариство» («Lérvjünk be

a néprajzi társaságba»), яка була опублікована в газеті на початку 1889-го року⁵² і є, властиво, заклик до громадськості, а також з тих матеріалів, що появились на сторінках газети як відгук на цей заклик, ми довідуємось про маловідомі або й невідомі факти, передусім організаційного характеру. У згадуваній статті, яка свідчить про добру обізнаність Злоцького з роботою угорських наукових кіл на полі фольклорно-етнографічного дослідження взагалі, автор перш за все подає інформацію про журнал »Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn« (»Етнологічні повідомлення з Угорщини«) з угорським додатком »Ethnologiai közlemények« (»Етнологічні повідомлення«), який засновано у Будапешті у 1887 році. У тому ж році за ініціативою його редактора, відомого етнографа професора Антала Германа, зорганізовано ним же очоленій підготовчий комітет Етнографічного товариства Угорщини в Будапешті (Magyarországi Néprajzi Társaság), яке було засновано і почало діяти у січні 1889 року. Пильно слідкуючи за діяльністю журналу, маючи точні інформації про роботу підготовчого комітету і програму заснованого наукового товариства, сподіваючись на його допомогу у вивченні фольклору та етнографії також і закарпатських українців, Злоцький негайно після заснування товариства звертається до читацької публіки, зокрема до збирачів закарпатоукраїнського фольклору з закликом широко відгукнутись на ініціативу товариства і вступати в його ряди. При цьому він викладає значення і завдання товариства, пояснюючи важливість вивчення народної культури взагалі і закарпатоукраїнської зокрема. Злоцький наголошує на тому, що необхідно перш за все вивчати рідну народну культуру, але разом з тим треба знайомитись також з культурою (народною) інших народів взагалі, а Угорщини зокрема, бо через взаємне пізнання скарбів народної творчості зміцнюється взаємне співробітництво і співдружність народів. Особливо наголошуючи на значенні заснування секцій і філій товариства, що мають діяти на провінції або досліджувати фольклор неугорських національностей, автор повідомляє, що вони ще не оформлені, але у програмі товариства рахується з спеціальною «рутенською» секцією, яка, властиво, і найбільш цікавить Злоцького. Він як на радісному факті наголошує й на тому, що членами товариства можуть бути також і жінки.

Дешо відхилившись від нашої теми, нагадаємо, що Злоцький був членом Етнографічного товариства Угорщини. Його біограф писав: Злоцький «став співробітником газети «Схід» . . . , в якій публікував переважно етнографічні матеріали і через те був обраний референтом при руському відділенні (по даному предмету) Угорського етнографічного товариства.»⁵³ Може, він особисто був присутній на установчих зборах товариства і свій заклик писав під безпосереднім враженням, винесеним з них.

До статті редакція додала свої зауваження. Вітаючи заснування товариства і пропозиції Злоцького, вона обіцяла повернутись до піднятих питань і від себе також наголосила на тому, що необхідно, «щоб пізнали нас і пізнали ми себе.» Редактор підкреслював, що в Угорщині «нас доси погано знають, або не знають взагалі і публікують неправдиві етнографічні дані про нас», подають спотворені інформації про народ.⁵⁴

Як довели події найближчих місяців, які знайшли відбиток на сторінках газети, стаття Злоцького викликала значний відгомін. В Ужгороді виявлено жвавий інтерес до фольклорно-етнографічної діяльності в межах згадуваного товариства, до активної роботи в товаристві. Тут за ініціативою і в результаті

таті діяльності етнографів-любителів, що жили на українській етнічній території, в тому числі і Злоцького, засновано першу філію Етнографічного товариства Угорщини. В цій роботі і в діяльності філії редактор газети «Kelet» мав, правдоподібно, помітну роль, бо професор Антал Герман звернувся саме до редактора газети у справах, які торкалися заснування філії і її дальшої діяльності. На початку 1891 року проф. А. Герман у листі до Ю. Дрогобецького сповістив, що головний комітет товариства на його пропозицію ухвалив статут філії і таким чином ужгородська філія може розпочати легальну, організовану діяльність. Зміст листа, опублікованого у № 12 газети, дає всі підстави гадати, що легалізована філія товариства як етнографічний гурток вже до цього часу проводила активну діяльність. Надсилаючи Ю. Дрогобецькому ухвалений товариством статут діяльності філії, професор Герман просив членів ужгородської філії дотримуватись його і стати членами Етнографічного товариства Угорщини. Цікавлячись роботою ужгородської філії і надаючи важливе значення їй, професор Герман обіцяв приїхати весною в Ужгород, налагодити особисті стосунки з членами філії і зачитати в Ужгороді спеціальні лекції. Правдоподібно, мала в них бути мова про завдання філії, про етнографію та фольклор як науку і про методи збирання, записування і вивчення етнографічних та фольклорних матеріалів.⁵⁵

Виходячи з наведених фактів, з матеріалів газети «Kelet», можна гадати, що ужгородська філія Етнографічного товариства Угорщини мала на цей час певну програму дослідження також українського фольклору та етнографії. І саме тому Етнографічне товариство Угорщини з такою увагою зверталося до неї. Детальніше ці питання слід би дослідити за архівними матеріалами.

Зауважимо, що Етнографічне товариство Угорщини разом з своїм друкованим органом «Etnographia» зробило багато для дослідження закарпато-української народної культури. «Етнографічне товариство у своїй програмі, — пише академік О. Ортутайї у вищезгадуваній статті, — виголосило принцип взаємної поваги сусідніх народів, висунуло завдання вивчення їх народних культур, взаємного збагачування цих культур. Про це говорив голова загальних зборів Пал Гунфалві у своїй програмній промові, на цьому акцентував великий угорський письменник Мор Йокайї, обраний почесним головою зборів, підкреслюючи необхідність вивчення історії, культури, національної самобутності народів і національностей, що мешкають на території Угорщини. Ця тенденція відбита також у статуті товариства, який передбачав негайне заснування таких секцій, що забезпечать рівноправне вивчення «вітчизняних народів». Гунфалві підкреслив, що ті, хто на етнографію дивляться як на «шовіністичну», «національно упереджену науку», повинні зрозуміти, що суть нашої науки, найглибші моральні мотиви нашого дослідження погано розуміють. Йокайї ще більше сказав. У своєму поетичному натхненні він не тільки рішуче підніс своє слово надії проти націоналістичних збочень, але з сподіванням на роботу товариства заявив: «Це (вивчення народної культури неугорських народів. — О. Р.) навчить нас правильно оцінювати нашу власну вартість, відкриє перед нами багато завдань, що чекають нас, викоренить багато упереджених настанов. Якщо коли-небудь запанує у світі вічний мир, це буде результатом загального поширення етнографії.»⁵⁶

Такі були основні настанови Етнографічного товариства Угорщини, у світлі яких зроблено чимало за ініціативою товариства і за його допомогою також на полі вивчення закарпатоукраїнської народної культури. Пожвавлення фольклорно-етнографічної діяльності на етнічній українській території багато завдячує саме товариству і його авторитетній підтримці та фаховій допомозі. Ці питання до цього часу мало освітлені. Наші матеріали прокладають шлях до їх ширшого висвітлення.

Слід до цього додати, що орган Етнографічного товариства Угорщини «Ethnographia» виконав також немало роботи на полі вивчення закарпатоукраїнської народної культури, що слід би дослідити в окремій роботі. В.н відкрив форум для збирачів, для початкуючих авторів та для досвідчених спеціалістів. На його сторінках систематично появлялись наукові роботи про закарпатських українців (і про український фольклор взагалі), рецензії, фольклорні записи тощо. З авторів і збирачів, що систематично займалися цією тематикою, заслуговують на увагу А. Вереш, М. Врбель, М. Немеш, Я. Стрипський (під різними псевдонімами), Т. Легоцький, з української етнічної території Східної Словаччини І. Семан, до діяльності якого ми повертаємось нижче, та інші.

В згадуваний період помножуються фольклорні матеріали на сторінках газети «Kelet». Вона публікує дальші статті Т. Злоцького. Цікава з них що в них вивчається це свято і пов'язані з ним повір'я, забобони, звичаї, пісні, заклинання тощо. Також і вона свідчить про ерудованість автора наприклад, стаття «Ruszálya»⁵⁷ («Русалія»), що в ній мовиться про русальні звичаї у закарпатських українців та в інших народів, про праці, і добру обізнаність з місцевим фольклором, з фольклором слов'ян. З фольклорних матеріалів на сторінках газети друкуються в цей період забобони, лікування, народні ігри, зокрема різдв'яні та великодні, різдв'яні та інші звичаї, перекази, легенди, давні колядки та інші жанри народної поезії, анекдоти тощо. З народноестетичних матеріалів на особливу увагу заслуговують переклади на угорську мову колядок, зроблені редактором газети та іншим, не підписаним перекладачем. В них з тонким чуттям передано природу ритміки, форму, емоціональний настрій, адекватно перетлумачено художні образи і вміло передано художню специфіку оригіналу.

Більшість цих перекладних народноестетичних колядок — з Марамороша, з Березької верховини, а також з території Східної Словаччини, наприклад, з села Кленова, звідки подаються в газеті переклади колядок, що співаються «Під вікном» («Az ablak alatt»), «В кімнаті» («A szobában»), «Ідучи додому» («Hazamenet»), «Малому хлопчикові» («Kis fiunak»), «Вівчарям» («Juhászoknak»), «Дівчатам» («Leányoknak»).⁵⁸

Ось строфа з перекладу колядки «Під вікном»:

Az ablak alatt.

Hallod vagy alszol
Vagy az istennel
Kis házacskádban
Ünnepelsz?
Vársz e vendéget,
Kántáló népet.

Підрядковий переклад:

Чи чуєш, чи спиш,
Або із богом
В своїй хатинці
Святкуєш?
Чи чекаєш гостей,
Колядників.

Hallod e?
Vigadjunk e hát,
Kérve ég úrát
Örvendeztessen meg
Ő téged...⁵⁹

Чи чуєш?
Отже, чи веселитись нам,
Прохаючи пана неба,
Щоб розвеселив
Він тебе...

А ось початок колядки з Вишньої Руни Марамороської жупи:

Kora hajnalban
Kakas megszólal.
O! Adj isten!
De még korábban
Gazda felpattan.
O! Adj isten!
És gyertyát hármat
Sodort magának
O! Adj isten!⁶⁰

Скоро на зорях
Півень запіє.
O! Дай, боже!
Та ще раніше
Газда схопиться.
O! Дай, боже!
І три свічечки
Зсукав він собі.
O! Дай Боже!

Колядка з Березької жупи:

Szép kertben amott
Egy eke szántott
Csengősen.
Az ökrök csengtek,
Aranyok lengtek
A négyen...

Там у красному городі
Орав один плуг
Дзвінко.
Воли дзвеніли,
Золото неслося
Вчотирьох...

Або:

Hej nagy öröm van
Itt az udvarban,
Gazdánk aludott,
A galamb bugott,
S fölkölte legott
E házban...⁶¹

Гей, велика радість є
Тут у дворі,
Наш газда спав,
Голуб воркував
Й обудив його
В цій хаті...

Фольклорні матеріали в газеті »Kelet« друкують О. Шерегель (село Медуниця), углянський вчитель М. Немеш⁶² (перекази, легенди, звичаї), який вказує іноді й розповідачів (наприклад, Іван Мигалій Настин з Нересниці), вчитель села Руна С. Марина, далі Ю. Кіш, С. Дудинський та інші. Перу Ірми Балог належить цікава стаття «Забобони та ворожіння в Шариській жупі», подана в порівняльному аспекті з угорським фольклором, перу Ю. Дрогобецького — ряд статей про забобони, звичаї, народну поезію і прозу, про крашанки тощо, та ряд перекладів фольклорних записів. Дрогобецький публікує в газеті й рецензії на найновіші етнографічні і фольклорні публікації. На увагу заслуговує, наприклад, його гострий виступ проти монографії академіка Я. Хунфалві «Географія Угорської держави з особливим оглядом на етнографічні обставини» (Будапешт, 1889). В рецензії, присвяченій увазі Угорської академії наук і письменнику М. Йокайі, автор гостро критично оцінює дану публікацію, про етнографічні матеріали, які торкаються закарпатських українців, він пише: «вони гли-

боко образливі, принижують гідність народну; . . . твердження і факти книги фальсифіковані, неправдиві, невірні, хоч їх писав академік . . . Виходить, ніби ми в чорній Африці жили, такє пише академік . . .»⁶³

Рівень та вартість опублікованих у газеті статей і матеріалів відмінні, у всякому разі вони варті уваги спеціаліста. Відбиваючи певний етап і певні тенденції в процесі розвитку фольклорно-етнографічної думки на Закарпатті, вони становлять певний шабель у вивченні закарпатоукраїнського фольклору. В них виступають два аспекти, на яких наголошує часто редакція газети: спізнати себе і представити закарпатоукраїнську народну творчість угорській громадськості, зробити її надбанням угорської культури.

У половині 90-х років починається рух за відновлення діяльності Спілки Василя Великого, заснованої в Ужгороді у 1866 році. Ця боротьба складна, суперечлива, у несприятливих умовах для розвитку національної культури зводиться до компромісу — створити літературну спілку, яка б об'єднувала грекокатоликів угорської і руської національності. Рух за активізацію Спілки відбито на сторінках газети, яка широко коментує програму відновленої літературної спілки, тобто її комітету. У статті «Нагом pont» («Три пункти») ⁶⁴ повідомляється про засідання комітету спілки, яке відбулось 20-го жовтня 1895 року і на якому було прийнято постанову укласти та видати друком руську азбуку і читанку для шкіл, брошури та календар для народу і заснувати науковий часопис угорською мовою. Для нашої теми цікавий цей останній пункт. Запланований науковий часопис мав такі завдання: вивчати історію «угро-руського» народу, його етнографію і фольклор, народну мову. Комітет опублікував оголошення на сторінках газети «Kelet», в якому виражає свої сподівання, що серед громадськості буде великий інтерес до цього почину, підкреслює, що є досить сил для того, щоб часопис став солідним, і зауважує при цьому з гіркотою, що «угро-руська» інтелігенція може все на світі вивчати, тільки про себе, про своє минуле не сміє нічого знати. Комітет відновленої Спілки вимагав при цьому, щоб зроблено доступними для дослідників закарпатоукраїнського етносу всі архіви (мабуть, Угорщини взагалі), щоб було створено для дослідження сприятливі умови. Стосовно ж вивчення народної культури комітет висловлює сподівання на вузьке співробітництво з Етнографічним товариством Угорщини. У своєму проголошенні комітет зобов'язується працювати під фаховим, «консультативним керівництвом» цього товариства.

Про програму дослідження народної культури комітет у своєму проголошенні заявив, що у світлі висунутого плану будуть вивчатись не окремі села (їх матеріальна і духовна культура), а цілі райони, визначені відповідно до специфіки та спільних прикмет одягання, звичаїв, говірки тощо. Дослідження буде проводитись під керівництвом досвідчених співробітників, які будуть отримувати інструкції з центра, тобто від керівництва Спілки або від спеціальної наукової комісії Спілки.

Як бачити, це дослідження мало стати серйозним, покладеним на наукові основи, широко і продумано організованим. Очевидно, були сподівання також на матеріальну допомогу Етнографічного товариства Угорщини. Газета «Kelet» стала рупором цих планів, вона вітала їх, пояснювала певні тенденції дослідження, широко пропагувала підняту думку. Проте в тогочасних умовах Закарпаття її так і не вдалось здійснити. На шляху її реалізації стала безліч перешкод. У зв'язку з цим планом і з новою про-

грамою взагалі на Спілку почали сипатись з усіх боків обвинувачення та наклепи, і вона була поставлена в ситуацію, в якій усі свої сили повинна була кинути у боротьбу за спростування цих обвинувачень. В цих умовах творча робота у діяльності Спілки відійшла на другий план. Загальні збори відновленої Спілки, які відбулись 23-го грудня 1896 року, головну увагу повинні були зосередити на те, щоб довести право на існування Спілки. Так знову одна хороша ідея і план широкого, організованого, комплексного дослідження народної культури закарпатоукраїнського етносу канули у Лету. Глибше вивчення архівних матеріалів, пов'язаних з цим планом, розкрило б його завдання ширше і багатогранніше.

Між тим також газета «Kelet» відходить від своїх фольклорно-етнографічних зацікавлень. У 1896 році вона з газети культурно-освітньої та літературної стає газетою політичною («politikai lap») і відповідно до цього міняє свій зміст, пропороцію тем на своїх сторінках. Газета стає «антиурядовою», а це в тодішній політичній констеляції означало, що вона зайняла крайню реакційні позиції, оскільки уряд у своїй програмі виступив проти привілеїв церкви, а газета своїми суспільно-політичними настановами стала на їх захист. Крім того ще у 1892 році бувшого її редактора Ю. Дрогобецького, який, як ми вже згадували, був натхненним збирачем фольклору, і це зацікавлення якого визначило зміст та обличчя газети, переведено з Ужгорода, внаслідок чого редакція поступово відхиляється від лінії Дрогобецького, що прагнув зробити газету організатором збирання та публікування матеріалів фольклорно-етнографічного характеру, підтримати та підхопити творчу дослідницьку діяльність на цьому полі. Фольклорно-етнографічні матеріали на сторінках газети стають принагідними і потрохи зникають з її сторінок. Слід зауважити, що місце фольклорно-етнографічних матеріалів в газеті займають матеріали історичного, культурно-історичного, історико-літературного характеру (може, і тому, бо у 1892 році штатним співробітником газети стає історик Ю. Жаткович і кінцем століття все частіше виступає в газеті з оригінальними україністичними роботами Я. Стрипський), які теж чекають на глибше дослідження.^{64о}

Незважаючи на такий розвиток зацікавленості газети, у 1900 році в ній було опубліковано одну з найбільш серйозних і ґрунтовних статей місцевого автора цього періоду про закарпатоукраїнську етнографію та один з найкомплексніших і найобґрунтованіших планів етнографічно-фольклорного дослідження Закарпаття, чим виявлено знову тенденцію зробити редакцію газети організатором зосереджування матеріалів для дослідження.⁶⁵ Автором статті є псевдонім Рускоці,⁶⁶ який друкує її у восьми номерах газети під заголовком «Valami a mi néprajzunkról»⁶⁷ («Дещо про нашу етнографію»). Стаття складається з чотирьох тематичних розділів. Перший містить міркування про дослідження закарпатоукраїнської етнографії в загальних рисах, в ньому говориться також про дослідження діалектів, другий є вступом до власної етнографічної частини, в ньому дається огляд етнографії як науки у світовому масштабі, в третьому подано бібліографію теми,⁶⁸ четверта частина — це «план збирання» або питальник, за яким повинно здійснюватись збирання й записування матеріалів.

«Фактично, в нас немає етнографії, — пише автор статті у першому її розділі, вводячи читача у проблематику її, — але є невідкладна потреба створити її. Щоправда, вже пройдено через початкові спроби, але, оскільки

перші кроки зробили чужі дослідники (Де-Воллан, Головацький, Гнатюк), ми навіть те не можемо про себе твердити, що розпочали цю справу. Етнографічних досліджень, навіть найпростіших збірок, в нас немає, хоча, якщо розглянути новітні науки напрямки, з точки зору висвітлення до цього часу нерозв'язаних питань навколо нашої історії, поряд з порівняльним мовознавством, етнографія є тою наукою, що може вказати найправильніший шлях до їх розв'язання». Автор широко аргументує це своє твердження. Доводячи важливе значення етнографії, він пише далі: «Ця галузь науки завойовала останнім часом такий авторитет в розвинених культурних країнах, що посіла почесне місце в науково-дослідницьких закладах цих країн. Етнографічні товариства підтримуються урядом, а також багатими меценатами навіть те не можемо про себе твердити, що розпочали цю справу. Етнонаціональності і національні групи залучені у процес етнографічного дослідження».

Щоб довести необхідність етнографічного дослідження закарпатськоукраїнського етносу, автор наводить дальші вагомні аргументи. Він вказує на те, що в інших країнах постійно «занотовуються плоди душі народної, записуються народні пісні, казки загадки, прислів'я тощо. Їх збірки видаються науковими товариствами, вокиростовуються науковцями. Кожна нація з великою дбайливістю збирає етнографічний матеріал, розвиває цю науку, бо вона, крім іншого, є найяскравішим виразником, відбиттям національного характеру». «Порівняйте тільки, — писав автор, — просту пісню у різних народів, по можливості, з однаковим мотивом, і зразу побачите відмінність та своєрідність способу мислення, психіки, національного генія народу».

«Незважаючи на все це, — зауважує автор, — в нас з десяти людей вісім не знає що таке етнографія, а вже про етнографію як науку в нас годі її говорити.»

«Я гадаю, — продовжує автор статті, — що кожному культурну людину мало б хоч трохи цікавити питання: звідки ми прийшли, як прийшли, як заселили територію на північному сході Угорщини... Це питання до цього часу не розв'язане, і колись слов'ян саме з-за нас не встановлено... і до цього часу ми залишаємось Шафариковою »terra incognita«. Стримуємо дослідження в славістиці, хоча етнографічні дослідження допомогли би цій справі... Усвідомлюючи всі ці факти, пускаємося у відважне починання. Кличемо на допомогу у цій справі наше суспільство».

Автор пропонує розпочати широке, організоване, комплексне дослідження матеріальної і духовної культури, побуту закарпатських українців. Він підкреслює, що допомога широкої громадськості потрібна, з одного боку, тому, щоб прискорити дослідження, а, з другого боку, тому, що 1—2 спеціалісти не зможуть об'їхати 8—10 жуп, отже, потрібна активна співпраця широкого кола натхненних збирачів і записувачів.

«Зверніть увагу на народну творчість, — звертається він до читачів газети, — станьте в ряди збирачів і записувачів фольклору та етнографічних матеріалів. Не шкодуйте тих кілька чвертьгодин провести за письмовим столом. Ця робота легка, приємна і корисна. Якщо ви маєте контакт з народом, можете її будь-коли виконувати.»

Закінчуючи цей розділ своєї статті, автор обіцяє в наступних продовженнях висвітлити виникнення і розвиток етнографії та на допомогу запису-

вачам опублікувати «один давно укладений і досконалий план збирання, в якому детально буде пояснено, що треба і як треба збирати для наукового використання матеріалів.» Тут же автор дає конкретне завдання майбутнім співробітникам: «для діалектологічної і етнографічної карти русинів Угорщини» просить зібрати і надіслати визначений матеріал, відповісти на кілька поставлених запитань. При цьому робить таке зауваження: «Хоча кілька років назад один подібний почин зазнав фіаско,^{68а} ми певно переконані, що зараз, коли йдеться про те, щоб ми себе перед батьківщиною за-репрезентували, наше прохання буде вислухане, і з кожного комітату, з кожного села надійде хоча б одна відповідь.»⁶⁹

У другій частині своєї розвідки⁷⁰ автор детально пояснює зміст і завдання етнографічного дослідження, відношення етнографії до історії, географії історії літератури, дає основні поняття про фольклор, висвітлює його значення і відношення до етнографії (фольклор є ніби вищим щабелем етнографії. Їх співвідношення таке, як, наприклад, співвідношення гімназії до університету») і додає: «Етнографія складається з збирання і класифікації списових та словесних матеріалів, які торкаються народу. Зібрані матеріали використовують етнологія та фольклор, який порівняльним методом досліджує переважно словесну частину етнографії, опрацьовує її для загальної науки. Фольклор як наука тісно пов'язаний з історією літератури, бо важко встановити точну межу між словесною і писаною літературою, з етнопсихологією, міфологією, соціологією, з історією культури.»

Автор, приймаючи історико-порівняльний метод дослідження («космополітично-порівняльний метод», і плануючи комплексне етнографічне дослідження закарпатоукраїнського етносу за принципами цього методу, досить детально пояснює його суть, дає паралельно широкий виклад також й інших методів дослідження та теорій щодо етнографії і фольклору як науки.⁷¹

В третьому розділі автор публікує бібліографію питання⁷² і переходить до «Плану збирання» («Gyűjtési tervezet»).⁷³ Спочатку дає детальні вказівки для збирання і записування матеріалів, потім пропонує ґрунтовний і вичерпний питальник, в якому презентує себе як дослідник В. Гнатюк. який першим на Закарпатті застосував науковий принцип фіксації і публікування фольклорних записів. «Все, що людина в житті народу бачить, треба записати, — висвітлює автор. — Значить, хату, спосіб її побудови, забобони, пов'язані з нею, хатню обстановку, одяг до найменших деталей. сільськогосподарське знаряддя — все до останнього клинця». Попереджаючи, що запис не повинен робитись систематично, що можна його здійснювати принагідно, автор підкреслює важливість точності фіксування словесних матеріалів, на запису яких більш детально зупиняється. «Кожний звук, кожне слово так треба передати графікою, — наголошує він, — як в оригіналі вони звучать.» Борючись з антинауковим способом у попередній практиці записування фольклору на Закарпатті, автор застерігає: «Отже, неправильний такий спосіб запису, яким у «Хрестоматії» Є. Сабова опубліковані казки, що їх текст перевантажений титлами, дашками та іншими знаками, які утруднюють реконструкцію звуку. Пишіть просто, — радить автор, — вживши для кожного звуку відповідну букву. Але не так, як «Наука» робить з марамороським звуком «і», який передає через «je» («ĵ» — вѣск, вѣвъ). Його слід передати через латинське «i». Тут йдеть-

ся про написання для науки і дослідження, запис має завдання не літературно-художнє, а наукове.» Автор більш детально зупиняється на способі записування казок. «Казки та інші більш за розміром твори записуймо так, що розповідача, який вже пройшов через спробну розповідь, проінструюємо, щоб розповів казку так, як розповідає на прядках (бо можна тільки такого записувати, який говорить плавно), тобто просто, природно, на своєму діалекті, щоб оминав будь-яку спробу вносити літературні слова у свою розповідь, бо вони (розповідачі. — О. Р.), знаю з досвіду, — пише автор, — говорячи з паном, полюблюють «по-панськи говорити». Треба розповідача попередити, щоб він приблизно після кожних десяти слів зупинився, щоб ми встигли їх записати дослівно; думаючи про дальші слова, хай він дивиться на руку записувача, і коли той перестане писати, хай без спонукання продовжує свою розповідь.»

Автор спеціально акцентує необхідність паспортизації кожного запису, що на той час було особливо важливим, бо в практиці друкування фольклорних матеріалів в закарпатоукраїнських публікаціях, особливо на сторінках періодики, вона оминалась. Він вимагав «в кінці кожної казки... зазначити розповідача (ім'я і прізвище), місце перебування (село і жупа), вік розповідача, місяць та рік запису.» І нарешті з особливим натиском (курсив у статті) автор нагадує: «Наголос кожного слова теж треба зазначити».⁷⁴

Показавши майбутнім співпрацівникам взірць такого запису з паспортизацією, автор подає план і питальник збирання матеріалів, розподіливши його на три великі розділи:

I. Історичний;

II. етнографічний, разом з фольклорним;

III. суспільний і господарський розділи.

В першому розділі автор розроблює питання щодо історії села, його околиці, окремих об'єктів, гір, річок тощо. В другому, найбільшому розділі («Етнографічна частина»),⁷⁵ питальник розподілено на 8 пунктів:

а) загальне;

б) антропологічні дані;

в) дім і двір;

г) одяг;

д) страва, напийки;

е) життя і заробіток;

є) сімейні відносини;

ж) народні вірування (цей останній пункт опрацьований дуже широко, містить 42 питання).

В другій частині цього розділу («Усна народна творчість») у 21-му пункті розроблено питання для запису усіх жанрів словесного фольклору: 1. Міфологічні твори; 2. Думи; 3. Легенди; 4. Анекдоти; 5. Оповідання про людей; 6. Оповідання про тварин; 7. Фольклорні молитви; 9. Релігійні співи старців і лірників; 10. Ліричні пісні (співанки, коломийки); 11. Святкові пісні; 12. Пісні на хрестини, колискові; 13. Весільні пісні; 14. Похоронні пісні, плачі; 15. Пісні при дитячих іграх, при іграх дорослих; 16. Колядки, щедрівки тощо; 17. Рекрутські і військові пісні; 18. Пісні, що співаються у шинку, при вині; 19. Сатиричні пісні, гумористичні пісні; 20. Жартівливі пісні, жарти, небилиці; 21. Загадки, прислів'я. У 22-му пункті по-

ставлено питання: «Звідки все це походить? Хто співає або розповідає і коли?» У 23-му — «Чи є в селі деякий видатний казкар або співак і яке ставлення народу до нього?» Автор просить, «по можливості, подати його життєпис, показавши репертуар і вказавши, звідки та або інша пісня потрапила до нього.»

Третій і останній розділ питальника («Суспільна і господарська частина») містить питання про школу, кооператив, суспільні і господарські відносини в селі, зовнішній вигляд села, вулиці тощо.

Записи автор просить надсилати в редакцію газети «Kelet», отже, знов-таки центром зосереджування матеріалів має стати редакція. Правдоподібно, автор через посередництво газети планував і сподівався утримувати також контакт з співробітниками-збирачами. Однак після цієї статті не появились в газеті жодні фольклорні матеріали. Щоправда, й газета скоро перестала існувати. У 1901 році, тобто через рік після опублікування розглянутої статті, газету припинено. Не вдалось нам встановити, чи викликала стаття відгомін на місцях. У всякому разі вона залишилась незаперечним свідченням того, що з усією серйозністю піднято питання про зосередження дослідження закарпатоукраїнської етнографії на стічній українській території, про залучення сил громадськості до збирання матеріалів, дано збирачам перевірений компас для записування, ведено записувачів до того, щоб вони мали на увазі потреби наукового фіксування матеріалів. Стаття свідчить також про те, що були бажання і сили на стику двох століть на Закарпатті для здійснення комплексного етнографічного обстеження закарпатоукраїнського етносу, тільки несприятливі об'єктивні умови підірвали ці намагання. В статті знаходимо відомості й про те, що зроблено вже другу спробу зібрати матеріали для діалектологічного атласу закарпатоукраїнських говорів, що зібрані у першому випадку діалектологічні матеріали загубились.

Майже водночас з висловленою на сторінках газети «Kelet» ініціативою псевдоніма Рускоці подібні міркування і пропозиції щодо необхідності вивчення народної культури закарпатських українців викладено й на сторінках іншої, вже згадуваної вище газети, що виходила в Ужгороді угорською мовою. Йдеться про тижневик «Görög Katholikus Szemle» («Греко-католицький огляд»), «церковний, освітній і суспільний» часопис, відповідальним редактором якого був Геза Камінський, а видавцем — Спілка Василя Великого.⁷⁶ Часопис, що мав коротке життя, виходив всього два роки (грудень 1899 — грудень 1901), вважаючи себе органом місцевого населення Закарпаття, яке «говорило по-угорськи і по-рутенськи», у своїй програмній статті проголосив культурницьку тезу, а саме: що «прагне також духовного розвитку для економічно розореного люду, який мешкає під карпатськими схилами, щоб через це культурне зростання він міг більш успішно поборювати матеріальні нестатки.»⁷⁷ Торкуючись різних сторін культурного життя закарпатських українців, газета не залишила поза увагою й питання вивчення народної творчості та етнографії. На її сторінках появилсь кілька статей на цю тему, з яких зупинимось на двох, що в них автори багато в чому перегукувались з думками і пропозиціями Рускоці, хоча й розглядали тему з меншою фаховою озброєністю, з звуженими об'єктами наукових аспектів і з певною долею тенденційності.

У передовій 12-го номера за 1900 рік під заголовком «Ruthén kincsek»

(«Рутенські скарби»)⁷⁵ автор, що сховався під ініціалами К-І,^{76а} пропонує відкопувати «рутенські скарби», показати їх світу і наполегливо вивчати. Він з подивом і захопленням згадує про народну творчість закарпатських українців і з докором констатує, що мало відомо про цей скарб його сучасникам. «Ії треба відкривати так, як і той факт, що животіє малоруський народ під Карпатами, — пише автор. — Якщо почалась «рутенська акція» в економічній сфері, — продовжує він, — покладімо початок іншому рухові ми, що представляємо його інтелігенцію на селі: позбираймо пісні, балади, оповідання, легенди, які живуть в устах народу, і доведім цілому світу, що в того бідного русина, в його убозтві, є величезні скарби... Велика помилка, — веде далі автор, — що до цього часу ніхто не зайімався цим (закарапатоукраїнською народною творчістю. — О. Р.) більш глибоко». Автор показує на джерела народної творчості, на ті об'єктивні дані, в яких вона зродилась. Він підкреслює, що Закарпаття було ареною бурхливих історичних подій, зокрема, боїв за свободу, які відповідали прагненням народних мас, отже, ці події оспівані народом в його художній творчості. Духовний світ цього народу, висвітлює далі автор, багатий і глибокий, гори, з одного боку, сприяють розвиткові його фантазії і романтичній вдачі, з другого боку, вони породжують забобони. І все це величезним і своєрідним скарбом виступає в його художній творчості, в якій фантастика переплітається з фактами історії, з картинами об'єктивної дійсності. Автор переконливо доводить, що необхідно зафіксувати ці скарби. Він ставить питання: «Хто покликаний для цього?» І доходить висновку, що передусім сільська інтелігенція повинна взятись за цю справу, бо вона має безпосередній контакт з селом і з його життям. Автор пропонує, звертаючись до сільської інтелігенції, випитувати про ці скарби, про історичні традиції і все записати, що спадає у цю сферу духовного життя народу, заглянути «в глибини серця народу» і винести звіт на світло та зробити надбанням громадськості: та науки величезні художньо-естетичні вартості.

Цей автор підіймає новий і дуже важливий аспект фіксування і публікування усної народної творчості. Він висловлює необхідність «видати рутенські пісні з нотами», бо «пісні інших народів співаються всюди, тільки пісень русина не чути...» (розб. наша. — О. Р.). Тут автор висуває критерії запису. Він, як і попередній згадуваний нами автор, вимагає «точності запису», фіксування пісень та інших зразків народної творчості так, як вони живуть і звучать в устах народу, «без змін, у тій простоті, в якій вони створені народом». Торкаючись видання інших, зокрема прозових жанрів народної художньої творчості, автор підкреслює: «Щоб ця публікація (збірка закарпатоукраїнської народної творчості. — О. Р.) була чим ціннішою, треба би її видати також у перекладі на угорську мову. Так би ми зробили послугу угорській літературі, нашими історичними традиціями — також історії... Руські казки заступили би місце казок багатьох інших народів, угорська література, яка не багата на народну творчість, збагатилась би свіжими джерелами і мотивами. Цією публікацією, або серією публікацій, можна би покласти фундамент для майбутньої серйозної роботи, в якій відчувається величезна потреба, для монографії русинів.⁷⁹ Тут автор виходить за межі фольклору і етнографії, він має, правдоподібно, на увазі всебічне вивчення духовної і матеріальної культури, історії, мови закарпатських українців. Зрозуміла річ, що така пропо-

зиція на той час була малореальною. Проте автор вважає, що для її реалізації вистачило б доброї волі та охоти для роботи, вистачило б, щоб кожний вчитель і священник надіслали по одному — двох зразках народної художньої творчості. Роботу по організуванні дослідження автор пропонує зосередити у Спільні Василя Великого і їй доручити укладення монографії.

Інша стаття («Hagyományok jelentősége s néhány szó a ruthén népköltési gyűjteményről» «Значення традицій і кілька слів про збірник рутенської народної творчості») у тому ж часописі, що появилася теж як передова і підписана псевдонімом Лаборц (може, автор з Східної Словаччини), має ясно упереджений характер. Автор в ній розглядає народну культуру закарпатських українців як складову частину культури угорського народу. Він бачить прогалину у вивченні народної культури угорського народу внаслідок невивченості закарпатоукраїнської народної культури. Він вказує на її своєрідність у контексті угорському, на її винятковість з певних аспектів («верховинські історичні події ... виразний відбиток залишили тільки в рутенській народній поезії»), закликає шанувати традиції «верховинського народу» і вивчати їх, не зупиняючись при цьому на методах і програмі їх вивчення. Автору йдеться скоріш про те, щоб зацікавити цим дослідженням громадськість, щоб довести важливість цього дослідження; для нього важливе, щоб не залишався вакуум у вивченні «вітчизняної народної поетичної творчості», бо побоюється, щоб цю порожнину не став заповнювати хтось з-за кордону. Як відчувається з підтексту, автор побоювався втручання у це дослідження, в першу чергу, кровних братів «верховинського народу» за кордоном.⁸⁰ «Звернімо увагу на ці своєрідні цінності, — закликав автор, — не пориваймо стосунків з цим народом (з закарпатськими українцями, передусім з масами. — О. Р.), який міцніше тримається цієї покропленої кров'ю землі, як будь-який інший народ.»

Цей автор пропонує передусім вивчати зміст зразків усної народної творчості, щоб через них довести спільність історичних та культурних традицій угорського народу та «верховинського люду». У справі збирання матеріалів він, як і попередні автори, пропонує також спиратись на сільських культурно-освітніх працівників. У порівнянні з попередніми статтями, автор цієї статті поширює мотиви необхідності дослідження, вносячи в них політичні тенденції. Ці тенденції, вивчення закарпатоукраїнського фольклору в угорському контексті та ізольовано від загальноукраїнської народної культури, наявні також в інших статтях на цю тему даного періоду.

На початку нашого століття також громадськість Східної Словаччини виявляє значний інтерес до фольклорно-етнографічної діяльності, зокрема до вивчення місцевої української народнопоетичної творчості. Також і тут зроблено серйозну спробу організувати колективне збирання фольклору, здійснити комплексне видання «рутенської» народнопоетичної творчості, при чому ця робота на Східній Словаччині велась більш послідовно і реально, ніж у вищенаведених випадках. Збирання українського фольклору пов'язувалось з збиранням словацької усної народної творчості. Організаційним центром цієї діяльності став Пряшів, де на початку ХХ століття здійснено ряд заходів у справі збирання фольклорних матеріалів і опублікування збірки зразків усної народної творчості українського населення Східної Словаччини. Ініціативу у цій справі взяла на себе Пряшівська Спілька ім. Сечені («Széchenyi-Kör»).

Випередивши Спілку ім. Кішфалуді, в якій у 1909 році Т. Легоцький підняв питання про нове видання збірки закарпатоукраїнських народних пісень в угорському перекладі і де у 1910 році розпочато підготовку до друку вже згадуваного рукопису М. Фінцицького (збірник закарпатоукраїнських народних казок угорською мовою), пражівське керівництво Спілки ім. Сечені вже у 1907 році оголосило конкурс на збирання «плодів словацької і рутенської народної творчості в Шариському комітаті». Інтерес до конкурсу виявився значним. Після оцінки надісланих матеріалів, збирачів українського фольклору перший приз отримав Іштван Семан, пражівський редактор, педагог, письменник, перекладач, фольклорист, автор кількох педагогічних праць, шкільний інспектор «руських» церковних шкіл Пряшівської єпархії. Близькі завдання, мету і результати цього знаменного почину виклало керівництво Спілки у своєму звіті за 1908 — 1910 роки, опублікованому в офіційному щорічнику Спілки.⁸¹ Цитуємо частину цього звіту: «З радістю треба констатувати, що кампанія збирання словацького і рутенського усного фольклору Шариської жупи, зорганізована секцією угорської літератури, принесла хороші успіхи. Секція при цій кампанії виходила з міркувань, що в словацькій (і рутенській) усній народній творчості нашої жупи є багато цінних поетичних вартостей, що водночас ця поезія є яскравим свідченням того, що словацьке (і рутенське) населення нашої жупи завжди співчувало з спільною угорською батьківщиною що титанічна боротьба угорського народу, боротьба за свободу, за незалежність вилились у пісню в його устах, що в епоху Ракоці, в період визвольних боїв серце нашого народу (населення нашої жупи. — О. Р.) билось в такт з серцем угорської нації, співчувало з нею. Отже, збирання цих пам'яток усної народної творчості, їх збереження є цікавим для етнографії, являє собою неабияку вартість для поезики, є важливим з точки зору національної (угорської. — О. Р.) культури.

Три роки тому назад секція угорської літератури оголосила конкурс і призначила 500 крон премії за краще збирання народної поезії. Конкурс дав хороші результати. Заслужений автор поданої на конкурс роботи, яким, як виявилось після розкриття заклеєного конверта з гаслом, був Іштван Семан, з великою старанністю, із знанням справи, з палкою любов'ю зібрав величезну кількість пісень, казок, легенд, переказів. Конкурсне журі, членами якого були Янош Гемері, Микола Бескид, Лайош Френйо, д-р Шаму Валентіні, Бела Вік, Гейза Жебрацький, визнало представлену на конкурс роботу гідною премії, більше того, згідно з його пропозицією головний комітет секції постановив, що подбає про продовження збирання усної народної творчості, доповнення зібраних матеріалів, зокрема, про максимально повне збирання шариського словацького⁸² (і рутенського) словесного фольклору. Значні послуги робить цій справі Гейза Жебрацький своїми цінними, фахово обґрунтованими порадами, глибокими знаннями, своїм досвідом спеціаліста, який дуже охоче і самовіддано погодився продовжувати збирання фольклорних матеріалів. Конкурсне журі перетворилося у комісію, яка очолила записування та збирання усної народної творчості. Склад комісії поширено на автора збірки, яка отримала перший приз на конкурсі, вона приступила до роботи і можна сподіватись, що на протязі цього року (йдеться про 1911 р. — О. Р.) збирання шариського фольклору буде повністю завершено. Більше того, передбачається, що цю цінну збірку

— при значній матеріальній підтримці інших інституцій — буде видано друком.»⁸³

Згадувана комісія негайно приступила до роботи. Крім іншого, вона у 1910 році відновила конкурс з тим, щоб зацікавити і залучити в цю роботу ширше коло співробітників. Як вже згадувалось, її кінцевою метою було укласти максимально комплексний збірник української (а також словацької) народної творчості території Східної Словаччини. Що торкається українського етносу, територіально конкурс було поширено і за межі Шариської жупи: матеріали збирались в Шариській жупі і на мовно пов'язаній з нею північно-західній та північно-східній українській етнічній території Списького та Земплинського комітатів. Основою планованої публікації стала згадувана збірка Семана, яку передбачалось значно поширити і доповнити новими, поданими на конкурс або зібраними членами комісії матеріалами.

Керівництво Спілки ім. Сечені за пропозицією згадуваної комісії обнародувало у грудні 1910 року відозву у пресі до широкої публіки, в якій, крім іншого, говорилось: «Збірку, що отримала перший приз (на попередньому конкурсі 1907 р. — О. Р.), Спілка вважає придатною основою для дальшого збирання матеріалів і поширення конкурсу. Цей захід Спілки ім. Сечені стимулювали ті самі міркування і наміри, — читаємо далі у зверненні, — з яких виходила також і Спілка ім. Кішфалуді у 70-х роках⁸⁴ і які поклали початок організованого збирання і публікування іншомовної народної творчості, тобто, з одного боку, це була тенденція уможливити встановлення взаємних зв'язків і впливів угорської та іншомовної народної творчості, з другого боку, це було бажання розкрити характер духовного життя даного народу хоча б з метою взаємного пізнання і порозуміння. Успішно розпочату кампанію Спілка ім. Сечені хоче продовжити, поширити і, по можливості, зробити комплексною.»⁸⁵ Далі керівництво Спілки у відозві звертається до своїх членів і широкої громадськості, запрошуючи їх взяти активну участь у роботі по збиранню матеріалів. Для цього керівництво Спілки опублікувало такі вказівки:

«Щодо збирання, ми осмілюємось звернути вашу увагу на такі пункти:

1. Збирання поширюється на всі види народної творчості, зокрема, збиратимуться такі поетичні і прозові твори: пісні, набожні народні пісні, поезії, оповідання, казки, історичні перекази (особливо важливе і цінне точне зафіксування тих, в яких відбито історичний факт, наприклад, події 1848—1849 років, рух Ракоці тощо), анекдоти, легенди, народні ігри, звичаї, забобони тощо (навіть будь-які вже надруковані подібного характеру твори, хоч би посилання на видання, наприклад, на календар, де вони були опубліковані і т. д.).

2. До кожного тексту необхідно ще дописати:

- а) назву села, де знайдено твір;
- б) назву округу, жупи;
- в) прізвище збирача;
- г) ім'я і прізвище оповідача або співака та
- е) дані про текст, про його цілість або інші характерні його прикмети.

3. Матеріали треба записувати в мові оригіналу, тобто по-словацьки або по-руськи.

4. Термін подачі зібраних матеріалів — до 1-го травня 1911 р. В межах цього терміну зібрані матеріали просимо надсилати на адресу автора збірки, яка отримала перший приз, Іштвана Семана, професора гімназії, Пряшів.

Якщо потрібні крім цих даних ближчі пояснення, їх можуть подати члени комісії, яку призначено для керування збиранням і для опрацювання матеріалів з метою їх друкування.»

Далі комітет ще раз підкреслив важливість цього починання, наголошуючи на тому, що його можна здійснити тільки у співробітництві з широким колом читачів і що покликана здійснити це відповідальне і прекрасне завдання саме Спілька ім. Сечені, як найбільша культурно-літературна організація жупи. Відозву датовано 15 грудня 1910 року. Підписали її жупан Шариської жупи, голова Спільки Болдіжар Шемшеї, а також члени конкурсної комісії — секретар її, згадуваний вже вище д-р Шаму Валент'н, голова комісії — проф. Янош Гемері, її члени — редактор Геза Жебрацький, проф. Лайош Френьо, завідуючий канцелярією пряшівського єпископа Микола Бескид, проф. Бела Вік, секретар пряшівського єпископа Мефодій Гойдич⁸⁶ та проф. Іштван Семан.⁸⁷ Відозву опубліковано у згадуваній газеті »Felvidék«.

Як бачити з відозви та з інших статей, опублікованих в газеті »Felvidék« про цей конкурс (редактор — д-р Микола Руснак, головний співробітник — Іштван Семан), згадувана газета тісно співробітничала з конкурсною комісією, вона стала ланкою між Спількою ім. Сечені та широкою публікою, між конкурсною комісією і збирачами на місцях.⁸⁸

Щодо критеріїв збирання і записування, вони, як бачити з відозви і вказівок, оголошених Спількою, як і вищезгадувані, були науковими, вимагали точності у передачі текстів і їх паспортизації.

Нічого ближчого нам не вдалось взнати про конкретну діяльність Спільки на полі збирання українського фольклору.⁸⁹ Для цього потрібні архівні матеріали, якщо вони збереглись. Сподіваємось, що їх вивчить хто-небудь із спеціалістів і доповнить нашу статтю цінними даними. Однак на підставі відомих нам даних осмілюємось твердити, що в Пряшеві і в Шариській жупі взагалі на початку ХХ століття мав місце значний інтерес до фольклору, зокрема до українського, а також словацького, до його наукового фіксування і публікування, це, зрештою, досвідчує вже і ставлення такої авторитетної спілки, як Спілька ім. Сечені, до даної справи, зосередження роботи по збиранню зразків усної народної творчості на її ґрунті. Згадаємо ще раз той факт, що на сторінках газети »Kelet« вже наприкінці 90-х років ХІХ століття літератор Ірма Балог, кореспондентка газети з Шариської жупи, друкувала цінні фольклорні матеріали, зокрема забобони і вірування в порівняльному аспекті з угорським фольклором (»Babona és kuzuzslás Sáros vármegyében«).⁹⁰

Невідомо, з яких причин не було завершено задуманий і так серйозно укладений план, невідомо, чому не вийшла оголошена фольклорна публікація. Матеріальні перешкоди, мабуть, не приходять у цій справі до уваги. Спілька ім. Сечені, правдоподібно, здобула потрібні ресурси для здійснення запланованого фольклорного видання. Мабуть, робота по підготовці матеріалів затяглась і, як це було також у випадку збірника українських кзюк М. Фінцицького, яку готувала до друку Спілька ім. Кішфалуді і здала її

до друку у 1912 р., перешкодила війна. Хоча могли бути тут також інші, а саме політичні причини, оскільки доля обидвох цих видань, які торкалися закарпатських українців, тотожна. На підставі фактів можна твердити, що обидві публікації готувались до друку з дотриманням наукових принципів друкування фольклору.⁹¹

З доступних джерел і матеріалів нам вдалось встановити певні, досить скромні, дані про збірку І. Семана і про його фольклорно-етнографічну діяльність. І. Семан подав на конкурс двотомний об'ємистий збірник «Народна творчість Шариської жупи», правдоподібно, з науковим апаратом, бо він був добре обізнаний з методами роботи В. Гнатюка, був, до певної міри, його наслідувачем у фольклорній діяльності. У світлі певних фактів можна твердити, що двотомна рукописна збірка містила поряд з українським фольклором, також і словацький фольклор. Може, це були дві окремі книги словацького та українського фольклору.⁹² Нам вдалось встановити, що І. Семан згодом скористався матеріалами своєї збірки в певних публікаціях, в яких прямо посилався на свою фольклорну збірку і за якими можна створити певну уяву про її зміст. Маємо на увазі, в першу чергу, підручники для місцевих початкових українських шкіл, які укладав цей автор і які друкувались у Пряшеві. Вкажемо хоча б на підручник »Rutén ABC és olvasókönyv«⁹³ («Рутенська азбука і читанка»), який вийшов у Пряшеві у 1916 р. Цей підручник друкувався латиницею, угорською орфографією.⁹⁴ В ньому Семан опублікував такі зразки народної творчості:

1. Пісні —

a. Plakala mamicska, Plakali dvi szesztrö . . . (стор. 33);⁹⁵

b. Kazala mi mati Bilö huszki hhati (стор. 90);

c. Zadudnilo v bujnöm liszi (стор. 50, опубліковане під заголовком »Kómár«);

d. Ne budu, ne budu Drihnöj ovesz koszil, Pidü ja do Bartfi, Budu sablyu noszil (стор. 79);

2. Poszlovicö i hadki (стор. 95—97);

a. Cservenöj hornocsok, povno v nyim krupocsok, a na verchu csopocsok (szverbihuszka);

b. Sziva korova vsötkö horö pozrövala, isla domöv, zaröcsala (kosza);

c. Pole ne mirjane, ovcí ne csitanö, pasztör ne jednanöj (nebo, zvizdö, miszjac).

3. Kazkö —

a. O dvoch bratyach, bohatöm i chudobnöm (стор. 46—48);

b. O virnom pszovi (стор. 52—53);

c. O hagi, sto ho vandrovník oszlebodil (стор. 55—56);

d. O babi, sto chodila prodavati bujaka na jarmoku (стор. 57).

4. Ihrö —

a. Na Jana (стор. 81);

b. Hoja Gyungya, hoja (стор. 81).

Мову фольклорних зразків у текстах передано точно, фонетично. У змісті підручника позначено: «З рукописної збірки д-ра Іштвана Семана» («Dr. Szémán István gyűjteményéből»)^{95a}. Цікаво, як ця збірка в оригіналі була укладена: кирилицею або латиницею. Про спосіб написання українських текстів у вказівках Спільки ім. Сечені не говориться. Можна гадати, що за-

пис в оригіналі зроблено кирилицею, оскільки її скасовано і введено латиницю в українців Східної Словаччини тільки у 1916 р.

Певну уяву про збірку І. Семана та про його широку та багатогранну фольклорно-етнографічну діяльність дає книга Ореста Сабо «Про угорських русинів (рутени)», яка вийшла у Будапешті у 1913 р. як перша публікація заснованої у тому ж році «Бібліотеки інформації про національності», редактором якої був Орест Сабо. Ця його книга була фактично єдиною роботою монографічного характеру, яка вийшла як результат тих намагань, пропозицій і планів, про які згадувалося вище. Книга мала стати, як про це пише її укладач, джерелом загальних інформацій про закарпатських українців — історичного, історико-літературного, економічного, географічного, мовного, а головне етнографічного характеру. В книзі багато місця відведено фольклору закарпатських українців. По суті, ця праця являє собою компілят робіт кількох авторів, які О. Сабо тільки поєднав, дещо опрацював і зредагував відповідно до завдань і програми публікації, додавши до окремих тем і розділів певний власний внесок та уклавши всі ці матеріали так, щоб робота набула монографічного характеру. Про це укладач у вступі пише сам, що книга «являє собою скоріш збірку (gyűjtemény), ніж окрему роботу.» При цьому він підкреслює, що книгу укладено за роботами трьох авторів: Ю. Жатковича «Опис угорських руських» («A magyarországi oroszok magánraja»), який становить стрижень публікації, Т. Легоцького «Історія Мукачівської греко-католицької єпархії» та І. Семана, від якого запозичені матеріали про українців Шариської, Земплинської та Списької жуп. Поряд з цими матеріалами майже повністю використано в книжці О. Сабо розвідку Я. Стрипського «Лайош Кошут в народній поезії угорських русинів», розвідку Д. Урайї про православний рух в Угорщині (з газети »Budapesti Napló« від 12 жовтня 1912 р.), матеріали журналу »Ethnographia«, наприклад, роботу А. Журега про народні вірування в Марморосі, фольклорні записи В. Гнатюка тощо. В книзі освітлено певні сторони фольклорної діяльності М. Драгоманова, І. Франка, В. Гнатюка, І. Верхратського та і.

Книга «Про угорських русинів» складається з дев'яти розділів, в яких широко використано фольклорні матеріали. Сьомий розділ у книзі відведено етнографії закарпатських українців. Цей розділ розподілено на дві частини, першу частину на такі глави: Зовнішній вигляд, Хата, Мебель, Одяг, Харчування, Здоровоохорона, Гуцули. Друга частина цього розділу «Народні звичаї» має такі глави: Народження; Весілля і весільні звичаї; Смерть; Залишки римських сатурналій в угорських русинів; Звичаї, пов'язані з святами; Водокші; Пасха; Різдво; Ніч під Яна; Звичаї на Яна в Шариській і Спиській жупах; Піст, сільський етикет та інші звичаї; Музика, танці; Ходіння на прощу (отпуст); Забобони, лікування хворих; Народні вірування.

В розділі «Стан загальної освіти» у главі «Література та мистецтво» розглядається народнопоетична творчість закарпатських українців. Зразки народної поезії подаються переважно у перекладах на угорську мову, ті, що вміщено у книзі мовою оригіналу, друкуються латиницею. Художня вартість перекладів не однакова. Значна їх частина перекладена майже прозою, становить підрядковий переклад оригіналів, або наявні у перекладі рими, дотримано склади у рядках, проте образність, ритм, мелодійність

адекватно оригіналу не відбито. Проза перскладена (записи В. Гнатюка) більш вдало, з дотриманням казкового стилю і специфіки казкової поезики. Ці переклади читаються легко і приємно, як оригінали, до певних зворотів знайдено вдалі відповідники, поетичні ідіоми.

Велику частину книги становлять, як вже згадувалось, матеріали І. Семана — чи то вже фольклорні записи, чи оригінальні роботи, які торкаються фольклору, етнографії, історії, мови українців Східної Словаччини. Його перу належить розділ «Шариські, земплинські і спиські малороси (загальна характеристика)» (стор. 27—35), в якому автор, розкриваючи тему, посилається на роботи П. Й. Шафарика, І. Бідермана, О. Броха, Я. Головацького, особливо широко використовуючи праці В. Гнатюка. В розділі «Історія русинів та їх поселення на місцях теперішнього їх помешкання» Семан подає адекватну частину про українців Східної Словаччини. Тут він перераховує всі тодішні українські села, подаючи їх історію, друкує статистики про кількість населення, наводить матеріали про його економічне і культурне положення тощо. Все тут опрацьовано докладно, підперте фактами і цифрами. Цікаві матеріали знаходимо в розділі «Освіта, шкільництво», де І. Семан освітлює цю тематику щодо українців Східної Словаччини. В цьому розділі ми знаходимо зразки усної народної творчості закарпатських українців. Тут О. Сабо прямо наводить, що народнописенні матеріали цього розділу (поезію і прозу) почерпнуто з «збірки І. Семана, яка отримала перший приз на конкурсі».⁹⁶ Для нас цікавий саме цей факт, оскільки за книгою Ореста Сабо можна відтворити хоча б частково зміст збірки І. Семана. З неї у згадуваній книзі опубліковано баладу «Коли мурвали білу Маковицю» («Mikor építették fehér Makovicát») і пісні, які тут розподілено за тематикою. У розділі про пастирське і господарське життя знаходима із згадуваної збірки пісню »Már én öreg juhász vagyok« («Я вже старий вівчар») з таким рефреном:

Lassan juhocskaím,
Ott fön a vágásban,
Vén juhász vagyok már,
Nem birja a lábam . . .

Повільно, мої овечки,⁹⁷
Горі на рубаниську,
Старий я вже вівчар,
Не носять мене ноги . . .

(стор. 91).

Про любов до тварин:

A mi házunk szomorú lett,
Mert elpusztult a tehénke . . .

Наша хата стала смутною,
Бо загинула наша коровка . . .⁹⁸

(стор. 92).

Про кохання:

Hej szombat vasárnap,
Bárcsak mar itt volnál.
Hogy az én galambom
Namarább láthatnám.

Гей, субота, неділя,
Як би ти вже тут була,
Гей, щоб мочо голубку
Чим скоріш я побачив.

Hej szombat vasárnap,
Felőlem lehetek . . .
Nincs már nekem babám,
Aki járna hozzám . . .

Гей, субота, неділя
Може з-за мене бути,
Вже немає в мене милої,
Яка би ходила до мене . . .

(стор. 92).

Про природу:

Daloljatok erdők,
Madarak a réten,
Hogy én férjhez mentem,
Ahogy nem volt kedvem.

Співайте, ліси,
Пташки на луках,
Бо я вийшла заміж,
Так, як мені не хотілось...

(стор. 92).

Веселі, жартівливі:

Adjon isten jó időt
Ugy nálunk, mint mindenütt...

Ой, дай, боже, добрий час,
Як у нас, так і всюди...

(стор. 93).

A cigelkai pap
Nem fizet árendát,
Vehetne magának,
Egy új reverendát...

Піп села Цигелка
Не платить оренду,
Міг би собі купити
Нову реверенду...

A nyul sarjút kaszált,
Róka gereblyézett...

Заяць отаву косив,
Лишка заgrabала...

(стор. 93).

За пісненими зразками І. Семан дає порівняння словацьких і українських народних пісень, їх поезики, мелодії, наводить паралелі з угорською народною піснею.

У книжці з збірки І. Семана згадуються народні перекази про Зборівський замок, про Капушанський замок, про Бескидське озеро, про гайтівську «чортову скалу», про «керештвейську церкву», що під землю провалилася (стор. 97). Подано тут також кілька легенд, як вже згадувалось, з збірки В. Гнатюка. Можливо, що ці легенди («Ісус Христос, святий Петро і печена гуска», «Христос і газда волів», «Христос і святий Петро», «Немилосердний газда і його покарання») навів І. Семан у своїй збірці, бо ж за правилами, ухваленими пражською конкурсною комісією, на вище згадуваний конкурс можна було представити також і опубліковані вже матеріали. В розділі «Етнографія» І. Семан дає опис народного олягу українців Східної Словаччини, харчування, хати, звичаїв, пов'язаних з народженням, весіллям, з смертю людини тощо. З збірки І. Семана використано у книзі О. Сабо Маковицьке весілля з описом весільного обряду, з діалогами та піснями про матір молодого, про молодого, про невісту, з піснями, що співаються по дорозі до церкви, після вінчання, при чепінні (стор. 162—165), наведені різні звичаї та вірування, колядування на водокці або «трех кралів» — »Három király jött parkelet felől» («Три царі прийшли від сходу»), вінчування на водокці:

Hogy annyi fiuk legyen,
Mint libán a toll,
Hogy annyi lányuk legyen,
Mint rostán a lyuk...

Щоб стільки синів ви мали,
Як на гусці пір'я,
Щоб стільки дівчат ви мали,
Як на ситі дірок...

В окремій главі дається опис «Звичаїв на Яна в Шариській і Спиській жупах» з такими піснями:

Jertek lányok szobotkára.
Süssünk egy fekete macskát . . .

Ходить, дівчата, на собітки,
Спечемо чорну кішку . . .

Keleten a kis patakban
Vizet ivott két galambka . . .

На сході у поточку
Воду пили два голубки . . .

(стор. 104—186).

Семан дає порівняння місцевих українських купальських звичаїв з німецькими, литовськими, фінськими, монгольськими, римськими. Можна гадати, що переклади фольклорних матеріалів, які друкуються з його збірки, зроблені ним.⁹⁹ Шкода, що матеріали, почерпнуті з збірки Семана, взагалі не подаються мовою оригіналу, а тільки у перекладах. Великий недолік книги (крім її реакційної історичної концепції), що фольклорно-етнографічні матеріали в ній друкуються без дотримання наукових принципів, тобто без паспортизації текстів. Але це ще не повинно бути доказом того, що і в рукопису Семана не було паспортизації. Це скоріш загальний принцип автора монографії.

Книгу О. Сабо ми розглядали ширше тому, що вона, з одного боку, за своїм змістом спадає до нашої тематики і освітлює певну сторону розвитку дослідження закарпатоукраїнського фольклору і етнографії, з другого боку, ми використали її матеріали для розкриття змісту збірки Семана і дослідницьких інтересів її укладача, які ще дещо ширше освітлює й інший факт. Є всі підстави твердити, що з збірки Семана почерпнуті теж зразки фольклору українського населення Східної Словаччини в публікації «Монографія Шариської жупи» («Sáros Vármegye Monografiája»), вміщені в третьому томі цієї роботи, що вийшов у 1912 р. в Будапешті, в розділі »Népi költészet« (»Народнопоетична творчість»), оскільки автор монографії Ш. Тот в післяслові серед інших прізвищ виражає подяку також І. Семану за його поради і за позичені матеріали. Надрукована у книзі добірка зразків українського фольклору (у перекладі на угорську мову) містить уривки з рекрутських пісень, балад (крім «Коли муровали білу Маковицю», уривок з балади про продаж матір'ю своєї дочки туркам), жартівливих пісень, зразки любовної лірики, уривок з пісні про Кошута тощо. Фахово подана в монографії загальна характеристика українського фольклору та досить багатий і багатогранний матеріал етнографічного характеру, правдоподібно, пов'язані теж з особою І. Семана-фольклориста та етнографів і спираються на зібрані ним матеріали.

Щодо постаті цього фольклориста Східної Словаччини, наведемо ще кілька даних. І. Семан був досить відомий на свій час у наукових колах Угорщини. Доказом цього є той факт, що він був дійсним членом угорського наукового Товариства ім. Пазманя. Як на свій час, Семан був добрим славістом, переклав і видав цілий ряд творів українських і російських письменників — окремими книжками або на сторінках періодичних видань, у своїх рецензіях виявив солідні лінгвістичні, історичні, етнографічні знання, написав кілька нарисів про російських письменників, видав першу в Угорщині історію російської літератури, залишив цілий ряд педагогічних робіт, видав кілька підручників для українських шкіл Східної Словаччини, які з методичного боку заслуговують на увагу, опублікував цілий ряд художніх творів, працював у кількох періодичних виданнях як редак-

тор, а саме у Пряшеві і Ужгороді. У згадуваному вже журналі «Ethnographia» появилася ряд його робіт,¹⁰⁰ наприклад, у 1909 році він опублікував тут рецензію на роботу В. Гнатюка «Весілля в Керестурі» (№ 2).¹⁰¹

Семан суперечлива постать щодо його ідейних і політичних настанов, щодо культурної і громадської діяльності, особливо як культурний діяч серед українців Східної Словаччини. Адже він торував шлях для скасування азбуки і введення у 1916 році латиниці в закарпатських українців. Був тим, хто увів латиницю в школи, в літературу, в журналістику українців Східної Словаччини.¹⁰² Проте чимало сторон його багатогранної літературної і дослідницької діяльності має об'єктивну і неабияку вартість. Саме з цього боку ми розглядали його діяльність і спадщину. Правда, наші матеріали дуже і дуже неповні. Варто би ширше вивчити постать Семана, в першу чергу, як українського фольклориста і популяризатора української народної культури та української літератури серед угорської публіки, як наслідувача В. Гнатюка, правдоподібно, і як перекладача зібраних Гнатюком фольклорних матеріалів на угорську мову.¹⁰³

І. Семан з Пряшева після війни переїхав у Будапешт, де працював бібліотекарем, а потім викладачем, з 1925-го року проживав у Мішкольці, де і помер у 1960 році.¹⁰⁴ У 50-х роках студенти-слависти Дебреценського університету здійснили екскурсію у Мішкольць, щоб поговорити з першим в Угорщині автором історії російської літератури. Рукописні фольклорні збірники Семана з матеріалами, зібраними на Східній Словаччині, якщо вони збереглися, слід шукати у Мішкольці, а може, і в Будапешті. Варто би розпочати їх розшуки, може, ці заходи дали б такі ж цінні результати, як дали розшуки у рукописному архіві відомого угорського літератора і фольклориста Д. Шебештені, де знайдено вже згадуваний рукописний збірник М. Фінцицького.

Закінчуючи нашу статтю, хочемо ще нагадати, що водночас з згадуваними роботами і заходами, спрямованими на вивчення закарпатоукраїнського фольклору та етнографії в Угорщині, поряд з наведеними постатями включився в цей процес напередодні першої світової війни також «відомий угорський композитор і дослідник народної музики Бела Барток», який «глибше зацікавився українською піснею і як композитор, і як учений музикознавець. Про це розповів Бела Барток представникам радянської української преси в дні його концертних виступів у Харкові в 1929 році.»¹⁰⁵ На території Західної України в довоєнні роки Б. Барток записав 80 народних пісень, які збирався видати окремою книжкою. «Вивчення української пісні дало йому багато матеріалів до вияснення українсько-угорських пісенних взаємин, і на цій саме основі він побудував свої висновки про вплив українських коломийок і коломийкових танців на угорський фольклор.»¹⁰⁶ Барток мав у своєму розпорядженні багату літературу про український фольклор, багато пісенних матеріалів і збирався присвятитись їх глибокому вивченню, що, на жаль, не вдалось йому здійснити.¹⁰⁷ Цією роботою і цими зацікавленнями також і він — величезна постать угорської музики і музикознавства — вписався в історію вивчення закарпатоукраїнського фольклору і вніс у це вивчення за методом, за ідейними настановами, за прогресивними тенденціями, за широтою наукових узагальнень наукові висновки на рівні світової науки.

Результати досліджень Б. Бартока відомі в українській науці, тому ми

їх глибше не розглядаємо. У згадуваній статті Г. А. Нудьги можна знайти теж відомості про ці результати. Згадали ми діяльність цього генія угорської музики і музикознавства в даному аспекті, щоб у більшій повноті подати підняті нами питання, докреслити тематику угорсько-українського співробітництва на полі дослідження українського фольклору і етнографії, зокрема духовної і матеріальної культури закарпатських українців, дати цим поштовх до дальших досліджень, в чому і полягає одна з головних мет нашої розвідки.

* * *

Науковий інтерес до дослідження рідного фольклору та етнографії у закарпатських українців виникає на початку XIX століття. Записування фольклорних зразків сягає XVIII століття. На цьому довгому шляху історії фіксування і вивчення закарпатоукраїнської матеріальної і духовної культури чимало білих місць. Їх дані нашої статті дещо виповнюють, підіймаючи у певних випадках тільки невивчені проблеми теми.

Важливим фактором у працесі вивчення закарпатоукраїнського фольклору та етнографії є взаємне угорсько-українське співробітництво. Інтерес угорських культурно-наукових кіл до даного питання формується у 60-х роках минулого століття і після певного періоду стагнації з новою силою заявляє про себе на стику двох століть, коли на сторінках угорської періодики друкується багато матеріалів, фахових статей, рецензій, планів, які торкаються дослідження духовної і матеріальної культури закарпатських українців, коли вносять свій вклад у це дослідження культурно-літературні спілки і наукові товариства Угорщини. Йдеться передусім про Етнографічне товариство Угорщини, яке на сторінках свого друкованого органу »Etnographia« надає значне місце даному питанню, пропагує думку про необхідність дослідження культури неугорських народів Угорщини, в тому числі і закарпатських українців, засновує свій філіал в Ужгороді, залучає у свої ряди закарпатських українських спеціалістів. Літературна Спілка ім. Кішфалуді надає допомогу даному дослідженню, Пряшівська спілка ім. Сечені організує спочатку конкурс для збирання матеріалів українського фольклору Східної Словаччини, а згодом і його ширше дослідження, заплацнувавши видання комплексної фольклорної збірки і залучивши у цю діяльність кращих спеціалістів Пряшева і Східної Словаччини.

Починаючи 50-ми роками минулого століття, робота по дослідженню культури закарпатських українців власними силами, а згодом також діяльність угорських дослідників зосереджувалась навколо друкованих періодичних органів. Шлях формування фольклорно-етнографічної думки розкривають матеріали «Церковной газеты», «Церковного вісника», «Света», «Нового світу», «Карпата», «Села», на комплексне дослідження чекають в даному аспекті «Листок», «Неділя», «Наука» тощо. З угорської періодики широку картину даного питання дають »Kelet«, »Felvidék« (1863—1866), »Felvidék«, що виходив у Пряшеві на початку нашого століття, »Vasárnapi Újság« і багато інших. Для дальшого розкриття теми статті необхідне уважне вивчення цілого ряду дальших угорських періодичних видань, пе-

редусім тих, що виходили на Східній Словаччині, на території Закарпаття, в Сиготі, з центральних газет і журналів таких, як »Regélő«, »Életképek«, »Ország Tükre«, »Erdélyi Múzeum«, »Családi Lapok«, тощо. Архівні матеріали згадуваних спілок та інших організацій теж ховають невідняті пласти джерел теми.

ПРИМІТКИ

¹ М. Подя як музикант популяризував фольклор закарпатських українців, а гакож угорські народні пісні. Заслужують на увагу його спроби перетлумачити угорський фольклор руською мовою (середина минулого століття). Див. О. Рудловчак, Пряшівська літературна спілка О. Духновича і літературні проблеми. — Дукля, 1965, № 3, стор. 80—81.

Про фольклорні зацікавлення і діяльність М. Подя див. теж роботи радянського фольклориста і музикознавця В. Гошовського: Украинские песни Закарпатья, Москва, 1968 (стор. 62—63); Страницы истории музыкальной культуры Закарпатья XIX — первой половины XX века — Украинское музыковедение — 1964 (научно-методический межведомственный ежегодник). Київ, Мистецтво, 1966, стор. 203—215; České a slovenské písně v ukrajinském folklóru Zakarpatské oblasti USSR. — Český lid 1961, № 5; 1962, № 2.

² Е. Сабов, Христоматия церковно-славянских и угро-русских литературных памятников с прибавлением угро-русских народных сказок на подлинных наречиях. Ужгород, 1893, стор. 200.

³ За Вже під час друкування нашої статті потрапив у наші руки лист С. Мустьяновича від 29-го липня 1851 р., в якому він повідомляє керівництво Мукачівської єпархії, що рукопис своєї роботи »Topographica descriptio Ruthenorum in Comitatus Marmaros, et Beregh habitantium«, написаної за даними йому пунктами, разом з рисунками-ілюстраціями, виконаними келечинським священником Антоном Сабодошем, він 18-го липня 1851 р. надіслав на рецензію Віктору Добрянському в Кошиці (ЗОДА, ф. 151, оп. 10, од. зб. 535, л. 48).

⁴ В першому своєму листі до Я. Головацького, який був відповіддю на пропозицію останнього встановити взаємне співробітництво, О. Духнович писав: «вы мне непознаны» (лист від 7/19 травня 1853 р.).

⁵ Див. О. Рудловчак, За завісою минулого. — Дукля, 1970, № 4, стор. 59 — 68.

⁶ Під час друкування нашої статті публікація вже вийшла: Зарубежные славяне и Россия. Документы архива М. Ф. Раевского. 40 — 80 годы XIX века. Составители: В. Матула, И. В. Чуркина. Ответственный редактор: С. А. Никитин. «Наука», Москва, 1975.

⁷ Я. Ф. Головацький, О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и Северовосточной Венгрии. С.-Петербург, 1868.

⁸ В. Л. Микитась, Галуза могутнього дерева. Ужгород, 1971, стор. 132.

⁹ Лист Й. Руб'я до М. Ф. Раєвського від 14/26 липня 1866 р. ОПИ, ГИМ (Москва), ф. 347, ш. 570—634.

¹⁰ В ході друкування цієї статті ми знайшли цікаву і фахово опрацьовану статтю Й. Руб'я «Наши деревянные церкви», опубліковану в «Місяцеслові на 1908 р.» (Унгвар, 1907, розділ «Церковное чтение», стор. 15) з ілюстраціями, в якій автор розглядає давні церковні пам'ятки «от Спиша по Мараморш», зосереджуючи увагу на архітектуру і стиль будинків, на статистику давніх пам'яток. У статті автор наводить угорські та польські музеї, що придбали закарпатськоукраїнські церковні будинки. Він робить у статті пропозицію сфотографувати з архітектурного боку варті уваги об'єкти і захоронити їх хоча б на знімках для нащадків.

Інформації про Й. Руб'я-етнографа містить також наша стаття «До питань історії зв'язків українців Східної Словаччини з Росією у XIX столітті» (Дукля, 1973, № 6, стор. 66—72), в якій надруковано й кілька його кореспонденцій.

Три листи Й. Рубія до М. Ф. Раєвського опубліковано у вищенаведеній публікації «Зарубежные славяне и Россия» (стор. 397—400).

⁹ *Lehoczky Tivadar. Magyar-orosz népdalok. Szárospatak 1864.*

¹⁰ *Felvidék, Ungvár, 1864, № 5, стор. 21.*

¹¹ *Finciczky Mihály. Magyar-orosz népdalok. Budapest 1870.*

¹² Цю тенденцію Я. Ердеї виразив так: «Яке почесне завдання духовне життя одного народу через поезію (мається на увазі народна поезія) перетлумачити своєму народові». *Felvidék, 1864, № 5, стор. 21.*

¹³ *Ortutay Gyula, Utószó (Післямова). В кн. A vasmoró indzsiába. Kárpátukrajnai népmesék. (Залізконоса інджібаба. Народні казки Карпатської України). Budapest, 1970, стор. 235—245.*

¹⁴ Як довів проф. Д. Ортутайі, М. Фінцицький своєю збіркою випередив В. Гнатюка на тридцять років. Він зробив припущення, що це була перша збірка зразків закарпатоукраїнської народної прози.

¹⁵ Книжка вже вийшла і в українському перекладі під назвою «Таємниця скляної гори». Переклад з угорської та післямова Юрія Шкробинця. Ужгород, 1975.

¹⁵ Народна творчість та етнографія, 1966, № 5, стор. 84—98.

¹⁶ Народна творчість та етнографія, 1966, № 5, стор. 87.

¹⁷ Помилково у статті місце видання збірки вказане у Пешті (стор. 87).

¹⁸ *Слово, 1865, № 2, стор. 3.*

¹⁹ Газета «*Felvidék*» виходила в Ужгороді у 1863—1864 роках (перший номер — 2 травня 1863 р.) як «різного змісту тижневик» і «офіційний орган Господарського товариства та Осадної каси Ужанської жупи та Ужансько-Середнянського виноробного товариства», від 1864 року — «Орган господарських товариств Ужанської та Земплинської жуп». Редактор — Ференц Баноці. У 1865—1866 рр. газета виходила в Кошицях.

²⁰ Г. А. Нудьга, цит. стаття, там же, стор. 89.

²¹ Дослідники користуються переважно не даними першоджерела («*Felvidék*»), в якому мав місце обмін думками між Т. Легоцьким та його сучасниками, зокрема Я. Ердеї (у формі листування), але звертаються до передруку листів останнього до Легоцького, які вийшли окремим виданням (*Érdelyi János levelezései*, Budapest, 1962), або публікувались пізніше в періодиці («*Ung*», 1912). Так залишається поза їх увагою тло, на якому здійснюється цей обмін думками, і ті голоси, що до нього прислухувались.

²² *Felvidék, 1864, № 44 (29 жовтня), стор. 180.* Відкритий лист до упорядника «Угроських народних пісень», до мого друга Т. Легоцького.

²³а Й. О. Дзендзелівський помилково твердить, що «займатися ... етнографічними студіями Ю. Ставровський розпочав під впливом і за порадами В. Гнатюка», тобто у 1896 р. (Й. О. Дзендзелівський, Ю. Ставровський (Попрадов) як дослідник говорів та етнографії Пряшівщини. — *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XVII, 1971, стор. 46.*)

²⁴ У 1870 році вийшла, як вже згадувалось, збірка М. Фінцицького «*Magyar-orosz népdalok*» як публікація Спілки ім. Кішфалуді, яка, фактично, є завершенням періоду 60-х років. В 70-х роках появилася тільки невелика добірка закарпатоукраїнських прислів'їв, укладена Т. Легоцьким і опублікована ним у перекладі на угорську мову на сторінках «Щорічника Спілки ім. Кішфалуді» (1876 р.).

²⁵ Цитати з газети «Карпат», яка писалася «язичієм», подаються українською літературною мовою.

²⁶ *Карпат, 1873, № 21, стор. 5.* Егреш, 27-го листопада 1873.

²⁷ Там же.

²⁸ Про деякі з цих рукописних збірок ми згадували вище. Див. стор. 341.

²⁹ У вступі до своєї публікації упорядник пише: «Мне удалось, во время моего пребывания в Венгрии, получить от некоторых собирателей народной поэзии (Бачинского, Левицкого и др.) довольно объемистые собрания народных песен» (стор. 3). На іншому місці упорядник виражає подяку своїм співробітникам: «считаю долгом выразить мою благодарность г. г. Бачинскому, Левицкому и Ханату (йдеться, очевидно, про І. І. Ханата, що діяв на Спиші в селі Кремпах. — О. Р.) за доставленный ими интересный материал. По словам г. Бачинского, у г. Яновича (на Маковице) имеется также интересное собрание песен» (стор. 4).

³⁰ Цит. робота, стор. 3.

³¹ Дані про автора див.: Карпат, 1873, № 8, стор. 4. Местные известия.

³² Карпат, 1873, № 6, стор. 4. Местные новости.

³³ Там же.

³⁴ Карпат, 1873, № 19, стор. 3. Протокол комитетского заседания Общества св. Василия Великого.

³⁵ Kelet, 1888, № 27, стор. 2—3; №№ 22, 23, 26, стор. 2—3.

³⁶ Село, Ужгород, 1911. «Духовна и получительна газета для угро-руських селян. Додаток до «Науки».

³⁷ Село, 1911, № 6, стор. 19.

³⁸ Szabó Oreszt, A magyar oroszokról. Будапешт, 1913, стор. 15.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же, стор. 260.

⁴¹ Szabó Oreszt, цит. робота, стор. 18—19.

⁴² Правдоподібно, автор мав на увазі саме діяльність НТШ і передусім В. Гнатюка, який своєю роботою і дослідженнями, але особливо участю у протесті прогресивної західноукраїнської інтелігенції проти гноблення закарпатських українців, опублікованою з нагоди святкування тисячоліття Угорщини під заголовком «І ми в Європі», став одіозною постаттю в шовіністичних колах Угорщини. (Автором протесту був І. Франко. Жите і слово, т. V, кн. 1, Львів, 1896).

⁴³ Görög-Katholikus Szemle, 1900, № 18, стор. 1.

⁴⁴ Kelet. Magyarországi görög katolikusok érdekeit képviselő hetilap. (Тижневик, що репрезентує інтереси грекокатоліків Угорщини). Виходив щонеділі. Ужгород, 1888—1901. Відповідальний редактор і видавець Ю. Дрогобецький (Drohobecsky Gyula), згодом редактори — П. Анталочій, К. Невицький, І. Йованович, головний співробітник Ю. Жаткович.

⁴⁵ Ung. Politikai s vegyes tartalmu hetilap (Унг. Політичний та різного змісту тижневик). Ужгород. Газета почала виходити у 1867 р.

⁴⁶ Є. Недзельський у своїй «Очерках карпаторусской литературы» (Ужгород, 1932) твердить, що «в печати его (Злоцького. — О. Р.) имя встречается после 1872 года весьма редко» (стор. 195). Це твердження помилкове, оскільки Злоцький наприкінці століття багато виступає в угорській пресі як етнограф, фольклорист, перекладач і як письменник.

⁴⁷ Kelet, 1888, №№ 32, 33, 34, 36, 38, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49; 1889, №№ 8, 10, 13, 14, 15.

⁴⁸ Ф. А. Злоцький, Из суеверий и обычаев, особенно комигата Угочанского. — Свет, 1870, №№ 24, 25, 26, 27.

⁴⁹ Kelet, 1888, № 32. Перелова. Підпис: Dr — Gy (Drohobecsky Gyula).

^{49a} Останнім часом знайдено в Ужгороді рукописну збірку перекладених на угорську мову закарпадоукраїнських народних пісень, Г Злоцького, укладену так, що в багатьох випадках подано разом з угорським перекладом також і текст українського оригіналу, що становить особливу цінність збірки. Збірник Злоцького містить 296 перекладених текстів. Див. Юрій Качій, Повіший угорський рукопис українських народних пісень Закарпаття (A kárpátontúli ukrán népdalok újabb magyar nyelvű kézírata). — Kárpáti Igaz Szó, від 1-го квітня 1973 р.

⁵⁰ Kelet, 1888, № 32, стор. 1—3.

⁵¹ Ширший огляд і оцінку роботи не даємо. Зауважимо тільки, що збірка Злоцького гарту спеціальної уваги, що вона достатньо або й взагалі не використана у фольклористиці.

⁵² Kelet, 1889 (17-го лютого), № 7, стор. 1. Перелова.

⁵³ Русское слово, 1925, № 3, стор. 6.

⁵⁴ Kelet, 1889, № 7, стор. 1.

⁵⁵ Kelet, 1891, № 12, стор. 2 (22 березня). Лист надруковано під заголовком »Az ethnographiáról« (»Про етнографію«). Він починався зверненням: »Mélyentisztelt Szerkesztő Ura« (»Вельмишановний пане редактор!«), був датований 13 березня 1891 р.

⁵⁶ Ethnographia, 1890, стор. 7. Див.: Ortutay Gyula. Utószó (Післямова). В кн.: A vasorigi indzsiszába. Булапешт, 1970, стор. 244

⁵⁷ Kelet, 1891, № 25, стор. 1—2.

⁵⁸ Очевидно, ці колядки записав О. Митрак, який певний час проживав у Кленовій і друкував колядки з Кленової також у «Листку» за 1889 р. Можна гадати, що і переклад здійснив він. Або за його записом міг переклад здійснити також Ю. Дрогобецький, бо під собою подано колядки з Кленової і з села Вишня Руна і під ними підпис: «З руського оригіналу переклав редактор». Зауважимо ще, що у вищезгаданій статті Г. А. Нудьги Кленова помилково подається як прізвище перекладача («Народна творчість та етнографія», 1936, стор. 95).

⁵⁹ Kelet, 1890, № 2, додаток, стор. 2—3.

⁶⁰ Kelet, 1890, № 2, додаток, стор. 2—3. (Ці колядки розглядаються у згадуваній статті Г. А. Нудьги).

⁶¹ Kelet, 1891, № 2, стор. 2. Kolyádka (Karácsonyi ének. Beregfelvidék). Переклад з руської D: Gy.

⁶² Він друкується також у журналі »Ethnographia«.

⁶³ Kelet, 1889, № 8, стор. 1—2 (від 24 лютого).

⁶⁴ Kelet, 1895, № 3, стор. 1 (24-го жовтня).

^{64a} Певні з цих питань висвітлює у своїх роботах угорська дослідниця Вера Шер, яка займається угорсько-українськими літературними контактами. Короткий огляд україністичних матеріалів, опублікованих на сторінках газет »Kelet« і »Görög Katholikus Szemle«, дослідниця дає в статті «Украинская литература в Венгрии» (Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae 1967, № 9, стор. 288—300).

⁶⁵ Цю нову спробу зроблено вже після того, коли плани створити дослідний центр на ґрунті Спілки Василя Великого зазнали фіаско і коли спілка замість наукового органу стала видавати свій «церковний, освітній і суспільний» часопис, чим розвіяно всі надії на можливість наукової роботи у спілці.

⁶⁶ Цей псевдонім належить, правдоподібно, Я. Стрипському.

⁶⁷ Kelet, 1900, №№ 16, 18, 19, 20, 21, 24, 25.

⁶⁸ Автор спирається на роботи І. Срезневського, А. Дешка, Я. Головацького, Де-Воллана, І. Ейдермана, В. Гнатюка, частково на публікації Т. Злоцького, на матеріали «Педілі» тощо.

^{69a} Мабуть, мається на увазі дослідження, дозпочате В. Гнатюком в середині 90-х років, в яке, за його ініціативою, включився ряд закарпатоукраїнських співробітників, що викликало незадоволення з боку властей. На Східній Словаччині посередником між В. Гнатюком і місцевими збирачами стає Ю. Ставровський. Тут вся робота знавця обірвалась з-за його раптової смерті, при чому зібрані та опрацьовані матеріали десь загубились. (Див. Й. О. Дзендзелівський, цит. робота).

⁶⁹ Kelet, 1900, № 16, стор. 2.

⁷⁰ Kelet, 1900, № 18, стор. 2.

⁷¹ Kelet, 1900, № 18, стор. 2.

⁷² Kelet, 1900, № 19, стор. 2—3.

⁷³ Kelet, 1900, №№ 20, 21, 22, 24, 25.

⁷⁴ Kelet, 1900, № 20, стор. 2.

⁷⁵ Kelet, 1900, №№ 21, 22, 24, 25.

⁷⁶ Felelős szerkesztő: Kaminsky Géza, kiadótulajdonos: a Szent Bazil Társulat.

⁷⁷ Görög Katholikus Szemle, Ужгород, 1899, № 1 (24 грудня), стор. 1.

⁷⁸ Там же, 1900, № 12 (25 березня), стор. 1.

^{79a} Знаменно, що в статтях, в яких підіймались і серйозно ставились питання дослідження українського етносу, зашифровані імена авторів. Така ініціатива і при найпоміркованішому лейтмотиві статті загрожувала автору переслідуваннями.

⁷⁹ Görög-Katholikus Szemle, 1899, № 1, стор. 1.

⁸⁰ Це, правдоподібно, реакція на роботу В. Гнатюка, який між 1895 і 1899 роками п'ять разів був на території, заселеній закарпатськими українцями.

⁸¹ Az Eperjesi Széchenyi-Kör Évkönyve 1908—1910. Szerkesztette dr. Walentinyi Samu. Eperjes 1911.

⁸² У звіті на кількох місцях під поняттям *tót* розуміється також місцеве українське населення. На цьому місці це слово вжито також у такому розумінні.

⁸³ Az Eperjesi Széchenyi-Kör Évkönyve. 1908—1910. Eperjes 1911, стор. 68. Звіт уклав і на загальних зборах Спілки 12 березня 1911 р. зачитав секретар д-р Шаму Валентині.

⁸⁴ Як уже згадувалось, Спілка ім. Кішфалуді у 1870 р. видала збірку українських народних пісень угорською мовою М. Фінцицького. Ще раніш, у 1866 р., видала друком збірку словацьких народних пісень у перекладі на угорську мову, укладену Л. Себерені.

⁸⁵ Felvidék («Верховина»), Пряшів, 1910 (16 грудня), № 33, стор. 5: *Gársadalmi hetilap* (громадський тижневик), пізніше, від 24-го номера 1911 р. — *»Az Eperjesi egyházmegyei néptanítók hivatalos lapja«* («офіційний орган народних учителів Пряшівської єпархії»).

⁸⁶ Про нього у вищеведеному звіті Спілки не було згадки.

⁸⁷ Felvidék, 1910, № 33, стор. 5.

⁸⁸ Ми не мали змоги познайомитись з матеріалами щодо нашої теми інших періодичних видань, які виходили в Пряшеві. Про згадуваний конкурс є теж дані у публікації: Tóth Sándor, *Sáros Vármegye Monografiája*, III. Budapest 1912, стор. 655.

⁸⁹ Маємо на увазі співробітників, місця записування матеріалів, широту зібраного матеріалу, результати другого конкурсу, методи обробки і підготовки до друку матеріалів, подальшу їх долю, місце їх зберігання тощо.

⁹⁰ Kelet, 1891, № 10, стор. 2—3.

⁹¹ Ґрунтовний науковий апарат до збірки М. Фінцицького опрацював угорський фольклорист Янош Берзе Падь.

⁹² Див.: Dr. Szabó Oroszt. *A magyar croszokról* (Ruthének). Budapest 1913, стор. 83—84.

⁹³ *»Rutén ABC és olvasókönyv«*. Eperjes 1916. Az elemi népkiskolák IV. osztálya számára. A magyarországi rutén anyanyelv tanításához, egyházi szláv-nyelvi olvasmányokkal. Az eperjesi egyházmegyei iskolák számára. (Рутенська азбука і читанка. Пряшів, 1916. Для IV класу початкових народних шкіл. Для навчання рутенської материнської мови, з церковнослов'янськими текстами. Для шкіл Пряшівської єпархії).

⁹⁴ Відомо, що у 1916 році в Пряшівській єпархії введено для українців латинську азбуку і Семан був на чолі тієї групи людей, які, підтримуючи тенденції уряду, відстоювати та здійснювали введення латиниці. Видані Семаном підручники були першими публікаціями, писаними латиницею, що призначались для місцевого українського населення.

⁹⁵ Зразки наводимо орфографією оригіналу.

^{95a} Під час друкування нашої статті нам вдалось у Пряшеві знайти інший підручник

І. Семана »Rutén ABC és olvasókönyv« (»Рутенська азбука і читанка«) для III класу народних шкіл, який вийшов у Пряшіві в 1915 році. В ньому знаходимо теж матеріали з фольклорної збірки І. Семана. Це частина тих самих фольклорних зразків, що їх вміщено у підручнику для IV класу («Не буду, не буду...», «Па Яна», «Комар», «О двох братях», «О вірнім псові», «О гаді, што (го) вандровнік ослеборил», «О бабі, што ходіла...»)

⁹⁸ О. Сабо, цит. робота, стор. 90.

⁹⁷ До пісень, що у книзі надруковані в перекладі на угорську мову, подаються підрядкові переклади.

⁹⁸ Цей мотив ми знаходимо в О. Павловича.

⁹⁹ Г. А. Нудьга у згадуваній розвідці пише, що Орест Сабо «у своїй монографії надрукував свої переклади кількох пісень» (закарпатоукраїнських народних пісень на угорську мову. — О. Р.). Про переклади Семана у цій книжці цей дослідник не згадує. Проте немає впевненості, що це твердження правильне, що переклади в книжці робив Орест Сабо. Він же сам вказував на те, як ми це вже згадували, що книгу уклав з робіт інших дослідників. Правдоподібно, він скористався при цьому також їх перекладами. А в такому разі є тут у книзі переклади Ю. Жатковича, Т. Легоцького, Я. Стрипського і також самого І. Семана. Це підтверджує також розбіжні художня вартість перекладів, розбіжний художній почерк окремих перекладачів.

¹⁰⁰ Г. А. Нудьга, цит. робота, стор. 95.

¹⁰¹ Там же, стор. 97.

¹⁰² Див.: О. Рудловчак, До питань журналістики, Дукля, 1962, № 3, стор. 64—69.

¹⁰³ Кілька штрихів до біографії І. Семана подав О. Сабо у згадуваній книзі на стор. 83—84.

¹⁰⁴ Див.: Magyar irodalmi lexikon (Угорський літературний лексикон), II, Будапешт, 1965, де І. Семан показаний як письменник, історик літератури і як перекладач, але про його фольклорно-етнографічну діяльність немає згадки.

¹⁰⁵ Г. А. Нудьга, цит. робота, стор. 98.

¹⁰⁶ Г. А. Нудьга, цит. робота, стор. 98.

¹⁰⁷ Див.: Всесвіт, 1960, № 11, стор. 100.

RESUMÉ

OLENA RUDLOVČAKOVÁ, K DEJINÁM VÝSKUMU ZAKARPATOUKRAJINSKÉHO FOLKLÓRU A ETNOGRAFIE V XIX. A NA ZAČIATKU XX. STOROČIA.

Ako príspevok k dejinám výskumu ľudovej kultúry zakarpatských Ukrajincov štúdiá prináša nové materiály a zistenia, nastoľuje nepreskúmané problémy témy. Osvetľuje ukrajinsko-maďarskú spoluprácu vo výskume zakarpatoukrajinskej ľudovej kultúry. Skúma národopisné materiály ukrajinskej a maďarskej periodiky 19. a zač. 20. storočia («Cerkovnaja gazeta», «Cerkovnyj visnyk», «Svet», «Novyj svet», «Karpát», «Selo», «Vasárnapi Újság», «Felvidék», ktorý vychádzal v Užhorode a v Košiciach v druhej polovici storočia, «Felvidék» vydávaný v Prešove na začiatku nášho storočia, «Görög Katholikus Szemle», «Kelet», «Etnographia» ai.) a taktiež činnosť Národopisnej spoločnosti Uhorska v Budapešti a jej filiálky v Užhorode z hľadiska ich účasti na rozvíjaní ukrajinského národopisného výskumu. Spolku Kisfaludyho, najmä však Széchenyiho kruhu v Prešove, ktorý začiatkom nášho storočia zorganizoval širokú a vedecky fundovanú akciu zbierania materiálov ukrajinského (a aj slovenského) folklóru východného Slovenska s cieľom ich publikovania v knižných vydaniach. Štúdiá osvetľuje činnosť celého radu zberateľov, bádateľov, prekladateľov, popularizátorov, vydavateľov zakarpatskoukrajinského folklóru (T. Lehoczky, M. Fincziczky, J. Erdélyi, A. Toma, A. Hermann, I. Romanec, A. Petruševič, T. Zlocký, H. Stripský, Gy. Drohobecký, I. Silvay, E. Fencik, A. Mitrak, A. Kralický, J. Stavrovský-Popradov, J. Rubý E. Bačinský, I. Seman, Jakubjanský, J. Čosin, C. Mészáros ai.). Autorka zdôrazňuje naliehavosť prehodnotenia národopisnej pozostalosti a názorov starších bádateľov (M. LučKay, V. Dohvovič, I. Duliškovič, S. Mustianovič), vymedzuje určité obdobia, dôležité a doteraz komplexne nepreskúmané z hľadiska formovania národopisnej činnosti (obdobie Prešovského literárneho spolku Duchnoviča, činnosť jeho spolupracovníkov, účasť štúrovcov na rozvíjaní ich národopisných záujmov, medzietnické kontakty vo výskume ľudovej kultúry, zásady výskumu ai.). Práca koriguje chybné tvrdenia doterajších výskumov, prináša veľa podnetov pre ďalší výskum témy. V celej práci sa zdôrazňuje tá skutočnosť, že záujem o národopis medzi zakarpatskými Ukrajincami bol veľký, boli tu vhodné sily, želanie a pokusy rozvíjať tento výskum, v priebehu 19. a začiatkom 20. storočia bol nastolený celý rad serióznych vedecky fundovaných plánov komplexného výskumu ľudovej kultúry zakarpatských ukrajincov, ale tieto snahy v podmienkach útlaku boli vždy zmarené, avšak progresívne sily maďarskej spoločnosti boli oporou pri uskutočňovaní týchto snažení, na poli výskumu ľudovej kultúry zakarpatských Ukrajincov plodne sa rozvíjala ukrajinsko-maďarská spolupráca.

RESÜMEE

H. RUDLOVČÁKOVÁ, ZUR FORSCHUNGSGESCHICHTE DER KARPATOUKRAINISCHEN VOLKSKULTUR IM 19. JH UND ANFANGS DES 20. JH-S

Der Beitrag zur Forschungsgeschichte der karpatoukrainischen Volkskultur bringt neue Materialien und Feststellungen und legt bisher unerforschte Probleme und Themen vor. Er beleuchtet die ukrainisch-ungarische Zusammenarbeit im Forschungsbereich der karpatoukrainischen Volkskultur, untersucht die ethnographischen Materialien der Periodika des 19. und anfangs des 20. Jhs. (»Cerkovnaja gazeta«, »Cerkovnyj visnyk«, »Svet«, »Nový svet«, »Karpat«, »Selo«, »Vasárnapl Újság«, »Felvidék«, herausgegeben in der zweiten Hälfte des Jhs in Užhorod und Košice, »Felvidék« herausgegeben in Prešov anfangs des 20. Jhs, Görög Katholikus Szemle«, »Kelet«, »Ethnographia« u. a.). Ferner untersucht die Verfasserin die Tätigkeit der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft in Budapest und ihre Filiale in Užhorod und zwar vom Gesichtspunkt ihres Anteils an der Entfaltung der ukrainischen ethnographischen Forschung, ferner die Tätigkeit des Kisfaludy Vereins und besonders des Széchényi Vereins in Prešov, der anfangs unseres Jahrhunderts eine breite und wissenschaftlich fundierte Aktion zum Sammeln ukrainischen (auch slowakischen) volkskundlichen Materials der Ostslowakei organisierte, auch mit dem Ziel dieses Material in Buchform zu publizieren. Der Beitrag beleuchtet eine ganze Reihe von Sammlern, Forschern, Übersetzern, Popularisatoren. Herausgebern karpatoukrainischen Folklores (T. Lehoczky, M. Finciczky, J. Erdélyi, A. Toma, A. Hermann, I. Romanes, A. Petruševič, T. Zlocký, H. Stripský, J. Stavrovský-Popradov, J. Rubý, E. Bačinský, Gy. Drohobecký, I. Silvaj, E. Fencik, A. Mitrak, A. Kralický, I. Seman, Jakubjanský, J. Čosin, C. Mészáros u. a.). Die Verfasserin betont die Dringlichkeit der Umwertung des ethnographischen Nachlasses und der Ansichten älterer Forscher (M. Lučkay, V. Dovhonič, I. Dulíškovič, S. Mustianovič), sie grenzt einen bestimmten Zeitabschnitt ab und vom Gesichtspunkt der Formierung die wichtige doch bis jetzt komplex nicht erforschte volkskundliche Tätigkeit in diesem Bereich: Zeitabschnitt des Prešover literarischen Vereins Duchnovič, die Tätigkeit der Mitarbeiter. Anteil der Sturschule an der Entfaltung des ethnographischen Interesses, interethnische Kontakte im Erforschen der Volkskultur, Prinzipien der Erforschung u. a.

Der Beitrag korrigiert die falschen Behauptungen der bisherigen Forschungen, er bringt viel Impulse für die weiteren Forschungsthemen. In der ganzen Arbeit wird die Tatsache betont, daß das Interesse für Ethnographie unter den Karpatoukrainern groß war, es gab hier entsprechende Kräfte, Wünsche und Versuche, diese Forschung zu entfalten. Im Laufe des 19. Jhs und anfangs des 20. Jhs wurde eine ganze Reihe von seriösen wissenschaftlich fundierten Plänen einer komplexen Erforschung der Volkskultur der Karpatoukrainer vorgelegt, jedoch diese Bestrebungen kamen unter den Umständen der Unterdrückung immer zunichte, demgegenüber wurden die progressiven Kräfte der ungarischen Gesellschaft bei der Verwirklichung dieser Ziele zur Stütze. Auf dem Gebiet der Erforschung der Volkskultur der Karpatoukrainer entfaltete sich positiv die ukrainisch-ungarische Zusammenarbeit.

Переклав д-р Ервін Лазаар

НАРОДНЕ БУДІВНИЦТВО УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

МИРОСЛАВ СОПОЛИГА, МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В СВИДНІКУ

Народна архітектура є одним із видів народної творчості. Вона, подібно як народні пісні або інші прояви духовної та матеріальної культури, є вагомою частиною культурного багатства того або іншого народу. До народної архітектури відносимо всі ті архітектонічні витвори, які народ, виходячи із конкретних умов та власного досвіду, створив для житлових, господарських, культових або інших потреб. Народна архітектура є первісна і оригінальна, як і її носій — народ. Вона є вихідним джерелом і для сучасних архітекторів, оскільки являє собою екстракт зручностей тисячолітнього досвіду народу.

Соціалістичний лад за порівняно короткий час змінив нашу країну до невпізнання. Бурхливий розвиток індустріалізації, колективізація, радикальні соціально-економічні зміни — все це призвело також до глибоких змін і в житті та побуті населення, особливо на селі, де дійшло до витіснення первісної народної архітектури модерним житлом. Через короткий час на наших селах не залишиться й сліду по традиційних і типових для нашої області дерев'яних рублених будівель. Тому питання документації та охорони народної архітектури стає з дня на день актуальнішим. Перед сучасною генерацією в максимальній мірі постає завдання документувати народну архітектуру і зберегти найкращі пам'ятки дерев'яного будівництва для майбутніх поколінь.

Як відомо, область Північно-Східної Словаччини, заселена українцями, належала в минулому до найвідсталіших областей. Ця обставина, а також малоприступність Карпатських гір та дуже обмежені зв'язки жителів із сусідніми розвинутішими областями, призвели до того, що тут збереглась значно більша кількість архаїзмів ніж в інших областях ЧССР. Правда, треба підкреслити, що й цих останніх зразків народного будівництва невдовзі не стане. У великій мірі спричинились до цього дві останні війни, що мали катастрофічні наслідки для дерев'яного будівництва. Спричинився до цього й сам характер народного будівництва (слабка вогнестійкість і т. п.), тому окремі пам'ятки дерев'яного будівництва мають не більше 100 — 150 років.

Хоч про народне будівництво взагалі та про народне будівництво Чехословаччини зокрема є багата література, однак у східній, а тим більш: у північно-східній частині Словаччини, воно досі ще не стало предметом всебічного та цілеспрямованого зацікавлення етнографів. Хоч ця область своїм культурним багатством у минулому привертала увагу багатьох дослідників, однак, переважно їх більшість приваблювала інша проблематика — фольклор, а з матеріальної культури — дерев'яні церкви. Світське дерев'яне будівництво українців Східної Словаччини — галузь, яка й сьогодні ще наукою значно занедбана. Хоч це й неприємно, але треба констатувати, що про світське дерев'яне будівництво цієї області досі ще не має жодної ґрунтовнішої синтетичної праці. В працях чехословацьких етнографів можна зустрітися лише із фрагментарними згадками про світське дерев'яне будівництво даного регіону. Подібні короткі згадки знайдемо також у тій польській та українській етнографічній літературі, що торкається етнічних груп, які живуть у безпосередньому сусідстві з українцями Східної Словаччини і мають у своєму культурному надбанні багато спільних з ними рис (див. використану літературу).

Одним із завдань Музею української культури, хоч, правда, трохи запізнилим, є її дослідження та охорона народної архітектури. Вже кілька років Музей української культури систематично займається, крім іншого, її дослідженням та вивченням народного будівництва регіону. Значних успіхів на цій ділянці було досягнуто в останньому часі. Лише у зв'язку з побудовою експозиції народної архітектури під відкритим небом протягом одного року було проведено інформативне дослідження народного будівництва в 126 українських селах у напрямі із сходу (Новоселиця) на захід (Остурня). Дослідженням була придбана фотографічна, графічна та текстова документація найтипівших та досі найкраще збережених 183-х господарських комплектів: 1290 чорнобілих фотознімків; 170 кольорових діапозитивів; 80 кольорових фотознімків; 500 м документального фільму; біля 750 зарисовок та багато експонатів етнографічного характеру.

Крім цього, було записано значну кількість інформації про народне будівництво, які разом з наведеним матеріалом у значній мірі збагатили фонд Музею.

На основі вищезгадуваних матеріалів був здійснений вибір окремих об'єктів для планованої експозиції. Набуті під час дослідження відомості про народне будівництво уможливили провести цей вибір. Вибір було зроблено так, щоб об'єкти в планованій експозиції якнайкраще та якнайповніше репрезентували народну архітектуру українців Східної Словаччини, а саме з погляду територіального і типологічного заступлення. На основі двох варіантів вибраних об'єктів, перший з яких публікуємо, було виготовлено дві урбаністичні студії (макети) експозиції.

Вищезгадані матеріали покладено в основу цієї статті, метою якої не є подати синтетичний образ народного будівництва українців Східної Словаччини, а тільки коротку характеристику його регіональної специфіки. Це, власне, вступ до частково публікованих далі документаційних матеріалів вищезгаданого дослідження.

* * *

З погляду архітектури згадувана область характеристична тим, що тут в минулому переважало дерев'яне будівництво. Лише зрідка зустрічались в наших селах камінні або глиняні (валькові) хати з минулого століття. Вони були маєтком заможніших селян, або тзв. «американів», тобто людей, що повернулися із заробітків в Америці. Що торкається типології народного будівництва області Північно-Східної Словаччини, заселеної українцями, то дослідники відносять це будівництво до області карпатської рубленої архітектури.

Подібні природні умови, гірський ландшафт, сільське господарство та скотарство, як основне заняття гірського населення, економічні та культурні зв'язки, а також безпосереднє сусідство поодиноких етнічних груп — все це призвело до створення спільних рис народного будівництва слов'ян у Карпатах. Знаходимо, наприклад, спільність певних нюансів у трактовці архітектонічних форм спиських горалів (с. Остурня) та закарпатських гуцулів (тзв. гражди) тощо. Ця спільність є у використанні будівельних матеріалів, відбита також в конструктивних прийомах, в способах побудови і т. п.

Однак, незважаючи на спільність основних архітектонічних форм та конструктивних елементів, народне дерев'яне будівництво українців Східної Словаччини виділяється своєю власною регіональністю, варіантами, а також різними конструктивними та технічними деталями.

З а б у д о в а нашої області до значної міри диктувалась умовами місцевої топографії. Рельєф місцевості, в тому числі й наявність достатньої кількості води, — найважливіші чинники при створенні того або іншого типу села, його планування. Українські села Східної Словаччини здебільшого тягнуться долинами вздовж гірських струмків та річок і разом створюють своєрідний краєвид.

У вузьких долинах, де гірський потічок тече тісно попри схилі, будували село в одну лінію по той бік потічка, де залишався ширший простір. Між потічком та рядом будинків створювалася дорога (село Паригузівиці, частина села Тополі, частина села Осадного, частина села Руського, село Крива Олька, Бистра і т. п.).

Якщо простір між гірським струмком та схилом був ширший, будували село в дві лінії, між якими утворювалася дорога. Тоді потічок залишався поза селом (Улич—Криве, Колонія, Н. Владича, Хотча, Камійонка, Литманова тощо).

У переважній більшості випадків потік тече по середині долини і по обидва його боки розміщено будівлі так, що знову таки створювались дві лінії будівель вздовж гірського струмка, паралельно з яким з одного боку йшла дорога. В такому разі для комунікативного сполучення з господарствами, що знаходилися поза потічком, народ будував через потік дерев'яні кладки, які називаються «лавки» (Шмиговець, Стриговець, Кленова, Кальна Розтока, Руська Бистра, Велькріп, Вагринець, Н. Тварожець, Луків і т. д.).

Деякі села, первісно розташовані в просторих долинах вздовж гірських струмків, в процесі свого розвитку розрослися в різні сторони, так що будівлі в них розташовані вздовж кількох вулиць (Новоселиця, Грабова Розтока, Пчолинне і т. д.).

Іноді села розміщені по течії річки в одну або дві лінії кількома групами будівель. Це т. зв. ланцюговий тип села (Остурня).

Будинки сіл на рівнинках та на гористих просторих площинах розкидані уздовж кількох доріг чи менших вулиць (Іновець, Завадка, Шум'як і т. п.).

Орієнтація будівель до комунікації була залежна також від локальної морфології: напрямку вулиці, форми земельної ділянки, її топографічних особливостей. Так, наприклад, у вузьких долинах лпше будувати хати боковим фасадом до комунікації, бо орієнтація будівлі чільною стороною (торцем) до комунікації вимагає значно високої підмуровки (іноді її до 2 м висоти). В переважній більшості наших сіл просторі долини дозволяли населенню будувати хати вужчою стороною до комунікації. Така орієнтація була вигідна якраз тому, що вучжа стіна житлового будинку одночасно була її стіною жилого приміщення, і мешканці в будівлі через вікна у цій стіні мали хороший вигляд на вулицю. Дуже обмежений рух на вулиці (порівняно із сьогоднішнім, моторизованим) не був на перешкоду такої орієнтації. Слід зазначити, що народ при побудові житла завжди намагався орієнтувати будівлю так, щоб відкриті стіни жилого приміщення захистити від холодних північних вітрів.

Традиційним типом господарських дворів є тип однокотлового господарства. Він переважає в східній та центральній частинах досліджуваної області. Традиційним є також тип багатобудинкового господарства, який переважає в західній частині області. На більшій частині території нашої області (Снинщина, Лабірщина, Свидниччина, Бардіївщина) господарські будівлі побудовано під однією покрівлею з житлом. В тих випадках, де терен (ширина долини) не дозволяв будувати господарські приміщення на одній осі з житловою частиною, будували їх під прямим кутом з житловим будинком, або паралельно з ним (Шмиговець № 49, Кленова № 132). Виняток з цього становлять найзахідніші села області (Спшш), де достаток якісного будівельного матеріалу призвів до того, що господарські будівлі будували переважно відокремлено від житлового будинку, що було її охороною проти небезпеки вогню. Своєрідними ансамблями народної архітектури виділяється с. Остурня, та, частково, с. Литманова, де замкнені будівлями господарські квадратні двори нагадують гуцульські «гражди». В Литмановій у цьому типі господарської забудови житловій будинок стоїть фронтом до дороги, господарський — під прямим кутом до нього. Дві дальші сторони являють собою масивну рублену огорожу, криту двоххилим гонтовим дашком, до якого з подвір'я приєднані менші господарські будівлі. З боку дороги знаходяться великі горота з малою фірткою (для піших), криті також гонтовим дашком (господарства № 10 та № 85).

На відміну від Литманової, в с. Остурня житловій будинок орієнтований тиловою стіною до комунікації, а господарський будинок побудовано паралельно з ним. Дві дальші сторони чотирикутника заповнені подібним способом як і в Литмановій. Входить до житлового будинку з двох сторін: з вулиці — через двері в торцевій стіні будинку та з двору — дверима у фасадній стіні (господарства № 184, № 43, № 119). Така організація забудови двору являє собою самостійне замкнуте господарство, складене з житлових і господарських приміщень та високих огорож, розташованих

чотирикутником навколо невеликого дворика. Цей тип родинного двору нагадує мініатюрний замок.

Як ми вже вище зазначали, в нашій області в минулому переважало дерев'яне будівництво, стимульоване природними, соціальними та економічними умовами даної області.

Природні умови Північно-Східної Словаччини (клімат, наявність будівельних матеріалів і т. п.) міцно впливали на характер народного будівництва досліджуваної області. Дерево було не лише основним будівельним матеріалом, але й ідеальним матеріалом для виготовлення різних речей, необхідних для забезпечення найелементарніших життєвих потреб. Воно було придатне для виготовлення сільськогосподарського реманенту та інших знарядь праці, меблів, різних предметів хатнього вжитку, кухонного начиння, посуду тощо.

Дерево як матеріал легко було роздобути, оскільки навколишня природа була щедрою на нього. Будівля з такого матеріалу створювала тепле та сухе мешкання, добре охороняла тварин від холоду. Беручи до уваги той факт, що дерево легко піддається обробці, селянин з допомогою 2 — 3 сусідів був спроможний сам побудувати хату. Основні розміри хати теж визначала сама природа (довжина кругляків і т. п.).

В народному будівництві українців Східної Словаччини добували будівельний матеріал як з хвойних, так і з листяних порід дерева, хоч, правда, матеріал з листяних порід був менш якісний. Простий народ використовував такий будівельний матеріал, який знаходився у найближчій околиці. В деяких випадках лише окремі частини хати виготовляли із якіснішого матеріалу. Зустрічаються, наприклад, букові хати, в яких стеля або хоч сволоки виготовлені з ялини. Господарі, що жили в кращих соціальних та економічних умовах (найчастіше згадувані вже «американці») забезпечували для себе якісніший будівельний матеріал навіть в областях, де його було обмаль. Купували його в найближчих сусідніх селах (у Комарнику та Вапенику, наприклад, купували ялину селяни з цілої околиці), а навіть у Польщі (Галичині). Іноді заможніші селяни придбавали в Польщі цілі будинки — там їх розбирали і перевозили в своє рідне село, де хату знову відбудовували (хата № 16 в с. Цигелка перевезена 1883 року із села Ріпка в Польщі; хата № 1 у с. Вишня Полянка також куплена в Польщі). Однак, такі хати — винятки.

Нашу область щодо будівельного матеріалу народного будівництва в основному можна поділити на три зони:

1. зона з перевагою будівельного матеріалу з листяних порід дерева (найчастіше — бук; рідше — вільха, береза, тополя, осика тощо) — Снинщина та Лабірщина;
2. зона мішаного будівельного матеріалу (з хвойних та листяних порід дерева) — Свидниччина;
3. зона будівельного матеріалу з хвойних порід дерева (ялина, смерек) — Бардіївщина, Старолюбів'яниця.

З давніх давен слов'яни будували з дерева різні споруди в зрубі, тобто робили стіни за допомогою дерев'яних колод, які по довжині укладали одну на одну і на рогах зв'язували «замками» різних систем. Цей спосіб побудови типовий для нашої області. Відомі в основному два види зрубу, які розрізняються на базі способу зв'язування колод.

Старший спосіб зв'язування колод називається «на вугла», «на угла», «на замок», і полягає в тому, що кінці колод «струбу» чи «срубу» рублені з невеличкими залишками, часто неоднаковими. Пізніше ці залишки зрівнювали, обмазували глиною, білили. Новіший спосіб називається «на каню», «на модлы» і полягає в тому, що колоди на кінцях рублено у вигляді риб'ячих хвостів.

Каркасна конструкція («паланчена») в дерев'яному будівництві нашої області вживалася лише як допоміжна, особливо при побудові різних притул та інших менших прибудов господарського призначення.

Дальшою такою допоміжною технікою було плетіння, що вживалося теж при побудові притул, воріт до стодоли, перегородок на горищах (називають їх «ліса», «плут»), а особливо плотів.

Залежно від того, з яких порід дерева був будівельний матеріал, в значній мірі залежав і вигляд інтер'єру та екстер'єру житлових будинків. Зруби з менш якісного будівельного матеріалу (наприклад, букового) вимагали додаткового оформлення. Щоб вирівняти дефекти зрубу, щілини між зрубинами виповнювали шматками дерева, після чого стіни сбмазували жовтою глиною, змішаною з половиною, білили їх як ззовні, так і зсередини, що було зумовлене естетичним смаком народу. Робили це задля того, аби приховати нерівно обтесані сучкуваті колоди зрубу. Крім естетичних міркувань, обмазування стін мало й своє практичне значення: будівля ставала теплішою та стійкішою проти різних несприятливих природних впливів (вітру, дощу, тощо). В натуральному вигляді залишали лише деякі господарські будівлі (стодоли і т. п.), чим досягали ліпшого провітрювання.

Там, де будівельний матеріал був якісніший (наприклад, смерековий), залишали зруб в натуральному вигляді, або вимазували щілини («шпары») з глиною, задля чого перед тим виповнювали їх мохом. Так робилося в західній частині нашої області.

Зрубні хати будували так, що на роги майбутнього зрубового об'єкту клали великі камені або дерев'яні «стояни». На такі підкладки клали перші бруси («спідкы»), а на них дальші зрубини, зарубуючи їх у замок — часто у вигляді риб'ячого хвоста. Виводячи таким способом стіни хати скільки треба заввишки, залишали в них отвори для вікон, а для дверей у першу підвалину вдовблювали «шули», що потім формували одвірок. На верхні вінці клали сволок, тобто товсту балку, що має різноманітні назви — «мештерниця»; «мештерна», («маштарна», «міштерна») «гряда»; «мештергряда» («мештерядя»); «мештергрєнда» («мештергрєда», «міштігрєда»); «герєнда»; «грядка» і т. п. Цей поздовжній сволок підтримує цілу стелю («пувалу», «повалу»), яка є горизонтальною до долівки жилого приміщення. Центр цієї гряди оздоблювали різними написами та плоским різьбленням, яке зберігало риси дуже давнього народного орнаменту (різні хрестики; шестипелюсткові розети, контуровані зубчиками; кола; дати побудови; ім'я власника — фундатора і т. п.). Найбільш цікаві зразки плоского різьблення сволоків та одвірка зустрічаємо в селі Остурня, де різьблений орнамент має крупні розміри. Виконували його самі теслярі-будівельники. Поздовжні сволоки оздоблювали й профілюванням (крім середньої частини, що була найбільш напружена).

Стелі над жилим приміщенням приділялося значно більше уваги, ніж в інших приміщеннях та господарських будівлях. Так, наприклад, стеля над stodолою («боіском»), яка називається «подря» або «плянтра» («п'єнтра»), являє собою лише щільно покладені жердини. Старші інформатори пам'ятають ще стелі із жердин також у жилих приміщеннях, але така стеля протягом минулого століття була витіснена більш розвиненою. Однак, в найсхідніших районах досліджуваної області ще й сьогодні зустрічаємо стелю з тзв. «повалин» — товстих букових округляків, обтесаних тільки з нижньої сторони. Укладали їх поперек жилого приміщення прямо на поздовжній сволок. Пізніше такі «повалини» тесали з обох сторін та називали їх «швали» (хата № 170 у селі Ладомирськ; хата № 84 у селі Улич-Криве і т. п.). На стелю, виготовлену таким способом, зверху настелили шар жовтої глини, змішеної з половиною (для утеплення, а також як превентивний засіб проти пожежі). Оскільки стеля, «повалини» якої опрацьовували лише сокирою, була нерівна, ці нерівності внутрі жилого приміщення ховали під тонку верству жовтої глини (яку білили вапном) або під тонку верству білої глини.

Дальшим етапом розвитку стелі були поперечні сволоки, яких було звичайно три або п'ять. Називають їх в даній області «фульовкы», «трагарі», «грядкы» і т. п. Дошки укладалися поверх поперечних сволоків. Новіший спосіб настилання дощок є в два ряди так, що поздовжні бічні грані дощок верхнього ряду перекривають поздовжні бічні грані дощок нижнього ряду. Таким чином, стеля ставала ступінчастою (називають її «ламана», «спущана», «дупльована»). Усе мало своє практичне значення: зникали щілини між дошками, через які у жиле приміщення падало з горища дрібне сміття та порох з глини. Ступінчасту стелю робили з добірного матеріалу і залишали в натуральному вигляді.

На стелю зверху кладуть далші бруси і до них прикріплюють стропила («крокви», «крікві», «рогы»). На крокви зверху горизонтально прибивають лати, до яких прив'язують солому («кычки»), прибивають гонт («шынглі», «гонты»).

В сердині зруба насипають достатню кількість землі, уграмбовують її, вимазують жовтою глиною — це долівка. Вимазування долівки регулярно повторюється. В західних районах нашої області підлогу робили з дерева, що знову ж таки було зумовлене достатньою кількістю якісного рівного смерекового матеріалу.

Характерним явищем для більшої частини нашої області є «підкіна», «підвалина», «засып», «засыпа» і т. п. — підвищення вздовж фронтальної та фасадної стін (заввишки 20 — 50 см, завширшки до 1 м), яке, крім іншого, будівлю добре ізолювало. Роблять це підвищення тим способом, що в землю забивають кілки чи стовпчики, за які закладають бруси, зв'язані деколи зрубною конструкцією. Потім між брусами та стінами уграмбовують глину або укладають камінні брили, і все вимазують грубою верствою глини.

На покрівельний матеріал народ найчастіше використовував ручно вимолочену житню солому («жупу»). Лише в західній частині області переважав гонт, що зумовлене наявністю смереки.

Покрівельному матеріалу відповідала й форма покрівлі. Содом'яні стріхи були переважно чотирисхилі, іноді з горизонтальними уступами.

В останньому часі, правда, траплялися вже й чотирихилі солом'яні стріхи з одсіченими фронтонами; при цьому вузькі схили звичайної стріхи скорочували на половину або й на дві третини; від верхнього чи нижнього краю скороченого таким способом схилу ставили замість того вертикальну стінку, яка буває у двосхилих стріх. Зустрічаємо також переробки чотирихилих стріх на цілком двосхилі. Роблять це заради збільшення об'єму горища (чотирихилий дах хати № 16 у селі Цигелка після першої світової війни був перероблений на двосхилий; в тому ж таки селі чотирихилий дах хати № 39 був у 1940 році перероблений на двосхилий).

Гонтові дахи були переважно двосхилі. Характерною їх особливістю є різні піддашся, острішки і т. п. Художній талант та зручність народу при покриванні гонтом найяскравіше проявився на дерев'яних церквах.

В околиці Бардієва можна зустріти також комбіновані покрівлі, де житлова частина будинку крита гонтом, а господарська — солом'яю (Цигелка, Боглярка, Лівов).

Треба зазначити, що в останньому часі цей традиційний покрівельний матеріал (солома та гонт) витісняється залізним та черепичним матеріалом.

Для цієї області в минулому була характерна кроквова конструкція покрівлі.

Що торкається планування житла, то найпростішим, а, можливо, також релятивно найстаршим типом планування є двокамерна диспозиція (сіни та жиле приміщення).

Таке планування житла можемо ще й сьогодні зустріти в селах, які в минулому належали до найвідсталіших (Ладомиров № 170; Дубрава № 71 і т. д.).

Масовим типом селянського житла українців Східної Словаччини є тип трикамерний, що, крім сіней та жилого приміщення, має ще й комору.

Очевидно, перехідним типом від двокамерного до трикамерного житла є тип, в якому сіни розділені на дві частини, з яких задня виконує функцію комори (Улич—Криве № 22; Луків № 91).

Вся область характеризується кількома варіантами трикамерного житла. Для Снинщини та Лабірщини характерний варіант трикамерного житла, в якому всі три приміщення розміщені в один ряд по поздовжній осі будівлі, при чому сіни знаходяться в середині (Тополя № 11; Руська Бистра № 43; Руський Потик № 51; Гавай № 20 і т. д.). На Свидниччині та Бардіївщині переважає варіант трикамерного типу житла з розділенням на жиле приміщення, комору та сіни, причому комора знаходиться рядом із жилим приміщенням по ширині будівлі (Рівне № 31; Кечківці № 73; Вагринець № 35). Наслідком цього такі хати є значно ширші. Зовнішньо їх можна розрізнити від інших тим, що мають два більші і одне менше вікно в торцевій стіні. Вхід у комору є із сіней або з жилого приміщення. Старшим різновидом цього варіанту, який зустрічається вже дуже рідко, є таке житло, де в житловому приміщенні та в коморі входили через значно ширше приміщення, яке виконувало функцію сіней та «боїска» (Цигелка № 16; № 22, № 23; Бехерів № 84; Вишня Полянка № 1; Рівне № 59 і т. д.). Цікаве планування трикамерного житла зустрічається в сс. Остурня та Нижні Репаші, де жиле приміщення знаходиться між коморою та сінями (Остурня № 184, № 143; Нижні Репаші № 57). Йдеться про тзв. асиметричне планування, відоме також у сусідніх польських областях.

В селі Якуб'яни Старолобов'янського округу поширений тип хати «на дві половини». Будинок розділений на дві половини, і обидві жиглові одиниці розташовані під спільним дахом поряд по ширині будівлі. У фронтальній стіні такого будинку знаходяться чотири вікна (хати № 139—140; № 140—141 і т. д.).

В селі Камійонці зустрічаються будинки з кількома житловими одиницями під спільним дахом, які розташовано в один ряд по поздовжній осі будівлі.

Це в основному усі варіанти планування житлового будинку або жиглової частини однокотрих господарств в українському регіоні Східної Словаччини. Якщо є ще й інші відмінності, то вони стосуються тільки деталей.

В однокотрих господарствах, як ми вже зазначили, під спільним дахом з житловою частиною знаходиться й господарська частина. Відомі два основні способи нав'язування господарської частини на житлово: 1) на житло нав'язується хлів; 2) на житло нав'язується стодола («пелевна», «ббірко»). В селі Тихий Потік зустрічаються й випадки, коли на житло нав'язується й мурований з каміння сипанець.

Жиле приміщення в народному житлі мало найбільше значення, про що свідчить вже сама його назва («хыжа», «хїжа», «гіжа»), яка в метонімічному перенесенні означає цілий житловий будинок. Тут зосереджувалось ціле життя сім'ї. Зимом, крім людей, знаходили в жиловому приміщенні притулок навіть дрібні свійські тварини (ягнята, козенята, телята і т. п.). Взимку в «хыжі» виконувались найрізноманітніші праці: жінки прями, ткали, снували, мололи на жорнах; чоловіки займалися виготовленням різного сільськогосподарського реманенту, одягу, взуття тощо. В жиловому приміщенні відбувалися всі обряди, пов'язані з життям людини: хрестини, весілля, похорони. Жиле приміщення було одне в жиловому будинку, а знаходило в ньому притулок іноді й 12—14 людей.

Типове жиле приміщення досліджуваної області мало форму квадрата або дуже близьку до квадрата. Його розміри у будівель з лисгяних порід дерева становлять від 4 до 5 м в ширину, до 4,5—5,5 м в довжину та 2,2—2,3 м висотою. Площа такого жилого приміщення (з площею, яку займала піч) дорівнювала 18—27 м². Ці розміри визначалися довжиною брусів зрубу. У будівель із хвойних порід дерева (вони мають високі рівні стовбури) жилі приміщення були більших розмірів (іноді й понад 30 м²).

Характер жилого приміщення (його розміри і т. п.) вимагав зручного і практичного розміщення меблів та іншого устаткування в його стінах; це розміщення має теж свої типові риси. Цілу площу потрібно було розділити так, щоб приміщення виконувало функції, які виконують сьогодні кухня, їдальня, спальня, робоче приміщення тощо разом. Отже, жиле приміщення було функціонально поділене на кілька частин, з яких кожна відрізнялася своїм призначенням.

Меблі та різне устаткування мали місце переважно по кутках, вздовж стін, на стінах. Було треба зекономити якомога більшу площу — мати вільну середину для виконання різних праць. Детальний розгляд меблів та устаткування хатнього вжитку не є предметом цієї статті, тому лише коротко звернемо увагу на найголовніше.

До найвизначніших устаткувань жилого приміщення безумовно належить піч («печ»). Вона служила для отоплювання цілого приміщення, на ній цілий рік варили страву, пекли хліб, готували корм для худоби тощо. На печі розкладали різне кухонне начиння, сушили овочі, гриби і т. п. Крім іншого, на печі також спали.

Піч в наведеній області займала майже одну четвертину площі цілого приміщення. Основу печі будували переважно з глини та каміння, про що свідчать вже назви: «битый печ», «мурований печ». Місце печі було завжди біля входу в одному із кутків жилого приміщення. Це була «кухонна» частина приміщення.

Старші інформатори пам'ятають ще печі без устаткування для відводу диму. Житло такого типу називається «димнянка». Дим у «димнянці» вільно розходився по кімнаті або частково відводився на горище (чи у сінці) через отвір у стелі (над дверима).

«Димнянки» почали масово зникати на початку нашого століття. Останню димнянку ми зустріли ще в селі Новоселиця (власник — Ю. Батромій), але вона соїть порожнем, розвалюється.

Печі, які ще збереглися в досліджуваній області, мають вже спеціальне устаткування для відводу диму в сінці або прямо на горище. Збивали їх з дошок або виплітали з ліски і вимазували глиною. В східних районах нашого регіону в деяких будинках для затримування іскор знаходяться над сінцями тзв. «сліпі комини», змайстровані рубленою конструкцією у формі зрізаних пірамід, вимазані глиною. Пізніші будівлі вже мали плетені, вимазані глиною комини, через які дим відводився над покрівлю.

Цікаві типи печей зустрічаємо в західній частині області (на Спиші), де піч у жилому приміщенні обернута челюстями до сінці. звідки все приміщення отоплюється (Якуб'яни, Великий Липник, Нижні Репаші і т. п.). Таке жиле приміщення було цілком позбавлене неприємного диму.

Перехідним типом обох вищезгаданих типів печей є піч з відкритими вогнищами у жилому приміщенні та в сінцях (Шариське Ястраб'є № 111; Старина № 43; Легнава № 66). На тзв. «припечку» у сінцях варили страву влітку, «під коминном» у жилому приміщенні — взимку.

Після першої світової війни функцію відкритого вогнища біля печі поступово перебирають залізні плити («шпаргеты»), які прибудовують до печі. Це частково теж позбавляло кімнату диму. Масового поширення залізні плити досягли після другої світової війни.

Що торкається інших устаткувань та меблів, їх функціонально можна заділити до трьох основних груп:

1. предмети для відпочинку та зручностей людини (постіль, колиска, стіл, лавка і т. п.);
2. предмети для укладання та зберігання різних речей (скриня, ложник, полиця, сільничка і т. д.);
3. предмети декоративного характеру (мальовані тарілки на стінах, ікони тощо).

Правда, треба зазначити, що дещо з цього має крім своєї основної функції ще й другорядну функцію. Стіл на Снинщині, наприклад, служив не лише для зручності людини при харчуванні, але й для укладання в ньому харчових продуктів тощо. З другого боку, коли тут підставка була для зберігання харчових продуктів, то підставка стола на Старолібов'янщині,

виготовлена у «стилі барокко», мала, крім іншого, й декоративне призначення.

Найбільше значення в житлі мають меблі для відпочинку та зручностей. Про це свідчить й той факт, що ці предмети (особливо стіл, лавки та постіль) в основному досьгодні залишились на своєму традиційному місці, а щодо форми, то зазнали зміни тільки в деталях. Зате сільничку, ложник і мисник, наприклад, знаходимо сьогодні мало в котрій хаті.

Місце стола завжди було в діагонально протилежному від печі кутку — між фронтальною та фасадною стінами. Цей куток був найобряднішою, так би мовити, репрезентативною частиною селянського жилого приміщення. Тут на обох стінах були розвішані глиняні миски, мальовані тарілки та горнята, ікони тощо, і все це мало декоративний характер, хоч, правда, іконам надавалося ще й охоронне призначення.

Найбільш поширеним сідальним предметом досліджуваної області в дальшому минулому та на початку нашого століття були товсті грубо опрацьовані лавки на дерев'яних «ковбицях» або мурованих підставах, розміщені вздовж фронтальної та фасадної стін. Крім іншого, лавки служили також на спання. Поряд з лавками народ для сидіння виготовляв також різні стільчики більших і менших розмірів (часто із саморосту). Більш розвиненою формою лавок на початку нашого століття стали різні лавки із спинками («шафарні»).

До меблів, що служили для відпочинку людини, належить і постіль. У наведеній області в жилому приміщенні стояли переважно дві постелі: одна — в кутку між фронтальною та тиловою стіною, друга — між фасадною та тою стіною, яка відділяла жиле приміщення від сіней. Для спання, крім постелі, служили людям (особливо там, де була велика сім'я) також лавки, припічок, піч тощо.

З постіллю пов'язана й колиска. Її місце найчастіше над постіллю, де спала мати. Крім колісок, що підвішувались до стелі (тзв. «розганячок»), народ вживав ще й коліски на різних підставках, які стояли на землі («гомбачка», «дуркачка»). Їх типи та форми, подібно як і типи та форми інших меблів, заслуговують значно більшої уваги, чого не дозволяє нам зробити розсяг та характер цієї статті. Повернемось до них у майбутньому.

З меблів, що служили для укладання та зберігання різних речей, найцікавіша скриня для одягу (називають її ще й «лада»).

В нашій області поширені два основні типи скринь. В міру того, як область лістяних лісів поступово переходить в область хвойного дерева, уступає їй тип саркофагоподібної скрині з твердого матеріалу (переважно букового) і появляється тип скринь з плоским віком, які виготовлено з м'якого матеріалу (ялини, смереки). Цей тип скрині (з плоским віком) в останньому часі проникнув також у область, де первісно були виключно саркофагоподібні скрині, що в наш час зовсім зрозуміле.

Цікавішою та старшою здається техніка виготовлення саркофагоподібних скринь на спосіб криття хати гонтом. Такі скрині виготовлялись без жодного залізного цвяха (конструкція скрині скріплювалася дерев'яними кілками). Подібною технікою виготовляли на Снінщині й сусіки та коробки столів — «стуловини». Цей тип скрині є поширений і в інших народів: поляків, болгар, румунів, на Україні, в балканських народів і т. п.

Обидва типи скрині майже завжди багатознаменно орнаментовані, що пов'язане

із весільним обрядом, в якому скриня мала своє призначення. Саркофагоподібні скрині оздоблювані, як правило, різьбою геометричного характеру (шестипелюстковими розетками, зигзагоподібними, косими та рівними лініями і т. п.), а скрині з плоским віком — мальовані прикрасами переважно рослинного характеру (модними квітами, тюльпанами і т. п.).

До предметів, які служили для укладання та зберігання різних речей і продуктів, належать також «лади» або тзв. «пайструны» (на муку), що стояли переважно в коморі, а також засіки («сусікы») на зерно, ставлені в сінях, на горищі і т. п.

З дрібних предметів потрібно згадати ще сільнички, ложники, полніці, мисники тощо, які мають (особливо сільнички та ложники) дуже різноманітні форми.

Для укладання різних речей народ використовував також простір під стелею. В старших хатах ще й сьогодні можна знайти залишки тзв. «грядок», конструктивно з'єднаних із зрубом. «Грядкы» служили для відкладання корит та інших речей, сушіння дров тощо. До сволоків прикріплювали й різні жердки («вішална на шмаття», «грядкы», «дрючкы») для розвішування речей хатнього та особистого вжитку, одежі, сушіння кукурудзи і т. п.

Крім вищезгаданих предметів для укладання та збереження різних речей, використовували для цього й поздовжній сволок стелі, піч, стіни, кутки і т. п.

Вагому частину народного будівництва українців Східної Словаччини становлять будівлі господарського призначення. Заняття населення переважно сільським господарством (вирощування зернових, годівля великої рогатої худоби, розводжування дрібних свійських тварин та домашньої птиці) вимагало також відповідних приміщень та окремих будівель.

Такі будівлі та приміщення робилися для охорони тварин від несприятливих природних умов, зосереджування кормових і харчових продуктів, їх опрацювання, відкладання сільськогосподарського реманенту і різних інших речей, якими люди користалися при забезпечуванні найнеобхідніших денних потреб.

До приміщень та будівель, що служили для охорони тварин від несприятливих природних умов, належить передусім хлів («стайня», «станя») для великої рогатої худоби.

У старших однотрактних господарств хлів будували під одною покрівлею з житловою частиною хати — зразу за коморою по поздовжній осі будівлі (хата № 51 в селі Руський Потік, хата № 43 в селі Руська Бистра і т. п.). Хлів у процесі вдосконалення життєвого середовища (віддалення неприємного запаху) в однотрактних господарствах новішої дати пересувають аж за стодолу, яка вже безпосередньо нав'язувала на житлову частину будівлі («господарство № 170 в селі Ладомирова). У тих випадках, де терен не дозволяв будувати господарські приміщення в одному тракті із житловою частиною, будували господарську будівлю відокремлено. В такій господарській будівлі знаходиться, крім інших приміщень, також хлів. У західних областях регіону (на Спиші) будовання таких будівель («стодол») відокремлено від житлового будинку стало правилом. Крім «стодолы» та «причулку», в цій будівлі знаходився також хлів.

Майже в кожному господарстві зустрічаємо також різні інші приміщення та менші будівлі. Вони розташовані вільно на дворі, часто прибудовані до головної будівлі і служать для дрібних свійських тварин та домашньої птиці. Нерідко вже самі назви свідчать про їх функціональне призначення. Між них належать, наприклад, різні хлівчики для свиней (називають їх ще «кутець», «кутчик», «куча», «хлівча», «кучка», «стаянка», «стаєнки»). Такий хлівчик часто поміщено в одному із кутків хліва для худоби — цей спосіб забезпечує для тварин чим більше тепла. Ці хлівчики збито переважно із залишків будівельного матеріалу.

Для курей служили тзв. «курники». Знаходимо їх здебільшого над вищезгадуваними хлівчиками для свиней. Місце для курей часто відводилося в одному із кутків сіней (під драбиною, що вела на горище); кури сідали також просто на драбині. Іноді прикріплювалися до стелі сіней різні жердини, на які сідали кури. В західних селах — Якуб'яни, Великий Липник і т. п. — місце для курей було під тзв. «припецком» — частиною печі у сінях. В минулому, за інформаціями старших людей, майже в цій області дрібні свійські тварини та кури, під час великих морозів охороняли в жилому приміщенні (під припічком, наприклад, відводилося місце для курей, під постіллю — для ягнят і т. п.). Кози та вівці мали своє місце у хліві (разом з великою рогатою худобою) або, коли їх було більше, робили для них окремі прибудови — «вівчарні», для кіз — «стаянки» тощо.

Воли, коні та корови були в сільському господарстві не тільки тягловою силою, але й засобом харчових продуктів та сировини для виготовлення одягу, взуття і т. д. Для «худобини» заготовлювали на зиму запаси сіна, соломи та інших кормів. Все це вимагало просторих приміщень та окремих будівель. Це в однаковій мірі стосується також заготовлі на зиму харчових продуктів для людей.

Для укладання сіна та соломи народ використовував горище, особливо тзв. «плянтру» («подрю»), тобто місце над боїском, а також простори над хлівом. Місце на горищі над житловим приміщенням служило переважно для засіків («сусіків», «кадобів», «кошів» і т. п.), в яких зберігали зерно тощо. «Сусіки» та «кадобы» знаходимо також у сінях, іноді в боїску або просто на «піцкіні» під хатою. Крім цього, на горищі знаходило своє місце також різне знаряддя для опрацювання льону та конопель, як і інші предмети. На різних жердинах, прикріплених до лат або стропил, вішали кукурудзу і т. п. Пашу та підстилку під худобу (сіно, полову, листя, солому) укладали також в плетених (рідше — рублених або збитих з дощок) притулах поза цілою хатою чи її частиною. Притули були криті продовженням схилю покрівлі і називають їх по-різному — «пелевен», «пелевник», «половник», «причулок», «котинець», «плетарь», «загата» і т. п. Такі притули служили, крім іншого, також і для утеплення будівлі з тилового боку.

Сіно та солому, зокрема невимолочені снопи зерна, укладали також у спеціальних приміщеннях господарської частини хати або окремої господарської будівлі. Це т. зв. «перило», «стодола», «пелевня» тощо і являється собою замкнуту кліть з віконцем в одній із стін. Крім цього приміщення, в багатьох господарствах зустрічаємо ще й друге приміщення, в якому

молотили збіжжя. Тут знаходив своє місце також віз (якщо не стояв у спеціальній «шопці») та інший сільськогосподарський реманент. Це друге приміщення називають «боїском», але й «стодолю», «пелевнею».

Вартий уваги той факт, що такі народні назви, як «пелевня» та «стодола», мають в різних місцевостях області різне значення. Приміщення, в якому, крім іншого, молотили збіжжя, на Снинщині називається «пелевня» (Кленова, Ладомиров). В деяких селах на Лабірщині приміщення цього призначення називається «боше», «бойше» (Збійне, Гум. Рокитів), а далі на захід воно позначається терміном «боїско». В околиці Бардієва (Ниж. Тварожець, Снаків, Луків) таке приміщення називають «стодолю». Терміном «стодола» позначають також цілий господарський будинок, побудований відокремлено від житлового будинку. На Свидниччині терміном «пелевня» та «стодола» позначають приміщення, прибудоване ззовні до «боїска», в яке через віконце прямо з боїска укладали невимолочені снопи, сіно та солому. На Снинщині таке приміщення називається терміном «перило». на Бардіївщині та Старолубов'янщині має назву «причулок».

Крім згаданих вже приміщень для укладання кормів, зустрічаємо в багатьох господарствах також різні інші вільно розташовані на дворах споруди. Називають їх «обороги». В досліджуваній області зустрічаємо два типи оборогів:

1. обороги із рухомою покрівлею — поширені на Снинщині;
2. обороги із стабільною покрівлею — поширені на Свидниччині та Бардіївщині (називають їх ще й «сінарні»).

Цікаві обороги з рухомою покрівлею. Вони являють собою чотири вертикальні стовпи з рухомою чотирикрилою покрівлею, яка, залежно від кількості сіна, соломи тощо, опускалася нижче або підіймалася вище.

Зерно та картопля в житті селянина — його щоденний хліб. Як ми вже згадували, зерно зберігали у спеціально для цього виготовлених засіках («сусіках»), змайстрованих на спосіб покривання гонтом, а також в різних кадовбах. В селах Уличсько-Ублянської долини ще й сьогодні можна на горищах будівель знайти плетені коші («куш»), вимазані зсередини м'яким глини і полови, виготовлені у формі короба або зрізаного конусу. Таким способом зберігали зерно бідніші селяни в областях, де родючість ґрунту була нижча (на Снинщині). Заможніші селяни, які мали більше зерна, будували для цього тзв. «сипанці» (в околиці Межилаборець називають їх також «коморы», «комірky»). Сипанці — самостійні будівлі, вільно розташовані в господарському дворі. Поширені вони особливо на Свидниччині та Бардіївщині, де мають оригінальну рублену конструкцію із склепистим закінченням вгорі. Ззовні в зрубинах сипанця позабивані вузькі дранки, щоб краще трималася глина, якою обмазували його. Покрівля на такому сипанці не з'єднана конструктивно із зрубом і в разі пожежі її легко було скинути.

Зерно в таких сипанцях сипали до збитих із дошок засіків, які називаються «перяйкы», «перегороды» або «перерубкы». На горищі сипанця («подику») зберігали різні м'ясні продукти (сало, ковбасу, шинку і т. п.), які підвішували до верхніх зрубин склепіння. На «подику» відкладали також різне знаряддя: коловроть, «щіть», «потақ» і т. п.

В досліджуваній нами області є кілька способів зберігання картоплі. Найпримітивніший — зберігання картоплі в жиллому приміщенні («аби

не померзла»). В наших селах ще й сьогодні (правда, в дуже рідкісних випадках) в жилу приміщенні можна зустріти яму на картоплю. Така яма на Снинщині називається «рупа». В селі Улич--Криве (№ 22) нам довелося бачити подібну «рупу» під ліжком у кутку між фронтальною та тиловою стінами (розміри: довжина 215 см, ширина 136 см, глибина 200 см). Ліжко стоїть на букових дошках, якими яму прикрито. В тому ж селі (№ 84) «рупу» викопано вздовж цілої фронтальної стіни. Подібні ями зустрічаються також у сінях (Якуб'яни № 139—140). В минулому столітті частину картоплі, майже в цілій області, зберігали найчастіше під ліжком. Решта картоплі була в коморі. Але наприкінці минулого та на початку нашого століття комора поступово набула іншого характеру. Замість картоплі зберігалася тут вже мука, стояла бочка капусти, скриня з одягом і т. п. Іноді комору переробляли на малу кімнату, у яку поселяли молодих, у зв'язку з чим в господарському дворі стали будувати окремі складові об'єкти.

Спочатку картоплю укладали у тзв. «копы» — мілкі округлі ями, де картоплю накривали соломою або папороттю і присипували глиною. Яма прямокутної форми називається «брадлом».

Більш розвинутою формою такого способу зберігання картоплі є ями із спеціально для цього виготовленою двосхилою стрішкою. Такий об'єкт називають «діл», «долик», а також «рупа» чи «яма». В останньому часі будують вже «півниці» — муровані або склеписті об'єкти, кріті солем'яною, гонтовою (рідше дощаною) покрівлею або просто дерном чи камінними плитами.

Поширеним явищем є також півниці під іншими об'єктами (під хатою або під сипанцем).

В кожному господарстві важливе місце посідає вода. В минулому столітті лише в рідкісних випадках можна було в господарствах знайти колодязь. Такий колодязь знаходився лише біля школи, крамниці, а теж у заможніших селян. На запитання звідки люди брали воду, коли ще не були поширені колодязі, старші інформатори відповідають: «з ярку»; «з потока»; «з ріни»; «з ріки», «з камінців» (тобто з потоку, з річки). Сьогодні така вода вживається вже лише в крайніх випадках. Деколи в селі зустрічається джерело — «студник» або «студенька». Іноді такі «студники» поглиблюють і вставляють у них видовбані «кадлубы» («кадоби»).

В останньому часі по наших селах поширені муровані колодязі («студні») з рубленими цямринами та дощаним двосхилим прикриттям. Воду із таких колодязів беруть за допомоги тзв. «кюки» чи «кюбаки» — палиці з гаком на кінці, або за допомоги корби, при обертанні якої ланцюг або вірвовка з відром намонтується на вал. Іноді замість корби прикріплюють до вала колесо з воза. Зустрічається і журавель («журав» або «журавин»).

Накінець, згадаємо ще споруди господарсько-технічного призначення. До них належить передусім млин

Ще в минулому столітті майже в кожному другому селі існував водяний млин. Сьогодні знаходимо ще їх руїни, залишки, іноді про існування млина підказують тільки назви того або іншого поля. Так, наприклад, поле нижче села Велькріп називається «Млинарська загорода»; частина поля між селами Папин та Ниж. Яблінка називається «Гамры»; поле нижче села Шар. Мстраб'я називається «Надмлин» і т. п.

Млин майже завжди будували на відстані сотні метрів від села. Часто млин знаходився між двома населеними пунктами. Деякі млини (у селах Колбасів, Красний Брід, Строків, Курима, Лівов і т. п.) служили цілій околиці.

Млин становив лише частину млинарської садиби, яка складалася також із інших житлових та господарських будівель. Порівняно комплектна млинарська садиба збереглась ще у селі Боглярка (див. публіковані матеріали). Біля млина зосереджувалися далші господарсько-технічні споруди. Вони цікаві своїми простими, але дотепними та практичними механізмами на «водний погон». Були це різні сукновальні — «ступы» на биття «поставу», тобто матерії з овечої вовни (називають їх ще «фолюші»); «валила» на біління «поставу»; олійні «на збивання олію»; водяні пили тощо.

Все працювало на тому принципі, що русло води було спрямоване в дощані відкриті лотоки («буртниці») над круто нахиленим схилем, отже, вода самопливом з певної висоти допадала на водяне колесо з лопатками. Таким чином, водяне колесо на валі приводило в рух чи то вже обертові частини млина (камені), що перетерали зерно, або молоти, які своїми сильними ударами належно обпрацьовували коноплю, полотно тощо.

* * *

Народне будівництво українців Східної Словаччини вражає своєю простотою та практичністю. В усьому відчувається велика економічність і зручність. Будівлі роблено з погляду задоволення найелементарніших потреб побуту. Навіть сама обробка матеріалу відбулася в межах найпростіших операцій, які проводилися дуже простим інструментом: сокирою, свердлом та стругом. Пилка була не скрізь, бо є немало пам'яток дерев'яного будівництва без будь-яких слідів її використання.

Традиційність народного будівництва знаходимо й у житлі новішої дати. Хоч у будівництві з'явилися нові матеріали, народна традиція широко використовується і при спорудженні сучасних типів помешкання — у способі побудови, конструктивних прийомах, плануванні житла і т. п. Отже придбаній віками досвід народу знаходить своє широке застосування і зраз — розвивається, удосконалюється.

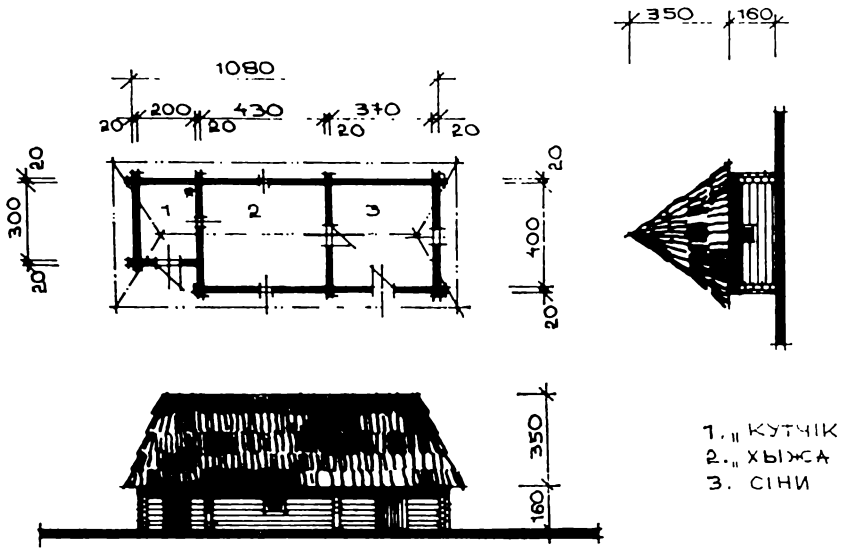
Нашим обов'язком є цей багатий досвід народу зафіксувати, передати майбутнім генераціям. Перед нами залишається завдання ґрунтовно дослідити народне будівництво українців Східної Словаччини, порівняти його із будівництвом сусідніх етнічних груп та народів, дати йому належну оцінку в народному будівництві взагалі.

Вже з вищесказаного бачимо, що наша народна архітектура має багато спільних рис, наприклад, з архітектурою лемків на польському боці, що можна легко спостерегти при слідкуванні польської етнографічної літератури. Іноді наша народна архітектура майже та сама, що у лемків на польській стороні. Це й зрозуміло, адже розходиться про одну лемківську область. Безпосереднє сусідство та взаємні стосунки мали вплив не лише на характер окремих деталей в народному будівництві, але спричинилися й до того, що в окремих випадках доходило до перебирання або спільного творення того чи іншого типу житла. У деяких наших селах, як ми вже вказували, знаходяться будинки, які побудовано в Польщі, і т. п.

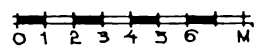
Ці спільні риси народної архітектури є й у народному будівництві інших народів, зокрема тих їх груп, які сусідують з українцями Східної Словаччини. Вже на даному етапі дослідження народного будівництва українців Східної Словаччини ясно, що в Карпатах воно має спільні риси з іншими етнічними карпатськими групами. Цей факт дозволяє говорити про карпатський тип народного будівництва взагалі.

В майбутньому буде потрібно детальніше простежити спільні та відмінні риси в українському народному житлі даної області, точніше окреслити границі поширення окремих типів народного будівництва, присвятити належну увагу різноманітності його варіантів.

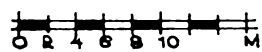
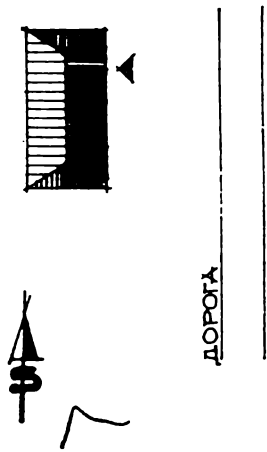
НОВОСЕЛИЦЯ № 5, окр. Гуменне
 Власник: ЮРІЙ БАТРОМІЙ
 Дата дослідження: 10/II-1971 р.

- 1. "КУТЧИК"
- 2. "ХИЖА"
- 3. "СІНИ"

РОЗТАШУВАННЯ

Курна хата («дымнянка») бідного селянина, побудована в середині села, орієнтована тиловою (поздовжньою) стіною до комунікації. Хата вже стоїть пустою, знаходиться в аварійному стані. Власник хати переселився в Кошиці. Хату побудовано в першій половині минулого століття.

Житло двокамерне — жила приміщення («хыжа») та сіни.

Піч стоїть у кутку жилого приміщення вправо від дверей. Гранчаста основа печі виготовлена із глини. Розміри печі: 145 x 105 см. Дим з печі вільно розходився по приміщенні, частково відводився отвором над дверима («дымник») у сіни. «Дымник» обертається на дерев'яному кілку у отворі над дверима, який утворено вирізанням зрубину по ширині дверей.

В усіх трьох зовнішніх стінах жилого приміщення вставлено по одному вікні (40 x 40 см). Вікна рухомі — рухаються в дерев'яних лиштвах («лайснях»).

Будівля рубленої конструкції. Будівельний матеріал — бук.

До жилого приміщення з вужчої сторони будівлі додатково прибудовано хлівчик для свиней («кутчик»).

Долівка в обох приміщеннях глиняна. Вздовж трьох стін жилого приміщення (крім фасадної) знаходяться попід стелею т. зв. «грядкы» (круглі жердини), конструктивно з'єднані із зрубом. «Грядкы» служили для відкладання корит, сушіння дров і т. п.

Стеля в жиллому приміщенні виготовлена із грубо опрацьованих (колотих) дощок. Стелю підтримує поздовжній сволок («мештерниця»). Сіни — без стелі. Стіни жилого приміщення з обох сторін обмазані глиною, побілені.

Покрівля кроквової конструкції, чотирискхила, солом'яна.

1. Новоселля № 5. Курна хата — дымнянка. Фотоархів МУК.

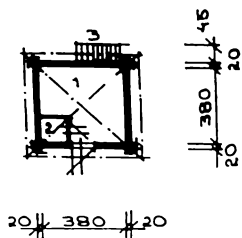

2. Новоселля № 5. Піч у курній хаті. Фотоархів МУК.

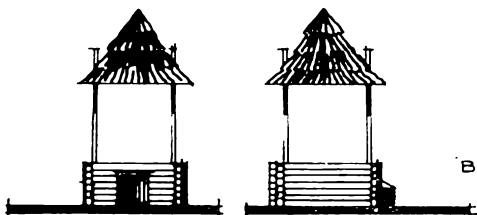
3. Новоселця № 5. Оборіг у комбінації з хлівом. Фотоархів МУК.

НОВОСЕЛИЦЯ № 95, окр. Гуменне
 Власник: ФЕДІР ДОВГУН
 Дата дослідження: 15/IX-1971 р.

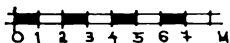

ЛЕГЕНДА: 1. ХЛІВ.
 2. КУТОЧОК
 ДЛЯ КІЗ
 3. КУРНИК

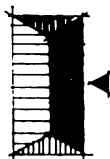
ПЛАН

ВИГЛЯД

РОЗТАШУВАННЯ

Г ДРОГА

Оборіг («воборог») у комбінації із хлівом — тимчасова господарська будівля, побудована наприкінці другої світової війни. Подібні будівлі почали в селі будувати в 1945 році, коли вигоріла середина села, що було виходом із скрутного становища.

Хлів під оборогом, побудовано рубленою конструкцією. Смерсковий зруб обмазано жовтою глиною. Поміст у хліві дерев'яний («помуст»). Стелю виготовлено із круглих тонких березових жердин, устелених густо одна біля другої.

Стрішка чотирихила з квадратною основою, отже всі чотири схили збігаються до однієї точки. Стрішка рухома (посувалася нижче або вище залежно від кількості сіна).

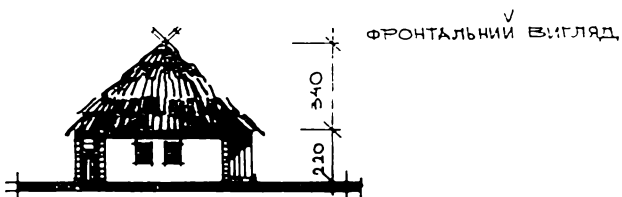
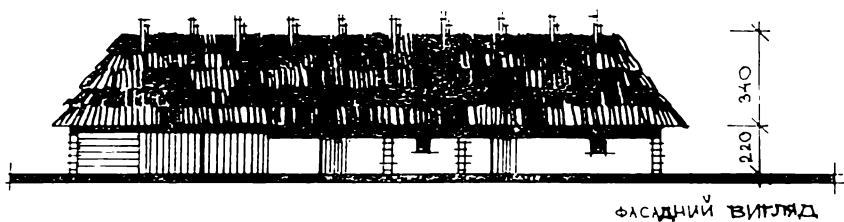
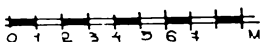
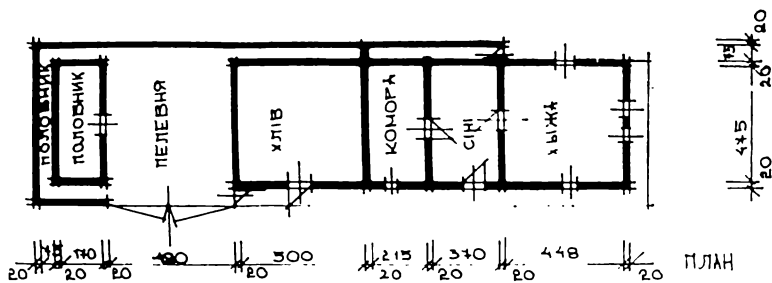
У лівому кутку хліва виділене за допомоги дощок місце для кіз («кутчик»).

У хліві в часі дослідження стояли коні. Взад до хліва прибудовано курник.

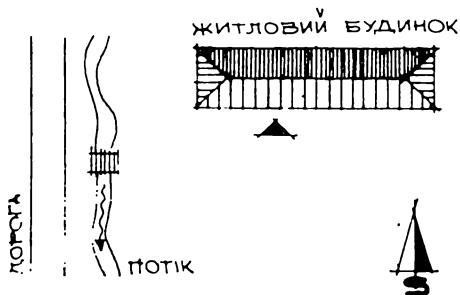
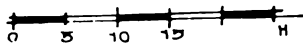

4. Повоселиця № 95. Господарства Федора Довгуна. Фотоархів МУК.

РУСЬКА БИСТРА № 43, окр. Гуменне
 Власник: МИХАЙЛО ГУБАНЕЦЬ
 Дата дослідження: 16/ХІ-1971 р.

РОЗТАШУВАННЯ

Однотрактний тип господарства, яке складається із житлової частини (жиле приміщення, сіни, комора) та господарської (хлів, пелення, половник). Обидві частини знаходяться під спільним дахом. Будівля розташована на середині села, орієнтована вужчою (домінуючою) стіною перпендикулярно до комунікації та паралельного з нею потічка, що тече між двома рядами будинків. Житлова частина сьогодні служить вже тільки для господарських цілей власника, який побудував собі нове житло. Власник згоден старий будинок продати. Житло, не дивлячись на менші переробки, є в порівняно хорошому стані. Господарство побудоване бідним селянином біля 1890 року. Перед 20 роками і вікна (крім вікна в тилевій стіні) були частково збільшені.

Будівельний матеріал: бук.

Конструкція: рублена.

Долівка в усіх приміщеннях будинку, крім хліва, глиняна. У хліві поміст («помуст») змайстровано із колотих дощок. Стеля в жилому приміщенні виготовлена також з колотих букових дощок, настелених на трьох сволоках («фульовках»), під якими знаходиться поздовжній сволок («мештерниця»).

Вхід у жиле приміщення частково перероблений — двері збільшені за рахунок зниженого порогу. Старі двері (однодільні) знаходяться на горіщі. Двері у сінях збережені в первісному стані. Замок на дверях — посувний зубчастий запор («засув»), який відмикали серпом. Конструкція дверей скріплена дерев'яними кілками. В нижній правій частині дверей зроблено малий чотирикутний отвір, що служив входом для курей.

Стіни житлової частини зсередини і ззовні, стіни хліва ззовні обмазані глиною і побілені.

Піч знаходиться в кутку жилого приміщення — біля дверей. Основа печі глинобитна, гранчастої форми. Дим з печі відводився у сіни з допомогою спеціального устаткування («кобылки» та «цівки»). Кобылка (вертикальна частина згаданого устаткування) зготовлена із скал, а цівка (горизонтальна частина) виплетена з ліски. Дим розходився по сінях та по горіщі. В 1941 р. піч було зменшено.

Перед фасадною стіною будівлі на виступаючих кінцях спідніх зрубів зладжено букову лавку, яка грубо опрацьована сокирою вздовж жилого приміщення.

Горище над стіною, що відокремлює жиле приміщення від сіней, перегороджено ліськовою (плетеною) стінкою, яка так і називається -- «ліса». На середині ліси знаходяться двері. В просторах горища над жилим приміщенням знаходяться дерев'яні засіки («сусікы») із запасами зерна.

Покрівля будівлі кроквової конструкції, чотирисхила, солом'яна.

5. Руська Бистра № 43. Хата Михайла Губанця. Фотоархів МУК.

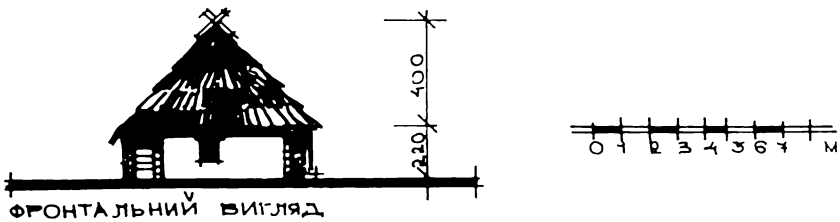
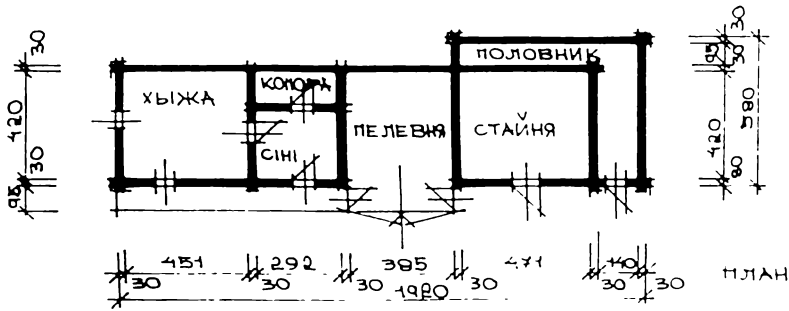

6. Руська Бистра № 43. Фрагмент хати — в'язаня зрубу. Фотоархів МУК.

7. Руська Бистра № 43. Печ у жилому приміщені. Фотоархів МУК.

У Л И Ч — К Р И В Е № 22. окр. Гуменне
 Власник: ВАСИЛЬ ДУДА
 Дата дослідження: 10/II-1971 р.

Житло з господарською частиною під спільною стріхою — однокімнатний тип господарства, яке належало бідному селянинові. Господарство побудоване в середині села, орієнтоване фасадною (ширшою) стіною до комунікації, що тягнеться поміж двома рядами будівель. Переважну більшість будівель в селі орієнтовано фронтальною стіною до комунікації. Будівля № 22 є найстаршою в селі (інформатори похилого віку твердять, що будинок побудований перед 200 роками). Не дивлячись на це, господарство й досі в хорошому стані. Житлова частина будівлі трикамерна («хыжа», с'ни, комора). Комора витворена тим способом, що задня частина сіней відділена стінкою від передньої і виконує функції комори. В одному тракті і з житловою частиною будівлі знаходяться під спільним дахом «пелевня», «стайня» та «половник».

Будівлю побудовано рубленою конструкцією з букових та березових кругляків так, що по обидва боки по цілій висоті кутів будівлі залишено остатки зрубин.

Долівка в усіх трьох приміщеннях житлової частини глинобитна і на 20 — 30 см нижча від рівня подвір'я.

Стеля над жилим приміщенням виготовлена із товстих колотих дощок. Цілу стелю підтримує один поздовжній сволок. Стеля обмазана жовтою глиною.

Стіни житлової частини всередині і ззовні, стіни хліва ззовні обмащені глиною і побілені.

В усіх трьох зовнішніх стінах жилого приміщення є по одному вікні (розміри вікон: у фасадній та тилевій стінах — 51 x 54 см; у фронтальній — 52 x 48 см). Розміри дверей в жилому приміщенні 160 x 84 см.

Піч знаходиться в кутку жилого приміщення біля дверей. Основа її виготовлена з глини. Дим з печі відводиться над комору за допомогою спеціального устаткування, виплетеного з ліски і вимазаного глиною а з комори через тзв. «сліпої струбленої коминча» йшов на горище.

В жилому приміщенні понад піччю вздовж стіни (яка відокремлює жиле приміщення від сіней) та вздовж фронтальної стіни первісно були тзв. «грядкы» (товсті жердини, конструктивно з'єднані із зрубом). Нині збереглися лише їх остатки. «Грядкы» служили на сушіння дров, відкладання корит і т. п.

У кутку жилого приміщення, між фронтальною та тиловою стінами, викопано яму для картоплі («рупа на тропакы»). Яму прикрито буковими «дочками», на яких стоїть ліжко. Розміри ями: довж. 215 см; шир. 136 см; глиб. 200 см.

Покрівля будівлі чотирихила, солом'яна, кроквової конструкції.

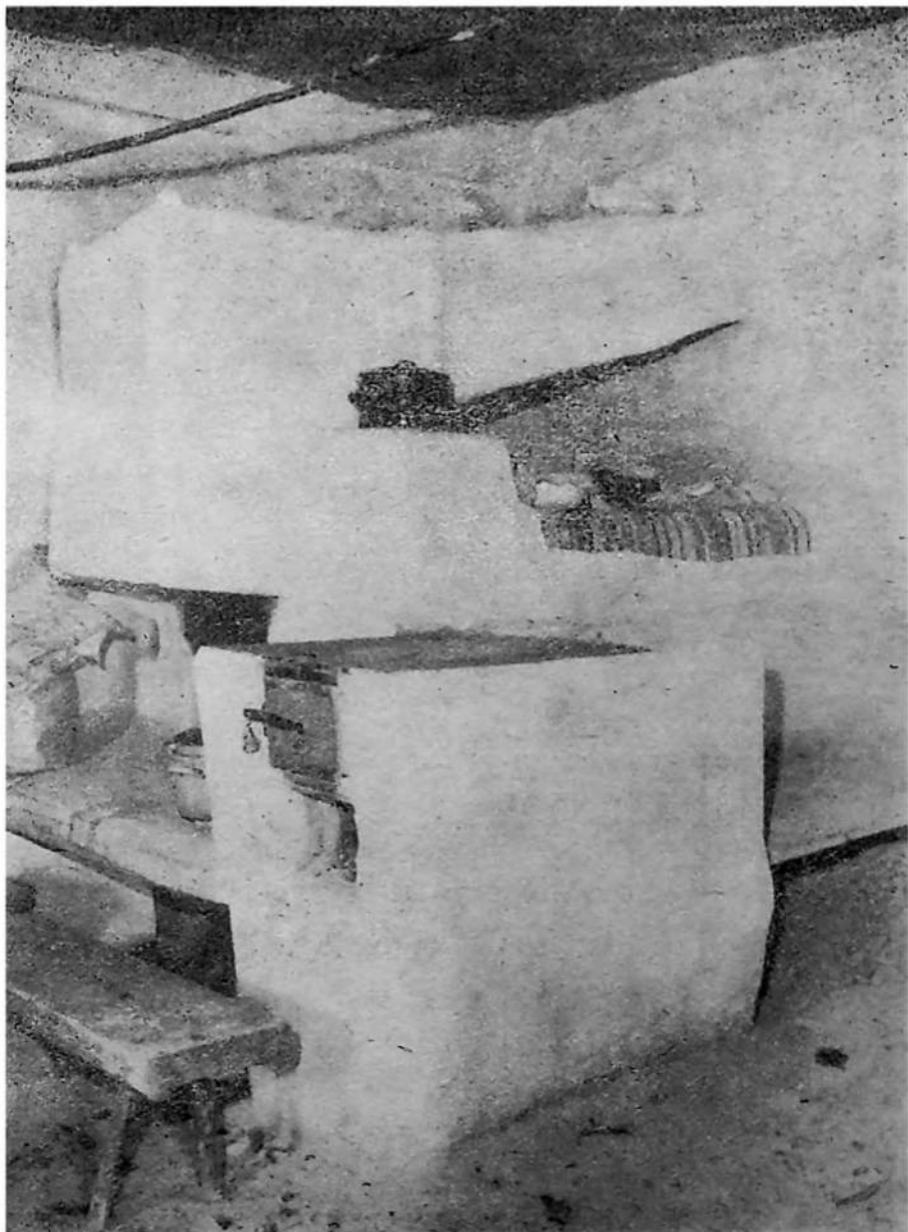

3. Улич-Криве № 22. Фронтальний вигляд хати Василя Дуди. Фотоархів МУК.

9. Улич-Криве № 22. Господарство Василя Дуди. Фотоархів МУК.

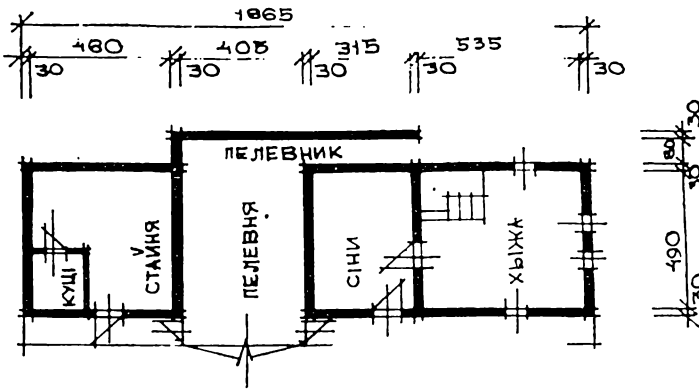

10. Улич-Криве № 22. Пич у жилому приміщенні. Фотоархів МУК.

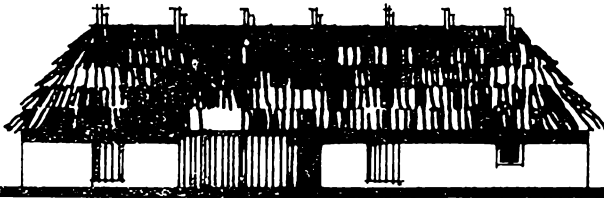
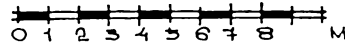

11. Улич-Криве № 22. Фрагмент хати — в'язання зрубу. Фотоархів МУК.

ЛАДОМИРОВ № 170, окр. Гуменне
 Власник: МИХАЙЛО МАЛЬЧАК
 Дата дослідження: 14/XI-1971 р.

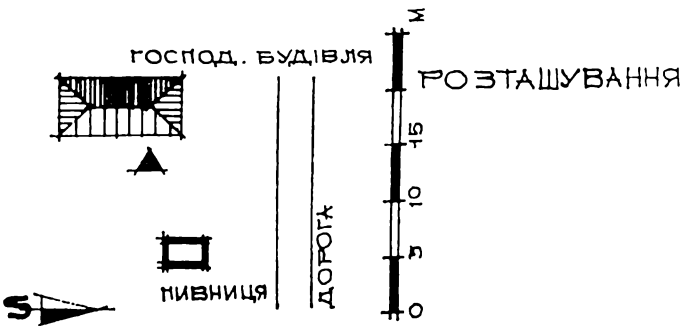
ПЛАН

ФАСАДНИЙ ВИГЛЯД

ФРОНТАЛЬНИЙ ВИГЛЯД

Однотрактний тип господарства, що розташоване вільно в природі на вищньому кінці села, який і без того значно віддалений від середини села. Власник твердить, що хату побудовано перед 150 роками. Під однією стріхою із двокамерною житловою частиною господарства («хыжа» та сіни) знаходяться також і два господарські приміщення («пелевня», «стайня»).

Будівлю побудовано рубленою конструкцією із букових кругляків («на вугла») так, що кінці зрубин ззовні стирчать по обидва боки по цілій висоті кутів хати.

Покрівля кроквової конструкції, чотирискіла. Покрівельний матеріал — солома.

Стіни житлової частини з обох боків, стіни стайні ззовні вимазані глиною та побілені. Долівка в усіх приміщеннях глинобитна. Стеля в жилому приміщенні виготовлена із колотих дощок. Підтримує її поздовжній сволок («мештерниця»). Стеля обмазана глиною, а над господарськими приміщеннями (тзв. «подря») являє собою настелені товсті жердини.

Попід хату для кращої ізоляції будівлі з фронтальної та фасадної сторін знаходиться тзв. «пудваліна».

Двері в жилому приміщенні поновлені (розміри 92 x 160 см).

Піч знаходиться в кутку жилого приміщення біля дверей. Гранчаста основа печі бита з глини (розміри 212 x 180 см). Дим з печі відводиться за допомогою спеціального устаткування («кафель» та «цівкы») у сіни. «Кафлі» та «цівка» виготовлені з камінних плит. До печі додатково прибудовано «шпаргет» (залізна плита). Дим розходився по сінях та по горищі.

Горище над стінками, що відокремлюють сіни від дальших приміщень, перегороджене плетеними з ліски перегородками (така перегородка називається «плут»). У перегородці над стіною, що відокремлює сіни від жилого приміщення, вставлені двері, які замикаються на колодку. Простір горища над жилим приміщенням відведено для засіків на зерно — «сусіків» (в часі дослідження їх знайдено п'ять).

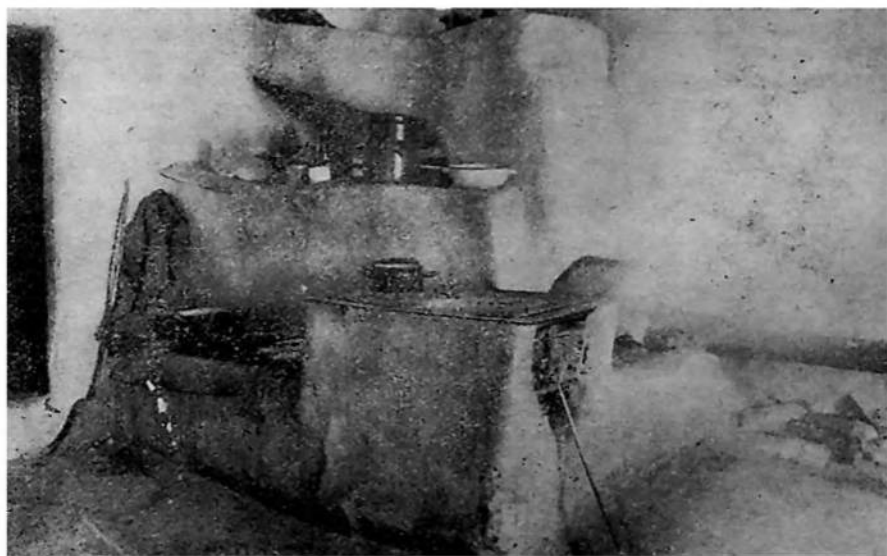
У стіни жилого приміщення вставлено чотири вікна: два у фронтальній (60 x 62 см), одне у фасадній (60 x 62 см), одне у тильовій (56 x 65 см) стіні. Всі вони дводільні, складаються із шести «вучок» (шибок).

У кутку жилого приміщення, між фасадною та фронтальною стінами, стоїть типовий для цієї області стіл із товстою відсувною кришкою, підставка («стуловина») якого виготовлена у вигляді коробки. За столом знаходиться «шафарня» без спинки та дерев'яні лавки на дерев'яних підставках. У сінях знайдено два «сусікы на ряндя» (одяг) з «вершниками» (віками), як і жорна (млинець).

Біля хати побудовано тзв. «рупу» на «тромаки» — яму для картоплі криту солом'яною стрішкою (розміри — шир. 150 см; довж. 150 см; глиб. 100 см).

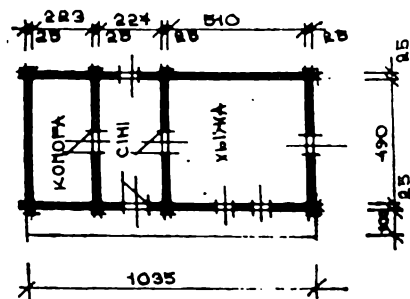

12. Ладомиров № 170. Хата Михайла Мальчака. Фотоархів МУК.

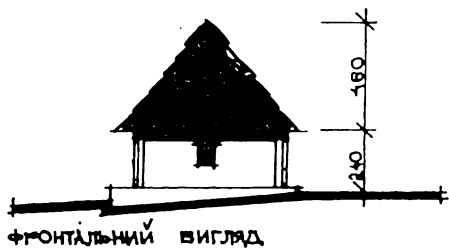

13. Ладомиров № 170. Печ у жилому приміщені. Фотоархів МУК.

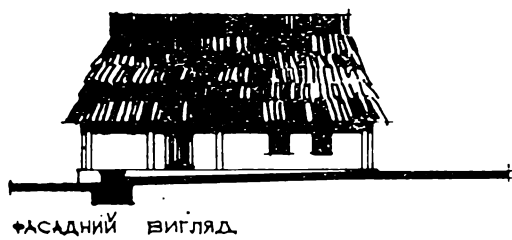
К Л Е Н О В А № 132, окр. Гуменне
 Власник: ІВАН КОБАН
 Дата дослідження: 11/II-1971 р.

ПЛАН

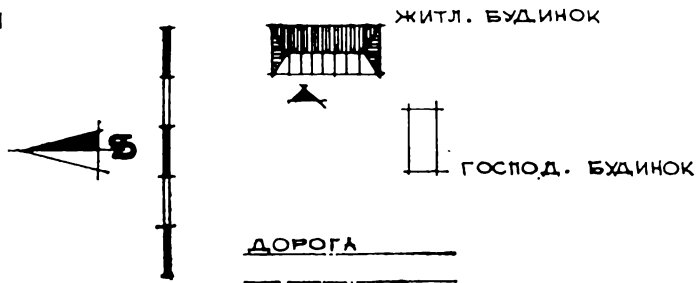

ФРОНТАЛЬНИЙ ВИГЛЯД

ФАСАДНИЙ ВИГЛЯД

РОЗТАШУВАННЯ

Кутовий тип господарства, що складається із двох будинків. Господарство побудоване в середині села, віддалене приблизно 100 м від дороги, яка йде паралельно з потічком між двома рядами переважно однократних господарств.

Житловий будинок орієнтований ширшою (фасадою) стіною до комунікації, господарський будинок — під прямим кутом до нього.

Господарство побудоване в другій половині минулого століття (коло 1870 року). Власник планує будувати нове житло (має вже куплений будівельний матеріал).

Житловий будинок трикамерний («хыжа, сіни, комора»). Під коморою знаходиться мурована склеписта пивниця, вхід до якої веде з фасадного боку.

Господарський будинок стоїть відокремлено від житлової частини господарства. В плані господарського будинку такі приміщення: «шопка», «стайня», «пелевня» та «перило».

Будівлі побудовано рубленою конструкцією з букових кругляків так, що по обидва боки кутів по цілії їх висоті були залишені частки зрубин. Ці не однакової величини частки на житловому будинку додатково зрівняні, обмазані глиною і побілені. Стіни господарського будинку, крім хліва (ззовні), залишені в натуральному вигляді.

Покрівля на обох будівлях солом'яна, чотирсхила, кроквової конструкції. Стропила («рогы») букові. Стропила попарно з'єднані т.зв. «бантами». Лати вільхові. Конструкція даху скріплювана дерев'яними кілками.

Долівка в усіх трьох приміщеннях житлового будинку глинобитна.

Стеля в жиллому приміщенні виготовлена з ялинових дощок. Дощки настелені на трьох поперечних сволоках («фульовках»), які підтримує поздовжній сволок («геренда»).

Двері в житловому будинку збережені в первісному стані (з дерев'яними замками). У сіни ведуть два входи. Розміри дверей у фасадній стіні: 150 x 90 см; а у тиловій: 145 x 75 см.

Вздовж фасадної та фронтальної стін будинку знаходиться т.зв. «пудвалина» — підмуровка із скал — обрамлена брусами.

У фасадній стіні жиллого приміщення вставлені дві вікна (розміри 58 x 63 см), у фронтальній одне (розміри 56 x 64 см). Вікна дводільні, складаються із шести шибок («вучок»).

Піч бита з глини. Місце її в кутку жиллого приміщення між тиловою та тією стіною, що відокремлює сіни від «хыжы». Дим відводиться у сіни лісковою вимазаною глиною, т.зв. «цівкою», а звідти через «сліпий комин» у формі зрізаної піраміди виходив на горіще.

Традиційні меблі в жиллому приміщенні вже замінені модернішими.

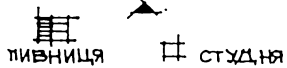
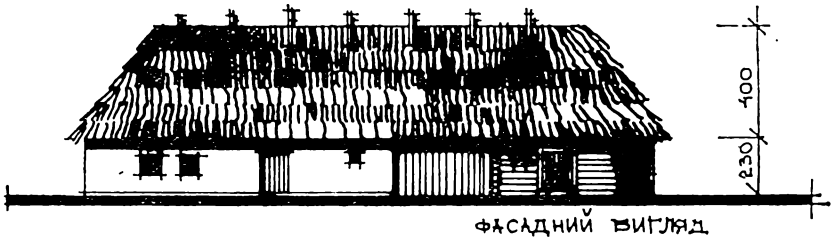
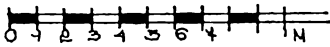
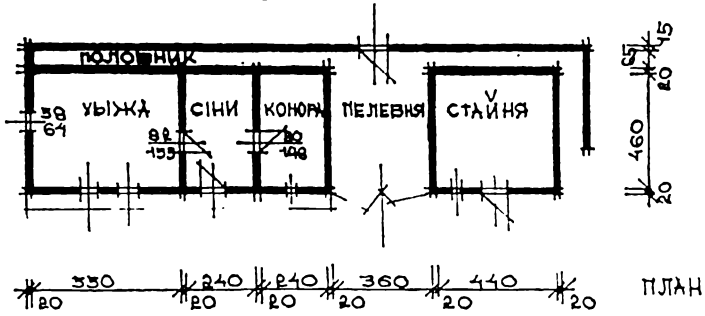
14. Кленова № 132. Житло Івана Кобана. Фотоархів МУК.

15. Кленова № 132. Фрагмент хати — вхід до пивниці. Фотоархів МУК.

ТОПОЛЯ № 11, окр. Гуменне
 Власник: ПЕТРО МАГУРА
 Дата дослідження: 15/IX-1971 р.

ДОРОГА

ПОТІК

РОЗТАШУВАННЯ

Однотрактний тип господарства, яке розташоване в середині села і орієнтоване поздовжньою фасадною стіною до комунікації. Під спільним дахом з трикамерною житловою частиною («хыжа», сіни, комора) в одному тракті по поздовжній осі будівлі знаходиться її господарська частина («пелєвня», «стайня», «половник»).

За будівельний матеріал для побудови господарства було використано матеріал старої «вуглярської» хати, що стояла під лісом на кінці села. Ця хата була побудована з вільхи, бука та берези. Хату розібрали в 1919 році і побудували з неї будівлю рубленої конструкції.

Стеля («повала») в жиловому приміщенні виготовлена з ялинових дощок. Стеля ступінчаста, залишена в натуральному вигляді. Цілу стелю підтримують три поперечні букові сволоки («фульовкы») та один поздовжній («геренда»). Долівка усіх трьох приміщень житлової частини утримована з глини.

Покрівля солом'яна, чотирихвила, кроквової конструкції. Стіни інтер'єру та екстер'єру житлової частини обмащені глиною, побілені.

Піч, виготовлена з глини («битый пец»), знаходиться біля дверей у кутку жилого приміщення. Основа печі гранчастої форми; до неї у 1940 році прибудували плиту — «шпаргет». Розміри печі: довж. 168 см; шир. без плити 130 см; шир. плити 57 см. Дим відводиться у сіни за допомогою т.зв. «бабки» в задній частині печі (висота 38 см). Із сіней виходить через тзв. «сліпої комин» (рубленої конструкції) прямо на горище. У с'нях, над димовим отвором з жилого приміщення, знаходяться дві «грядкы» (жердичи), вони — для сушіння дров. В часі дослідження знайдено на них ліску, на якій сушать «планкы» (яблука). Вступні двері збережені у первісній формі з дерев'яним замком на посувний запор.

У жиловому приміщенні знаходиться хороший стіл, підставка («стулсвина») якого змайстровано у вигляді коробки, в ній зберігали різні харчові продукти. Передня стінка стола декорована різьбою (шестипелюстковими розетками). Відсувну кришку стола («стул») вже поновлено. Місце стола в куті, діагонально протилежному від печі. Вздовж фронтальної та фасадної стін жилого приміщення знаходяться лавки на дерев'яних підставках. Біля печі — мисник («талаш»).

При головному будинку вільно розташовані менші споруди — студня, пивниця, «будар». Цямрина студні рублена, крита дощаною двосхилою стрішкою. Стінки та стрішка «бударя» виплетені з ліски.

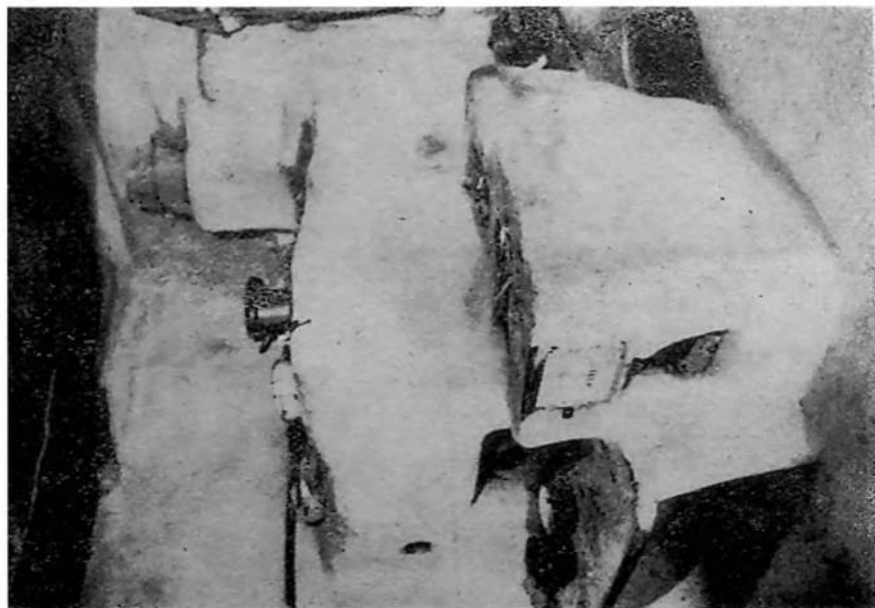
Власник живе у новій хаті. Стара хата служить для господарських цілей.

16. Тополя № 11. Хата Петра Магури. Фотоархів МУК

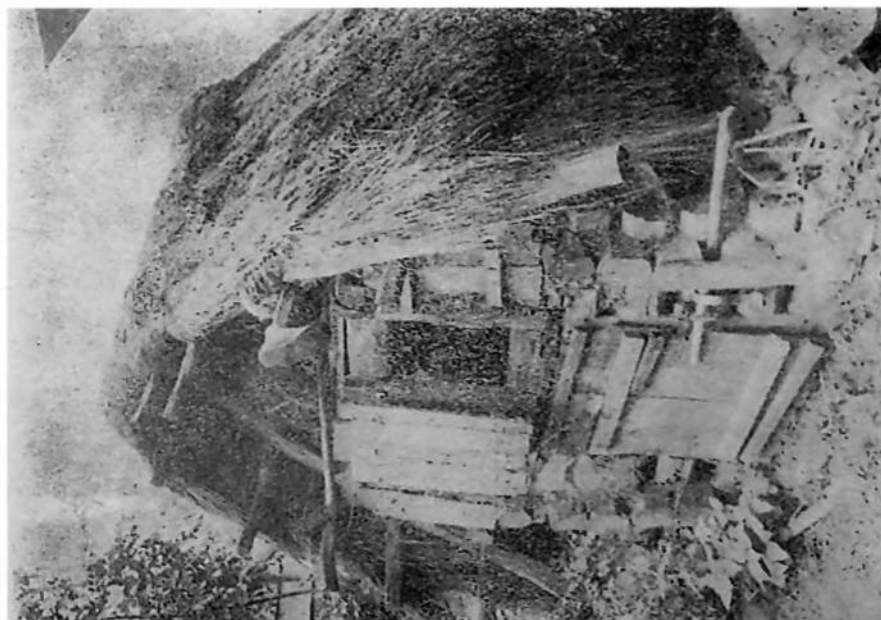
16. Тополи № 11. Колодезь. Фотоархів МУК.

17. Тополи № 11. Під у жилу приміщенні. Фотоархів МУК.

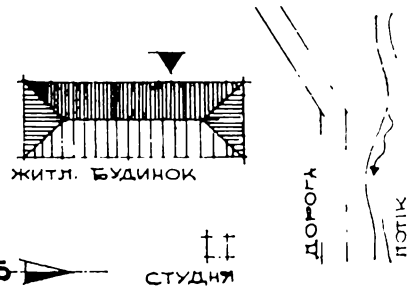
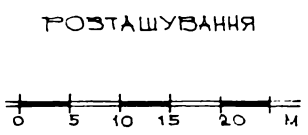
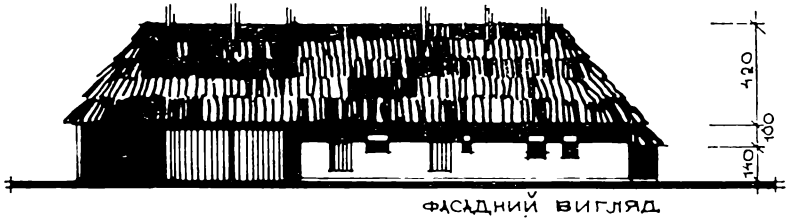
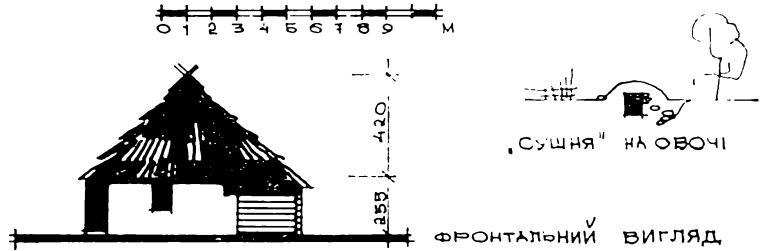
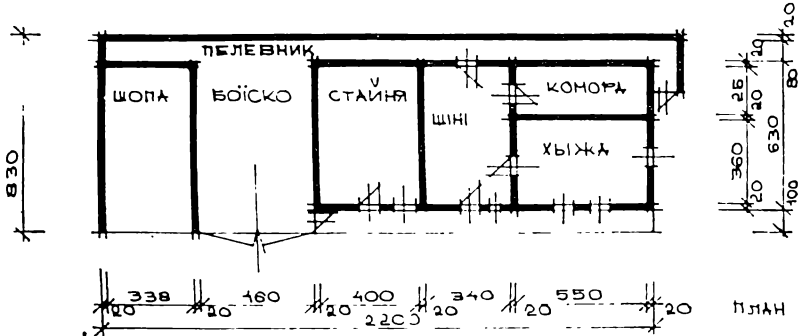

20. Тополя № 11. Клозет. Фотозрхів МУК.

19. Тополя № 11. Хлівчик у комбінації з курником. Фотозрхів МУК.

РІВНЕ № 31, окр. Свидишк
 Власник: ОЛЕНА КРАЛЬ
 Дата дослідження: 16/IV-1971 р.

Однотрактний тип господарства, побудованого бідним селянином приблизно 1870 року. Житлова частина будівлі трикамерна («хыжа», «шіни», комора). Комора знаходиться рядом із жилим приміщенням по ширині будівлі. Під спільною покрівлею з житловою частиною знаходиться господарська частина («стайня», «боїско», «шоча»). Вздовж тилової та частково фронтальної стіни будинку знаходиться «пелєвник», побудований стовповою конструкцією, виповненою горизонтальними брусами.

Сама будівля побудована рубленою конструкцією з ялинового матеріалу. Стіни зсередини та ззовні обмазані глиною, побілені.

Покрівля солом'яна, чотирихила, кроквої конструкції.

Стеля дощана (частково поновлена). Дощки настелені на трьох поперечних букових сволоках, під якими знаходиться поздовжній сволок («мештерниця»). Оскільки стеля над хлівом є нижче від стелі у жилому приміщенні, стеля над сіньми, що знаходиться між двома згадуваними приміщеннями, є коса. Стеля в коморі приблизно на 80 см нижча від стелі у «хыжі», а саме задля утеплення (щоб не померзли картоплі, подібно як і в хліві). Кінці сволоків, що підтримують стелю в коморі, стирчать під стелею в жилому приміщенні. На цих кінцях була поміщена полиця.

Долівка в усіх трьох приміщеннях глинобитна.

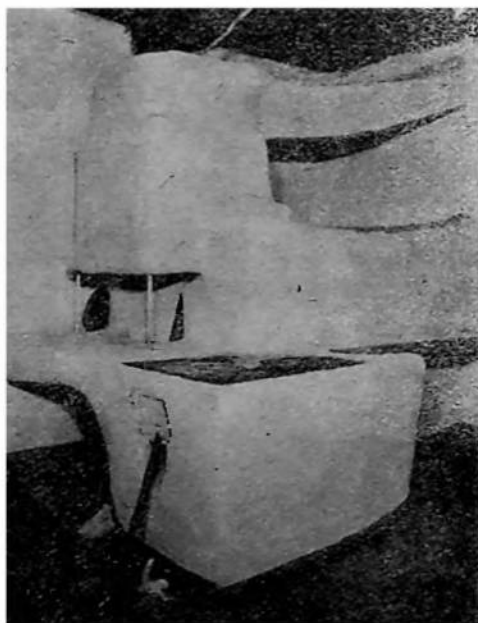
Піч знаходиться в жилому приміщенні, в кутку між тиловою стіною та сінькою, що відокремлює «хыжу» від сіней. Основа печі (245 x 196 см) виготовлена з глини та каміння. Дим з печі відводиться за допомогою спеціального устаткування (тзв. «кафля» та «цівкы») у сіни, а звідти, знову за допомогою плетеного комина, назовні. Піч має гранчасту форму. До печі прибудовано «шпаргет» (залізну плиту).

У жилому приміщенні вздовж двох домінуючих стін поміщено товсті дерев'яні лавки на дерев'яних підставках («ковбицях»). Ковбиці обмащено жовтою глиною, так само як і долівку. Інші меблі модерніші!

У цій хаті перед першою світовою війною була школа.

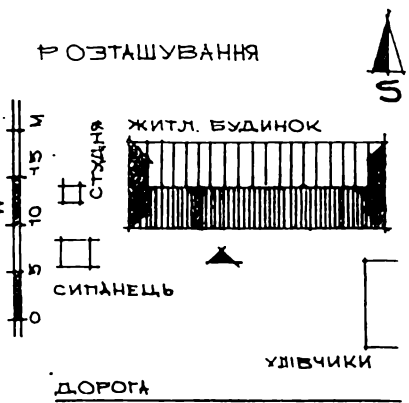
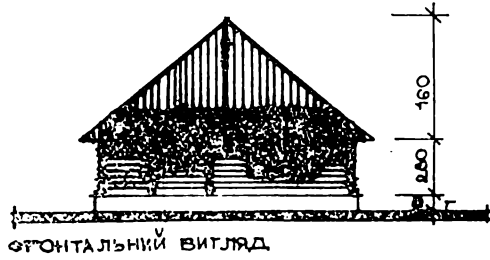
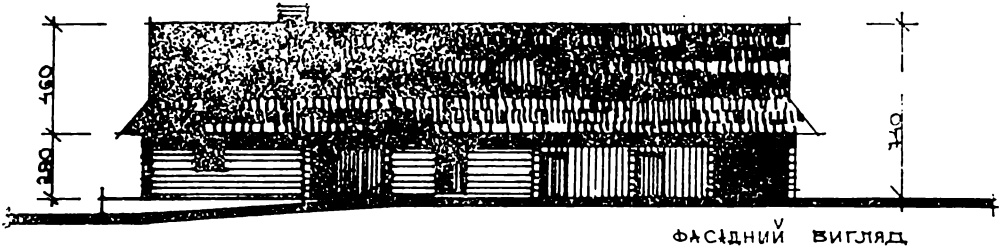
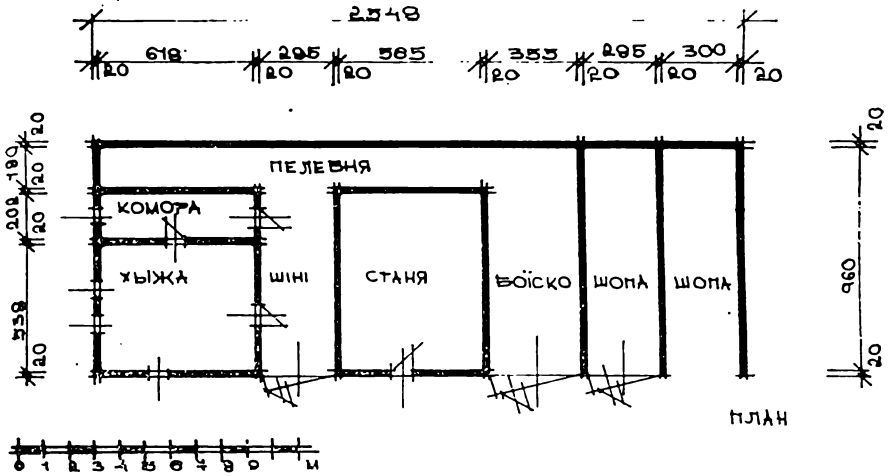
21. Рівне № 31. Хата Олени Краль. Фотоархів МУК.

22. Рівне № 31. Пич у жилому приміщенні. Фотоархів МУК.

Ц И Г Е Л К А № 16, окр. Бардіїв
 Власник: МИКОЛА ДУТКО
 Дата дослідження: 24/IV-1971 р.

Житло з господарською частиною під спільним дахом — однокотловий тип господарства. Належало бідному селянинові. Будівля до 1888 року стояла в селі Ріпка в Галичині (Польща). В 1888 році батько Миколи Дутка купив житло в д. бувшого власника, дав розібрати та перевезти у своє рідне село Цигелку, де його знову склали. Теперішній власник успадкував хату по батькові, зробив у ній багато переробок: додатково зроблено вхід у комору із жилого приміщення; після першої світової війни збільшені вікна; двері в жилому приміщенні поновлені; після другої світової війни в жилому приміщенні та в коморі було виготовлено дерев'яну долівку («дълі»); кругляки («зрубини») внутрі жилого приміщення були додатково отесані «топором»; стелю було також частково поновлено; первісно чотирихилний дах був після першої світової війни перероблений на двоххилний із дощаними фронтонами.

Житлова частина хати трикамерна («хыжа», «шіни», комора). Комора знаходиться рядом із жилим приміщенням по ширині будівлі. Сіни одночасно виконують функцію «боіска», в якому молотили збіжжя і т. п. Передня стінка сіней вивонена дощаними воротами з малою фірткою для піших.

Господарська частина складається із «стані» (хліва), «боіска» та двох шоп. Поза хатою («поза обыштя») знаходиться «пелевен».

Стіни житлової частини хати та стіни хліва ззовні обмазані глиною, побілені.

Будівля рубленої конструкції. Рубка кутів проведена у вигляді риб'ячих хвостів. Будівельний матеріал — ялина. Дах кроквової конструкції. Стропила («кроквы») попарно з'єднані тзв. «бантами». Покрівля солом'яна; піддашша («острішкы») гонтові. Первісно над цілою житловою частиною був гонтовий дах.

Стеля в жилому приміщенні дощана, ступінчаста — «дупльована». Під трьома поперечними сволоками знаходиться поздовжній («мштергрєда») із вирізьбленим на його бічній грані написом: «Сеі Домъ создалъ Дутко Михайл года 1888».

Піч знаходиться в кутку жилого приміщення біля дверей. Основа печі (розміри 198 x 238 см) бита з глини, гранчастої форми. Дим з допомогою уловлювача диму та глиняної труби («рурл») виводиться у сіни, а звідти плетеним з діски кошином над стріху.

Стіни жилого приміщення декоровані мальованими тарілками та іконами.

До господарства належать також «сипанець» та хлівчики («кучкы»). Сипанець рубленої конструкції із склепистим закінченням вгорі. Сипанець критий двоххилою стрішкою. Продовженням одного схилу стріхи сипанця втворений дровник («дыварня»). Зруб сипанця обмазаний глиною, побілений. Хлівчики побудовані аж після другої світової війни. Побудовані вони також рубленою конструкцією, криті двоххилою солом'яною стрішкою.

23. Цигелка № 16. Житло Миколи Дутка. Фотоархів МУК.

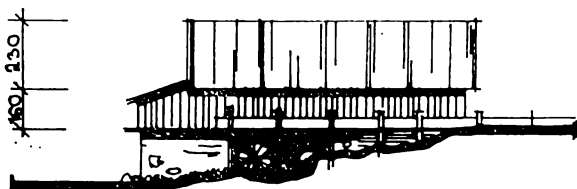
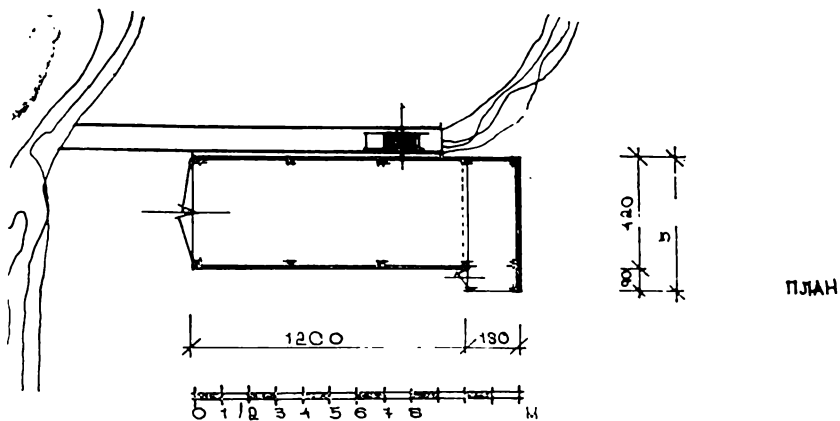

24. Цигелка № 16. Співанець із шопкою. Фотоархів МУК.

25. Цигелка № 16. Піч у хаті. Фотоархів МУК.

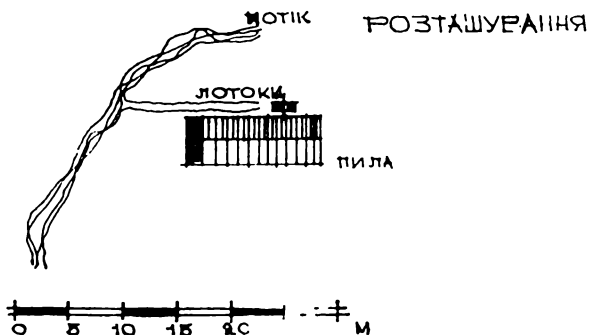
ЛІВОВ № 57, окр. Бардіїв
 Власник. ЙОСИФ ШКРІПЕК
 Дата дослідження: 13/VII-1971 р.

ВИГЛЯД ЗБОКУ

ВИГЛЯД СПЕРЕДУ

Водяна пила. Побудовано її на початку нашого століття при водяному млині, який значно віддалений від села. Цілий об'єкт побудовано з дощок і стоїть на кам'яних та дерев'яних підставках, які вирівнюють схил терену. Вздовж об'єкту над круто нахиленим схилом знаходяться дощані відкриті лотки («буртниць»), з яких вода самопливом допадала на водяне колесо (діаметер колеса = 1 метр). Колесо приводить в рух залізний вал, який первісно був дерев'яний. Бруси при різанні автоматично посуваються разом із т.зв. «возом», який рухається при обертанні водяного колеса.

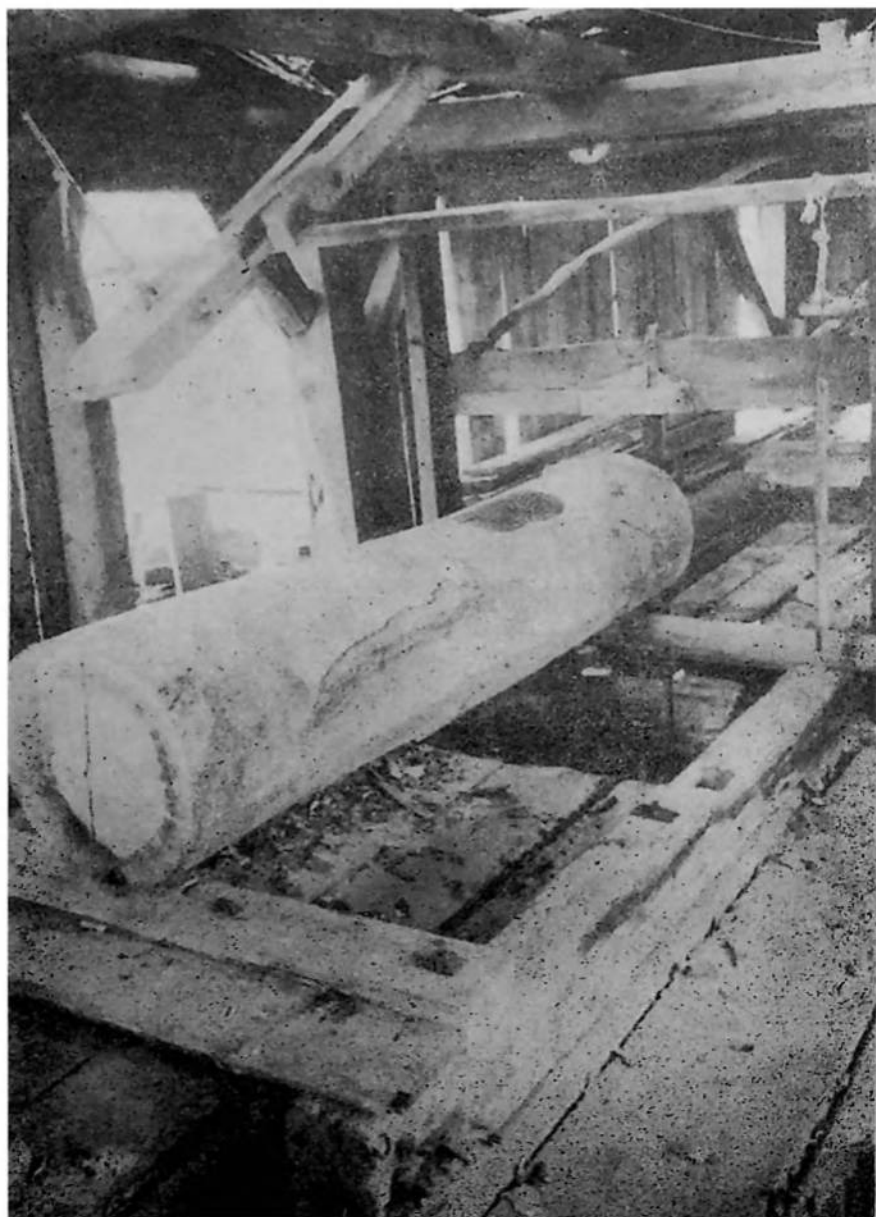
Під пилою знаходяться «ступи» на биття конопель, механізм яких (два великі молоти) приводить в рух також вода. Водяне колесо до ступ вже бракує.

26. Лівов № 57. Водяна пила біля млина. Фотоархів МУК.

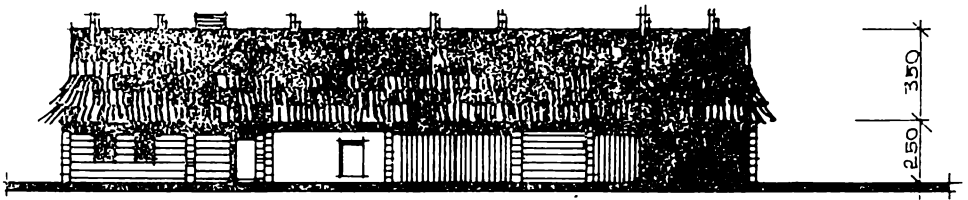
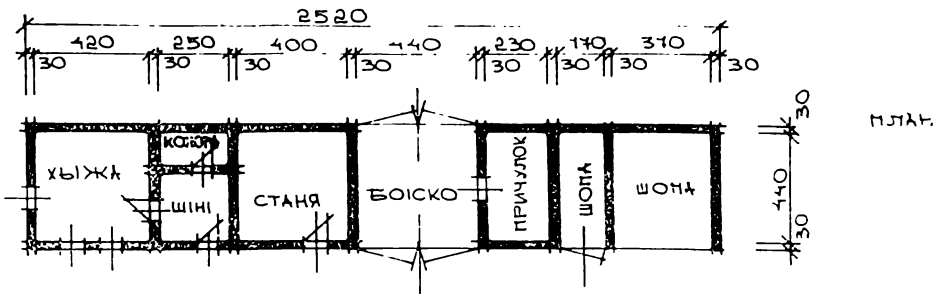
27. Лівов № 57. Фрагмент водяної пили — водяне колесо. Фотоархів МУК.

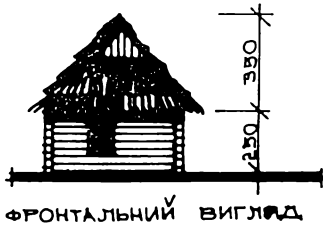
28. Лівов № 57. Механізм водяної пили — тзв. «віз». Фотоархів МУК.

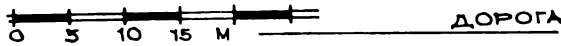
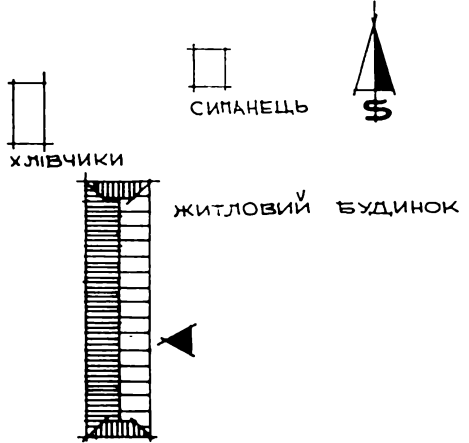
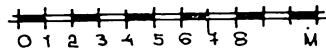
ЛУКІВ № 81, окр. Бардіїв
 Власник: ІВАН БУЛІЩАК
 Дата дослідження: 13/VII-1971 р.

ФАСАДНИЙ ВИГЛЯД

ФРОНТАЛЬНИЙ ВИГЛЯД

Житло бідного селянина, побудоване приблизно в 1900 р. — одно-трактний тип господарства. Будинок орієнтовано фронтальною (торцевою) стіною до комунікації та потоку. Під спільною покрівлею з житловою частиною будівлі знаходиться й господарська. Житлова частина трикамерна (жиле приміщення, сіни, комірка). Комірку було створено переділом вступного приміщення (сіней) на дві частини. Господарська частина складається із хліва («стані»), стодоли, «причулка» та «шопкы», прибудованої аж 1930 р.

В задній частині господарського двора знаходиться «сипанець». Основа сипанця рубленої конструкції із склепистим закінченням вгорі, обмазана глиною, побілена. Дах сипанця двосхилий, покрівля солом'яна.

В житлі дійшло до декотрих переробок. Жердини понад пічю та дверима, що були конструктивно з'єднані із зрубом, власник у 1925 році повідрубав. Піч є частково зменшена. До печі 1940 р. прибудували залізну плитку.

Будинок побудовано рубленою конструкцією. Будівельний матеріал — ялина. Долівка в усіх приміщеннях глинобитна. Стеля над жилим приміщенням дощана, лежить на п'ятьох поперечних сволоках, які називаються «трагарі».

Дах будинку двосхилий із малими дощаними причілками («щітами») та солом'яними піддашшями («одливами»). Дах кроквової конструкції, покрівельний матеріал — солома.

Стіни інтер'єру житлової частини та стіни хліва ззовні обмащені глиною, побілені.

Піч знаходиться в кутку жилого приміщення, біля дверей. Дим з печі відводиться у сіни за допомогою спеціального устаткування, звідки плетеним з ліски комином відводиться назовні. Над комином змайстровано дерев'яну стрішку.

29. Луків № 81. Господарство Івана Буліщака. Фотоархів МУК.

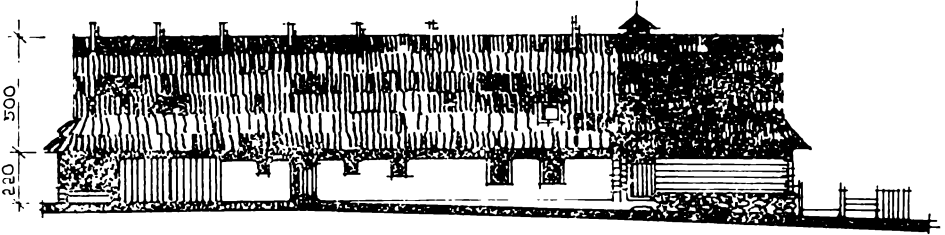
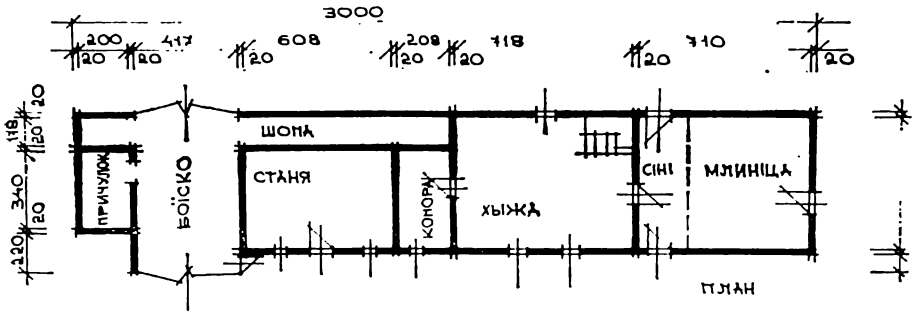

30. Луків № 81. Вигляд хати з тилової сторони. Фотоархів МУК.

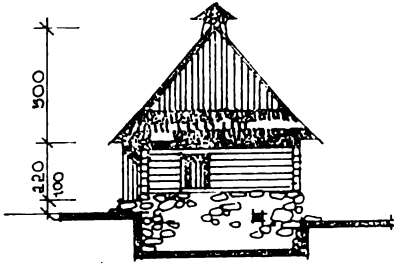

31. Луків № 81. Сипанець. Фотоархів МУК.

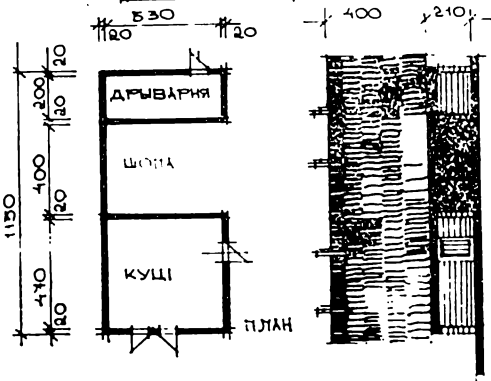
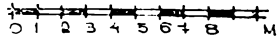
БОГЛЯРКА № 31, окр. Бардіїв
 Власник: ІВАН КАЧМАР
 Дата дослідження: 14/X-1971 р.

ВИГЛЯД ЗБОКУ

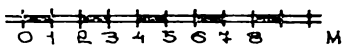
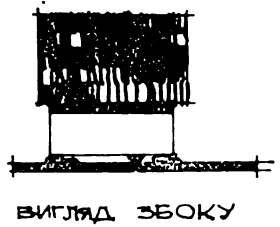
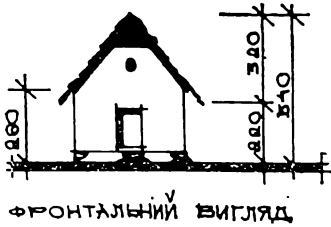
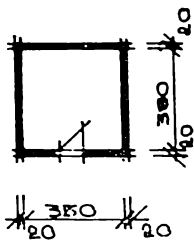

ФРОНТАЛЬНИЙ ВИГЛЯД

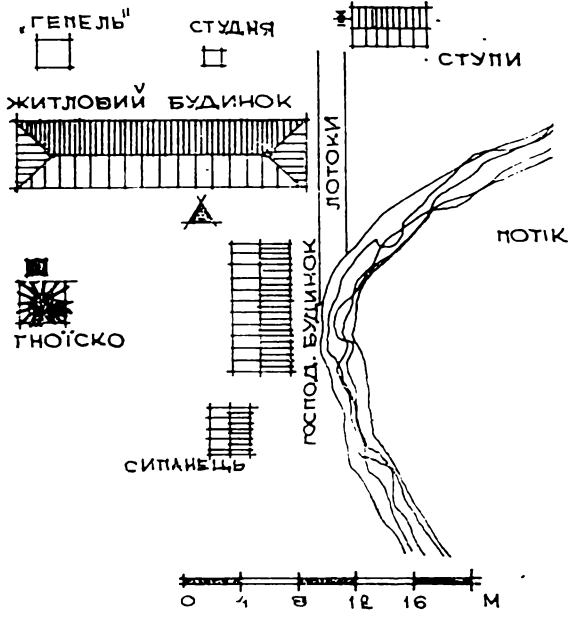

БОГЛЯРКА № 31. сипанець

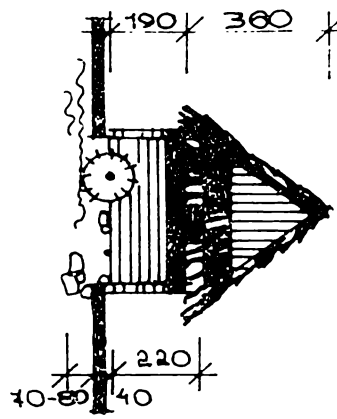
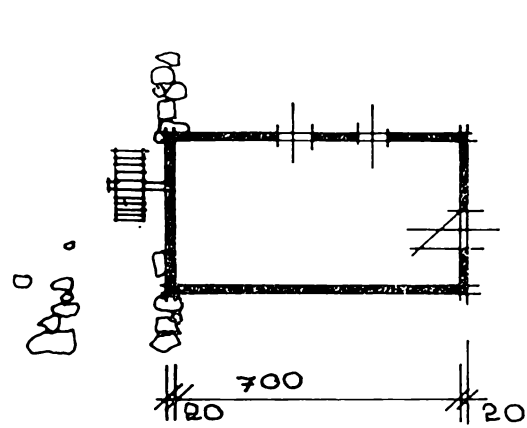
ПЛАН

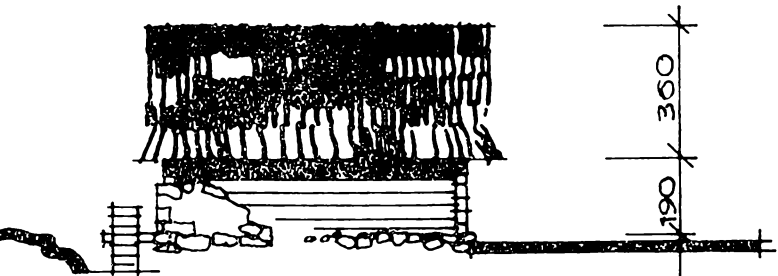
РОЗТАШУВАННЯ

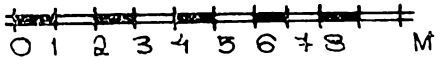
БОГЛЯРКА № 31, «Ступи» біля млина

АН

ПГЛЯД ЗЪОКУ

Млинарська садиба з водяним млином, побудована на початку нашого століття при річці на вишньому кінці села. Господарство складається з кількох будівель. В плані головної будівлі є такі приміщення: «млиніца», «хыжа» (жиле приміщення), комора, «станя» (хлів), «боіско», «причулок» та «шопка».

Дерев'яних відкритих лотоків («буртниць»), що були побудовані над схилом терену для приводу води на водяне колесо, вже немає. Водяного колеса, що стояла у вимурованому «цевнику», теж немає. Внутрішнє устаткування млина ще комплектно збережене. Збережений і вал, на якому водяне колесо було насаджене. Колесо обертало вал, а той — всі обертові частини млина і, нарешті, жорна. В «млиніці» зерно сипали «до коша», звідки воно потрапляло в «луб», під яким знаходилися два жорна, які зерно мололи. Мука вільно падала у тзв. «ладу», на якій олівцем написано дату — 1907 рік.

Цілий будинок побудовано рубленою конструкцією з тесаних з усіх чотирьох сторін ялинових брусів.

Покрівля кроквової конструкції двосхила — з дощаними фронтонами. Над млином покрівля гонтова, решта — солом'яна. Первісно була й над жилим приміщенням гонтова покрівля.

Стеля в жилому приміщенні дощана. Підтримують її п'ять поперечних сволоків («трагарів»).

Стіни житлової частини будівлі ззовні та зосередини вимазані глиною, побілені.

Долівка в усіх приміщеннях глиняна. Рівень долівки «млиніці» на два метри нижчий від долівок у решти приміщень.

У фронтальній стіні «млиніці» знаходяться двері, якими млинар виходив на «буртницькі скочник спущати» (спускати заставки на лотоках).

Піч побудована з глини й цегли і знаходиться в кутку жилого приміщення — вправо від дверей. Дим з печі відводиться за допомогою бляшаної труби у сніг, звідки плетеним з ліски комином виходив назовні.

У задній частині господарського двора стоїть менша будівля (тзв. «ступник»), в якому знаходяться ступи на биття конопель. Ступи приводила в рух вода. Колесо вже частково пошкоджене. Крім цих будівель, до господарства належить ще й окрема господарська будівля (кучі, «шопа», «дрыварня») та сипанець рубленої конструкції із склепистим закінченням згорі. Обидві будівлі криті двосхилими солом'яними стріхами. Під господарською частиною головної будівлі знаходиться мурована склеписта пивниця, вхід до якої веде з тилової сторони будинку.

Власник живе у новій хаті. Ціле млинарське господарство служить для господарських цілей. Млин вже не діє.

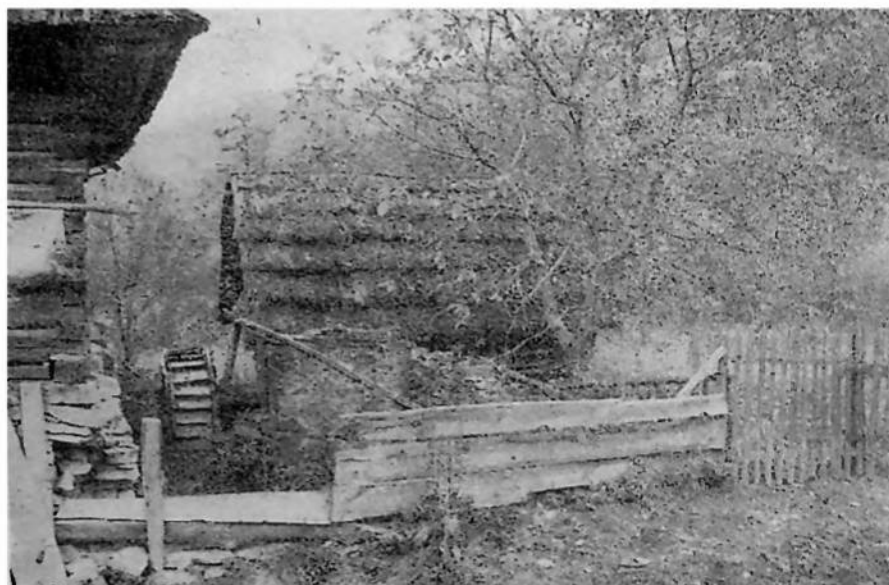

32. Боглярка № 31. Млинарська садиба Івана Качмаря. Фотоархів МУК.

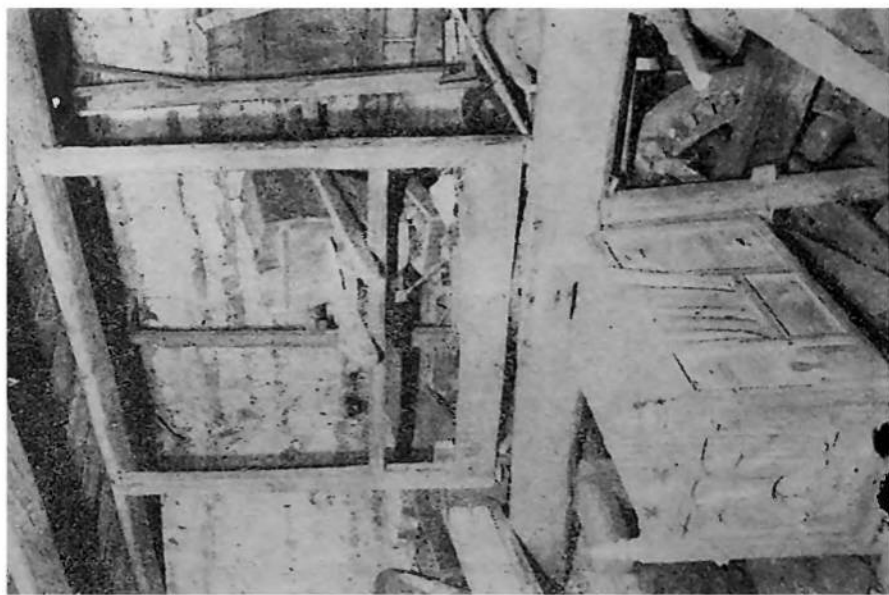
33. Боглярка № 31. Фрагмент даху із стрішкою над коином. Фотоархів МУК.

34. Боглярка № 31. Частина млинарської садоби — «ступник». Фотоархів МУК.

35. Боглярка № 31. Сипанець. Фотоархів МУК.

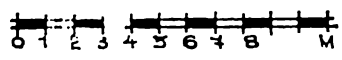
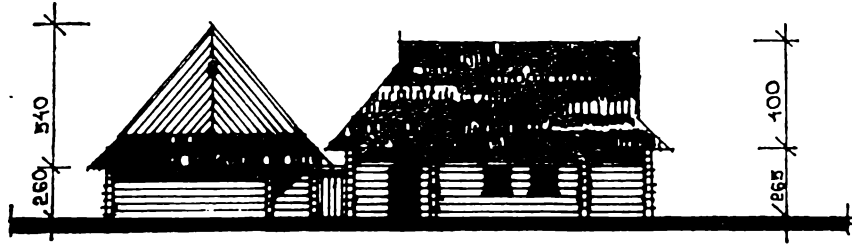
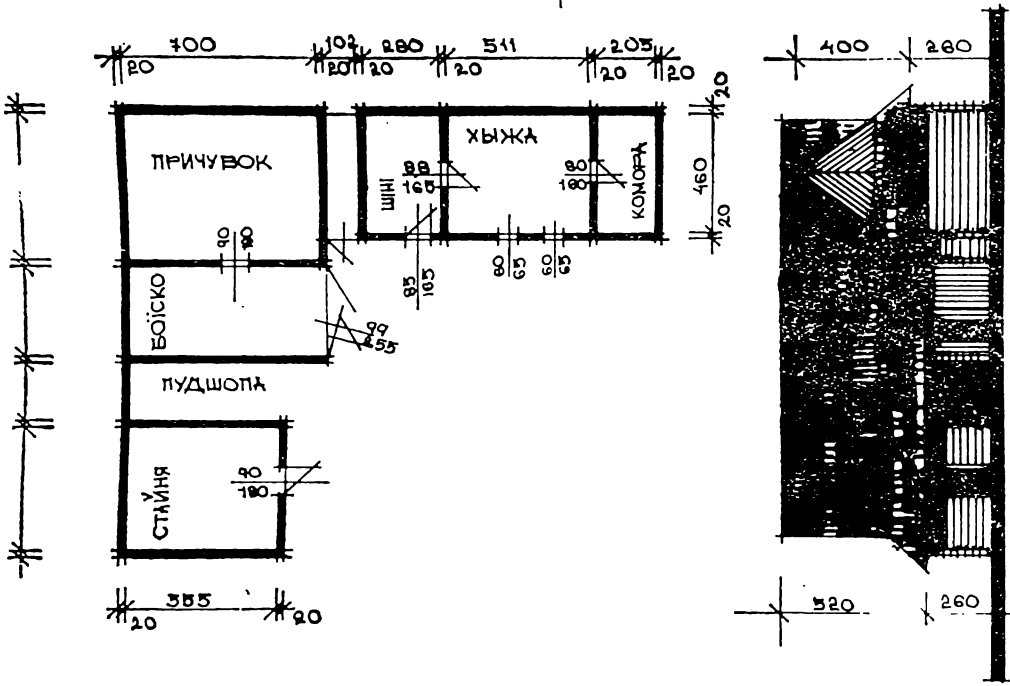
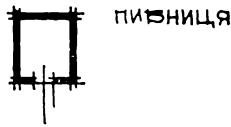

36. Боглярка № 31. Внутрішнє устаткування млина.
Фотоархів МУК.

37. Боглярка № 31. Піч у жилому приміщенні.
Фотоархів МУК.

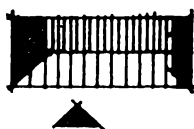
НИЖНІ РЕПАШІ № 57, окр. Списька Нова Весь
 Власник: ЙОСИФ ЯРИНА
 Дата дослідження: 23/IX-1971 р.

РОЗТАШУВАННЯ

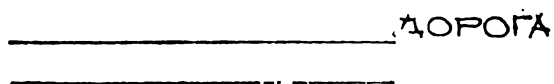

ПІВНИЦЯ

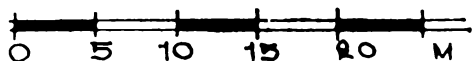

ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК

ГОСПОДАРСЬКИЙ БУДИНОК

ДОРОГА

Селянське господарство, складене з двох будівель, побудованих під прямим кутом одна до другої. Житловий будинок орієнтовано ширшию (фасадною) стіною до комунікації, господарський — перпендикулярно до комунікації. Господарство побудоване наприкінці минулого століття в середині села, що розташоване обома рядами вздовж дороги. Нині господарство вже стоїть пустою. Власник переселився в село Іляшівці. На місці цього господарства планують будувати школу.

Житловий будинок трикамерний (комора, «хыжа», «шіні»). Жиле приміщення («хыжа») знаходиться в середині між двома дальшими приміщеннями. У стінах жилого приміщення вставлено три вікна: два у фасадній, одне у тилівій (розміри 65 x 65 см). Комора без вікон. Вхід у комору веде через жиле приміщення (розміри дверей 160 x 80 см).

Будівлі побудовано рубленою конструкцією із червоної смерки. Підлога в житловому будинку дерев'яна. Дощану стелю підтримує п'ять поперечних сволоків («трагарів»). Покрівлі на обох будівлях кроквової конструкції гонтові, двохилі з дощаними фронтонами.

Зовні будівлі залишені в натуральному вигляді. Внутрі стіни житлового будинку обмазані глиною, побілені.

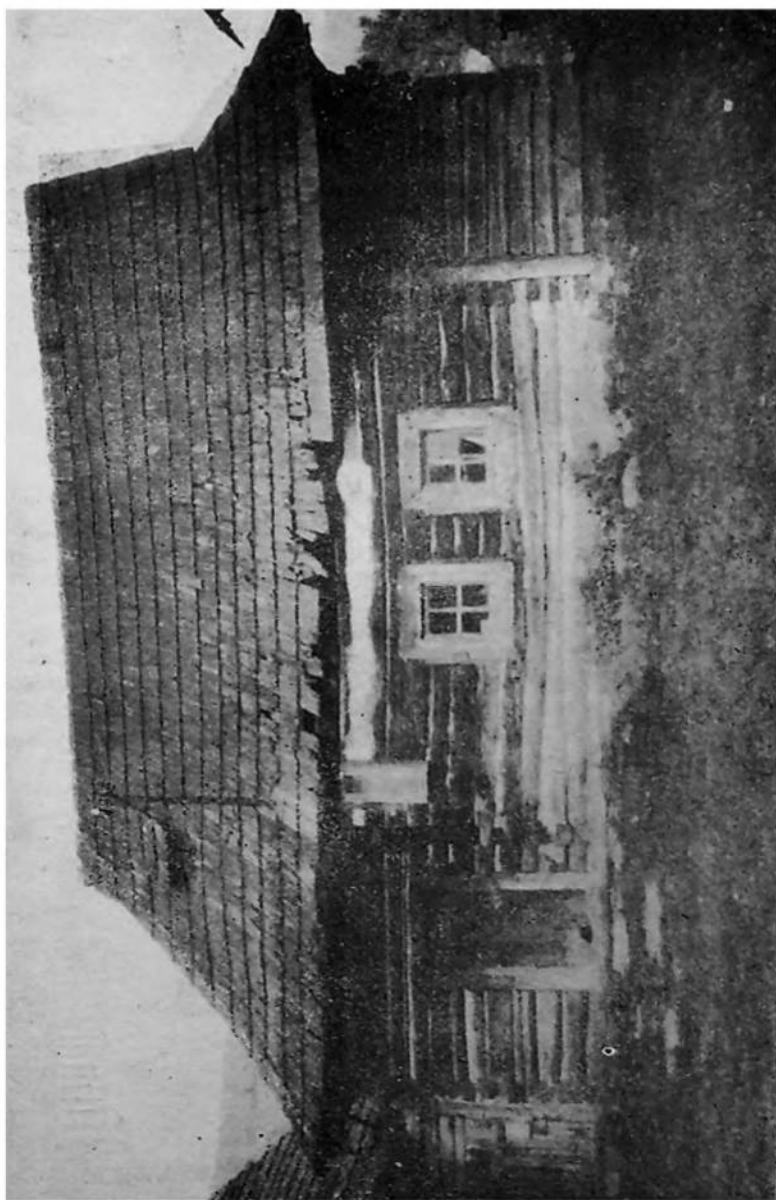
Вступні двері житлового будинку замкнуті за допомоги дерев'яного замка. В нижній частині дверей знаходиться малий півкруглий отвір, яким входили у сіни кури.

Піч, місце якої в кутку жилого приміщення (біля дверей), челюстями обернута до сіней, звідки отоплюється. До печі в жилому приміщенні додатково прибудували залізну плиту («шпаргет»). У сінях знаходиться відкрите вогнище («припецок»). Дим розходився по сінях та по горищі.

В жилому приміщенні ще зберігається типовий для цієї області стіл із скринькою під кришкою, з низькими профільованими ніжками.

Під прямим кутом до житлового будинку стоїть господарська будівля («причувок», «боїско», «пудшопа» та «станя»). Простір між цими двома будівлями додатково пристосований для устайнення овець, внаслідок чого дійшло до з'єднання обох будівель. Господарська будівля також рубленою конструкції.

За житловим будинком знаходиться пивниця, мурована з каміння, склеписта. Крита дерном.

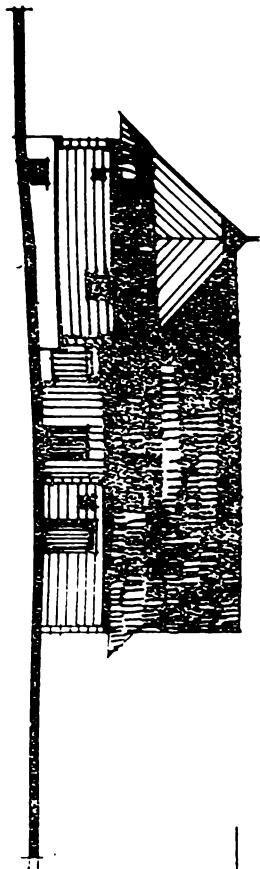

38. Нижні Репаші № 57. Хага Йосипа Ярини. Фотоархів МУК.

НИЖНІ РЕПАШІ № 59, окр. Списька Нова Весь

Власник: ІВАН ПЛАЧКО

Дата дослідження: 23/IX-1971 р.

М 8 1 9 5 4 2 1 0

РОЗТАШУВАННЯ

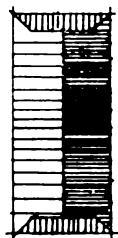
СТУДНЯ

ДОРОГА

ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК

ГОСПОДАРСЬКИЙ БУДИНОК

0 2 4 6 8 10 12 М

Кутовий тип господарства — з кутом, який створено будівлями в задній частині двора. Господарство розташоване в середині села. Село тягнеться в два ряди вздовж комунікації. Житловий будинок орієнтовано торцем (фронтальною стіною) до комунікації. Господарський будинок побудовано під прямим кутом до житлового. До житлової частини належать чотири приміщення — «хыжа», «шні», комора та комірка. Комора знаходиться рядом із жилим приміщенням (по ширині будівлі), а комірку витворено розділенням сіней на дві частини. У комору входить з жилого приміщення, в комірку — із сіней.

В одному тракті з житловою частиною (по поздовжній осі будівлі) знаходяться також два приміщення господарського призначення — «пудшопа» та «увчарня» («стаєнка»). В плані господарського будинку («стодолы») є три приміщення — «причулок», «боіско», «стайня».

Підлога в приміщеннях житлової частини дерев'яна. Стелю виготовлено з ялинових дощок, вона лежить на п'ятьох поперечних сволоках, які називаються «трагарі». На одному із сволоків вирізьблена дата побудови хати — 1886 рік.

Господарство побудовано рубленою конструкцією з чёрвоної смереки. Покрівлі на обох будівлях кроквової конструкції, гонтові, двосхилі — з дощаними фронтонами, острішниками («одливами»).

Житловий будинок побудовано на мурованому фундаменті («цоклі»), який одночасно нівелює схил терену. З торцевого боку в фундаменті будинку є вхід до мурованої з каміння склепистої пивниці, яка міститься під будинком. Перед входом у будинок додатково прибудували «ганок».

Стіни інтер'єру житлової частини обмазані глиною, побілені. Ззовні будівлі залишені в натуральному вигляді.

Піч в житловому приміщенні обернута челюстями в сіни, звідки отоплюється. У сінях знаходиться відкрите вогнище («припецок»). До печі додатково прибудовано цегляний комин, за допомогою якого дим відводиться на горище.

У фронтальній стіні знаходиться більше (65 x 70 см) вікно до жилого приміщення за менше (30 x 30 см) до комори — витворене половинними зарізами до двох сусідніх зрубін. Віконце у комору має дерев'яну мережку.

Перед житловим будинком знаходиться «студня» з рубленою цямриною та двосхилим дощаним дашком. Воду із студні тягнуть за допомоги корби.

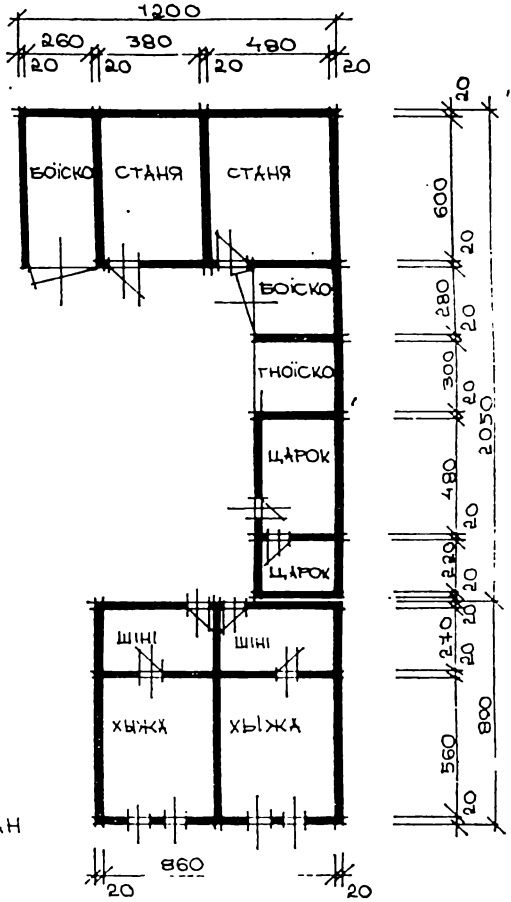
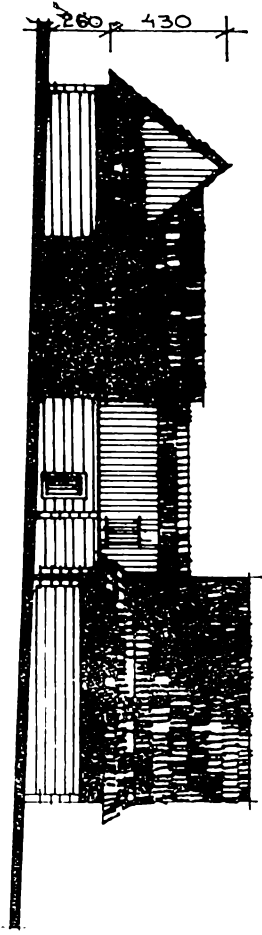
35. Нижні Репаші № 59. Господарство Івана Плячка. Фотоархів МУК.

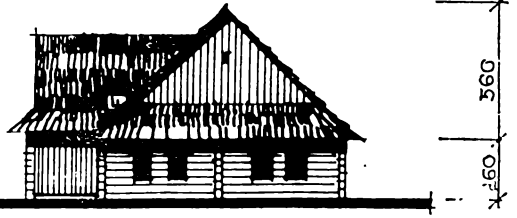
36. Нижні Репаші № 59. Частина господарства Івана Плячка— «стодола». Фотоархів МУК.

ЯКУБ'ЯНИ № 139—140, окр. Ст. Любовня
 Власник ЙОСИП ДУФАЛА та ІВАН БЕСКИД
 Дата дослідження: 20/VIII-1971 р.

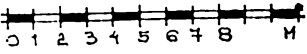
ВІДПІГЛЯД ЗБОКУ

ПЛАН

ФРОНТАЛЬНИЙ ВІГЛЯД

Хата має дві половини — дві житлові одиниці під спільним дахом, розташовані рядом біля себе по ширині будівлі. Будівля орієнтована вужчою (домінуючою) стіною до комунікації. Господарство побудоване у вигляді букви «П». До житлових частин прибудовано господарські будівлі (два хлівчики для овець — «царкы»; два «боїска» та два хліви («стані»). Господарство побудували двоє братів у 1889 році.

Обидві житлові одиниці двокамерні (сіни — «шіні» та жиле приміщення — «хыжа»). Входи до них знаходяться тісно біля себе в середині вужчої стіни будинку, обернутої до двора. Двері оснащені дерев'яними замками на посувні запори («рыглі»). У нижніх частинах дверей знаходяться малі отвори (20 x 20 см), якими входили у сіни кури.

Печі в обох жилих приміщеннях частково перероблені — до них додатково прибудовано «шпаргеты» (залізні плити). Первісно печі були овальної форми і отоплювалися з сіней, де знаходяться відкриті вогнища («припецкы»). Під припичками у сінях знаходяться курники для курей. Над припечками у сінях стіни обліплені товстим шаром глини, в якій є каміння для ізоляції зрубу від вогню. Під стелею знаходяться камінні плити для затримування іскор.

Будівлі побудовано рубленою конструкцією з смерекового матеріалу. Щілини між зрубинами виповнені мохом, обмазані глиною, побілені. Стіни інтер'єру жилих приміщень декоровані мальованими тарілками, горнятами, іконами.

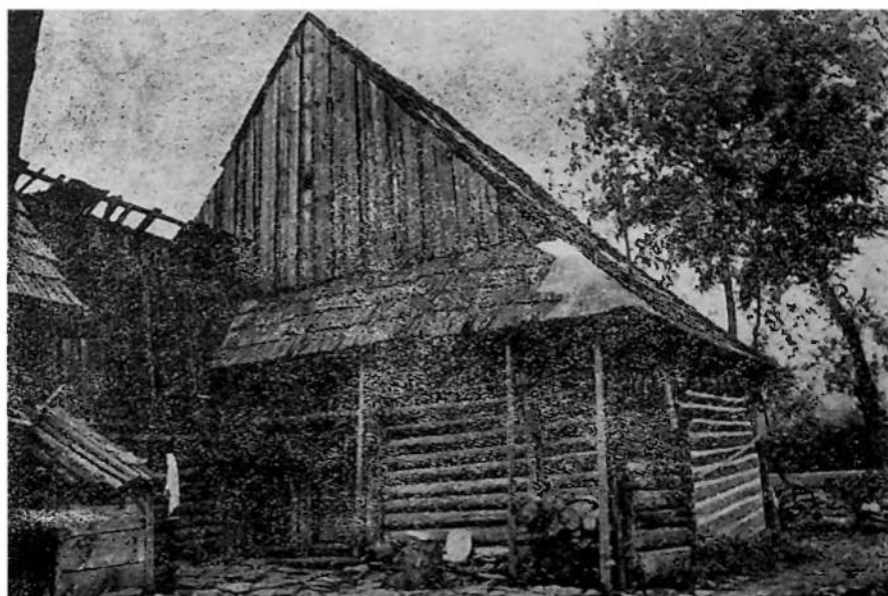
Стелі в обох жилих приміщеннях дощані, залишені в натуральному вигляді. Стелі підтримують поперечні сволоки, яких є у кожному з жилих приміщень по три. У кожному жилому приміщенні вставлено по дві вікна (розміри 90 x 70 см), які знаходяться у торцевій стіні будинку (до вулиці).

Покрівля гонтова, двосхила — з дощаними фронтонами. Стріха над «царками» односхила.

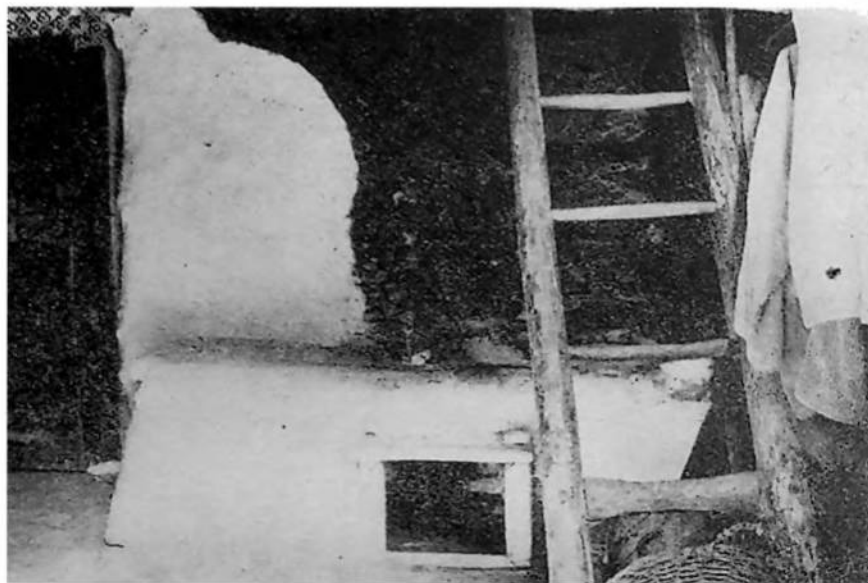
Долівка в усіх приміщеннях житлових частин дерев'яна. Під жилими приміщеннями знаходяться пивниці, до яких входить через отвори у долівках.

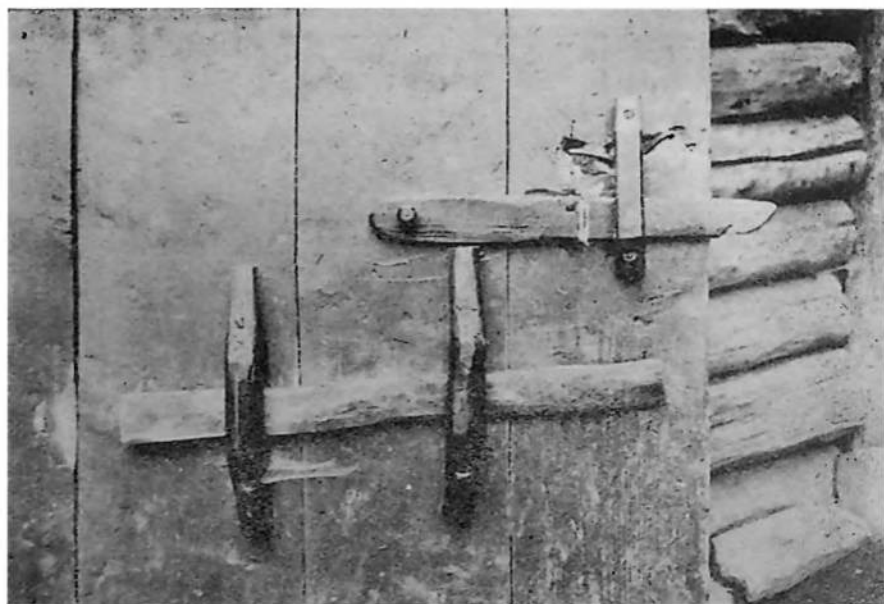
41. Якуб'яни. №№ 139—140. Хата на дві половини. Фотоархів МУК.

42. Якуб'яни. №№ 139—140. Хата на дві половини. Фотоархів МУК.

43. Якуб'яни №№ 139—140. Піч у сінях. (тэв. «припечок»). Фотоархів МУК.

44. Якуб'яни №№ 139—140. Фрагмент дверей. Фотоархів МУК.

Замкнуте до квадрату житловими та господарськими будівлями господарство сконцентроване навколо невеликого дворика. Воно знаходиться в середині села, розтягнутого ланцюгом. Житловий будинок орієнтовано тиловою поздовжньою стіною до дороги та потоку. Господарство побудоване бідним селянином 1885 р. Власник планує будувати нове житло.

Будівлі будовано рубленою та стовповою конструкцією із смерекових кругляків. Щілини між окремими брусами в інтер'єрі вивипнені мохом, обмащені глиною, побілені. Стіни екстер'єру залишені в натуральному вигляді. Цілий господарський комплекс знаходиться в хорошому стані. В господарстві дійшло до переробки: 1941 р. збільшили в жилу приміщенні вікно, яке знаходиться в тилевій стіні будинку (первісні його розміри були приблизно 30 x 40 см); частково переробили піч.

Житловий будинок трикамерний (сіни, жиле приміщення, комора). Цікава планівка житла: жиле приміщення розміщено в середині між коморою та сіньми.

Підлога в сінях та в жилу приміщенні дерев'яна, в коморі — глиняна. В підлозі сіней є вхід до мурованої склепистої пивниці, розташованої під сіньми.

Стеля в жилу приміщенні дощана. Дощки настелено на трьох поперечних сволоках («трагариках»). Цілу стелю підтримує поздовжній сволок («трагарь»), багато декорований плоским різьбленням. Стеля додатково обмазана жовтою глиною.

Піч знаходиться в кутку жилого приміщення біля дверей. За допомоги уловлювача дим відводиться через стелю на горище. Під піччю («під печом») — місце для курей.

Стіни кімнати декоровані мальованими тарілками та іконами.

З двору у сіни ведуть два входи: одні двері у стіні, яка обернута до двору, другі — у вужчій стіні будинку, обернутій до вулиці. Конструкцію обох дверей скріплено дерев'яними кілками. Двері однодільні. Цікава конструкція дверей у вужчій стіні будинку: верхні кути одвірку зрізані за допомогою вставок («зв'язок»), так що вхід має форму неправильного шестикутника. Двері замикаються за допомоги дерев'яного замка з посувним засувом, який називається «запора». В нижній правій частині дверей знаходиться малий чотирикутний отвір, яким входили у сіни кури. Вхід з вулиці перекрито продовженням схилу стріхи, внаслідок чого перед входом витворено «ганочок».

Паркан («паркань») та ворота перекриті двосхилою гонтовою стрішкою.

Покрівлі над усіма будівлями кроквової конструкції, гонтові, двосхилі — з малими дощаними фронтонами.

45. Остурня № 184. Житловий будинок Андрія Кроляка. Фотоархів МУК.

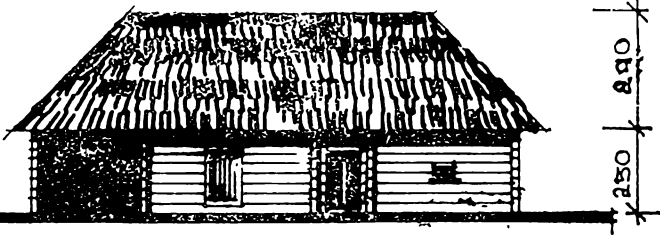
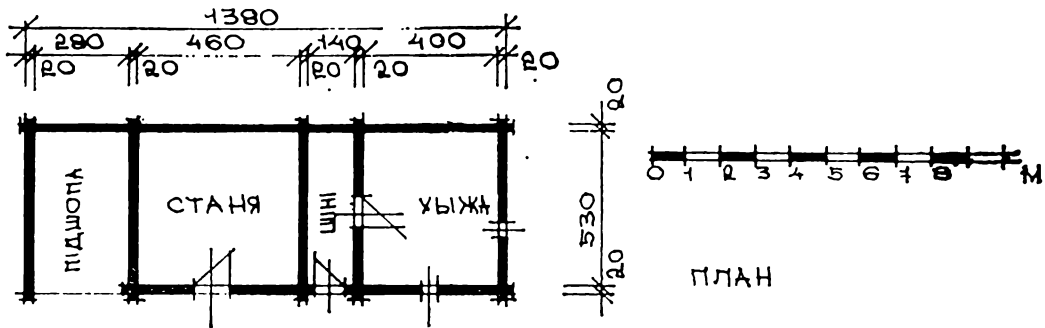

46. Остурня № 184. Замкнуте до квадрату господарство. Фотоархів МУК.

47. Остурня № 184. Вхід у житловий будинок. Фотоархів МУК.

ЛИТМАНОВА, майдан СЕМЕНІВКА, окр. Ст. Любовня
 Власник: МИКОЛА ГЛІНКА
 Дата дослідження: 22/VII-1971 р.

БОКОВИЙ ВИГЛЯД

ФРОНТАЛЬНИЙ ВИГЛЯД

«Шопа» — будівля на полянах (майданах), значно віддалених від села, яка влітку служила селянам за житло. Люди весною переселялися на гори, де до пізньої осені пасли худобу, готували запаси кормів (косили, сушили сіно і т.п.).

Будівлю побудовано рубленою конструкцією із смерекових кругляків. Під спільним дахом із житловою частиною («хыжа», «шіні») знаходиться її господарська частина («станя» — хлів, «підшопа»). Зруб будівлі залишено в натуральному вигляді.

Двері замикаються за допомогою дерев'яного замка з посувним засувом.

Місце печі в жиллому приміщенні у протилежному проти дверей кутку (по діагоналі), тобто між фронтальною та тиловою стінами. Піч вже частково змодернізована.

Місце для снання змайстровано з кругляків, конструктивно з'єднаних із зрубом.

Вікна виникли за допомоги половинних зарізів у двох сусідніх зрубинах (розміри 40 x 20 см). Вікна без віконниць, без обрамлення, не засклені. Зруб довкола обох вікон (у фронтальній та у фасадній стінах) побілено і прикрашено великими білими цятками.

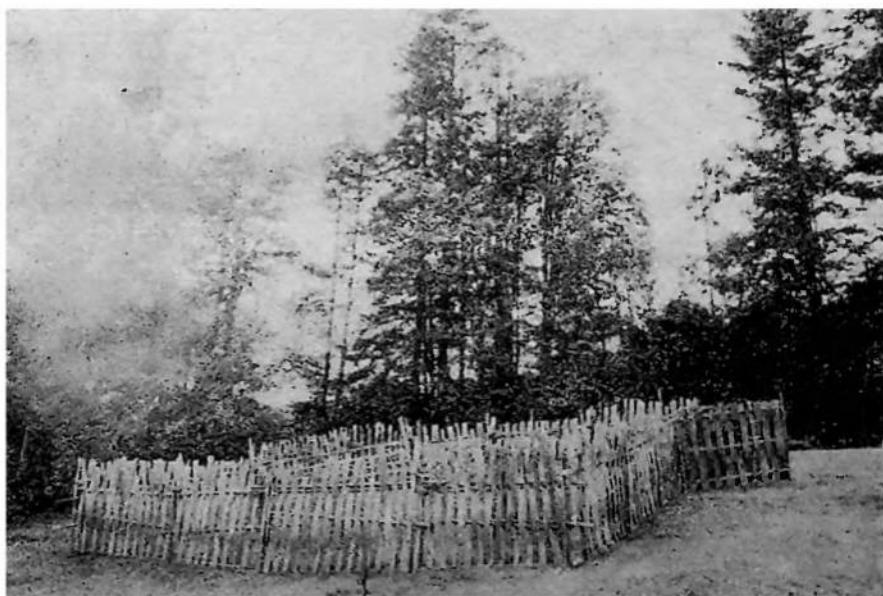
Стріха кроквової конструкції, гонтова (вужчі схили дощані), чотири-схила.

З північної сторони будівлі насаджено дерева для захисту від холодних вітрів.

До такого тимчасового господарства належала також переносна кошара для овець («кошар»).

45. Литманова, майдан Семенівка. «Шопа». Фотоархів МУК.

49. Литманова, майдан Семенівка. Кошара для овець. Фотоархів МУК.

50. Литманова, майдан Семенівка. Кошара для овець. Фотоархів МУК.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- Bednárik R., Ludový nábytok, Martin 1949.
- Václavík A., Podunajská dedina v Československu, Bratislava 1925.
- Vydra J., Ludové stavitelstvo na Slovensku, Praha 1925.
- Вовк Ю., Студії з української етнографії та антропології, Прага.
- Kožminová A., Podkarpatská Rus, Praha 1922.
- Koma J., Stav ľudovej architektúry na dedinách Šariša, «Nové obzory», 6, 1964.
- Langer K., Atlas ľudových stavieb, Martin 1955.
- Mjartan J., Ludové stavitelstvo, «Banická dedina Žakarovce», Bratislava 1956, str. 163—283.
- Moszyński K., Kultura ludowa slowian, tom I., Warszawa 1967.
- Niederle L., Život starých Slovanů, Praha 1911, díl I., sv. 1.
- Нариси історії архітектури Української РСР, Київ, 1957.
- Plessingerová A., Vývoj lidového interiéru a bydlení ve slovenských dědinách pod Javorníky, «Ludové stavitelstvo a bývanie na Slovensku», zborník štúdií, Bratislava 1963.
- Plessingerová A., Vývoj topeniště, jeho využívání a význam ve slovenských obcích pod Javorníky, «Sborník národního musea v Praze», XVII, 4—5, 1963.
- Pražák V., Vývojové epochy a stupně topenišť v českém a slovenském lidovém obydlí, «Český lid», 53, 6, 1966.
- Reinfuss R., Próba charakterystyki etnograficznej Rusi Czlachtowskiej na podstawie niektórych elementów kultury materialnej, Lublin — Krakow 1947.
- Reinfuss R., Budownictwo ludowe na Zachodniej Lemkowszczyźnie, Lwów 1935.
- Reinfuss R., Ze studiów nad kulturą Lemkowszczyzny po obu stronach Karpat, «Polska sztuka ludowa», 1, 1966.
- Sborník štúdií, Ludové stavitelstvo a bývanie na Slovensku, Bratislava 1963.
- Sičynskij V., Dřevěné stavby v Karpatské oblasti, Praha 1940.
- Сополига М., Жиле приміщення в народному будівництві північно-східної Словаччини в другій половині ХІХ та на початку ХХ століття, «Науковий збірник Музею української культури у Свиднику», № 6, книга перша, 1972 рік.
- Frolec V., Kulturní vztahy v lidovém stavitelství v Karpatech, «Slovenský národopis», 16, 1968.
- Frolec V., Kulturní společenství a interetnické vztahy v lidovém stavitelství v Podunají, Praha 1970.
- Švecová S., Vývoj ohniště v oblasti pod Vihorlatom, «Československá ethnografie», V, 2, 1957.
- Шуркала Н., Форми опалення в північно-східній частині Снинщини, «Науковий збірник Музею української культури у Свиднику», № 4, книга перша, 1969 рік.
- Юрченко П., Дерев'яна архітектура України, Київ 1970.

СЛОВНИК ДІАЛЕКТНИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ¹

- БАБКА, ж. — Устаткування для відводу диму з печі у сіни.
- БАЇТ, ч. — Поперечний брус, яким попарно скріплюються стропила.
- БИТЫЙ ПЕЦ — Виготовлена з глини піч.
- БОЇСКО, с. — Тік у stodолі (приміщення, в якому молотили збіжжя).
- БОШЕ, с. — Боїско.
- БОЙШЕ, с. — Боїско.
- БРАДЛО, с. — Прямокутна яма з картоплею, прикритою спершу соломною або папороттю, привалена глиною.
- БУРТНИЦІ, дв. — Лотоки, якими вода направлялась на водяне колесо млина, пили і тп.
- ВАЛИЛО, с. — Вид сукновальні без молотів, де діє лише одна вода.
- ВЕРШНИК, ч. — Кришка скрині або засіку.
- ВІВЧАРНЯ, ж. — Господарське приміщення для устайнення овець.
- ВІШАЛО НА ШМАТТЯ, с. — Бішалка-жердина, прикріплена до стелі, де вішали одяг.
- ВОБОРОГ, ч. — Оборіг з малою чотирисхилою стріхою на чотирьох стовпах, під якою зберігають сіно та інший корм для худоби. Стріха за потребою вільно опускається і підіймається вгору.
- ВУЧКО, с. — Віконна пибка.
- ГЕРЕНДА, ж. — Поздовжній сволок, що підтримує стелю жилого приміщення.
- ГІЖА, ж. — 1 Житловий будинок;
2. Жиле приміщення.
- ГОМБАЧКА, ж. — Назва стоячої коліски на стабільних стояках.
- ГОНТЫ, дв. — Гонт.
- ГРАЖДА, ж. — Господарство замкнуте будівлями у квадрат.
- ГРЯДКА, ж. — Поздовжній або поперечний сволок, що підтримує стелю жилого приміщення.
- ГРЯДКЫ, дв. — Жердини попід стелею в жилуому приміщенні, на яких відкладали корита, сушили дрова и т. п. Жердини були конструктивно з'єднані із зрубом або прикріплені до стелі.
- ДЫЛІ, дв. — Дерев'яна підлога.
- ДЫМНИК, ч. — Отвір над дверима курної хати, через який дим відводився у сіни.
- ДЫМНЯНКА, ж. — Курна хата.
- ДІЛ, ч. — Малий об'єкт для картоплі; являє собою яму, прикриту двосхилою або трисхилою покрівлею.
- ДОЛИК, ч. — Діл.
- ДРЫВАРНЯ, ж. — Дровник.
- ДУПЛЬОВАНЫЙ, -а, -е Подвійний. (Дупльована повала) — стеля виготовлена в той спо-

¹ Словняк упорядковано в алфавітному порядку. Слова подаються з наголосом та з визначенням роду (ч. — чоловічий рід; ж. — жіночий рід; с) — середній рід; дв. -- двоїна).

сіб, що поздовжні грані дощок верхнього ряду перекриваються поздовжніми гранями нижнього ряду).

ДУРКАЧКА, ж. — Назва стоячої коліски на дугових підставках.

ЖУПА, ж. — Ручно вимолочена житня солома, яку вживали як покрівельний матеріал

ЖУРАВ, ч. — Журавель, за допомоги якого добувають воду із колодязя.

ЖУРАВИЙ, ж. — див. Журав.

ЗАГАТА, ж. — Притул поза цілою хатою або її частиною, найчастіше плетений з ліски, рідше рублений або збитий з дощок. Такі притули служили для утеплення та для збереження в них сіна, соломи і тп.

ЗАПОРА, ж. — Засув, запор (на дверях).

ЗА́СЫП, ч. — Призьба.

ЗАСЫПА, ж. — див. Засып.

ЗА́СУВ, ч. — Запора

КАДЛУБ, ч. — Кадіб (видовбана у дереві посудина для збереження в ній зерна і тп.).

КАДОБ, ч. — Кадлуб.

КАМІНЦІ, мн. — Потік (воду брали «з камінців», тобто з річки).

КАФЕЛЬ, ч. — Уловлювач диму (герткальна частина усгаткування для відводу диму з печі).

КАФЛІ, дв. — Кафель.

КЫЧКА, ж. — Жмут соломи, з якої робили стріху на будівлю.

КЛЮБАКА, ж. — Палиця з гаком на кінці, за допомоги якої черпають воду із неглибоких колодязів.

КЛЮКА, ж. — Клюбака.

КОБЫЛКА, ж. — Кафель.

КОВБИЦЯ, ж. — Мала дерев'яна колода. Лавка — це дошка на двох ковбицях).

КОМИН, ч. — 1. Димар;

2. Кафель.

КОПА (картоплі), ж. — Мілка округла яма з картоплею, критими содомою, потім верстою глини. (Картоплю давали «до коп»).)

КОТЫНЕЦЬ, ч. — Загата.

КОШАР, ч. — Кошара.

КРІКВА, ж. — Стропило даху.

КРОКВА, ж. = Кріква.

КУТЕЦЬ, ч. — Хлів для свиней.

КУТЧИК, ч. = Кутець.

КУЧА, ж. = Кутець.

КУЧКА, ж. = Куча. Кутець.

КУШ, ч. — Великий плетений з ліски кіш для зерна, вимазаний з середини місивом глини і полови.

ЛАВКА, ж. — 1. Дерев'яна кладка через річку (вузький мостик);

2. Перухомий ослін для сидіння.

ЛАДА, ж. — 1. Скриня для одягу;

2. Посудина для збереження муки (лада на муку).

ЛАМАНА ПОВАЛА, ж. — Ломлена стеля; виготовлена тим способом, що поздовжні грані дощок верхнього ряду перекривають поздовжні грані дощок нижнього ряду.

ЛАЙСНЯ, ж. — Лиштва.

ЛІСА, ж. — 1. Плетені з ліски ворота до стодоли;

2. Плетена з ліски перегородка на горіщі;

3. Плетена з ліски решітка для сушіння фруктів.

ЛУБ, ч. — Частина механізму водяного млина (з луба зерно потрапляло між жорна — камені, які перетирали його на муку).

МАШТАРНА ГРЯДА, ж. = Геренда.

МЕШТЕГРЄДА, ж. = Геренда.

МЕШТЕГРЄНДА, ж. = Геренда.

МЕШТЕГРЯДА, ж. = Гренда.

МЕШТЕГРЯДА, ж. = Геренда.

МЕШТЕРЯДА, ж. = Геренда.

МЕШТЕРНІЦА, ж. = Геренда.

МІШТЕРНА ГРЯДА, ж. = Геренда.

МІШТИГРЯДА = Геренда.

МЛИНЕЦЬ, ч. — Жорна.

МЛИНІЦА, ж. — Приміщення, в якому знаходиться механізм млина.

ОБІШТЯ, с. — Садба (обійстя).

ОДЛИВ, ч. — Острішок, піддашня у гонтових покрівель.

ПАЙСТРУНА, ж. — Дерев'яний ящик для збереження муки.

ПАЛАНЧЕНИЙ, ч. — Побудований каркасною конструкцією.

ПАРКАНЬ, ч. — Паркан.

ПЕЛЄВЕН, ч. — Котынець.

ПЕЛЄВНИК, ч. — Котынець.

ПЕЛЄВНЯ, ж. — 1. Господарське приміщення, в якому зберігали збіжжя, солому, сіно і тп;
2. Боїско.

ПЕРЕГОРОДА, ж. — Засік у сипанці, збитий з дошок, де зберігали зерно.

ПЕРЕРУБА, ж. = Перегорода.

ПЕРЯЙКА, ж. = Перегорода.

Пец, ч. = Піч.

П'ЄНТРА, дв. — Стеля над «боїском» та столою, що являє собою вільно покладені жердини.

ПІДВАЛИНА, ж. — Призьба.

ПІДШОПА, ж. — Шопа.

ПІЦКІНА, ж. — Призьба.

ПЛАТВИ, ж. — Верхній брус зрубу будівлі, до якого прикріплюють стропила.

ПЛÉТАРЬ, ч. = Котынець.

ПЛУТ, ч. — 1. Пліт;
2. Плетена з ліски перегородка на горищі.

ПЛЯНТРА, ж. = П'єнтра.

ПОВА́ЛА, ж. — Стеля.

ПОВА́ЛИНА, ж. — Товстий півкругляк, ообтесаний з нижньої сторони. В минулому на свинщині з повалин виготовляли стелю («повалу»).

ПÓДИК, ч. — Горище сипанця.

ПÓДРЯ, ж. — П'єнтра.

ПОЛÓВНИК, ч. — Котынець.

ПОМУСТ, ч. — Дерев'яна долівка у хліві.

ПÓСТАВ, ч. — Товсте сукно, виготовлене з овечої вовни.

ПÓТАК, ч. — Знряддя для намотування ниток на щпульку.

ПРИПÉЦОК, ч. — Припічок (частина печі).

ПРИЧУВОК, ч. — Господарське приміщення біля столони, в якому зберігали збіжжя, солому і тп.

ПРИЧУЛОК, ч. = ПРИЧУВОК.
 ПУДВАЛИНА, ж. — Призьба.
 ПУДПРИЦІЙНА, ж. — Шопа
 ПУДШОПА, ж. — Підшопа.
 РЫГЕЛЬ, ч. — Засув на дверях (запор).
 РОГЫ, дв. — Стропила.
 РИТЬ, — Річка, потік.
 РОЗГАНЯЧКА, ж. — Назва колиски, що підвішувалась до стелі.
 РУПА, ж. — 1. Яма в жилому приміщенні, в якій зберігали картоплю;
     2 Діл.
 СЫПАНЕЦЬ, ч. — Комора, амбар (самостійна будівля для зберігання зерна — вільно роз-
     ташована в господарському дворі).
 СКОЧНИК, ч. — Заставка на лотоках.
 СЛІПЫЙ КОМИН, ч. — Устаткування для затримування іскор над сіними на горнищі, руб-
     лене, у формі зрізаної піраміди. Дим не зводився над стріху, але розходився по горнищі.
 СЛІПОЙ КОМИНЦА, с. — Сліпий комин.
 СПІДКЫ, дв. — Перші (спідні) бруси зрубу.
 СПУЩАНА ПОВАЛА, ж. — Ламана повала.
 СРУБ, ч. — Зруб.
 СТАЄНКА, ж. — Хлівчик.
 СТАЙНЯ, ж. — Хлів.
 СТАЯНКА, ж. — Стаєнка.
 СТОДОЛА, ж. — 1. Клуня — приміщення для збереження збіжжя, сіна, соломи;
     2. Цілий господарський будинок, побудований окремо від житлового;
     складався із «стайні», «стодолы», та «причулка»;
     3 Боїсько.
 СТОЛИНЫ, дв. — Підставка стола (ніжки).
 СТРУБ, ч. — Зруб.
 СТРУБИТИ НА ВУГЛА — Будувати в зруб так, щоб ззовні кутів будавлі залишилися
     остатки зрубин на всю висоту зрубу.
 СТРУБИТИ НА ЗАМОК — Струбити на вугла.
 СТРУБИТИ НА КАНЮ — Будувати зруб, причому рубка зрубин добиться у вигляді
     риб'ячих хвостів.
 СТРУБИТИ НА МОДЛЫ — Струбити на каню.
 СТРУБИТИ НА УГЛА — Струбити на вугла.
 СТРУБЛЁНОЙ — Рублений.
 СТУДЕНЬКА, ж. — Природне джерело води, з якого брали воду (іноді з кадубом).
 СТУДНИК, ж. — Студенька.
 СТУДНЯ, ж. — Колодязц.
 СТУЛОВИНА — Столины.
 СТУПА НА КОНОПЛИ, ж. — Механізм (великі дерев'яні молоти) для опрацювання (биття)
     конопель при водяному млині, який приводився в рух водою за допомоги водяного
     колеса.
 СТУПА НА ПОСТАВ, ж. — Сукновальня.
 СТУПНИК, ч. — Об'єкт, у якому знаходилися ступи.
 СУСІК, ч. — Засік для зерна.
 ТАЛАШ, ч. — Мисник.
 ТРАГАРЬ, ч. — Поперечний сволок стелі жилого приміщення.
 ТРОМПАКЫ, дв. — Картопля.

ТРУМПАКЫ́ = Тромпаки.
УВЦА́РНЯ, ж. — Вівчарня.
УВЧА́РНЯ, ж. — Вівчарня.
ФУЛЬО́ВКА, ж. — Трагарь.
ХЫ́ЖА, ж. 1. Житловий будинок.
2. Жиле приміщення.
ХІ́ЖА, ж. — Хыжа.
ХЛІВЧА́, с. — Хлівчик.
ЦА́РОК, ч. = Вівчарня.
ЦЕВІ́ШІК, ч. — Місце для водяного колеса, що приводило в рух механізм млина.
ЦІ́ВКА, ж. — Горизонтальна частина устаткування для відводу диму з печі (труба).
ЦО́КЕЛЬ, ч. — Фундамент, підмуровка.
ШАФА́РНЯ, ж. — Лавка із спинкою для опирання та з коробкою для збереження в ній
- різних речей.
ШВА́ЛЬ, ж. — Вдвозж розрізана колода (півкругляк).
ШЫ́НГЛІ, дв. = Гонты.
ШІ́НИ, дв. = Сіни.
ШІ́НІ, дв. = Шини.
ШПА́РГЕ́Т, ч. — Залізна плита, прибудована до печі.
ШПА́РА, ж. — Щілина.
ЩІ́Т, ч. — Трикутникова стінка даху (фронтон, причулок).
ЩІ́ТЬ, ж. — Знаряддя для чесання клоччя.

RESUMÉ

MIROSLAV SOPOLYHA, LUDOVÉ STAVITELSTVO UKRAJINCŮ VÝCHODNĚHO SLOVENSKA

Štúdiá je zameraná na rozbor ľudového stavitelstva Ukrajincov východného Slovenska, ktoré podobne ako ľudové piesne alebo iné prejavy duchovnej a materiálnej kultúry je nesporne významnou súčasťou kultúrneho bohatstva tohto ľudu. Ako je známe, oblasť severovýchodného Slovenska, obývaná Ukrajincami, patrila v minulosti k najzaostalejším oblastiam našej vlasti. Spomenutá skutočnosť ako aj excentrické polozenie tohto regiónu boli príčinou toho, že sa nám tu dodnes zachovalo väčšie množstvo archaizmov v porovnaní s inými oblasťami ČSSR.

Autor na základe vlastných etnografických výskumov podáva ucelený obraz o základných typoch ľudového stavitelstva, o jeho typických architektonických formách a konštrukčných elementoch.

Z hľadiska architektúry pre spomínanú oblasť je charakteristické to, že v minulosti tu prevažovali stavby stavané z dreva. Čo sa týka typológie ľudového stavitelstva oblasti severovýchodného Slovenska osídlenej Ukrajincami, odborníci ho zatrieďujú do oblasti karpatských zrubových stavieb. Vyznačuje sa však aj svojimi špecifickými a regionálnymi variantami ako aj rozličnými originálnymi konštrukčnými a technickými detailami.

Osídlenie obyvateľstva skúmanej oblasti bolo do značnej miery určované miestnymi topografickými podmienkami. Vo väčšine prípadov ukrajinské obce východného Slovenska rozprestierajú sa v dolinách pozdĺž horských potokov a riek a vytvárajú tak malebné údolia. Orientácia domov vzhľadom na komuniáciu bola tiež v podstate závislá od lokálnej morfológie: smeru ulice, formy pozemku a jeho topografických vlastností.

K tradičným typom usadlostí tohto ľudu patrí jednotraktový typ hospodárstva, ktorý prevažuje vo východnej a centrálnej časti skúmanej oblasti, a typ viacistavbovej usadlosti v západnej časti.

Podľa druhu používaného stavebného materiálu prostým ľuďom našu oblasť v podstate môžeme rozdeliť na tri zóny:

1. zóna stavebných materiálov z listnatých stromov (okolie Sniny a Medzilaboriec);
  2. zóna miešaných stavebných materiálov (z listnatých a ihličnatých stromov) — okolie Svidníka;
  3. zóna stavebných materiálov z ihličnatých stromov — okolie Bardejova a Starej Ľubovne.
- Odpradávná budovali Slovania rôzne stavby z dreva zrubovaním. Táto konštrukcia je typická aj pre skúmanú oblasť.

Najčastejšie používanou krytinou bola ručne vymlátaná ražná slama »župa«. Iba v západnej časti územia obývaného Ukrajincami prevažovala šindľová krytina. Krytine zodpovedala aj forma strechy. Slamenné strechy boli prevažne štvorspádové a šindľové strechy mali sedlový tvar.

Čo sa týka pôdorysného členenia obydliá, najjednoduchším — a zdá sa, že aj najstarším — jeho typom bola dvojpriestorová dispozícia, obmedzená iba na vstupnú a obytnú miestnosť. Masovým typom roľníckeho obydliá Ukrajincov východného Slovenska je typ trojpriestorový, ktorý má okrem vstupnej a obytnej miestnosti aj komoru.

Obytná miestnosť v ľudovom príbytku mala najväčší význam. Jej rozmery v budovách z materiálu listnatých stromov sú približne tieto: šírka = 4—5 m; dĺžka = 4,5—5,5 m; výška =

2,2—2,3 m. Nábytok a iné zariadenia mali svoje miesto prevazne v kútoch alebo na stenách kvôli úspore plochy miestnosti na rozličné pracovné ciele.

Podstatnú časť ľudového staviteľstva Ukrajincov východného Slovenska tvoria budovy hospodárskeho určenia. Okrem maštale takmer v každej usadlosti nachádzame rôzne priestory a menšie stavby pre drobné domáce zvieratá a hydinu. Aj veľké množstvo sena, slamy a iných krmovín vyžadovali si priestranné miestnosti a samotné budovy na ich uskladnenie.

Významnú úlohu v živote nášho ľudu plnili budovy hospodársko-technického rázu. K nim patrí predovšetkým mlyn. Pri mlyne boli sústredené ďalšie hospodársko-technické stavby, ktoré podobne ako mlyn boli zaujímavé svojimi jednoduchými, no dôstojnými mechanizmami na vodný pohon.

Štúdia je doplnená bohatou fotografickou a kresbovou dokumentáciou ako aj odbornými popismi jednotlivých objektov ľudovej architektúry, ktoré boli predbežne vybraté pre pripravovanú expozíciu ľudovej architektúry pri Múzeu ukrajinskej kultúry.

Vhodným doplnkom je slovník etnografickej terminológie, ktorá sa používala v ľudovom staviteľstve Ukrajincov.

RESÜMEE

MIROSLAV SOPOLIGA, DIE VOLKSARCHITEKTUR DER UKRAINER IN DER OSTSLOWAKEI

Die Studie richtet ihr Ziel auf die Analyse der Volksarchitektur der Ukrainer der Ostslowakei, die ebenfalls als die Volkslieder oder andere Äußerungen der gestigen und materiellen Kultur ein wichtiger Bestandteil des kulturellen Reichtums dieses Volkes ist. Wie bekannt, das Gebiet der nordöstlichen Slowakei von Ukrainern bewohnt, gehörte in der Vergangenheit zu den rückständigsten Gebieten unserer Heimat. Diese Tatsache wie auch die exzentrische Lage dieser Region war die Ursache dessen, daß sich da bis in die Gegenwart eine Menge von Archaismen im Vergleich zu anderen Gebieten der ČSSR erhalten haben.

Der Verfasser auf Grund eigener ethnographischer Forschungen gibt ein vollständiges Bild von den Grundtypen der Volksarchitektur, von ihren typischen architektonischen Formen und Konstruktionselementen.

Vom Gesichtspunkt der Architektur ist für jenes Gebiet charakteristisch, daß in der Vergangenheit Holzbauten den Vorrang hatten. Was die Typologie der Volksarchitektur des nordöstlichen Gebietes der Slowakei anbelangt, die Fachleute teilen sie in die Grundform der karpatischen Blockhäuser ein. Sie weisen aber auch spezifische und regionale Varianten auf, mit verschiedenen originellen konstruktiven und technischen Details.

Die Ansiedlung der Bewohner des untersuchten Gebietes war größtenteils durch die örtlichen topographischen Bedingungen bestimmt. In den meisten Fällen ziehen sich die ukrainischen Dörfer der Ostslowakei in den Tälern längs der Gebirgsbäche und Flüße und bilden so ein malerisches Tal. Die Orientation der Häuser in bezug auf die Kommunikation war im Grunde genommen auch von der örtlichen Morphologie abhängig: Richtung der Gassen, Form des Grundstücks und dessen topographische Eigenart.

Zu dem traditionellen Typus der Siedlungen gehört der landwirtschaftliche Einzeltrakttyp. Dieser Typus befindet sich vorwiegend in dem östlichen und zentralen Gebiet der untersuchten Region, den Mehrbautentyp weisen die Siedlungen der westlichen Gebiete auf.

Nach der Gattung des von dem einfachen Volk benutzten Baumaterials kann man dieses Gebiet in drei Zonen teilen:

die I. Zone — Baumaterial aus Laubholz (die Gegend von Snina und Medzilaborce.

die II. Zone — gemischtes Baumaterial (aus Laubholz und Nadelholz) — die Umgebung von Svidník,

die III. Zone — Baumaterial aus Nadelholz (die Umgebung von Bardejov und Stará Ľubovňa).

Seit jeher bauten die Slawen verschiedene Blockhäuser aus Balken. Diese Konstruktion ist typisch für das untersuchte Gebiet.

Meistens wurde das Haus mit dem Flögel gedroschenen Roggenstroh gedeckt (župa). Nur im westlichen Teil war das Schindeldach üblich. Der Dachdeckung entsprach auch die Dachform. Das Strohdach war vorwiegend vierfällig, das Schindeldach hatte Sattelform.

Was den Grundriß des Wohnhauses anbelangt, der einfachste und scheinbar der älteste Typus war eine Zweiraum-Disposition. Dieser Bau bestand aus dem Hausflur und Wohnraum.

Der verbreitetste Typus eines ukrainischen Bauernhauses der Ostslowakei ist ein Dreiraumhaus, das außer dem Hausflur und Wohnraum eine Kammer hat.

Der Wohnraum in einer Volkswohnung war von größter Bedeutung. Das Ausmaß der Bauten aus Laubholzmaterial ist ungefähr: Breite = 4–5 m, Länge = 4,5–5,5 m, Höhe = 2,2–2,3 m. Die Einrichtung im Wohnzimmer hatte ihren Platz gewöhnlich in den Ecken oder an den Wänden, um so die Raumfläche für andere Arbeitszwecke zu gewinnen.

Der größte Teil der ukrainischen Volksarchitektur in der Ostslowakei bilden Bauten für landwirtschaftliche Bestimmung. Außer dem Stall findet man fast in jedem Bauernhof verschiedene Räumlichkeiten und kleinere Bauten für Kleintiere und Geflügel. Auch Stroh, Heu und andere Futtermittel brauchten geräumige Lagerplätze und Bauten.

Eine wichtige Aufgabe im Leben unseres Volkes erfüllten die landwirtschaftlich-technischen Bauten. Dazu gehört vor allem die Mühle. Neben der Mühle befanden sich andere landwirtschaftlich-technische Bauten, die gleichwie die Mühle durch ihren einfachen und sinnreichen Mechanismus auf Wasserkraft sehr interessant waren.

Die Studie ist mit reicher fotografischer und zeichnerischer Dokumentation ergänzt, wie auch durch fachmäßige Beschreibung der einzelnen Objekte der Volksarchitektur, die vorläufig für die Exposition der Volksarchitektur beim Museum der ukrainischen Kultur ausgesucht wurden.

Eine zweckmäßige Ergänzung ist das Vokabular der ethnographischen Terminologie, die in der Volksarchitektur der Ukrainer gebraucht wurde.

Переклав д-р Ервін Лазар

ЕТНОГРАФІЯ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКА

ВСТУПНІ ФОРМУЛИ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

МИХАЙЛО ГИРЯК, ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ УНІВЕРСИТЕТУ П. Й. ШАФАРИКА
В ПРЯШЕВІ

Вступні формули українських народних казок Східної Словаччини за-свідчені вже в перших записах цих казок. Казки М. Пустая, С. Лабанца та дяко-учителя Репая, зібрані В. Гнатюком в липні—серпні 1896 р. в селах Снинщини, представляють найдавніші зразки українських народних казок Східної Словаччини,¹ а разом з цим і найдавніші писані докази вступних формул цих казок. Автентичними є й казки, записані на прогззі 1897 та 1899 рр. в межах української етнічної області Східної Словаччини західноукраїнським вченим І. Верхратським.² Вивчаючи вступні формули народних казок українців Східної Словаччини, будемо спиратись і на записи І. Верхратського. Кількома зразками народних казок представлено українців Східної Словаччини в праці словацького мовознавця С. Цамбеля,³ польського дослідника Л. Малиновського⁴ та празького українського мовознавця І. Панькевича.⁵ В потоці праці над вступними формулами українських народних казок Східної Словаччини будемо спиратись як на довоєнні, так і на післявоєнні джерела. В останніх двох десятиріччях цього століття в Східній Словаччині українським народним казкам була присвячена пильна увага. Результатом посиленого дослідження місцевих народних казок є семитомне видання «Українських народних казок Східної Словаччини»,⁶ упорядковані М. Гиряком, добірки народних казок, видані в 1963,⁷ 1964⁸ та в 1970 рр.⁹ Порівняльним матеріалом для висвітлення деяких аспектів питання вступних формул місцевих народних казок нам послужить також публікація «Гора до неба»,¹⁰ упорядкована М. Гиряком із давніших і сучасних записів східнославацьких українських народних казок.

Вступні формули українських народних казок Східної Словаччини стали предметом дослідження чеського вченого-фольклориста І. Полівки. Він у своїй праці »Úvodní a závěrečné formule slovanských pohádek¹¹«, розглядаючи вступні формули українських народних казок, дійшов висновку, що »Povídky kmenů, usedlých jižně od Karpat, třeba dělití ve dvě skupiny: vlastní nynější Podkarpatské Rusi a východní části nynějšího Slovenska, neboť orografické poměry stěžují, znesnadňují silně styky mezi nimi«. ¹² І. Полівка правильно спостеріг, що »U maloruského obyvatelstva (українського насе-

лення: — М. Г.) východních stolic slovenských uplatnil se velice silně vliv slovenský, a dochází výrazu i v jeho ústní literatuře¹³. На жаль, І. Полівка це своє вірне твердження доводить незначною кількістю прикладів із відомих йому записів місцевих народних казок, здійснених В. Гнатюком та І. Верхратським в Східній Словаччині. Записи українських народних казок Східної Словаччини, здійснені С. Цамбелом та Л. Малиновським¹⁴, І. Полівка лишив осторонь своєї уваги. Невелика кількість матеріалу не могла сприяти глибшому пізнанню і висвітленню даного фольклорного явища.

Як В. Гнатюк, так і І. Полівка звернув увагу на репертуар збійського казкаря М. Пустя. Але її репертуар М. Пустая не приніс ученому якісь рідкісні вступні формули. Навпаки, він говорить: »Ani povídky z východoslovenských stolic nevyznačují se zvláštním počtem výraznějších úvodních formulek¹⁵ і додає: »V zemplinské čerpal zasloužilý sběratel a vydavatel Volodymyr Hnatjuk velké sbírky z těchto krajů, hlavně od dvou mužů sedlaka Pustaje a jistého církevního učitele, kteří vládli velkým repertoirem, ale ve smieru, který nás tu zajíma, zvlášť se nevyznačují¹⁶. І. Полівка ілюструє своє міркування кількома вступними формулами, взятими з казок М. Пустя та Репая.

Подібну оцінку з цього боку І. Полівка дав і казкам, записаним в українських селах Східної Словаччини І. Верхратським. Він пише: »Ani v povídkách, které sebral Ivan Verchratskyj v těchto dvou stolicích, nenalézáme nic charakteristického, ba vůbec žádných zvláštních úvodů¹⁷.

І. Полівка звернув увагу і на прозовий матеріал, зібраний В. Гнатюком в Баці та в інших місцевостях тодішньої південної Угорщини, однак і ці казки з боку вступних формул, на думку вченого, дуже бідні.¹⁸ В казках переселенців із Шариша немає нічого визначного в цьому напрямі.¹⁹

В часі, коли І. Полівка досліджував вступні формули російських, українських, білоруських, польських, словацьких, чеських та південнослов'янських народних казок, збирання українських народних казок Східної Словаччини було в самих початках. Для своїх узагальнень І. Полівка мав можливість аналізувати кілька десятків місцевих народних казок. Це і була, на нашу думку, та основна причина відносно неточної оцінки східнослов'янських українських народних казок з боку їх вступних формул. Прибіднення українських народних казок Східної Словаччини з боку їх вступних формул до певної міри виправдане, головне, у випадку, коли усвідомимо, що російські та білоруські народні казки (східних районів Білорусії), з якими І. Полівка був дуже добре обізнаний, досить багаті. Дальше дослідження українських народних казок Східної Словаччини сприяло повнішому і точнішому висвітленню питання, про яке йде мова.

В повоєнний період вступним формулам місцевих народних казок присвячено увагу в праці «З глибини віків»: ²⁰ Автор такої думки що: «Найчастіше казка розпочинається зачином, в якому говориться про місце відбування дії». ²¹ В дальшому викладі даної проблематики будемо намагатись указати на вступні формули, або зачини, які в місцевих народних казках виступають частіше за ті, в яких говориться про місце дії казки. Автор замислюється також над сенсом вступних формул. Він пише: «Таким початком (вступною формулою. — М. Г.) казкаря хоче викликати в слухача зацікавлення, ввести його усвіт фантастики» і додає: «І коли зачин має розви-

нену форму».²² Далі автор наводить вступну формулу, записану й опубліковану І. Панькевичем у своїй праці «Українські говори Подкарпатської Русі і сумежних областей».²³ Говорячи про соціально-побутові казки українського населення Східної Словаччини, автор висловлює думку, що даний вид народних казок має свій характерний «вступ».²⁴ Під цим «вступом» («Жыли-были двома брата. Еден...») слід розуміти ніщо інше, як вступну формулу, яка у випадку соціально-побутових казок українського населення Східної Словаччини надто уніфікована.²⁵

М. Гиряк до питання про вступні формули говорить у своїх статтях «Казках Степан Полянський»,²⁶ «Характеристика життя казкарів та їх творчості»²⁷ та «До характеристики життя і творчості казкарів».²⁸ Деякі положення, висловлені у вищезгаданих статтях, нині виявляються неточними (головним чином, погляд про те, що для соціально-побутових казок нехарактерне вживання вступних формул), і в потоці наших дальших міркувань над цим питанням треба буде їх замінити найновішим доказовим матеріалом.

Питання вступних формул побічно торкнувся й автор розвідки «З народної пам'яті».²⁹ Дослідник, говорячи про народну казку, засвідчує в місцевих народних казках вступні формули і наводить окремі приклади з них.

Українські народні казки Східної Словаччини знають низку вступних формул. Найчастіше в місцевих народних казках виступає формула, яка починається з дієслова минулого часу «был», «быв», «была» та «были». Перший відомий нам казкар українців Східної Словаччини М. Пустай, бідний селянин із с. Збуї на Снинщині, свої легенди, фантастично-природницькі та соціально-побутові казки починає словами: «Быв»³⁰ еден молодый легінь»,³¹ «Быв еден жыд...»,³² «Быв еден пан в еднум валалі богатый...»,³³ «Быв еден газда, фурман»,³⁴ «Быв еден муцный вояк...»,³⁵ «Были двае брата...»,³⁶ «Быв еден худобный чоловік...»,³⁷ «Быв еден чісар...»,³⁸ «Быв еден худобный чоловік»,³⁹ «Быв еден худобный чоловік»,⁴⁰ «Быв еден пан іс паньов...»,⁴¹ Ту ж саму формулу використав і дальший казкар В. Гнатука, а саме — дякоучитель із с. Убля Гуменського округу Репай («Были двае грофови...»),⁴² М. Легоцький із с. Чертіжне Гуменського округу «Быв еден старый человек...»,⁴³ «Быв еден газда...».⁴⁴ В одному випадку М. Легоцький у вступній формулі порівняв героя казки («худобного чоловіка») із собою, кажучи: «Быв еден худобный человек такой, як я...».⁴⁵ Казкар П. Бобульський часто вживав формулу «Быв еден газда...».⁴⁶ Дальші казкарі Східної Словаччини, з якими В. Гнатук зустрівся в липні 1899 р., також вживали формули, що починаються з «быв»: «Быв еден хлоп...»⁴⁷ (Кристина Михня), «Был еден хлопец худобный...»,⁴⁸ «Был еден богач, прегрозный п'як»,⁴⁹ «Был еден газда...»,⁵⁰ «Был еден старый человек, велький богач, а діти не мали нігда»,⁵¹ «Был еден сліпый дзяд...»,⁵² «Был еден р'хтар...»⁵³ (Петро Віра), «Были двоймі брата во світі далеком»,⁵⁴ «Был еден великий пан...»,⁵⁵ «Был еден велький пан...»,⁵⁵ «Был еден газда так на горах»,⁵⁶ «Был еден дідо з бабом...»⁵⁷ (М. Маласта). У першій і третій формулі М. Маласти вказано на місце перебування героя («во світі далеком» та «так на горах»). Казкар Ваньо Пачепа також не вдавався до вживання складних вступних формул («Был еден король»)⁵⁸ Казкар Штефін Шлямп'як підсилює дієслово «был» часткою «то» («Был то еден газда, але барз

худобный»),⁵⁹ надаючи цим дії казки нюанс дійсності, яка відбулась колись раніше. М. Лукач, донька учителя із с. Кружльов Бардіївського округу, оповіла В. Гнатиюку казку «Граф Попеловський», яку почала формулою: «Бул еден газда...»,⁶⁰ а Михал Боцко — казку «Як королевич оженився», яка починається: «Бул еден краль...».⁶¹ Т. Булик оповіла В. Гнатиюку казку «Генофена», яку почала з відомого нам дієслова «быв» («Был краль...»)⁶² Міклош Антонік свою оповідь починає з того ж «был» («Был Саламон краль на балу»),⁶³ М. Лукач обрамлює свою казку «Граф Попеловський» вступною формулою «Бул еден газда»,⁶⁴ як і М. Боцко у випадку казки «Як королевич оженився» — «Бул еден краль...».⁶⁵

І. Верхратський у своїх «Знадобах...»⁶⁶ опублікував цікаві зразки народної прози. Вчений не записав імена своїх об'єктів запису, однак фантастично-пригодницькі та соціально-побутові казки цікаві і з погляду їх вступних формул. Своїми записами місцевих українських народних казок І. Верхратський ствердив широке побутування в казках Східної Словаччини вступної формули з початковим дієсловом «быв». В майже кожному з населених пунктів, які відвідав учений, записав прозові твори із вступною формулою типу, про який іде мова. Наведемо кілька прикладів, взятих із праці І. Верхратського «Знадоби...»: «Быв еден газда...»,⁶⁷ «Был циган х церкви...»⁶⁸ (Бехерів), «Был еден фурман...»⁶⁹ (Кечківці), «Быв еден пастыр барз голодный...»⁷⁰ (Вапеник), «Был еден майстер — Челко ся звял...»,⁷¹ «Был еден старый отец...»,⁷² «Был еден качмар...»⁷³ (Виш. Свидник), «Был еден газда...»,⁷⁴ «Был еден рыбар...»⁷⁵ (Бодруджал). Казкар із с. Чертіжне Гуменського округу⁷⁶ у вступних формулах вищенаведеного типу згадує ще загальне місце перебування героїв: «Были двома цигани, еден на еднім селі, другий — на другім селі»,⁷⁷ «Быв еден пан на селі, а на третім або на четвертім селі мав брата...»⁷⁸ Казки, записані І. Верхратським у с. Збійне Гуменського округу, мають ту ж саму початкову формулу: «Быв еден краль...»⁷⁹ та «Быв еден шьловец худобный».⁸⁰ В одному випадку І. Верхратський записав соціально-побутову казку («О рыхтарю, што у едной гдовы купів коровку та потым не хотів заплатити, і газду дав до права») із вступною фодмулою: «Така была една глова...».⁸¹

В праці І. Панькевича «Українські говори Подкарпатської Русі і сумежних областей» засвідчено дві вступні формули даного типу: «Быв еден отец»⁸² та «Бул еден біров, так як я тераз...».⁸³

С. Цамбель у своїх записах наводить українські народні казки Східної Словаччини із вступними формулами: »Въї два bratove...»⁸⁴, »Въї jeden chudobnuj človek...»⁸⁵.

Сучасні українські казкарі Східної Словаччини дуже часто вживають формулу з «быв»: «Быв еден газда»,⁸⁶ «Быв еден краль»,⁸⁷ «Быв еден молодый хлоп...»,⁸⁸ «Быв еден пуп із кантором»,⁸⁹ «Быв еден газда...»,⁹⁰ «Была една невіста...»,⁹⁶ «Были двое людей...»,⁹⁷ «Быв еден нянь-худобный»,⁹³ «Быв еден пан»,⁹⁴ «Быв еден газда...»⁹⁵ (Ю. Шамулка), «Была една невіста...»⁹⁶ «Были двое людей...»⁹⁷ «Быв еден нянь-ко...»,⁹⁸ «Была една мати...»,⁹⁹ «Была енна така шувна невіста»¹⁰⁰ (М. Пірош), «Быв еден худобный чоловік...»¹⁰¹ (О. Гриб), «Быв еден богатый купец»¹⁰² (М. Томан), «Быв еден сын у ньинька»,¹⁰³ «Были двое старых людей»¹⁰⁴ (Г. Дуркот), «Быв еден богатый чоловік, а другий худоб-

ний»,¹⁰⁵ «Были двое братья»,¹⁰⁶ «Быв еден піп ай дяк»,¹⁰⁷ «Быв еден піп»,¹⁰⁸ «Были трьоми братья»¹⁰⁹ (А. Кимак), «Были три дшкы»¹¹⁰ (В. Чорнак), «Быв отец і мати...»,¹¹¹ «Быв еден газда зо жнов...»¹¹², «Быв еден газда ай газдыня...»¹¹³ (Ю. Сопира), «Был еден краль ай был велькостаткаръ, богач»,¹¹⁴ «Были ай мудры княжьове, попі»,¹¹⁵ «Был еден Янчо, шыковный хлоп, а был югасом»¹¹⁶ (І. Полянський), «Были двоими братья, обидва были женаты»¹¹⁷ (С. Полянський), «Быв еден газда...»,¹¹⁸ «Была една дівка, що фраіра не мала»,¹¹⁹ «Быв еден худобный чоловік»¹²⁰ (Ю. Шамулка), «Быв еден богатый газда...»¹²¹ (Ф. Силанич), «Была една мати, а была дуже худобна»¹²² (М. Пірош), «Была една сирота, дівочка»¹²³ (Г. Дуркот), «Быв еден чоловік...»¹²⁴ (І. Кич), «Быв еден мельник»,¹²⁵ «Быв еден робутник, худобный чоловік»¹²⁶ (Ю. Хома), «Быв еден старый чоловік»¹²⁸ (Г. Ябур), «Быв еден млинарь»,¹²⁹ «Быв еден циган»,¹³⁰ «Быв еден рыбаръ...»,¹³¹ «Быв еден худобный чоловік»,¹³² «Была една жена»¹³³ (С. Креси́ла), «Быв еден хлопчиско у матері»,¹³⁴ «Быв еден жыван...»,¹³⁷ «Быв еден паробок...»¹³⁸ (І. Гамар-Полик), «Быв еден краль»,¹³⁹ «Быв еден югас...»,¹⁴⁰ «Быв Янко ай Дюрі»¹⁴¹ (В. Терек), «Быв еден газда»,¹⁴² «Была една жына»¹⁴³ (І. Станко), «Быв еден худобный человек»¹⁴⁴ (І. Латта), «Была една баба...»¹⁴⁵ (А. Кимак), «Быв еден коваль...»¹⁴⁶ (жінка із с. Осадне Гуменського округу).

Відомі й інші формули даного типу. Це перш за все формули, в яких застосовано перестановку слів у реченні. Наприклад: «Быв пророк еден...».¹⁴⁷

Як одинокий випадок виступає така формула: «Было в одного чоловіка три сыпы...».¹⁴⁸

Видання «Гора до неба»¹⁴⁹ засвідчило вступні формули: «Був один король...»,¹⁵⁰ «Був один газда...»,¹⁵¹ «Був один цар»¹⁵² та «Був один млинарь».¹⁵³

Казкар В. Терек також користався формулами «Были двоими братья»,¹⁵⁴ Ю. Габушта вживав формулу «Быв еден газда».¹⁵⁵ Ця формула відома й М. Філіп — «Были двоими братове»,¹⁵⁶ і В. Коробець наводить її в казці «Як чорт помагав майнерові» — «Быв еден майнер».¹⁵⁷ І. Мотика використав цю формулу в казці «Про бідного і багатого брата»,¹⁵⁸ а Г. Ябур у своїй казці «Марко Богатый і Василь небогий» — «Быв еден дуже богатый, меном Марко Богатый, — купец».¹⁵⁹

Крім вищенаведених випадків побутування фантастично-пригодницьких, соціально-побутових та ін. українських народних казок Східної Словаччини зі вступною формулою, що починається на одну з форм дієслова «бути», можна було б навести ще кілька десятків прикладів із казок Меджилабірщини, однак для показу інтенсивності фреквенції казок з даною формулою, гадаємо, вистачить і досі наведених зразків.¹⁶⁰

Набагато рідшою є фреквенція в місцевих українських народних казках зачину, який починається формою минулого часу дієслова «жити» («жили», «жыв», «жыла»). М. Пірош використала цю формулу в «Казці про дурну жону» — «Жыли двое людей...»,¹⁶¹ Й. Трудич у казці «Розумний чоловік серед дурних людей» — «Жыла една мама...».¹⁶² Окремо згадаймо формулу: «Та так: жыв Іван...».¹⁶³ Кілька подібних або тотожних із щойно наведеними формулами читаємо в збірнику «Гора до неба»: «Жили-були два брати...»,¹⁶⁴ «Жив собі на світі один Іван»,¹⁶⁵ «Жив собі на світі бідный чоловік з жінкою...»,¹⁶⁶ «Жили в якомусь селі піп і дяк»,¹⁶⁷ «Жив

на світі бідний чоловік».¹⁶⁸ М. Томан опублікував у збірнику «Зелений віночок — червоні квіточки» три прозові твори — оповідання. Насправді ж у всіх трьох випадках йдеться про літературне опрацювання народних казок чи переказів, які зберегли і свою вступну формулу. «Жив у Карпатах бідний Іван дроворуб. Було то за панської республіки. («Іван Дроворуб»),¹⁶⁹ «Жили в одному селі двома брата» («Багата шапка», казка),¹⁷⁰ «Жив бідний чоловік» («Піп і палиця»);¹⁷¹

В українських народних казках Східної Словаччини знаходимо її формулу: «Був собі хлоп Гунька»,¹⁷² яка виступає, як складова частина кумулятивної казки. Або: «Были собі такы молодята . . .»,¹⁷³ «Быв собі бідний чоловік»,¹⁷⁴ «Був собі чоловік . . .».¹⁷⁵

Читаємо й таку формулу: «Та была една шувна дівка . . .».¹⁷⁶ Також: «То были двое брата».¹⁷⁷

Казкар у вступній формулі повідомляє, власне, зацікавлює слухачів, як це було, кажучи: «То так было».¹⁷⁸ Після цієї формули слідує думка (також формула), якою казкар вказує на соціальний стан в суспільстві: «Были так тісны роки. Люди не-мали шо їсти».¹⁷⁹

Перестановку дієслова «быв» засвідчено у формулі «Газда з жынов быв . . .».¹⁸⁰

В українських народних казках Східної Словаччини відносно поширеними є вступні формули, в яких визначено загальний час, коли відбувається дія казки: «Быв то раз еден краль . . .»,¹⁸¹ «Як раз встал Саламон рано . . .»,¹⁸² «Были раз трьоми моцаре . . .»,¹⁸³ «Были раз трьоми брата»,¹⁸⁴ «Быв раз еден газда . . .»,¹⁸⁵ «Быв раз еден краль»,¹⁸⁶ «Быв раз еден пан»,¹⁸⁷ «Быв раз еден жыд . . .»,¹⁸⁸ «Были раз жыдове . . .»,¹⁸⁹ «Быв раз еден жыт богатый в селі»,¹⁹⁰ «Была раз една вдовиця . . .»,¹⁹¹ «Быв раз еден чоловік»,¹⁹² «Быв раз еден Вовк»,¹⁹³ «Была раз една босорка»,¹⁹⁴ «Были раз двое: пан і пані . . .»,¹⁹⁵ «Були раз тісны роки . . .»,¹⁹⁶ «Быв раз молодый краль і кральовна»,¹⁹⁷ «Та быв раз такый непотрібный паробок».¹⁹⁸

Метатезою слів «быв» і «раз» казкарі дістали нову формулу, однак визначення часу дії казки тотожне з попередньою формулою: «Раз в малярськму краю не знали, котрый бульшый пан і богатшый»,¹⁹⁹ «Раз быв еден газда худобный»,²⁰⁰ «Раз быв еден пуп . . .»,²⁰¹ «Раз быв еден маляр . . .».²⁰²

Якщо казкар оповідає казки без якоїсь більшої перерви і якщо сюжети казок, які сліднують одна за одною, хоч би чимось подібні (скажімо, в одній і другій вступній формулі виступають два брата), то перша казка має вступну формулу: «Были двома брата»,²⁰³ а формула наступної казки вже модифікована: «А другы раз зась так двома брата жыли в'едно».²⁰⁴ І. Полянський казку починає словами: «А раз был еден шыковный хлоп».²⁰⁵

Текст казки пор тварин «Лишка і Рак» має такий зачин: «Раз натрфила Лишка на Рака . . .»,²⁰⁶ демонологічна казка «Газда і чорт» вступною формулою «Раз была една босорка . . .».²⁸⁰ Інший переказ «Зустріч перелесниці із власною дитиною-одміном» починається словами: «Одного разу . . .»,²⁰⁹ які належать не місцевому оповідачу, але упорядників, тому що така формула в східнославацьких українських народних казках не зустрічається.²¹⁰

Кілька соціально-побутових казок, казок про тварин та переказів починається формулою, загальний час дії якої визначається словами «колісі», «лаколи» та «кодьсі»: «Колісі птахи выбрали кралья . . .»,²¹¹ «Даколи наш

пан король ішов на польовачку . . .»,²¹² «Даколи ішли люди до Америки»,²¹³ «Быв даколи гроф»,²¹⁴ «Был ту кодысі еден старый хлоп»,²¹⁵ «Даколи ту был такый звык . . .»,²¹⁶ «Даколи не было так, як гнеська, же де лем хцеш, там тя до работы возьмут і за каждую годину ти заплачат. Даколи тель работы было, што бідный в богатого служыл, на богача робил од світу до мраку, а плацу раз за рік достал. А і то был рад, же го богач не обдурил. В тоты часы прийшов до одного села хлопець Василь службу глядати». ²¹⁷ Порівняння минулого із сучасним посередництвом розгорнутої формули «Даколи не было так, як гнеська . . .» в післявоєнних записках українських народних казок Східної Словаччини дуже часте явище.

Загальний час дії казки визначено і в формулах: «Было раз де не было, але колись то было, при давных часох. Быв еден чоловік»,²¹⁸ «Было раз то де не было. Быв еден дзвунник старый». ²¹⁹

Точніше, ближче визначено час у таких формулах: «Были тісні рокы, ни родив са хліб, люди ни сплачували попум їх довг»,²²⁰ «Як была велька потопа . . .». ²²¹

Дія казки, легенди чи переказу в'яжеться з точно визначеним часом: «Было то давно, іші за Борковція грофа. Як тот замок робили, то была паншіна»,²²² «Штирацать осьмого року, кет пришли Москалі до краю угерского, до Любовні . . .»,²²³ «Прет штирацать роками штом зазнал, кед м'я одобрали за вояка?»,²²⁴ «Коли турки нападла на нашу країну»,²²⁵ «Коли Франці Йовжеф панував . . .»,²²⁶ «По другій світовій війні . . .». ²²⁷ І. Жак у переказаному ним творі «Неписьменный» використав таку формулу: «Було це ще за панування Франца Йосифа». ²²⁸ Марія Кузьма із с. Варихів Свидницького округу оповіла нам цікаву казку про тварин, яку обрамлює вступна формула з точно визначеним часом дії казки: «Было то даколи давно, як жыли стары люди худобно. І даколи чоловік мусив іти робити на панщину, а по панщині мусив іти дагде до векшого газды робити». ²²⁹ Або І. Рабайда фантастично-пригодницьку казку «О вояка і пни» почав такою формулою: «Было то давніше, як то служыли вояці по двадцеть рок в. Як служыв, то уж не знали де: ци в Ужгороді, ци в Уйгелю, ци в Кошицьох». ²³⁰ М. Салак своєю історичну казку «О Ференц Йожку і вояка» відкрив формулою: «Даколи, за старого Раковська-Угорська, молодой Фер-Йожка, як то наставили королем, мав вісемнадцеть років». ²³¹

Приблизний час дії казки, бувальщини чи переказу визначають вступні формули: «Колиська давно-давно жила собі одна стара бідна жінка», «Колись давно, дуже давно, ще за короля Саса, коли ще звірі межі се говорили, жила одна лисиця»,²³⁴ «Давно по лісах барз вэльо ходило во-кулаків»,²³⁵ «Давно не были шандаре, але бандуры»,²³⁶ «Давно, барз давно, я сам не знам, коли то было . . .». ²³⁷ Цікаві з цього боку казки П. Гриба, в яких знаходимо вступні формули: «Колиська, пару рків тому назад, як українці прийшли до Канады, та они найвеще жыли коло індіан'в, а найвеще жыли з рыб»,²³⁸ «Колиська давно, дев'ятьсто рків тому, в Канаді ніякий нарід не жив, хыбаль індіани, дикий нарід був. А насамый перед з Европы українці там прийшли. І они там жыли, як годні были під целтами»,²³⁹ «Колиська, пару сто років тому назад . . .». ²⁴⁰ Ціліком оригінальну вступну формулу знаходимо в легенді П. Гриба «Мудрий Соломон»: «Ко-лиська, пару років тому назад, був Соломон-король; а мудрый хлоп был. І він так штудував, як теперка Енгельс, Маркс, тристо років тому назад.

Він хотів тоту республіку зав'язати, што теперька Ленін зав'язав. Але не дарило їм ся. Та й він помер, небіжчик. Але по нім остав еден хлопчик»,²⁴¹ «Коли мы двоми з дідом газдували...».²⁴²

Дія окремих легенд та казок у вступних формулах поєднана з початком християнства.²⁴³

Крім вищенаведених типів вступних формул, в українських народних казках Східної Словаччини читаємо низку зачинів, в яких визначене загальне, точне або напівточне місце дії казки.

Загальне місце дії казки наведено у формулах: «У еднум вароши був еден Русин...»,²⁴⁴ «Обновив са еден майстер в еднум вароши...»,²⁴⁵ «В еднум вароши бывав біскуп»,²⁴⁶ «Быв у еднум валалі еден газда за бірова»,²⁴⁷ «Еден Францко в еднум вароши мав чотири домі...»,²⁴⁸ Такожде тот власный царь ішов через едной село на гентові»,²⁴⁹ «У еднум селі був еден піп старый»,²⁵⁰ «У еднім місті были трьоми попове: руський, католицький, латинський»,²⁵¹ «Та в еднум валалі був еден такый ґрунтовный пан...»,²⁵² «Быв в еднум варошу даколи еден старый кертіз у едного пана»,²⁵³ «В еднум селі бывал пан і дяк, котры дуже любили палінку»,²⁵⁴ «Выше едного села (валалу) была едина гать велька, і там было барз вльо воды назбирано»,²⁵⁵ «В еднім селі были два брата...»,²⁵⁶ «На еднім селі був еден газда богатый...»,²⁵⁷ «V jednim valali (v jednim seli) pišol vandrivni»,²⁵⁸ «Та был нотаріус, а в обці был староста, подстароста, прищажный, як то дакоды было»,²⁵⁹ «В еднум селі мав чоловік двох сыну»,²⁶⁰ «В еднім селі жыл пып, а ведля попа, — як то уж быват, — кощылник»,²⁶¹ «В еднім селі жыл худобный шустер. Павук шя звал, так, як я, лем же він был Павук Петро, а я Павук Василь»,²⁶² «В едному селі жыв богатый пан»,²⁶³ «В едному місті було багато панів».²⁶⁴

Точне місце дії казки, легенди та переказу наведено в таких формулах: «Быв в Азії еден богатый купець»,²⁶⁵ «Были ту тріе поляки з-за Бескида, прийшли ту до нас»,²⁶⁶ «Йшли тріе з Країні на вымолот на мадьярський край уночи за путьов»,²⁶⁷ «У Мункачові умер еден вземський капітан, а барз порядный человек»,²⁶⁸ «На Магурі в Татрох прийшли раз гайтеле...»,²⁶⁹ «Х Печовской Нове-Всі хпеклі едного хлопа»,²⁷⁰ «Ішол ляшок од Варшавы»,²⁷¹ «Ту люде знаут в Чертіжнім, же мій отец был богатый человек — мено му было Легоцкий Иван — а його син был ем молодой, так коло сімнадцет років — та я нич не робив, лем ем пчолы пас»,²⁷² «Повыше Габушова, деска там під бусовом, ест така полянка, што шя зове Токайка»,²⁷³ «... Ось де річка Лаборець зливается з Широкою»,²⁷⁴ «В сусіднім валалі, то есть у Великій Полянї, був там еден велькоможный пан»,²⁷⁵ «Село Сулин, за переказом, заснував...»,²⁷⁶ «У верховинській котловині під самым Бескидом, де тепер сходятся три кордони: чехословацкий, польський і радянський, лежить село Новоселиця...»,²⁷⁷ «Як мерла у Чабинох едина баба...»,²⁷⁸ «Давно у Стерківцях зависив валалський пастырь»,²⁷⁹ «У Выдрани вмер якысь пан...»,²⁸⁰ «Як ем была на жнивї на дільнякох у Чаловї»,²⁸¹ «У Краснім Броді...»,²⁸² «У Краснім Броді были двое люди: старый зо старов».²⁸³

Напівточне визначене місце дії казки, переказу: «Та ту люде жыот в нашым краю барс худобно»,²⁸⁴ «У нашому селі жила дуже старенька бабка, на котру всі люди говорили, що вона босорка»,²⁸⁵ «Наш валал заложыв якыйсь, што втік з гарешту».²⁸⁶

Казкар І. Гамар-Попик із с. Смудник Гуменського округу перш, ніж став оповідати історичну «Казку про короля Матяша» оповів переказ про скасування панщини і реакцію селян на цю визначну подію в їх житті. В цьому переказі, який вміло поєднаний з казкою, засвідчено деякі автобіографічні дані І. Гамара-Попика, а саме — що казкар в дитинстві був пастухом, що цей переказ йому оповів дев'яносторічний дідусь Цоранич. Переказ приносить цілий ряд достовірних даних про знедолене життя селян під час панщини. В даному випадку переказ виступає у функції поширеної вступної формули чи у функції вступної частини контамінованого твору. Казкар відчував відірваність переказу від казки. Щоб усунути відірваність переказу від казки, він, як засіб об'єднання їх, використав можливість запитання: «Но але як ся тота панщина змінила?» Після цього запитання слідує формула казки, в якій знаходимо джерело, від кого казкар чув казку (від Цоранича). Вступна формула підказує нам, що події казки не викликають сумнів, однак казкар не може встановити точне місце дії казки, кажучи: «Де то было, то уж я не знаву».²⁸⁷

До цієї категорії відносимо й вступні формули: «В едні паленчарні, де ся палінка палила . . .»,²⁸⁸ «Із руського краю еден баронський сын дочув са, же тріє царьове жаженуть нарід глядати Америку».²⁸⁹

У місцевих народних казках трапляються зачини із загально визначеним часом і точно наведеним місцем дії казки: «Однажды стало ся так у Будапешті . . .»,²⁹⁰ «В Остурні одного разу»,²⁹¹ «Колись у Вапенику був богатый газда»,²⁹² «Давно у Якуб'янах була на пасічку діра-печера . . .»;^{2 3} аб формули із загально визначеним часом та із загально визначеним місцем дії казки: «Раз в еднім селі був еден худобный чоловік . . .»;²⁹⁴ або формули з «точно» визначеним часом і точно наведеним місцем дії казки: «В 56 році то было (1856). Та тот Матяш-краль зайшов на трахтирню до Кошиць . . .».²⁹⁵

Окрему групу становлять розгорнуті вступні формули типу «Было де не было в сімдесят семуй столиці, за горячим, за зимным морьом»²⁹⁶ в різних варіантах. В переважній більшості цих формул визначається місце дії казки. Такі розгорнуті формули, як правило, в'яжуться з фантастично-пригодницькими казками, хоч не виключаються випадки їх поєднання і з іншими видами народних казок.²⁹⁷ З фантастичним елементом зустрічаємось уже в самій вступній формулі, якою «. . . казкар хоче викликати в слухача зацікавлення, ввести його в світ фантастики».²⁹⁸ носієм якої є сама казка.

Один з найталановитіших казкарів Східної Словаччини Петро Ілько із с. Бодружал Свидницького округу презентував себе такого типу формулами. Ось перша з них: «Было де не было, в сімдесят семуй столиці, за горячим, за зимным морьом; дав бы бог нашым неприятелюм таке добро: яйца, як відро, очі, як цибулі, жебы їм выйшли з головы, а так бы ся тримали на силах, як пісок на вилах. Даколи, тамтыма роками, коли світ був побитый самыми дочками, — а тепер ай череп, ай бляха, ай штык. — та то не было, лем так ся муг дустати гу войську, як дашто у валалі провинив. Але як пішов гу войську, як го председа загласив, же збуй, недобрі робит у валалі, та як пішов за вояка, та мусив служыти дванадцять року. Не два roky, але дванадцять».²⁹⁹ Ця вступна формула переросла в окремий переказ. Для нього характерні такі компоненти: по-перше, вступ-

на формула: «Было де не было в сімдесят семуй столиці, за горячим, за зимным морьом»; по-друге, соціально-громадське замовляння: «Дав бы бог нашым неприятельом такє добро...» і т. д.; по-третє, друга вступна формула: «Даколи, тамтыма роками...» і т. д. і, по-четверте, переказ із життя: «... а тепер айі череп...» і до кінця. Такій конгломерат поетичних засобів (вступна формула + соціально-громадське замовляння + друга вступна формула + переказ із життя = вступній формулі даної казки) не дуже часте явище у фольклорі, і його в певному розумінні можна вважати творчим досягненням казкаря П. Ілька. В інших випадках казкар вживає тільки одну із вищенаведених частин складеної вступної формули. Казку «Король, в якого одне око сміялося, а друге плакало» він починає формулою: «Было де не было в сімдесят семуй столиці...».³⁰⁰ В казках П. Ілька знайдено її контамінацію вступної формули, замовляння та заключної формули: «Было де не было в сімдесят семуй столиці, за горячим, за зимным морьом; дав бы бог нашым неприятельом такє добро: очі, як цибулі, жебы їм выйшли з головы, а так бы ся тримали на силах, як пісок на вилах. А сів-им на повересло, аж ту ня принесло».³⁰¹ Казкар, очевидно, не розрізняє вступну формулу від заключної і тому, останню переносить з кінця казки на початок. Імпровізаторські задатки П. Ілька проявляються вже у варіюванні вступних формул. У випадку казок «Мати, син і розбійники» та «Швець і його син» із вищенаведеної вступної формули він відкинув заключну формулу («А сів-им...» і т. д.) і вжив її на правильному місці — в кінці казки як складову частину заключної формули. Казки «Золота рибка» та «Про королевича Марка» мають вступну формулу: «Было де не было, в сімдесят семуй столиці, за горячим, за зимным морьом».³⁰² Казка про сироту, що їх мачуха прогнала має вступну формулу, як вищенаведена без заключної формули. Казка «Лісник і його сини», крім іншого, цікава і своєю вступною формулою: «Было де не было в сімдесят семуй столиці, за горячим, за зимным морьом; дав бы бог нашым неприятельом такє добро: айі, як відро, очі, як цибулі, жебы їм выйшли з головы, а так бы ся тримали на силах, як пісок на вилах. А казка-набылиця, хто ня не выслухат, найму выгниє потылиця».³⁰³ Новою є кінцева думка цієї формули, яка вживається і як заключна формула. Правда, майбутній час дієслова «не выслухат» у заключній формулі замінено минулим часом («не выслухав»). Інше вступні формули казок П. Ілька повторюються або відрізняються одна від одної певною стилістичною зміною або заміною: «Было де не было в сімдесят семуй столиці, был еден хлоп і баба»,³⁰⁴ «Было де не было в сімдесят семуй столиці, за горячим, за зимным морьом, був один піп»,³⁰⁵ «Было де не было в сімдесят семуй столиці...».³⁰⁶

Якщо основною вважати поширену вступну формулу, про яку йшла мова вище, то решта зачинів казок П. Ілька побудована за правилом редуції. П. Ілько, обминаючи трафарет, варіює вступні формули своїх казок. В його репертуарі знаходимо вступні формули: по-перше, поширені, що складаються з кількох формул, по-друге, прості типу «Был еден газда...» і, по-третє, вступні формули, в яких поряд із традиційною формулою стоїть міркування казкаря, яке своїм змістом не поєднане із сюжетом казки. Взагалі можна сказати, що П. Ілько одинокий казкар українців Східної Слобожанщини, який щодо вживання вступних формул, найбільш оригінальний і найбільш відданий казковій фольклорній традиції.

І. Панькевич у 1927 р. в с. Вальків від І. Гіровського записав зачин: «Было де не было за червеным морьом, за скляняном гором, де воду грабли а пісок в'язали. Был там еден стром...». ³⁰⁷

Або скорочено: «Было де не было, бьв еден мельник», ³⁰⁸ «Было де не было, был еден хлоп, паробок шумный», ³⁰⁹ «Бовь де не бовь еден царь...», ³¹⁰ «Був де не був старый садівник». ³¹¹

Казкар М. Малатяк сповістив нам вступну формулу: «Де было де не было, за сімдесят семов країнов, за соленым верьхом, за склянянов горов, были двоми братья», ³¹² «Де бьв де не бьв еден художный человек». ³¹³ Якщо зіставити дві формули:

«Бовь де не бовь царь...», записану О. Митраком, та «Де бьв де не бьв еден художный человек», записану нами, то легко спостережемо, що дані формули побудовані на гри слів, що в обидвох визначається сумнівне існування царя («художного чоловіка») в невідомому місці, що різняться лише стилістичними елементами (в першій формулі бракує прийменник «де», який по суті не міняє зміст формули, як такої, а лише подекуди змінює, уповільнює ритм другої формули).

Близьку до вищенаведених формул опублікував І. Панькевич: «Де то было, при червенім, при чорнім морі. А при тім морі бьв еден пан богатый, Бьв то еден рыбарь зо сыном...». ³¹⁴ Якщо зіставимо дві формули даного типу:

«Было де не было...» та

«Де то было, там не было...»,

то збагнемо, що автор другої формули в намаганні бути оригінальним перестилізував традиційну формулу на свій лад, чим уповільнився ритм формули, як такої.

До цієї групи традиційних вступних формул належить і формула, записана від Ю. Сопири із с. Видрань на Меджилабірщині: «Де то было, там было, при червенім, при чорнім морі. А при тім морі бьв еден пан богатый, а назывався кріль»; ³¹⁵ далі — формула, записана від М. Дутко із с. Цигелка на Бардіївщині: «Де было, там было, але было». ³¹⁶ Або: «Де было, там было, у краля то было». ³¹⁷

В. Гнатиюку в 1899 р. сповістив цікаву поширену формулу учитель О. Ладжжинський із с. В. Липник на Старолюбовнянщині: «Был раз де не был в седмдесятей седмей країні, за червеным морйом, за шкляном гором, за златыма цомплями, за жовтыма повереслами, за кривыма носами, там, де море з піском обивали, жебы шы до него дощкы не сыпали. — Бьв еден художный человек...». ³¹⁸ В цій формулі, крім іншого, вказано і на загальний час, коли проходила дія казки.

Нюансом того (хоч не лише ним) «як было» збагатив вступні формули якуб'янський казкар С. Полянський: «Та як было, так было, тягай, шьліпа кобыло. Де было, там было, у дев'ядешятій дев'ятій країні, за пецом г долині, што воду грабали, а пісок в'язали, з великой роботы аж хоры лежали. Скады шы жял, там шы жял еден хлоп з горвіслом, з порвіслом, зо соломяным калапом, але то был хлоп». ³¹⁹ Це одна з найбільш давніх і найбільш уцілілих традиційних вступних формул у місцевих українських народних казках.

В публікації «Гора до неба» засвідчено таку вступну формулу: «В сім-

десять сьомій країні, за червеним морем, за скляною горою жив собі один бідний чоловік . . .».³²⁰

Інколи казкар до вступної формули долучає дані про сучасне життя. Ці дані звичайно свідчать про суспільно-економічні зміни, які настали в житті в порівнянні з часом, до якого відноситься дія казки: «Даколи, знате, коли був світ побитий самими дочками, — а тепер і череп, і етерник, і бляха, — не было товарных мотузки плести, але руками ся плели».³²¹

Українські народні казки Східної Словаччини знають вступні формули, в яких устами оповідача висловлюється висвітлення, що казка — це не пустопорожня вигадка, а «іста правда». О. Ференц своє народне оповідання «Куми-босоркані» відкрив формулою: «Те, що я вам хочу розповісти, то іста правда». Тут казкар вказує на джерело, звідки бере свій початок дане оповідання: «Мені раз повідав небіжчик Тимко, сільський вічар, а тому вже можна вірити. В селі його поважали не лише за веселу вдачу, але й за те, що він дуже любив читати книжки, а письменність завжди була в пошани простого народу». Крім того, оповідач у своїй формулі використовує ще дальший засіб побудови вступної формули, а саме — звернення до слухачів: «Послухайте, чесні люди, яка історія трапилась з нашими кумами — Теклею і Сандрою».³²² Казкар І. Полянський сповістив нам таку формулу: «А тераз — лем же я вам не циганю нич, чисту правду вам повідам, то так вірте, як богу вірите — был еден шиковный хлоп . . .».³²³ Відома народна співачка Східної Словаччини Г. Ябур в зачині до казки «Як парубки помстилися бирувуй дівці» каже: «Ші едну знаву приповідку: може то приповідка, а може, чиста правда».³²⁴ На цю формулу нав'язує друга формулу, в якій говориться про загальний час і загальне місце дії казки.

Щойно ми вже натякнули, що казкарі у вступних формулах, крім іншого, вказують також на генезис казки. Вступна формула з наведенням джерела, звідки, від кого почуто казку в українських народних казках Східної Словаччини не виступає часто. Досі в публікованому народному прозовому матеріалі з української етнічної області Східної Словаччини було знайдено лише одну соціально-побутову казку, в якій засвідчено вступну формулу даного типу: «Та приповідка бы была така. Повідав ми муй дідо, же в їх селі был якись пан ай якись Іван».³²⁵ Дана формула скоріше трапляється в переказах та в бувальщинах. Жінка-казкар М. Пірош із с. Руське Гуменського округу своїй переказ «Як вмирали люди» почала формулою: «Повідала моя баба, же тудо было давно, дуже давно; ані вона не пам'ятає, лем чой повідала її баба».³²⁶ У вступній формулі Й. Даня («Про вбивання старих людей») говориться: «Моя баба, мого вітця мати розправляли, же даколи ту барз великий голод был».³²⁷ А М. Завалиддрига в переказі «Опришок Худик» наводить таку формулу: «Як шя Худик за збійника достал? Та я вам повім так, як ші мый отец повідал».³²⁸

В переказах (нерідко і в бувальщинах) читаємо такі формули аналізованого типу: «Та повідали мій няню, же они чули од свого діда . . .»³²⁹ «Но та повідали ми моя мама, же од своей матері они чули . . .»³³⁰ «Та повідали ми моя мама, же чули од своей бабы . . .»³³¹ «Повідав мі старый Гаргай із Выдрани . . .»³³² «Мій дідо повідали . . .»³³³ «Повідали раз бабы на вечерках . . .»³³⁴ «Та повідала раз една баба . . .»³³⁵ «Повідають, же колись давно у Нягові жив такый еден дідо . . .»³³⁸ «Раз моя баба повідала . . .»³³⁷ «Мій дідо раз мі повідали . . .»³³⁸

Всі вищенаведені вступні формули не тільки вказують на певне джерело походження казки, переказу чи бувальщини, але й стверджують давно відоме положення про усність побутування фольклору.

У вступних формулах знаходимо явище презентації особи казкаря. І. Панькевич у с. Нікльова (нині — Капішова) Бардіївського округу записав формулу: «Тепер я, Андрій Масіца села Нікльова округ Бардіївський, буду говорити вам приповідку о розбойниках. Одного разу ішов еден хлопець лісом глядати собі службу».³³⁹ В с. Валяшківці у 1929 р. вчений зазначив такий зачин: «Я, Юрай Каланін з Валяшковець, з валала, што лежыт пуд выгорлатом окрсса зо Снины. Я теперька повім одну приповідку. Была една жена худобна...».³⁴⁰ Або: «Я, Дарянин Юрко з Ублі, ублянський обыватель, Снинський окрес. Теперь были триє братя, триє братя, добре».³⁴¹ У вступній формулі казкар А. Кимак порівнює своє життя або життя близького кола людей (жінки, невістки) з відносинами героїв казки: «Так, звичайно, як бы аде я, а вна, невіста, а баба. А я вже, може, бы вмер, а баба зістала». Це порівняння казкар поширює думками загального значення: «А бабы все са так ненавидять, як зістануть бабы. Все їм недобрі, шось хыбить».³⁴²

Близькими до вищенаведених націоналей казкарів є деякі дрібніші повідомлення такого характеру: «Мала-м тодыль тринадцеть років»,³⁴³ «Я раз ішов з вітцьом на возі»,³⁴³ «З моїм дідом робил еден хлоп, што назывався Матис...»,³⁴⁵ «Я знав одного поштаря в Ужгороді...».³⁴⁶

Початкові формули в окремих випадках мають формулу звертання до слухачів: «Я вам, дітки, дашто скажу ту. Дакоды, знате, то ходилоша з куділю. Дівчата ходили»,³⁴⁷ «Знате, у тамтуї першуй войні прийшли ту малярі»,³⁴⁸ «Ой, людоньки, як то скоро світ і життя навколо нас міняються...»,³⁴⁹ «Знаете, добрі люди, недармо говорить старе прислів'я: «Багатий, як бык рогатый, або пес кудлатый: треба го са варувати»,³⁵⁰ «Знате, люди, так то было»,³⁵¹ «Дакоды, знате, было в старым законі».³⁵²

Одиноким випадком є вступна формула: «Казка починається з того, як один чоловік мав двох синів».³⁵³

Низка українських народних казок Східної Словаччини не має якоїсь певної традиційної формули. Це передусім соціально-побутові казки, казки про тварин, казки-анекдоти тощо. В окремих випадках без вступної формули в сучасному побутують і легенди. Однак і в цих казках знаходимо спільний елемент, а саме — що переважна більшість таких народних розповідних творів починається дієсловом минулого часу «ішов» («ішол»), «прийшов», «мав», «мала» тощо. Наведемо приклад із давніх і сучасних записів: «Пішли мойо родіче на ярмарок...»³⁵³, «Išou jeden šuster...»³⁵⁴, «Прийшов еден німець до валалу на сомарі»³⁵⁵, «Ішов піп за драгов»³⁵⁶, «Ішов циган на сповідь...»³⁵⁷, «Зышовся Пес із Вовком»³⁵⁸, «Служыв Іван у пана»³⁵⁹, «Оженився еден чоловік...»³⁶⁰, «Мав піп одну кобылу...»³⁶¹, «Мала една баба, — а старенька сама была...»³⁶², «Ходила Лишка з Вовком у камаратстві»³⁶³, «Ішов раз пан через ліс козу купувати»³⁶⁴, «Мали цигани в лозиню колибу...»³⁶⁵, «Мала раз баба двох сынів...»³⁶⁶.

Дальша, кількісно порівняно багата група казок починається словом «еден» (в розумінні — якийсь, певний): «Еден легінь не хотів са жени-ти...»,³⁶⁷ «Една жінка была вдова...»,³⁶⁸ «Еден професор...»,³⁶⁹ «Еден

царь мав єдного сына...»,³⁷⁰ «Єден чоловік вмер...»,³⁷¹ «Єден худобный чоловік мав шість дітей»,³⁷² «Єден газда жыну бив, бо нечесна була»,³⁷³ «Єден ягир пушов до фрыштик на польо з пушков...»,³⁷⁴ «Єден отець і мати мали сім хлопцей...»,³⁷⁵ «Єден газда ни мав дітей, лем єдно дівча»,³⁷⁶ «Єден пуп сповідав людей перед великодньом іт пасці»,³⁷⁷ «Єден газда мав трьох синів...»,³⁷⁹ «Єден вояк при войську выслужыв, та го пустили на урльоу дому»,³⁸⁰ «Єден був худобный газда»,³⁸¹ «Єден пан прийшов до єдного міста»,³⁸² «Єдна баба мала дівку та ся і приспала»,³⁸³ «Єден газда мал пса і был тот пес в'рный при газдівстві»,³⁸⁴ «Єден циган взяв собі газду за кума»,³⁸⁵ «Єден чоловік мадыра, був худобный...»,³⁸⁵ «Єден пан послав цигана іс пісмом на друге село»,³⁸⁷ «Єден циган був ковальом»,³⁹⁰ «Єден газда вкрал попові буяка...»,³⁹¹ «Один отець і мати мали сім хлопців»,³⁹² «Один поважный пан...».³⁹³

Лиш в окремих випадках українські наордні казки Східної Словаччини починаються згальним іменником, яким визначається один з героїв казки (циган, орел, фтахы, лишка, пастушок, син): «Орел ша з ним ставил...»,³⁹⁴ «Фтахы хотіли мати краля...»,³⁹⁵ «Лишка нашла собі заячика...»,³⁹⁶ «Фтахы повідали, хто найвыше вылетит...»,³⁹⁷ «Циган пішов до ліса дрыва ладити...»,³⁹⁸ «Циган служыв у краля»,³⁹⁹ «Пастушок єдной бабы пас маірську худобу»,⁴⁰⁰ «Сын професора...».⁴⁰¹

Засвідчено також оповіді (казки), початок яких в'яжеться з іменем героя: «Іван був даколи мудрый»,⁴⁰² «Месижелізо выбрався до світа...».⁴⁰³

Можливий і такий початок казки: «Так остали лем трьоми братя»,⁴⁰⁴ «Вженився старый вдовец, а взяв за ся дуже молоду жыну ші»,⁴⁰⁵ Або: «Такі молоді, як са поженили, та ходила жына прясти на вечеруки цілу зиму»,⁴⁰⁶ «Парадна невіста звела трьох хлопів ід собі».⁴⁰⁷

В даному, а також в цілому ряді інших подібних випадків вже важко говорити про традиційні вступні формули. Початок казок типу «Вженився старий вдовець...», «Шусть полякув ішли на вымолот»⁴⁰⁸ скоріше інклінують до початку зав'язок оповідань і новелістичного характеру. Казки з початком новелістичного характеру зустрічаються дедалі частіше.

Українські народні казки Східної Словаччини зберегли значну кількість ознак традиційної казки. Між такі ознаки належать і вступні формули. Українські народні казки Східної Словаччини донесли до нинішнього часу більше, як півтора десятка типів традиційних вступних формул. Крім того, окремі типи мають, так би мовити, свої підтипи вступних формул. Ці підтипи досягаються внаслідок усності побутування фольклорної казки в минулому і в сучасному, а також внаслідок еквілібристики стилю традиційних вступних формул українських народних казок Східної Словаччини.

1. Дуже частим явищем є формула, яка відкривається дієсловом «быв» («был»), «была», «были» («Быв єден худобный чоловік...»).

2. Дещо меншою є частота побутування вступної формули, яка починається формулою минулого часу дієслова «жыти» («жыв», «жыли», «жыла») («Жыли двоє людей...»).

3. Українським народним казкам відома й формула з присвійним займенником «собі» («Быв собі хлоп гунька»). Метатезою окремих елементів

вступної формули казкаря досягають певну різноманітність у цьому явищі («Газда з жынов був»).

4. Досить поширеними в місцевих народних казках є вступні формули, в яких визначено загальний час того, коли відбувається дія казки. Наведемо такій приклад даного типу фодмули: «Быв то раз еден краль». Як різновид цієї формули виступають варіанти: «Раз був еден пуп», «Давколи пан краль ішов на польовачку», «Было раз де не было, але колись то было, при давных часох». Відомі й формули, в яких точніше або точно визначено час дії казки («Были тісні роки...», «Было то давно, іші за Борковція грофа...»). Приблизний час дії казки визначено у формулах типу: «Колиська, пару сто років тому назад...».

5. Відносно поширеними є вступні формули, в яких вказано на загальне, точне і напівточне місце дії казки: «У едном вароші был еден Русин...», «Быв в Азії еден богатый купець».

6. Місцеві народні казки ще мають зачини із загально визначеним часом і точно наведеним місцем дії казки («Однажды сталося так у Будапешті»), та із «точно» визначеним часом і точно наведеним місцем дії казки («В 56 році то было (1856). Та тот Матяш краль зайшов на трахтирню до Кошиць...»).

7. Окрему групу становлять розповідні вступні формули типу: «Было де не было в сімдесят семуйі столиці, за горячим, за зимным морьом» в різних варіантах. В переважній більшості цих формул визначається місце дії казки. Ці формули, як правило, в'яжуться з фантастично-пригодницькими казками, хоч не виключається можливість їх поєднання із іншими видами народних казок. І даний тип вступної формули має свої підтипи, які досягаються шляхом додавання і відбирання розгорнутих формул.

8. В записях українських народних казок Східної Словаччини можна знайти формули, в яких вказано, що казка — «іста правда» («А гераз, лем же я вам не циганю нич, чисту правду повідам...»).

9. У вступних формулах інколи вказано на те, від кого було почуто казку («Та приповідка бы была така. Повідам ми муй дідо...»).

10. У вступних формулах тут-там зафіксовано дані про казкаря («Тепер я, Андрій Масіца села Нікльова округ Бардіївський, буду говорити вам приповідку о розбойниках»).

11. Вступні формули засвідчують і звернення до слухачів («Я вам, дітки, дашто скажу»).

12. Зустрічається низка казок, формули яких починаються дієсловами минулого часу («ішов» («ішол»), «прийшов», «мав» («мала»)) («Ішов еден шустер...», «Мала една баба...»).

13. Порівняно багата група казок починається словом «еден» («Еден легінь ся не хотів женити...»).

14. В окремих випадках казки починаються загальним іменником, яким визначається один з героїв казки («Лишка нашла собі заячика...»).

15. Соціально-побутові казки українців Східної Словаччини нерідко мають початок новелістичного характеру.

Традиційні вступні формули в українських народних казках Східної Словаччини перестали бути обов'язковим кліше поезики казки, обов'язковим

художнім засобом палітри окремих казкарів. Послаблення інтенсивності вживання вступних формул в українських народних казках Східної Словаччини слід дедукувати із цілковитої послабленості побутування місцевих народних казок, яке в свою чергу обумовлене загальним поступовим зникненням умов побутування народних казок під тиском загальнонародної чи штучної творчості як новіших форм естетичного впливу на широкі маси трудящих.

ПРИМІТКИ

¹ Володимир Гнатюк. Етнографічні матеріали з Угорської Русі, т. I. — Етнографічний збірник (далі — ЕЗ), т. III, 1897; т. IV, 1898; т. IX, 1900.

² I. Verkhatskij. Знадоби для пізнання угорскоруских говорів (далі — Знадоби...). — Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі — ЗНТШ), т. 44, стор. 113—224.

³ S. Czambel. Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov (далі — Slovenská reč ч.), Turč. Sv. Martin, 1906.

⁴ Materiały antropologiczno-archeologiczne, VI, Krakow, 1903, стор. 141—147.

⁵ Іван Панькевич. Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей (далі — Українські говори...), Прага, 1938.

⁶ Українські народні казки Східної Словаччини, тт. I, II, III, IV, V. (Упорядкував Михайло Гиряк). СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1965, 1966, 1972, 1976. (Решту томів плановано видати в наступні роки).

⁷ «З українського фольклору Східної Словаччини» (далі — З українського фольклору...). Репертуарний збірник на допомогу ІХС Видав ЦК КСУТ, Пряшів, 1963, стор. 46—55; З глибини віків. Антологія усної народної поетичної творчості українців Східної Словаччини. СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1967, стор. 261—316.

⁸ З народної пам'яті (далі — З народної пам'яті). Додаток альманаху «Дукля», Пряшів, 1970, стор. 12—20.

⁹ Михайло Гиряк. Казки. Прикладення г. «Нове життя», 1964, № 51—52. «За вояка». (Зібрав М. Гиряк). Додаток г. «Нове життя», 1965, № 1.

¹⁰ Гора до неба. Видавництво «Карпати», Ужгород, 1968.

¹¹ Národopisný věstník Československý, ročník XIX, 1926, č. 1—4; ročník XX, 1927, č. 1—3.

¹² Там же, XIX, 1926, № 3, стор. 59.

¹³ Там же.

¹⁴ Л. Малиновський у с. Остурня записав три українські народні казки і опублікував їх у вищенаведеному джерелі 1903 р. в Кракові.

¹⁵ Jiří Polívka, ц. пр., XIX, 1926, № 3, стор. 60.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же, стор. 61.

²⁰ З глибини віків, стор. 267—268.

²¹ Там же, стор. 267.

²² Там же.

²³ Іван Панькевич. Українські говори Подкарпатської Русі сумежних областей. Прага, 1938, стор. 521—522.

²⁴ З глибини віків, стор. 269.

²⁵ Це спостереження повністю стосується і місцевих казок про тварин.

³⁶ Народний календар 1964, стор. 107—108.

³⁷ Українські народні казки Східної Словаччини, т. 2, СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1966 стор 273—291.

³⁸ Там же, т. 3, СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1969, стор. 260—270.

³⁹ З народної пам'яті. Народна проза, II. Видав Свидницький музей української культури як додаток альманаху «Дукля», Пряшів, 1970, стор. 12.

³⁰ В. Гнатюк на місці гортанного «ы» в казках, записаних від М. Пусгая та інших казкарів Снинщини, помилково вживав «у». Пізніше вчений подекуди виправив свій намір і замість «ы» вживав «и». Ми ж тут і інде в казках, записаних В. Гнатюком в Східній Словаччині, будемо користатись автентичною вимовою окремих слів говірок українців Східної Словаччини. Упростимо також транскрипцію, якою користався В. Гнатюк.

³¹ ЕЗ, т. III, стор. 42.

³² Там же, стор. 59.

³³ Там же, стор. 155.

³⁴ Там же, стор. 180.

³⁵ Там же, стор. 191.

³⁶ Там же, стор. 226; 3 глибини віків, стор. 301.

³⁷ Там же, т. IV, 1898, стор. 20.

³⁸ Там же, стор. 39.

³⁹ Там же, стор. 62.

⁴⁰ Там же, стор. 106.

⁴¹ Там же, стор. 193.

⁴² Там же, т. III, стор. 105.

⁴³ Там же, т. IX, 1900, стор. 4.

⁴⁴ Там же, стор. 5.

⁴⁵ Там же, стор. 8.

⁴⁶ Там же, стор. 31.

⁴⁷ Там же, стор. 59.

⁴⁸ Там же, стор. 82.

⁴⁹ Там же, стор. 83.

⁵⁰ Там же, стор. 84.

⁵¹ Там же, стор. 85.

⁵² Там же, стор. 87.

⁵³ Там же, стор. 88.

⁵⁴ Там же, стор. 94.

⁵⁵ Там же, стор. 95.

⁵⁶ Там же

⁵⁷ Там же, стор. 96

⁵⁸ Там же.

⁵⁹ Там же, стор. 98,

⁶⁰ Там же, стор. 102

⁶¹ Там же, стор. 105. Говірка с. Мальцов в часі, коли В. Гнатюк записував там казки, була настільки пословаченою, що сам він назвав: «Отсеї говор найбільше пословачений з тих, про які дотепер була мова, та все він стоїть ближше до руснацьких говорів, як говір Баванських Русинів; що тикається ближшого його означення, то він належить вже до групи словенських говорів, між якими найкрасший і найчистіший — власне баванський». ЗНТШ, т. 35—36, стор. 59.

⁶² Володимир Гнатюк. Русини Пряшівської єпархії і їх говори. — ЗНТШ, т. 35—36, стор. 59.

- ⁶³ Там же, стор. 60.
- ⁶⁴ Там же, стор. 66. В даному випадку ідеться про передрук уривка казки «Граф Попелювський» із ЕЗ, т. ІХ, стор. 105—109.
- ⁶⁵ Там же, стор. 68. І в даному випадку ідеться про передрук уривка казки, опублікованої в ЕЗ, т. ІХ, стор. 105—109.
- ⁶⁶ Диви вище.
- ⁶⁷ Іван Верхратський. Знадоби..., стор. 120.
- ⁶⁸ Там же, стор. 121.
- ⁶⁹ Там же, стор. 125.
- ⁷⁰ Там же, стор. 138.
- ⁷¹ Там же, стор. 138.
- ⁷² Там же, стор. 139.
- ⁷³ Там же, стор. 140.
- ⁷⁴ Там же, стор. 142.
- ⁷⁵ Там же, стор. 145.
- ⁷⁶ Ймовірно М. Легоцький, який оповідав казки і В. Гнатюку.
- ⁷⁷ Там же, стор. 158.
- ⁷⁸ Там же.
- ⁷⁹ Там же, стор. 165.
- ⁸⁰ Там же, стор. 169.
- ⁸¹ Там же, стор. 118.
- ⁸² Іван Панькевич. Українські говори..., стор. 533.
- ⁸³ Там же, стор. 546.
- ⁸⁴ S. Szambel. Slovenská reč..., стор. 459.
- ⁸⁵ Там же, стор. 482.
- ⁸⁶ Українські народні казки Східної Словаччини (далі — УНКСС), т. 2, СПВ, ВУЛ, Пряшів, 1966, стор. 49.
- ⁸⁷ Там же, стор. 54.
- ⁸⁸ Там же, стор. 59; додаток г. «Нове життя», 1965, № 1.
- ⁸⁹ Там же, стор. 70.
- ⁹⁰ Там же, стор. 76.
- ⁹¹ Там же, стор. 83.
- ⁹² Там же, стор. 88.
- ⁹³ Там же, стор. 94.
- ⁹⁴ Там же, стор. 97.
- ⁹⁵ Там же, стор. 100, 103.
- ⁹⁶ Там же, стор. 121.
- ⁹⁷ Там же, стор. 123.
- ⁹⁸ Там же, стор. 131.
- ⁹⁹ Там же, стор. 136.
- ¹⁰⁰ Там же, стор. 144.
- ¹⁰¹ Там же, стор. 171.
- ¹⁰² Там же, стор. 177.
- ¹⁰³ Там же, стор. 181.
- ¹⁰⁴ Там же, стор. 1884.
- ¹⁰⁵ Там же, стор. 186.
- ¹⁰⁶ Там же, стор. 190.
- ¹⁰⁷ Там же, стор. 198.
- ¹⁰⁸ Там же, стор. 202; додаток г. «Нове життя», 196, № 51—52.

- ¹⁰⁹ Там же, стор. 204.
¹¹⁰ Там же, стор. 206.
¹¹¹ Там же, стор. 231.
¹¹² Там же, стор. 238.
¹¹³ Там же, стор. 241.
¹¹⁴ Там же, стор. 248.
¹¹⁵ Там же, стор. 256.
¹¹⁶ Там же, стор. 459.
¹¹⁷ Там же, стор. 264.
¹¹⁸ УНКСС, т. 3, СУВ, ВУЛ, Пряшів, 1969, стор. 7
¹¹⁹ Там же, стор. 21.
¹²⁰ Там же, стор. 25.
¹²¹ Там же, стор. 42.
¹²² Там же, стор. 51.
¹²³ Там же, стор. 57.
¹²⁴ Там же, стор. 90.
¹²⁵ Там же, стор. 96.
¹²⁶ Там же, стор. 101.
¹²⁷ Там же, стор. 104.
¹²⁸ Там же, стор. 109.
¹²⁹ Там же, стор. 123.
¹³⁰ Там же, стор. 135.
¹³¹ Там же, стор. 145.
¹³² Там же, стор. 153.
¹³³ Там же, стор. 163.
¹³⁴ Там же, стор. 175.
¹³⁵ Там же, стор. 180.
¹³⁶ Там же, стор. 186.
¹³⁷ Там же, стор. 189.
¹³⁸ Там же, стор. 193.
¹³⁹ Там же, стор. 200.
¹⁴⁰ Там же, стор. 214.
¹⁴² Там же, стор. 231.
¹⁴³ Там же, стор. 233.
¹⁴⁴ Там же, стор. 235.
¹⁴⁵ Там же, стор. 238.
¹⁴⁶ Там же, стор. 240.
¹⁴⁷ Там же, стор. 210.
¹⁴⁸ Там же, стор. 108.
¹⁴⁹ Гора до неба. Українські народні казки Східної Словаччини. (Упорядкував М. Гиряк). Видавництво «Карпати», Ужгород, 1968.
¹⁵⁰ Там же, стор. 40.
¹⁵¹ Там же, стор. 46, 125.
¹⁵² Там же, стор. 54, 76.
¹⁵³ Там же, стор. 93.
¹⁵⁴ Народний календар 1967. СВПЛ, Братіслава, стор. 119.
¹⁵⁵ З глибини віків, стор. 295.
¹⁵⁶ Там же, стор. 297.
¹⁵⁷ Там же, стор. 340.

- ¹⁵⁸ Народний календар 1970. Видав ЦК КСУТ, Пряшів, 1970, стор. 108.
- ¹⁵⁹ Срібна роса. З репертуару народної співачки Анці Ябур із Стащина. Видання ЦК КСУТ, Пряшів, 1970, стор. 107.
- ¹⁶⁰ Тут маємо на увазі казки Федора Фондака, Олени Салак, Миколи Малатяка, Петра Гриба, Марії Кузьми, Андрія Таптіча, Івана Рабайди, Василя Гули, Марії Гули, Ф. Хом'яка, Федора Гірки та ін. народних митців із різних сіл Меджилабірщини.
- ¹⁶¹ Додаток г. «Нове життя», 1963, № 51—52, стор. 7.
- ¹⁶² З глибини віків, стор. 311.
- ¹⁶¹ Додаток г. «Нове життя», 1963, № 51—52, стор. 7.
- ¹⁶¹ З глибини віків, стор. 311.
- ¹⁶⁴ Гора до неба, стор. 3.
- ¹⁶⁵ Там же, стор. 124.
- ¹⁶⁶ Там же, стор. 119.
- ¹⁶⁷ Там же, стор. 56.
- ¹⁶⁸ Там же, стор. 6.
- ¹⁶⁹ Зелений віночок — червоні квіточки, стор. 194.
- ¹⁷⁰ Там же, стор. 192.
- ¹⁷¹ Там же.
- ¹⁷² З народної пам'яті, стор. 47.
- ¹⁷³ Там же, стор. 43.
- ¹⁷⁴ Гора до неба, стор. 126.
- ¹⁷⁵ Там же, стор. 58.
- ¹⁷⁶ З народної пам'яті, стор. 37.
- ¹⁷⁷ УНКСС, т. 2, стор. 166.
- ¹⁷⁸ Там же, стор. 188.
- ¹⁷⁹ Там же.
- ¹⁸⁰ Там же, стор. 158.
- ¹⁸¹ ЕЗ, т. IX, 1900, стор. 54; УНКСС, т. 3, стор. 73.
- ¹⁸² Там же, стор. 79.
- ¹⁸³ Іван Верхратський. Знадоби..., стор. 130.
- ¹⁸⁴ Іван Панькевич. Українські говори..., стор. 130.
- ¹⁸⁶ УНКСС, т. 2, стор. 7, 107; т. 3, стор. 31.
- ¹⁸⁶ Там же, т. 2, стор. 27, 44.
- ¹⁸⁷ Там же, стор. 91, 114.
- ¹⁸⁸ Там же, стор. 115.
- ¹⁸⁹ Там же, стор. 127.
- ¹⁹⁰ Там же, стор. 174.
- ¹⁹¹ Там же, т. 3, стор. 191.
- ¹⁹² Там же, стор. 191.
- ¹⁹³ З глибини віків, стор. 274.
- ¹⁹⁴ Там же, стор. 285.
- ¹⁹⁵ З народної пам'яті, стор. 16.
- ¹⁹⁶ Гора до неба, стор. 42.
- ¹⁹⁷ Ж. «Дружно вперед», XXI, 1971, № 6, стор. 22.
- ¹⁹⁸ УНКСС, т. 2, стор. 139.
- ¹⁹⁹ ЕЗ, т. 3, стор. 120.
- ²⁰⁰ Іван Верхратський. Знадоби..., стор. 162.
- ²⁰¹ І. Панькевич. Українські говори..., стор. 496.
- ²⁰² Там же, стор. 531.

- ¹⁰⁹ УНКСС, т. 2, стор. 190.
- ¹⁰¹ Там же, стор. 192.
- ¹⁰⁵ Там же, стор. 254.
- ²⁰⁶ З народної пам'яті, стор. 13.
- ¹⁰⁷ Там же, стор. 254.
- ¹⁰³ Там же, стор. 31.
- ¹⁰⁴ Там же.
- ²¹⁰ О, Рудловчак в публікації «Зелений віночок — червоні квіточки» наводить прозовий твір «Босоркани», поданий І. Жаком, місцевим народним поетом. Оповідання І. Жака складаються з двох рівнозначних частин. Ці два оповідання, швидко предначі в один твір, є ніщо інше, як дві самостійні соціально-побутові казки. Кожна з цих казок має свою вступну формулу. Обидві ці вступні формули збігаються з формулами інших народних казок. В першому оповіданні-казці у формулі вказується на місце дії казки, а в другій — на загальний час і місце дії: «Раз прийшов до того села дякий вандрак». — Зелений віночок — червоні квіточки, стор. 180.
- ²¹¹ Іван Верхратський. Знадоби..., стор. 114.
- ²¹² Там же, стор. 150.
- ²¹³ УНКСС, т. 2, стор. 18.
- ²¹⁴ Там же, стор. 57.
- ²¹⁵ Там же, стор. 73.
- ²¹⁶ З глибини віків, стор. 349.
- ²¹⁷ З українського фольклору..., стор. 49.
- ²¹⁸ УНКСС, т. 3, стор. 35.
- ²¹⁹ Там же, стор. 27.
- ²²⁰ ЕЗ, т. 3, стор. 138.
- ²²¹ Іван Верхратський. Знадоби..., стор. 120.
- ²²² Іван Панькевич. Українські говори..., стор. 520—521; передруковано: З глибини ікія, стор. 341.
- ²²³ ЕЗ, т. IX, 1900, стор. 89.
- ²²⁴ Там же, стор. 90.
- ²²⁵ З народної пам'яті, стор. 23.
- ²²⁶ Там же, стор. 25.
- ²²⁷ Там же, стор. 47.
- ²²⁸ Зелений віночок..., стор. 183.
- ²²⁹ Казка досі не була опублікована. Ця, як і інші казки, знаходяться в Архіві Дослідного кабінету україністики Пряшівського філософського факультету (далі — АДКУ).
- ²³⁰ Архів ДУК.
- ²³¹ Там же.
- ²³² Гора до неба, стор. 120.
- ²³³ Там же, стор. 129.
- ²³⁴ «Дружно вперед», XXI, 1971, № 3, стор. 22.
- ²³⁵ З народної пам'яті, стор. 33.
- ²³⁶ Там же, стор. 34.
- ²³⁷ Там же, стор. 45.
- ²³⁸ Архів ДКУ.
- ²³⁸ Там же.
- ²⁴⁰ «Дружно вперед», XXI, 1971, стор. 22.
- ²⁴¹ Архів ДКУ.
- ²⁴² Казка-небилиця. Архів ДКУ.

- ²¹³ ЕЗ, т. 3, стор. 82, 52, 56; З народної пам'яті, стор. 24.
- ²¹⁴ ЕЗ, т. 3, стор. 73.
- ²¹⁵ Там же, стор. 172; див. ще: З глибини віків, стор. 309.
- ²¹⁶ Там же, стор. 173.
- ²¹⁷ Там же, стор. 182.
- ²¹⁸ Там же, стор. 14.
- ²¹⁹ Там же, стор. 175.
- ²²⁰ Там же, т. IX, стор. 10.
- ²²¹ Там же, стор. 11.
- ²²² Там же, стор. 13; передруковано: З глибини віків, стор. 298.
- ²²³ Там же, стор. 15.
- ²²⁴ Там же, стор. 18, передруковано: З глибини віків, стор. 304.
- ²²⁵ Іван Верхратський. Знадоби..., стор. 115.
- ²²⁶ Там же, стор. 117.
- ²²⁷ Там же, стор. 248.
- ²²⁸ S. Szambel. Slovenská reč..., стор. 465.
- ²²⁹ УНКСС, т. 2, стор. 74.
- ²³⁰ Там же, т. 3, стор. 18.
- ²³¹ З українського фольклору..., стор. 48.
- ²³² Там же, стор. 51.
- ²³³ Гора до неба, стор. 60.
- ²³⁴ Там же, стор. 133.
- ²³⁵ ЕЗ, т. 4, 1898, стор. 12.
- ²³⁶ Там же, стор. 180.
- ²³⁷ Там же, стор. 181.
- ²³⁸ Там же, стор. 86.
- ²³⁹ Іван Верхратський. Знадоби..., стор. 114.
- ²⁴⁰ Там же, стор. 118.
- ²⁴¹ Там же, стор. 121.
- ²⁴² Там же, стор. 155.
- ²⁴³ З глибини віків, стор. 339.
- ²⁴⁴ Там же, стор. 341.
- ²⁴⁵ УНКСС, т. 2, стор. 32.
- ²⁴⁶ З народної пам'яті, стор. 22.
- ²⁴⁷ Там же.
- ²⁴⁸ Там же, стор. 28.
- ²⁴⁹ Там же, стор. 29.
- ²⁵⁰ Там же, стор. 33.
- ²⁵¹ Там же, стор. 36.
- ²⁵² Там же, стор. 39.
- ²⁵³ Квітка досі не була публікована. Архів ДКУ.
- ²⁵⁴ ЕЗ, т. IX, 1900, стор. 89; передруковано ЗІТШ, тт. 35—36, Львів, 1900, стор. 63.
- ²⁵⁵ Зелений віночок..., стор. 180.
- ²⁵⁶ З глибини віків, стор. 343.
- ²⁵⁷ УНКСС, т. 3, стор. 30.
- ²⁵⁸ Іван Верхратський. Знадоби..., стор. 157.
- ²⁵⁹ ЕЗ, т. 4, стор. 3.
- ²⁹¹ З народної пам'яті, стор. 31.
- ²⁹² Там же, стор. 40.

- ²⁹³ Там же.
- ²⁹⁴ Іван Верхратський. Знадоби..., стор. 159.
- ²⁹⁵ ЕЗ, т. 4, стор. 175.
- ²⁹⁶ Архів ДКУ.
- ²⁹⁷ Там же, стор. 173; передруковано: З глибини віків, стор. 315. (В даному і в інших випадках мова дякоучителя Репая позначена впливом церковнослов'янської мови).
- ²⁹⁸ Михайло Гиряк. Казкар Степан Поляняський. — Народний календар 1964, стор. 107—108.
- ²⁹⁹ З глибини віків, стор. 267.
- ³⁰⁰ Архів ДКУ.
- ³⁰¹ Архів ДКУ.
- ³⁰² Там же.
- ³⁰³ Там же.
- ³⁰⁴ «Дружно вперед», ХХІ, 1971, № 1, стор. 23.
- ³⁰⁵ Архів ДКУ.
- ³⁰⁶ Там же.
- ³⁰⁷ І. Панькевич. Українськi говори..., стор. 521.
- ³⁰⁸ Архів ДКУ.
- ³⁰⁹ УНКСС, т. 3, стор. 68.
- ³¹⁰ В. Гнатюк відносно казки, з якої взято цю формулу, пише: «Для показу, як в 60-х роках записували казки Угорські Русини, наводжу тут без найменших змін в оригіналі. Її записав о. Олександр Митрак, автор російсько-мадярського словаря, але де і від кого, невідомо мені». — ЕЗ, т. 4, 1898, стор. 203.
- ³¹¹ Гора до неба, стор. 64.
- ³¹² Архів ДКУ.
- ³¹³ Там же.
- ³¹⁴ Іван Панькевич. Українські говори..., стор. 536.
- ³¹⁵ УНКСС, т. 2, стор. 218.
- ³¹⁶ З глибини віків, стор. 277.
- ³¹⁷ Архів ДКУ.
- ³¹⁸ ЕЗ, т. ІХ, 1900, стор. 51—53; передруковано: М. Мушинка. З глибини віків, стор. 291—292.
- ³¹⁹ УНКСС, т. 2, стор. 269.
- ³²⁰ Гора до неба, стор. 90.
- ³²¹ Архів ДКУ.
- ³²² З українського фольклору..., стор. 46.
- ³²³ Прикладення г. «Нове життя», Х, 1961, № 51—52, стор. 11.
- ³²⁴ Срібна роса, стор. 113.
- ³²⁵ УНКСС, т. 3, стор. 13.
- ³²⁶ Там же, т. 2, стор. 146.
- ³²⁷ З глибини віків, стор. 349.
- ³²⁸ Там же, стор. 34г.
- ³²⁹ З народної пам'яті, стор. 29.
- ³³⁰ Там же, стор. 30.
- ³³¹ Там же, стор. 32.
- ³³² Там же.
- ³³³ Там же, стор. 35.
- ³³⁴ Там же.

- ³³⁵ Там же, стор. 36.
³³⁶ Там же, стор. 37.
³³⁷ Там же, стор. 38.
³³⁸ Там же, стор. 40.
³³⁹ Іван Панькович. Українські говори . . . , стор. 531.
³⁴⁰ Там же, стор. 509.
³⁴¹ Там же, стор. 490.
³⁴² УНКСС, т. 2, стор. 194.
³⁴³ З народної пам'яті, стор. 39.
³⁴⁴ Там же, стор. 37.
³⁴⁵ Там же, стор. 30.
³⁴⁶ Там же, стор. 29.
³⁴⁷ УНКСС, т. 2, стор. 251.
³⁴⁸ З українського фольклору, стор. 55.
³⁴⁹ Зелений віночок (. . . , стор. 84.
³⁵⁰ Там же, стор. 81.
³⁵¹ Архів ДКУ.
³⁵² УНКСС, т. 2, стор. 245.
³⁵³ Гора до неба, стор. 63.
³⁵⁴ S. Czambel. Slovenská reč . . . , стор. 462.
³⁵⁵ УНКСС, т. 2, стор. 195.
³⁵⁶ Там же, стор. 214.
³⁵⁷ Там же, стор. 416.
³⁵⁸ Там же, стор. 174.
³⁵⁹ Там же, стор. 181,
³⁶⁰ «Дружно вперед», ХХІ, 1971, № 2, стор. 27.
³⁶¹ Архів ДКУ.
³⁶² Там же.
³⁶³ Там же.
³⁶⁴ Там же.
³⁶⁵ Там же.
³⁶⁶ Там же.
³⁶⁷ ЕЗ, т. 3, стор. 7.
³⁶⁸ Там же, стор. 115.
³⁶⁹ Там же, стор. 176.
³⁷⁰ Там же, стор. 195.
³⁷¹ Там же, стор. 220.
³⁷² Там же, т. 4, стор. 30.
³⁷³ Там же, стор. 92.
³⁷⁴ Там же, стор. 101.
³⁷⁵ Там же, стор. 112.
³⁷⁶ Там же, стор. 137.
³⁷⁷ Там же, стор. 149.
³⁷⁸ Там же, т. IX, стор. 24.
³⁷⁹ Там же, стор. 30.
³⁸⁰ Там же, стор. 35.
³⁸¹ Там же, стор. 37.
³⁸² Там же, стор. 38.
³⁸³ Там же, стор. 81.

- ³⁸⁴ Іван Верхратський. Знадобити . . . , стор. 115,
³⁸⁵ Там же, стор. 126.
³⁸⁶ Там же, стор. 152.
³⁸⁷ Там же, стор. 163.
³⁸⁸ Там же.
³⁸⁹ Іван Панькевич. Українські говори . . . , стор. 525.
³⁹⁰ УНКСС, т. 3, стор. 159.
³⁹¹ З глибини віків, стор. 310.
³⁹² Гора до неба, стор. 18.
³⁹³ Там же, стор. 132.
³⁹⁴ Іван Верхратський. Знадобити . . . , стор. 119.
³⁹⁵ Там же, стор. 122.
³⁹⁶ Там же, стор. 148.
³⁹⁷ Там же, стор. 164.
³⁹⁸ УНКСС, т. 2, стор. 211.
³⁹⁹ Там же, стор. 213.
⁴⁰⁰ З народної пам'яті, стор. 13.
⁴⁰¹ Гора до неба, стор. 70.
⁴⁰² УНКСС, т. 3, стор. 224.
⁴⁰³ Архів ДКУ.
⁴⁰⁴ З глибини віків, стор. 282.
⁴⁰⁵ УНКСС, т. 2, стор. 142.
⁴⁰⁶ Там же, стор. 164.
⁴⁰⁷ Там же, стор. 161.
⁴⁰⁸ Іван Панькевич. Українські говори . . . , стор. 513,

RESUMÉ

MYCHAJLO HYRJAK, ÚVODNÉ FORMULY UKRAJINSKÝCH LUDOVÝCH ROZPRÁVOK VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

Ukrajinské ľudové rozprávky východného Slovenska majú všetky rozprávkové štýlové znaky. Jedným z takýchto znakov sú aj úvodné formuly. V tunajšej ukrajinskej ľudovej rozprávkovej tradícii stretávame sa s takmer dvoma desiatkami typov a podtypov úvodných formúl. Rôznorodosť týchto prvkov štýlu ľudových rozprávok okrem iného je daná ustným tradovaním ľudových rozprávok v minulosti i súčasnosti. Na úvodných formulách ukrajinských ľudových rozprávok východného Slovenska pozorujeme značný vplyv úvodných formúl slovenských rozprávok. V posledných dvoch-troch desaťročiach v dôsledku citeľného spoločenského pokroku dochádza k redukcii rozprávkovej tradície a tým aj k redukcii rozprávkových úvodných formúl. S týmto javom sa stretávame najčastejšie v rozprávkach strednej a mladšej generácie rozprávkárov.

RESÜMEE

MYCHAJLO HYRJAK, DIE EINLEITENDEN FORMELN DER UKRAINISCHEN VOLKSERZÄHLUNGEN DER OSTSLOWAKEI

Die ukrainischen Volkserzählungen der Ostslowakei haben alle erzählende Stilarten. Eins von diesen Zeichen sind die einleitenden Formeln. In der hiesigen ukrainischen Tradition der Volkserzählung finden wir fast zwanzig Typen und Untertypen der einleitenden Formeln. Die Vielheit dieser Stilarten der Volkserzählungen hat ihren Grund unter anderen im mündlichen Tradieren der Volkserzählungen in der Vergangenheit und Gegenwart. In den einleitenden Formeln der ukrainischen Volkserzählung der Ostslowakei zeigt sich der bedeutende Einfluß der einleitenden Formeln der slowakischen Erzählungen. In den letzten 2–3 Dezennien kommt es unter dem Einfluß des sichtbaren gesellschaftlichen Fortschrittes zur Verringerung der Erzählungstradition und dadurch auch zur Verringerung der einleitenden Erzählungsformeln. Mit dieser Erscheinung begegen wir uns meistens in den Erzählungen der mittleren und jüngeren Generation der Erzähler.

Переклав д-р Ервін Лазар

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ТОПОНІМАМИ З ПОВНОГОЛОССЯМ

М. ДУЙЧАК — О. ЛАЗОРИК, КРАЙОВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ В ПРЯШЕВІ

Явище переходу спільнослов'янських звукосполучень *ор, ол, ер, ел* між прилолосними (якщо приголосний умовно позначити буквою *т*) у так звані повноголосні форми *торот, толот, терет, телет* є однією з найхарактерніших ознак східнослов'янської мовної групи. Це історико-фонетичне східнослов'янське явище, як доводить В. П. Латта, в повній мірі успадковане й українськими говорами Східної Словаччини¹.

На зібраному з польових робіт ономастичному матеріалі, який «відрізняється від інших лексичних елементів своєю екстралінгвістичною функцією, тобто своєю співвідносністю не з поняттями (лексично або фразеологічно вираженими) даної мови, а з дискретними об'єктами дійсності»², розглянемо у порівнянні з офіційно-діловими відповідниками функціонування повноголосних форм назв населених пунктів Сорочин і Бережничка Свидницького округу, Березовець, Берестів та Телепівці (тепер Осадне) Гуменського округу, Городисько Пряшівського і Підгороддя Михалівецького округів, з метою їх олітературнення для практичних потреб.

Використання ономастичного матеріалу при аналізі повноголосся доцільне тому, що, на відміну від офіційно-ділових назв та слів загального словникового складу, він характеризується більшою стійкістю. Підтвердженням цього є, наприклад, побутування мікротопонімічних найменувань *До Жоло́пка* (поле, далі *по*), в *Жоло́пку* (студник, далі *студн*), *До Голоде́жа* (пасовисько, далі *па*), *Дороте́ї* (шахта) в селі *Словінки* Списьконововеського округу, хоч говірка села, як зазначає І. Панькевич, повноголосні форми вже повністю втратила³. Це торкається і ряду дальших сіл, говірки яких більш-менш підпали впливу словацької мови. Йдеться про українські островці, села із змішаним українсько-словацьким населенням та села з переходом української говірки в словацьку⁴. В багатьох з них, а також і в словацьких⁵, зустрічаємось з мікротопонімами, які й сьогодні в усному побуті вживаються з повноголоссям, що говорить про його існування тут в давнині:

Банське — **На Воробцох** (по), **сторонча́не**, **середні́ане** (топоантропоніми).
Балашківці (переселені до Гуменного) — **Берез'іні́** (лука, далі *лу*), **Г'ї-**

- р'ова за́горóда (лу), Сорокачүүц'и (лу), (Сорокач — прізвище), Перел'ісок (ліс, далі лі), У Жóлобі (студн.).
- Висланка** — Нат Черешн'амні (по), Ворóбл'ю вёршок (по), але Брез'іу горп (по).
- Гачава** — Берез'інкі (по).
- Гельцманівці** — Пуд Берез'іну (по), Вер' Середн'а гóра (по), Ворóта (па), Над Ворóта (лі), До Берез'іні (лі), але Гу Жл'áбу (па).
- Гералтів** — Середн'а гóра (по), На Середн'єї гóрі (лу), Середн'ик (по), Фáрські Середн'ик (па), Берез'інкі (по, лі), Над Берез'іну (по), Загорóд'и (по), Вішн'а Загорóда (лу), Борожіска (па, по) і Горóдіс'ко (назва сусіднього села).
- Громош** — Шкорóдне (па), Задн'є Шкорóдне (лі), але Врабл'у́фка (лі), Прегіпкі (лі), Жл'áпкі (лі).
- Жатківці** — Під Вóроцáмі (по), Середн'ик (лі), В Середн'ику (па), Нат Середн'иком (по), але Стаўл'інец прэдн'і, стрэдн'і (лі).
- Завадка** (на Спишу) — Середн'ії горп (по), Смерсч'інка (па), Полонінка (лу), На Берез'іно (лу), На Гелетков'і Кúты (лу), Вáйдуф Бёрех (лу).
- Коромля** — Жерепкі (лу), Колор'ік (= біля рік), але Д'акóва за́града (па).
- Лачнів** — Ворóбл'ік (по), Ворóце, На Ворóцох (по), Сколодáцке (по), Сколодóф (лі), Сколода — прізвище, З Ворóбл'іска през Ворóц'і — тече потік, Смереков'іца (офіційно) Браніско (лі).
- Лютина** — Телéшка (па), На, За Телéшку (по), Чемерéшне (лу), але Бреж'іні (па).
- Мальців** — Градзéне смерéкі (лі), Над Дорошúфку (лі), але Бреж'іні (па).
- Остурня** — Мачасоф бјерезок (по, лу), Нат Фáрске смјерéцкэ (по), Кóпцы пјерэдн'є (по), Кро́ловы смјерéцкэ (лу), Ворóбл'іско (лу), Зóлоп, (па), Зо́лопки (лу), Над, Пуд Зо́лопкáми (лі), На Зо́лопках (студн.), але Стрэдн'ії вјерсок (по) та Гецимáнска за́града (назва частини села).
- Петеївці** — Жереб'яче (лу), Зо Жереб'ячóго (потік, далі пот), але Ш'трэдн'а тáбла (по).
- Петрівці** — Оборожіс'ко (по).
- Просачів** — Голóва дéбра (по), Прóсто Загорóт (по), Гóре Загорóду (па), Потúчк'ю бёрех (па), але Жл'áпкі (па), У Жл'áпкох (студн.).
- Рафаївці** — Вер Берез'інки (по), Берéги (па), В Берéгох (студн.)
- Ременни** — Полóма (лі), Пот Полóму (по), Загорóд'и (по), Середн'а гóра (лі), але Прэдн'і Помірки (по).
- Ренчишів** — Черémка (лі), На Черémку (лу), Пуд Іл'ашóву загорóду (студн.), але Прі Жл'áбох (лу).
- Руський Казимир** — Берегóўка (па), але Предóл'є.

. . .

На досліджуваній території, поряд з існуванням східнослов'янських форм з повноголоссям, помітні впливи церковнослов'янські, польські та словацькі, які спричинили появу паралелізмів деяких слів. Якщо кількість полонізмів

і церковнослов'янських у сучасному вже не поповнюється, то кількість нових неповноголосних форм поступово збільшується під впливом словацької мови. Пові запозичення не піддаються діянню закону перходу слів з формами рал, ла, ре, ле в повноголосся, наприклад: болото, але блатник (крило над колесом)⁶.

Таким шляхом, на нашу думку, пішов і розвиток назв населених пунктів Брезівка Бардіївського та Мразівці Свидницького округів, хоч в обох селах поряд побутують мікротопоніми з повноголоссям: До Берéга (лі); Бérех (по), На Берéз'і (по), За Берéгы (па).

Назва Брезівка, на відміну від Мразівців, за останніх двісті років, а саме від 1907 до 1913 рр., офіційно вживалась з повноголоссям — Berezóka⁷. Мабуть, ця дійсність і вплив словацького середовища, як це видно з таблиці № 1, призвели до цілковитої втрати повноголосних форм обох назв та похідних від них утворень.

Відносно історичних джерел В. Латта⁸ та Л. Деже⁹ зазначають, що вони не відображають у повній мірі реально існуючі в певні періоди мовні особливості говірок досліджуваної області. Тому вони можуть дати лише приблизну уяву і про існування повноголосся розглядуваних назв населених пунктів. В цьому можна переконатись, якщо співставити офіційно-ділові назви за останніх двісті років (за цитованою працею М. Майтана) з живими розмовно-побутовими відповідниками.

I

У таблиці № 2 показано вживання назви села Сорочин Свидницького округу населенням досліджуваного і навколишніх сусідніх сіл та похідних від неї утворень — назв жителів і прикметникової форми. В усіх селах наявні повноголосні форми, крім називного відмінка назви Сорочин в Дупліні, Містиську та досліджуваному селі, де внаслідок взаємовпливів мов виступає і дублетна форма з ро, що є характерною ознакою польської мови¹⁰ — Строчин. Паралельне функціонування форм Stročín і Сорочин зумовлене конкретним словацько-українським мовним середовищем. М. Майтан наводить цю назву і з повноголоссям Szorocsin (1873—1902), Szorocsány (1907—1913)¹¹. В записі від 1721 року: «Я, . . . Марія Радихич, обывателька сорочинская, . . . у той веси Сорочинъ. . .»¹² назва та прикметникова форма засвідчені з повноголоссям на півгора століття раніше. Крім цього, на досліджуваній території від основи сорок зустрічаємо відантропонімічні деривативні утворення: Сорóкіў (лі), Піт Сорокóвым (по) у Видрані; Сорóкч'ўўці у Валашківцях; Сорóкч. Сорóка — прізвиська досить поширені.

Починаючи 1920 роком, назва Сорочин офіційно¹³ остаточно втратила повноголосся. Форма Stročín, як гадає С. Мазур, виникла через контамінацію словацького й українського відповідників: »Stračín X Soročyn > Stročín, v ktorej názvoslovná spoluhlásková skupina Str- a koncová slabika -čín sú slovenské, no vokál, o je v nej ukrajinského pôvodu«¹⁴. Але це тільки припущення, оскільки форму Stračín в історичних джерелах не засвідчено, вона не побутує серед населенням і автором є лише «реконструйована». Відповідно до цього можна було б припустити, що сполучення Stro- виникло під впливом польської мови. Кінцеве -ин у складі -čín за походженням є суфіксом при-свійних прикметників¹⁵ (характерного явища й інших слов'янських мов), які,

перейшовши в розряд географічних назв та прізвищ, втратили власне прикметникову семантику¹⁶, наприклад, Люботин, Стащин; Рошканин, Василичин, Ваташин і т. д. Від уніфікованої в такому вигляді назви, яка є результатом взаємовпливів мов, згідно з системою знаків словацької мови, було утворено слова-терміни на означення назв жителів і прикметникову форму, поряд з якими, як дублетні, наведено й утворення від розмовно-побутових відповідників назви села та сусіднього Містиська, правда, без наявних повноголосних форм (див. таблицю № 2). Саме ці дублетні розмовно-побутові відповідники рекомендуються у другому виданні Словника словацької мови (том 6) випустити, оскільки вони нібито »v miestnom úze . . . sa nevyskytujú¹⁷. Таке твердження, як свідчать наші дослідження, не зовсім відповідає дійсності.

Таким чином, український олітературнений відповідник, виходячи з розмовно-побутових варіантів, повинен бути оформлений згідно з системою знаків української мови, а саме — Сорочин¹⁸, від різних твірних основ якого сороч і сорочин суфіксами -ан-/-'ан-, -чан- в усному мовленні творяться слова-терміни для означення назв мешканців. З частотністю і продуктивністю наведених словотворних форматів, як видно з таблиці, вважаємо, щоб таким чином олітературнена назва та утворення від неї зберегли національну своєрідність¹⁹ зовнішнім виглядом — формою та смисловим змістом.

II.

На Снинщині в усному мовленні між населенням досі побутує назва Телепівці (колишня офіційна Telerovce), яку в 1948 році, у зв'язку з уніфікацією назв німецького та угорського походження, було змінено на Osadné²⁰.

Топонім Телепівці своєю основою пов'язаний з загальним словом телепати, яке В. Латта, поряд з словами «пелехатый, пеленка, селезень, селезінка, полова (пслеуник)»²¹ вважає з повноголоссям, на відміну від П. Я. Черниха²², на погляд якого, вірогідних прикладів еле з ел немає.

Дієслова телепати²³, зателепатися²⁴ у значенні повільно йти, базікати, забризкатися, забруднитися в наших говірках досить поширені і, як видно, є безперечною приналежністю словникового складу української мови. Довказом цього є і функціонування в усному побуті мікротопонімів від основи Телеп-: Те^леп^ловиці (лу) в Стащинській Розтоці, Те^леп^лча доли^лна (лі) в Чабалівцях, На Телеш^л'акові пол'ан'і (па) у Збуд. Рокитові, Телеш^лчата (лу) в Телепівцях та антропонім Те^леп^лчак у Збуд. Білій.

Нова назва Osadné (таблиця № 3) призвичаюється дуже повільно. Носіям її семантична прозорість віддалена і, крім того, вона іншого граматичного числа і роду, внаслідок чого переучування є лише зайве, оскільки похідні апелятиви творяться від неї ще й відмінними афіксами.

Семантичний аналіз загальних слів, які мають спільну основу з множинною назвою Телепівці, говорить про те, що ця назва не належить до категорії назв угорського походження. Це лише підтверджує думку М. Майтана (по відношенню до словацьких найменувань), що проблематика перейменування — справа досить комплікована, бо »v niektorých prípadoch sa takto zrušil aj starý slovenský názov na úkor maďarského . . .«²⁵.

У зв'язку з тим, що назва Телепівці і похідні від неї утворення цілком закономірні в системі українського словотвору, її для практичних потреб

пропонуємо олітературнити (див. таблицю № 3) і в загальних місцевостях, як дублетною до офіційно-ділової форми, нею користуватись.

III

Назви сіл **Березовець** і **Берестів** Гуменського округу належать до порівняно великої групи в розряді топонімічних найменувань. Вони пов'язані з рослинним світом, а саме назвами дерев — **береза** та **берест**. Подібно до інших мікротопонімів від цих основ, які ми зібрали на досліджуваній території Пряшівщини, обидва топоніми етимологічно прозорі. В топонімії ці назви являють собою різні типи словотвору, починаючи простими основами і кінчаючи багатоморфемними дериватами як у формі іменників, так і в формі відносних прикметників. Для ілюстрації наводимо ряд мікротопонімів, які посіями вживаються з повноголоссям:

1.0 — Під **Березом** (студн) Ладомирова; **Березова** Пол'анка (па) Кобильниці.

1.1 — **Березіна** (па) Варвинець; **Капішіўска березіна** (па) Ладомирова; **Палкова березіна** (лі) Ряшів; **Олексова березіна**, **З Олексової березіні** (па, пот) Малий Буковець; **Вер' березіны** (па, по) Юркова Воля; **Під Березіну** (па) Рівне; **Над Березі́нчу** (по, лу) Гералтів; **Над березіну** (по) Бережничка; **Пуд березі́нчу**, **До березі́нчи** (по) Гельцманівці; **За березіноў** (по) Звала; **Над**, **Під**, **За березіном**, **Г березі́н'і** (по, па) Курів.

1.2 — **Березіны** (па) Вишні Вільшави, Кришлівці, Піскорівці, Шариське Чорне, Свиднички; (лі) Кухтівці, Ториськи; (по) Біловежа, Стебник; **Березіны** (по) Шмиговець, (па) Стащин; **Березі́ны** (лу) Валашківці; **Пусты березіны** (па) Мергешка (тепер Нова Полянка); **Доўгы березіны**, **Під Доўгіма березінамі** (па, студн) Рівне; **За березіны** (по) Ладомирова, Піскорівці. (лі) Дзитрих; **Під березіны** (лі) Брусниця, (по) Матівці, Коз'яни, Вальківці, Випріп, Маковець, Грабівчик, Кришлівці, (па) Руська Поруба, Шариський Щавник; **Над Березіны** (по) Нижня Ядлова; **Вер' березін** (по) Вагринець, Дзитрих, Маковець, Піскорівці; **До Березін** (по) Вишні Вільшави, Маковець, (па) Бережничка, Крушинець; **З Березін** (пот) Новоселиця; **З Березін** (пот) Ториськи; **Спід Березін** (пот) Рівне; **Спуд Березін** (пот) Присліп; **Коло Березін** (пот) Грабівчик; **Під Березінамі** (лу) Вишні Вільшаві; **Г Березінох** (по) Блажів, Гутка, (студн) Гінківці; **В Березінах** (студн) Новоселиця; **На Березінох** (студн) Кришлівці, Ториськи; **На Березіно** (лу) Завадка (на Спишу).

1.3 — **Вер' Березінкы** (по) Вишній Грабовець; **Вер Березінкы** (па) Рафайці; **Під Березінком** (по) Вишній Грабовець.

1.4 — **Березінкы** (по) Вільшавиця, Годермарк (тепер Стотинці), Шариське Чорне; **Березінкы** (лу) Колониця; **Березі́нкі** (по) Качава; **Вер' Березінок** (лі) Свиднички; **За Березінкы** (по) Великий Буковець, Нижня Писана, Нижні Репаші; **Під Березінкы** (по) Нижній Комарник, Цернени.

1.5 — **Березнік** (по) Пчолиний, (лі) Пихні; **Березнік**, **Під Березнік** (по) Гінківці.

1.6 — **Березу́чик** (па) Березовець, (пот) Вубля; **Березовец**, **З Березу́ца** (лі, пот) Дара, (лу, пот) Старина; **В Березу́ці** (па) Старина; **На Березнічу** (по) Збудський Рокитів.

1.7 — **Березу́**, **Пуд Березовом** (по) Новоселиця; **За Березо́вым** (по)

Стащин, (лу) Збії; Березію горп (по) Руський Кручів; Березова гурка (по) Ладомирів; Березининова лучка (лу) Руська Бистра; Березанчат лўки (по) Чукалівці; Березн'янча долиєна (па) Вишня Яблінка.

2,0 — Бєрєст (по) Камінка; Бєрєста (па) Руський Потік; Бересті'нка (лі) Олсників; Берест'інка (лу) Лівів; Берестовец (па) Вишня Олька, (лу) Рушківці, Суків; Під Берест'їуцом (па) Вишня Олька.

2,1 — Бересті'ю (лу) Ториски, (лі) Нижні Рєпаші; Бересту'ю (па) Руська Бистра; Під Берест'їу, Під Берестовом (лу, студн) Ториськи; Бересті'ю д'іл, (лі, па) Нєхваль-Полянки; Бересті'ю вєршок (лі) Крижі.

2,2 — Берестова (лі) Іновець; Берестова п'ол'анка (ла) Руський; Берестова долиєна, Під Берестовою долиєною (лу, лі) Вишня Яблінка.

2,3 — Берест'їуска табла, Із-за Берест'їуского д'їла, На Берест'їуським (по, пот, лу) Радвань.

Назва села Березовець в історичних джерелах, з яких черпав М. Майтан, на відміну від назви Берестів, офіційно від 1960 Brestov nad Laborcom, виступає із повноголоссям: 1773 Brezovecz, Berezovecz, 1786 Berezowecz, 1808 Brezovecz, 1863, 1877—1902, 1920 Brezovec, 1873 Brezova, 1907—1913, 1939—1945 Berezóc, 1927—1939, 1948 Berezovec, 1948 Brezovec²⁶.

Обидві назви Березовець і Берестів суфіксально розвинулись із спільно-слов'янської основи *berz²⁷, з якої після розвитку повноголосся між приголосними виникло береза та етимологічно споріднене берест з *berz-t-ъ²⁸, в якому zt змінилось у st (порівняй словацьке brest та чеське břest). Перейшовши шляхом афіксального словотвору в розряд топоніміки, вони, а також похідні від них утворення — назви для означення жителів і прикметникові форми, в усному побуті (дивись таблиці № 4, 5) функціонують лише з повноголоссям.

З метою збереження національного колориту розглядувані топоніми слід в літературній формі вживати з повноголоссям. Вживання їх без повноголосся, у порівнянні з цілим рядом мікротопонімів, не включає, а навпаки, виключає їх з ономастичного ряду, чим порушується основний принцип ономастики.

Сучасні офіційні назви Brezovec і Brestov становлять собою лексичну підстановку, повний переклад розмовно-побутових відповідників, де дійшло не лише до порушень афіксальних частин, але й кореня. Функціонування в усному побуті назв з повноголоссям виключає потребу їх транслітерації чи неповного перекладу в місцевій українській пресі шляхом Брестов < Brestov > Брестів. Позбавлені таким чином однієї з найяскравіших українських фонетичних особливостей — повноголосся, ці назви в українському середовищі звучать як інородні елементи, не дивлячись на те, що офіційно-арміністративні вказівки дають можливість вживати й утворювати назви від основи іншомовного слова²⁹.

IV

В історичних матеріалах від 1773 року³⁰ та наукових працях³¹ знаходимо назви Nagy — Breznicze, Welka Breznicza та Kis Breznicze, Mala Breznicza. Обидва села, назви яких мали спільний центральний компонент, належать тепер до Свидницького округу і розташовані недалеко одне від одного. За мовними особливостями перше — словацьке, друге — українське. Протягом

певного часу, а саме від 1907—1913 рр. обидві назви офіційно виступали з повноголоссям: *Nagyberezsnye, Kisberezsnye*. Починаючи 1920 роком, розвиток цих назв пішов дещо іншим шляхом. Сьогоднішня офіційна назва *Breznica* виникла з форм *Brežnica, Velká Brežnica*, яка була дана селу в 1920 році внаслідок певних фонетичних змін та втрати диференціюючого компонента *Velká*.

Значно більших змін зазнала сучасна назва *Бережничка* (оф. *Brežnička* від 1927 року). Втратою диференціюючого компонента *Мала* із значенням відносної величини, розміру населеного пункту, назва придбала новий словотворчий формат *-чк-* на означення здрібнілості.

В усному мовленні, як це видно з таблиці № 6, нова назва побутує з повноголоссям та наявністю кореневого ж, що, до певної міри, затемнює етимологічну прозорість офіційного відповідника з кореневим з і дає можливість віднести назву до деривативу від *берег*. З останнім дуже часті мікротопоніми, що вказують на рельєф місцевості, та антропоніми, порівняні: *Берех, Бережок; бережане* — катойконім множини; *Бережний, Бережна* — прізвища.

Кореневий ж, властивий і розмовно-побутовим відповідникам першої назви — *Breznica*, засвідчений у Нижніх Вільшавих і Минівцях: *Брежн'їнін/ца, Брежн'їці* — родовий відмінок; *брежн'їчан'є, брежн'їчан, брежн'їчанка* — назви жителів; *брежн'їцкі* — ад'ектонім. В Шандалі, крім того, назва виступає з повноголоссям: *Бережнійца, Бережнійці* — родовий відмінок; *бережничане, бережничан, бережничанка* — назви жителів; *бережнійцьый* — ад'ектонім.

Назви від основи *бережн-*, як наводить Г. Борек³², більш поширені в топонімії східнослов'янських, ніж західнослов'янських мов. Тому в наших умовах слід мати на увазі взаємні словацько-українські мовні впливи.

Отже, аналіз та спостереження над назвою села *Breznica* дають можливість зробити висновок: наявність форманта ж в корені розмовно-побутового відповідника говорить, що назва пов'язана з апелятивом *берег* і з допомогою топонімізуючих суфіксів розвинулась з праслов'янського **bergъ < beržъ*³³, в якій звукове оформлення з повноголосним сполученням *-ере-* в усному мовленні — східнослов'янське. Пропоновані олітературнені відповідники в таблиці № 6 з наведеними особливостями узгоджуються.

V

Назви сіл *Городисько* (оф. *Hradisko*) *Пряшівського* і *Підгороддя* (оф. *Podhorod*) *Михалівецького* округів утворені з допомогою афіксів лексико-семантичним — у першому та синтаксикоморфологічним способом словотвору — у другому випадку від загального іменника *город* з нині вже втраченим первісним значенням *огорожа*. Обидві назви пов'язані зі старими укріпленнями, рештки розвалин яких можна ще й сьогодні знайти в цих селах.

Аналізовані назви та похідні від них утворення в розмовно-побутовому вжитку, як це видно з таблиць № 7, 8, виступають у досліджуваних і навколишніх сусідніх селах лише з повноголоссям, яке історичні джерела від 1773 року³⁴ у назві *Городисько* взагалі не фіксують: *Hradiszka, 1808 Hradiszka, Hradisko, 1873—1902 Hradiszko, 1907—1913 Radoskő, 1920 Hra-*

disko. Варто зазначити, що, на відміну від розмовного побутування назви села з повноголоссям, мікротопонім *На, За Градок* у досліджуваному селі вживається у первісному значенні й виступає без повноголосся.

Наявний у назві формант *-isko* (*-іско*), як доводить Я. Рудницький, є результатом контамінації суфіксів *-iŕče/-ьsko* в локально-топографічній функції³⁵.

Офіційна назва *Podhorod'*, на відміну від назви *Hradisko*, становить собою неповний переклад усномовного відповідника (*підгород'а*), що обумовило збереження східнослов'янського *-oro-*, спорадично з яким зустрічаємось і в історичних джерелах: 1786 *Podhrazl*, 1808 *Podhradce*, *Pudhorodie*, 1920 *Podhradie*, *Podhorodie*, 1945 *Podhorod'*³⁶. Зміною від 1945 року було порушено граматичний рід назви по відношенню до розмовно-побутового відповідника, що спричинило її варіантність, а саме (*підгород'*) чоловічого роду, (*підгород'а*) та (*підгород'е*) середнього роду. Зміна граматичного роду офіційного відповідника на жіночий — невмотивована, оскільки омонімічних назв середнього роду з повноголоссям не існує.

Отже, основні розмовно-побутові ознаки назви — повноголосся та рід при олітературненні треба зберегти, щоб, таким чином, топоніми, які відповідають закономірностям відтопонімічного словотвору, не зробити штучними.

. . .

Формально-семантичний аналіз назв населених пунктів *Бережничка, Березовець, Берестів, Городисько, Підгороддя, Сорочин і Телепівці* дає можливість висновувати, що назви (для ілюстрації доповнені цілим рядом мікротопонімів спільної основи) в розмовно-побутовому вжитку функціонують з повноголоссям, на відміну від їх фіксації в історичних джерелах та в сучасних офіційно-ділових відповідниках, де повноголосні форми виступають спорадично.

Значна кількість інформації з історичних джерел свідчить, що офіційні назви мінялися залежно від конкретних суспільно-політичних умов. При цьому розмовно-побутовим відповідникам не приділялась належна увага. Тому саме при олітературненні назв та похідних від них утворень, на перший план ставимо їх носіїв, оскільки лише в такому вигляді назва, семантично і стилістично забарвлена, викликає увагу про те середовище, в якому вона функціонує.

ПРИМІТКИ

- ¹ В. П. Латта, Полногласие в украинских говорах Восточной Словакии (далі Полногласие...), Zborník FF UK, roč. X., Philologica, Bratislava 1958, стор. 108.
- ² А. А. Белецкий, Исследования ономастики (ономастической лексики). Лексикология и теория языкознания (ономастика) (далі Лексикологія...), Издательство Киевского университета, 1972, стор. 12.
- ³ І. Пянькевич, Українські говірки Пікарпатської Русі і суміжних областей, Прага, 1938, стор. 164.
- ⁴ В. П. Латта, Словацько-українська мовна межа. Діалектологічний бюлетень, випуск ІХ, АН УРСР, Київ, 1962, стор. 28—30.
- ⁵ Ferdinand Buřa, Šarišské nářečia II. Nové obzory 14. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Košice 1972, стор. 197 — smerečina (k smerek; smrekový porast, Dlhá Lúka). Подібне ми зазначили у Вишніх Репашах До Біскупських смеречкох (па); в Дуплинні Смеречина (лі); в Суходолинні (оф. Суха Долина) Берецінка (по, пр, лі); в Габултові Смерекі і Смерек (лі), На Смерек (лу).
- ⁶ В. П. Латта, Полногласие..., стор. 112.
- ⁷ M. Majtán, Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov, (далі лише Názvy obcí...), SAV Bratislava 1972, стор. 75.
- ⁸ В. П. Латта, Полногласие..., стор. 112.
- ⁹ Л. Дже, Очерки по истории карпатских говоров, АИВ Будапешт, 1967, стор. 119.
- ¹⁰ Дип. Ján Stanislav, IV. Praslóvanské skupiny tort-, tolt- a tert-, -telt-. Dejiny slovenského jazyka I. Úvod a hláskoslovie, SAV Bratislava 1967, стор. 334—339. — Sroka — Сорока. Польсько-руський словарь, Москва, 1963, стор. 585.
- ¹¹ М. Майтán, Názvy obcí..., стор. 393.
- ¹² І. Пянькевич, Матеріали до історії мови південнокарпатських українців, Науковий збірник Музею української культури в Свиднику, № 4, книга друга, Пряшів, 1970, стор. 106—107.
- ¹³ М. Майтán, Názvy obcí..., стор. 393.
- ¹⁴ S. Mazúr, K pôvodu a vývinu miestneho názvu Stročin. Zpravodaj miestopisné komise ČSAV, č. 1—2, Praha 1972, стор. 88.
- ¹⁵ А. А. Дементьев, О так называемых «интерфиксах» в русском языке. Вопросы языкознания, № 4, 1974, стор. 118.
- ¹⁶ Сучасна українська літературна мова, Морфологія, Київ, 1969, стор. 185.
- ¹⁷ J. Jasko, Staičiar'ska Kolyoka' Slovenska reč, 5/39/1974, стор. 319.
- ¹⁸ П. П. Бунганич, Як правильно писати?, г. «Нове життя», орган ЦК КСУТ Пряшів, від 4/1-1964, стор. 3. Поряд з транслітерованим офіційно-діловим відповідником Строчін, автор пропонує і Сорочин.
- ¹⁹ А. А. Реформатский, Перевод или транскрипция? Восточнославянская ономастика, Москва, 1972, стор. 323.
- ²⁰ М. Майтán, Názvy obcí..., стор. 303.
- ²¹ В. П. Латта, Полногласие..., стор. 112.
- ²² П. Я. Черных, Историческая грамматика русского языка, Москва, 1954, стор. 83. — О. П. Безпалько і колектив, Історична граматики української мови, Київ, 1957, стор. 102—103.
- ²³ Б. Гринченко, Словарь української мови, т. IV, Київ, 1959, стор. 252.
- ²⁴ Словник української мови, т. III, вид-во АН УРСР Київ, 1972, стор. 344.
- ²⁵ М. Майтán, Názvy obcí..., стор. 13.
- ²⁶ М. Майтán, Názvy obcí..., стор. 75.
- ²⁷ Г. П. Цыганенко, Этимологический словарь русского языка, Киев, 1970, стор. 38—39.

— VI. Šmilauer, Příručka slovanské toponomastiky, ČSAV Praha 1970, стор. 38.

²⁵ Н. М. Шанский и кол., Краткий этимологический словарь русского языка, Москва, 1961, стор. 34.

²⁹ Див. М. Majtán, Názvy ulíc a iných verejných priestranstiev, Kultúra slova, č. 4, стор. 128.

³⁰ М. Majtán, Názvy obcí . . . , стор. 73—74.

³¹ С. Томашівський, Статті по славяноведенню, вып. 3. С.-Петербург, 1910, стор. 256 — Брезниця Мала. В. Гнатюк, Русни Пряшівської епархії і їх говори, ЗІТШ, ІХ, 1900, кн. 1, т. XXXIII, Мала Брезниця.

³² Г. Борек, Восточнославянские топонимы с формантом -ьн-. Восточнославянская ономастика, Москва, 1972, стор. 115 (таблица).

³³ J. Stanislav, цитована праця, стор. 337. — VI. Šmilauer, цитована праця стор. 38.

³⁴ М. Majtán, Názvy obcí . . . , стор. 144.

³⁵ Я. Рудницький, Наростки -ише, -исько, -сько в українській мові, Варшава, 1935, стор. 53.

³⁶ М. Majtán, Názvy obcí . . . , стор. 321.

Таблиця № 1

Діалектні варіанти	У селах				Офіційно-ділові назви	Діалектні варіанти	У селах				Офіційно-ділові назви
	досл. селі	Тажлині	Ортутові	Шатові			досл. селі	Брусниці	Минівцях	Токацьку	
{брезі́йка}	+	-	-	-	Врезовка ž.	{мразі́ўці}	+	-	+	Мризове ž. romn.	
{брезі́ўка}	-	-	+	+		{мразо́ўце}	-	+	-		
{брезо́ўка}	-	+	-	-	Врезовку	{мраза́овец}	+	+	+	Мризівце	
{брезі́ўкы}	+	-	-	-		{мразі́ўчане}	+	+	+	Мризовчаниа	
{брезі́ўкы}	-	-	+	+		{мразо́ўчан і}	-	+	-		
{брезо́ўкі}	-	+	-	-		{мразі́ўчан}	+	-	+	Мризовчан	
{брезо́ўкіне}	+	-	+	+	Врезовчаниа	{мразо́ўчан}	-	+	-		
{брезо́ўкіне}	-	+	-	-		{мразі́ўчанка}	+	-	+	Мризовчанка	
{брезо́ўкіне}	+	+	+	-	Врезовчан	{мразо́ўчанка}	-	-	-		
{брезо́ўчан}	-	-	-	+		{мразі́ўскыі}	+	+	+	мризовскы	
{брезо́ўкічка}	+	+	+	+	Врезовчанка	{мразо́ўскыі}	-	-	-		
{брезі́ўскыі}	+	-	-	-	брезовскы	{мразо́ўскыі}	-	+	-		
{брезі́ўскыі}	-	-	+	+							
{брезо́ўскыі}	-	-	-	-							

Офіційні назви в усіх таблицях наводяться за словником Slovník slovenského jazyka, VI, SAV Bratislava 1968.

Таблиця № 2

Діалектні варіанти	У селах						Олітературнені відповідники	Офіційно-ділові назви
	досл. селі	Дулині	П. Полиці	Мієгиську	Потоках	Святишці		
[сорочин]	+	+	+	+	+	+	Сорочин	Stročin n.
[стрбчин]	+	+	-	+	-	-		
[сорочина]	+	+	+	+	+	+	Сорочина	Stročina
[сорочин'яне]	-	+	+	-	+	-	сорочиняни	Stročinčania
[сєрочинчяне]	+	-	-	-	-	+	сорочани	Stročania
[сєрочяне]	+	-	-	-	-	-		
[сєрочяне]	-	-	-	+	-	-		
[сєрочин'ан]	-	+	+	-	+	-	сорочинян(-ин)	Stročinčan
[сорочинчан]	-	-	-	-	-	+	сорочан(-ин)	Stročan
[сєрбчан]	+	-	-	+	-	-		
[сорочин'янка]	-	+	+	-	+	-	сорочинянка	Stročinčanka
[сорочинчянка]	-	-	-	-	-	+	сорочанка	Stročianka
[сорочянка]	+	-	-	+	-	-		
[сорочинський]	-	-	-	-	+	+	сорочинський	stročinsky
[сорочин'ський]	+	-	+	-	-	-		stročiansky
[сорочински]	-	+	-	+	-	-		

Таблиця № 3

Діалектні варіанти	У селах					Олітературнені відповідники	Офіційно-ділові назви
	дош. селі	В Яблінці	Гостовцях	Звалі	П. Яблінці		
[осадне]	+	+	-	-	+	Гетепівці	Osadné str.
[гетепріўці]	+	+	+	-	+		
[телепіўці]	-	-	-	+	-		
[осідного]	+	-	-	-	+	Телеповець(-івців)	Osadného
[телепозец]	+	+	+	+	+		
[осадн'ане]	-	+	-	-	+	телепівчани	Osadňania
[телепіўце]	+	+	+	-	-		
[телепіўчане]	-	-	-	-	+		
[гетепіўчане]	-	-	-	+	-		
[телепіўчан]	-	+	-	-	+	телепівчан(-ни)	Osadňan
[телепіўскі]	+	+	+	-	+		
[телепіўскы]	-	-	-	+	-		
[телепіўчанка]	-	+	-	-	+	телепівчанка	Osadňanka
[гетепіўска]	+	+	+	-	+		
[телепіўска]	-	-	-	+	-		
[осадн'анскы]	-	-	-	-	+	телепівський	asadniansky
[осадн'ан'скы]	-	-	+	-	-		
[телепіўскы]	+	+	+	-	+		
[телепіўскы]	-	-	-	+	-		
[осадн'анске]	-	-	-	-	+	телепівське	
[телепіўске]	+	+	+	-	+		
[телепіўскої]	-	-	-	+	-		

Таблиця № 4

Діалектні варіанти	У селах				Олітературнені відповідники	Офіційно-ділові назви
	досл. селі	Волополю	Вублі	Уличі		
[березовець]	+	+	+	+	Березовець	Brezovec m.
[березу́ща]	+	+	+	+	Березівця	Brezovca
[березу́чане]	+	-	+	+	березівчани	Brezovčania
[березу́щці]	-	+	-	-		
[березу́чан]	+	-	-	+	березівчан(-ин)	Brezovčan
[березу́ські]	-	+	-	-		
[березу́(ў)ські]	+	-	-	-		
[березу́чанка]	-	-	+	+	березівчанка	Brezovčanka
[березу́скі]	-	+	-	-		
[березу́(ў)ска]	+	-	-	-		
[березу́ські]	-	-	-	+	березівський	brezovský
березу́ські]	-	-	+	-		
[березу́(ў)ські]	+	+	-	-		
[березу́ської]	-	-	+	+	березівське	
[березу́(ў)ської]	+	+	-	-		

Таблиця № 5

Діалектні варіанти	У селах				Олітературнені відповідники	Офіційно-ділові назви
	досл. селі	В. Галвані	Гум. Рокитові	Зб. Рокитові		
[берест'іу]	+	+	+	+	Берестів	Brestov m.
[берестова]	+	+	+	+	Берестова	Brestova
[берест'іучане]	-	+	-	-	берестівчани	Brestovčania
[берест'іучани]	+	-	-	-		
[берест'іуш'ане]	-	-	+	-		
[берест'іуці]	-	+	-	-		
[берест'іуціє]	-	-	-	+		
[берест'іучан]	-	+	-	-	берестівчан(-ин)	Brestovčan
[берест'іучан]	+	-	-	-		
[берест'іуш'ан]	-	-	+	-		
[берест'іускы]	-	-	-	+		
[берест'іучанка]	+	+	-	-	берестівчанка	Brestovčanka
[берест'іуш'анка]	-	-	+	-		
[берест'іук]	-	-	-	+		
[берест'іускы]	+	+	+	+	берестівський	brestovský

Таблиця № 6

Діалектні варіанти	У селах						Літературні відповідники	Офіційно-ділові назви
	досл. селі	Викропі	Війтвіях	М. Буківці	Потічках	Салнику		
[м'яла березнічка]	-	-	-	-	-	+	Бережничка	Breznicka ž.
[березнічка]	+	-	-	-	-	-		
[бережнічка]	-	-	-	-	-	-		
[бережнічка]	-	+	-	-	-	-		
[мілої березнічки]	-	-	-	-	-	-	Бережнички	Brezničky
[бережнічки]	+	-	+	-	+	-		
[бережнічки]	-	+	-	-	-	-		
[березничане]	+	-	-	-	-	-	бережничани	Brezničania
[бережничане]	-	+	+	+	+	-		
[березнічан]	+	-	-	-	-	+	бережнічан(-ин)	Brezničan
[бережнічан]	-	-	+	+	-	-		
[березничанка]	-	-	+	-	-	-	бережничанка	Brezničanka
[бережничанка]	+	+	-	+	+	-		
[березницькі]	-	-	-	-	-	+	бережницький	breznický
[бережницькі]	+	-	+	+	-	-		

Таблиця № 7

Діалектні варіанти	У селах				Олітературнені відповідники	Офіційно-ділові назви
	дошл. селі	Гералті	Жатківцях	Завалці		
[городіско]	+	+	+	+	Городисько	Hradisko str.
[городіска]	+	+	+	+	Городиська	Hradiska
[городішчане]	+	+	+	+	горедищани	Hradišťania
[городішчан]	+	+	+	+	городищан(-ин)	Hradišťan
[городішчанка]	+	+	+	+	городищанка	Hradišťianka
[городіскі]	+	+	+	+	городиський	hradištiansky

Таблиця № 8

Діалектні варіанти	У селах						Олітературнені відповідники	Офіційно-ділові назви
	досл. селі	Безятині	Р. Вистрпін	Р. Грабінці	Інінці	Конюпі		
[підгород']	+	-	-	-	-	-	Підгородля	Podhorod'z
[підгород'а]	-	+	+	+	+	-		
[підгород'е]	-	-	-	-	-	+		
[підгород'а]	+	+	+	+	+	+	Підгородля	Podhorode
[підгородці]	+	+	-	-	+	-	підгородчани	Podhorodčania
[підгородци]	-	-	-	+	-	-		
[підгородци ^е]	-	-	+	-	-	-		
[підгородце]	-	-	-	-	-	+		
[підгородч ^а не]	+	-	-	+	-	-		
[підгороцькы]	-	+	+	+	+	-	підгородчан(-ин)	Podhorodčan
[підгородч ^а н]	-	-	+	+	+	+		
[підгороцька]	-	+	+	+	+	-	підгородчанка	Podhorodčanka
[підгородч ^а нка]	-	-	+	+	-	+		
[підгороцькы]	+	+	-	+	+	-	підгородський	podhorodský
[підгороцькі]	-	-	-	-	-	+		
[підгороцької]	+	+	+	+	+	-	підгородське	
[підгороцькі]	-	-	-	-	-	+		

RESUMÉ

M. DUJČÁK, O. LAZORÍK, Z POZOROVANÍ NAD TOPONYMAMI S PLNOHLASÍM

V článku autori zaoberajú sa otázkami používania toponymických pomenovaní (Brezovka, Stročin, Brestov, Osadné, Hradisko, Mrázovce, Brezovec, Breznička, Podhorod) z hľadiska výskytu polnoglasya v hovorených podobách ukrajinských a oficiálnych slovenských.

Rozbor sa opiera o vlastný výskum v teréne a najnovšiu našu a zahraničnú literatúru. Priložené tabuľky a celý rad uvedených mikrotoponymických pomenovaní dobre znázorňujú popisované varianty a môžu mať význam praktický, napríklad pre unifikáciu pomenovaní v rečovej praxi obyvateľov ukrajinského etnika východného Slovenska. Autori sú toho názoru, že pri písaní toponymických pomenovaní by sa mal rešpektovať inojazyčný základ slova.

RESÜMEE

M. DUJČAK — O. LAZORÍK, BEOBACHTUNGEN ÜBER DIE TOPONYMIEN MIT
VOLLAUTUNG (PLNOGLASIE)

Im Beitrag befassen sich die Verfasser mit der Frage des Gebrauchs toponymischer Benennungen (Brezovka, Stročín, Brestov, Osadné, Hradisko, Mrázovce, Brezovec, Breznička, Podhorod) vom Gesichtspunkt der Erscheinung der Vollautung (plnoglasié) einerseits in der ukrainischen Sprechform, anderseits in der offiziellen slowakischen Form.

Die Analyse beruht auf selbständiger Forschung im Terrain und auf der neuesten in- und ausländischen Literatur. Die anschließenden Tabellen und die ganze Reihe der angeführten mikrotoponymischen Benennungen zeigen deutlich die beschriebenen Varianten, die praktische Bedeutung haben können, z. B. bei der Unifikation der Benennungen in der Sprachpraxis der Bewohner des ukrainischen Ethnikums der Ostslowakei. Die Verfasser sind der Meinung, daß man bei der Bestimmung der toponymischen Benennungen auch die anderssprachige Basis berücksichtigen sollte.

Переклав д-р Ервін Лазар

МОВОЗНАВСТВО

З МЕТРОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ

АДЕЛІЯ КУНДРАТ, ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ УНІВЕРСИТЕТУ П. Й. ШАФАРИКА
В ПРЯШЕВІ

Коли б ми змогли пізнати життя слів,
перед нами розкрився б світ у всій складності своєї історії.

(«Крестьяне на Руси», АН СРСР, М.,
1952, стор. 17).

Практична діяльність людей вела до вдосконалювання процесів виміру й зважування, разом з цим і до вдосконалювання відповідної термінології, яка була необхідною в будівельній справі, різного роду ремеслі, торгівлі тощо.

Метрологічну лексику вважаємо першою термінологічною лексикою людини — трудівника, хоча в сучасній теорії поняття терміна ще не опрацьоване настільки, щоб можна було чітко визначити його чи вивести практичні критерії розмежування термінів і нетермінів

Як кожна термінологія, метрологічна лексика виникла й розвивалася з розвитком знань, нагромаджувалася, класифікувалася за певними галузями, закріплювалася за певними заняттями, в ході історії уточнювалася, вдосконалювалася. Якщо кожен вид занять має свою термінологію, то метрологічна термінологія обслуговує всі види занять, хоча деякі її шари набули в процесі розвитку знань певної спеціалізації, наприклад, міри, пов'язані з ткацтвом, міри збіжжя, шляхові міри, міри дерева і т. п.

Метрологічною термінологією і лексикою, пов'язаною з нею, цікавилися вже давно, лише остання розглядалася швидше історичними, ніж лінгвістичними дисциплінами. Однак істориків цікавило насамперед питання про рсальний зміст, величину певної метрологічної одиниці в той чи інший період, а не питання походження метрологічних назв.¹

Одиниці виміру й ваги є предметом дослідження етнографії, хоча її дослідження зводяться лише до зафіксування певної метрологічної назви в певній місцевості без спроби пояснити семантику й етимологію даного терміна.²

В лінгвістичних працях метрологічна лексика в українському мовознавстві розглядалася в плані історичному на матеріалах пам'яток давньоруської і староукраїнської мов. Подібні праці мають і польські мовознавці.³

Останнім часом посилена увага приділяється дослідженню народної метрології якраз в лінгвістичному плані.⁴

Найоб'ємнішим і найбільш глибоким дослідженням як сучасної народної, так і історичної української метрологічної лексики є ґрунтовна праця В. О. Винника,⁵ в якій автор на багатому фактичному матеріалі з най-

давніших і сучасних джерел розглядає семантику й етимологію максимальної кількості метрологічних назв, намагається подати більш-менш точні відомості про значення окремих метрологічних термінів, вживаних в різний час і на різних територіях, незважаючи на те, що, як він сам говорить, встановити точний зміст того чи іншого терміна можна лише на певній території й протягом короткого відрізу часу.⁶

З цього твердження випливає, що збирання і опрацювання народної метрологічної термінології в окремих районах не втратило своєї актуальності, оскільки окремі терміни, що збереглися і вживаються на певній території, можуть пролити світло на ще нез'ясовані питання в лексикології, а це допоможе зрозуміти семантику й етимологію багатьох лексем та похідних від них слів.

Оскільки метрологічна термінологія за своїм походженням сягає в глибину віків, то всі постережних мовах способ її утворення, її різновиди, семантика й етимологія окремих лексем виявляють багато спільного. Усі слов'янські мови мають в своїй основі одну й ту ж метрологічну термінологію, на яку нашарувались різні іншомовні запозичення. У деяких народів окремі давні метрологічні терміни занепали, у інших збереглися, зокрема в народній метрології, отже, вивчення її становить інтерес не лише для лінгвістів, але й для істориків, етнографів, археологів.

Проблематика народної метрології, напевно, не залишиться поза увагою Міжнародної комісії по вивченню карпатської культури, до складу якої входять учені Радянського Союзу, Польщі, Угорщини, НДР, Румунії, Болгарії, Чехословаччини. Як відомо, одним з основних завдань, які стоять перед цією комісією, є вивчення етнокультурних процесів у національних меншостей Прикарпаття та Закарпаття, основна етнічна територія яких знаходиться за межами СРСР, та історії їх культурних взаємин з українським народом.⁷

В нашій статті розглядаємо метрологічну термінологію лемківської говірки на території Чехословаччини. Вважаємо, що матеріальна й словесна культура українців, що живуть за межами України, наприклад, у Польщі, Румунії, Чехословаччині, є не менш цікавим явищем як з боку історичного, етнографічного, так і діалектологічного, тому не повинна лишитися поза увагою такого великого й потрібного дослідження, яке проводить Міжнародна комісія по вивченню карпатської культури.

Дослідженню було піддано метрологічну та співвідносну з нею лексику українців, що живуть в Чехословаччині, на матеріалі села Чабини Гуменського округу, говірка якого може бути опорною⁸ для опрацювання повного або порівняльного словника народної метрології чехословацьких українців. Вибір опорного населеного пункту проводився з оглядом на різноманітний характер зайнятості місцевого населення в сназі дослідити якнайширше міри, пов'язані з життям та різноманітною виробничою діяльністю людей, які говорять однією говіркою, щоб з'ясувати основу, на яку було б можливе нанести еквівалентні з інших населених пунктів. Дана праця якраз і виконує це завдання — подає своєрідну «канву» і не має на меті порівняльний аналіз досліджуваної лексики, що є метою подальшого дослідження.

Опрацьований нами матеріал вважаємо опорним для повного або порівняльного опрацювання даної тематики, оскільки тематичні діалектологічні

дослідження мусять ґрунтуватися на матеріалі однієї з говірок, а не літературної мови.⁹

Дослідження проводимо в семантичному й етимологічному планах. У семантичному плані термінологію народної метрології умовно відносимо до десятих тем, а саме:

1. лінійне вимірювання горизонтальне й вертикальне;
2. шляхові міри;
3. міри площі;
4. земельні міри;
5. міри дров, матеріалу, кубічні міри;
6. міри, пов'язані з ткацтвом;
7. міри рідин та сипких речовин; міри ваги;
8. міри сукупності предметів та збіжжя;
9. грошові одиниці;
10. міри часу.

Окремо, в темі одинадцятій, розглядаємо експресивні метроніми та слова, співвідносні до лексики народної метрології.

У кожній з розглядуваних тем простежується в етимологічному плані метрологічна народна термінологія: 1. антропологічного походження; 2. співвідносна з предметами, які служили міркою; 3. пов'язана з часом, витраченим на виконання певної роботи; 4. з трудовим процесом або дією, які лягли в основу метроніма; 5. з кількістю висіяного зерна; 6. з сумою заплачених грошей; 7. числівникові назви; 8. народні метроніми, в основі яких лежить природне явище; 9. метрологічна термінологія.

Етимологія кожної лексеми подається в порівнянні з іншими слов'янськими й неслов'янськими паралелями.

1. Лінійне вимірювання горизонтальне й вертикальне.
2. Шляхові міри.

Лінійне вимірювання належить до найперших видів вимірювання, до якого дійшов розум первісної людини. Еталоном лінійних мір горизонтальних і вертикальних було насамперед тіло людини, саме тому в основі переважної більшості найдавніших лінійних мір лежить антропологічний принцип. Відомості про це знаходимо у грецького філософа Протагора (V ст. д. н. е.), який говорить: «Людина є мірилом усіх речей».¹⁰

У близьких народів знаходимо конкретні відповідники даних метронімів, у народів віддалених — їх паралелі, створені за тим же принципом. Ф. Енгельс в «Анти-Дюрінгу» говорить, що «рука первісної людини була не лише першим знаряддям праці, але основою для формування поняття кількості, міри й числа взагалі».¹¹

З рукою та її частинами пов'язане виникнення найбільшої кількості народних метрологічних назв, вони часто мають описовий характер і становлять собою синтаксичні конструкції прийменника «на» з числівником та тією частиною руки, яка виступає в даному випадку еталоном. Ця одиниця виміру найчастіше вживається при визначенні товщини сала, в кравецькому та інших ремеслах, де вимірювання проводяться пальцями або долонею.

НА ДВА ПАЛ'ЦІ, НА ТРИ ПАЛ'ЦІ — // і на два пал'ці і на три пал'ці йє солоніна іш'і тонка //. П. сл. рал'сьь походить

від латинського *pollex*. Слово спільнослов'янське. Пор. укр. палець, рос. палец, слов., пол., словін. *palec*.¹²

Широко відома в побуті міра НА ДОЛОН' — // мусіли і сте сві- н' у добр'і кормітні / бо солоні на йе груба на долон' // — вживається на вимірювання товщини сала. Долнь споріднене з лит. *dėl- pa*. Слово, засвідчене у всіх слов'ян: ст. слов. *длань*, укр. *долоня*, слов., ч. *dlan*, пол. *dłoń*, словін. *dlan*.¹³

Міра довжини між вказівним та великим пальцем, що дорівнює приблизно 10 см, називається ЦОЛ' — // п'а п'ір ма ў доўшку п'я т'ох цо- л'і ў // . Ця метрологічна одиниця, засвоєна з німецького *Zoll*¹⁴ (міра), хоч і становить семантичну паралель до слова дюйм¹⁵, але не є його дублетом, оскільки різняться як способом вимірювання, так і величиною.

Мірою довжини приблизно в 0,5 метра є ЛОКИТ' — // пол'отном'ало ш'ірку на л'окит' // . Спільнослов'янська назва одиниці виміру має семантичні паралелі в багатьох мовах. Ст. слов. *лакътъ*, рос. *локоть*, біл. *локоць*, пол. *lokietc*, слов. *lakoť*, ч. *loket*.¹⁶ Лексема С'АГ означає лінійну одиницю виміру й дорівнює ширині розведених рук, отже, більшу міру, ніж локит' — // од м'і р'а ли і два с'агы // . Походить від праслов'янського кореневого *seg*. За первісним значенням — назва дії. Пор. укр. сягати, досягнути. Назва відома всім слов'янам; слов. *siaha*, ч. *sáh*, пол. *sięg*, укр., рос. *сажень*.¹⁷

Лексема ШУХ означає міру довжини. Міряється кулаками обох рук, між якими відведені обидва великі пальці. 4 ш'ухы дорівнюють приблизно 1 м, отже, в порівнянні з с'агом, локт'ом, це менша одиниця довжини — // п'осун' с'а х'олем на три ш'ухы // . Етимологічно слово походить з німецької лексеми *Schuch* — черевик. Як бачимо, в діалекті ця назва цілком деетимологізувалася і вже не пов'язується із значенням черевик або крок, а із значенням двох кулаків з відведеними великими пальцями.

З метрологічної лексики діалект засвідчує такі лексеми, як: МЕТЕР — // одр'іжте м'і ст'ого пантліка три м'етры // , — яка походить з грецької *metron* — міра й зустрічається в багатьох мовах, наприклад, в нім. *meter*, фр. *mètre*.¹⁸

ЦЕНТИМЕТЕР — // в'ышка ф'откы мат' б'ітні ш'іст' цен- ти м'етр'і ў // . Вихідним словам першої частини цієї складної лексеми є лат. *centum*, тобто сто. Звідси й нім. *Zentimeter*, *Zentner*.¹⁹ Значення другої частини слова *м'етер* див. вище. Паралельно до *цен- ти м'етер* вживається й розмовне демінутивне ЦЕНТЛИК.

ДЕС'ЯТИМЕТЕР — // й'еден де"ци м'етер мат' д'ес'ат' цен- ти м'етр'і ў // . Це складна лексема, перша частина якої походить від лат. *decem* — десять.²⁰

МІЛ'ІМЕТЕР — // а'ні м'і л'і м'етер т'а д'але не п'ушчу // . Перша частина цієї складної лексеми походить від лат. *mille* — тисяча.²¹

КІЛОМЕТЕР — // з лаб'ірце до ч'абин йе двана'цят' к'іло- м'етр'і ў // . Перша частина цієї складної лексеми сягає в грецьку мову *chilioi* та фр. *kilo*, що означає тисяча.²² Друга частина — *м'етер* див. вище.

В говірці існує описова лінійна міра, яка може означати в різних умовах різну довжину, в залежності від місця розташування певних предметів, від- даль між якими береться за еталон. // од т'ого зна'ку до т'ого зна'

к у //, розуміється вимірювання з одного пункту до другого, від одного предмета до іншого. Основне слово синтаксичної конструкції п. сл. походження з п а — т е. Корінь з н а — відомий усім слов'янам. Пор. укр., рос. з н а к, ч., слов. з п а к, пол. з п а с з е k.²³

3. Міри площі.

4. Земельні міри.

Необхідність визначення кількості землі, як і необхідність виміру площі, виникла значно пізніше, ніж необхідність лінійного вимірювання горизонтального або вертикального та вимірювання шляхового, яке в своїй основі є тим же горизонтальним вимірюванням, лише оперує іншими лексемами. Пов'язана ця необхідність з осілим способом життя, з переходом від тваринництва до землеробства.

Для загальної назви вимірюваного шматка землі в говірці вживається лексема ПАРЦЄЛА — // т в о́ й а п а р ц е́ л а ш ы́ р ш а / й а к н а́ ш а // . Назва походить з лат. *pars, partis* — частина, шматок.²⁴

Поняття трудового процесу, дії орати лежить в основі назви земельної ділянки ОРЕК, що дорівнює 10 га — // х т о м а́ ъ о́ р е к / т о т б ы ъ у ж п а н // . Слово орати — спільнослов'янське явище. Є здогади, що орати утворене від давнішого слова орити — перевертати.²⁵

П'ІВÓРЕК — міра землі в 5 га — // п' і в о́ р е к с т о́ й а ъ в е́ л' о п' і н' а́ з' і // складна лексема, першою частиною якої є слово п'іў, зафіксована у всіх слов'ян: слов. р о́ l, ч. р ů l, рос. п о л, укр. п і в.²⁶ Етимологію о́ р е к див. вище.

Поняття певної кількості висіяного зерна лежить в основі лексеми КОБЛИК, яка означає земельну площу, на якій було висіяно 4 к'ірці, тобто 1 ц зерна — // в і д и ш / й а к з а з е м' л е́ н' і ъ т о т к о́ б л и к н а в е́ р ш к у // . Очевидно, від цього слова походить назва податку князеві або кантору *koblina*. Пор. слов. *gbel* — міра на зерно, *kubel* — джечка, пол. *kubeł*, серб. *káblo* — відро, болг. *кобел*, словін. *kebel* — цебрик.²⁷ Лексема німецького походження *Kübel* — відро, але й ділянка землі, на якій було висіяно »ein Kübel Korn« — одно відро жита. В результаті дслабілізації лексема *Kübel* розвинулася в *kebel* — *kabel* — *kobel* і прийняла слов'янський демінутивний суфікс — *ик*.

Говірка засвідчує й давню міру ГАВА — // н а гá в и д а к о́ л и' м' і р' а́ л и' з е́ м' л' у //, яка в наші дні не вживається. Етимологія слова неясна.

Числівникові назви земельних площ мають два значення: вказують на суму грошей, заплачених за якусь земельну ділянку, без вказівки на її розмір, наприклад, Т'ІС'АЧ'ІЎКА — // д' і д о к ů п и ъ ъ н у к о́ в' і т' і с' а ч' і ъ к у //; П'ЯТ'СТ'ІЎКА — // л е м б о гá т а д' і ъ к а д о с тá л а д о з' á с т' р' і п' я т' с т' і ъ к у // . Крім лексем числівникового походження, що вказують на суму заплачених грошей за землю, говірка засвідчує числівникові лексеми, що вказують на точні розміри земельної площі. Це ЧЕ"ТВЕ"Р-ТІНА — 2,5 га — // д о о б' і д а х л о́ п и п о о рá л и' й д н у ч е т' в е" р т' і н у //; ОС'МІНА — 1,25 га — // д' і ъ к а d o s t á l a o d' v í t' c' a o s' m' i n u // . Метроніми ч е т' в е" р т' і н а, о с' м' і н а т а д е" с' а т' і н а первісно означали міру зерна, висіану на певній площі, а потім назву площі за висіяною на ній певною мірою зерна. Вважається, що поле на одну чверть посіву дорівнювало десятині, на четверик — 1/4 десятини, четверичок — 1/8 десятини.²⁸ Вищенаведені лексеми походять від спільнослов'янських чис-

лівників. Пор.: укр. чотири, рос. четыре, слов. štyry, ч. štyry i т. д.; ст. сл. четире, с. х. četvero, болг. четвертак, лат. quattroor, лит. keturi;²⁹ пор. укр. вісім, рос. восемь, болг. осем, слов. osem, ч. osm, пол. os'm, словін. osem, п. сл. osmь, ст. сл. осмь, індоєвр. októ, ст. інд. aṣṭa, лат. octó, гот. aktau;³⁰ пор.: укр. десять, рос. болг. десять, слов. desat, ч. deset, лат. decem, ст. — в. — н. zehanto.³¹

Очевидно, що раніше вживану лексему ДЕС'АТІНА в говірці витіснило пізніше ГЕ́КТАР, яке належить вже до метрологічної термінології, оскільки між ними майже не помічалось розходження — // трактоу́риста зора́у с'ім гекта́ріу зéмлі //. Перша частина лексеми грецького походження із значенням числівника сто.

До нової земельної міри належить і слово АР — // выд'ілі́лі нам два́цит' а́р'іу зал'убо́вої //. Назва лат. походження (aratio — орання).

На означення квадратного метра в говірці вживається словосполучення ШТВО́РИЦОВЫ́Й (МÉТЕР) або ШТВО́РИЕЦ' — // то́та хы́жа мат' двана́цит' штво́рцовых мэ́тр'іу // пе́рэдн'а хы́жа вам не мат' а́ні йедена́цит' штво́рц'іу //. Назва є калькою із слов. štvorcový, štvorec; етимологію див. вище — че́тверті́на.

Наявність в одній говірці лексем че́тверті́на та штво́риец' вказує як на проникання словацьких, західнослов'янських елементів у лексику лемківського діалекту, так і на збереження східнослов'янських рис цим діалектом, незважаючи на сильні західнослов'янські впливи.

5. Міри дров, матеріалу. Кубічні міри.

Антропологічною за походженням вважаємо міру дерева С'А́ГА, яка належить до кубічних мір і дорівнює 2 м × 1,5 × 2 м — // бы́ло трéба м'і́р'а́ти дв'і с'а́гы де́рева //.³²

Часто еталоном мір дров або матеріалу (дошок) був певний предмет. Напр., ФУ́РА — міра дров, дошок, привезених на возі, дорівнює приблизно 2 м³ — // фу́рманов'і ш'і́м не заплáтиу́ за фу́ру дры́у //. Назва нім. походження, пор. Fuhrer, Fuhrmann.³³

До метрологічного терміна назви міри дров, матеріалу належить словосполучення КУБІ́ЦКЫ́Й МÉТЕР — // на з'і́му куп'і́ме два куб'і́цы мэ́тры де́рева //. Поряд з цим складним терміном вживається в цьому ж значенні лексема КУ́БИК — // прывéзли́ нам с'ім куб'і́к'іу де́рева //. Етимологію обох лексем виводимо з лат. cubicus, cubus, що відповідає слов. коска. Пор.: укр. куб, кубічний, рос. куб, кубический того ж походження. А також лексема МÉТЕР³⁴ — // за́ўтра м'і́ майут' прывéзти́ два мэ́тры дры́у //.

6. Міри, пов'язані з ткацтвом.

Незважаючи на неточність, приблизне значення метрологічних одиниць антропологічного характеру, останні все ще вживаються в домашньому господарстві, народних промислах. Особливо багатим щодо використання цього виду антропонімів є ткацький промисел.

ЖМЫТ — трішки стебел льону або конопель чи іншої рослини, які вмістяться до однієї руки // у рúц'і тримáла жмыт конопем л // . Лексема генетично споріднена з словом жмѣна.

ЖМѢН'А — // твóйá жмѣн'а мѣнша / йáк мóйá // . Лексема означає кількість конопель, яку може втримати в одній руці жінка, етимологічно походить від спільнослов'янського кореня, відбитого в дієслові жати. Пор. рос. жмот, жмых, які прийшли в літературну мову з діалектів ХІХ ст.³⁵ В цьому ж значенні — кількість конопель, яку може втримати в одній руці жінка, — відома ще в говірці лексема ПРИГОРШЧА, яка є давнішою за походженням від лексеми жмѣна³⁶ і пов'язана з дієсловом горнути (при-гър-сть — при-горщ). Етимологічно пов'язана з лексемою пригоршча лексема ГОРСТКА — // на/пóложш и тóту гóрстку на кúпку // , де гóрстка — зв'язаний снопок конопель. Лексема походить з праслов'янського гърсть, пор. рос. діал. горсть, пол. діал. garc, слов. hrstí, priehrstie.³⁶

Р'АФ — // на сýкн'у жѣн'ы з'áлиі по шт'ір'і р'áфы // — міра полотна від середини грудей до кінчиків пальців відведеної руки, яка дорівнює приблизно 75 см. Лексема мадярського походження від gőf, що в свою чергу походить від середньонімецького Reif, що означало, власне, локоть.³⁷ Лексема р'аф має ще значення обруча для колеса.

Метрологічна одиниця, пов'язана з ткацьким народним промислом, в основу назви якої покладено якусь деталь чи частину кросен або предмет, пов'язаний з ткацтвом, зустрічається досить часто.

МОТОВИЛО — велике веретено, на яке звивають пряжу з 20—30 веретен для просушки — // хотіла бы йем звїтиі пр'áджу на мотóвїло // . В слов. motovidlo, пол. motowidło, укр. мотовило, рос. мотовило, словін., сх. motovilo. Це складна лексема праслов'янського походження, перша частина якої походить від motati, друга — від viti, суфікс — dlo. Мотовило — прилад, на якому звивають нитки мотанням — складними рухами, подібними до написання цифри вісім.³⁸ В діалекті ця лексема одноразово виступає й мірою пряжі.

ШМЕЦ — // тáмту зїму йем выткáла про д'іўку пїят' шмѣц'іў покр'іўц'іў // , крім пристосування, при допомозі якого снують, в говірці означає ще поздовжню міру полотна, покрівців. За М. Лексером походження лексеми слід шукати в середньовіснійнімецькому Smitze — шматок, пасмо, пляма.³⁹

Одг ПАЛ'КЫ ДО ПАЛ'КЫ, ПАЛ'КА — // к'ідг хóченш мáтиі йѣденшмец / мýсиш накрутїтиі пр'áджу кóло шїткых шт'ір'ох пáл'ок // — частина шмѣца, на яку накручують пряжу. Одночасно це й міра полотна. Одг пáл'кы до пáл'кы дорівнює 1 м 20 см. 4 пáл'кы дорівнюють одному шмѣцу.

Етимологія цієї лексеми не дуже ясна. Здається, вона генетично пов'язана із словом палити. Означає гілку з обпаленою корою.⁴⁰

Певна кількість ниток, стебел конопель або льону дістала свою назву й фігурує в народному ткацькому промислі як метронім.

ПÁС'МО — певна кількість ниток в основі, звичайно 20, 30 або 40 ниток, з'єднаних в один потік — // дóбр'і рáх'її / бо ўкáжд'ім пáс'м'і мýсит' бýтиі прѣсн'і двáцит' нїток // . Корінь слова, очевидно, пас

означає спевнити одне з другим. Пор. пас, пояс, пасок, пасмо — гряда, ряд гір.⁴¹

Ч'ІСН'ІЦ'А — три нитки, які увіходять до п'ас'ма на мотовилі // жé-быс' мала на мотовіл'і йéдно п'ас'мо/ та м'усиш звітиі одт шістдэс'ат до сто ч'існ'іц' // . Лексема праслов'янського походження, утворена з число, яке є спільнословянським явищем і яке в свою чергу походить від слова честь, чту (чисти). Корінь слова — чит, суфікс сло; чит — сло після асиміляції зубних приголосних — число.⁴²

ГОРСТКЫ конопель, зв'язані у в'язки по 5—10 штук, позначаються лексемою МАНДЕЛ' — // п'одаітот м'андел' м'іту // . Слово наявне в інших західнослов'янських мовах: ч. mandel, слов. mandel, пол. mendeł за походженням германізм.⁴³

Народна ткацька метрологія має ряд метронімів, в основі яких лежить певна дія, пов'язана з ткацтвом.

МОТОК — міра ниток або вовни без точної вказівки на кількість, або 20 п'асем, намотаних на мотовіло. В усякому разі лексема м'оток має ясне метрологічне значення — // пож'ыч'іш м'імоток воўны // Лексема походить від дієслова мотати. Еквіваленти: рос. моток, укр. моток, пол. motek, слов. motok, ч. motek, болг. моток. Старий корінь — тов — знаходимо в лат. movēre — рухати.⁴⁴ Генетично пов'язана з ним лексема мотовіло.⁴⁵

З однією з основних дій у ткацтві пов'язана лексема ПР'АДÉНО, яка означає міру пряді в 10 або більше п'асем, що вмістилися на веретіно, ц'іўку або мотовіло — // уж йес однёсла тых п'я́т' пр'адéн // . На нашу думку, лексема походить з контамінації: напряджене, наповнене веретіно — пр'адéно. ВЕРЕТÉНО походить від дієслова вертїти, яке має відповідники в інших мовах, пор.: п. сл., ст. сл. вртети, ч. vrátiti, слов. vrtieť, рос. вертеть, лат. vertō, ст. інд. vartatē, лит. verčip — точити або крутити чимось, надати предмету обертального руху.⁴⁶

Дія скручування лягла в основу метроніма СКР'УТОК — домашнього полотна — // уж дэсат' р'ок'іў м'ілэжыт' тых ш'іст' скр'уткіў пол'отна ў шуфуні'р'і // . Дієслово відоме майже всім слов'янам. Пор.: укр. крутити, скручувати, рос. крутить, скрутить ч. skroučiti, слов. skrútiť (sa), skrútnuť (sa), skrutka.⁴⁷

Мірою змотаних ниток є лексема КЛУБ'ІА. До клуб'іат змотують нитки — // заўтра б'уде трéба звітиі н'іткы до клуб'іат // . Пор.: слов. klbko, укр. клуб, клубок, рос. клубок, словін. klóvko, ч. kloub, klubko. Лексема споріднена з нім. Klumpen та лат. globus, globus — тіло форми кулі.⁴⁸

Двометровий кусок полотна називається П'ІЛКА — // пол'отно на п'ілкy с'атк'ало на б'ілы і на ч'ервэны ўз'кы перет'ычкы // . На нашу думку, ця назва є похідною від праслов'янського рофь -пів і відноситься до ряду метронімів числівникового походження, серед яких за-свідчуємо міру полотна ширину, величина якої залежить від розмірів берда.

Так в говірці виникли складні метроніми: О В'ІСЕМ П'АСЕМ — полотно шириною 57 см, яке тчеться бедром ов'ісем п'асем; О ДЭС'АТ' П'АСЕМ — полотно шириною 59 см, що тчеться бедром о дэс'ат' п'асем; О ДВАН'АЦИТ' П'АСЕМ — полотно, виткане на берді о дван'ацит'

пáсем, шириною 62 см — //мáло хто мат' у валáл'і бéрдо о дванáцит' пáсем//; О ШТЕ^иРНА́ЦИЄТ' ПÁСЕМ — полотно, ви-ткане на берді о ште^ирнáциєт' пáсем, шириною 66 см. //не хóчу ткáти з бéрдом о в'ісем пáсем/ бо покр'і́ўц'і бы б́ыли^і барзє́ ўзс'кы//. Ці складні метроніми являють собою конструкцію прий-менника — о з спільнослов'янськими числівниками в'ісем⁴⁹, дєс'ат'⁵⁰, дванáц'єт'⁵¹, ште^ирнáциєт'⁵² та іменником пáс'мо.⁵³

7. Міри рідин та сипких речовин.

В народній метрології одиниці виміру рідин та сипких речовин як антро-пологічного походження, так і співвідносні з предметами, які служили мірною, часто перелинаються.

Ряд метронімів означає як міру рідини, так і міру сипких речовин, ви-ступаючи одночасно й мірами ваги.

Метронімів антропологічного походження як мір рідин, так і сипких ре-човин засвідчується незначна кількість. Примітивний характер та неточ-ність виміру, а тому й непрактичність обмежили сферу їх вживання лише на хатні, домашні умови.

В досліджуваній говірці нами зафіксовано лексему ПРИГÓРШЧ'А⁵⁴ — мала кількість сипкої речовини або рідини, що вміститься в стулені до купи обидві руки — //да і му іші пригóршч'у му́кы//.

Поряд з лексемою пригóршч'а вживається на означення малої кіль-кості сипкої речовини або рідини, що вміститься до однієї руки, лексема ЖМЄН'А⁵⁵ — //д'ідо даў внўчк'і жмєн'у ор'іх'іў//.

На означення мінімальної кількості сипкої речовини (солі, перцю), яку можна втримати кінчиками великого, вказівного та середнього пальців руки, вживається вираз М'ІДЖ'І ПУШКЫ — //шмар' до поліўкы со́лі м'і́дж'і пўшкы//. Метронім складається з прийменника м'і́дж'і (між) та лексеми пўшкы, етимологія якої пов'язується з індоєвропей-ським коренем *pek* — *ropk* — «надуватися, набухати, пухнути».⁵⁶

В українській мові слово пучка означає внутрішню частину кінчика пальця, але зустрічається (в результаті перенесення значення з частини на ціле) і значення пучка — палець. Це підтверджує і вживаний поряд з вищенаведеним м'і́дж'і пўшкы метронім М'ІДЖ'І ПÁЛ'Ц'І⁵⁷ з одна-ковим значенням — мінімальної кількості сипкої речовини — //до шалá-ту ш'і трéба м'і́дж'і пáл'ц'і пóпр'у//.

Незначну кількість рідини говірка означає лексемою СЛЫ́ЗА — //áниі слы́зу вóдѣ не см'і́йеш розл'áтиі//. Слово наявне у всіх слов'ян. Пор.: укр. слъоза, рос. слеза, слов., ч., пол. *slza*.⁵⁸

Цим, власне, вичерпуються в говірці антропологічні побутові назви мір сипких речовин чи рідин. В значенні лексеми слы́за вживається ще лек-сема КВА́ПКА — //не даў бы задáр'мо áниі квáпкы вóды//. На нашу думку, слово походить від експресивного — квап і є звукона-слідувальним.⁵⁹ Малу кількість як сипких речовин, так і рідин в говірці ще означає словосполучення ЗА МАРНЫ́Й МАК — //ў пивнїц'і не мáме бандўрок áниі́ за мáрны́й мак//, де опорним словом у ви-никненні цього народного метроніма є слово мак, засвідчене у всіх сло-

в'ян⁶⁰, яке вказує на давній спосіб виміру, коли сталоном виступало не лише тіло людини та оточуючі її предмети, але й величина рослинних зерен.⁶¹

На спосіб виміру однією її тією ж одиницею виміру сипкої речовини або рідини вказують словосполучення Р'ІУНО З ОКРАЙАМ'І — //на л' а лі м' і мо л о́ ка р' іу но з о кра й а́ м' і//, — де лексема р'іуно наявна у всіх слов'ян; окраї утворено від краї при допомозі префікса о-; слово наявне у всіх слов'ян; його основою є праслов'янське кра҃ь⁶², — та вираз НАЛ'АТИ: ПО ЦАІХ — налити по риску — //ч о м не дол' і й е ш по ца і х//, де слово цаіх — германізм. Пор. нім. Zeichen — знак.⁶³

Народна метрологічна лексика засвідчує цілий ряд лексем на означення мір якості й об'єму за походженням від назв предметів, які в побуті служили їй і служать певною метрологічною одиницею.

На спосіб виміру вказує й лексема ВЕ"Р'ХУВАТЫЇ — з верхом, над окраями — //з а м' і ша і там ве" р' ху ва́ ту ло́ жш ку ка́ вы//. Слово вживається в сполученні з метронімом, який є одиницею виміру сипких речовин. Лексема засвідчує спосіб вимірювання сипких речовин, коли міра насипалася з верхом (пор. р'іуно з окрайам'і). Як бачимо, спосіб вимірювання дуже впливає на величину одиниці виміру. Лексема утворена від праслов'янського vьrchъ і засвідчується в усіх слов'янських мовах. Пор.: укр. верх, рос. верх, ч., слов. vrch, пол. wierzch⁶⁴.

Народна метрологічна лексика засвідчує цілий ряд лексем на означення мір місткості й об'єму, співвідносних з назвами предметів, які в побуті служили й дотепер служать певною народною метрологічною одиницею. В досліджуваній говірці вживається лексема КОРИЦ' — //т ри к' і р' ц' і ж б' і та й е м ку п' і ла// — дерев'яний посуд для вимірювання сипких речовин, збіжжя, місткість якого дорівнює 25 кг. Лексема коріц' простежується майже в усіх слов'янських мовах, пор.: пол. korzec — міра збіжжя, укр. корець, рос. корец, і генетично пов'язана з словом кора. Корець — «назва виробу з кори»⁶⁵. Дерев'яний посуд, що служить для вимірювання збіжжя, місткістю в 12,5 кг має назву П'ІУК'ІРЦЕ⁶⁶ — //з мо л о́ ла на м л' і н' ц' і п' іу́ к' і р' ц' е п' ше" н' іц' і//.

ГОРН'А, ГОРНИЦ' — залізний посуд, який служив одночасно й мірою для рідин або сипких речовин — //до фл' а́ шкы в' ы́ шло дв о́ й е горн' а́ т на́ фты // Лексема ще п. сл. походження: гьгпъ споріднене з лат. fignus та forma — гончарська піч. Назва спільнослов'янська й має відповідники в укр. горня, слов. hrnček, пол. garniek, рос. горнец.⁶⁷

Лексему ВЕДРО — //в ыт' а́ гла й е м поўне ве́дро во́ды і а́ ст' у́ дн' і// — дослідники відносять до найдавніших слов'янських народних метронімів. Вона походить від назви дерев'яного (пізніше металевого) посуду, призначеного для носіння води. Слово належить до передслов'янських та прамовних явищ, походить від лексеми вода й зустрічається в усіх слов'ян. Пор.: укр. відро, рос., болг. ведро, ч. vědro, слов. vedro, пол. wiadro.⁶⁸

Поряд з лексемою ведро в говірці широко вживається як метрологічна одиниця назва дерев'яного або металевого посуду, в який доять молоко — Д'ІНИК — //на́ ша ко́рва да́ст' лем п' іу́ д' іні́ ка мо́лока//. Назву утворено від дієслова доїти, яке засвідчують всі слов'янські мови.

Пор.: укр. доїти, рос. доить, слов. dojit, ч. dojiti, словін. dojiti, пол. doić.⁶⁹

ША́ФИЕЛ', ША́ФЛИК — дерев'яний посуд, в якому готують їжу для худоби, миють посуд, одночасно виступає мірою рідин або сипких речовин — // *ў ша́фліі йе горі́ча вода/та мо́жеш по́м'їти м'ї́скы*//. Назва походить від нім. Schaffe (демінутивна форма від Schaff і зустрічається в інших мовах. Пор.: ч. šafel, šaflík, слов. šafel, пол. szaflik, маляр. sáf.⁷⁰

Стародавній посуд з дерева, в якому носили воду на поле, має назву **ГАРГÁЛА**, він же служив мірою для рідин — // *косáр'ї вып'їліі ц'їлу гаргáлу вóды*// — і його можна віднести до місцевих назв мір локального характеру типу ша́фие́л', д'їнік, вéдро. Етимологія слова затемнена. Можливо, спорідненість слід шукати в маляр. garga-rizálni — полоскати горло, що походить з лат. gurgulio — дихальне горло, яке має корені в мові греськійі, та garabó, garaboly — короб, корзина, кузов, кошар.⁷¹

Для вимірювання невеликих мір ваги або об'єму в пародній метрології вживається невеликий за об'ємом і місткістю посуд.

ЛÓЖШКА — незначна кількість рідини або сипких тіл — // *до тóго пем'ч'їва трéба лóжшкy брóўзы*//. Слово спільнослов'янське, праслов'янського походження. Пор.: укр., рос. ложка, слов. lyžica, ч. lžíce, лат. ligula⁷².

В домашньому вжитку часто у формі міри, подібно як і лóжшка, вживається **ВАРІ́ХА** — велика ложка, якою набирають рідкі страви — // *пем'рóгы ужш за кып'їліі/та мо́же ме іх з вар'їхоў выбрáтіі*//. Погляди на походження цієї назви розходяться. Імовірно, її походження слід шукати в праслов'янському ваг'я, похідного від кореня tvar, що добре збережений в германських мовах. Лексема зустрічається в ч. vařečka, пол. wazscha, рос. діал. поварешка⁷³.

Для міри горілки в говірці засвідчено два народних метроніма, походження яких пов'язується з назвою посуду, який служив для вимірювання горілки (або з якого пили горілку).

РÓМПЛИК — давня міра горілки (спеціальна залізна надоба, якою можна було відміряти 2 дцл, 1,5 дцл, 1 л горілки). // *кóрчмар' наліў з рóмплика*//. Лексема може походити з верхньосаксонського діалекту німецької мови (район німецького Крушногір'я), де gempele означає брусок, а також черпак, видовбаний з бруска. В тюрінгських діалектах нім. мови є Rampr, яке означає певну «кількість». Демінутивне від нього — Ramprel — мала кількість. Відкинувши -с- і додавши слов'янський суфікс — ік, дістанемо рамплик, ромплик. Останнє здається вірогіднішим.⁷⁴

ШТАМПЕРЛИК — міра горілки, що дорівнює 0,25 дцл. // *в'їпїў лем три штамперлікы/а ужш быў п'я́ный*//. Лексема є явним германізмом. Її походження простежується від нім. Stampfle — štampfle (діал.) — стовбур — склянка.⁷⁵

Цілий ряд предметів хатнього та господарського вжитку і нині служить мірою для сипких тіл, збіжжя, незважаючи на те, що поряд існують більш точні форми вимірювання.

ОПАЛАЧКА — міра сипких тіл, що дорівнює приблизно 3 кг — // про-с'ала м опалачку м'юкы // . Назва походить від дієслова опалати, яке належить до сп. сл. сім'ї. Пор.: слов. opálati, ч. opálati, пол. opalać, укр. палати, словін. plati. Дієслова означають переважно дію очистки зерна при допомозі вітру.⁷⁶ В досліджуваній говірці лексема опалати означає також певний процес, коли тісту в опалачці надається форма.

Право на існування завоював народний метронім, виражений лексемою М'ІХ, що означає міру сипких тіл, яка дорівнює 1 ц — // намолотіліи зме д'єс'ят' м'іх'іу жыта // . Слово спільнослов'янського походження. Пор.: укр. міх, рос. мех, слов. mech, ч. měch, пол. miech, болг. мйах, словін. meh.⁷⁷

Як засіб перенесення вантажу на спині вживається плáхта, наповнена її зав'язана, в говірці має назву ЗАЇДА її одночасно служить локальною мірою ваги, об'єму — // гэта принёсла таку заіду/жеса і ажш нóгы п'ід н'оў п'ідламува́лі // . За Преображенським назва походить від лексеми зад, засвідченої у всіх слов'ян.⁷⁸ Проте переконливішим є виведення етимології лексеми заїда з нім. Seide [заїде] — шовк, шовкова матерія і взагалі чотирикутний шматок будь-якої матерії, який можна зв'язати й нести на спині, отже, ранець, що теж німецького походження.

В домашньому вжитку на означення міри зерна або муки вживається слово ВІАЧКА. В говірці ця лексема означає невелику лопатку для набирання зерна або муки — // на́бир'із м'іха три ві́ачкы м'юкы // . В говірку лексема потрапила, очевидно, з пол. діал. wiaćka. В чеській мові існує слово vějačka. Назва утворена від дієслова спільнослов'янського походження. Пор.: укр. віяти, рос. веять, слов. viať, ч. váti, пол. wiać, словін. veјati.⁷⁹

Ягоди, гриби, як правило, збираються до КАЗУБА. Ка́зуб — кошик з кори, одночасно міра домашнього характеру — // ў казу́бі н'а́н'о пр'і́н'іс кра́сны ве́лікы йаго́ды // . Вважається, що вихідним словом є рос. кузов. Пор.: укр. козуб, пол. kozub, kazub, маляр. kazur, слов. kozub, kozúbok.⁸⁰

В домашньому господарстві широко вживаються речі, виготовлені з лози, кори дерев, лика. Вживаються як певні локальні одиниці виміру КОШАР — кошик для грибів — // на збе́рала́м по́ўны́ ко́шар гр'і́б'іу // , к'іш, ко́шы — спеціальні кошики для птиці та для воза — // г'у́ска сі́д'ит' на й'а́їц'о́х ў ко́ш'і // . Ко́шар — похідне від слова кош, утворене при допомозі суфікса — ар. Кошь — сп. сл. слово. Його корені простежуються в грецькій мові, в італійських діалектах, в лат. qualis.⁸¹

До метронімів числівникового походження на означення мір ваги й об'єму належать лексеми, які означали спеціальний посуд, що служив для вимірювання.

ЧВЕ^иРТ'ІЎКА⁸² — посуд, яким відмірювали 6,25 кг — // з м'іха с'а і высыпáло дас чве^ирт'іўка зёрна // .

Приблизно половину чве^ирт'іўкы становить ОС'МІНКА — дерев'яний посуд — мірка, яким відмірюється 3,12 кг — // позы́чте нам о́с'мі́нку ма́ку // . Паралелі до цієї лексеми знаходимо в інших слов'янських мовах.⁸³

У говірці широко вживаються народні метроніми, першою частиною яких є числівник п'і⁸⁴ — П'ІУК'ІРЦЕ, П'ІУВІДРА, П'ІУМ'ІХА, П'ІУДЄЦА, П'ІВÓРЕК — // п'і ў дэца пал'інкы го задуріло // . Хоч слов'янам (особливо східним) властива система поділу основних мір на два за співвідношенням 1:2:4:8 і т. д., проте не завжди це співвідношення вдається простежити на метронімічних назвах.

З метрологічних мір ваги й місткості поряд з кілограмом — в говірці К'ІЛО⁸⁵ — // купіла й ем дэс'ат' к'іла мўкы // — з нім. kilo. — широко вживається метронім ФУНТ — давня одиниця ваги — // кўпи ў іісс фунт соліі // . В укр., рос., слов., пол., болг. і ч. мовах лексема фунт має ще значення лібри — англійської грошової одиниці. Слово нім. походження Fund, яке своїми коренями сягає в лат. мову pondus — вага.⁸⁶

Десята частина к'іла позначається метронімом ДЄКО — ДЕКА-ГРАМ — // до тых закўск'і ў трéба п'ят' дэка м'асла // . Десята частина літра, діал. Л'ІТРА — одиниця міри рідин походженням сягає в гр. litra і знаходиться у фр. litre, нім. Liter, пол. litr, болг. литра, рос. литр, укр. літр⁸⁷ — виражається метронімом ДЄЦО — ДЕКА-Л'ІТЕР; П'ІУДЄЦА — 0,5 дкл. // корóва м'і не пустіла аніі дэцо молóка // , лат. decuma, decima — десята частина чогось.⁸⁸

ТОНА — тонна, 1000 кг — // чéрезс м'іст не мóже перéтіі т'аше а ўто / й ак ш'іст' тонóве // . Слово походить із ст.-в.-нім. tunne (Tonne), фр. (Tonne).⁸⁹

Лексема МЄТЕР⁹⁰ в говірці вживається в значенні двох метронімів: як міра довжини та як міра ваги. Як міру довжини цей метронім ми розглянули в розділі «Лінійне вимірювання...». Як міра ваги метронім мєтер в говірці вживається поряд з метронімом ЦЕНТ⁹¹ і дорівнює 100 кг — // набралиі зме в'ісем мєтр'і ў бандўрок // , // набралиі зме в'ісем цэнт'і ў бандўрок // .

8. Мірі сукупності предметів, збіжжя.

Міри сукупності предметів, збіжжя відносяться до традиційної метрології й мають локальний характер, часто означаючи в різних районах різну кількість предметів або збіжжя, яке входить в одиницю даного виміру.

В досліджуваній говірці зупнилося на народному метронімі КÓПА, який має два значення: 60 яець — // тэта принэсла на свад'бу копу й айіе ц' // та певну кількість (30 і більше) снопів, складене сіно — // на поліі стойало копа // . Ця лексема існує і в інших слов'ян, хоча з різним значенням. Первісно слова копа означало накопану землю, пор. купа, що пов'язується з дієсловом копати.⁹²

На означення певної кількості снопів (18) у говірці вживаються два слова; КРИЖ^ш — // на поліі стойало ш'іст' крїж'і ў і марадик // . Джерелом слова крижш є романська форма з лат. crux. Слово засвідчене в західних слов'ян. Пор.: ч. kříž, слов. kříž, пол. krzyż, ст. сл. криж⁹³. МАРАДИК — // наклáлиі зме дэв'ят' марад'і к'і ў // . Слово мадярського походження, означає решту або 10 снопів.⁹¹ Проте в говірці означає 18 снопів і є синонімом до слова крижш.

Складене збіжжя на землі означається лексемою **СТО́ГЫ** — // на друш-стѣу́н'ім двѣр'істойа́т' два сто́гы зѣрна. // Слово наявне в усіх слов'ян. Пор.: укр. стіг, рос. стог, слов. stoŭ, пол. stog.⁹⁵

Солому ж складають на землі в **БРА́ДЛО** — // п'яклáлиі зме бра́дло соло́мы // . Лексема є калькою із східнослов'янського діалекту — bradlo. В слов., ч., рос., укр. мовах брадло означає охоронну стіну.⁹⁶

Лексема **ГРУ́ПКА** означає дерево, складене на купку — // ужшсте зм'ір'áлиі клѹпн'оў гру́пку дере́ва // — і є германізмом в діалекті. Пор. нім. G rupp e, яке свою чергу споріднене з фр. groupe та італ. gruppo.⁹⁷

9. Назви грошових одиниць.

Говірка засвідчує дві лексеми на означення загальної назви грошових одиниць, а саме:

ГРО́ШЫ — // у́ба́ніі́ зара́бл'а́вут' т'а́шкы гро́шы // . Корені слова треба шукати в лат. grossus — товстий гріш та пол. grosz. Звідси українське гріш, рос. грош, ч., слов., словін. groš.⁹⁸

П'ІН'А́З'І — // за́ра́бл'а́м вѣл'о п'ін'а́з'і // . Праслов'янське рѣ-пѣдъ запозичене із ст.-в.-нім. pfening (сучасне Pfennig). Походження германського слова неясне. Його треба, мабуть, шукати в лат. pondus — вага, від якого походить нім. Pfund, англ. pound. Паралелі в слов'янських мовах: слов. peniaz, ч. peníz, пол. pieniądze, болг. пенез.⁹⁹

З сучасних основних одиниць грошових знаків говірка засвідчує метроніми: **КОУРҰНА** — // куп др'іжд'і за коурҰну // . Лексема походить з лат. corona та нім. Krone і первісно означала королівську прикрасу, яку носили на голові. Пор.: укр., рос., болг. корона, слов. kоrуnа. І аж пізніше лексема набула значення певної грошової одиниці.¹⁰⁰

Сюга частина коурҰни позначається метронімом **ГАЛЕРЫ**, **ГА́ЛЕР** — // не ма́м ко́ло с'а́а́ніі́ га́ле́ра // . Назва є германізмом, походить від назви міста Hall, де монети вироблялися. Пор.: в. ср.-в.-нім. haller (в сучасній — Heller), ч. haléř, слов. halier, пол. halerz.¹⁰¹

В говірці вживається поряд з лексемою гáлер синонім до неї **ФІ́ЛЕР**, **Ф'ІЛЕРЫ**, що є теж германізмом.¹⁰²

З певною стилістичною метою вживаються старі назви грошей: **ГРÁЇ-ЦАР'** мав вартість двох гелер'іу — // йе́ден ме́д'і́йнік сто́йау де́с'ат' гра́йца́р'іу // . Назва цього давнього грошового знака, який у нас належить до класу історизмів, походить від німецького Kreuzer, — від хреста, який був на монеті.¹⁰³

ЗЛАТ'І́УКА — назва старих грошей, які мали вартість двох крон — // т'і́уко́сте злат'і́во́к, да́ліі́ за ху́шч'а // . Назва походить від злато, яке є п. с. походження. Пор.: п. сл. zolto, ст. сл., слов., ч. zlato, рос., укр. золото, пол. złoto. Близьким до них є лит. želtas, латв. zelts, нім. Gold. Основою цієї лексеми у слов'ян було golto.¹⁰⁴

10. Одиниці виміру часу.

Назви способів виміру часу мають у собі нашарування найдавніших історичних епох, коли ще час вимірювався на основі природних явищ або певних видів діяльності людини, свят. Цей старий спосіб виміру зберігається і по сьогоднішній день у народі і є складовою частиною виміру часу в нашу добу, хоч для кожного стали доступними точні способи його виміру.

Найчисленнішу групу народних метронімів часу становлять прийменникові конструкції з іменником на означення природних явищ та прислівники, утворені від іменника й прийменника.

УНОЧ'І — // уноч'і была бúr'ка // . Слово ніч ще індоєвропейського походження. В лат. збереглася форма *nox*, в гот. *nahts*, в п. сл. *noct*.¹⁰⁵ В нім. *Nacht*.

У говірці вживається на визначення певного часу ще одна похідна лексема від слова ніч СНОЧ'І — вчора ввечері, звечора — // снóч'і нас страш'ло // . Слово засвідчене і в інших слов'ян. Пор.: ч. діал. *snuoči*, *snúci*, словін. *spoči*, болг. *сношти*, *сноште*.¹⁰⁶

ЎЛІТ'І — влітку — // ўліт'і с'а зач'іна'вуг' жні'ва // . Лексема літо — спільнослов'янського походження. Має значення як частини року, так і року взагалі. Пор.: пол. *lato*, укр. літо, рос. лето, болг. лйато, ч., слов., *léto*.¹⁰⁷

За структурою подібна до цього метроніма й назва ВОСЄНІІ — восени — // восєніі йе фурт дост' робóты // . Лексема осінь наявна в усіх слов'янських мовах за винятком лужицької. Пор.: укр. осінь, рос. осень, слов. *jesen*, пол. *jesień*, ч. *jesen* (*podzim*), болг. *есен*, словін. *jesen*. На спорідненість цих лексем вказує гот. *asans*.¹⁰⁸

УЙАР'І (НАЙАР') — навесні — // ўйáр'і п'ідéме пос'áтіі йáр'іну // . Лексема йар належить до спільнослов'янської лексики й сягає в індоєвропейський період. Пор.: ч. *jařo*, слов. *jar*, пол. *jar*. В гот. *jer*, нім. *Jařr* — рік, в індоєвропейській *jař*.¹⁰⁹ У п. сл. було: *jar i vesna* (укр., рос. весна); давній індоєвропейський корінь *jař* зберігся в українських словах *ярина*, *яр*, *Ярина*.

За цим же способом утворена прийменникова лексема УЗІМ'І — взимку — // ўзім'і пол'оўніц'і ходіліі до л'іса // . Назва походить із спільнослов'янської мови. Пор.: укр. зима, рос. зима, ч., слов. *zima*, лит. *žiema*. Трохи спорідненим є лат. *hiems* та ст. інд. *hima*.¹¹⁰

ДО ЗМЕР'КУ — час після заходу сонця — // дозмёр'ку зме копáліі бандуркы // . Діалектне дозмёр'ку утворене від діалектного дієслова *змєр'кати с'а*, яке відоме всім слов'янам. П. сл. корінь *merk* стоїть найближче до ст. інд. *marka* — затемнення сонця та до нім. *Morgen* — ранок, завтра.¹¹¹

До складних конструкцій належить і ТОГО РОКУ — цього, теперішнього року — // тóго рóку с'а нам ўш'йткого дост' зроділо // . Основне слово рок, рік за походженням віддієслівний іменник: *rek* — *q* означало щось висказане, щось означене.¹¹² В говірці засвідчуємо й тепер лексему рéкты — сказати. Цікавий вказівний займенник тот, який в говірці вживається в значенні займенника цей, тобто вказує на ближче розташування, в той час як в українській літературній мові займенник той

вказує на дальше просторове розташування. Лексема Р'ІК широко вживається у народній метрології часу. Дванадцята частина року в говірці має назву М'ІС'АЦ' — //за м'іс'ац' ск'інчу своїу роботу//. Походить з ц. сл. м'єсцєсловъ, ежем'єсчєный. Укр. місяць, рос. месяц, ч. м'єсїс, пол. miesiąc, гот. м'єпа. Мабуць, з індоєвропейського т'є — м'єрить, изм'єрять.¹¹³

Четверта частина місяця має назву т'ї ждє"н' — //за т'ї ждє"н' ст'їгну ск'інчїти' своїу роботу//. Спочатку це слово було відоме лише в каголицьких слов'ян, до яких прийшло з Великої Моравії разом із повинним святкуванням сьомого дня. Пор.: укр. тиждєнь, слов. týždeň, ч. týden, пол. tydzień, в. л. tydzeń.¹¹⁴

Час перед сходом сонця в говірці позначається прийменниковою конструкцією ДО ФРЫШТ'ЫКУ — //пок'оси'ї тра'ву до фрышт'ыку//. Лексема фр'ыштык — Frühstück — германізм.

НАПОЗАЎТРА — післязавтра — //напоза'ўтра мам' іти' до дохт'ора//. Основну лексему становить префіксальне утворення від спільнослов'янського утро: по+за+ўтра. В значенні завтра говірка вживає лексему цього ж кореня ЗАЎТРА — //за'ўтра б'уде хв'і-л'а//. Префікс за- пов'язаний з родовим відмінком іменника утро для означення часу (за+ўтра).¹¹⁵

Сполучення двох префіксів по+за знаходимо у лексемі, яка означає минулий час величиною в два дні — ПОЗАЎЧ'АРА — позавчора — //поза'ўч'ара сте заб'ыли' до нас за'їти'//. Говірка засвідчує і безпрефіксальну лексему Ч'АРА та ЎЧ'АРА — вчора, які вживаються поряд — //ўч'ара т'а не б'ыло д'ома//. Слово зустрічається у всіх слов'ян. Пор.: укр. вчора, рос. вчера, слов. в'єга походить з п. сл. прислівника в'єсєга.¹¹⁶ Найвність в говірці лексеми ч'ара поряд з лексемою ўч'ара дозволяє припускати, що основне слово, від якого утворився п. сл. прислівник в'єсєга містить прийменник в'- плюс корінь сєг-, з яким споріднена лексема В'ИЧУР — увечері — //в'ичур т'а не б'ыло д'ома//. Етимологію слова виводимо із п. сл. вєсєгъ, яке відповідає лит. vaka gąs. Слово відоме всім слов'янам.¹¹⁷

Час, коли тільки-но починається день, позначається лексемою Р'АНО — //ра'но ст'авам до раб'оты//. Назва утворена від прикметника ранъ, похідні слова від якого засвідчуємо у всіх слов'ян.¹¹⁸

На означення часу, який виражається лексемою с'ю годні, говірка вживає слово ГН'ЄС'КЫ або ГНЕС' — //гн'єс'кы ўже не п'ідєме роб'їти' /бо п'ада т' доч'//. Назва походить від слов. dnes — сьогоднішній день. В діалекті є словакізмом. Пор. dnes — гнес', де, очевидно, в результаті асиміляції передньоязикових дзвінких приголосних «д» та «н» відбулася заміна передньоязикового «д» на задньоязиковий зімкнено-пропривний дзвінкий твердий приголосний «г».

Поняття минулого року говірка передає лексемою ЎЛ'ОНІ" — //ўл'оні" б'ы ў с'ухы'ї р'ік//. Слово південнослов'янське, споріднене з ст. лат. olli — тоді.¹¹⁹ В лемківських говірках відоме й похідне слово л'інс'кы — минулорічний.

Цікава в говірці лексема АДЕ — перед кількома днями, кілька днів тому — //ш'і аде зме поор'али'//. Подібні слова наводить Грінченко¹²⁰, посилаючись на Желеховського¹²¹ та Огоновського¹²². А д'є (вигук) —

сюди! та а́дде — тут, а також як вигук: Дивись! Ось! Як бачимо, в більшості випадків а́дє, а́дде є вигуком і має експресивне забарвлення. Діалектне а́дє — перед кількома днями, — на нашу думку, вигук, який виконує функцію прислівника, зберігаючи своє експресивне забарвлення.

Одиниці виміру часу числівникового характеру не відрізняються від інших метронімів цього походження. Вони теж зберігають традиційний слов'янський поділ 1:2.

ПОЛ'ІДНЕ — половина дня — // на пол'ідне с'а верне́ме до́м'і́у // . Назва складається з пів¹²³ і день. Слово ДЕН' — спільнослов'янське: укр. день, рос. день, слов. deñ, ч. den. П. сл., ст. сл. дънь походить від індоєвр. dñp — (слабкий ступінь di- від кореня dei- світити, якій знаходимо в dei-eu-, dj-su-, лат. dies, та слабкий ступінь суфікса -en-. Це dñp знаходимо, перш за все, в складних словах типу: ст. інд. puḡu-dñpa- — багатодення, лат. pñndñnum — 9 днів (час між двома ярмарками) та в лит. diena, ст. пр. deina. Отже, всі ці слова (від dei — світити) первісно означали світлу частину дня на відміну від темної частини — ночі. Поряд з цим у прямові існувало ще слово на означення всієї доби — 24 годин, напр., a haḡ, якого слов'янські мови не мають.¹²⁴

Поділ основної одиниці виміру часу годі́ни на 4 виражено лексемою ШТВЬІРТ'¹²⁵ — чверть — // пра́ві йе штв'ірт' на сему //.

Синонімом до штв'ірт' виступає лексема німецького походження ФЕРТАЛ' (Viertel) — // пра́ві йе ф'е́ртал' на сему //.

До власне метрологічних одиниць виміру часу відносимо лексему ГОДИ́НА — одиниця часу, що дорівнює 60-и хвилинам — // о годі́ну м'і́де ўлак // . В ст. сл. годъ, рос. год — рік. Годі́на — похідне слово, колись означало хвилину, час взагалі. Здається, що годъ споріднене з нім. Tag — день (герм. d a ḡ h a)¹²⁶

Одиниця часу, яка складається з 60 секунд, позначається лексемою ми́нута — // а́ні́ міну́ту ту не по́сідилі́ // . Європейське слово походить з лат. minutus, нім. Minute, що означає малу одиницю часу¹²⁷.

Ще меншу одиницю часу, одну шстдесяту частину ми́нуги СЕКУ́НДУ старше покоління мовлян не вживає. Молодше покоління, звичайно, вживає й лексему СЕКУ́НДА, яка також латинського походження — secula.¹²⁸

На означення часу тривалістю в 24 години в говірці вживається лексема ДО́БА — // ц'і́лу до́бу сид'і́ла ко́ло хворо́го // . Слово відоме більшості слов'ян, колись означало дуже довгий час. Це його значення відбилосся і в теперішньому експресивному забарвленні слова. Вважається, що лексема до́ба споріднена з лексемою да́вно.¹²⁹

11. Експресивні метроніми та слова, співвідносні з лексикою народної метрології.

Вивчення лексики за окремими темами, крім ряду позитивних моментів, має свої недоліки, оскільки залишає за межами дослідження велику частину лексики, що вживається в народі.¹³⁰ Зокрема можна виділити групу слів що, маючи яскраве експресивне забарвлення, стоять на межі між загально-

вживаною і народною метрологічною лексикою або обслуговують її, та групу слів, співвідносних з лексикою народної метрології.

Серед назв першого типу важливе місце займають слова з яскраво вираженим експресивним забарвленням. Не виражаючи точного виміру, ці лексеми вказують на надмірну величину, кількість або надзвичайно малу величину, кількість. Значення цих лексем, звичайно, дуже індивідуалізоване і в процесі мовлення сприймається як емоційне забарвлення.

На означення надмірної величини, кількості в говірці зафіксовано такі лексеми: КОПА¹³¹ — багато, велика кількість чогось — // ко́па л'у́ди сто́йа́ла на дрáз'і //.

Лексема ГРОМАДА в говірці вживається в значенні: великої кількості та в значенні безмірної кількості — // на сто́л'і́йе грома́да кни́жок //.

З цією лексемою зустрічаємося і в інших слов'янських мовах: в слов., ч., в. л. *hromada*, пол. *gromada*, сх. словін. *grmada* рос. *громозд* — купа непотрібних речей.¹³²

У вищенаведених двох значеннях великої та безмірної кількості вживається лексема СИЛА — // на по́гр'і́б^а пры́шла си́ла л'у́ди //.

Слово наявне у всіх слов'ян. П. сл. *sila* неясного походження.¹³³

На означення великого шматка землі, шляху, матерії і т. п. в говірці вживається лексема ФАЛАТ — // пере́шоу́ фа́лат зе́млі //.

Назва мадярського походження.¹³⁴ Демінутивне ФАЛАТОК, ФАЛАТЧА — // не́ маш по́пры р'у́ц'і фа́латча папе́ра //.

До групи експресивної лексики, що означає малу або надмірно малу кількість чогось, малий розмір відносно лексеми:

ОШТЫМОК — // до́ма ма́ме лем ошты́мок хл'і́ба //.

Назва споріднена з слов. *oštipinka*¹³⁵, ч. *oštipovati*, пол. *szczypta*, укр. *общипати* — *щипати* — *щипка*, рос. *щепотка*.

Вищенаведені лексеми в усіх слов'янських мовах вживаються у значенні найменшої побутової міри здебільшого сипких речовин¹³⁶ і відносяться до мір антропологічного характеру.

Лексема ошты́мок вживається в говірці на означення невеликого куска, шматка чогось і виступає синонімом до фа́латок, фа́латча.¹³⁷

На означення незначної побутової міри сипких речовин вживається лексема ОТРОШЫНКУ — трішки — // хо́лем отрошы́нку //.

Лексема наявна в укр. *трохи*, *трішки*, ч. *trošičku*, слов. *trochu*, *trocha*, пол. *trochę*.¹³⁸ Словосполучення фразеологічного характеру з яскраво вираженим експресивним забарвленням характеру Т'ІЦ'О СЛАВА — трішки, цятку, дрібок — // хо́лем т'іц'о сла́ва спуст' то́ту су́кн'у //, де т'іц'о — укр. *стільки*, рос. *столько*; слава — праслов'янського походження, засвідчене в усіх слов'ян.¹³⁹

Лексема КУС та похідні від неї КУШ'ІЦ'КЫ, КУШ'ІЦЕ'Н'КЫ означає малу, дуже малу й найменшу кількість — // да́й м'і кус хл'і́ба //; // ма́ме лем куш'іц'кы банду́рок //; // да́й м'і куш'іце'н'кы ме́ду //.

Лексема кус і похідні праслов'янського походження, утворена від кусати. Пор.: укр. *кусати*, рос. *кусать*, слов., ч. *kus*, пол. *kęs*, словін. *kos*. Подібне ним. *Vibchen* від *beissen* — *кусати*.¹⁴⁰ Вищенаведені лексеми вважаємо перехідним явищем між звичайним словом та народним метронімом. Саме ця група слів є резервом для поповнення народної метро-

логії. Не виражаючи точного виміру, слова цього типу, як бачимо, все ж семантично поділяються на дві групи: ті, що означають великі розміри, та ті, що означають малі розміри. Уточнення цих малих або великих мір в певному регіоні може призвести до переходу тієї чи іншої лексеми даного типу в категорію народного метроніма (див. лексему **копа**).

Не можна обійти ряд слів, які вживаються разом з народними метронімами або лексикою, пов'язаною з мірами, і підкреслюють, посилюють семантичне значення даного метроніма, подають його міру, ступінь і, отже, несуть на собі певне експресивне навантаження.

В значенні багато чого-небудь говірка вживає лексему **ПЇЇНО** — //п'їїно д'їтиі ст'їало п'їд облака́ми//. Слово спільнослов'янське: ст. сл. *plъnъ*, укр. повний, рос. *полный*, слов., ч. *plný*, пол. *pełny*.

П. сл. *plъnъ* має еквівалент в лит. *pilnas*, ст. інд. *pūrṇa*, гот. *fulls*.¹⁴¹

Лексема **ВѢЛ'О**, **ВѢЦЕ**, **НАІВѢЦЕ** означає велику кількість чогось — //навышывалиі сте з'ато вел'о рушнік'їў//; //наівѣце с'а см'алиі д'їтиі//. Слово походить від спільнослов'янського прикметника п. сл. походження *великъ*¹⁴² і зустрічається у всіх слов'ян: укр. великий, рос. *велик*, слов. *veľa*, пол. *wiele*. Є підстави твердити, що в давнину ця лексема широко вживалася у західних районах України завдяки сусідству із західними слов'янами і збереглася так, як її зберігає лемківський діалект українців Східної Словаччини.¹⁴³

Для вираження недостатньої кількості чогось вживається лексема **МА́ЛО**, **МѢНШЕ**, **НАІМѢНШЕ** — //ма́ло л'удиі б'їло на сх'їдз'їі//; //наімѣнше плака́ліі хл'їп'їі//. Мал' засвідчене у всіх слов'ян разом з багатьма похідними словами Спорідненим є ст.-в.-нім. *smal* — малий, вузький.¹⁴⁴

Для підсилення лексем **вел'о**, **ма́ло** часто вживається слово **СТРА́Ш-Н'І** — дуже — //стра́шні вел'о л'ўдиі б'їло на сх'їдз'їі//. Слово утворене від іменника *страх*, який засвідчено в усіх слов'ян. Пор.: укр., рос. *страх*, слов., ч., пол. *strach*.¹⁴⁵

В значенні дуже крім лексеми **стра́шні** вживається слово **БАРЗ'є**, яке означає надмірність якості, кількості — //барз'є кра́сніі вам д'ак'їій'їме//; //барз'є вел'о сте невышывалиі рушнік'їў//. *Барз'є* — скорочена форма запозичена з польського *bardzo*, можливо, через посередництво мови словацької.¹⁴⁶

Експресивного характеру народній метрологічній лексиці надає підсильна частка **АЖш**, яка служить для вираження надмірності — //пе́р'їдн'а х'їжа мат ажш йсде"на́цит' штв'їр'їїў// — і співвідносна з ним. *bis*, лат. *etiam*, інд. *á*. В слов. та ч. мовах, коли йдеться про вищій ступінь чогось вживають *аž* — *аž*.¹⁴⁷ В цьому ж значенні вживається говіркою лексема **Т'ЇЇКО**, **Т'ЇКО**, як правило, з словами **ВѢЛ'О**, **МА́ЛО** — //т'їїко вел'о сте нап'їра́ліі//; //то́го ро́ку с'а нам ўшытк'їго т'їїко вел'о зрод'їло//. Слово в слов'янських мовах утворене від займенникової основи *то* —. Пор. лат. *tantum* — тільки. Укр. тільки, стільки, рос. *только*, *столько*, слов. *tolko*, ч. *tolik*.¹⁴⁸

Достатня кількість чогось у говірці позначається лексемами ДОСТ' — // ўшыткóго мáме дост' //'. Ст. сл. до сыти, пол. dosć, ч. dosti, слов. dosti, укр. досить;¹⁴⁹ СТАЧ'ІТ' — // не л'її вéце/то стáч'іт' //, — слово західнослов'янське, проте його корінь знаходимо майже в усіх слов'ян, пор. укр. вистачить, достаток, рос. недостаток, слов. staćii, ч. staćiti, пол. starczyć¹⁵⁰ та лексемою ХВАТІТ' — // полóтна ш'і хвáтит' на рушнікы //'. Слово спільнослов'янське, походить від дієслова хватати, пор. укр. хватати, рос. хватать.¹⁵¹

До експресивно зафарбленої лексики, співвідносно с народною метрологією, відносимо слова ЗАДАР'МО — безплатно — // дам т'і ш'їткó за дар'мо //'. Основою слова є праслов'янське — darъ, що зустрічається у всіх слов'ян. Пор.: укр. дарунок, рос. дар, ч. darma, пол. dar-mo.¹⁵²

Певне експресивне навантаження має її лексема ДУПЛ'ОМ — двічі — // к'ід' го хóчеш мáтні/та зáплат' д'упл'ом //'. Слово-германізм. Пор. нім. dopfel — подвійний.

Експресивне забарвлення спостерігається не лише у співвідносній лексиці до лексеми народної метрології, але й у цілому ряді народних метронімів, зокрема антропологічного характеру, наприклад, пригóршч'а, жмéн'а, сл'б'за, квáпка; у метронімів, походження яких виводимо з назв певних речей, наприклад, лóжшкa, погáрик, шáф'иел'; в назвах старих грошей: грáйцар', злат'іўкa; в мірах часу: áде, мн'иўта, дóба та в інших. Про деякі прийменникові конструкції можна сказати, що вони наближаються до фразеологізмів, наприклад; м'ідж'і, п'ушкы, м'ідж'і пáл'ц'і, за мáрныі мак, р'іўно з окрайáм'і, нал'áтні по цаїх, в е'р'хувáт'ы і под.

До співвідносної лексики з лексикою народної метрології без експресивного забарвлення відносимо назви приладів, якими проводиться вимірювання; дій, пов'язаних із процесом вимірювання, ознаки ваги, розміру, об'єму і т. п. Оскільки ця група співвідносної лексики етимологічно пов'язана здебільшого з лексикою народної метрології, етимологічну характеристику лексем див. у посланнях.

С'АГА — прилад для вимірювання земельної площі та дерева — // б'ыло трéба м'ір'áти¹/а с'áгы н'ігде //'.¹⁵³

МÉТЕР — стрічка або лінійка з поділками.¹⁵⁴ СКЛАДАЧІЇ (МÉТЕР) — метер з дерева або заліза, що складається — // ш'і с не нáшоў складáч'ї мéтер //'. Слово утворене від дієслова класти, яке відоме всім слов'янам. Пор.: укр. класти, рос. класть, слов. klásti, ч. klásti.¹⁵⁵

КРАЙЧ'ІР'С'КЫЙ (МÉТЕР) — метер, яким користуються кравці — // вóз'му с'тá м'іры крайч'ір'с'кым мéтром //'. Слово походить від дієслова краяти. Пор.: укр. краяти, кравець, слов. krajčig, ч. krájetí, пол. krajas.

Як у випадку складної назви складачії мéтер, так і в словосполученні крайч'ір'с'кый мéтер основне слово мéтер, як правило, випускається у зв'язку з сильною конкретизацією предмета, його різновиду. Тут спостерігаємо приклад концентрації поняття, яка необхідна для утворення терміна.

ЦЕНТИМЕТЕР — стрічка з поділками, що скручується — // даї м'ї цєи нтиї мєтєр //.¹⁵⁶

ЛІНІЙКАР — лінійка з поділками — // ў шкóл'ї д'їти м'їр'авут' з л'їн'їйáром // . Ця назва потрапила в слов'янські мови з лат. *lineālis*.¹⁵⁷

ТРОЇГУГОЛНИК — // наш садг мат' фóрму троїуголн'їка // . Ця складна лексема складається з числівника три та іменника угол. Обидва компоненти спільнослов'янського походження і зустрічаються у всіх слов'янських мовах. Пор.: ст. сл. жгълъ, слов. uhol, ч. úhel, рос. угол, укр. (в) угол, пол. węgiel. П. сл. oгъль дуже подібне до лат. *angulus*, проте нема підстав твердити, що воно з ним споріднене. Споріднене з ним вірм. *ankium* та нім. *Winkel*. П. сл. *tri*, гр. *trías*, лат. *tres*, *tria*, фр. *trois*, нім. *drei*.¹⁵⁸

Р'АФ — дерев'яна лінійка для вимірювання полотна, що дорівнює 75 см. // полóтно жєны м'їр'áлиї з р'áфом //.¹⁵⁹

ЦОУЛ'ОЎКЫ — назва дощок товщиною в 2,6 см. // не можє ме дáле робїтиї / бо цоул'óўкы нам вїшлиї¹⁶⁰ // .

П'ІУЦОЛ'ОЎКЫ — назва дощок товщиною в 1,3 см. // даї нар'їзáтиї дерєво на п'їўцоул'óўкы //.¹⁶¹

ТРИФЕРТАЛ'КЫ — назва дощок товщиною в 2 см. // дыл'увáлиї зме трифертáл'кáми // . Складна назва походить від спільнослов'янського числівника три¹⁶² та нім. *Viertel* — чверть.¹⁶³

ФОРШТЫ — назва дощок товщиною в 5 см. // на лáўку трєбá їш'ї прынєстиї дв'ї фóршты // . Назва походить, очевидно, з нім. *Pfosten*.¹⁶⁴

КЛУПН'А — прилад для вимірювання товщини дерева — // ўже сте з м'їр'áлиї с клўпн'оў грўпку дерєва // . Етимологія даної лексеми затемнена.

КУЛ'І — гирі — // прїдаї їш'ї їєдну кўл'у / бо дв'ї не стáчат' // . В усіх мовах існує багато похідних слів з різним значенням. Відповідники: слов. *gula*, пол. *kula*, ч. *koule*, укр. *куля*. Назва походить від сер.-в.-нім. *kule*.¹⁶⁵

СТОЛОВА (ВÁЖШКА) — мала кухонна вага — // одважїла їєм на столóв'ї вáжшк'ї три к'їла мáсла // . В говірці основне лексичне значення переноситься на перший компонент словосполучення і, як правило, вживається у значенні кухонної ваги лише лексема столóва, що являє собою субстантивований прикметник, походження якого (від стіл) сягає в праслов'янський період і має майже точні відповідники в усіх сов'янських мовах.¹⁶⁶

Назва ВÁЖШКА виникла від назви процесу, дії: важити, важення. Її запозичено із ст.-в.-нім. *waга*, вона поширилася в усіх слов'ян. Пор.: укр. *вага*, слов., ч. *váha*, пол. *waга*, рос. *вага*, болг. *важя*.¹⁶⁷

ДЕЦ'ІМАЛКА — назва великої ваги з гирями, на якій можна відважити від 1,5 кг до 500 кг — // стан' с'ї на дец'їмáлку / та т'á з вáжу //.¹⁶⁸

ГОДИНКА — механізм для вимірювання часу — // твóйá годїнка п'їзнит' //.¹⁶⁹

ДОЎГx — мáти доўгx — бути комусь щось винен. // ужш зас' мá-

те до угх // . Лексема спільнослов'янського походження. Пор.: укр. довг, рос. долг, слов. dlh, ч. dluh, пол. dług.¹⁷⁰

З'ІСК — прибуток. // в'ін хоче зо шыткóго мáти з'іск // . Разом з ч. získati, слов. ziskať, пол. zyskać походить із йъз — искати, яке наявне і в інших слов'ян. Воно близьке до лит. ieškan, ст.-в.-нім. eiskōn, ст. інд. ičchati — шукати, бажати.¹⁷¹

ЗАДАТОК — завдаток. // за плат' задáток // . Назва утворена від дієслова дати, яке засвідчуємо у всіх слов'ян.¹⁷²

КЙЛ'Ч'ІК — видавок. // стаў с'а м'і неспод'івáныі кйл'ч'ік // Слово мадярського походження. Зустрічається і в словацьких діалектах: kelčik, kélčik.¹⁷³

ОСТАТОК, РЕШТА — два синоніми, які вживаються на означення частки чого-небудь, яка залишилася. // остáток м'і óхабп // . Лексема остáток походить від дієслова остáти^і — залишитися, основа якого ста має індоевропейський характер. Лексема рéшта є германізмом. Пор. нім. Rest — залишок походить з лат. restāre — залишатися.

Поряд з іменниками, які відносяться до народної метрологічної лексики, виділяємо групу дієслів.

КЙЕЛ'ТУВАТИ^і — витрачати гроші, майно, // дост' кие л'тува́ти^і // .¹⁷⁴

РОЗСПУСТИТИ^і — витрачати гроші, майно. Лексема є синонімом до кие л'тувати^і // гнес'йем розспустíла кóпу п'ін'áз'і // . Походження п. сл. слова rustъ неясне. Воно є основою всіх похідних слів у слов'янських мовах. Пор.: укр. пустити, рос. пустить, пол. ruszyć, слов. rustít.¹⁷⁵

ОДМ'ІР'АТИ^і — відміряти. // одм'ір'аї п'іудéца молóка // . Префіксальне утворення спільнослов'янського походження — іменник міра¹⁷⁶ та префікс од-. Вживається і в значенні **ОДВАЖЬТИ^і** — відважити. // пóстаў тот бáлик/наї го одва́жу // . Дієслово походить від іменника вага¹⁷⁷ німецького походження та спільнослов'янського префікса од-.

РАХУВАТИ^і — дія рахування. // п'ін'áз'і знат' кáждыі рахува́ти^і // . Слово є германізмом. Пор. нім. rechnen — рахувати.

СПЛАЧАТИ^і — процес сплачування боргу. // кóліі хочéте сплaчáтиі до ўгх // . Слово праслов'янського, спільнослов'янського походження, пор.: укр. платити, рос. платить, слов. platít, ч. platiti, пол. płacić,¹⁷⁸ утворене афіксацією.

В сназі повністю охопити лексику, пов'язану з народною метрологією, не можемо обминути ознаки предметів, які тісно пов'язані з мірами, характеризують їх.

ДОРÓГЫЙ, ДОРÓШЫЙ, НАЇДОРÓШЫЙ, ДОРÓГО — // купíла бым т'і свéдер / алé йе дорóгыі // . Прикметник належить до сп. сл. сім'ї. Пор.: укр.: дорогий, рос. дорогой, ч., слов. drahý, пол. drogi, словін. drag.¹⁷⁹ Антонімом до дорóгыі виступає лексема **ТУН'ІЙ** — // дес' купíла тáкыі тун'іі óбрус // . Походження цього давнього слов'янського слова не з'ясоване. Семантичні паралелі знаходимо в пол. tani, слов. діал. tuný, в.-луж. tuni, н.-луж. tuny.¹⁸⁰

Т'АШКЫЙ, Т'АШЫЙ, НАЙТ'АШЫЙ, Т'АШКО — тяжкий. // тот балик йе т'ашы / йак там тот //, Слово праслов'янського, спільнослов'янського походження. Пор.: укр. тяжкий, рос. тяжелый, тяжкий, слов. *tašký*, ч. *těžký*, пол. *ciężki*.¹⁸¹

ЛЁГ*КЫЙ, ЛЁКШЫЙ, НАЙЛЁКШЫЙ, ЛЁГ*КО — // тот балик йе лёкшы / йак там тот //, Лексема праслов'янського, спільнослов'янського походження: лгъкъ, укр. легкий, рос. легкий, слов. *lahký*, ч. *lehký*, болг. лек, словін. *lahek*, лат. *levis*, ст. инд. *laghū*, лит. *lengvūs*, гот. *leihts*.¹⁸²

ВЕ*ЛІКЫЙ, ВЕКШЫЙ, НАЙВЕКШЫЙ, ВЕ*ЛО — // поставили с'те великы / д'ім //; // тво́йа ташка йсвекша //.¹⁸³ В говірці лексема ве*лікы вживається ще в значенні висо́кы.

Б'ІУШЫЙ — вищий ступінь від слова ВЕ*ЛІКЫЙ — // зышоў бы с'а нам б'іушы / д'ім //, Паралелі знаходимо в укр. більший, рос. большой, що вказує на спільнослов'янське походження. Пор.: в д. рос. болій, болши, словен. *boliji*.¹⁸⁴

МАЛЫЙ, МЕНШЫЙ, НАЙМЕНШЫЙ, МАЛО — // м'їи сын йе малы / а тв'їи іш'ї меншы //.¹⁸⁵ В говірці ця лексема вживається ще й в значенні ніс'кы — // м'їи брат йеніс'кы / а тв'їи іп'ї ніш'ї //, Слово спільнослов'янського походження — низь.¹⁸⁶ Пор.: укр. низький, рос. низкий, низок, слов. *nízku*, ч. *nížký*.

ВЫСО́КЫЙ, ВЫШЫЙ, НАЙВЫШЫЙ, ВЫСО́КО — // ў на́ш'ім са́д'і ро́сли вы́со́кы стрóмы / але ў сус'ідо́в'ім іш'ї вы́шы //, Ст. сл. високъ, укр. високий, рос. высокий, слов., ч. *vysoký*. Основа слова вис-ъ.¹⁸⁷

ШЫРО́КЫЙ, ШЫРШЫЙ, НАЙШЫРШЫЙ, ШЫРО́КО — // наш дв'ір йе шыро́кы / але ваш йе іш'ї шы́ршы //, Праслов'янське та спільнослов'янське ширъ. Похідні знаходимо в усіх слов'янських мовах. Пор.: укр. широкий, рос. широкий, слов., ч. *široký*, пол. *szero-ki*, словін. *širok*.¹⁸⁸

Антонімом до шыро́кы є лексема УЗ*КЫЙ, УШЫЙ, НАЙУШЫЙ, УЗ*КО — // то́та дра́жш'ка йе ўз'ка / а там та іш'ї ўша //, Лексема походить з праслов'янського озъ-къ і є розширенням старого прикметника у-основи. Пор.: укр. вузький, рос. узкий, слов. *úzku*, пол. *wózki*, ч. *úzký*.¹⁸⁹

Дослідження виділених у семантичному плані 11 тем метрологічної та співвідносної з нею лексики в етимологічному рівні показало, що найчлєннішою групою у говірці с. Чабини, яку ми вибрали як опорну для нашого дослідження, є слова, в основу яких покладено назву певного предмета, який виступає еталоном у народному способі вимірювання (кóриць, кóблик, в'їдро, в'їйáчка, рóмплик, лóжш'ка, д'їник, шáфлик і т. п.).

У багатьох з досліджуваних тем виступають численні метроніми антропологічного походження, які належать до найдавніших мір взагалі (п'їад', цол', шух, пригóрш'а, лóкит' і т. п.). Досить об'ємною є група слів, що утворилася на основі числівникових коренів (п'їу + народний

метронім, наприклад, п'іу́к'і́рце, ч^нтв^нр^ті́на, п'іа^т'ст'і́ука, т'іс'а^ч'і́ука, де^чс'а^ті́на, ос'мі́на і т. п.).

Значну групу становлять слова, в основі назви яких лежить певне природне явище (на́йар', снóч'і, до зме́р'ку), дія, процес (бр^ек, гóбрстка).

Оскільки лемківська говірка української мови здавна знаходиться в безпосередньому контакті з неслов'янськими мовами: румунською, угорською, німецькою, це не могло не позначитися на складі її лексики взагалі та метрологічної зокрема (р'аф, шух, цол', фóршта, ф'іле́ры, гале́ры, фэ́ртал', ма́ндел', фа́лат і т. п.).

Всі інші етимологічні групи (за величиною зерна, за кількістю висіяного зерна, за кількістю заплачених грошей, за часом та інші) представлені незначною кількістю лексем.

Дослідження народної метрологічної термінології та пов'язаної з нею лексики вказує на той факт, що основна частина лексем має спільнослов'янський характер і своєю давністю сягає ще до спільнослов'янської мовної єдності, а то й до праслов'янських коренів; їх дублети знаходимо майже в усіх слов'янських мовах. Оскільки слов'янські мови мають в основному спільний фонд метрологічної лексики, більш ширші дослідження дозволять з'ясувати джерела походження, тлумачення і етимологію певних метрологічних одиниць не лише в українській, але й в інших слов'янських мовах як східних, так і західних, в яких ті чи інші лексеми вже не зберігаються.

Вивчення ж карпатських говірок дасть цінний матеріал, оскільки лемківська говірка становить собою давню межу між східнослов'янським і західнослов'янським світом,¹⁹⁰ а, отже, має в собі як східнослов'янські (давньоруські) — ка́зубл, — так і західнослов'янські — гнэ́с'кы, ба́рзэ — риси.

Спорідненість у минулому з південнослов'янським світом теж залишила ряд характерних рис, які простежуються на матеріалі метрологічної лексики, наприклад, у́лбнї.¹⁹¹

Цікавим явищем є той факт, що говірка в багатьох випадках дає приклади специфічного семантичного розвитку ряду лексем — шух, ме́тер, ко́блик, опа́лачка, — дає приклади відсутніх в сучасній українській літературній мові лексем — га́ва — або збережених діалектом давніх архаїчних форм — ча́ра.

Дослідження метрологічної лексики проливає світло не лише на цілий ряд чисто мовних питань, але торкається й питання історії даного народу, географічного середовища та пов'язаної з ним історії занять, вказує, яким способом і в контакті з якими народами розвивалися знання, отже, дає в руки філологу багатий фактичний матеріал для вивчення східнослов'янсько-південнослов'янських та східнослов'янсько-західнослов'янських мовних взаємозв'язків з іншим неслов'янським світом та мовних впливів.

Будучи результатом багатовікового досвіду місцевого населення, продуктом творчості такого геніального колективу, яким є народ, народна термінологія метрології, як і взагалі народна термінологія різних галузей виробництва, заслуговує щонайуважливішого ставлення до себе з боку дослідників-діалектологів та фахівців інших суміжних наук.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

вірм. — вірменське
біл. — білоруське
болг. — болгарське
п.-луж. — верхньолужицьке
гот. — готське
гр. — грецьке
л. — давнь
діал. — діалектне
інд. — індійське
індоєвр. — індоєвропейське
лат. — латинське
лит. — литовське
маляр. — малярське
н.-луж. — нижньолужицьке
нім. — німецьке
п. сл. — православ'янське
рос. — російське
серб. — сербське
слов. — словацьке
словен. — словенське
словін. — словінське
сп. сл. — спльнослов'янське
ст.-в.-н. — старовіхньонімецьке
ст. сл. — старослов'янське
с. х. — сербохорватське
с.-словін. — східнословінське
укр. — українське
фр. — французьке
ц. сл. — церковнослов'янське
ч. — чеське

ПРИМІТКИ

¹ П. Г. Бутков, Объяснение русских старинных мер — линейной и путевой, «Журнал Министерства внутренних дел», 1844, ч. VIII, II; Д. И. Прозоровский, Монета и вес в России до конца XVIII в., СПб., О старинных русских мерах протяжения, «Известия Петербургского археологического общества», т. VIII, вып. 3, СПб., К. В. Болсуновский, Древние гири, найденные в Киеве, и их отношение к различным весовым системам, К., 1898; И. И. Кауфманн, Русский вес, его развитие и происхождение, СПб., 1911; A. Sedláček, Paměti a doklady o staročeských mírách a vahách, »Rozpravy České Akademie věd a Umění«, Praha 1923; зб. «Роботи з метрології», ч. II, X, 1927; K. Sochaniewicz, Miary i ceny produktów rolnych na Podolu w XVI w., »Lud«, 1929; F. Stamm, Miary długości w dawnej Polsce, Warszawa, 1953; A. Gilewicz, Studia z dziejów miar a wag w Polsce, cz. I, »Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie, т. 16, 1936; Л. В. Черепнин, Русская метрология, М., 1944; Н. В. Устюгов, Очерк древнерусской метрологии, «Исторические записки», т. XIX, 1946; В. Л. Янич, Денежно-весовые системы русского средневековья, М., 1956; Я. Ісаєвич, Деякі питання української метрології XVI—XVII ст., «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», № 2, 1961.

² Л. Дорошкевич, Народная математика, «Етнографічний вісник», кн. 8, 1929; І. Н. Проф'єв, Про старі українські міри, в'гту та грошовий облік, зб. «Роботи з метрології», II, X, 1927; Б. А. Рыбаков, Русские системы мер длины XI—XV веков, «Советская этнография», 1949, № 1; В. Л. Янич, Денежно-весовые системы русского средневековья, М., 1956; Л. М. Граціанський, Деякі відомості про народну математику західних областей України, «Історико-математичний збірник», вип. 4, К., 1963.

³ K. Sochaniewicz, Terminologia czerwonoruskich miar nasypanych (zbozowych) w XV i XVI w., Zapiski Numizmatyczne», 1925, № 2; М. Л. Худаш, Метрологічна термінологія в українській мові кінця XVI — початку XVII ст. (На матеріалах ділових документів Львівського Ставропільського братства). «Доповіді та повідомлення Львівського педінституту», Серія філологічна, вип. 2, 1956.

⁴ Ф. Є. Ткач, Числівникові назви українських говорів Одеської області, «Вісті Одеського державного університету», т. II, вип. 3, 1949; Й. О. Дзєндзелівський, Спостереження над термінологією народної метрології говірок Закарпатської області, «Науковий збірник Ужгородського державного університету», т. XIV, 1955; В. А. Прокопенко, Одиниці виміру довжини та площі в буковинських говірках, «Тези доповіді міжвузівської наукової конференції з питань укладання діалектологічних словників», Чернівці, 1960; Є. І. Чернов, Із спостережень над термінологією народної метрології Запорізької області, «Доповіді та повідомлення на конференції, присвяченій підсумкам науково-дослідної роботи за 1962 р.», Запоріжжя, 1962.

⁵ В. О. Винник, Назви одиниць виміру і ваги в українській мові, вид-во «Наукова думка», К., 1966. (Далі — Винник).

⁶ Там же, стор. 11.

⁷ Карпатский сборник, Предисловие, изд-во «Наука», М., 1972, стор. 5—6.

- ⁸ Н. И. Толстой Об изучении полесской лексики. В кн.: Лексика Полесья, М., 1968, 1968, стор. 5.
- ⁹ П. И. Толстой, Об изучении полесской лексики. В кн.: Лексика Полесья, М., 1968, стор. 5.
- ¹⁰ О. Горбовський, Загадки історії, вид-во «Веселка», К., 1966, стор. 39.
- ¹¹ Ф. Енгельс, Анти-Дорінг, К., 1949, стор. 36—39.
- ¹² Mašek V., Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Nakl. ČAV, Praha, 1957. (Далі — Махек), стор. 429.
- ¹³ Там же, стор. 120.
- ¹⁴ Kalál M., Slovenský slovník z literatúry aj nárečí, č. I, II, Tlačou slovenskej Grafic v Banskej Bystrici 1942). (Далі — Калал), стор. 61.
- ¹⁵ З голландської мови — «великий палець», Дюйм — довжина першої фаланги великого пальця, приблизно 2,54 см
- ¹⁶ Махек, стор. 338.
- ¹⁷ Махек, стор. 535.
- ¹⁸ Там же, стор. 361.
- ¹⁹ Там же, стор. 83.
- ²⁰ Словарь иностранных слов, М., 1955, стор. 219.
- ²¹ Španěl J., Hrabovský J., Latinsko-slovenský slovník, SPN, Bratislava, 1969. (Далі — Латинсько-словацький словник), стор. 396.
- ²² Словарь иностранных слов, М., 1955, стор. 322.
- ²³ Махек, стор. 717.
- ²⁴ Латинсько-словацький словник, стор. 450.
- ²⁵ Махек, стор. 417.
- ²⁶ Там же, стор. 498.
- ²⁷ Калал, стор. 247.
- ²⁸ О. В. Винник, стор. 66.
- ²⁹ Махек, стор. 107.
- ³⁰ Махек, стор. 419.
- ³¹ Преображенский, А., Этимологический словарь русского языка, М., 1910 — 1914 (Далі — Преображенський), стор. 221.
- ³² Див. стор. 12.
- ³³ Brückner A., Słownik etymologiczny języka polskiego, Wiedza powszechna, Warszawa
- ³⁴ Див. стор. 532.
- ³⁵ П. М. Шанский, Этимологический словарь русского языка, изд-во Московского университета, М., 1963—68 (Далі — Шанський), стор. 110.
- ³⁶ Винник, стор. 81.
- ³⁷ Махек, стор. 505.
- ³⁸ Махек, стор. 375.
- ³⁹ M. Lexer, Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 30. Auflage, Leipzig 1962, стор. 200.
- ⁴⁰ Махек, стор. 429.
- ⁴¹ Там же, стор. 436.
- ⁴² Преображенський, стор. 1216.
- ⁴³ Калал, стор. 322; Грінченко, Б., Словарь української мови. (Далі — Грінченко) т. 2, стор. 404.
- ⁴⁹ Махек, стор. 374.
- ⁴⁵ Див стор. 535.
- ⁴⁶ Махек, стор. 494, 701.

- ⁴⁷ Калал, I, стор. 611.
⁴⁸ Махек, стор. 259.
⁴⁹ Див. стор. 533.
⁵⁰ Див. стор. 535.
⁵¹ Складний числівник походить з два + на + десять.
⁵² Див. стор. 535.
⁵³ Див. стор. 19.
⁵⁴ Винник, стор 81.
⁵⁵ Див. стор. 535.
⁵⁶ Винник, стор. 83.
⁵⁷ Див. стор. 535.
⁵⁸ Махек, стор. 559
⁵⁹ Там же, стор. 311.
⁶⁰ Там же, стор. 349.
⁶¹ Винник, стор. 36.
⁶² Махек, стор. 520.
⁶³ Nemecko-slovenský slovník, SPN, Bratislava 1961, стор. 615.
⁶⁴ Махек, стор. 700.
⁶⁵ Преображенський, стор. 353; Брюкнер, стор. 258.
⁶⁶ Див.: к о р і ц, стор. п'їу, стор.
⁶⁷ Махек, стор. 184.
⁶⁸ Преображенський, I, стор. 68—69; Брюкнер, стор. 610.
⁶⁹ Махек, стор. 122.
⁷⁰ Там же, стор. 600.
⁷¹ М и т р а к, А., Мадыарсько-русский словарь. (Далі — Митрак), Ужгород, 1922, стор. 367.
⁷² Махек, стор. 346.
⁷³ Там же, стор. 678.
⁷⁴ Hertel, L., Thüringer Sprachschatz. Sammlung mundartlicher Ausdrücke aus Thüringen, Weimar 1895, стор. 192.
⁷⁵ Махек, стор. 623.
⁷⁶ Там же, стор. 429.
⁷⁷ Махек, стор. 358.
⁷⁸ Преображенський, стор. 278.
⁷⁹ Махек, стор. 678.
⁸⁰ Махек, стор. 287.
⁸¹ Там же, стор. 282.
⁸² Див. стор. 533.
⁸³ Див. стор. 533.
⁸⁴ Див. стор. 533.
⁸⁵ Див. стор. 532.
⁸⁶ Махек, стор. 147.
⁸⁷ Там же, стор. 337.
⁸⁸ Словарь иностранных слов, Москва, 1955, стор. 407.
⁸⁹ Махек, стор. 660.
⁹⁰ Див. стор. 532.
⁹¹ Див. стор. 532.
⁹² Махек, стор. 274.

- ⁹³ Там же, стор. 302.
- ⁹⁴ Калал, стор. 323.
- ⁹⁵ Махек, стор. 578.
- ⁹⁶ Там же, стор. 63.
- ⁹⁷ Г. П. Цыганенко, Этимологический словарь русского языка, «Радянська школа», К., 1970, стор. 115.
- ⁹⁸ Махек, стор. 152.
- ⁹⁹ Там же, стор. 443.
- ¹⁰⁰ Махек, стор. 157.
- ¹⁰¹ Махек, стор. 157.
- ¹⁰² Митрак, стор. 335.
- ¹⁰³ Брюкнер, стор. 156.
- ¹⁰⁴ Махек, стор. 716.
- ¹⁰⁵ Там же, стор. 401.
- ¹⁰⁶ Там же, стор. 400.
- ¹⁰⁷ Там же, стор. 328.
- ¹⁰⁸ Махек, стор. 223.
- ¹⁰⁹ Брюкнер, стор. 312.
- ¹¹⁰ Махек, стор. 715.
- ¹¹¹ Там же, стор. 379.
- ¹¹² Махек, стор. 379.
- ¹¹³ Преображенський, стор. 581.
- ¹¹⁴ Махек, стор. 663.
- ¹¹⁵ Махек, стор. 716, 707.
- ¹¹⁶ Махек, стор. 686.
- ¹¹⁷ Там же, стор. 680.
- ¹¹⁸ Там же, стор. 508.
- ¹¹⁹ Брюкнер, стор. 312.
- ¹²⁰ Грінченко, I, стор. 4.
- ¹²¹ С. Желеховський, С. Недільський, Мало-руско-німецкий словарь, Л., 1886,
- ¹²³ Див. стор. 533.
- ¹²² Dr. E. O g o l o w s k i, Studien auf dem Lebiete der Ruthenischen Sprache. Lemb. 1880
- ¹²⁵ Див. стор. 534.
- ¹²⁴ Махек, стор. 114.
- ¹²⁵ Див. стор. 534.
- ¹²⁶ Махек, стор. 173.
- ¹²⁷ Махек, стор. 364.
- ¹²⁸ Словарь иностранных слов под ред. И. В. Лехина и проф. Ф. Н. Петрова, М., 1955, стор. 627.
- ¹²⁹ Махек, стор. 121.
- ¹³⁰ П. И. Толстой, Об изучении полесской лексики. В кн.: Лексика Полесья, изд-во «Наука», М., 1958.
- ¹³¹ Див. стор. 541.
- ¹³² Махек, стор. 185.
- ¹³³ Там же, стор. 542.
- ¹³⁴ Калал, стор. 131.
- ¹³⁵ Калал, стор. 131.
- ¹³⁶ Грінченко, IV, стор. 530.
- ¹³⁷ Див. стор. 546.

- ¹³⁸ Махек, стор. 552.
- ¹³⁹ Калал, I, стор. 726.
- ¹⁴⁰ Махек, стор. 309.
- ¹⁴¹ Там же, стор. 461.
- ¹⁴² Махек, стор. 683.
- ¹⁴³ Й. О. Дзендзелівський, Українсько-слов'янські лексичні паралелі, «Наукова думка», К., 1969, стор. 30–31.
- ¹⁴⁴ Махек, стор. 349.
- ¹⁴⁵ Там же, стор. 581.
- ¹⁴⁶ Й. О. Дзендзелівський, Українсько-західнослов'янські паралелі, «Наукова думка», К., 1969, стор. 18.
- ¹⁴⁷ Махек, стор. 39.
- ¹⁴⁸ Там же, стор. 647.
- ¹⁴⁹ Там же, стор. 123.
- ¹⁵⁰ Там же, стор. 573.
- ¹⁵¹ Шанський, стор. 359.
- ¹⁵² Махек, стор. 110.
- ¹⁵³ Див. стор. 532.
- ¹⁵⁴ Див. стор. 532.
- ¹⁵⁵ Махек, стор. 251.
- ¹⁵⁶ Див. стор. 532.
- ¹⁵⁷ Махек, стор. 334.
- ¹⁵⁸ Г. П. Цыганенко, Этимологический словарь русского языка, «Радянська школа», К., 1970, стор. 115.
- ¹⁵⁹ Див. стор. 535.
- ¹⁶⁰ Див. стор. 535.
- ¹⁶¹ Див. стор. 532.
- ¹⁶² Див. стор. 549.
- ¹⁶³ Див. стор. 533.
- ¹⁶⁴ Калал, стор. 137.
- ¹⁶⁵ Махек, стор. 285.
- ¹⁶⁶ Махек, стор. 590.
- ¹⁶⁷ Там же, стор. 674.
- ¹⁶⁸ Див. стор. 541.
- ¹⁶⁹ Див. стор. 545.
- ¹⁷⁰ Махек, стор. 121.
- ¹⁷¹ Махек, стор. 716.
- ¹⁷² Там же, стор. 111.
- ¹⁷³ Калал, стор. 235.
- ¹⁷⁴ Див. стор. 550.
- ¹⁷⁵ Махек, стор. 501.
- ¹⁷⁶ Там же, стор. 364;
- ¹⁷⁷ Там же, стор. 674.
- ¹⁷⁸ Там же, стор. 455.
- ¹⁷⁹ Там же, стор. 125.
- ¹⁸⁰ Махек, стор. 642.
- ¹⁸¹ Й. О. Дзендзелівський, Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі, «Наукова думка», К., 1969, стор. 133.
- ¹⁸² Махек, стор. 324.

¹⁸³ Див. стор. 547.

¹⁸⁴ Преображенський, стор. 35

¹⁸⁵ Див. стор. 547.

¹⁸⁶ Махек, стор. 400.

¹⁸⁷ Там же, стор. 705.

¹⁸⁸ Там же, стор. 609.

¹⁸⁹ Там же, стор. 673.

¹⁹⁰ Й. Дзєндзелівський, Стан і проблеми дослідження українських говорів Закарпатської області УРСР та Східної Словаччини. В зб. «Жовтень і українська культура», Пряшів, 1968, стор. 255.

¹⁹¹ Там же, стор. 255.

RESUMÉ

ADELIA KUNDRÁTOVÁ, Z METROLOGICKEJ TERMINOLÓGIE UKRAJINCOV VÝCHODNÉHO SLOVENSKA

Metrologickú terminológiu, ktorú používajú Ukrajinci východného Slovenska, môžeme začleniť do dvoch skupín:

- a) dometrologická
- b) metrologická

Práca sa zaoberá oboma skupinami metronýmov.

Ľudovú metrologickú terminológiu Ukrajincov východného Slovenska dometrologického ako aj metrologického obdobia autorka začleňuje do 11 sémantických okruhov:

1. miery dĺžkové — horizontálne a vertikálne
2. miery traťové
3. miery plošné
4. miery pozemkové
5. kubické miery
6. miery tkalcovské
7. miery tekutých a sypkých látok
8. hromadné miery
9. menové miery
10. expresívne metronýma a slová súvisiace s lexikou ľudovej metrologie.

Etymologický rozbor 222 ľudových metronýmov poukazuje na to, že väčšina lexém je antropologického pôvodu a pochádza z názvov jednotlivých častí ľudského tela, rôznych predmetov, ktoré slúžili etalónom dometrologických mier, zrna, z názvov rôznych procesov, dejov, časových jednotiek, času, peňazí atď. . . .

V osobitnej kapitole autorka rozoberá metronýma expresíva a slová, súvisiace s ľudovou metrologickou terminológiou.

Okrem iného práca poukazuje na východoslovenské — západoslovenské a východoslovenské — južnoslovenské jazykové vzťahy ako aj kontakty s inými neslovenskými jazykmi.

RESÜMEE

ADÉLIJA KUNDRÁTOVÁ, AUS DER METROLOGISCHEN TERMINOLOGIE DER UKRAINER DER OSTSLOWAKEI.

Die metrologische Terminologie, die die Ukrainer der Ostslowakei gebrauchen, ist in zwei Gruppen einzuteilen:

- a) die dometrologische Terminologie und
- b) die metrologische Terminologie.

Die metrologische Volksterminologie gliedert die Verfasserin in 11 semantische Bereiche:

- 1) horizontale und vertikale Langmaße
- 2) Streckenmaße
- 3) Flächenmaße
- 4) Ackermaße
- 5) Kubische Maße
- 6) Webereimaße
- 7) Maße für Landwirtschaftsprodukte
- 8) Maße für Flüssigkeiten und lockere Substanzen
- 9) Währungsmaße
- 10) Zeitmaße
- 11) expressive Metronyme und die mit der Lexik der Volksmetrologie zusammenhängenden Wörter.

Die etymologische und semantische Analyse von 222 Volksmetronymen weist darauf hin, daß die meisten Lexeme anthropologischen Ursprungs sind und auf die Bezeichnungen der einzelnen Teile des menschlichen Körpers zurückgehen. Diese Bezeichnungen dienten als Hausurmaße fürs Getreide, für verschiedene Prozesse, Geschehen, Zeiteinheiten, Geldmengen usw.,

In einem besonderen Kapitel behandelt die Verfasserin expressive Wörter als Metronyme und die Wörter, die mit der metrologischen Volksterminologie zusammenhängen

Die vorliegende Arbeit weist auch auf die ostslawisch-westslawischen, ostslawisch-südslawischen Sprachkontakte sowie auch auf die Sprachkontakte mit einigen nichtslawischen Sprachen hin.

Переклад д-р. Юраї Валіска.

ЗВІТУВАННЯ

СВИДНИЦЬКИЙ МУЗЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

(До 30-річчя визволення).

В період від 1969 до 1974 років Музей української культури у Свиднику досяг значних успіхів майже на всіх ділянках роботи. Основними вказівками, за якими він працював у останній період, були рішення XIV з'їзду КПЧ та з'їзду КПС. Музей є спеціалізованою установою, яка на основі досліджень науково задокументовує матеріальну і духовну культуру українців ЧССР. Найголовнішим його завданням було і є специфічними засобами виховувати нову соціалістичну людину, людину високих моральних властивостей, патріота, інтернаціоналіста.

* * *

Внаслідок тимчасового зникнення крайових Національних Комітетів у ССР МУК протягом 1969 р. перейшов з резорту КНК в Кошицях під безпосередній провід Міністерства культури ССР у Братиславі.

В ту добу з ініціативи Музею обговорюється в керівному органі МК ССР ряд важливих питань дальшого розвитку МУК, як, наприклад, підготовка побудови експозиції народної архітектури, господарсько-технічного будинку Музею (МУК має дуже мало простору для ускладнювання матеріалу та фахово-технічних робіт). Було випрацьовано ідейну концепцію господарсько-технічного будинку, і вона була ухвалена керівним органом; у зв'язку з цим було забезпечено також гроші на закуплення земельної ділянки для цілого арсалу. В першій декаді 1971 р. було виготовлено також гехн'чну документацію. Кінцем 1971 р. розпочались роботи на будівництві будинку.

У 1971 р. дійшло до відновлення КНК, в тому числі й Східнословачького КПК в Кошицях. МУК знову увійшов у його резорт. Внаслідок цього дійшло до зниження числа працівників МУК.

На протязі цього періоду МУК приділяв основну увагу дослідженню та збиранню вартостей матеріальної та духовної культури українців (русинів) Чехословаччини. На основі проведених досліджень було зроблено вибір основних типів народної архітектури та виготовлено архітектонічно-урба-

ністичне рішення експозиції народної архітектури, авторами якого є колектив у складі інж. Майзлика, інж. Ліхнера, інж. Пушкara, інж. Баша.

Дослідження та новий матеріал призвели до значного поширення фондів МУК, що уможливило поширити її виховну працю серед широкіх кіл нашої громадськості. Матеріальне забезпечення Музею у згаданій період було добре.

Черпання бюджету в процентах.

Рік		1969	1970	1971	1972	1973	1974
ВИТРАТИ	неінвестиційні	127,5 %	122 %	99,9 %	66,9 %	99,5 %	94,6 %
	інвестиційні	302 %	302,7 %	100 %	99,8 %	73,7 %	98,7 %

Персональне забезпечення МУК за згаданий період

Рік	ПРАЦІВНИКІВ НАПРИКІНЦІ РОКУ		
	загальна кількість	фахових	з вищою освітою
1969	23	12	8
1970	24	7	6
1971	24	18	6
1972	25	17	7
1973	26	11	7
1974	25	12	7

Науково-дослідницька діяльність

Працівники Музею на протязі згадуваного періоду робили такі дослідження:

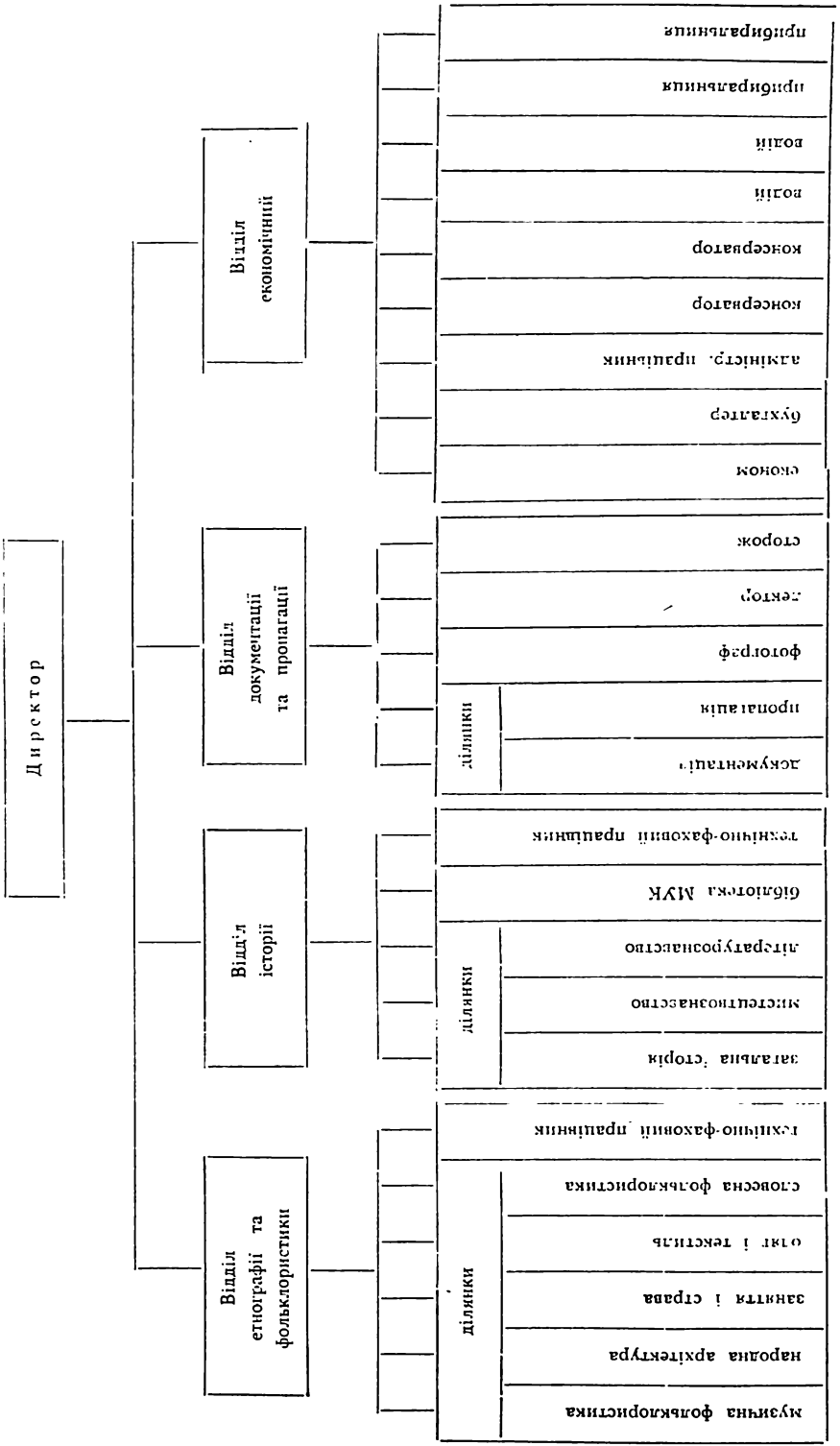
1969 рік:

- життя і діяльність народних постів (Ст. Гостиняк);
- сільські хроніки та їх сучасний стан (М. Русинко);
- форми опалення в північно-східній частині Снинщини (др. Н. Шуркала);
- весільні пісні, колядки, колискові пісні (І. Чижмар);
- «фашенги»: матеріал використано у статті для газети;
- народний одяг у районах Орябини та Свидника;

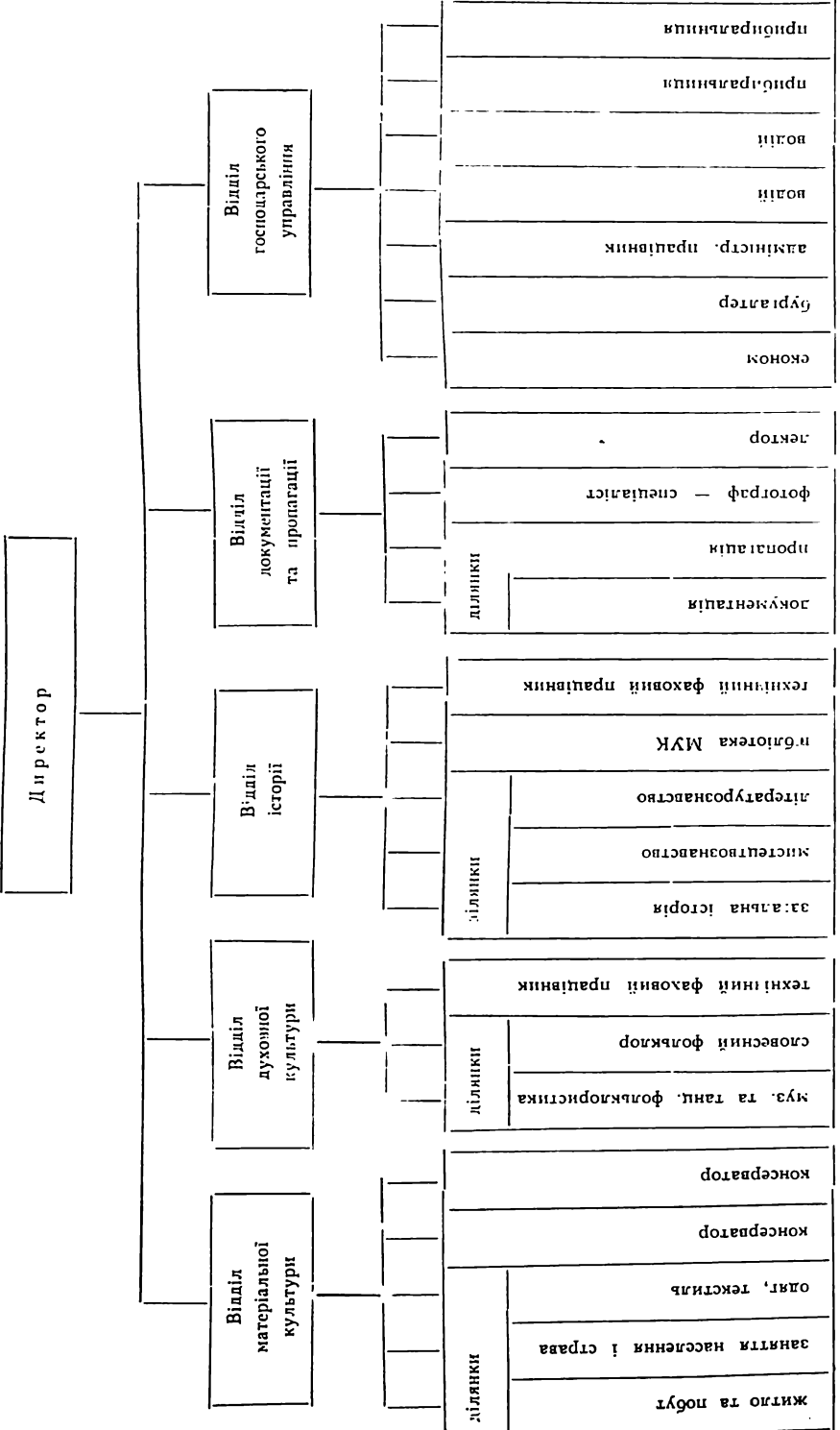
1970 рік:

- житло, побут, заняття (М. Сополіга, Ст. Стебіла). В дослідженні брав участь і СНМ у Мартині (Ст. Мрушкович). Дослідження провадилось у 25 селах Снинщини, Лабірщини і Свидниччини;
- колискові пісні району Свидника (І. Чижмар);

СТРУКТУРА МУК ДО 1972 Р.

СТРУКТУРА МУК ВІД 1972 Р.

- віфлсемські ігри району Свидника (І. Чижмар);
- знаряддя орання району Свидника (Ст. Стебіла);
- жиле приміщення в народному будівництві північно-східної частини Снинщини. Здобутки дослідження досягнуті в статті для Наукового збірника МУК (М. Сополіга);
- одяг і тканини села Рівне;
- депутація українців (русинів) у Відні 1848 р. (М. Русинко). Матеріал публіковано в Науковому збірнику МУК ном. 6;
- «Марійка Невірниця» — перший чеський фільм із життя Закарпаття (Ст. Гостиняк). Дослідження обсягнуте у статті для Наукового збірника МУК;
- ікони 4 «останні суди» у фондах МУК (В. Лаката); публіковано розвідку в Науковому збірнику МУК ном. 6.

1971 рік:

Завдання державного плану — VIII — 3 — 9 (1 та 2): «Етнографічний атлас Словаччини». Координатор Етнографічний інститут Словацької академії наук у Братиславі. Працівники МУК виконали завдання в селах Ладомірова (І. Чижмар), Бенядиківці (М. Сополіга), Шар. Щавник (М. Гвізд).

Завдання власного плану:

- житло та побут (М. Сополіга); дослідження проведено в області 226 сіл. Вибрано об'єкти для комплексної етнографічної експозиції прост неба;
- одяг району Свидника (продовження дослідження);
- собітки (І. Чижмар);
- життя та акторська діяльність М. Слобашпицької (Ст. Гостиняк). Підготовано розвідку для НЗ МУК;
- виникнення і діяльність КПЧ у Свидницькому окрузі (М. Русинко). Використано для тематичної виставки, інсталюваної в МУК;
- замовляння; використано для наукової статті;
- художня творчість Ю. Вовка (В. Лаката);
- історія і культура населення району Свидника; дослідження провадили всі фахові працівники МУК;
- жишварські пісні та хороводи (І. Чижмар, М. Сополіга); дослідження проведено у співпраці з ЧСАН — Брно;
- весільний обряд села Пстрина (О. Чижмар); використано для дипломної роботи;
- матеріальна культура в Замагур'ї (М. Гвізд та М. Сополіга);
- крашанки села Мірошів (І. Чижмар). Зібраний матеріал було інсталювано на виставці, поєднаній з бесідою;
- фольклорні святкування (І. Чижмар, Ст. Гостиняк); дослідження з документалією відбулося в рамках акцій відділення музичного, танцювального та словесного фольклору МУК (Свидницьке свято пісні і танцю українського населення Чехословаччини, районні свята пісні і танцю, Фестиваль хорових колективів у Каміонці, Фестиваль культури і спорту та Фестиваль драми і художнього слова у Межилабірцях тощо).

1972 рік:

Завдання державного плану — VIII — 3 — 9 (1 та 2):

— Етнографічний атлас Словаччини; координатор Етнографічний інститут САН в Братиславі. Завдання виконано в селах Бехерів (М. Гвізд), Велика Поляна (М. Сополіга), Гавай (І. Чижмар).

Завдання власного плану:

- житло і побут (М. Сополіга) в селах Тополя, Пихня, Кечківці, Ниж. Репаші, Бенядиківці, Вел. Поляна, Шар. Щавник;
- інформативне дослідження, збір матеріалу для фондів Музею (М. Сополіга, М. Гвізд, І. Чижмар, Н. Вар'ян);
- інформативне дослідження загальної історії — в 10 селах (М. Русинко); літературознавства — в 10 селах (Ст. Гостиняк), мистецтвознавства — в 19 селах (В. Лаката);
- заняття населення в регіоні сіл Тополі, Пихонь, Нижні Репаші (М. Гвізд);
- одяг і тканини Маковиці наприкінці ХІХ та поч. ХХ століття (10 сіл);
- весільний обряд з музичного боку (І. Чижмар) в 20 селах регіону;
- словесний фольклор району Свидника (Н. Вар'ян);
- «Педагогія» І. Ставровського (М. Русинко): підготовлено статтю для НЗ МУК ном. 7;
- представники закарпатоукраїнської літератури (Ст. Гостиняк);
- іконописна творчість в 17 селах (В. Лаката);
- матеріальна та духовна культура району Свидника (М. Сополіга, І. Чижмар);
- Свидник і його навколишність у минулому (М. Русинко, Ст. Гостиняк, В. Лаката);

Завдання поза планом:

- музичні інструменти (І. Чижмар). На основі дослідження у 24 селах та окремого дослідження у 1972 р. було реалізовано виставку. Було також проведене дослідження на тему «Музиканти-аматори».
- 20 років Свята пісні і танцю українського населення ЧСРСР у Свиднику (І. Чижмар);
- 25 роковини Переможного Лютого (М. Русинко);
- аматорське театральне та декламаторське мистецтво в 1966 — 72 рр. (Ст. Гостиняк)

1973 рік:

Завдання державного плану VIII — 3 — 9 (1 та 2):

- Етнографічний атлас Словаччини; координатор Етнографічний інститут САН у Братиславі. В першому півроці працівники Музею доповнювали дослідження з попереднього року. В другому півроці було проведене комплексне дослідження у Великій Полянці (М. Сополіга) та часткове у Рус. Бистрій (М. Гвізд, І. Чижмар).

Завдання власного плану:

- житло і побут (М. Сополіга); придбані експонати поповнили фонд Музею;
- заняття населення (М. Гвізд); дослідження проведено в 58 селах за питальником;
- одяг і тканини Маковиці наприкінці ХІХ та на початку ХХ століття;
- весільний обряд району Свидника (І. Чижмар);
- словесний фольклор Свидника (Н. Вар'ян). У зв'язку з цим відбу-

Інформативні дослідження
та кількість придбаних експонатів у 1969—1974 рр.

№	ДІЛІВКИ	КІЛЬКІСТЬ											
		1969 р.		1970 р.		1971 р.		1972 р.		1973 р.		1974 р.	
		сіл	експ.	сіл	експ.	сіл	експ.	сіл	експ.	сіл	експ.	сіл	експ.
1	Житло і побут	11	61	31	426	226	152	8	8	35	52	15	26
2	Занят. населення, страва	4	—	25	—	8	—	4	88	71	123	12	98
3	Одяг, текстиль	18	225	14	174	24	105	16	76	7	24	—	107
4	Музична фольклористика	21	200	24	236	27	2 762	25	562	25	177	17	2 436
5	Словес. фольклор., вищі	8	1 000	—	400	—	—	6	2	9	1	9	6
6	Загальна історія	25	497	18	29	9	469	17	4 552	15	18	14	1 188
7	Літературознавство	20	529	6	1 300	5	167	11	77	13	45	7	12
8	Мистецтвознавство	32	149	17	98	11	27	20	48	12	56	10	45
9	Бібліотека МУК	4	1 030	2	1 654	—	744	—	1 420	—	454	—	571

- 25-ти річчя Лютневих подій у Свидницькому окрузі. Матеріали використано до однойменної виставки;
- нова закарпато-українська література (Ст. Гостиняк);
- іконописна творчість в регіоні (В. Лаката); завдання виконано тільки частково, оскільки відповідного працівника згодом повірено дослідженням творчості Павла Марковича у зв'язку з готованою виставкою;
- Свидник та його навколишність у минулому; досліджувалося житло, побут, заняття та страва (М. Сополіга, М. Гвізд), одяг, тканини, словесний, музичний і танцювальний фольклор, звичаї (І. Чижмар, Н. Вар'ян), образотворче мистецтво (народне і професіональне, — В. Лаката), загальна історія (М. Русинко), літературознавство (Ст. Гостиняк);
- 20 років Фестивалю пісні і танцю українського населення ЧССР (І. Чижмар); зібрано інформативний та речовий матеріал, експонований на однойменній виставці; видано змістовний каталог.

1974 рік:

Завдання державного плану — VIII — 3 — 3 (1 та 2):

- Етнографічний атлас Словаччини; координатор ЕІ САН в Братиславі. Дослідження відбулося в Пихнях (М. Гвізд), Руському Поточі (М. Сополіга), Ольці (Н. Вар'ян), Гавранці (І. Чижмар).

Завдання власного плану:

- побудова соціалізму в українському регіоні Східної Словаччини. В рамках цього завдання було досліджувано історично-політичний розвиток (М. Русинко), розвиток промисловості (М. Сополіга), сільського господарства (М. Гвізд), шкільництва та культури (Ст. Гостиняк), образотворчого мистецтва (В. Лаката), народної художньої самодіяльності (І. Чижмар), традиційного та нового в обрядах і звичаях (Н. Вар'ян), розвиток здоров'я (Н. Вар'ян). Це завдання було першорядним завданням Музею у 1974 р. Матеріали дослідження було частково використано в таких тематичних виставах, як 50 років КПЧ у Свидницькому окрузі, 25-ліття Лютневих подій у Свидницькому окрузі, 30 роковини СНП, Карпато-Дуклянської операції та соціалістичної побудови округу Свидник. На основі придбаного інформативного та речового матеріалу було випрацьовано ідейно-організаційний задум і сценарій експозиції «Побудова соціалізму в регіоні, де живуть українці (русини)». Реалізація експозиції відбулася 1975 р.
- Словацьке національне повстання та його традиції; проблематику досліджував М. Русинко у співпраці з Дуклянським музеєм; матеріали дослідження використано для тематичної виставки у приміщеннях МУК;
- житло та побут (М. Сополіга); темою дослідження була народна архітектура Лівова, Хотчі, Пстрини, Цигли, Грабівчика, Старини, Вел. Поляни, Руського, Дари, Смольника та Звали;
- заняття населення (М. Гвізд); дослідження на основі випрацьованого питальника відбулося у селах Дара, Руське, Смольник, Легнава, Тихий Потік, Сулин, Шамброн та Литманова. Матеріали опрацьовуються;

- народні музиканти (І. Чижмар); досліджено 11 сіл, матеріали опрацьовуються;
- традиційні і сучасні форми інтерпретації музично-танцювального та словесного фольклору (І. Чижмар, Н. Вар'ян);
- горизонтальне планування народного житла (М. Сополіга). Матеріал дослідження використано в доповіді, зачитаній на конференції про інтерєтнічні відносини в народному будівництві.

Фахова діяльність

У згаданій період (1969—1974) значно поповнились фонди Музею, а саме купівлею і даруванням. Фахові працівники Музею придбаній матеріал (експонати) оцінили та провели їх опис формою першоступневої та частково другоступневої документації. Кількість придбаних експонатів за окремі роки: 1969 р. — 4 191; 1970 р. — 4 317; 1971 р. — 3 682; 1972 р. — 5 413; 1973 р. — 496; 1974 р. — 3 917 експонатів.

Наприкінці 1974 року у фондах Музею було 47 835 експонатів (разом з бібліотекою), з яких 25 782 опрацьовано, 22 053 експонатів чекає на опис формою другоступневої евіденції.

Фотоархів Музею нараховує 3 484 одиниць, які опрацьовано.

Фонотека має 98 964 м записів феромагнітної плівки, дискотека налічує 101 грамопластинку.

Допоміжного матеріалу є 56 штук.

У 1969 р. дано до користування новий будинок, в якому розміщено музейні фонди (депозити ділянок загальної історії, літературознавства, мистецтвознавства, етнографії). У приміщенні під читальню було поміщено бібліотеку МУК, яка кінцем 1974 року досягла 19 037 книжок. На той час укаталогізовано 6 118 книжок.

У новому будинку є також фотолабораторія і осередок документації.

Оскільки експонати більших розмірів відділу етнографії ніде було укласти, то для цього тимчасово пристосовано простори горища експозиційного будинку.

Потреба нових просторів дуже відчутна, тому було випрацьовано ідейний задум майбутнього господарсько-технічного двору МУК.

Велике значення для укладання та охорони пам'яток надається комплексній етнографічній експозиції просто неба, в якій буде поміщено не лише об'єкти народної архітектури, але й хатне устаткування, сільськогосподарський реманент тощо.

Охорону матеріалів було забезпечено також відповідними працівниками. В МУК працює двоє консерваторів, які закінчили однорічний курс консерваторів на Кафедрі музеології в Брно (М. Юрчишин, М. Желізняк). У підвалах експозиційного будинку Музею відремонтовано два приміщення для потреб консервування та реконструкції експонатів.

Влітку 1974 р., внаслідок повені, дійшло до пошкодження деяких приміщень Музею і їхнього устаткування, а теж деяких експонатів. Експозиційний будинок був пошкоджений ззовні. Заподіяно шкоди на 300 000 крон. Це до значної міри затримало плановану діяльність, зокрема у другому півроці 1974 р., оскільки працівникам Музею довелось витратити час на усунення заподіяних шкод. Кінцем 1974 р. знову було приведено до

відповідного стану експозиційний будинок, дві майстерні, а частково й клуб МУК.

Основним завданням на ділянці фахової музейної діяльності в найближчому майбутньому є опрацювання музейних фондів і, таким чином, їх відкриття для суспільно-наукового користання.

Експозиційна діяльність.

Експозиційна діяльність за згаданий період не зазнала великих змін. У 1969 р. було прибудовано до постійної експозиції приміщення (містечтво). Таким чином експозиція іконописних пам'яток поширилась із двох на три приміщення. Цілу експозицію мистецтва було переінстальовано: поширився розсят матеріалу, були інстальовані нові цінні пам'ятки, а серед них, найцінніша ікона в ЧССР (за даними професора Мислівця із Праги) — «Останній суд» (15 ст. із села Руська Бистра).

У 1970 р. було випрацьовано ідейний задум експозиції народної архітектури. Концепцію було пред'явлено на ухвалення керівним органам.

Протягом двох дальших років (1970—71) Музей продовжував досліджувати народну архітектуру. Наприкінці 1971 р. було створено комісію, яка вибрала найкращі об'єкти народної архітектури українського регіону Східної Словаччини.

На базі цього вибору було виготовлено два варіанти архітектонічно-урбаністичного рішення експозиції народної архітектури.

У другій половині 1974 р. було випрацьовано нову ідейну концепцію планованої експозиції з назвою «Пропозиція на побудову комплексної етнографічної експозиції МУК у Свиднику» (М. Сополіга); проект одержав дуже позитивні рецензії, авторами яких були такі визначні словацькі науковці на даній ділянці, як д-р. Ян М'яртан, доктор наук, ЕІ САН у Братиславі; доцент д-р. Ян Подолак, кандидат наук, завідуючий Кабінетом етнології ФФ УК в Братиславі і голова Комісії для дослідження національностей при кабінеті; доцент д-р. Штефан Мрушкович, кандидат наук, директор ЕІ СНМ у Мартині. Згадуваний проект було обговорено і ухвалено Крайовою музейною радою при Східнославацькому КНК в Кошицях, після чого наприкінці 1974 р. Схсл. КНК в Кошицях дав згоду на випрацювання технічної документації чотирьох об'єктів народної архітектури, які вже стали маєтком МУК, як і на їх демонтаж, перевезення і інсталяцію в ухваленому ареалі біля амфітеатру в Свиднику. Так само кінцем року було виготовлено технічну документацію об'єкту народної архітектури із Кечковець, після чого об'єкт було демонтовано для потреб музею.

Виставки музею

1969 рік:

1. «Краса життя» — інстальовано в приміщеннях тематичних виставок. Виставку було відкрито 8 березня з нагоди Міжнародного дня жінок.
2. «Орябина в минулому» — інстальовано в Орябині до святкування річниці села.
3. «Вишивки А. Остапчук» — інстальовано до Свята пісні і танцю у Свиднику.

4. «Творчість М. Дубая» — інстальовано до Свята пісні і танцю (В. Лаката, у співпраці з автором).
5. «Болгарія в фотографіях» — запозичено в Болгарського консульства у Братиславі (грудень 1969 р.).

1970 рік:

1. «Наша минулість» — пересувна виставка. Інстальовано в 14 селах (М. Русинко) і поєднано з лекціями, які зачитали фахові працівники МУК.
2. «Малюнки на склі та народна пластика» — запозичено в СНЦ в Мартині. Інсталацію виставки було виконано в рамках обміну виставками між МУК у Свиднику і СНМ в Мартині.
3. «Із творчості українських малярів Чехословаччини» (В. Лаката).
4. «Маковицький цвіток 1970» — організовано у співпраці з Народною школою мистецтва у Свиднику (В. Лаката).

1971 рік:

1. «50 років КПЧ у Свидницькому окрузі». Виставку відкрито до святкування річниці КПЧ — 14/V-1971 р. (М. Русинко).
2. «Ікони з фонду Музею УК» — інстальовано у приміщеннях Словацького національного музею в Мартині (30/IX—3/XI-1971 р.) (В. Лаката).

1972 рік:

1. «Із творчості проф. Ст. Гапака». Виставлялися праці з етнографічною тематикою.
2. «Музичні інструменти» (І. Чижмар).

1973 рік:

1. «25 роковини Лютневих подій у Свидницькому окрузі» (М. Русинко). Відкриття 23/II-1973 р.
2. «Заняття населення» (М. Гвізд) — у приміщеннях Сільськогосподарської технічної школи в Міжлабірцях (від 28/II до 30/VIII — 1973 р.).

1974 рік:

1. «Із художніх робіт учнів НШМ у Свиднику» (В. Лаката).
2. XX років Свята пісні і танцю українського населення Чехословаччини» (І. Чижмар). Відкрито в день Свята.
3. «30 років СНП, Карпато-Дуклянської операції та соціалістичної побудови Свидницького округу» (М. Русинко). Виставка є спільною акцією обох свидницьких музеїв — Музею української культури та Дуклянського музею.
4. «Творчість Павла Марковича» (В. Лаката). Виставку було інстальовано до 50-ліття художника.

У співпраці зі школами (крім уроків шкільного навчання в експозиції) МУК успішно приступив до ширших акцій — семінарів, головне на теми проблематики української культури.

Публікаційна діяльність

У 1969 р. Музей видав Науковий збірник Музею української культури у Свиднику № 4: перша частина політематична, друга — монотематична — «Покрайні записи на церковнослов'янських книгах» І. Палькевича. Вийшов у 1970 р.

У 1971 р. був виданий НЗ № 5 під назвою «Дерев'яні церкви» Імріха Пушкара та Бланки Ковачевичової-Пушкарової. Монографія дає розсяглий

документаційний та архітектонічно-технічний матеріал про всі існуючі, як і недавно заниклі дерев'яні церкви.

У 1972 р. вийшов з друку НЗ № 6: перша частина політематична, друга — «Українські писанки Східної Словаччини» П. Марковича.

Було видано каталог до виставки «Музичні інструменти», який підготував І. Чижмар, та каталог «Художня творчість Ст. Гапака» — до однойменної виставки, автором якого є В. Лаката.

У 1974 р. вийшов каталог виставки «XX років Свята пісні і танцю українського населення в ЧССР» (автор І. Чижмар) та каталог виставки «Творчість П. Марковича» (автор В. Лаката).

На протязі згаданого періоду працівники Музею написали цілий ряд статей, вміщених у різних часописах та журналах. Важливим у публікаційній діяльності цього періоду є те, що фахові працівники Музею приступили до власної публікаційної діяльності, що відбивається також на складі матеріалів останніх наукових збірників Музею.

Відвідуваність музею

Рік	Кількість відвідувачів			
	експозиції	виставки	лекції	разом осіб
1969	8 855	4 210	980	13 775
1970	4 366	4 346	910	9 652
1971	9 110	5 322	212	14 614
1972	3 777	2 185	179	5 965
1973	3 481	4 411	184	7 881
1974	5 461	7 872		13 333

Інша культурно-виховна діяльність.

Рік	Лекції та бесіди		
	загальна кількість	в будові МУК	поза МУК
1969	15	11	4
1970	18	3	15
1971	47	33	14
1972	54	32	22
1973	15	9	7
1974	27	16	11

Курси та студійні відрядження

У 1969 р. працівники Музею здійснили студійну подорож у Румунію, де знайомились із культурно-історичними пам'ятками та музейною справою країни.

Працівники Музею брали участь у різних акціях, організованих іншими установами, головне тих, які мають відношення до українського культурного життя на сході Республіки.

Пропагандія

У 1969 р. Музей зробив на ділянці пропаганди ряд акцій. Посередництвом радіо та місцевої преси було проінформовано українське населення Східної Словаччини про акції Музею. Видав листівку — заклик до відвідин свого музею. Було випрацьовано проект пропагандійних щитів обіч доріг. Щити були виготовлені вже 1970 р. і інсталювані 1971 р. на відповідних місцях.

У 1970 р. було виготовлено 6 відкриток, які черпають тематику з експозиції МУК. Було видано пропагандійний плакат українською і словацькою мовами.

Відновлено старі придорожні щити, реалізовано проект оформлення нового вступу до будинку експозиції (1971 р.).

Художник музею М. Галай випрацьовував проект значка МУК, книжкової закладки, прапорця та листівки — новорічного заклику (1971 р.).

В наступному році було задано до виробництва 12-ти сторінковий проспект «По експозиції музею».

У 1974 р. вийшли грампластинка, відкритка, тощо.

Співпраця музею з іншими установами

З метою вивчення різної проблематики в МУК приходили і приходять різні наукові працівники, студенти і т. п.

МУК утримує фахові працівні стосунки з такими установами, як Словацький національний музей у Мартині, Етнографічний інститут Словацької академії наук у Братиславі, Східнославацький музей у Кошицях, Музей Словацької Республіки Рад у Пряшеві, Шариський музей у Бардієві, Дуклянський музей у Свиднику.

На ділянці охорони народної архітектури та пам'яток існує добра співпраця також зі Словацьким інститутом по охороні пам'яток у Братиславі, як і його філією в Пряшеві.

Музей співпрацює з ВУЗ-ами, КСУТ-ом, УНТ, Українською студією Чехословацького радіо в Пряшеві і дальшими установами, які мають культурно-суспільні обов'язки до українського регіону Східної Словаччини або виступають також в області україністики.

Музей майже від свого виникнення утримує добрі і корисні зв'язки з Обласним природознавчим музеєм в Ужгороді, Обласним музеєм народної архітектури та етнографії в Ужгороді, Обласним музеєм народного будівництва в Львові, музеями в Києві тощо.

Будівництво МУК

МУК купив (частково від приватних осіб) та соціалістичним переводом з власництв Державних лісів придбав будівельний участок площею в 6,25 гектара, на якому планується побудувати господарсько-технічний двір Музею та експозицію народної архітектури.

В будинку МУК існує сигналізаційне устаткування, яке у 1974 році було значно пошкоджене згаданою вже повінню.

Приміщення тематичних виставок обладнані новим технічним устаткуванням. На горищі експозиційного будинку приступлено до адаптації просторів для укладання матеріалів.

В сучасності Музею дуже бракують приміщення для депозиту і, зокрема, для такої важливої ділянки, як заняття, житло та побут населення, а теж для мистецтвознавства. Бракує також приміщень під склади, архів, і ательє для художника. Побудова господарсько-технічного будинку розв'язує ці проблеми.

Матеріально-технічне устаткування МУК є добре. Він має всі передумови

У 1971 р. було розпочато побудову господарсько-технічного двору. На жаль, будинок ще не докінчено, а в 1974 р. роботи на ньому було припинено. Все робиться, щоб цю важливу будову закінчити.

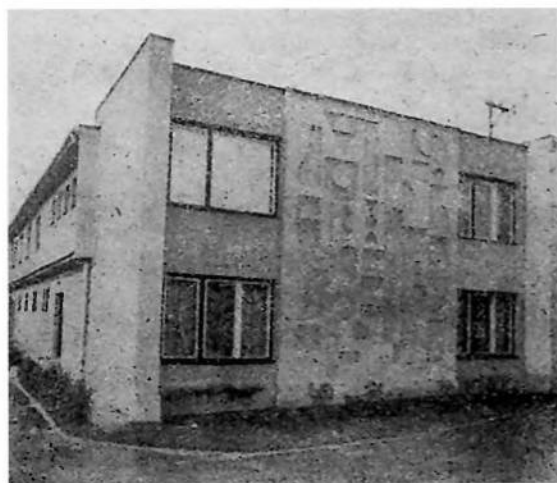
всесбічно розгорнути культурно-виховну і фахово-музейну діяльності, за що шире визнання належить нашій соціалістичній державі на чолі з Комуністичною партією Чехословаччини. Своєю діяльністю пролягом 1969—74 років МУК виконав ряд важливих завдань у галузі освіти, науки та культури Чехословаччини, зокрема серед українського населення Східної Словаччини.

Іван Русинко, директор МУК

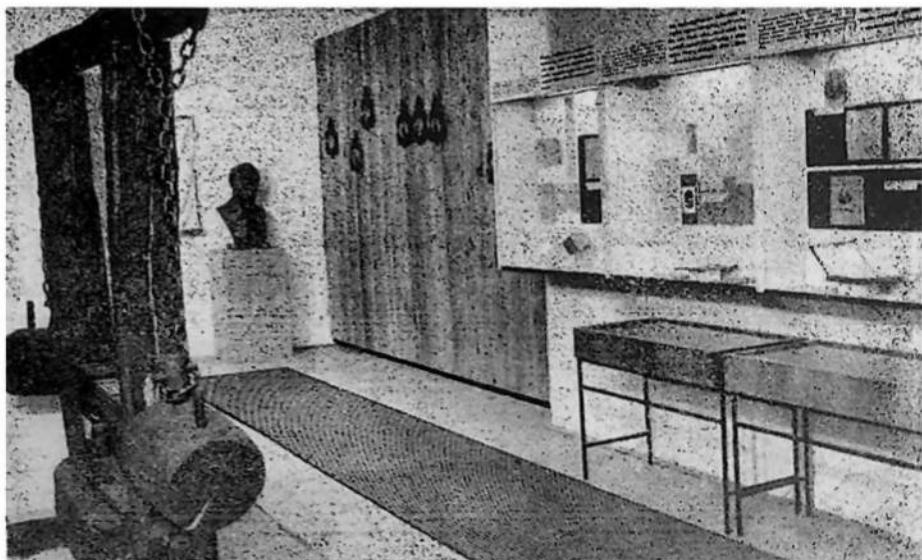

Експозиційний будинок Музею УК.

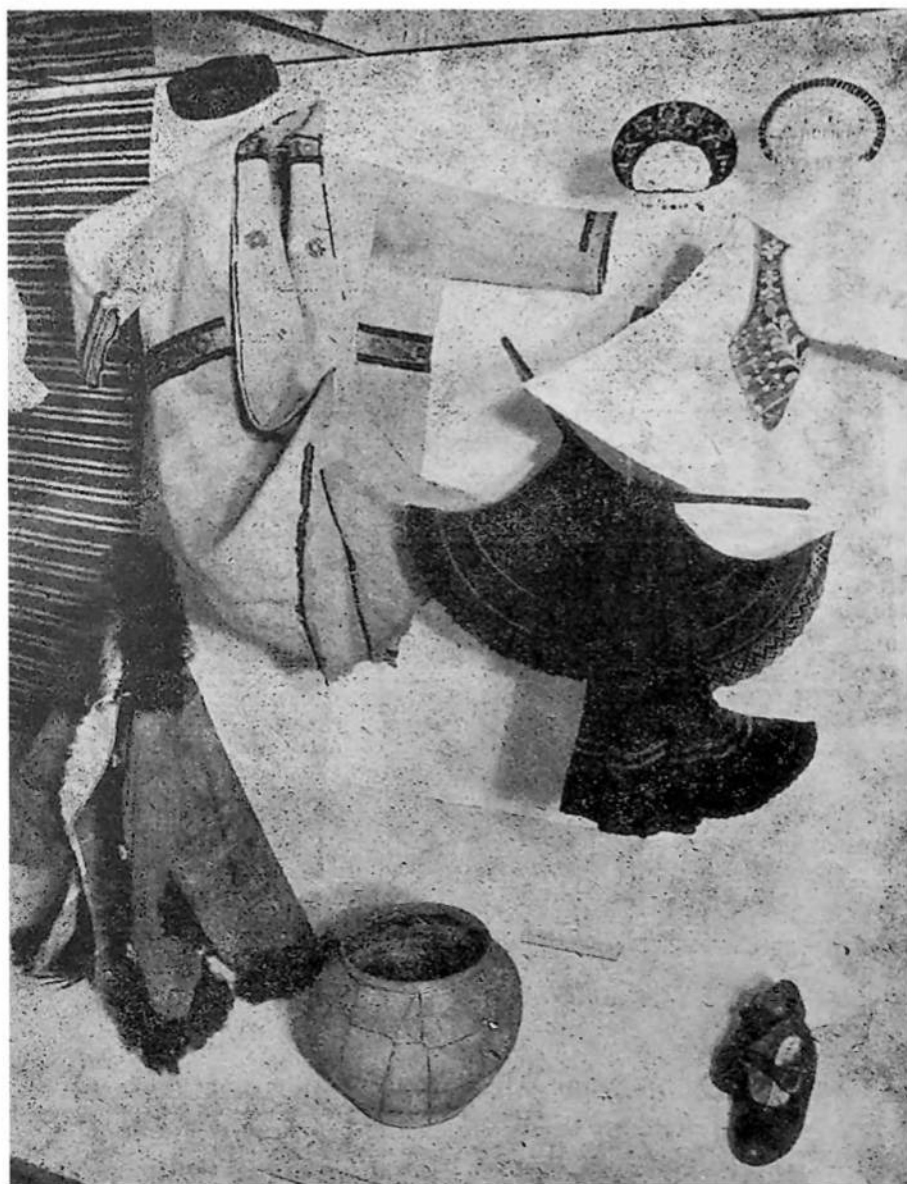
Адміністративний будинок МУК.

Експозиція «Відродження».

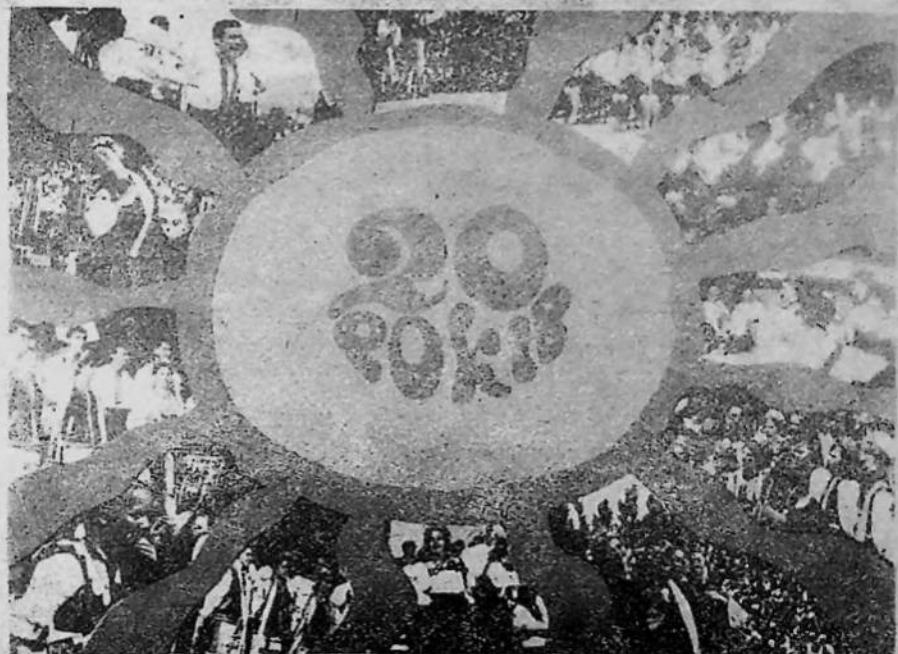
Експозиція етнографії — одяг.

Частина експозиції етнографії — одяг.

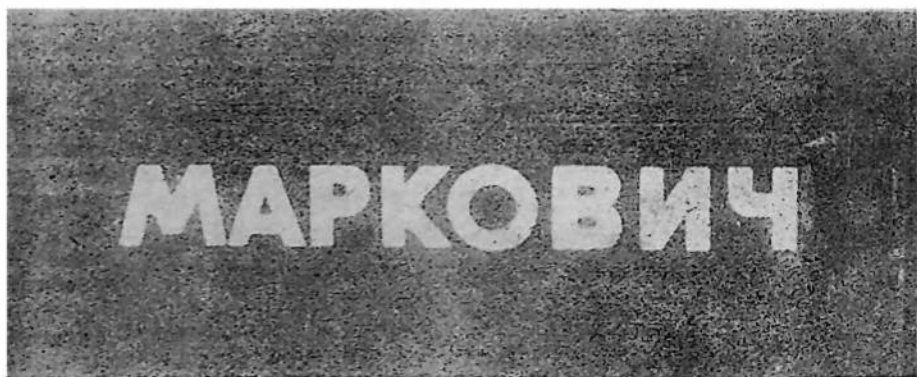
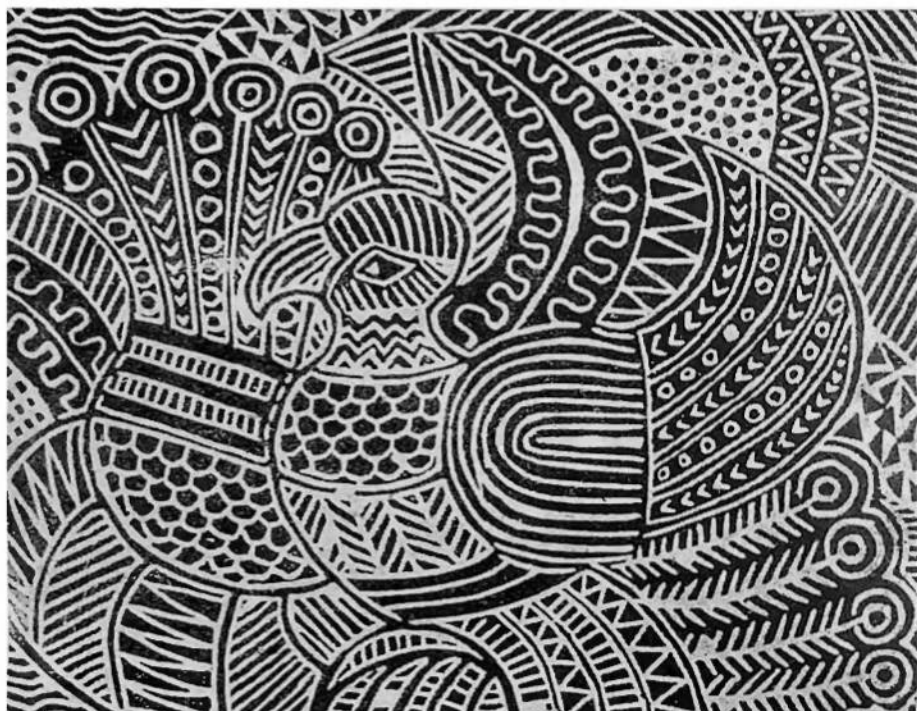

Експозиція занять — розвиток скотоводства.

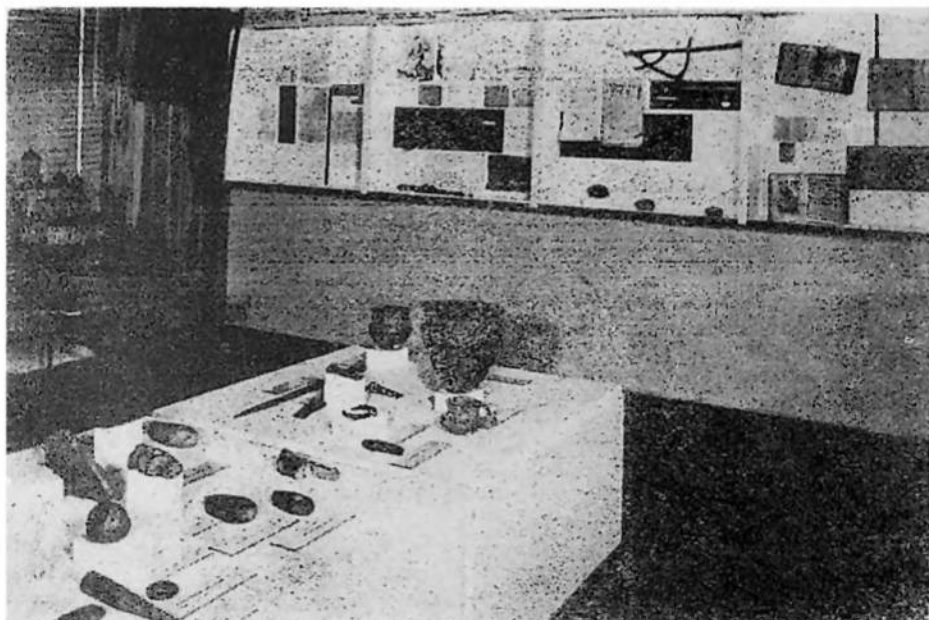

**ФЕСТИВАЛЮ
ПІСНІ І ТАНЦЮ
УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЧССР
У СВИДНИКУ**

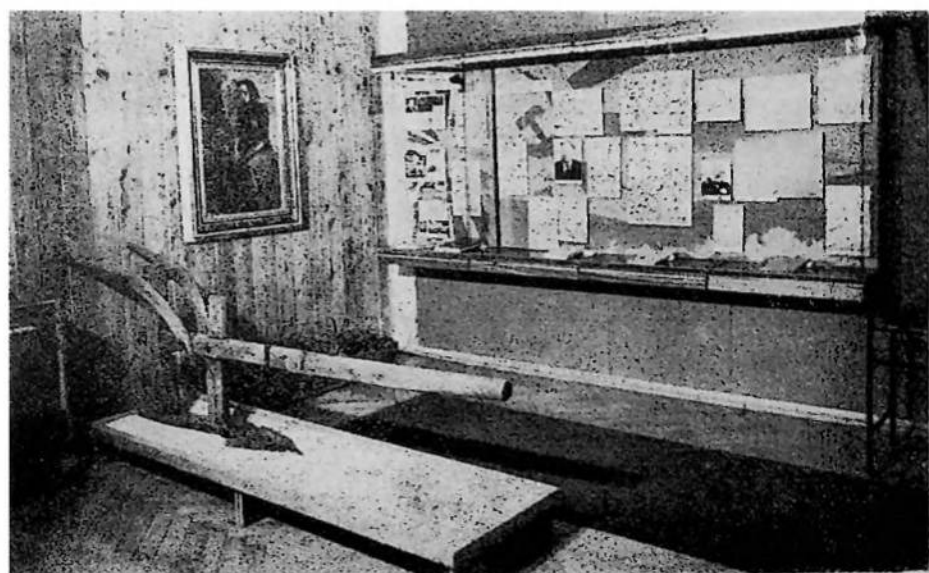
Каталог виставки.

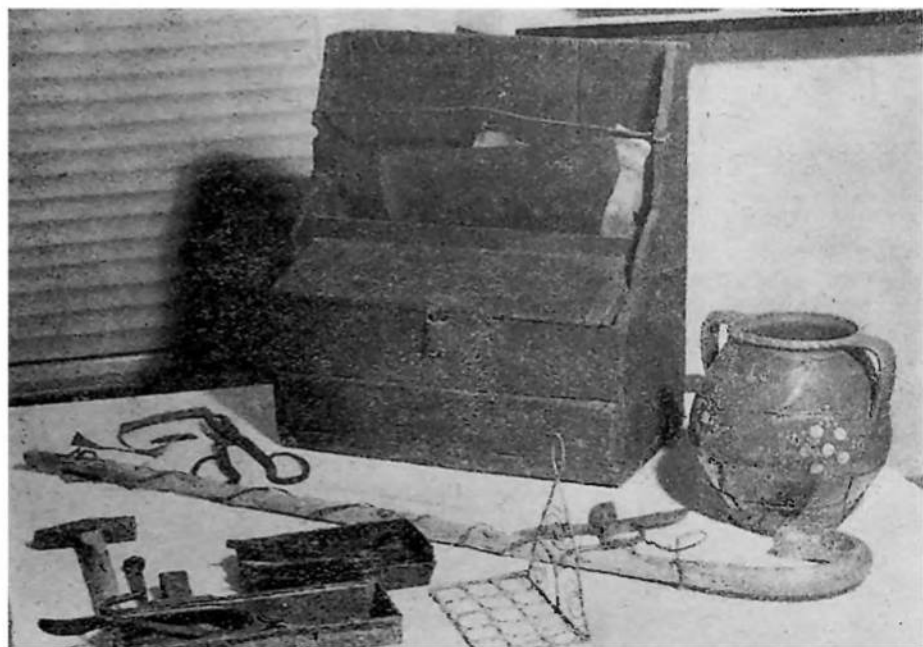
Каталог виставки.

Експозиція століть.

Тематична виставка «50 років КПЧ на Свидниччині».

Дрітарське знаряддя — частина експозиції.

ЗВІТУВАННЯ

ВИХОВНІ ЗАВДАННЯ КСУТ

Українське населення (русини) Чехословаччини тільки після свого визволення славною Радянською Армією 1945 р. безперешкодно й інтенсивно приступило до організування свого культурного життя. Безпосередньо після визволення краю, у березні, здійснився в Пряшеві всенародний з'їзд, який обрав Українську Народну Раду Пряшівщини. Головним завданням того часу було організування допомоги фронтові і відновлення війною знищеного краю. Але поряд з тим стояло й питання культурного розвитку.

Прогресивні сили українського населення, зокрема безпосередні учасники антифашистської боротьби, ставали під провод КПС. Вони розуміли, що без підвищення культурного рівня населення неможливі ані потрібний економічний розвиток. Йшлося про загальний життєвий рівень трудящих. Все це було пов'язане з подолуванням також культурної спадщини минулості — національної дезорієнтації та релігійного баласту.

Після визволення краю, що найбільш потерпів від воєнних подій, треба було не лише загоювати рани, але й по-новому приступати до побудови соціально-економічного життя. Треба мати на увазі, що тодішня Пряшівщина, під котрою назвою маємо на увазі українську етнічну область Східної Словаччини, не мала жодної промисловості, якщо випустити з поля зору тих декілька лісопилкок у Межилабірцях, Велькропі, Телепівцях, Сніні, Кошківцях, Капішовій, Крайній Полянї та інде. Майже 95 процентів населення було зайнято в сільському господарстві. Зрозуміло, що така соціальна структура не могла позитивно впливати на розвиток краю. Треба було докорінно змінити все за певною програмою, яка б надихала людей вірою у справедливіший соціальний порядок, а разом з тим, і мобілізувати на його здійснення сили усього трудового населення. Генеральним штабом планованого перетворення країни була КПЧ. Проте, крім неї існували тут ще чотири буржуазні партії, які після визволення приносили до життя свою політику. Зокрема Демократична партія розгортала агітацію за буржуазні порядки у визволеній ЧСР.

З визволенням краю наше населення довідалось від радянських солдатів та бійців 1 Чехословацького армійського корпусу в СРСР багато цікавого і привабливого про життя в Радянському Союзі. Великі й давні надії, ве-

лика любов до рідних радянських людей і гордість за них помножували сили нашого населення, яке почало усвідомлювати собі, що настав час, якого не можна прогаяти і треба безповоротно взяти владу в свої руки, будувати далі життя під проводом комуністів. Розвиток визволеної Чехословаччини не міг вже йти шляхом буржуазним, повинен був йти шляхом соціалістичного розвитку. Велике історичне значення на цьому шляху має Переможній Лютній 1948 року.

Одним з питань, яке невідкладно треба було розв'язати, було й національне питання. Воно полягало передусім у впорядкуванні взаємин між чехами та словаками, як і в ставленні до національностей Чехословаччини. Кошицька Урядова програма прокламувала рівність двох народів. Українське національне питання, поряд з угорським і польським, теж було на пов'стці дня. Правда, все було зумовлене успішним рішенням економічних питань. Таким чином, це питання прийшло на програму аж у п'ятдесятих роках.

ЦК КПЧ і ЦК КПС ухвалили відповідну постанову, спрямовану на відбудову війною знищеного краю та поступову індустріалізацію округів з українським населенням. На підставі цього плану згодом виникли нові заводи та підприємства, які поширили можливість зайнятості населення, й докорінно змінили його соціальну структуру. До таких заводів належить і «В'горлат» в Снині, «Транспорта» в Межилабірцях, «Тесла» в Стрпкові, «Одева» у Свиднику, «Обува» в Бардієві, «Скруткарень» у Старій Любовні, «Імуна» в Михальянах, «Хемко» у Стражському, «Татралян» у Кежмарку, «Крижик-Дукля» в Пряшеві, Східнославацькій металургійній комбінат та багато інших. В дальшому етапі індустріалізації були побудовані заводи «Хемлон» у Гуменному, «Бжутерія» в Межилабірцях, заводи в Уличу, Ублі, Свиднику, Бардієві, Гіральтівцях та ще інші десятки нових заводів і підприємств, які забезпечили працю вдома і населення частково вже не мусило виїзжати за нею у Чехію. Відтоді наш край змінився до невпізнання. Він перестав бути тільки сільськогосподарським, став промислово-сільськогосподарським. Ця зміна стимулювала й культурний розвиток, зокрема побудову нових лічниць, шкіл і под. Іншою стала також соціальна структура населення. Зміцнів робітничий клас, виникли нові професії, розгорнулась побудова житлових будинків, виростили нові міські квартали, в Снині, Гуменному, Пряшеві, Межилабірцях, Михалівцях, Старій Любовні, Свиднику, Бардієві. Все це підняло життєвий рівень населення.

В області культурного розвитку виник новий тип шкіл, які готують кваліфіковані кадри для підприємств, заводів, лічниць, сільського господарства. В Пряшеві було засновано вищий учбовий заклад — Педагогічний і Філософський факультети Університету ім. Павла Йозефа Шафарика в Кошицях. Виникли також нові фахові школи. Наша молодь вже має змогу набувати кваліфікацію не лише на робітничих училищах у Снині, Гуменному, Пряшеві, але й на Медичному факультеті в Кошицях, Технікумі, Ветеринарному та Гірничому факультетах Кошицького університету, як і на інших вищих школах ЧССР. З рядів українського населення вийшло вже багато спеціалістів в різних галузях суспільно-економічного життя. Це і інженери, і лікарі, але й вищі офіцерські кадри — генерали, професори, науковці, але й академічні маляри та представники найвищих

партійних й державних органів ЧССР. Вищу освіту одержали діти селянського або робітничого походження, і вони сьогодні керують державою, стали визначними діячами соціалістичного будівництва.

Ці великі зміни настали не самі собою. Вони є результатом великої організаторської і політичної праці Комуністичної партії Чехословаччини. КПЧ розв'язала також творчі сили нашого населення, окрилила його сподівання конкретними планами, дала народові простір для застосування його талановитості і творчих сил. Саме тому динамічний розвиток нашого суспільства за 25 років вільного життя досяг неперівняних успіхів.

— 0 —

У соціалістичному розвитку чехословацького суспільства, як вже було сказано, має своє місце й українське населення Східної Словаччини. Питання його соціалістичного розвитку стали предметом обговорення ЦК КПЧ. Українське національне питання в Чехословаччині стало розглядатися з позиції марксизму-ленінізму. Першим етапом цього довголітнього процесу була відбудова війною знищеного краю. Потім прийшла побудова заводів — індустріалізація. Поряд з цим, розгорнулась праця за усталення і правильної, на історичному розвитку побудованої національної належності, правда, на новому ґрунті — на ґрунті соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму.

Процес консолідації в національному питанні розпочався в 50-х роках. Адміністративному переходу на українську орієнтацію, особливо у шкільництві, не була достатня політична підготовка населення, і воно сприйняло його зі змішаним почуттям. Багато людей не зрозуміло правильно потребу зміни національної орієнтації. Велика частина населення залишилась на традиційно-помилкових позиціях «русинства», «карпаторусскости». Лише частина українського населення Східної Словаччини наукове обґрунтування нової орієнтації та його прогресивні політичні заміри прийняла. Певна частина населення однак зовсім відійшла від всіх згаданих орієнтацій і стала вважати себе словаками, хоч в душі залишилась у національному питанні на попередніх позиціях.

Після зникну УНРП, в 1951 р. виникла нова організація українського населення Чехословаччини — Культурний союз українських трудящих ЧССР. Установчі збори відбулися пізніше — 31 травня — 1 червня 1954 року в Пряшеві. Статут КСУТ давав можливість організації розгорнути між українським населенням Східної Словаччини діяльність, спрямовану на активізацію його творчих сил. КСУТ був покликаний культурно-виховними формами праці впливати на успішний розвиток соціалістичного будівництва і вирощуванням культури на народному ґрунті формувати українське національне свідомість. Треба було передусім подолати культурне відставання українського населення Східної Словаччини.

Поряд з організуванням КСУТ, вирішуючи українське національне питання в ЧССР, КПЧ приділяла увагу також інституціональному забезпеченню розвитку українців Східної Словаччини, зокрема після 1949 р. було дотворсно мережу українських установ, які в культурному піднесенні відіграють важливе громадсько-виховне й культурно-національне значення. Роль цих установ та організацій полягає в тому, що прививаючи любов до своєї культури на базі чехословацького соціалістичного патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму, вони вели українське населення Східної

Словаччини до високого трудового нафосу на побудові кращого соціалістичного майбутнього. Позитивно впливаючи на розвиток української соціалістичної культури, КСУТ, разом з тим, наближував культурні досягнення українців Чехословаччини також чехословацькій громадськості, яку знайомив теж з досягненнями українського радянського народу, бо ці досягнення він сам вивчав і проносив між маси своєї членської бази.

Ця праця не була тільки працею КСУТ. Вона стала також лінією всіх інших виниклих в ту добу установ, до яких належать: Український народний театр, а пізніше й Піддуклянський український народний ансамбль у Пряшеві; Українська студія Чехословацького радіо в Пряшеві; Музеї української культури в Пряшеві, згодом у Красному Броді, а пині у Свиднику; Дослідний інститут педагогіки в Пряшеві; Відділ української літератури Словацького педагогічного видавництва в Пряшеві; Українська філія Спілки словацьких письменників у Пряшеві; Кафедри української мови при Філософському та Педагогічному факультетах університету ім. П. Й. Шафарика в Пряшеві; Кабінет україністики філософському факультету Університету ім. П. Й. Шафарика в Пряшеві; відділення народно-художньої самодіяльності (НХС) при Крайовому будинку культури в Пряшеві, тепер — при Крайовому осередку культури в Кошицях; відділення народно-художньої самодіяльності при Освітньому інституті в Братиславі; відділення для українських шкіл при Крайовому педагогічному інституті в Пряшеві; Відділення для українських шкіл при Міністерстві шкільництва ССР в Братиславі та Відділення для українських шкіл при Східно-словацькому Крайовому Національному Комітеті в Кошицях (раніше в Пряшеві), які несуть обов'язки колишнього Реферату для українських шкіл при бувшому поверненні шкільництва СНР в Братиславі. При ОНК з українським населенням існували також інспекторати для українських шкіл і культури. Сьогодні це завдання перейшло на інспекторів. Подібні обов'язки мають, крім іншого, також відділи культури ОНК та Окружні освітні осередки. За постановами державних органів в районах з українським населенням впроваджено двомовність у визначенні установ, організацій, підприємств, на офіційних паперах, дошках, визначенні сіл і міст тощо. Внаслідок недостатнього догляду за виконанням цієї постанови в останньому часі, одначе, в нових написах ця двомовність, на жаль помітно зникає.

Трудящі Чехословаччини раніше мало були обізнані з життям українського населення, а подекуди й зовсім не знали про таке. В цьому відношенні дуже добру працю виконало радіо, телебачення, колективи НХС, а передусім УНТ та ПУНА. Завдяки їм досягнення нашої української культури міцно дійшли й до чехів та словаків, як і інших національностей ЧССР. та навіть за кордоном, куди кілька разів виїжджав ПУНА. Цим шляхом мелодійності наших пісень, ритму наших танців, красі народної ноші та багатству нашої культури взагалі дісталось не раз захопленої оцінки в пресі. Наша книга та преса за останніх 30 років досягли такого розвитку, що цей розвиток нічим порівняти.

Досягнення українців Чехословаччини є наочним прикладом позитивної політики КПЧ у вирішуванні українського національного питання.

Маркс-ленінські принципи розв'язування національного питання в ЧССР обсягнуті у законі 144/1968. Відчувається ще українське віконце в телеба-

ченні, поширення преси для української молоді, особливо для віку від 15—26 років, кілька кінофільмів про життя українського населення в ЧССР, як і декілька документальних видань про життя українців ЧССР тощо. Ці завдання, як завжди, висуває життя і реалізація цих вимог не пов'язана з якимось неперешкодженими перешкодами, а скоріш є складовою частиною розвитку тієї, чи іншої галузі культури в загальнодержавному масштабі.

— 0 —

В тридцятиріччі вільного життя українського населення в ЧССР значно позитивно визначне місце посідає також Культурний союз українських трудящих. Його діяльність побудована на прогресивних культурних і революційних традиціях українців Східної Словаччини, українського і російського, словацького й чеського народів, в першу чергу — на основі великих ідей марксизму-ленінізму, що дійшли до нас під впливом ВЖСР і досягли великого поширення внаслідок визволення республіки Радянською Армією.

За наведений період КСУТ здійснив вісім конференцій, сотні пленумів, тисячі засідань різних комісій, активів тощо. Завжди йшлося про активізацію наших людей і їх залучення в історичний процес соціалістичного перетворення країни: реалізацію дворічного плану відбудови, виконання завдання перших п'ятирічок, соціалізацію села, акції «З» та підвищення культурного рівня наших сіл і міст, завершення культурної революції, ефективність праці і т. п. Працівники і тисячі членів КСУТ у всіх тих акціях брали участь, організували бригади. Вони будували будинки культури, бібліотеки, клуби, кіно, висаджували сади, прокладали доріжки, будували амфітеатри і парки, в тому числі й Пряшівський амфітеатр, амфітеатр у Сніні, Гуменному, Межилабірцях, передусім у Свиднику та всіх районних центрах, де відбуваються ксютівські районні свята (18 сіл та містечок).

Початки були нелегкі. Перші піонери КСУТ з великою вірою, завзятістю, натхненням намагались зробити корисне народне діло, піднімати культуру, прививати її масам, зробити все, щоб ця культура стала майном усього українського населення Східної Словаччини. Цей рух починався на добрих народних основах. Наші люди по своїй природі люблять спів, танець, музику. Адже все це віками допомагало їм поборювати неабиякі перешкоди на життєвому шляху: пісня протестувала й заспокоювала, надихала до дальшої боротьби. Початок праці зі співацько-музично-танцювальними групами розвивався по висхідній, поки не набув сучасних прогресивних форм. Вже відбулося традиційне XX ювілейне свято пісні й танцю українського населення ЧССР у Свиднику (28—30 червня 1974 р.) відбулися й XIV фестиваль драми й художнього слова ім. О. Духновича в Межилабірцях, X фестиваль хорових українських колективів у Камійонці, XIII фестиваль культури й спорту в Межилабірцях тощо. Традиційними стали й районні свята пісні й танцю, які проходять у 16 селах — Легнаві, Орлові, Лютині, Шашовій, Кружльовій, Брусниці, Радвані, Гуменському Рокитові, Ублі, Уличу, Підгороді, Нижній Полянці, Цернині, Лімному, а також у Ременинах, Орябині та інде. Районні свята у згаданих селах насправді стали святами української народної культури. Вони дають не лише трудящим відпочинок після добре виконаної праці, але й відчуття рівноправності,

повноцінності в чехословацькій сім'ї народів та національностей — сповнюють їх радістю й гордістю і охотою до життя. На всіх цих святах бере участь і ПУНА, виступи якого задовольняють найбільш художні вимоги.

Крім співацьких колективів, добру роботу виконують також драматичні колективи. Щороку їх число досягає від 70 до 130 гуртків, які дають до 650 вистав. Співацькі колективи, які виступають також на різних урочистих академіях, дають протягом року біля 1600 культурних програм. В середньому від 80 до 170 колективів — переважно молодіжних (шкільних), але є між ними також колективи дорослих.

Не можна обминути ані працю гуртків, їх кількість ніколи не падала під 50, деколи досягає її 250. В читацьких гуртках обговорюються книги місцевих, радянських і чехословацьких авторів, на які здійснюються потім окружні читацькі конференції. Деколи тих окружних конференцій було аж 12 — при середній участі 120 читачів. Наймасовішого розвитку вони досягли у 1956—60 роках.

Певне місце в праці КСУТ мали й гуртки української мови. Присутні навчались українську літературну мову, знайомились з історією культури українського народу. Ці гуртки найактивніше працювали в 1953 — 66 роках, їх кількість хиталася між 60 і 180, в одному гуртку працювало 10 — 50 членів, здебільше селян.

Лекційна діяльність КСУТ — це найбільш масова форма його культурно-виховної праці. КСУТ від свого заснування щороку випускав від 10 до 35 лекцій і обслуговував ними всі українські села Східної Словаччини. Лекторами працювали вчителі, але ЦК КСУТ мав для цього також свої спеціальний актив. Лекційна діяльність, а теж живі новини, — все це досягало добрих виховних результатів. В останні роки ця форма праці КСУТ, на жаль, відстає. Живі новини мали місце в праці КСУТ у 1959—64 рр.

Шкали културно-виховної агітаційної праці доповнювали плакати, гасла, листівки (1954 — 1967 рр.). В літньому періоді виходила «Жнивварська газета», а також брошури.

Крім лекцій, п'єс, збірників пісень, репертуарного збірника КСУТ регулярно видавав методичні матеріали для гуртків НХС, певний період і для гуртків за інтересом. Від 1955 по 1967 рр. таких гуртків за інтересом, які працювали взимку, нараховувалось аж 150. Були це гуртки шиття, практичної кухні, будівельні, електротехнічні, шоферські, вишивання і т. п.

Значне місце в діяльності КСУТ певного періоду посідали виставки: Габурсько-Чертижнянського бунту, картин місцевих українських художників (на кожному Святи пісні і танцю в Свиднику), а також тематичні виставки до соціалізації села, відбудови, культурної революції, з нагоди Місячника ЧСРД — виставки книг і видань КСУТ, радянської преси, виставки вишивок тощо.

У 1953—59 роках КСУТ активно організував набір передплатників радянської преси. У 1959 року, наприклад, працівники ОК КСУТ та його активісти придбали понад 12 тисяч передплатників радянської преси. ЦК КСУТ за це було кілька разів нагороджено преміями і т. п.

КСУТ щороку організує також набір передплатників власної преси.

КСУТ видає також неперіодичні видання — Народний календар (до 1974 р.) тиражом від 5000 до 7000, який також розповсюдив. Протягом

20 років вийшло у виданні ЦК КСУТ більше як 80 неперіодичних публікацій. А в останні роки було закладено бібліотечку науково-популярної літератури КСУТ, а це щорічно коло 8 освітніх публікацій. За змістом це тематичні видання з ділянок народного фольклору, історії, мистецтва тощо. При ЦК КСУТ в 1967 році виникло Наукове товариство, яке від 1972 року видає два номери своїх Наукових записок щороку. Працює при товаристві сім секцій: історична, літературна, етнографічна, педагогічно-психологічна, економічна та секції пам'яток і мистецька.

Активну працю при ЦК КСУТ розгортають комісії, які працюють також при ОК КСУТ. Це комісії агітації та пропаганди, для праці з книгою і пресою, для праці з молоддю й жінками, як і лекторські ради. Комісії працюють за потребою, вони — допоміжні органи президії ЦК та ОК КСУТ.

Протягом останнього виборчого періоду виникли в практиці КСУТ нові акції. Було приступлено до організування фестивалів радянських фільмів. Спроби у Свиднику, а в останні два роки у Бардієві, довели реальність цієї ініціативи. В Бардієві, у співпраці з Українською студією чехословацького радіо в Пряшеві, організується «Маковицька струна»; це змагання виконавців українських народних пісень (соло, дуєт, тріо). «Маковицька струна» відбувається в межах Місячника ЧСРД і заповнює прогалину в географічному плані рівномірності. Цей план культурних акцій КСУТ полягає в тому, щоб культурні акції ЦК КСУТ охоплювали південну смугу Східної Словаччини від Підгородя по Камійонку і були організовані за певним гармограмом щодо часу. Виходячи з цього КСУТ повертається також до організування змагання вокально-інструментальних груп у Станіні на Снинщині.

Крім наведеного, КСУТ проводить також працю з фільмом, організує академії з нагоди річниць та ювілеїв, у співпраці з Українською філією Спілки словацьких письменників, організує літературні вечори і под. Співпраця з УФ ССП дає добрі результати і є корисною. Так само організує бесіди та зустрічі з прямими учасниками визвольної боротьби тощо. Було також святкування та урочисте відзначення річниць О. Духновича, О. Павловича, І. Франка, Т. Шевченка, Ф. Лазорика та ін. В останній час КСУТ урочисто відзначив 50-річчя професора Степана Гапака, поєднавши святкування з персональною виставкою праць художника, 50-річчя лікаря В. Гмитерки, 60-річчя відомого музикознавця доц. Ю. Ю. Костюка, 65-річчя В. Зозуляка тощо.

В обгрунтованих випадках ЦК КСУТ подає пропозиції на державні нагороди (Ф. Іванчов, Ст. Гапак, М. Дубай, Ю. Кремпа, М. Сабашов, В. Зозуляк, Ю. Боролич — за літературу, Юрій Москвич тощо).

ЦК КСУТ ініціативно доглядає, щоб зберігалися українські історичні пам'ятки на Східній Словаччині, до яких, крім іншого, належать: статуя А. І. Добрянського (Михайлівці), пам'ятник О. Павловичу в Свиднику (1969), дошку О. Павловичу в Шар. Чорному, його могила в Свиднику, могила Ставровського в Чертижному, кімната-музей О. Духновича в Тополі, кімнати-музеї Чертижнисько-Габурського селянського повстання в Чертижному і Габурі, Музеї української культури у Свиднику (сканзем), пам'ятник М. Балудянському у Вишній Ольшаві, пам'ятні дошки В. Латті у Пчолинному, О. Сухому в Гуменному, М. Вацлавському в Межилабір-

цях, В. Цуперу в Межилабірцях, Ірині Невицькій в Удолі, Ю. Ставровському-Попрадому в Суліні, Я. Гавелкові в Ублї і т. п. За пропозицією ЦК КСУТ знайдеться місце достойного вміщення пам'ятника О. Духновичу в Пряшеві, поставлять погруддя І. Поливці у Свиднику, Арсенію Коцаку у Буківці та Красному Броді, О. Сухому в Межилабірцях (Під Нятівчином), А. Краліцькому у Вишніх Чабинах тощо.

— 0 —

Культурно-виховна праця КСУТ широка і багатогранна. Багато акцій КСУТ має ширше значення і не обмежується тільки східнославацькими українськими традиціями. Не чужі КСУТ ані визначні ювілеї прогресивних діячів світу. До цих ювілеїв КСУТ щороку видає «Календар політичних та культурних дат».

Основою діяльності КСУТ є передусім його власні організації з масовою базою членів. КСУТ від 1950 року пройшов своїм специфічним розвитком. В окремих періодах нараховував понад 10 тисяч членів 330-ти основних організацій. В сучасному періоді існує до 270 організацій, у яких реєстровано понад 8 тисяч членів. Є цілий ряд сіл, в яких місцеві організації занikli. Йдеться в переважній більшості про малі села без перспектив дальшого розвитку.

Рушієм ксутівської праці в селах є комітети і членські збори МО КСУТ, в округах — окружні пленуми, президії і апарат ОК КСУТ, який спирається на згадувані комісії та активи. План праці щороку ухвалюють річні збори, кожного другого року відбуваються звітновибірчі збори, окружні конференції, а кожних 4 роки — центральна конференція. На цій організаційній основі розгортається вся культурно-виховна праця КСУТ.

Від 1972 року КСУТ втратив безпосереднє членство в Національному фронті, він увійшов до резорту Міністерства культури ССР в Братиславі. Це має також свої позитивні сторінки, однак і деякі недоліки. Це питання в ССР інакше розв'язане, ніж у Чеській Соціалістичній Республіці.

На сучасному етапі КСУТ забезпечує рішення, які спрямовані на дальший соціалістичний розвиток ЧССР. Постанови XIV з'їзду КПЧ, їх розпрацювання в директивах МК ССР під назвою «Головні напрями культурно-виховної праці культурно-національних союзів» — це й є дороговкази масово-політичної праці КСУТ між українським населенням Східної Словаччини, метою яких є загальночехословацький, а тим і його добробут. Соціалістичний патріотизм і пролетарський інтернаціоналізм, належність до співдружності соціалістичних народів, орієнтація на свого визволителя — Радянський Союз, зміцнювання дружби з народами Радянського Союзу — це ті віхи, які несхибно ведуть від одної перемоги до другої. Вони визначають також дорогу КСУТ. Як преса КСУТ, так і його агітаційно-пропагандійні видання виходять з рішень КПЧ, особливо ідеологічних пленумів ЦК КПЧ і ЦК КПС.

Чехословацьке соціалістичне суспільство веде свої зусилля на виконання будівничих завдань п'ятої п'ятирічки у всіх областях, в тому числі й у області ідеології. КСУТ також гордиться своїм внеском у гармонійний розвиток соціалістичної людини — людини праці, творця свого щастя, людини з новими рисами характеру, носія миру і прогресу.

Разом з всіма установами і організаціями, які несуть червоний прапор комуністичної культури, КСУТ і в наступному десятиріччі зробить все, щоб наша спільна Батьківщина була міцним чинником соціалістичного перетворення світу, яке є смислом і історичним змістом маркс-ленінського вчення і яке знайшло своє втілення в соціалістичних державах, згуртованих навколо свого непереможного визволителя — Радянського Союзу.

Василь Коман

Установчі збори КСУТ 1954 р.

Установчі збори КСУТ 31/V—1/VI — 1954 р.

З наукової конференції до 100-річчя від смерті О. Духновича, в Пряшеві 1965 р

Відвідини ЦК КСУТ міністром культури ССР Мирославом Валеком 1973 р.

Відкриття виставки, присвяченої О. Довженкові, у Пряшеві 1971 р.

Виступ на Святі пісні і танцю у Свидику 1970 р.

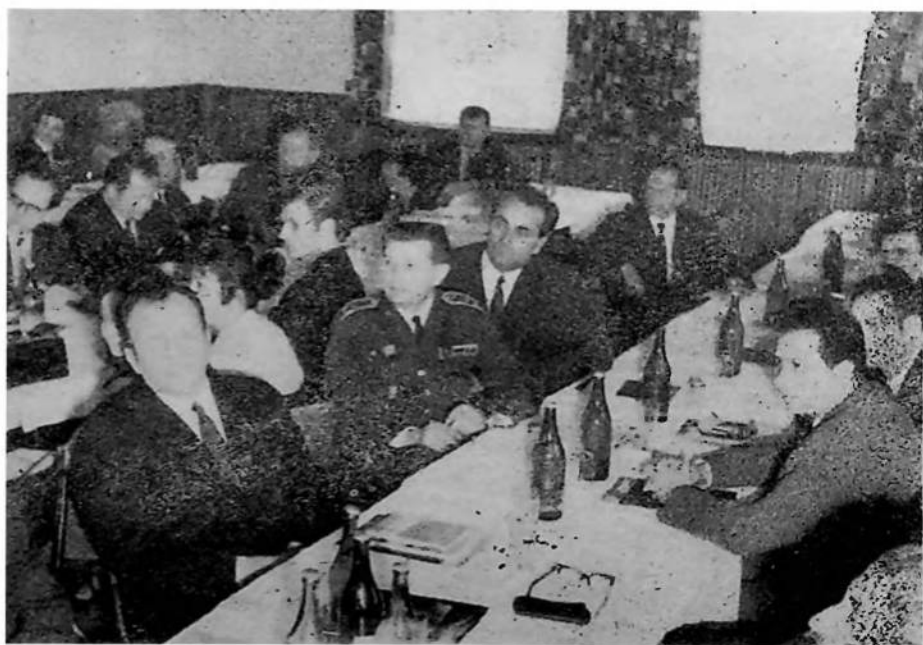
30-річчя Чертіжнисько-Габурського селянського заворушення.

Окружна конференція КСУТ у Бардієві.

Окружна читацька конференція до творчості Івана Франка.

Міська конференція КСУТ у Кошицях 1971 р.

Драмгурток села Габурі під час репетиції «Безталанної» Тобилевича.

В президії ЦК КСУТ з радянськими журналістами, 1971 р.

Бесіда з учнями: ОДШ у Хмельовій.

Районне свято у Стащині Гуменського округу.

Уроцистий вечір у Гуменному до річниці Івана Франка.

Біля могили О. Павловича в Свиднику з нагоди конференції до 150-річчя з дня народження поета. Промовляє Василь Потічний.

ЗВІТУВАННЯ

УКРАЇНСЬКИЙ ВІДДІЛ БРАТИСЛАВСЬКОГО ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ В ПРЯШЕВІ

Визволення нашої країни славною Радянською Армією і бійцями Чехословацького Армійського корпусу принесло не лише довгоочікувану волю, але й великі зміни в політичному, економічному і культурному житті народів і національностей Республіки. Внаслідок марксистсько-ленінського вирішення національного питання в ЧССР, піклування КПЧ про підвищення економічного і культурного рівня усіх трудящих Республіки докорінно змінилось і життя українців ЧССР. «У визволеній Чехословаччині українці стають рівноправними громадянами. Вже 1 березня 1945 р. у Пряшеві на I-му з'їзді делегатів українського населення Східної Словаччини створюють свою організацію УНРП».¹ За пропозицією УНРП при Повереництві шкіл і культури в Братіславі 18 червня 1945 р. було засновано Реферат українських шкіл — РУШ, який забезпечував відбудову зруйнованих, будівництво тимчасових і нових шкіл, організував навчально-виховний процес в українських (російських) школах на Словаччині. Уже в грудні 1945 р. Реферат українських шкіл ухвалив навчальний план і навчальні програми для 1—4 класів середніх шкіл, в яких підкреслювалось: «За нормальним навчальним планом, ухваленим шкільними органами, поряд з навчанням російської мови, необхідно познайомити учнів з українською мовою так, щоб вони змогли успішно користатись українською літературою».² Але відповідні представники нашого населення не позбавились ненаукових поглядів на мову українського населення Східної Словаччини. І надалі існувала мовна плутанина, яка перешкоджала підвищенню рівня навчально-виховного процесу в наших школах. Тому не тільки розвитком економіки й культури, але й навчанням дітей українського населення Словаччини не раз займались партійні органи.³ Зважаючи на те, що «рідною мовою для дитини, — як говорить вірний друг і соратник В. І. Леніна — Н. К. Крупська, — треба вважати ту, якою вона найкраще говорить, яка їй фактично найближча»⁴ Президія ЦК КПС 28 червня 1952 р. постановляє, щоб з 1952/53 навчального року ввести українську викладову мову у Межилабірську педагогічну школу, а з наступного навчального року — в усі інші школи.

Орієнтація на єдину норму літературної мови нашого народу дала нам можливість використовувати великі здобутки українського народу, який протягом півстолітньої співпраці з іншими народами Радянського Союзу досяг небувалих успіхів у економічному і культурному піднесенні Радянської Країни. Правда, перші труднощі, з якими треба було боротись при впровадженні літературної форми української мови у наші школи⁵ відчутні ще й тепер. Нестача кваліфікованих кадрів, недостатній досвід у підготовці основних документів школи і навчальних посібників, не розробленість проблеми навчання літературної форми мови у діалектному середовищі є основними перешкодами об'єднання зусиль за покращання навчально-виховної діяльності у школах.

Рішення цих і ряду інших актуальних питань навчально-виховної роботи в національній школі було доручено Українському відділу Братиславського дослідного інституту педагогіки, який з вересня 1958 року працює в Пряшеві. (У 1953 — 1958 рр. завдання Відділу виконували 2 працівники ДІП в Братиславі). Уже понад 15 років Відділ проводить дослідження навчально-виховного процесу специфічних предметів, якими є вивчення української, словацької і російської мов, вивчення регіональних моментів у краєзнавстві, історії та в інших гуманітарних предметах у школах з українською мовою навчання та школах з вивченням української мови.

Підвищення рівня навчально-виховної роботи в наших школах залежить не тільки від учителя, але й від основних документів школи. Тому працівники інституту багато часу і уваги присвятили складанню навчальних планів, навчальних програм та методичних вказівок для вчителів з окремих предметів основної дев'ятирічної та середньої школи. Були це передусім проекти навчальних програм української, словацької та російської мов, проекти навчальних програм краєзнавства, історії, музичного та естетичного виховання для основних дев'ятирічних шкіл і гімназій. На підставі дослідження дійсних у школах навчальних програм працівники інституту обґрунтували мету, зміст і розсяг вивчення окремих дисциплін в основній і середній школах, склали програми для окремих класів, які після рецензій і обговорення членами фахових комісій було виправлено, ухвалено Міністерством шкіл ССР і дано у школи. У навчальних програмах для гімназій використано кількарічне дослідження і досвід учителів, які показали, що рівень знань, умінь і навичок незадовільний навіть у найкращих учнів. Тому нові програми мовних предметів складено так, що після невеличкого вступу до вивчення літературної мови учнів ведеться до поглиблювання і вивчення найважливіших понять з фонетики та орфоєпії, орфографії, словотвору та морфології у перших класах, а в наступних класах до вивченого приєднуються ще відомості з синтаксису, лексики та стилістики. Вивчення цього матеріалу потрібне не тільки для удосконалення усної і писемної мови учнів, але й для здобуття цілісної системи, яка необхідна для опанування мови у всіх її видах.

Відмінними є нові програми мовних предметів у гімназії не лише щодо навчального матеріалу, але і його використання з виховного боку. У нових програмах наголошується передусім на формуванні наукового світогляду учнів, розумового, патріотичного, інтернаціонального та морального виховання підростаючого покоління. Усі наведені сторони виховного навчання розпрацьовано у вступних зауваженнях до програм, а при доборі навчаль-

ного матеріалу для окремих класів не було забуто про достатню кількість матеріалу, потрібного для виконання намічених завдань.

У другій половині 70-х років учителі обговорювали матеріали Інституту до концепції основної школи. Крім загальних питань перебудови основної школи в цілій республіці, у наших школах обговорювались також специфічні матеріали школи нашої національної меншості. Були це передусім проблеми загальної концепції школи з українською мовою навчання, проекти концепції специфічних предметів національної школи. І наперекір тому, що одну з найважливіших форм дискусії — виступи у пресі та по радіо — наші вчителі не використали, обговорення в педагогічних колективах, методичних об'єднаннях учителів нижчих класів і предметних комісіях учителів старших класів показали, що наші вчителі зацікавлені проблемами навчання і виховання підрастаючого покоління. Учасники дискусії висловились до цілого ряду загальних і специфічних проблем нашої школи а також до питань, пов'язаних з концепцією окремих навчальних предметів. Майже всі, хто брав участь у наведеній дискусії, схвально висловились до загальних проблем нової концепції нашої школи, зокрема до положень, які вимагають забезпечення повноцінної освіти, усунення перевантаженості та посилення специфічних моментів національної школи.

Дуже серйозні зауваження дискусія висловила і щодо інтенсифікації навчання. Хоч проекти нової концепції основної школи до певної міри рахували зі змінами, які настали в психічному і фізичному розвитку дітей шкільного віку протягом останнього десятиріччя, учасники дискусії висловились за можливість дальшого навантаження передусім програм початкових класів. Йдеться зокрема про те, щоб значно скоротити добукарварний період і поширити післябукварну — читанкову частину в першому класі. Крім того, вже у першому класі треба практично познайомити дітей також з такими поняттями, як речення, слово, склад, звук і буква, щоб знання основних елементів структури мови міцно увійшло в свідомість і помагало в розв'язку логічного мислення дітей.

Схвально було прийнято і пропозицію введення аудіоорального курсу словацької мови уже в перший клас. Пропозиція ця впливає не з вулгарного розуміння (коли вивченню словацької мови у національних школах надається пріоритет в порівнянні з вивченням рідної мови), але з того, що в іншомовному оточенні розмовний курс будь-якої мови дає набагато кращі результати, ніж пізніше вивчення цієї мови в системі.

Багато зауважень в дискусії було висловлено також до варіантів навчальних планів основної дев'ятирічної школи. Одні з них досить слушні і можна брати їх до уваги при укладанні дефінітивного навчального плану. Інші, зокрема ті, в яких пропонується однакова кількість тижневих годин в усіх школах нашої країни, як і дотримання однакової кількості годин усіх предметів, є нереальні, бо в кожній національній школі є одним предметом більше, і тому, як кількість тижневих годин, так і кількість предметів, не може не зрости. Як і в попередніх навчальних планах, так і тепер Інститут дотримується принципу, щоб предмети природознавчого циклу залишились в наших школах у такому розсязі, як і в інших школах Республіки. Певна редукція робиться тільки в предметах гуманітарного циклу, де зниження кількості годин того чи іншого предмета компенсується вивченням дальшого гуманітарного предмета.

У зв'язку зі змінами навчальних планів і введенням нових навчальних програм того чи іншого предмета в школи працівники Інституту щороку складають методичні вказівки, в яких пояснюються не тільки зміни в планах і програмах, але й вводяться у педагогічно-виховний процес здобутки дослідження окремих проблем, передусім забезпечування виховного аспекту навчання посередництвом ґрунтовного вивчення програмного матеріалу.

Досі працівниками Відділу складено майже 50 навчальних планів, понад 130 навчальних програм і майже 120 методичних вказівок до роботи з новими програмами і навчальними посібниками.

Найважливішими з-поміж цих матеріалів були:

Навчальні програми для 9 перехідного класу загальноосвітньої школи (1958 р.),

Навчальні програми для 9—11 класів одинадцятирічних середніх шкіл (1959 р.),

Експериментальні навчальні програми для дванадцятирічної середньої школи (1959 р.),

Навчальні програми для 1—5 класів основної дев'ятирічної школи (1960—1965 рр.),

Навчальні програми для 6—9 класів основної дев'ятирічної школи (1961, 1965 рр.),

Навчальні програми середніх загальноосвітніх шкіл (1961, 1966 рр.),

Навчальні програми постградуального навчання вчителів 1—5 класів ОДШ (1961, 1963 рр.),

Навчальні програми постградуального навчання учителів 6—9 класів ОДШ (1962 р.) і фахових шкіл (1963, 1965 рр.),

Навчальні програми для 1—4 класів гімназій (1970 р.),

Навчальні програми для професійно-технічних шкіл і училищ (1974 р.).

Методичні вказівки до диференціації у 9 кл. ОДШ,

Методичні вказівки до роботи у 1—3 кл. СЗШ за перехідними програмами,

Методичні вказівки до навчання української, словацької і російської мов у 1—3 кл. СЗШ за новими програмами,

Методичні вказівки до навчання у 1—5 кл. ОДШ за новими програмами.

Методичні вказівки до навчання української мови, літературного виховання, словацької і російської мов у 6—9 кл. ОДШ за новими програмами.

Тематичні плани для 1—5 кл. ОДШ,

Тематичні плани для 6—9 кл. ОДШ та інші.

З результатами дослідження навчальних планів і програм, а також навчально-виховного процесу у школах, працівники Відділу щороку виступають на семінарах, інструктажах, засіданнях предметних комісій і методичних об'єднань, використовують їх при координації праці авторських колективів підручників та методичних посібників для учителів і наочних посібників для учнів.

За пройдений період для вчителів основних і середніх шкіл Відділ організував понад 50 семінарів, майже 40 інструктажів, координував працю майже 90 авторських колективів, рецензував понад 60 методичних посібників, педчитань та інших дидактичних праць.

На загдуваних семінарах, інструктажах, конференціях, засіданнях предметних комісій, методичних об'єднань працівники Відділу прочитали понад 130 лекцій, рефератів і корефератів.

Реагувати на актуальні педагогічні проблеми навчально-виховного процесу наших шкіл — одне з дальших завдань, якому працівники Відділу присвячують значну увагу. З тою метою результати дослідження оформляються у окремі студії та журнальні статті, які працівники Відділу публікують у різних збірниках та педагогічних журналах. Маючи на увазі ознайомлення широкої нашої громадськості з найпекучішими проблемами виховання підростаючого покоління, працівники Інституту складають різні реляції, щоб зацікавити проблемами виховання молоді якнайширше коло прихильників нашої соціалістичної школи. І наперекір тому, що у Відділі доходить до частих змін працівників (протягом його існування дійшло до зміни у 12 випадках), публікаційна діяльність працівників є на доброму рівні.

Працівники відділу досі є авторами 17 книжкових видань, 67 студій, 235 методичних статей і понад 80 реляції по радіо.

До найважливіших книжкових видань працівників відділу належать:

Ю. Железник, Ю. Муличак, Хрестоматія з української літератури для 9 кл. ОДШ, СПВ, 1960,

А. Ваташин, Й. Худик, Методичний провідник до підручника словацької мови для 2 класу ОДШ, СПВ, 1962,

М. Білас, Ю. Железник, Гри в дитячому садку, СПВ, 1962,

А. Дуцар і кол., Літературне виховання для 9 класу ОДШ, СПВ, 1964,

А. Дуцар і кол., Російська мова для 9 кл. ОДШ, СПВ, 1965,

Ю. Железник, А. Сердула, А. Дуцар, Тематичні плани з української мови, літературного виховання і російської мови у 6—9 кл., ЦК КСУТ, 1966,

А. Ваташин, До питань комуністичного виховання на уроках словацької мови у 6—9 кл. ОДШ, СПВ, 1966,

Ю. Железник, Комуністичне виховання на уроках української мови у 6—9 кл. ОДШ, СПВ, 1966,

А. Дуцар, Г. Данчик, Виховання на уроках російської мови у 6—9 кл. ОДШ, СПВ, 1966,

Г. Крайняк, А. Сердула, Хрестоматія для 2 класу середніх загальноосвітніх та середніх фахових шкіл, СПВ, 1967.

А. Сердула, Г. Крайняк, Хрестоматія для 3 класу середніх загальноосвітніх та середніх фахових шкіл, СПВ, 1968,

Ю. Железник, А. Кундрат, М. Новак, Українська мова для середніх загальноосвітніх і середніх фахових шкіл, СПВ, 1968,

Ю. Железник, А. Кундрат, М. Новак, Українська мова для гімназій та середніх фахових шкіл, СПВ, 1972,

Ю. Железник, М. Гнат, Функція рідної і словацької мов у системі комуністичного виховання, СПВ, 1973

Ю. Железник, Навчально-виховний процес на уроках мови, СПВ, 1974,

А. Сердула, Методичний посібник до навчання літературного виховання у 6 кл. ОДШ, СПВ, 1974,

Й. Шандала, Методичний посібник до навчання словацької мови у 6 кл. ОДШ, СПВ, 1975.

Із студій, які опублікували працівники Відділу в різних збірниках і книжкових виданнях наводимо:

А. Чума, Ю. Железник, Значення рідної мови у навчанні і вихованні дітей, ЦК КСУТ, 1965.

Ю. Железник, А. Сердула, А. Дуцар, Екзамени на атестат зрілості у середніх школах, СПВ, 1966.

Ю. Железник, Комплект діафільмів для ОДШ, Діафільм, Братіслава, 1971.

М. Гнат, Метод порівняння, «Школа і життя», 1971.

М. Сикора, Моральне виховання на уроках літератури, «Школа і життя», 1971.

Ю. Железник, Розвиток змісту вивчення української мови у загальноосвітніх школах Східної Словаччини, Педагогічний збірник № 3, СПВ 1973.

А. Сердула, Викладання української літератури в школах з українською мовою навчання, Педагогічний збірник № 3, СПВ, 1973.

Ю. Железник, Система творчих робіт у 6—9 класах ОДШ, Методика викладання української мови і літератури, Алфа Братіслава, 1973.

Ю. Железник, Методичні проблеми навчання української мови в школах з вивченням української мови, Методика викладання української мови і літератури, Алфа Братіслава, 1973.

Працівники Інституту опрацювали також певну кількість гасел для загальнодержавного педагогічного словника, який вийшов у Празі 1965 р.

Серед найважливіших завдань, які згідно з Постановою XIV з'їзду КПЧ стоять перед нашою школою, є підвищення ідейно-політичного виховання нашої молоді. Як відомо, антисоціалістичні сили у недавньому минулому наробили багато шкоди не лише в політичному і економічному житті нашої країни, але й у вихованні підростаючого покоління. Тому працівники Інституту в поточному періоді зробили оцінку 46 підручників з гуманітарних предметів для основних і середніх шкіл і випрацювали вказівки як користатись цими посібниками.

Основні документи нашої школи — підручники і посібники для учнів — є дуже важливими засобами виконання виховних завдань нашої школи. Від структури підручника, викладу окремих тем і вибору ілюстраційного матеріалу залежить те, до якої міри школа буде виконувати завдання соціалістичної школи, виховувати учнів у соціалістичному дусі. Наша школа повинна розвивати марксистсько-ленінський світогляд учнів, формувати комуністичне переконання, прищеплювати учням відданість ідеям комунізму, КПЧ і революційним традиціям робітничого класу, любов до народу і соціалістичної Батьківщини в органічній єдності з глибоким інтернаціональним переконанням.

Не менш важливим завданням школи є вести учнів до активної участі в розвитку соціалістичного суспільства, у його будівництві і обороні, виховувати в учнів соціалістичне ставлення до праці, соціалістичного майна, виховувати почуття колективізму та інші риси соціалістичної людини в дусі морального кодексу будівника комунізму.

Цієї важливої мети при вихованні підростаючого покоління зможе наша школа досягти тільки тоді, коли систематично, разом з навчанням буде її виховувати учнів.

У спрямуванні навчально-виховного процесу в наших школах значно

допомогли складені працівниками Відділу посібники про функцію окремих предметів у системі комуністичного виховання, які вийшли друком у Словацькому педагогічному видавництві, відділі української літератури. На підставі дослідження і використання досвіду кращих учителів, працівники склали дальші посібники для навчально-виховного процесу в окремих класах, які вже здано до друку.

Працівники Відділу досліджували також стан навчання рідної і словацької мов у початкових класах. Результати цього дослідження показали, що наші діти легко засвоюють літературну форму рідної мови. Без труднощів засвоюють також словацьку літературну мову, але в обох випадках можна ще багато чого покращати, передусім з методичного боку. Разом з тим дослідження показало, що правильне засвоєння словацької мови в наших селах і містечках, де діти спілкуються на говірці рідної української мови, можливе тільки на базі вивчення рідної мови. Там, де не дотримано цього основного педагогічного принципу, (який так послідовно проводив у життя відомий усьому світові вітчизняний педагог Ян Амос Коменський), відчуваються прогалини не лише у знаннях учнів, але відбивається і на психічному розвитку дітей.

Важливою вимогою навчально-виховного процесу соціалістичної школи є добре перевіряти рівень знань, умінь і навичок а також досягти того, щоб учні були завжди готові застосовувати набуті знання в практичному житті. Одним з прийомів, за допомогою якого можна дуже швидко перевірити засвоєння учнями не тільки одной-двох тем, але всього пройденого матеріалу, є дидактичні тести. Працівниками Відділу і деякими екстерними співпрацівниками було досі складено такі тести з української і словацької мов для п'ятого, шостого, сьомого і дев'ятого класів обидвох типів основної школи.

Белику роль у підвищенні ефективності, активізації навчального процесу ідіграє унаочнення проходжуваного навчального матеріалу. Виходячи з цього, працівники Відділу стали авторами ряду діафільмів, консультантами інших авторів, редакторами супровідних текстів до діафільмів для наших шкіл. Таким чином вперше в історії нашого шкільництва вдалось створити комплект 25 діафільмів, які одержали всі школи обох типів.

У «Резолюції ЦК КПЧ до питань соціалістичного виховання молодого покоління і його підготовки до життя та праці у розвинутому соціалістичному суспільстві» підкреслюється: «Увагу школи треба зосередити на дальше поліпшення навчально-виховної роботи, на формування соціалістичної свідомості учнів і студентів; школа мусить далі поглибити свою виховну функцію, свій соціалістичний характер, зв'язок з трудовою практикою нашого соціалістичного суспільства, удосконалити свій навчально-виховний обсяг відповідно до вимог науково-технічної революції і модернізувати методи навчання та виховання».⁶

Виходячи з цих завдань, Відділ і надалі буде працювати над удосконаленням основних документів школи, досліджувати найефективніші методи навчально-виховного процесу школи, узагальнювати ці дослідження в студіях та окремих публікаціях, виступати з ними на семінарах учителів і допомагати їм у такій важливій і відповідальній справі, як підготовка молодих будівників соціалістичного суспільства — нашої майбутньої зміни.

Юрій Железник, завідуючий відділом ДІП

ЗВІТУВАЦІЯ

ПРЯШІВСЬКИЙ КРАЙОВИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ КАБІНЕТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА КАБІНЕТ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ОСНОВНИХ ДЕВ'ЯТИРІЧНИХ ШКІЛ

Найважливішим завданням Пряшівського крайового педагогічного інституту, подібно як і інших КПП, є від його заснування (1955 р.) підвищення ідейно-політичного та фахово-методичного рівня вчителів шкіл першого і другого циклів. Від того, як розв'язується це завдання, у значній мірі залежить якість і ефективність усієї навчально-виховної роботи в школі.

Якими ж заходами Інституту, зокрема його кабінетів української мови та початкових класів основних дев'ятирічних шкіл, здійснюється це завдання по відношенню до українських шкіл та шкіл з вивченням української мови?

У своїй роботі КПП, зокрема його кабінети української мови (зав'дує: Остап Зелик від 1955—60 рр., Олексій Лазорик від 1960 р.) та початкових класів основних дев'ятирічних шкіл (завідуюча Марія Бохина, від 1966 р.) вживали різні засоби, щоб надати якнайбільше допомоги вчителям української мови та початкових класів ОДШ.

Так, наприклад, вже при переході на українську літературну мову, яка, за науковими даними, є найближчою щодо мовної природи українського населення Східної Словаччини (місцеві українські діалекти тут мають всі важливі лексичні, фонетичні і граматичні ознаки загальнонародної української мови), актуальною виявилась потреба перепідготовки вчителів у зв'язку з їх фаховою невідповідністю до навчання в рідній мові. Курси для перепідготовки організував до 1960 р. під час літніх канікул Кабінет української мови у співпраці з кафедрами української мови на вузах, як і Дослідним інститутом педагогіки в Пряшеві. Вчителі після курсів, згідно з постановою Управління Уповноваженого в справах шкільництва в Братиславі, повинні були складати диференціальні іспити з української мови. Протягом п'яти років диференціальні іспити з української мови складо 522 учителів.

Практика показує, що й курси для вдосконалення знань учителів, які від 1960 р. систематично організує з української мови КПП, впливають на підвищення ефективності й модернізації навчально-виховного процесу позитивно. Учасники курсів у своїх звітах високо оцінюють актуальність запропонованої тематики, фахово-методичний рівень теоретичних і практичних

занять, зокрема під керівництвом радянських педагогів-практиків, з якими наші вчителі використовують можливість обмінятися передовим досвідом і знайомитися з новими формами та методами роботи на уроках рідної мови. Докладніше про курси, що проходили в 1970 р., як і зовсім недавні, див. статті «Курси для вчителів закінчено» (ж. «Дружно вперед» — додаток «Школа і життя», 1969—70, № 12, стор. 3) та Петра Мудрика «Українці знову вдосконалювали свою педагогічну майстерність» (ж. «Дружно вперед» — додаток «Школа і життя», 1974, № 8, стор. 6—7).

На одно-двотижневих курсах учителям надається можливість заслухати лекції (відповідно до навчальних програм) з основних питань мовознавства, літературознавства і методики викладання української мови у школах з українською викладовою мовою, як і в школах з вивченням рідної мови як предмета. Слухачі курсів завжди поглиблювали свої знання з нормативної граматики сучасної української літературної мови, знайомились з новими ефективними формами і методами навчання, позакласною та позашкільною роботою, роботою над художнім читанням і под. Знайомились також із специфічними проблемами, пов'язаними з культурною мовою у словацько-українському чи діалектному середовищах, з проблематикою паралельного навчання трьох слов'янських мов, з розвитком української літератури в Чехословаччині та окремими її представниками, мовними та літературними словацько-українськими контактами. Лекції на курсах читали, крім завідуючих кабінетами, фахівці і методисти, головним чином пражських вузів та ДІП, а від 1968 року, згідно з культурною угодою між ЧССР та СРСР, щороку приїжджали також кращі педагогічні практики з Радянського Союзу.

Немала роль у вдосконаленні знань і підвищенні педагогічної майстерності вчителів належить семінарам — окружним і крайовим. Семінари з української мови, подібно як і з інших предметів, проводяться звичайно два рази в рік: для професорів середніх фахових шкіл і гімназій, методистів окружних педагогічних осередків (ОПО) для 6—9 класів ОДШ і методистів ОПО для початкових класів; секцій з української мови ОДШ з українською мовою як предметом та українською викладовою мовою: окружні семінари для всіх учителів української мови та початкових класів (забезпечують ОПО, а методисти КПІ на цих семінарах читають лекції). Тематика семінарів спрямовується на ознайомлення вчителів з актуальними виховними питаннями, що впливають з постанов і рішень передусім липневих Пленумів ЦК КПЧ та ЦК КПС (1973 р.), теоретично-методичними питаннями для підвищення ефективності виховно-навчального процесу уроків української мови та початкових класів ОДШ. Учителі округів (Бардів, Гуменне, Воронів, Прашів, Свидник, Стара Любовня) на семінарах мали можливість докладніше познайомитися з питаннями словацько-українських мовних контактів, явищами інтерференції, методикою навчання української мови в діалектному середовищі, проблематикою паралельного навчання трьох слов'янських мов у ОДШ, методикою проведення уроків розвитку мови (стиль), проблемами ефективності і модернізації навчального процесу. Вчителі середніх шкіл і гімназій заслухали на семінарах цінні лекції з області синтаксису складного речення, стилістики, культури мови, олітературювання й відтворювання діалектної лексики, радянської і міс-

цевої української літератури, виховання учнів у дусі наукового світогляду, соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму тощо.

Семінари для вчителів початкових класів були спрямовані до характеристики процесу навчання, методики навчання словацької, української мов, краєзнавства, збагачування лексики, проблем комуністичного виховання і т. п.

Лекції на семінарах читали завідувачі кабінетами та працівники ДІП у Пряшеві. До роботи на семінарах шкіл другого циклу було залучено й членів кафедр української мови обох факультетів Університету ім. ПЙШ в Пряшеві, з якими кабінети тісно співпрацюють.

Завідувачі кабінетами два рази в тиждень відвідують школи, знайомляться з їхньою роботою, проводять аналіз уроків і надають практичної допомоги вчителям та керівникам. Згідно з планом інспекцій центрального інспектора МШ ССР в Братітславі та Відділу шкільництва Східнославацького КНК в Кошицях, обидва кабінети проводять інспекції в школах першого і другого циклів. Беруть також участь на засіданнях предметних комісій, методичних об'єднань та засідань педагогічних рад, де в той самий спосіб розглядаються проблеми пов'язані з реалізацією навчальних програм у специфічних умовах навчання.

На допомогу вчителям спрямована і публікаційна діяльність кабінетів. Кабінети української мови та початкових класів ОДШ формою методичних листів, укладанням підручників і посібників, рецензіями, статтями в місцевій пресі і розвідками в наукових збірниках заповнюють прогалину, яка відчувається в нестачі фахово-методичної літератури, наочного приладдя, посібників та підручників для шкіл з вивченням української мови як предмета та шкіл з українською викладовою мовою. Для ілюстрації наведемо хоча б такі методичні листи, як «Виховне використання програмного матеріалу в 4, 6, 7 класах» (О. Зелік), «Поурочні плани з української мови для 6—9 класів ОДШ з вивчення української мови», «Граматико-стилістичні вправи на уроках української мови», «Робота предметних комісій з української мови», «Використання регіонального матеріалу на уроках української мови», «Шануй і знай рідну мову», «Ефективність і модернізація навчального процесу на уроках української мови», «Антифашистська боротьба чехословацького народу та її відображення в українській літературі» (до 30-річчя визволення Чехословаччини Радянською Армією) (О. Лазорик), «Про деякі актуальні завдання у виховно-навчальному процесі початкових класів», «Українсько-словацький тематичний словник», «Самостійні праця на уроках краєзнавства» (М. Бохина). Наводимо також підручники і посібники: «Українська мова для 3 класу ОДШ з викладовою мовою українською» (співавтор О. Лазорик), «Словацька мова для четвертого класу ОДШ з викладовою мовою українською» (М. Бохина), «Наше слово», підручник української мови для 6—9 кл. ОДШ з вивченням української мови як предмета. (О. Лазорик), «Збірник вправ з української мови для 8—9 кл. ОДШ» (О. Лазорик). Сюди належать і переклади «Німецької мови для 7—9 кл. ОДШ» (О. Зелік), «Громадянського виховання в основній дев'ятирічній школі», (О. Лазорик) як і твори художньої літератури (І. Франко «Лис Микита») — підготував до друку в визначенням наголосів О. З'єлик, — діафільм «Пилипко» (склав О. Лазорик); статті для додатку до ж. «ДВ» «Школа і життя»: «Вчитель і учень», «Кілька думок

про вчителя», «Цілеспрямовано керувати», «Культурна поведінка – мета виховання», «Розвиток мислення – важливий фактор навчання», «Гра та її значення», «Більше уваги моральному вихованню дівчат» та ін. (автор М. Бохина), «Із спостережень над назвами сіл» (10 статей, співавтор О. Лазорик) та ін. Сюди належать також статті в наукових збірниках: М. Дуйчак, О. Лазорик – «До питання складних назв населених пунктів» (Записки наукового товариства, Пряшів, 1972, № 1 стор. 81–89), «До питання складних назв населених пунктів лексикосинтаксичного типу» (ЗНТ, № 3), «До питань топоніміки» (Педагогічний збірник, СПВ Пряшів, 1973, стор. 248–263), «Із спостережень над топонімами з повноголоссям» (НЗ МУК у Свиднику, № 7 (співавтор О. Лазорик)).

Крім того, завідувачі кабінетами працюють рецензентами підручників і методичної літератури, яка видається Словацьким видавництвом педагогічної літератури, відділом української літератури в Пряшеві. Вони складають теж дидактичні тести, що виходять для поодиноких класів ОДШ О. Лазорик є автором «Дидактичних тестів з української мови для 6-го класу ОДШ» (форми А, 1 та А, 2), М. Бохина – для 5 і 9 кл. зі словацької мови.

Обидва кабінети тісно співпрацюють з ДІП, СПВ, КСУТ, кафедрами української мови пряшівських вузів, зокрема при складанні концепції українських шкіл та вирішуванні важливих питань методики і змісту навчальних програм.

О. Лазорик, завідувачий кабінетом укр. м. КПІ

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- А. Б. (Олександр Барна) 103
Адеркас Е. Б. 261—262, 264, 270—271
Адеркас Е. Д. 261, 271
Адрікаїн Т. 312
А. К. 29
Александров А. В. 126
Алексеев Г. 38, 45
Александров Д. 128
Аметистов М. 146
Андерс З, 74
Андрейцо Павло 147
Андрієвський І. А. 269
Андрущенко С. М. 261
Анікушін Ф. Г. 51
Анталовський С. В. 126
Анталовський Степан 105, 126
Анталоцій П. 381
Антонік Міклош 484
А. О. 106, 126
Араловец Н. 127
Архангельський П. А. 269
- Бабей Михайло
Бабей Петро 32, 35, 36
Бабидорич М. 38, 45
Баволяр В. 142
Базилевич Й. 338, 348
Байцура Іван 116, 124, 128
Байцура В. 148
Байцура Тамара 207
Балецький А. А. 517
Балог Ірма 360, 371
Балудянський М. 207
Балюта Іван Кононович (Ягунов) 36
Баноці Ференц 380
Баранов П. 263
Баранов В. К. 51
Баранніков О. 223
Барташевич В. Г. 323
Барновський М. 138
Барток 377
- Барток Б. 377
Барток Ян 138
Бартомій Ю. 396, 404
Басараб В. С. 323 3
Баскін М. 104, 125, 348
Батюк П. 146
Бачинський 341, 348, 380
Бачинський Є. 345
Бачковський Іван 146
Бачинський Микола 347
Бачковський Іван 146
Башка Алоїз 188
Беднарик Рудольф 471
Безбородько 251, 254, 252, 259, 260, 264,
270, 271, 272
Беліков Н. М. 55
Белоусов 262
Белоусов Н. М. 260—262, 271
Бенада Людовіт 32
Бенеш Е. 29, 97
Бережний М. 156
Беринда Памва 234
Берін В. 202
Бернштейн Л. Е. 45
Бескид Г. 345
Бескид Іван 277, 459
Бескид Микола 277, 307, 369, 370
Бідерман 212, 346
Бідерман Г. 345, 382
Бідерман Герман Ігнатій 348
Бідерман І. 373
Білевич М. В. 261
Білей 56, 147
Білас 607
Білодід І. К. 318
Біляк Василь 138, 139
Білянин М. 140
Блага 196
Бобак Ірина 148
Благо Рудольф 11
Блиха М. 146

- Бобак Мілан 95, 312
 Бобриницький 37
 Бобульський П. 483
 Богун 56
 Богунь 37
 Боднар Віктор 147
 Боднар І. 147
 Болек Антін 328
 Болсуновський К. В. 554
 Бондарьов А. Л. 51
 Бонкало О. 236—238
 Бонько Михайло 31
 Бордуляк Т. Г. 330
 Борек Г. 515, 518
 Борисог С. Г. 55
 Боржковський 106, 126
 Борканск 106, 126
 Борковцїй 487
 Боровський 37
 Боровський В. 32
 Боролич Юрко 108, 116, 124, 125, 129,
 144, 591
 Боронкай С. 162
 Борош П. 32
 Боорш Павел 32, 34, 156
 Борош Ян 145, 156
 Борщев 53
 Ботан Р. 321, 325
 Бохина Марія 611, 613—614
 Боцко Михал 484
 Бочко 151
 Брежнев Л. І. 34
 Бринда Іван 147
 Брокгауз 272
 Бродїй 197—198
 Брокх О. 373
 Брех О. 210, 214—215
 Брюкнер 556—557
 Будилович А. С. 211—212
 Буковський Іван 125
 Буковський І. С. 103, 125—126
 Буланов Микола 159
 Булик Т. 484
 Булішак Іван 125
 Бунганич П. 124, 311—312, 314—315
 Бунганич Петро 105, 111, 143, 318, 318,
 320, 324, 332
 Бушев П. Г. 554
 Бушев С. М. 51
 Ваврик Василь 108
 Вавринчик Іван 161
 Вагнер Іван 43
 Вайда В. 142
 Вакаров Дмитро 107
 Валентиньї Шаму 369—370
 Валиска Юрай 562
 Вало 196
 Вало Й. 196
 Валянський 139
 Ванат Іван 20, 139
 Ванчура Ладїслав 143
 Ванько Ю. 312, 315—316, 318, 320
 Варченко І. О. 245
 Вар'ян 568, 570—571
 Василевський Л. Д. 53
 Василев А. Ф. 72
 Васина Є. А. 320
 Варченко І. О. 245
 Ваташин А. 607
 Ватутїн П. В. 59
 Вацлавик А. 471
 Вацлавський 327
 Ващенко В. С. 245
 Ваянський 327
 Вебр Л. 201, 222
 Веденїн А. Я. 54, 155
 Величко 139
 Венелїн-Гуца 207
 Венелїн Ю. 338
 Вереш А. 358
 Верховинка Таня (Іван Керча) 107
 Верховинська Ольга 147
 Верхратський І. 209, 332, 373, 481—482,
 484, 487, 497, 499, 501—506
 Ветров І. Д. 146, 165
 Видра І. 471
 Винник 554—556
 Винник В. О. 529, 554
 Виноградов І. 147
 Виравець В. 139
 Виродов І. 61
 Вир Юрїй 103, 125
 Вир Юрїй (Євген Недзельський) 107
 Вислоцький І. 339
 Висоцький Г. 263
 Вистинецький М. 127
 Вишньовський М. 36
 Вік Бела 369—370

Віль О. 240
 Віра Петро 483
 Вітте І. О. 267
 Віщо Федір 147
 Владимир Ервін 147
 Владимиров В. 127
 -В. К- (= Копчак В.) 147, 168
 -ВК- (= Копчак В.)
 Вовк Ю. 471, 567
 Волк 37
 Волк Володимир 36, 37
 Волкенштейн С. С. 51
 Волков А. Р. 331
 Волос Ник. 147
 Волошин А. 227
 Волошин Августин 381
 Волошин Ярослав 139, 150
 Волошиневич 187
 Волощук Ілля 101–102, 111, 125–126,
 160, 106
 Волощук І. 124
 Волькер Їржі 107
 Вольгер 261
 Воробель Іван, дяк суковський 341
 Воронько Платон 147
 В. П-кий 106
 Врабель М. 358
 Врана 57

 Габушта Ю. 485
 Гавелка Я. 592
 Гаврилюк Олександр 328
 Гаджега М. 201
 Гай А. 144, 166
 Гайдай М. М. 323
 Гайний В. 148
 Галай М. 575
 Галайда Ілля 148
 Галайда Микола 139
 Галас К. Й. 237, 318
 Галушка Л. 148, 155
 Гамар-Попик І. 485, 489
 Ганудель З. 312, 314–316, 318, 320
 Гапак Ст. 573–574, 591
 Гапак Степан 591, 164, 166
 Гарайла Іван 124
 Гарван П. 140, 167
 Гастилевич А. І. 54, 42
 Гашик Ш. 31

 Гауптман 220
 Гвізд М. 567–568, 570, 573
 Гвозда Микола 148
 Гейне 220
 Гейнлет 265, 267
 Геллії 284
 Гелц Карл 236
 Гельвецій 261
 Гемері Янош 369–370
 Герасимов Г. 128
 Герета І, 323
 Герка Й. 141, 168
 Герман 356–357
 Герман Антал 356–357
 Геровський Г. 214, 243
 Геровський Георгій 104
 Гертел Л. 556
 Гижа Орест 323
 Гипманова М. 197
 Гиряк Микола 148, 164, 168
 Гиряк Михайло 148, 312, 314, 316–317,
 321–322, 481, 483, 497, 500, 504
 Гібала Ф. 142, 166, 168
 Гіго 220
 Гілевич А. 554
 Гірка Федір 501
 Гіровський І. 401
 Гітлер 28, 39
 Главач Й. 31
 Главач Й. 31
 Гладков В. Ф. 139, 168
 Глівка Іван 158
 Глінка А. 191, 196
 Глінка Микола 467
 Глогинець М. 149
 Гмнтержо В. 591
 Гнат М. 607–608
 Гнатюк Володимир Михайлович 207–212,
 245, 319, 323, 371–374, 376, 380–382,
 481–484, 491, 497–499, 504, 518
 Гоголь 271
 Гойдич Мефодій 370
 Гойдич Павло 97
 Гойтик Іван 149
 Голенда Й. 139, 168
 Голіан 35
 Головацький 362
 Головацький І. 339
 Головацький Іван 339

- Головацький Я. 339—340, 347, 373, 379, 382
 Головацький Я. Ф. 329, 379
 Голод Андрій 148, 168
 Гомічков М. 346
 Гомічков О. (Туран, Руский путник Северной Угорщины) 339
 Гонда Й. 148, 168
 Гончар О. 148, 168, 325
 Горбовський О. 555
 Гордеев Д. В. 54
 Горжковський В. 216
 Горкава А. 312
 Горкович Василь 148, 168
 Горнфельд А. Г. 246
 Горохович Йосиф 153, 168
 Городовський Володимир 103—104, 125
 Горький Максим 103, 125, 312, 318
 Гостиняк Ст. 327, 564, 567—568, 570
 Готвальд Клемент 11, 28—30, 38, 45, 98, 113, 121, 139, 152, 157, 168, 185, 200—202
 Гошовський В. 339
 Грабовський Й. 555
 Грамотей Петро 108
 Граціанський Л. М. 554
 Гренджа-Донський Василь 148, 168, 228, 328
 Гречко А. А. 42, 50, 61—62, 74, 144, 159, 168
 Гриб О. 484
 Гриб Петро 487, 501
 Грибоєдов О. С. 261, 264
 Гривна Семен 153, 168
 Гривнак Самуел 164, 168
 Гритор'єв В. К. 53
 Грилев А. 61
 Гримич В. Г. 323
 Грицак Є. 246
 Гриць Іван 103
 Гриць Ю. 162, 168
 Гриць-Дуда Іван 149, 169
 Грінченко 557
 Грінченко Б. 245, 517, 555
 Грофік І. 151, 169
 Гроцький Петро, 149, 169
 Грубовчак Й. 139
 Грубоньова Гелена 36
 Грубоньова Є. 189
 Грядилевський Ів. 215
 Гряч Н. О. 156
 Губанець Михайло 410
 Гудак І. 140, 169
 Гудак М. 149, 169
 Гудзей Ю. 145, 169
 Гула Василь 501
 Гула Марія 501
 Гула П. 149, 169
 Гульман Карол 149, 169
 Гуменник Я. 148, 169
 Гумецька Л. Л. 242
 Гунфалві Пал 357—358
 Гурбай Й. М. 30
 Гусак Г. 35, 41, 13, 45
 Гуца-Венелін 103
 Гуць М. В. 323
 Даль В. 234
 Далюге 104
 Данек 37
 Данечко І. 150, 160
 Данилевський О. 263
 Данко Михайло 139, 149, 169
 Данчик Г. 607
 Даньо Й. 492
 Дарянин Юрко 493
 Дацко Ю. 164, 168
 Дашкевич Я. Р. 338
 Дворжак 196
 Де-Волап 362, 382
 Де-Волап Г. А. 348
 Деже Л. 511
 Дей О. І. 318, 322
 Дейч С. 348
 Дементєв А. А. 517
 Демін О. І.
 Дем'ян Олена 321
 Денис В. 341
 Дешко А. 382
 Джуган А. 320, 331, 333
 Джуган Ф. 148, 168
 Джуган Омелян 103, 125
 Дзендзелівський Й. О. 207, 244, 247, 318, 380, 382, 554, 558—559
 Димун 195
 Димун Павло 195
 Дитрих 267
 Диць М. 144, 166

- Діпо Жак 159,9 168
 Діянич Василь 107
 Добе І. 339
 Добош А. 166, 168
 Добош В. 1, 318
 Добровський О. 157, 168
 Добрунов З. Г. 71
 Добрянський 104
 Добрянський Віктор 339
 Добрянський А. І. 99, 591
 Довгович Василь 338
 Довгун Федір 408
 Долгош І. І. 321
 Долман Євмен 150, 168
 Доманіцький В. 247
 Дорохови 127
 Дорошев І. 128
 Дорошев І. А. 127
 Дорошкевич Л. 554
 Драгоманов 224
 Драгоманов М. 224, 373
 Дрда Ян 150, 168
 Дребущак Іван 38
 Дреслер 37
 Дрібняк Андрій 106—107
 Дробняк М. 140, 168
 Дрогобецький 354, 360
 Дрогобецький Ю. 354, 357, 359—361, 381
 Дряхлов І. Д. 156, 168
 Дубай М. 140, 164, 168, 573, 591
 Дубай Орест 103, 166, 168
 Дугань А. 161, 168
 Дуда 125
 Дуда Василь 414
 Дудаш А. 196—197, 201
 Дудик П. 331
 Дудинський С. 360
 Дудко Валентина 103, 125
 Дудрович І. І. 269
 Дуйчак М. 509, 614
 Дулгазі Параскев'я 277
 Дулеба В. 161, 168
 Дулишкович І. 338, 345
 Дупканіч М. 103
 Дупканіч Михайло 103
 Дура Михайло 150, 168
 Дуркот Г. 484—485
 Дурчанський Юліус 187
 Дурчинський 201
 Дутко М. 491
 Дутко Микола 433
 Дутко Михайло 150, 168
 Дуфала Йосиф 459
 Духнович 127, 277, 279, 329, 349
 Духнович О. 279, 331—332, 339, 344, 589, 591—592
 Духнович О. В. 279, 316—317, 319, 329—330, 332, 340—341, 379
 Духнович Олександр 277, 316, 319, 329—330
 Дуцар А. 607, 608
 Еган 351
 Ейнер Ф. І. 271
 Енгельс 487 7
 Енгельс Ф. 531, 555
 Енгельс Фрідріх 328
 Ердейі 342—344
 Ердейі Я. 344
 Ердейі Янош 342, 379
 Ерембург Ілля 52, 328
 Ефрон 272
 Єгоров 132, 168
 Єдніак Андрій 142, 168
 Єкатерина II 253
 Єлевферій 126
 Ємелянов О. Г. 36, 147, 168
 Єременко А. І. 41
 Єрофеев І. Н. 554
 Єх І. 156, 168
 Жак Іван 150, 168, 502
 Жаткович Ю. 361, 372, 381, 383
 Жаткович Юрій 181
 Жебрацький Гейза 369—370
 Железник Ю. 607—608, 610
 Желеховський Є. 557
 Железняк М. 571
 Жидек Є. Є. 150, 168
 Жидек Р. 154, 168
 Жидовський Іван 35, 104
 Жиловський Петро 35, 195
 Жилко Ф. Т.
 Житецький Й. 213, 243
 Жірош 72
 Журавльов Є. П. 54
 Журєга А. 372

- Заборський Йонаш 19
 Завалидрига А. М. 492
 Зап'язон Є. Є. 150, 168
 Заградний Франтішек 151, 168
 Закруга Михайло (Андрій Дрібняк) 107
 Звара Іван 150, 168
 Звер'єв В. М. 270
 Запотоцький Антонін 142, 168
 Зарудний М. 330
 Затурецький А. 234
 Зелик О. 613
 Земанчик Іван 207
 Зінгер Ф. І. 261—262
 Злоцький 345, 355—357
 Злоцький Т. 345, 355, 358, 381—382
 Злоцький Теодосій 345, 354
 Зозуляк В. 142, 146, 150, 168, 316, 326, 591
 Золотар І. 37
 Зола 220
 Золя 220
 Зуберець 37
 Зубівський Федір 150, 168
 Зубков С. Д. 318
- І. А. 104, 126
 І. Б. 103—104
 І. І. 106
 І. М. 103, 125
 І. С. 57
- І. Б. 125
 І. В. 188, 194
 Іванчов Борис 151, 169
 Іванчов Федір 151, 154, 155, 169, 108, 127
 Іванчов Ф. 108, 124—125, 591
 Іван (К. Балюта) 36
 Івасюк М. Г. 323
 Івасюта І. К. 200, 202
 Ігнатівський А. 158, 168
 Іеропес Х. Н. 260
 Із'юмов О. 220
 Ільїкчан Й. Т. 36
 Ілько П. 490
 Ілько Петро 322, 489
 -ім- 165, 168
 І. Р. 150, 168
 Ісаєвич Я. 557
- Й. Д. 210, 213, 215, 2177—219, 226, 228—229, 238, 240
 Іванович І. 381
 Покаїї 358
 Йокаїї Мор 357, 360
 Й. М. (Мулик Йосиф) 168
 Йосиф II 253
 Йофанов Д. 251
- Кабашніков К. П. 323
 Калал 555—558
 Каланін Юрай 493
 Калина Андрій 323
 Калина Петро 152, 168
 Камінський Геца 366
 Канівець В. 323
 Кап'шовський Василь 143, 168
 Кап'шовський Павло 35
 Каплан А. 155, 168
 Карабелеш А. В. 103, 107, 109, 125
 Карабелеш Андрій 108, 152, 168
 Караман В. 195
 Караман Василь 35
 Карасев 39
 Карасев-Степанов В. А. 38, 139, 152, 168
 Карел Василь 151, 168
 Карл IV 126
 Карнев Є. 264
 Карський Ю. Ф. 239
 Касаткін М. 45
 Качій Юрій 152, 168, 381
 Качуряк М. 140, 168
 Кауфман І. І. 554
 Качмар Іван 445
 Квапіл О. 61
 Квітинський А. 152, 168
 Квітинський В. А. 38
 Квітинський Вячеслав 45, 139, 145, 152, 160, 162
 -кий 126
 Київський Юрій 152, 168
 Кимак А. 321, 485, 493
 Кимак В. 355
 Кимак І. 147, 168
 Киндя Іван 152, 44
 Кирилюк Є. П. 318
 Кириченко Л. 149
 Кич І. 485
 Кияшко Григорій 152, 168

Ківченко А. 29
Кішфалуді 342, 368, 369, 371, 378, 380, 383
Клементис 327
Кліш Ю. 360
Клоков Всеволод 143, 168
Кнап М. 140, 169
Кобан Іван 422
Кобеляцький І. 263
Кобилянський Б. 243
Кобилянський Ю. 234, 328
Коваленко А. Д. 152
Ковальцов Григорій 156, 168
Ковальчик Степан 104, 125
Ковач Андрій 143, 27, 124, 145, 153, 168
Ковач Агнеш 342
Ковач М. 195
Кожлінова А. 4771
Козак І. 141, 168
Козлов 140, 168
Кокін 38
Кокін В. П. 56
Кокули Андрій 154, 168
Колар 319
Колобанов 163, 168
Кольцов Григорій
Коломієць Тетяна 38
Колочавський Петро 215
Кома Й. 471
Коман Василь 359
Команицький П. Ф. 124
Команицький Петро 106, 11, 126
Коменський Ян Амос 316, 609
Кондира П. А. 57, 71
Кондира Павел 57
Конев І С. 40—41, 50—51, 56—59, 61—62
Кононіхін Н. 143, 168
Копецький Вацлав 143, 168
Копчак В. І. 152, 168
Кордош П. 154, 168
Корж Богдана 137, 312, 314, 316, 323
Коробець В. 485
Коровицький І. 246
Короленко Іван 159, 168
Костик А. 163, 168
Костольний Л. 143, 168
Костамарів 224
Костомаров 224
Костюк Ю. Ю. 591
Косцельник Юрко 160, 168
Котай 12
Котик 12
Коцак ААрсеній 592
Коцюбинський М. 317, 328
Кочемба Василь 154, 168
Кочиш Ю. 151, 168
Кошуг 3776
Кошут В. 149, 168
Кошут Лайош 353, 372
Крапець М. 244
Кравчак С. А. 104, 125
Кравченко В. Г. 55
Країняк Г. 607
Крालицький А. 341, 343, 345, 347, 592
Краль Олена 430
Краль Ф. 159, 168
Краль Ян 148, 168
Крамарж 189—191, 197
Красін Ф. 271
Красін К. (Йосиф Галас) 107
Краснов І. 61, 74
Кратюк Р. 105, 168
Крейдеман Ф. І. 270
Кремпа Іван 106
Кремпа Ю. 591
Кресила Ю. 166, 168
Кресила С. 485
Кримський А. 215—216, 244
Кримський А. Є. 245
Кришко Йосиф 160, 168, 169
Кричко І. 138, 169
Крог Мирослав 154, 169
Крот Мирослав 154, 169
Кроляк Андрій 463
Крофта 29
Крузенштерн Н. Ф. 271
Круль М. 153, 169
Крупська Н. К. 603
Круть Й. З. 323
Ксеняк І. 162, 169
Кудерява 312
Кудзей Ілько 36
Кудзей І. 160, 168
Кудзей Михайло 37, 142—143, 154, 160
Кузеля З. 234
Кузьма 157, 169
Кузьма Марія 487, 501
Кузьмин Г. 74

- Кукольник В. Г. 263
 Кукольники 103, 125
 Кукореллє 36
 Кукореллі Л. 1145, 156
 Кукореллі Людовіт 12, 36
 Кулжинський І. Г. 266
 Кулондр 29
 Кундрат А. 312, 314—315, 318, 323, 607
 Кундрат Ю. 312, 314, 316, 318, 323—324, 331—332
 Кунцьо Степан 146, 169
 Курляндцев Н. Д. 269
 Куртий М. 140, 169
 Куртяк 197
 Куруц М. 141, 169
 Куруц П. 141, 169
 Куруц Ф. 153, 169
 Куруц Ф. 153, 169
 Кусько А. 143, 154
 Кучерявий Андрій 143, 169
 Кушельєв-Безбородько А. Г. 265
 К. Ш. 106, 126
- Лаборський М. (Яцкович Іван) 341
 Лаборц 367
 Лавровський П. А. 251—252, 270
 Ладжиць Володимир 154, 169
 Ладжинський О. 491
 Лазар Ервін 25, 47, 64, 76, 94, 130, 175, 205, 309, 315, 380, 386, 508, 528
 Лазорик О. 509, 613, 614
 Лазорик Олексій 611
 Лазорик Ф. 316, 327, 591
 Лазорик Федір 106, 115—116, 144, 154, 169, 325—326, 328
 Лайцен Е. 243
 Лаката В. 567—568, 570, 573—574
 Лакиза М. П. 318
 Лангер К. 471
 Ландражин І. Я. 261—263, 271
 Латоричанин І. 106
 Латоричанин І. І. 105, 126
 Латоричанин І. І. (І. Ковач) 104
 Латта Василь 591
 Латта В. П. 319, 509, 511, 512, 517
 Латта І. 485
 Ле Іван 328
 Левицькі 215
 Левицький М. 217, 230—231, 380, 499
- Легоцький 343—344
 Легоцький Іван 488
 Легоцький М. 342—344, 353, 355, 368, 372, 380, 383
 Легоцький Тивадар 379
 Лежак Володимир (Борин В.) 196
 Лексер М. 555
 Лелекач Ніколай 124
 Ленарт Йозеф 146, 169
 Ленін 30, 488
 Ленін В. І. 90, 112, 324—326, 603
 Леонідов Олег 128
 Лепка М. М. 268—269, 273
 Лехнін І. В. 557
 Лешканин 143, 169
 Лисик Василь 104, 125
 Лихвар Михайло 35
 Лівен К. А. 261—262
 Лінтур 151
 Лінтур П. В. 323
 Лісовий М. П. 318
 Ліхвар М. 143, 169
 Лішка І. 212
 Лодій П. 254
 Лодій Петро 207
 Локата Іван 193
 Локс 284
 Ломоносов 256, 318
 Лондон Джек 328
 Лопата Іван 188
 Лоранд Егвеш 318
 Лубе 220
 Лукацко Степан 147, 169
 Лукач М. 338, 484
 Лучко Марія 188
 Лучкай М. 332
 Любе 220
 Любич-Романович В. 263
 Ляшко Юрій 151
- Маар 12
 Магура Петро 425
 Мазур С. 511
 Майтан М. 511—512, 514
 Маковецький С. 236
 Маласта М. 483
 Малатяк Микола 491, 501
 Малиновський Л. 481—482, 497

Малиновський Р. Я. 41, 50
Малипетр 194
Малишко Андрій 328
Мальчак Михайло 419
Манзіан П. 240
Марек Їржі 155, 169
Марія 158—159
Марина С. 360
Марко Параска 188
Маркович Павло 570, 573—574
Маркс 487
Мартинов 38
Мартос П. 363
Марчак Й. 160, 169
Масенко Терень 155, 169
Масарик Т. Г. 29
Масарик Томаш 163
Масиця Андрій 493, 495
Масиця Іван 115—116
Масляников 263—264
Матис 493
Матросов 56
Матула В. 379
Матусевич Й. Й. 69
Матяш 489, 495
Матяш А. 149, 169 9
Матяшовська Юстина 155, 169
Махек В. 555—559
Маяковський В. 325—326
М. Б. 100—101
М. Г. (Гирик Михайло) 155, 169, 482
(мг) (Гирик Микола) 165, 169
Медведь М. 148—149, 153—154, 157, 169
Мейсарош Цезар 348
Мельник І. 155, 161, 169
Мельник М. 235—236
Мельник О. 323
Менеші 12
Месарош К. 348
Мечніков 312
Мешша В. 144, 169
Мигалик Войтех 155, 169
Мигал'й-Настин 360
Мигалич М. (Орел Татранський) 339
Микита Іван 144, 156, 169
Микита П. 157, 169
Миклош Йозеф 155
Микита А. 195
Микитась Василь 124
Микитась В. Л. 316, 318, 322, 341, 379
Миллий Д. 164, 166, 169
Миллий Д. Я. 103
Миндош Іван 144, 169
Миронов Д. 36
Мисливець 572
Митканич Микола 151, 169
Митрак 557
Митрак О. 343, 345, 359, 491, 504, 556
Михайлівна Марія 155, 169
Михалів Корній 144
Михальчук 215
Михальчук К. 215—216, 244
Михневич І. 267, 272—273
Михня Кристина 483
Мицай Іван 155
Міклош Йозеф
Мілер 220
Мінарочич Мартін 36—37
Міртов О. 223
Млей В. 157, 169, 106, 108
Млинарочич Ю. 142, 154, 169
Могорита 38
Можарович М. 191
Мойсеев К. А. 261
Мокань А. А. 237
Молчан Й. 160, 169
Молчан М. 341
Мольнар С. 152, 163, 169
Монтескьє 261
Мораванський Ян 144, 169
Моравець Я. 324
Морковця І. 191, 201
Морозов В. П. 61
Морохович Василь 155, 169
Москаленко 41
Москаленко К. С. 40, 51, 55, 59, 61—62,
66, 78
Москвич Юрій 591
Мосоряк 36, 37
Мосоряк Йосиф 36, 156, 169
Мошинський К. 471
Мрушкович Ст. 564
Мрушкович Штефан 572
Мудрик Петро 320, 323, 612
Мулик Йосиф 156, 165, 169
Муличак Ю. 607

- Мурзакевич П. П. 267, 269, 272–273
 Мусянович С. 339
 Мушка Ю. 166, 169 9
 М. Ш. 106, 126
 М. Ш. (Михайло Шафранко) 106
 М'яртан Ян 471, 572
- Пагнлібада Микола 156, 169
 Палепка Ян 82, 152, 154, 159, 162, 165
 Паливайко 264
 Паулко В. Г. 322
 Паумов 166, 169
 Пебиляк 57
 Певницька Ірина 330–331, 592
 Певницький К. 381
 Певський Олександр 156, 45
 Педзельовкій Євген 381, 103
 Недільський С. 557
 Недо Павол 323
 Нейман С. К. 329, 331
 Некрасов 226, 229
 Нелипович Н. 217
 Немеш М. 321, 358, 382
 Нікитин С. А. 379
 Николь 142, 266–267
 Нідерле Л. 211, 239, 240, 243, 248, 471
 Ніковський А. 211, 39, 240, 243, 248, 471
 Ніковський А. 220
 Новак Антон'н 188
 Новак М. 312, 322, 607
 Новіков П. І. 254
 Новотна Вероніка (Капішинська) 108
 Нодь М. 339, 379
 Носак-Незабудов Б. 329
 Нудьга Г. А. 343–344, 359, 377, 380–381, 383
 Няхай А. 35, 143, 154, 169
- Образцов В.
 Огоновський О. 213, 243, 557
 О. Д. 103
 О. Д. (Орест Дубай) 103
 Олар Антоній 153, 169
 Олейник Ф. І. 51
 Олесь О. 325
 Ольбрахт Іван 143, 169, 325, 332
 Омелянов О. Г.
 Опатри В. 58
 Оплетал Ян 100
- О. Р. 344, 347–348, 351, 354–355, 358, 364, 366–380, 383
 Орлаї 207, 252, 256–257, 263–265, 267, 771–772
 Орлаї І. С. 207, 251–270, 272
 Орлаї Іван Семенович 207
 Орсаг–Гвездослав Павол 207
 Ортутайі О. 357, 379, 381
 Ортутайі Д. 342, 380
 Ортутані Дюла 342
 Основін Дмитро М. 37, 148, 169
 Осога Ян 32
 Остапчук А. 572
 Остапчук Тарас 107
 -от- (Товт О.) 156, 169
 Отцеленець Іван 108
 Ощепков Віктор 37
 Ощепков 108
- Павлик Степан 144, 169
 Павлович О. 328, 339, 341, 345, 383, 541
 Павлович Олександр 107
 Павловський О. 333
 Павук Василь 488
 Пажур Степан 145, 156, 169
 Пазмань 376
 Пал Ян 157, 169
 Паленгрін 16
 Панкович Стефан 95
 Панч Петро 328
 Панькевич Іван 244
 Панькевич І. 212, 214–215, 228, 231, 243, 247, 481, 483–484, 491, 493, 497, 499, 501–502, 504, 506, 509, 517, 573
 Панько С. 330–331
 Парада П. 162, 169
 Параска М. 318
 Пастрнек 208, 213
 Пастрнек Ф. 208–209, 240, 243
 Пачепа Ваньо 483
 Пачовський М. 223
 Пашко Андрій 157
 П. Г. (Гапак павел) 157, 169
 Пеан 240
 Перевужняк Т. 162
 Перечинський 38
 Перечинський Михайло 38
 Пермінов І. П. 37
 Першвський А. 252

Цестременко А. 318
Петефі Шандор 12
Петніков Г. 322
Петрашович Й. 319
Петров І. К. 40, 54
Петров Ф. П. 557 7
Петровський В. Г. 51
Петрус П. 319
Петрушенич 340
Петрушенич А. 340, 345
Петухов Є. В. 251, 271
П'ещак І. 143, 169
П'ещак Іван 34, 35, 125
П'ещак І. Ю. 103
П'ещак ст. 104
П'ещак Іван ст. 104
Пивоваршик Іван 154, 169
Питель Михайло 145, 157, 169
Питний О. 157, 169
Пихонський П. 165, 169
Піпас А. 141, 169
Прош М. 484–485, 492
Піскалов А. М.
П'єсьо Іван 43
Піотрович 236
Платер 268
Плачко Іван 456
Плєва В. 201–202
Плесінгерова А. 471
Плещинський П. І. 269
Подоляк Ян 572
Пожар В. (Хньоупек Б.) 158, 169
Пожарський 38
П-ик 165, 169
Полак 12
Полівка І. 592
Полівка 213, 481–482
Полівка Іржі 497
Полубояров П. П. 53, 71, 73
Полянський І. 485, 492
Полянський С. 483, 485, 491, 504
Полянський Степан 322
Пончак 37
Попик С. 165, 169
Попов К. К. 166, 169
Попов Ніл 340
Поповець М. 153, 169
Попович Варка 158, 169
Попович 234

Попович Михайло 145, 169, 107–108
Полович О. 234
Пражак В. 471
Преображенський 556–557, 559
Преображенський А. 555
Проектор Д. М. 51, 61
Прозоровський Д. І. 554
Прокіпчак І. 325, 145, 170
Прозоровський Д. І. 554
Прокопович Н. 554
Прокоп'юк П. А. 38, 56
Проказка Я. 56
Проудек Р. 159, 170
Пугачов 36, 149, 154, 162
Пуйманова Марія 158, 170
Пукач І. 141, 170
Пурдеш М. 141, 170
Пурдеш Ф. 141, 170
Пустап М. 481–483, 498
Пучков 37
Пучков Степан (Ощепков) 148, 170
Пушкар Імріх 573
Пушкін О. С. 103, 125, 261, 254
Рабайда І. 487, 501
Радвак І. 162, 170
Радішев А. П. 254
Раєвський М. Ф. 379
Раковський І. 341
Раковський Іван 95
Ракоці 353, 368, 369
Ранка М. 152
Рейнфусс Р. 471
Ремі-Жіле 267
Репай 48, 483, 504
Репик Й. 159, 170
Реріх Микола 108
Реріх Микола Костянтинівич 104
Реформатський А. А. 517
Рибаків Б. А. 554
Рилєєв К. Ф. 261
Вічялка М. 319, 329, 332
Родак Йосиф 69, 139, 145, 158, 170
Рогаль Василь 163, 170
Рождественський С. В. 270
Ройкович Д'онізії 35, 105
Рокоссовський (Літвінов) Іван 37
Роман М. 312, 314, 316–318
Романець І. 345

- Романченко Микола 158, 170
 Рот Є. 185
 Рот О. М. 237
 Рогін Я. Л. 164, 170
 Рошканин Петро 160, 158, 152
 Рубій Й. 341, 345, 349, 379
 Руданський Степан 328
 Рудловчак Андрій 126, 106
 Рудловчак О. 124, 324, 379, 384
 Рудловчак Олена 124, 312, 314, 317—318, 322, 324, 328, 337, 502
 Рудницький Я. 516, 518
 Русин Ганна 158, 170
 Русинко Іван 9, 576
 Русинко М. 564, 567—568, 570, 573
 Русинко Микола 277
 Русьоті 362, 365—366
 Руснак Микола
- Сабал А. 345
 Сабалош Антін 339
 Сабалош М. 591
 Сабалош Михайло 158, 170
 Сабо Ладіслав 36
 Сабо О. 372, 373, 375, 383—384
 Сабо Орест 373, 383, 381, 383
 Сабов Є. 339, 364, 379
 Сабол М. 147, 170
 Сабуров Олександр 147, 170
 Садиленко 38
 Сак Й. М. 316
 Салак 155, 170
 Салак М. 487
 Салак Олена 501
 Салаші 13
 Самійленко В. 224
 Сахер В. 145
 Свантек А. 36
 Свобода Л. 40, 57, 61
 Свобода Людвік 8, 97, 99, 141, 144, 139, 159, 161, 164, 170
 Себерінь Л. 383
 Севастьянов М. 161
 Седлачек А. 72, 554
 Секеля-Малик Олена 159, 170
 Селищев О. 223
 Семан І. 358, 368, 371—372, 374—376, 383—384
 Семан Іштван 369—371
- Семанішо А. 320
 Семанчик М. 142, 170
 Семенов А. П. 54, 62
 Селечев Микола 38
 Семенов С. П. 126
 Семіряга М. І. 62
 Сергій 149, 157, 162, 170
 Сердула А. 607—608
 Серебряков О. 36
 Сетені ЗвС 372
 Сивулин А. 151, 170
 Сидор Михайло
 Сидоров М. 145, 159
 Сидор С. 153, 170
 Сидорук Микола 189, 192
 Сидоряк Микола Іванович 201
 Сикора Л. 156, 170
 Сикора М. 608
 Силант Ф. 485
 Сильван І. 345
 Симко Антін 31
 Симонів Костянтин 160, 170
 Симонович П. А. 269
 Сичак Микрон, 160, 170
 Сичак Станіслав 163, 170
 Сичак Терезія 146, 170
 Сіверс 216
 Січинський В. 471
 Скайдер Й. 236
 Скрип Василь
 Славик Ян 145, 170
 Сленцов І. А. 49
 Сливка 196
 Сливка Ю. Ю. 200, 202
 Слимач В. 169, 170
 Сличко 151, 170
 Слобашницький М. 567
 Смирнов І. П. 153, 170
 Снежінський 38
 Сничак Й. 146
 Соболевський О. 208
 Соболевський О. І. 242, 240, 208—209, 213
 Словокін Б. 166, 170
 Сологуб О. 160, 170
 Соловйов Н. Ф. 261
 Сопира Ю. 485, 491
 Сопко Й. 115
 Сополіга М. 471, 467—468, 570—572

- Сополюга Мирослав 564
 Сорочка П. 140, 170
 Соседка В. 36
 Сосюра В. 328, 160, 170
 Соханевич К. 544
 Снахов Ф. Я. 54
 Сперанський М. М. 253, 256, 270
 Средисцький І 279, 382, 568
 Ставроцький 591
 Ставроцький Андрій 277
 Ставроцький Іван А. 277—279, 306
 Ставроцький (Попрадов) Ю. І. 277, 307, 346, 380, 382, 592
 Сталін Й. В. 50, 57—59, 32, 139, 170
 Станіслав Ян 517—518
 Станко І. 321, 485
 Старинський 188
 Старинський П. 31, 195
 Старницький М. 222
 Стебіла Ст. 564, 567
 Стельмах Михайло 328
 Стефанік В. 201
 Стефанік Василь 182
 Стефанко Андрій 138, 160
 Стецюра І. 201
 С. Т (омашівський) 232
 Страшко Андрій 161
 Стрипський Г. 228
 Стрипський Я. 358, 361, 372, 382—383
 Студинський К. 216, 244
 Ступак А. 128
 Стунць П. М. 383
 Субота І. 311
 Сувак Михайло 146, 158, 170
 Сургент П. 140, 170
 Сухий Василь 341
 Сухий О. 591—592
 Сухий Павел
 Сухий Павло 100, 106

 Тальський 50
 Тальський А. 50
 Тапич Андрій 501
 Татарников В. 36
 Т. Б. 262—263
 Тевельов Г. 329
 Тельман Е. 12, 38
 Терек В. 485
 Терек П. 195—196

 Тесаржик Р. 55
 Тимошенко С. К. 54
 Тимошенко П. Д. 244
 Тимченко Є. 215, 244
 Тирек В. 57 7
 Тишина П. 328
 Т'со 89
 Тіхий Ф. 227
 Ткач Ф. Є. 554
 Тобік Ш. 331
 Товг Олександр 161, 170
 Товг О. 325
 Толстогій Н. І. 555, 557
 Толстогій Л. М. 117
 Тома Андор 344
 Томан М. 484, 486
 Томашівський С. 518
 Томашівський С. Т. 232
 Томчаній Михайло 323, 325
 Тонгаузер П. 32
 Тонгаузер Павел 32
 Торисин 345
 Тот Шанзор 319
 Трулич Й. 485
 Т-т (Товг О.) 162
 Тургенев 103, 125, 327
 Турок-Гегеш М. 155, 1707
 Турунова тетяна 107—109
 Турянця І. І. 127
 Турянський Кімвал 339
 Тутко Михал 162, 170
 Тягура Данило 152, 170

 Убочанин Андрій 162
 Українка Леся 330
 Урайї Д. 372
 Устогов П. В. 554
 Ушала 37

 Фаринич Олексій 105
 Фаркаш Я. 191
 Федор Варфоломій 146, 170
 Федорчук Петро 163, 170
 Фелькович М. 16ш, 170
 Фенцик 198
 Фенцик Є. 345
 Фенцик Євген 96
 Ференц Йожка 387
 Ференц О. 492

- Фигула Михайло 195
 Філіп М. 485
 Філова Б. 322
 Фінціцький М. 342—343, 353—354, 368
 371, 376, 379—380, 383
 Флпціцький Ф. 342
 Фірлінгер 29
 Фокін А. П. 164, 170
 Фогараші І. 338
 Форман С. 240
 Фотівський Олексій 107—109
 Фондак Федор 501
 Франк К. Г. 104
 Франко 224
 Франко Василь 146, 170
 Франко І. 207, 215, 234—235, 330, 373,
 381, 591, 613
 Франко Ів. 222
 Франко Іван 325
 Франко М. 153
 Франтішек 153, 170
 Франц Йосиф 387
 Френьо Лайош 369—370
 Фрицький А. 163, 170
 Фрідман (Кубік) Б. 36
 Фролец В. 471
 Фуфаль І. 162, 170
- Хайнріці 51
 Ханат І. І. 380
 Хожецький Рішард 188
 Хньоупек Богущ 163, 170
 Хома І. 163, 170
 Хома Ю. 485
 Хомич П. 147, 170
 Хомча Ф. 501
 Хмилевська О. М. 323
 Хромей Я. 154, 170
 Худаш М. Л. 554
 Худик Йосиф 607
 Хунфальві Я. 360
- Цамбель 211
 Цамбель С. 201—202, 211, 239—240, 248,
 481—482, 484, 497, 503, 505
 Цап 16
 Цапцара Андрій 163, 170
 Цапцара І. 141, 170
 Цупер В. 154, 170, 36, 592
- Цупер Василь Іванович 158, 170
 Царевич Іван 108
 Цепков М. І. 57, 557
 Цигаренко Г. П. 517, 558
 Цигра Й. 322
 Цинський Іван 107
 Цорангі 489
- Чабиняк І. 322
 Чаварга Г. 149, 160, 163, 170
 Чавров Димитрій 36
 Чайковський М. 234
 Чайковський П. І. 103
 Чанда Адальберг 306
 Чанда М. 152, 170
 Чапась 36, 38, 42, 56, 140—141, 145, 151,
 153, 156, 158, 160
 Чапек К. 327
 Череменко Іван 38
 Черемшинський О. 323
 Черепін Л. В. 554
 Черних П. Я. 512, 517
 Чернов Є. І. 554
 Чех О. 140, 170
 Чижмар І. 564—565, 567—568, 570—571,
 573—574
 Чикаленко Є. 230—231
 Чорпак В. 485
 Чопей Л. 228
 Чосин Йосиф 349
 Чума А. 320, 608
 Чума Ю. 157, 170
 Чуркіна І. В. 379
 Чучка П. П. 318
- Шаль 272
 Шамулка Ю. 484—485
 Шандала І. 607
 Шанокій Н. М. 518
 Шанський 558
 Шанський М. Н. 555
 Шаполінський К. В. 261—263, 271
 Шафарик 312, 315, 363
 Шафарик Павел Йозеф 327, 586
 Шафарик П. Й. 27, 74, 85, 137, 207,
 311—312, 319—320, 324—325, 331—332,
 337, 373, 588
 Шахматов О. О. 215, 244
 Шахматєв О. 216

Шаховський 265
Шашкевич Маркіян 329
Шверма Ян 139, 155, 170
Швецова С. 471
Шебешеньї Д. 376
Шевченко Т. Г. 228, 317–319, 325, 497, 591
Шемшеї Болдіжар 370
Шенгерц ІІ
Шептунов І. М. 323
Шер Вера 382
Шерегель О. 382
Шехурдін 126
Широкий В. 193
Шниц Йозеф 157, 170
Шишкін А. Ф. 126
Шишкін І. 104, 106
Шідер 221
Шковран Перо 153, 170
Шкріпек Йосиф 437
Шкробинець Юрій 342
Шкурло Іван 146, 170
Шкурло М. 321
Шкурло Юляна 103
Шкут Семен 146, 170
Шлепецький Іван 105, 124–126, 103
Шлепецький І. С. 100, 104, 106
Шлямп'як Стефан 483
Шмига М. 150, 162, 170
Шмига Петро
Шмиго І, С. 51
Шмідке К. 51
Шостак А. 272
Шмілауер Вл. 518
Шостак А. 272
Шэлтесик А. 158, 170
Шпак М. 191, 201
Шпак Ян 37
Жпанар Й. 555
Штець Микола 311–312, 314–315, 317–318, 381
Шукаєв М. І. 38, 565, 139–141, 159, 162,

Штернберг Я. 343
170
Шульга І. 325
Шуркала Н. 471, 564
Щамбора М. 162, 170
Щеловський А. 127
Щорс 56
Щур І. 166, 170

Югасевич 338
Югасевич-Склярський 338
Юриста П. 141, 170
Юрко 161, 170
Юртин Василь 163, 170
Юрченко П. 471
Юрчишин М. 571
Юскович В. 128
Ющак Юрій 150

Ябур Анця 501
Ябур Г. 485, 492
Яворський Ю. 216–217
Яг'ч І. 216
Ягунов В. І. 56
Ягунов Валерій Іванович 56
Якубчак 16
Якуб'янський 349
Ямницький Б. 74
Яндік Милан 163, 170
Янін В. Л. 554
Янков Йосиф 350
Янович 380
Яноушек 150, 171
Яночко І. 163, 171
Ярина Йосиф 352
Ярошинська Євгенія 323
Ясіок 57
Ясеновський 263
Яценко М. Т. 244
Яцкович Іван 341
-яш- 166, 171

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Австрійська Монархія 258
Австрія 19, 28, 252—253
Австро-Угорщина 223, 232, 350
Адріатичне море 58
Азія 283, 495
Азовське море 259
Алянд 216
Америка 184, 258, 300, 389, 487
Англія 18, 362
Андрійова 142, 172
Атени 221
Африка 284, 350
- Балкани 7
Балтійське море 259
Банська Бистриця 86, 138, 144, 164—166
Банське 186, 509
Баране 53
Бардейов 12
Бардіів 32, 36—38, 43, 99, 180, 183—184,
187, 202, 320, 350, 394, 400, 586, 591,
614
Бардіівський округ 179, 182, 194, 196—
197, 320, 484, 493
Бардіівщина 186, 391, 394, 400, 491
Бартфа 371
Бачка 207, 209, 211, 482
Бачбодрозька столиця 243
Белеівці 147, 172, 188
Бельгія 180, 184
Бенядиківці 567—568
Берег 237, 515
Берегово 342
Бережниця 515
Бережниця 515
Бережничка 509, 524, 513, 515—516
Березовець 509, 513—514, 516, 522
Березька Верховина 359
Березький комітат 339, 348
Берестів 509, 513, 514, 516, 523
- Берлін 8, 225, 230, 323
Бескид 225
Бескиди 183
Бескидське озеро 374
Бехерів 142, 172, 194, 394, 484, 563
Бжани 191—192
Бистра 384, 394
Біацовце 16
Біла Церква 58
Біловежа 513
Білорусія 482
Блажів 513
Бог 239
Богдана 195
Боглярка 160, 172, 394, 402
Бодружаль 484
Бойківщина 213
Бойніце 237
Болгарія 85, 530, 573
Борів 40, 195
Браніско 12
Братіслава 46, 61—62, 74, 86, 88, 97—98,
106, 115, 130, 148, 165, 172, 187, 196,
198, 201, 212, 300, 312, 319—332, 477,
555—556, 517, 568, 570, 572, 575, 588,
592, 603, 608, 611, 613, 664
Брежніца 515
Брежнічка 515, 524
Брезовець 514—515, 522
Брестов-на-Лаборці 514, 523
Бреслау 240
Брно 182, 519, 513, 589
Брустура 347
Будапешт 211, 342, 353, 360, 372, 375—
376, 380—381, 383—384, 417, 495
Будин 340
Буенос Айрес 201
Буківці 592
Буковець 513
Буковина 208, 228, 236
Бузулук 61, 139, 147, 172

Буцацький повіт 207, 244

Вавринець 156, 172, 513

Вагринець 161, 172, 389, 394

Вапеник 69—70

Варадка 194

Варихівці 141, 172, 487

Валашківці 509

Валентівці 162, 172

Вальків 491

Валяшківці 493, 513

Вапеник 391, 489

Варшава 201, 239, 246, 471, 518, 554—555

Веймар 556

Велика Поляна 568, 570

Велике Березне 99

Великий Липник 142, 172, 396, 399

Великий Буковець 513

Великий Бичків 236

Великі Капушани 201

Великосвидницький округ 30

Велька 515

Велька Брежніца 515

Велька Брезніца 514

Вельки Шаріш 16

Велькріп 389, 401, 585

Венгрія 61, 269, 382

Вена 253, 269

Венгерська Русь 341

Венеція 258

Верона 344

Верхній Лаборець 183

Верхня Ондава 183

Верхня Топля 183

Верховина 349

Вигорлат 33, 37, 471

Видрань 153, 172, 491—492

Вилаги (Светлиці) 187

Винне 16, 33

Винниця 233

Виноградівський район 347

Вишава 149, 172

Висланка 510

Вислок Велький 50

Високі Татри 17

Виходна Лука 517

Вишній Грабовець 513

Вишні Вільшави 513

Вишній Комарник 56, 57, 158, 161, 172

Вишні Репаші 517

Вишній Свидник 32, 165—166, 173, 180,

Вишні Чабини 157, 172, 592

186, 484, 115, 125, 147, 149

Вишній Спиш 346

Вишня Ольшава 141, 172, 591

Вишня Олька 514

Вишня Полянка 194, 391, 394

Вишня Радвань 30

Вишня Руна 359

Вишня Ядлова 71, 161, 172

Вишня Яблянка 140, 146, 172, 564

Відень 95, 216, 228, 236, 562

Вільшави 513

Вільшавиця 513

Влагов 354

Волга 32

Волгоград 32

Волинь 239

Волиця 142, 149, 172

Волове (Міжгір'я) 236

Воронівський округ

Воронів 30, 37, 103, 614

Вояни 14

Вранов 125

Вубля 213

Габултов 517

Габура 13, 40, 147, 151, 155, 157, 172,
183, 191, 195—198, 202, 591

Гавай 41, 165, 172, 394, 568

Гавранець 69, 163, 172, 570

Гажлин 519

Гайтовка 16

Галичина 193, 207, 220, 223, 228, 234,
236—237, 342, 379, 391, 237, 340, 434

Галицька Русь 347

Ганновер 347

Ганушівці 36, 37, 39

Ганушівці-на-Топлі 31

Гачава 510, 513

Гельниця 12, 33, 37—38, 183

Гельцманівці 510

Гемер 12

Гемерський Телгарт 277

Гемерський комітат 277

Генцовці 148, 172

Гералтів 510, 513

Германовце 39

Германія 33, 51, 252
Гиралтвіці 33, 52, 180, 183, 586
Гиралтвіський округ 179, 186
Гирова 59
Гінківці 513
Глиник 37
Глоїце 52
Годермарк (Стотинці) 513
Голубиця 237
Гомбасек 89
Горегроня 193
Городисько 509, 522, 515—516
Гостовиці 141, 172
Грабівчик 192, 513, 570
Грабов 71
Грабова Розтока 389
Градсько 515—516, 525
Градська 515
Громош 510
Грубів 30
Гуменне 11—12, 21, 30, 32—33, 35, 37—
39, 42, 106, 139, 172, 180, 183, 126,
184, 195, 197, 201, 236, 405, 586, 589,
591, 614
Гуменський округ 179, 186—187, 194, 513
гуменський Рокитів 400, 492, 483—485,
509, 515, 530, 589
гуківці 71—72, 144, 151, 162, 172
Гурне 54
Гутка 513

Дара 570, 513
Даргов 11—12, 159, 172
Дарфівський перевал 42
Даровце 237
Детрих 156, 272
Дехтярка 183
Дзитрих 513
Ділець 157, 172
Длга Лука 517
Дніпро 27, 55, 239
Дністр 239
Добромільський повіт 193
Доброслава 71—72, 141, 156, 172
Долгоня 70
Дольний Кубін 183
Домбо 237
Домбок 237
Дрічна 161, 172

Дубова 153, 172, 237
Дуброва 394
Дукля 11—12, 50—51, 54—55, 62, 74,
138—139, 145, 163—165, 172, 200
Дуклянський перевал 8, 12, 41—42, 50,
56—61, 69, 74
Дуплин 517

Египет 255
Егреш (Олешник) 347 7
Епер'еш 382—383

Європа 7—8, 50, 381, 487

Жакаровце 471
Жірошова вишина 72

Завада 39, 141, 147, 160, 172
Завадка 390, 510
Закарпатська область 347
Закарпатська область УРСР 339
Закарпатська Україна 29, 39, 96, 106—
107, 122, 179—180, 184—187, 189, 191,
193, 196—197, 233, 350
Закарпаття 30, 96, 98, 106, 113, 124, 190,
193, 200, 202, 213—214, 227—228,
233, 237, 239, 315—316, 330—332, 337
—339, 342—346, 353, 361—362, 366,
378, 381, 432, 443—446, 530
Замутів 37
Запоріжжя 554
Запорізька область 554
Західна Лемківщина 471
Західна Україна 188, 200, 202, 218—219,
341, 370
Збій 156, 172, 514
Зб'їне 400, 484
Збруч 223
Збудська Біла 512
Збудський Рокитів 140, 163, 172, 512—
513
Збуй 433
Звала 187, 513, 570
Земплин 237
Земплинська жупа 372—373, 376
Земплинський комітат 212, 369
Злата Баня 156, 172

Іляшівці 434

Індія 125, 233
 Іновець 140, 172, 390
 Іспанія 58
 Італія 19
 Йордан 233
 Калинів 8, 40—41, 54, 151, 154—155, 161, 165, 188
 Кальна Розтока 188, 389
 Камінка 514
 Камйонка 140, 172, 389, 395, 589, 591
 Камчатка 258
 Канада 487
 Капішова 58, 770—72, 182, 185, 370, 372, 585
 Капушанський замок 374
 Карпати 8' 39, 41, 45, 50, 52, 54—56, 58—60, 65, 73—74, 76, 97, 104—105, 107, 114, 117, 121—122, 126, 180, 188, 196, 209, 233, 236, 238—239, 311, 360, 403, 471, 481
 Карпатська область 181, 471, 552
 Карпатська Русь 348
 Карпатська Україна 380
 Карпатський округ 179
 Карпатський регіон 338
 Карпатський хребет 238
 Карпатські перевали 27
 Каспійське море 259
 Кежмарок 33, 52, 183, 586
 Кежмарський округ 179
 Кельн 220
 Керестур 214, 243, 376
 Кецерівськ: Пекляни 316
 Кецерівські Костолани 316
 Кечківиці 153, 172, 394, 484, 567, 572
 К. (Київ) 155
 Київ 46, 49, 58, 146, 151, 200, 219—220, 225, 236, 243—245, 247, 271, 318, 322—323, 325—326, 331, 339, 381, 471, 487, 4993, 554, 575, 517, 554, 575
 Київщина 228
 Кельн 220
 Кисуцьке Нове Місто 183
 Китай 128
 Кісак 39
 Кленова 188, 359, 389—390, 400
 Клуж 50
 Кляк 163
 Кобиляків верх 72
 Кожухівці 192
 Козяни 513
 Колбасів 402
 Колониця 389; 513
 Коломия 238
 Команча 50
 Комарник 391
 Комлоша (Хмельова) 189, 194
 Копашньов 354
 Корейці 161
 Коромля 147, 510
 Косівський повіт 214
 Кочарівці 39
 Кошиці 42—43, 85—86, 89, 99, 104, 157, 164, 187, 196, 311, 325, 339, 350, 380, 405, 487, 489, 563, 572, 586, 588, 590—591, 613
 Кошицька жупа 198
 Кошківиці 585
 Кошути 190
 Країна Рад 28
 Країне Чорне 141, 172
 Крайня Порубка 161, 172
 Крайня Поляна 182—183, 185, 192, 585
 Краків 39, 247, 271, 497
 Кральовський Хлмец 186
 Красний Бріл 402, 588
 Кремпахи 86, 277
 Кремпах 380
 Криве 150, 161, 172, 194, 389, 394
 Крижі 141, 149, 194, 160, 163, 172
 Крушинець 513
 Кромпахи 13—14
 Кросно 40, 50, 56
 Кружлівська Гута 182, 194
 Кружльов 484
 Кружльова 161, 172
 Кружльова Гута 182, 589
 Крушинець 513
 Курима 402
 Курськ 11
 Кухтівці 513
 Л. (Львів) 557
 Лабірський округ 341
 Лабірщина 35, 186, 190, 195—198, 331, 391, 394, 400, 564
 Лаборець 125
 Ладомічів 400, 414

Ладомирова 711—72, 142, 158, 172, 182,
393, 398, 513
Латориця 237
Лачнів 510
Левоча 33, 38, 52, 183, 197
Левочський округ 179
Легнава 142, 172, 396, 5707, 589
Лейпціг 218, 231, 243
Лелес 16
Лемберг 243, 557
Лемківщина 104, 323
Лемковина 104
Лемковщина 471
Ленінград 11
Ленартівський вершок 37
Липани 186
Липтовський Градок 183
Липт. Св. Мікуаш 183
Лиса Гора 52
Литманова 37—38, 389—390, 570
Лівов 187, 194, 394, 570
Лівовська Гута 151—153, 161, 187, 194
Лімне 148, 172, 589
Ліський повіт 193
Лонг 237
Лонка 237
Лубенік 86, 89
Луг 236—237
Лужани 237
Луків 154, 172, 389, 394, 400
Лупнівський перевал 8, 38, 40—41, 50, 52
Львів 200, 202, 215, 219, 223, 225, 235,
243—248—248, 381, 478, 503, 554,
Любова
Любовець 319
Любовня 487
Лютина 147, 161, 172, 589
Лютовиська 54
Люцина 510

Маковиця 181, 192, 186, 373, 376, 380, 568
Малярщина 13, 46, 233
Маковець 513
Мала Березниця 518
Мала Брезніца 514
Малий Буковець 513
Малий Липник 140, 152, 172
Малорогія 259
Мальців 398, 510

Мараморш 237, 345, 359, 379
Мараморська жупа 354, 559
Мараморський комітат 339, 348
Мараморощина 182
Маргецани 13
Мартин 564, 572—573, 575
Мартівці 513
Матисова 140, 156, 172
Матяшка 35, 37, 156, 172
Матяшовці 148, 172
Медвеже 161, 172
Меджилабірецький округ 45
Меджилабірщина 485, 491
Медзев 12, 37
Медуниця 382
Межилабірці 14, 21, 32—39, 42, 50, 99,
103—104, 116, 150, 172, 182, 200, 322,
400, 501, 567, 573, 585—586, 589, 591—
592
Мергешка (Нова Полянка) 513
Местисько 16
Микова 69, 183, 200
Минівці 519, 515
Мироля 192
Михайлівецький округ 187, 509, 515
Михайлівецька область 193, 201
Михайлівецький округ 187, 509, 515
Михайлівці 11, 42, 89, 189, 193, 197, 201,
586, 591
Михалівці 591
Михаліани 586
Міжгір'я 236
Міжлабірецький округ 183, 188, 193—196
Міжлабірці 33, 180, 183—185, 195, 201
Мінхен 220
Мінчол 38
Містисько 192
Мішкольц 376
Мленіца 16
Млиначівці 115, 192
Могильов 253
Моравія 29, 192
М. (Москва) 271, 554—555
Москва 8, 16, 28, 46, 51, 54, 61—62, 259,
288, 323, 339, 379, 556, 517—518, 586
Московська Русь 126
Мукачево 99, 231, 253
Мукачівська єпархія 243, 339
Мункач 237

Мюнхон 30, 46

Надвірна 238

Надвір'янський повіт 214

Наддніпрянщина 219, 221, 230

Наддністрянщина 219

Наместово 183

НДР 530

Нересниця 360

Нехваль-Полянка 514

Нежін 251, 256—257, 259—260, 265—266,
270—272

Нижчі Вільшави 515

Нижній Комарник 31, 146, 154, 158, 172,
513

Нижній Мирошів 69, 140, 172, 182

Нижні Репаші 394, 396, 568, 513—514

Нижній Тварожець 141, 1727, 400

Нижня Владича 389

Нижня Писаниця 58, 70—71, 147, 161, 163,
173, 513

Нижня Полянка 53, 56, 151, 69, 173, 194,
589

Нижня Радвань 30

Нижня Слана 89

Нижня Яблінка 401

Нижня Ядлова 71, 513

Нікльова (Капішова) 493, 495

Німецька Демократична Республіка 18

Німеччина 7, 28—31, 46, 73, 95, 99, 185
Повоселиця 142, 173, 388—389, 396, 404,
513

Ніуредьхаза 50

Нягль 35, 495

Облик 35

Обішовце 39

Одеса 11, 251, 256, 261, 266, 272

Одеська область 554

Оджиконь 51

Олейників 161, 173, 514

Олешник 389, 570

Ольшавиця 145, 173

Ольшників 140, 173

Ондава 8

Ондавка 42, 194

Орлів 17, 37, 186, 589

Ортугова 141, 173, 519

Орябина 37—38, 45, 564, 572, 589

Осадне 389, 485, 512, 521

Остурня 388—390, 394, 489, 497, 510

Острава 147, 152, 165, 173

Острий Грунь 163, 173

Палестина 128, 255

Папин 401

Паригузівці 157, 173, 389

Париж 29, 225

Парижовці 37

Перемишль 340

Перечин 99, 236

Петевці 510

Петербург 246, 251, 253, 257, 259, 266,
518

Петрівці 39, 159, 173, 510

Петрова 182

Петропавловськ 258

Печенізький повіт 214

Пешт 269, 340

Пихні 148, 173, 568, 570, 513

Південна Словаччина 17

Північно-Східна Словаччина 197, 387, 389,
391

Підгорне 354

Підгороддя 509, 515—516, 526, 591

Підгородь 182, 515—516, 526, 589

Підкарпатська Русь 96, 106, 228, 233,
517, 483, 497

Підкарпатська Україна 231—232

Підкарпаття 124, 236—237

Під Нягівчиком 592

Піскорівці 513

Плавеч 17, 37

Плзень 165, 173

Подградце 516

Подградза 516

Подолінець 17

Подкарпатська Русь 29, 233, 471, 481

Покуття 243

Полісся 555, 557

Полонинські Карпати 8, 41

Полтава 331

Польща 29, 45—46, 61, 196, 258, 391,
402, 434, 530

Попрад 11—12, 14, 33, 38, 43, 52, 183

Попрадська Русь 346

Попрадсько-Горнадський район 183

Поток 51

- Прага 46, 61, 74, 90, 908—101, 105—106, 108—110, 115, 126, 139, 148, 165—166, 173, 316, 318, 200, 202, 248, 316, 318, 320, 324, 471, 497, 572
- Прикарпаття 530
- Прикра 141, 173
- Присліп 513
- Притуляни 160, 173
- Просачів 510
- Пряшів 27, 32—33, 37, 39, 43, 46, 51—52, 89, 96—97, 104—106, 113—115, 121, 125—127, 137—138, 140, 164, 166, 198, 244, 246—247, 254, 272, 319—322, 324—332, 337, 345, 350, 353, 368, 371—372, 376—378, 380—383, 481, 497—501, 509, 517, 530, 552, 575, 585—588, 592, 611, 613—614, 664
- Пряшівська єпархія 211—212, 243, 368, 383, 498
- Пряшівська Русь 126
- Пряшівський край 220
- Пряшівський округ 1877, 509, 179, 319
- Пряшівщина 30, 31, 33, 43, 45, 97—99, 103—106, 109—111, 114—116, 120, 125, 79—180, 186—188, 191—192, 94, 201, 209, 211—212, 279, 321, 327, 329, 332, 380, 513, 585
- Стрипа 192, 670
- Пужники 207
- Пчолинне 389—390
- Пчолинний 513
- Радвань 164, 173, 514, 589
- Радянська Країна 221, 223, 664
- Радянська Україна 331, 350, 585
- Радянський Союз, 1, 7—9, 12—19, 17, 21—22, 28—29, 31—32, 40—41, 43, 45—56, 49—50, 54—56, 58—59, 60—62, 71, 87, 89, 91, 97, 107, 109, 111—112, 121—122, 137, 193, 591, 593, 614, 664
- Раківчик 192
- Ракозсько-Угерсько 487
- Раковці 165, 173
- Рафайці 510
- Ряхів 99
- Ряхівський округ 195
- Ряхівщина 195
- Раківчик 192
- Регетівка 141, 153, 173, 194
- Ременни 156, 173, 510, 587
- Ренчишіз 510
- Рівне 141, 173, 394, 567, 513
- Ріпка 391, 434
- Рожківці 150, 173, 188
- Рожнявська область 198
- Рожнява 17—18
- Розтока 189
- Російська Імперія 270
- Росія 251, 253—255, 257, 259, 263, 256—267, 347, 52, 102—103, 125, 197, 270, 330, 347
- Рудняни 89
- Рукомберок 37, 183
- Румунія 39, 41, 45, 530
- Руна 360
- Рушина 18, 194
- Русинсько 233
- Руська Бистра 38, 389, 394, 398, 568, 514, 575
- Руська Поруба 147, 160, 173, 513
- Руська Україна 233
- Русь 233
- Руське 389, 492, 570
- Руський 514
- Руський Грабовець 38, 188
- Руський Казимир 510
- Руський Кручів 514
- Руський Курів 156, 173
- Руський перевал 12
- Руськівці 514
- Ряшів 140, 173, 513
- Сабинів 30, 32—33, 36—37, 180, 183—184
- Сабинівський округ 179, 186, 193
- Саварна 69
- Санок 40, 50, 56
- Санктпетербург 212, 243—244, 348, 379
- Сату-Маре 50
- Свалява 237
- Свидник 8, 12, 14, 18, 42, 49, 61, 69—72, 74, 115, 125, 147, 149, 165—166, 173, 180, 183, 191—192, 243—244, 246—347, 277, 319, 322, 325—327, 332, 350, 471, 517, 563—554, 567—568, 570, 572—573, 575, 586—588—589, 591—592, 614
- Свидницький округ 45, 115, 182, 189, 488, 509, 511, 567, 570, 573

Свидницький район 103, 193, 197
 Свидничка 70, 141, 172
 Свиднички 513
 Свидниччина 103, 193, 197, 391, 394, 400, 564
 Світлиці 162, 173
 Севастополь 11
 Севлюш 99
 Сельніца 36—37
 Сепешська столиця 208
 Середня Словаччина 39—40, 182
 Сечівці 37, 201
 Сигот 373
 Симферополь 322
 Синевір 236
 Сланські гори 37
 Словаччина 11—14, 30—31, 33—35, 38—39, 45—46, 49—50, 52—54, 58, 65, 76, 85—87, 90, 112—113, 124, 179—180, 182—187, 190—191, 193, 196, 198, 201—202, 240, 314
 Словацька Республіка 30, 46
 Словінки 54, 570
 Сміжани 12
 Смольник 54, 570
 Смутьник 589
 Снаків 400
 Сянина 14, 21, 37, 42, 160, 173, 180, 200—201
 Снинський округ 183—184, 186—188, 193—194, 201, 493, 585—586, 589
 Снинщина 113, 186, 197, 391, 394, 396—397, 400—401, 471, 481, 483, 495, 498, 512, 564, 567, 591
 Собранецький округ 179, 186
 Собранці 43, 201
 Соварна 57
 Сокаль 225
 Соколово 56, 58
 Соливар 277, 377
 Сомбат 237
 Сорочин 509, 511, 516—517, 520
 Союз Радянських Соціалістичних Республік 319
 СП6 270—272
 СПБ 497, 554, 607
 Списька жупа 372
 Списька Пова Вєсь 14
 Списька Русь 346
 Списька Стара Вєсь 43, 52, 180, 183
 Списький комітат 369
 Списьконововєський округ 179
 Списьконостаровєський округ 179, 181
 Спиш, 8, 7, 208, 345, 349, 379—380, 390, 396, 398
 Спищина 279
 Сполучені Штати Америки 18, 28, 128
 СРСР 28—29, 31—32, 34, 41, 45, 49—50, 52, 59, 61, 89—90, 99, 102, 323, 341, 554, 585, 614
 ССР 563, 592, 614, 664
 Сталінград 8, 11, 32—33
 Стара Любовня 30, 99, 180, 183, 586, 614
 Старина 140, 173, 396, 513, 570
 Стащин 501, 513—514, 591, 184, 188
 Стащинська Ростока 512, 517
 Стебник 513
 Стебницька Гута 194
 Стерківці 160, 173
 Стразьке 15, 183, 586
 Страняни 140, 173
 Стриговець 389
 Стрий 225, 233
 Строків 14, 39, 69, 180, 183, 191, 201
 Строківський округ 179, 186, 191, 194
 Строківщина 103, 113
 Строчин 517
 Струпків 30, 50, 402, 586
 Струпкови 125
 Студене 345
 Ступєсяни 54
 Суботин 237
 Суків 148, 173, 514
 Сулин 277—278, 346, 570, 592
 Суха Долина 517
 Суходол 237
 Суходолина 517
 Схід 32
 Східнославацька область 181
 Східнославацький край 11—20, 88—94
 Східнославацький регіон 28
 Східна Словаччина 11—15, 17—18, 20—21, 33—35, 37—43, 46, 56—57, 108—115, 120—124, 180—191, 193—198, 212, 279, 311, 313—322, 324, 329—332, 342, 345—346, 348—350, 354, 358—359, 367—369, 372—373, 375—376, 378, 382, 388—389, 391, 394—395, 398, 402—403,

481—490, 492—495, 497—500,, 509, 509,
547, 570, 572, 574—576, 582, 585—592,
603, 608, 611

Сяноцький повіт 193

Тарнавка 54

Татри 158, 173, 183

Тварожець 389

Тельгарт 277

Телепівці 512, 521, 516, 585

Телепівці (Осадне) 509, 512

Теодорувка 59

Тернопільщина 207

Тилява 50—51

Тихий Потік 182, 395, 570

Товарне 154, 173

Токаїк 141, 143, 145—146, 148—149, 151,
157, 160, 163, 165—166, 173, 519

Топля 183

Тополя 389, 394, 568

Ториски 514

Требішівський округ 201

Требішов 37, 42

Три Дуби 54

Трієст 104

Трстена 183

Турківський повіт 193

Турні 89

Тичево 99

Убля 43, 160, 163, 212, 214, 341—342,
483, 492, 586

Угорська держава 360

Угорська Русь 207, 214, 497

Угорська Україна 232—233

Угорщина 29—30, 106, 184—185, 212,
214, 232—233, 238, 243, 341—343, 348,
350—353, 356—358, 360—363, 530, 583,
586, 592

Угоцька жупа 354

Угоцький комітат 354, 348, 381

Удавське 182

Удоль 140, 173, 592

Ужанська жупа 380

Ужгород 42, 95—96, 99, 127, 201—202,
237, 243—244, 253, 307, 317, 332—323,
325—326, 338, 342, 345, 353—354, 357,
360—361, 366, 376, 379, 380, 500, 556,
575

Україна 219, 233—234, 236, 244, 251, 259,
313, 322, 326—327, 397, 471, 547, 530

Українська РСР

Улич 26, 158, 173, 187, 389, 394, 586,
589

Улич-Криве 383, 401

Умань 233

Унгвар 379

УРСР 222—223, 230, 317—318, 324, 331

Устшики 54

Устя-на-на-Ораві 37

Франція 19, 28—29, 140, 173, 180, 252,
362

Фричка 263, 267

Харків 201, 220, 245, 264, 376

Хмельова 142, 173

Хотча 289, 570

Хрестіянія 243

Цернина 589

Цернини 513

Цигла 570

Цигелка 140, 153, 173, 394, 491, 194, 391

Чабалівці 160, 162, 173, 512

Чабини 530

Чадца 183

Чергов 37

Черговські гори 37, 39

Чернигів 234

Чернихів 234

Чернівці 234, 244Й246, 331, 554

Чернігівський повіт 217

Черемха 56

Черноголова 349

Чертіжне 141, 173, 191, 195—198, 484,
591

Чеська Соціалістична Республіка 592

Червона Скала 13

Чехія 29, 586

Чехословацька Республіка 14, 29, 123, 195,
331

Чехословацька Соціалістична Республіка
7—8

Чехословаччина 8, 11—20, 38, 40—41, 43,
46, 49—50, 54, 56, 58—62, 73, 85—91,
95—101, 106, 114, 120, 123—124, 137.

179–180, 184–185, 187, 190–192, 198,
201, 232, 315–319, 322, 325–326, 328,
330, 471, 530, 563, 567, 573, 576, 585
–588, 603, 613–614

Чечейовце 16

Чорна гора 38

Чорна-на-Тисі 17

Чорне море 99

ЧСР 106, 122, 126, 585

ЧССР 8, 17–18, 20, 49, 60, 85–86, 90,
123–124, 127–128, 197, 202, 223, 311,
313, 316–318, 331, 387, 563, 568, 572,
574, 588–589, 592

Чукалівці 161, 173, 514

Шамброн 570

Шарбів 173, 182, 349

Шариське Ястраб'є 152, 163, 173, 396,
401

Шариське Чорне 140, 153, 173, 513, 591

Шариський Щавник 513, 567–568

Шариська жупа 360, 368–369, 371–372,
373, 375

Шариський комітат 368

Шарисько-Земплинська жупа 30, 32

Шариш 38, 349, 422

Шарош 237

Шашова 519, 589

Швейцарія 18–19

Швеція 18

Шеметківці 141, 173

Шмиговець 390, 389, 513

Штефурів 35

Штельбах (Тихий Потік) 182–183

Шум'яц 390

Югославія 85

Юркова Воля 513

Явіра 57, 70–71

Яворники 471

Яковани 163, 173

Якуб'яни 37–38, 395–396, 399, 401, 489

Ялинка 140, 173

Ярембина 347

Ясло 56, 145, 173

Ясиня 99

З М І С Т

Естунне слово	7
30 РОКІВ ВИЗВОЛЕННЯ	
Rudolf Blaho: 30 rokov slobodného života na Vých. Slovensku	11
Андрій Ковач: До визволення Східної Словаччини	27
И. А. Слепцов: На помощь восставшей Словакии	49
Ján Rodák: Ďalší priebeh bojov 38. armády v Karpato-Dukelskej operácii po dobytí Dukelského priesmyku	69
Василь Капішовський: 30 років економічного розвитку рідного краю	85
Мілан Бобак: Українська молодіжна преса в ЧССР у перші роки після визволення	95
Богдана Корж: Тема СНП та визволення Вітчизни Радянською Армією в «Дружно вперед» (1951—1974). Бібліографія	137
ІСТОРІЯ	
Іван Ванат: Селянський рух на Пряшівщині в першій половині 30-х років ц. ст.	177
ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ	
И. О. Дзензелівський: Володимир Гнатюк як мовознавець	207
Тамара Байцура: Педагогические взгляды и педагогическая деятельность И. С. Орляя в России	251
Микола Русинко: Новознайдена «Педагогія» Іоанна Ставровського	277
Микола Штець: Кафедри української мови та літератури Пряшівського філософського факультету ім. П. Й. Шафарика — 15 років	311
Олена Рудловчак: До історії вивчення закарпатоукраїнського фольклору і етнографії в ХІХ та на початку ХХ ст.	337
ЕТНОГРАФІЯ ТА ФОЛЬКЛОРИСТИКА	
Мирослав Сополіга: Народне будівництво українців Східної Словаччини	387
Михайло Гиряк: Вступні формули українських народних казок Східної Словаччини	481
М О В О З Н А В С Т В О	
М. Дуйчак — О. Лазорик: Із спостережень над топонімами з повноголоссям	509
Аделія Кундрат: З метрологічної термінології українців Східної Словаччини	529

ЗВІТУВАННЯ

Свидницький музей української культури, Іван Русинко	563
Виховні завдання КСУТ, Василь Коман	585
Український відділ Братиславського дослідного інституту педагогіки в Пришегі, Юрій Железник	603
Пряшівський Крайовий педагогічний інститут — кабінет української мови та кабінет початкових класів основних дев'ятирічних шкіл, Олексій Лазорик	618
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	615
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	630

Колектив
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК
МУЗЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У СВИДНИКУ
№ 7

Видало Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі
Відділ української літератури в Пряшеві

як свою 260 публікацію

Упорядник: Іван Русинко, директор Музею української культури у Свиднику

Відповідальний редактор: Іван Мацинський
Художній редактор: Іван Фіркаль
Графічно оформила: Мирослава Сміжанська

02/63 — Ухвалено постановою СЦКК № 201/І-1976 — Видання перше — Тираж 1250 —
Здано на виробництво у червні 1975 — Видруковано у січні 1977 — Друкували Дуклянські
друкарні, н. п. в Пряшеві — Шрифт гармонд Магна — Стор. 644 — АА 53,86 (текст 46,04,
гафіка 7,82) — ВА 55,63.

Kolektív
VEDECKÝ ZBORNÍK
MÚZEA UKRAJINSKEJ KULTÚRY VO SVIDNÍKU

č. 7

Vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo v Bratislave
Odbor ukrajinskej literatúry v Prešove

a ko svoju 260. publikáciu

Zostaviteľ: **Ivan Rusinko**, riaditeľ Múzea ukrajinskej kultúry vo Svidníku

Zodpovedný redaktor: **Ivan Macinský**

Výtvarný redaktor: **Ivan Firkal**

Graficky upravila: **Miroslava Smižanská**

02/63 — Schválené výmerom SÚKK č. 201/I-1976 — Prvé vydanie — Náklad 1250 — Do výroby
zadané v júni 1975 — Vytlačené v januári 1977 — Tlačili Duklianske tlačiarne, n. p. v Prešove —
Typ písma garmond kolektív Magna — Strán 644 — All 53,86 (text 46,04, grafika 7,82) —
VH 55,63.

